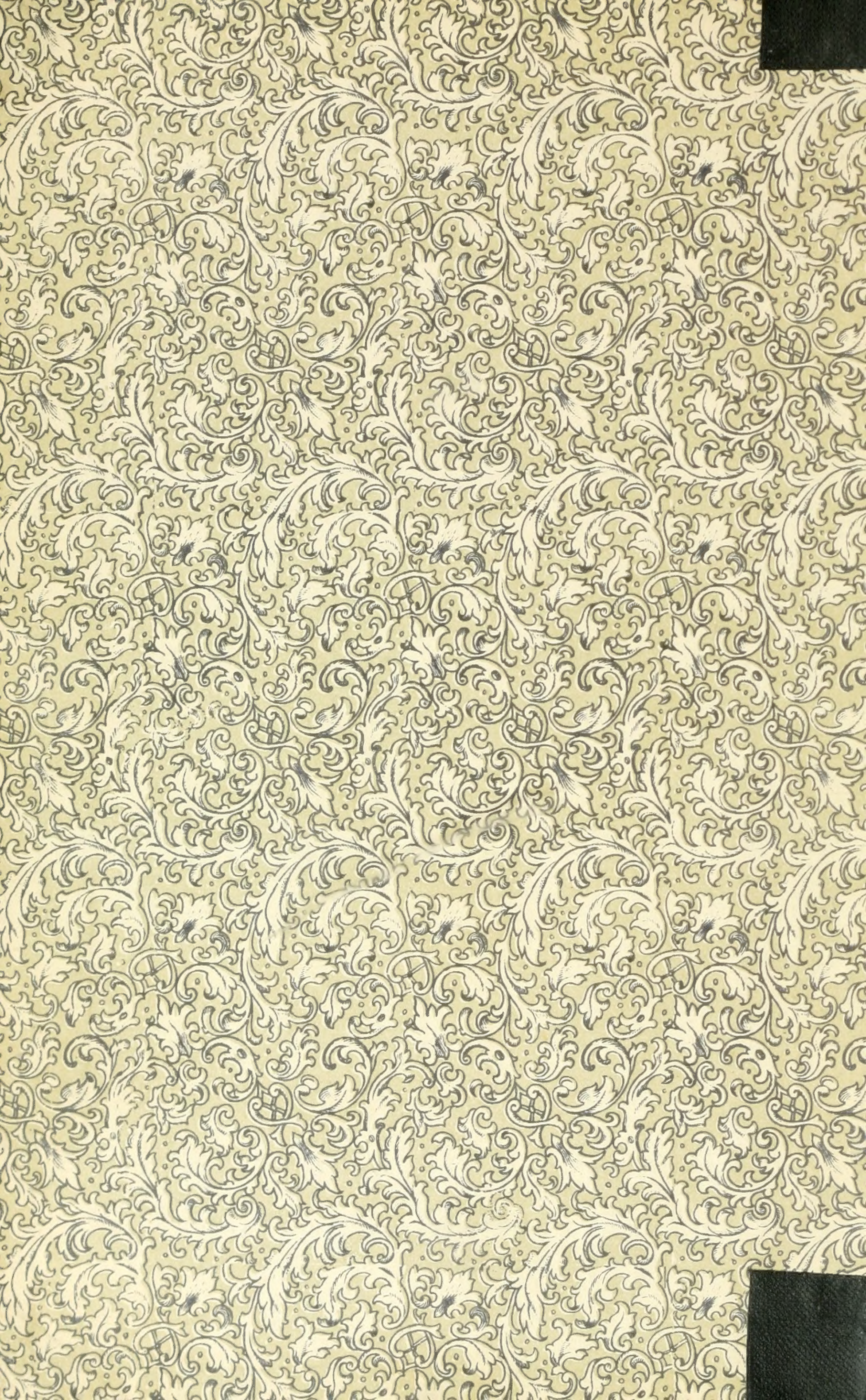

ОТАЏБИНА

КЊИЖЕВНОСТ, НАУКА, ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ВЛАСНИК И УРЕДНИК

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

ГОДИНА ДЕВЕТА

КЊИГА ДВАДЕСЕТ ПЕТА

СВЕСКА 97, 98, 99 и 100-та

У БЕОГРАДУ

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1890

LIBRARY
SEP 11 1964
UNIVERSITY OF TORONTO

пенушена од силна ветра. Да су се навезли, они би нашли то што се и на копну налази: да страва нигде није тако голема, кад смо усред ње, и да она добије сву своју превласт над нашом душом, кад је испред нас или иза нас, те нам је уобразиља почне увећавати. — Те страве нема за онога, који живи на мору; за мрнара хоћу да кажем: он је свагда спреман да је гледа, и за то га нигда неће изненадити и омалодушити.

А шта му и може то разбеснело море? Прогутати га? Та за то је он спреман био кад се навезао на њ. Више му не може, до узети му живот, па колико и било силно. Тако сам тумачио ону хладну трезвеност мрнара, кад бих се нашао на бурноме мору у њиховој средини. Гледао сам их, испрва сав узбуђен, док нисам научио мислити и осећати као и они. Хоће се за то времена; не иде то тако брзо!

Ипак би се они, који познају карактер мрнара, љуто преварили, кад би мислили да се иза њихове хладноће не скрива осећајима загрејано срце. Та они су синови, који имају на дому своје мајке. Је ли могуће, да им се бледа страхујућа сенка старице за часак не поткраде у душу? Они имају на дому своје љубе, своју дечицу, — па је ли могуће да их њихове анђеоске слике не пресретну у тренутцима тешке опасности?

Ја сам о томе имао једном драгоцену студију, и рад бих да је чују моји читаоци. Нисам њојзи ништа додао, што није било у ствари. То ми могу веровати!

Беше то на измаку маја месеца 81-е, кад сам добио налог, да се навезем за Порто Саид, и да дочекам тамо брод «Калипсо», који ће из Сирије носити турску војску за Јемен у Арабији. Горштаци Арављани иза Јемена су за «блистателну порту» и' данас то, што су негда били горштаци Карадаглије: нигда се не шћаху покорити османској владавини, а кад би их сила притисла, они би се брзином њихове Антилопе скрили у брда, и отуд жестином њиховога леопарда нападали на Падишине

легионе. Колико их је прогутала та чистина, што се пружа од брда до мора!

Морао сам 2—3 дана чекати у Порт-Саиду да дочекам брод «Калипсо“, који се беше закаснио зарад рђавог времена, а можда и зарад османске административне тромости. То време сам дању убијао како сам могао на оном очајно врућем песку, а ноћу се забављао са силним комарцима, који су се лёгли у оближњим барама. На ове животињице могло би се применити Шилерово:

Mich hält kein Band mich fesselt keine Schranke,

Frei schwing ich mich durch alle Räume fort!

јер су пролазили кроза завесе од моје постеље, као да их није ни било, и частили се мојом крвљу, баш по својој драгој вољи.

Није првина била, да сам ишао тим путем на Исток, али првина беше да идем с турском војском у жарке пределе, па и ако сам знао, да је пук састављен из Арављана сиријских, ипак сам зебао, да ће на броду избити каква болештина.

Трећега дана у вече стиже «Калипсо», голем брод са четири катарке, у пристаниште Порт-Саида, али — средња катарка је носила жуту санитетску заставу.

Ко од мојих читалаца не зна шта на мору значи жута застава, разјасниђу му одмах у неколико речи. То значи: нико живи не сме из брода на крај, а у брод може ко хоће. Бродови са жутом заставом говоре с осталим светом из даљине; примају храну и друге потребе из кошара на дугим моткама — они су одвојени од света, а људи на њима истиснути су из друштва. Стража је на обали, или ако је брод у мору, на баркама около брода, и нема могућности да жива душа изађе из њега. Брод под жутом заставом је «нечист» — значи окужен, и с њиме нико живи неће да има посла.

У такав брод ваљало ми се сутра дан укрцати. Шта ћу све наћи на њему? Јад и чемер, то сам знао напред. С тога сам употребио последњу ноћ на крају, да напи-

шем својима писмо, да им слажем, како је све у своме реду, како ћу сутра да се навезем итд., а међу тим написао сам друго писмо, где се праштам са својом породицом; приложио сам га, у писму упућеном једноме верноме пријатељу и ставио на адресу: «да се отвори, кад се обистини, да нисам више жив.» Шта је било све написано у овоме другом писму — то зна онај, који у срцима људским сажиже осећаје супружанске и очинске. Ја сам то писмо, вратив се срећно с пута, затекао неотпечаћено и с драге воље поцепао га. Ако је канула на њ која суза, кад сам га писао, та је се брзо осушила у оној врућини, али кап црвена воска, што ми је канула на леву руку, кад сам га печатио, ваљда дрхћућом руком, оставила је ожижак за собом, што га и сад, пишући ове редове, гледам на својој левој руци.

Сутра око подне имађасмо се кренути за Црвено Море. Ово јутро употребио сам да набавим из друштвене апотеке све што ми се виђаше потребно за овај кобни пут, и пошто сам предао писма на пошту, пођем да се укрцам.

Кад сам дошао на обалу близу «Калипса“ и чуо ону ужасну грају на њему, учини ми се да улазим у какву битку, и осећах нешто слично, што осећа војник, кад му командују да се построји у ланац. Барка се отисну од брода да ме превезе, и за часак ја сам био на задњем крову брода.

Брод бејаше пун војника, који су се у врућини парили, и ако сви беху деца доста топлих појаса. Већина беше скинула своју сукнену одећу и обукла своје домаће рухо, лак кафтан прорезан са стране, те им прозираше тело кроза «ћерћели» рубље. На главама имађаху беле прошивене арапске капице.

Бродом је заповедао капетан Јелчић, млад човек, атлетска стаса и плаве словенске косе. Кад је чуо моје име, он ми пружи руку и рече:

— Добро је те смо *наши*, на овом тешком вијацу.[1]

Пошто је изрекао ове речи, не померив ни цртице на лицу, окрете ми леђа и оде преко узаног моста, над главама војника, на своје узвишено место у средини брода, јер су отпочеле спреме за полазак.

На броду је била неописана врева, свак се гурао на парапет, да купи што из околних барака за пут. Та је процедура била спора, јер се ствари мораћаху из даљине пружати на дугим моткама. Пазар овај трајао је и кад се брод почео тихо кретати кроз пристаниште, да на другој страни његовој уђе у канал.

Још један пут бацих са крме поглед на Средиземно Море; још један пут се напих његова свежа даха, или — ако ћу право да кажем — још један пут уздахнух за својима на дому — па се окренух лице у лице својој судбини.

Војници се беху понамештали на крову, један до другога, те сам се мучно провлачио између њихових ногу. Како читав пук не имађаше места на крову, то је половина била смештена у коридоре. Кад речем да ови простори имају гвоздене дуварове, а тако малене прозорчиће, да се тешто може глава провући кроз њих, онда је ласно погодити, каква је температура била у њима, кад је термометар показивао горе у хладу 31° Р. Да се народ у њима не би угушио од врућине, утврђени су на особеним рупама на крову високи оџаци, налик на трубе, којима се шири савијени крај окретао на ветар, да се тако проветри и расхлади пургаторска врућина у коридору. Војници се отимаху ко ће пре да легне испод те одушке и да заграби мало свежија зрака. Како је њима било у тим железним казаматима, сазнао сам тек онда, кад сам сишао да их прегледам. На свачијем лицу огледаше се крајња малаксалост; врућина је потрла сву енергију у њима и они су, окупани у зноју, лежали непомично по патосу. За кратак четврт часа, сâм окупан у

[1]) Талијанска реч „viaggio — пут.

зноју, научио сам да сажалевам ове људе, који су спуштени били у коридоре, што на крову не беше више места, па ту заборављени. Тек на уласку у канал, они су већ малаксали, а ми морађасмо још два дана провлачити се кроза њ и трпети несносну јару његових обала. И то да издржи човек?! Сетих се да смо једном пловећи са Кипра у Порто-Саид имали пуне коридоре масака, и да су неколико њих попадале од врућине у коридору. Ја испричах тај догађај команданту пука, и последица моје приче беше, да је наредио, да војници силазе у коридор на измене, као на стражу. И та «смена» је ишла тако, док бејасмо на путу.

Али то је слабо помогло! На броду се већ била улегла болештина. Језа ме обузе, кад сам опазио да то беше кужни тифус. До подне је већ прва жртва пала; друге две-три лежаху већ заражене на крову.

Кад сам јавио капетану Јелчићу, каквога госта имамо на броду, он развуче лице у осмејак — турска посла рече он — инш' Алах! — Али кад сам му рекао шта све од нас може да буде, ако кужна болештина отме маха, њега прође смех, — он набра лице, избаци једну облигатну мрнарску псовку, па рече најзад:

А шта ћемо с' мртвим? Овђе у каналу не сме се ништа бацати у воду. Кад дођемо изјутра у грко језеро бацићемо га тамо. —

Разуме се да ја на то нисам могао пристати. Кад сам ставио у изглед, да ћемо за 24 часа имати још којега да бацамо у грко језеро он се склони, да задржи брод на првој станици, и да ту даде укопати мртваца. Али нам на њојзи рекоше, да га не смеју примити без дозволе дирекције, те се отуд кренусмо даље, да на идућој примимо одговор из Суеца. Одговор је гласио, да се мртвац, пошто га прегледа санитетска власт у Исмаилији, може сахранити на обали језера — две миље, далеко од вароши — а кад је тај посао срећно свршен, сунце се већ беше домакло западу.

Наши мрнари беху узнемирени, гледећи гомилу болесника на крову. Ја сам им прикривао праву опасност, чинећи се да и не осврћем велику пажњу на њу. Међу тим сам наредио, да се болесници сви преместе, на узвиши кљун од брода, тако звани кастел, да би их тако одвојио од здравих. Кров кастела може да прими 20—30 људи, и како је пуковски лекар три пута дневно прегледао момке и издвајао болеснике, сутрадан је простор већ био пун. — — Ноћ нас ухвати у оном узаном делу суецкога канала, што саставља Исмаилско језеро са големим грким језером. До мрака беше опет један мртав. Тога је преко ноћи нестало с брода без санитетскога благослова, — је ли га прогутао канал, или летећи песак на високим обалама његовим, не беше ми много стало да распитујем. Кад смо се сутра дан кренули и ја пошао по крову да разгледам како стоји, опазио сам, где се мрнари осмејкују на мене. — То они чине обично кад су кришом учинили какву забрањену шалу. Ја сам разумео њихов осмејак — они су «почистили» брод преко ноћ. — Пазите да ми брод буде чист сутра — рекох им синоћ —. Va bene Signor — рекоше ми — што у војном говору значи «разумем» и са лица сам им читао, да су ме добро разумели

Поменућу овде једно интермецо, на броду. Усред канала између Порто-Саида и Измаилије, скоче два војника с брода у воду, и почну пливати крају. — Официри на први узвик страже скоче са задњег узвишеног крова од брода, где се беху понамештали на меке ћилиме, повадe своје револвере, и са брода се осу жива паљба на пливаче. Међу тим је брод узмицао напред, а бегунци су свакога тренута измицали више од њега. Кад видеше официри, да им пушке не домашају више пливаче, они прекинуше паљбу, и место зрна сипаху за бегунцима крупне погрде. Ови међу тим испливаше на крај, окренуше броду леђа, па пођоше низ бедем у широки Мисир, као да се с њима ништа није збило. Један официр го-

вораше нешто француски — ја га упитах шта ће са овима бегунцима — а он ми лаконично одговори : избрисаћемо их из листе.

Ако је до брисања — помислих — имаћете ви до Јемена још много њих да побришете ; али сам касније сазнао, да ти турски војници имају чудо жилаву природу : они живе у листи по неколико месеци, пошто су сахрањени, и кушају своје продовољство — у гробу.

Кад сам сутра дан причао команданту брода, како мрнари наши у пркос пилоту, који је на броду, ескамотирају мртве Турке с брода, он развуче усне у осмејак. — Birbanti[1]) су то — доктуре — не спава се њима с мрцима на броду. —

— Ја што ће њихов хећим кад опази да му нема људи с кастела ?

— Он ће да шути ако је паметан ка' они што су. —

И хећим је био паметан, па је ћутао. Тај човечуљак — један потурчени потомак Леонидов или Бочарисов, беше се сав изгубио од страха, кад је опазио, где му војници падају као снопље. Он је свој Кинин раздавао оберучке и болеснима и здравима, јер осим њега и опијума и не имађаше ништа код себе. Дезинфекција му беше још неоткривена земља, и ја и данас не верујем да је познавао онај чудотворни прашак, којим су мрнари свако јутро прали кров.

Кад сам се сутрадан рано изјутра попео на кастел, нашао сам га препуна болесницима. Тројица-четворица међу њима бејаху мртви, а на њих су оболели у недостатку узглавка, наслонили своје усијане главе. Ја сам стајао на дебелој катарци што лежи на кљуну брода и гледао овај жалостан призор. Брод је улазио у грко језеро, а с преда је пиркао свеж ветрић нама на сусрет. Кад сам угледао пространо језеро пред собом, чисто ми је лакнуло у срцу. Чињаше ми се, да ће невољу нашу однети ветар, који је с часа на час све јаче дувао. Како

[1]) Зликовци.

је језеро више миља дугачко и дубоко. мртваци су побацани у воду, али су њихова места брзо попунили нови болесници. —

Кад смо се прикупили на доручак у салону, заборавили смо за часак нашу мизерију на броду и почели смо шалом да зачињавамо наше јестиво. Пилот је управљао бродом и ми смо у хладу могли спокојно да хуморишемо, као што то обично бива кад смо на широком мору. За трпезом с нама седео је командант пука са својим ађутантом; обојица Османлије чисте крви, као и остали официри, јер је пук био арапски. Од свију официра само ађутант беше повео собом жену и — пуницу: цигле две женске душе на броду. Ко се није налазио у сличним приликама, тај не зна, како чудновато одскаче једно женско лице у гомили од две хиљаде војника и око педесетине мрнара. Наравно су обе «даме» биле смештене по кабинама — млада са својим мужем, а пуница «башка». Ова друга имађаше једно ретко преимућство над осталим пуницама: она сама беше млада. То не могаше наравно остати прикривено мрнарским официрима, и они су се трудили да својом пажњом увере «мајку» о том преимућству њезином, коме је, као што ми се чињаше, већ беше од своје стране уверио миралај. Ова Туркиња беше иза руско-турскога рата дошла са својом ћерком из Бугарске у Цариград и ту је њоме «усрећила» једног поручника, који, опет као што ми се чињаше, не имађаше довољно дара да појми ту голему срећу своју. Пуница се испрва хранила одељито са својом ћерком у кабини, али кад је на броду овладала болештина, те тиме наступила опасност за све нас, који бејасмо ту, она је, да би се окуражила, примила учтиво нашу понуду, поткрепљену командантом њезина пука, и седала редовно за нашу трпезу. Ето с чега је владало добро расположење за трпезом. Изгледа чудновато да једна — пуница може да развесели читаво друштво, па ипак је то био случај с нама. Тиме се потврђује она из-

река, да човек у приликама уме с малим да буде задовољан.

Конверзација је за трпезом да како рамала, јер командант је говорио врло мало француски, а — рецимо — командантиња ни мало, тако је дакле наша шала морала најпре да се провуче кроз елементарну француску граматику, па да постане разумљива нашој гошћи, — а како то не иђаше сваки пут, она се беше брзо свикла, да се из учтивости смеје, кад год би видела нас, како се слатко смејемо. Док смо ми тако на ручку и и обеду благовали, јадна млада седела је сама у својој кабини одмах иза наших леђа, и јамачно је иза респирициозне решетке боље видела нас, но ми њу.

У најживљем ћереташу задрма се наш брод једном, па други пут, па стаде. Истрчасмо сви на кров да видимо шта се збило. Брод је баш из језера улазио у канал, па како је кроза плитак крај од језера прокопан канал, а ветар са стране јако дувао, крманош помери средину, и кад осети да му се брод очеша о канал, и хтеде нагло да га скрене на другу страну, насуче га кљуном у песак противне обале, па га лепо испречи у каналу. Овакав колос и најмање да се насуче, тек с големом муком може да се ослободи. Овде не беше могућности да то учини својом снагом, јер кад би пропелер вогнуо назад, насукао би се страњи део брода на другу обалу.

Кад је капетан наш видео ту ситуацију, прошла га је сва шала. Ваљало је искати из Суеца пароброд и ослободити реморкирањем кљун из песка, а то значи, ваљало је ту изгубити читав дан. С моста чух наше мрнаре где гунђају:

— Maledetto ’sto viaggio!

— Sicuro — рече други — не зна ова вјера на броду ни за Исукрста ни светога Николу — па како ћеш да ти буде боље? И за овим је следовала облигатна мрнарска реч — cörpo de Dio! Мрнари су, били они

које му драго народности, веома склони празноверн: сваку непогоду уз пут радо придевају својим пасажерима, и овај пут су морали јадни војници на крову да осете њихову злу ћуд, што је погрешком пилотовом брод насео. Маневар на броду, по себи тежак посао, постаје веома мучан, кад је на крову много људи, и тада срдити мрнари газе својим тврдим цокулама, који год им стоји на путу, па им ни на ум не пада да рекну бар „pardon!" Јадни војници су данас имали прилике да осете онаку ћуд њихову, али су они трпели као јагањци мислећи да то тако мора да буде, кад с бродом није у свом реду. На срећу је реморкер био у каналу и за два часа тешка рада, могаћасмо пловити кроза последњи део канала, што везује грко језеро са суецким заливом.

Кад смо се пред вече видели у пространом куту Црвенога Мора, свалио нам се с прсију тежак камен. Сваки је од нас помораца знао, да би дуже стајање у усијаном ваздуху каналском могло по све нас имати кобне последице, и сваки је дубоко одахнуо, кад му је пирнуо на сусрет свежији дах широкога мора. Брод је наш, изашав из канала, учинио пространи круг у луци пре но што је стао међу остале, и на том путу спуштено је опет 3—4 мртва сапутника у море. Али која вајда од луке, кад се на великој катарци лепрша жута застава? Ми мораћасмо стати читаву миљу даље од осталог бродовља, а за две од обале. Бих дао све што имаћах, да сам смео само за један час да се извезем из овог пакла — али ми бесмо опасани санитетским баркама, а војници у њима нимало се не шале, кад опазе бегунца с брода.

(Наставиће се)

СРБИН У РАЈУ

Умре један Србин, не зна се од чега,
Али Господ прими у насеље њега.

И рече му Господ: „О љубазни сине!
Доспео си, ево, у рајске висине.

„Ево овде има блага свакојака,
И учених људи и добрих јунака.

„Ту су нашли мира и насладе себи,
Ту ће рајска сладост пристати и теби —

„Нек' те, дакле, брига и туга не гуши,
Но слободно ишти што ти драго души?"

А Србин ће њему: „О Господе јâки!
Ја бих жељно иск'о новина ма каки.

„У којима пише шта сад доле раде?
Какве нове сплетке пред изборе граде?"

Окрете се Господ анђелима редом,
И затресе тужно својом главом седом:

„Подајте му, рече, а шта друго знамо?
Та то један Србин и разуме само."

Војислав

СА ЈАВОРА

ПОДАЦИ ЗА РАТНУ ИСТОРИЈУ

ИЗ НАШЕГ РАТА СА ТУРЦИМА 1876. ГОД.

(НАСТАВАК)

Поглед на битку Калипољску

Изложени губитци предводнице јасно сведоче, како је упорно и крваво ова битка вођена. По доцнијем сазнању остале бригаде ни принети нису имале губитака, према ужичкој бриг. I кл. Цела тежина ове битке дакле

пала је на ужичку бригаду I кл., и она је, као предводница, свој добивени задатак јуначки вршила, држећи се $5^1/_2$ часова под куршумима непријатељским. Старешине су доиста храбро предводили своје војнике и примером им претходили. Ово сведочи губитак, јер од 5 официра, батаљонских командаиата (шести био болестан и није ни био у борби а то је пок. Марко Рабреновић потпоручник, команд. црногорског батаљона) 2 су погинула а 2 рањена, само један остао. А такође и од народних батаљонских командира 6, један је погинуо и двојица рањени. Изгинули већином осташе на бојишту, у рукама непријатељским —.

Настаје питање: зашто не успесмо, кад непријатељ није бројно имао велику снагу?

Кад се сви подаци при руци имадну, којих ми сада немамо, онда ће се моћи потпуно на ово питање одговорити —. Али нек нам се не замери, што ћемо и ми наше гледиште изложити и нагласити оно, што смо осећали за време ове битке, после ње па и саде. Међутим ово неће бити ништа ново, ми смо по нешто већ званично рекли у нашој релацији о овој битци, која се у архиви ратној налази.

Еле ми мислимо да је узрок што не успесмо:

1. Што се суviше пре битке хитало, те се није цео терен промотрио, па би се, врло вероватно, друкчија и диспозиција за битку донела а не слажемо се с мишљењем у Ђурићевој тактици што ни удоље само није промотрено. Уз ово има места да кажемо и то: да је штета била што је Михаило Илић одвојен био са ове операционске пруге, који је 5 год. био ђенералштабни официр у ужич. окр. и пред оглас рата у дивиз. штабу.

2. Што артилерија није употребљена, него је готово једина суделовала батерија предводничина (избацив око 290 метака), и Цинцар-Марковићева је заменила и неколико метака избацила.

3. Што ни пешадија није употребљена да дејствује бар I кл. Тако сем осталих потпоручик Алекса Вуковић био је на м. Ограђенику за време борбе са својим (руд-ничким) батаљоном I кл. а испод њега на пушкомету воде борбу два полубатаљона, оба се команданта рањаве и држе се $5\frac{1}{2}$ час. овај батаљон не ступа у борбу — Сутра дан је био на истом месту и на питање, писца ових редова, зашто не поможе, одговорио је да: „није имао заповест да ступа у борбу но да чува границу“! као што су војници заиста и били заседи граничним плотом. Овакву заповест имао је и капетан Стојан Поповић, као што је сам причао, под ког су командом била 2 рудничка батаљ. II кл. на Доловима. И, кад се онај турски одред са Васиљевића вратио и ударио у леви бок предводнице, пришав на пушкомет од њих, нису ни ова два II ни онај I кл. ни пушке опалили. А такође ни ужички 2 батаљ. II кл. ни чета добровољачка нису учествовали. Па и што је пиљато од главне трупе, пиљато је раздробљено и непредвођено чвршћом командом до места одређеног за дејство.

4. Што и војници предводнице нису се одзвали јуришу, нарочито кад је овај наређен први пут. Премда је врло тешко обе улоге извршити, тј. спремити јуриш и извршити га. Ово нису могле ни друге војске при садашњем оружју да чине, као што Руси за своју војску веле, у потоњем рату на Балкану. Но ми ово биљежимо ипак као један од узрока, са тога што нема извињења за војнике, који на позив старешина јуриш не изврше.

5. Што је наша коњица (3 ескадрона) пре времена одступила, и ако није у борбу ни ступила; а тиме и онако олабављену пешадију деморалисала, повод безредном одступању дала. Међу тим ми и данас држимо да ова коњица не би могла успети против непоремећених низама са острагушама.

Од $^{24}/_{6}$ до $^{12}/_{7}$. Због неуспешне битке калипољске, војска је наша морално мало олабавила, а и губици су

се знатно осетили у бригади предводнице. Било је и бегунаца прилично, што је такође јако упливисало на морал осталих. Предузете су мере за поправку. Нарочито се настало да се бегунци похватају и по закону осуде што пре.

Овде имамо приметити, да је судство било отежано тим, што је по новом закону војно-судском, морало бити у суду и цивилних судија. Ових је било тројица, а четири бригаде у којима је требало судове образовати. На је се и са извршењем отезало некако и ефект се нужни на време не учини.

Имало се постарати брижљиво и за рањенике. Они су спроведени у Ивањицу. Како је велики број рањених био из ужичке бриг.; а знали су се и по белешкама водили људи који умеду видати: телеграфисао је бригадир ср. начелницима, да упуте све видаре у Ивањицу, а ср. нач. у Ивањици да их употреби, те да помажу при лечењу. Међутим да се пусте рањеници, који изјаве жељу, својим кућама, и да речени видари иду из села у село, из куће у кућу и видају их. Ови су видари велике услуге рањеницима и војсци учинили, јер после калипољске битке, 5—6 недеља, батаљони су се знатно попунили извиданим рањеницима мислим пожешки батаљон имао је око 80 рањеника који су му се вратили, њих је лечио већином признати видар Раковић. Војени лекари, који су по завојиштима куршуме вадили и ране завијали, особиту су вољу и својску заузетост показали; они су скоро непрестано врло оптерећени били, нарочито нису могли стићи да ране рањеника у болницама у довољној чистоћи и нези одрже.

Мртве смо покопали, са ове стране границе, испод Василијине чесме, преко косице од механе, што смо ми онда прикупили. А остали су доцније сахрањени лево од механе, где им је и биљег, споменик, подигнут.

Из ђенерал-штаба наређено је проматрање, нарочито левог бока нашег положаја, а тако и целог положаја

непријатељског. Такође је наређено утврђивање целог Јаворског положаја.

Како пак беше шеф ђ. штаба потпуковник Евгеније Калинић тешко рањен, о битци калипољској, од које је ране доцније и умр'о (и у чачанско гробље сарањен), те не могаше ништа у штабу радити: остао је да га заступа капетан Мишковић, који опет није могао доспети да све послове посављађује. А после битке, 24 Јуна, предстојало је брзо одсечно решење: офанзива или дефанзива. За обоје требаше ауторитет и снага и за решење и за извршење. Бригадир учини команданту војске писмен предлог, молећи га, да састави ратно *веће* из официра свог подручја; да се одлучи шта ће се и како даље радити. Предлог у први мах није нашао одзива.

Међу тим наређена је:

«Диспозиција за одбрану Јаворског положаја за 26 Јун 1876 год.

Команданту ужичке бриг. I кл.

Два батаљона I кл. заузеће Ограђеник и потпомагати моравски батаљон (који је ту од $^{24}/_{6}$ био рудничке бригаде, који је на брду. За ово издат налог батаљоним командирима.

Један батаљон I кл. и $1^{1}/_{2}$ батаљон II кл., заузеће шанчеве на левом крилу и стрељачке ровове, а нешто за резерву тога крила.

Два батаљона прве кл. да заузму Васиљев (Василијин) врх у првој линији, а у другој да буде један батаљ. I кл. за осмим крилом (и то нарочито златиборски и црногорски да су ту, бригадирова наредба гласила је), а за левим поставиће се један шабачки батаљон I кл.

$^{1}/_{2}$ моравичког батаљона друге класе постављено је код Васиљевића карауле, те брани упад Арнаута у села.

Тамо се имају још данас послати својевољци, који се овде сад налазе, пошто се снабдеју са храном и муницијом. Отворено писмо показује њихов задатак.

Ђенерал Зах».

Ова је наредба допуњена следећим:

«Одаслато 5. Јула (?) у 10 часова.

Команданту ужичке бриг. I кл.

Г. ђенерал наређује, да се трупа по половина одмара и једе. Ноћу да буде близу својих положаја, а пред зору да узимље своја места за одбрану.

Патроле извиднице треба да се шаљу у свима правцима што више напред, те да се увере има ли игде у нашој близини непријатеља, поглавито у јаругама.

Поуздана патрола да сазна, има ли доиста на Пресјеци што од непријатеља, и да ли су доиста штогод утврђења подизали, и на ком удаљењу од нашег десног крила.

Кад вам се учини најугодније изволте доћи са командантом шабачке бригаде овамо, да би вам се право наше стање и намера представили ради вашег знања.

Капетан *Јов. Мишковић*

шеф ђенералштаба.»

Наређено је извршење горњег, под главним надзором и руководством шефа бриг. штаба, арт. поручника Милоша Андрејевића, а уз припомоћ начелника предстража потпоручика Јована Ерића.

За извиђање Пресјеке наређени су наши повереници, и сазналисмо, да тамо Турака нема, нити су што подизали. Овако је јављено ђенералу. При том сама ова достава није имала места, за то што је Пресјека на преслу између Мучња и Чемернице, а на нашој страни, и више у позадности. Као што је и било с неруке од Ограђеника шиљати извиђаче целом границом и у назад, а наручитије било ђенер. штабу и командама, које су позади биле, нарочито коњици.

Око 27 Јуна позва ђенерал бригадира у штацију телеграфску, код дивиз. штаба: ту му предаде депешу начелника окр. ужичког, у којој јавља за опасност, која

грози од границе целом оном крају, услед одступања наше II кл. на Шарган, и између осталога пита: „где ћу збег Ужица, Петрића поље или друго које место." Ђенерал је питао за мњење и бригадир му разложи, како би штетно и деморалишуће било, да се Ужицу збег одређује — но да се од добровољаца пошље један батаљон са Сјеништа ка Шаргану, те да помогне II кл. да задржи Турке, ако продуже и даље продирати. Даље, округ има 6 батаљона III кл. пописане и наоружане, величине на 1000 људи сваки, нек их узму ср. начелници као батаљонски команданти, а начелник окружни нека буде бригадир III кл.: нек изађу сваки на своју границу, а два унутрашња, ср. пожешки и црногорски да иду на Кремна. Спредњача и муниције има доста у Ужицу. Надзорник пожеш. барут. магацина, Василије Јовановић, који се више пута молио да дође у бој, да спреми лаку батерију у Ужицу, која је била неупотребљена. — И све ово да се употреби за одбрану, а никако збег да се тражи Ужицу. Овако је одмах диктирано, телеграфисано да се и учини, и било је успеха.

Због критичног положаја оног краја, послао је командант ибарске војске на Златибор и ариљски батаљон II кл., око 2. Јула, под командом потпоручика Миладина Стојановића, који је до тада био прикомандован ужич. бригади I класе.

По свима сазнањима, непријатељ је ишчекивао помоћ. Говорило се да се прикупљају многи Арнаути и да ће на нас ударити; да ће Дервиш паша довести војску 18 табора низама од Солуна: да ће доћи војска од Босне и Херцеговине: и да се купе, сви из новопазарског пашалука, Турци под оружје, а Срби у комору.

Међу тим војска Мехмед-Али-паше спрам нас непрестано се, врло озбиљно и хитно опшанчавала, градећи утврђења по све дневно, по Калипољу, висовима, изнад Кладнице, на Љесковцу, Огорјевцу и другим местима. А такође су оправљали шанчеве по утврђеним логорима

Новом Пазару, Сјеници Новој Вароши и утврђеним позицијама: Дугој пољани, Добоју и другим.

Као главно изгледало је, да су се Турци нашим нападом изненадили. И, да су се у овом времену мобилисали и концентрисали. А да су подизањем утврђења хтели за сваки случај да се осигурају дефанзивом, даду посла и занимају своју војску, па кад се концентришу, да предузму одсудну офанзиву.

Са наше стране такође је изгледало да хоћемо за време да се држимо дефанзиве. Ово се могло закључити по предњим налозима за распоред трупа, и по копању ровова, једног шанца позади Ограђеника коме би много боље место било на Вел. Ограђенику, које је бригадир и предлагао ђенералу, кад беху ту код бриг. штаба, у оном времену, кад је се хтео да почиње тај шанац, ђенерал је одобрио, додав: «да, треба па ако не могне због камењака од земље, а оно од дрвета»; копањем ровова и подизањем палисада на Доловима, Бусаку и Деловима. Ове радове вршила је већином сама инжињерија, под руковањем и управом њеног начелника, мајора Адама Прљеве. Но да ли је са̂м он пројектовао план утврђивања или не, није нам познато.

Између 4—5 Јула у $2\frac{1}{2}$ часа по пола ноћи дошао је бригадиру следећи президијал:

„*Г. Капетане!*

Сутра пре зоре да заузмете са вашим батаљонима одређене положаје. Ово да се изврши у тајности и највећем реду. Леб и муниција да се војницима разда кад пођу на њихова опредељена места. Ваш пожешки батаљон држите у смакнутом строју, да би се могао употребити онде, где затреба. 1—2 чете да чувају јаругом лево од Ограђеника, да не би отуд непријатељ дебуширао. Стране Ограђеника да се бране. На левом вашем крилу налазе се 2 батаљона рудн. бриг. I кл.

Ђенерал *Зах*».

«Пошљите мале но вешто управљене патроле, да добро осмотре, да л' се непријатељ примећава.»

Команданту ужич. бриг. I кл. на Јавору.

Распоред бригаде био је овакав:

Василијин Врх поседли су били батаљони: златиборски, рачански и црногорски, под командом потпоручника Ернића; десну страну Ограђеника ариљски, под командом капетана Јеврема Вукосављевића (родом из Блазнаве, а 11 год. служио у руској војсци и дошао да ратује противу Турака), а моравички батаљон леву, под командом потпоручника Гргуровића (који је рану видао узгред); позади Вел. Ограђеника пожешки батаљон у резерви, где је био и бриг. штаб. Везу су посаде држале међу собом, према одсецима терена, нарочито честим патролирањем по шибљичном низу, због непрегледности земљишта.

У овом распореду пооштрена је опреза, наређено извршење горњега. Сем патрола, које су упућене унапред с предстражама, наложено је нареднику питомцу Дамњану Поповићу, на опсерваторији на Ограђенику и Симу Церовићу са опсерваторије на Василијином — Јанковом Врху, да добро мотре на све стране, и чим зора сине, да јаве шта су сазнали и видели о непријатељу; а даље непрестано да мотре и све што примете ванредно одмах достављају. Гргуровићу је нарочито обраћена пажња на п. Лисичијак-јаругу, лево од Ограђеника, на коју да постави једну чету и једну резерву примакне к тој страни.

По извешћима патрола и опсерваторија, непријатељ ништа ванредно није предузимао, ништа се особито није приметило. Он се пријежно утврђивао, као што смо напоменули. Подигао сем групе калиполских шанчева, један на Огоријевцу и два на Љесковцу. Низами су по вазда̄н копали и носили бусење и рад им добро напредоваше. Ми смо подигли и три батерије на Ограђенику, поред поменутог пионирског рада.

И тако 5 Јули прође на миру, и трупе осташе у реченом распореду.

У току овога времена и спремања за даљу акцију, попуњена је муниција код команада по постојећим прописима: а тако и са резервном и обичном храном подмирена је била потреба.

Ни с једне ни с друге стране није чињена одсудна иницијатива.

Све се више јављаше: да ће Дервиш-паша довести 8 табора пешадије, нешто коњице и артилерије, но то тек доцније да ће бити.

Ових дана било је разговора међу старешинама, да се ради нешто одсечније; и тако сазвао је ђенерал команданте, да се здоговара са вишим особљем штаба, где беше дошао и капетан Михаило Илић са Ибра, те да се већа шта даље да се ради.

Међу тим рудничка бригада I кл. беше одаслата на Чемерницу.

На овом већу били су: из штаба мајор Светозар Гарашанин начел. арт., капет. Мишковић заст. шефа штаба, капетан Милутин Гарашанин и капетан Михаило Илић; бригадири I кл. ужичке, капетан Петар Борисављевић и шабачке, капетан Јосиф Јаковљевић, рудничкi заступ. капетан Радомир Путник није на здоговору. Констатовано је, да је нужно имати ратног успеха, те подићи морал у војсци. Дакле да се искомбинује један напад, који би био успешан, па ма и немао одсудног значаја. За остварење ове поставке донесен је закључак, да се напада на непријатељско десно крило, (сва три батаљона добровољаца била су на нашем левом крилу) да се узме караула — кула на Васиљевићима, и да се освоји Огорцијевац, ако се даље не могне; али Јавор да се чува са главном силом, која ће демонстративно помагати дејство левог крила. Сам Илић био је мишљења: да се одсудно напада, и то на лево крило непр., обишав поиздаље, заузму висине, и онда, вели, пада Калиноље. Веће

је признало овај план за уместан, али неостварљив са нашим трупама. И тако је имао горњи закључак Мишковић да саопшти ђенералу.

11. Јула дошла је следећа:

„НАРЕДБА
КОМАНДАНТА ИБАРСКЕ ВОЈСКЕ ЗА СВЕ ТРУПЕ ЊЕГОВЕ ЗА 11. ЈУЛИ 1876 ГОД.

У боју, који смо имали са непријатељском војском 24. пр. месеца на месту Калипољу, одликовала су се следећа лица:

1. Од г. г. официра.

Командант ужичке бриг. I кл. капетан Петар Борисављевић, који је храбрећи своје војнике, више пута их на јуриш позивао и примером им претходио, када је један коњ под њим погинуо и други рањен био.

Командант рудничке бриг. I кл. потпуковник Марко Катанић, који је у јуришу, предводећи своју трупу, рањен био.

Шеф дивизијског ђенералштаба, потпуковник Евгеније Калинић, који је уза ме био и задржавао ме да се сувише не експонирам и у томе рањен био.

Потпоручици: Јеврем Марковић, Раде Гргуровић и Милош Гавриловић, који су, храбро предводећи своје батаљоне у бој, рањени били, и то први добио је три тешке ране.

2. Од народних старешина одликовали су се:

Коста Матић, командир црногорског батаљона рудничке бригаде, предводећи храбро своје војнике против левог бока непријатељског, јако је рањен био; Лазар Марковић, четовођа рудн. бриг., који је турском војнику руку одсекао, кад се за заставу нашу машио био да је узме; Марко Чоловић, водник ужич. бриг., који је два Турчина посекао и једну турску острагушу са муницијом задобио, и водник ужичке бригаде, Пешо Јордовић, који је, бранећи остављену муницију, рањен био.

Моја је жеља да именована лица и њихова дела цела војска знаде, а ја ћу се код Његове Светлости Књаза и Господара нашег заузети, да се они и достојно награде.

Са поштовањем и жалошћу још имам споменути погинуле јунаке: капетана Милована Рашковића, потпоручника Милоја Петровића, командира батаљоног, Живана Милошевића и четовођу Зарију Весковића. Они су истина погинули, али су себи и свом народу осветлали образ, њихово име биће записано у историји, да су пали «за веру и слободу».

Војници, угледајте се у ове јунаке, боље је славно погинути, него ли срамно живети.

Командант ибарске војске ђенерал,
Зах».

(Наставиће се)

*
* *

О мани се, срце, мани, —
На што снови непрестани?
Равно пламу с гробља стара,
Тебе нада свуда вара....

У окриљу мајски' дана,
Испод палми и бачана, —
Где по поду руже леже,
Мирис слатки где се лије,
Где се песме глас разлеже,
Уз срећине чаролије, —
И ту би те свила туга,
Плануло би жељом плахом,
Из вртова рајског југа
Онамо би 'тело махом:
Где по степи бесне смети,
На северној мрачној страни,
Куда бура вечно лети,
Оркан грми, гракћу врâни,
Где с престола сњег леда
Сêда зима заповеда....

О мани се, срце, мани, —
На што снови непрестани?
Судбина је тешка твоја:
Нигде среће ни покоја.

Милорад Ј. М.

МОЈЕ МИНИСТРОВАЊЕ

(НАСТАВАК)

III

Све мање ружа, а све више трња

16-ог Априла. Кад сам јутрос дошао у министарство просвете, нашао сам на столу опет гомилу писама и депеша адресованих на ме лично.

У депешама: један срески лекар моли да примим и његову смерну честитку, један чувен архитекта из Беча честита „са највећом радошћу“, један славан Србин, али немачки књижевник, «срдачно» честита, један коњички мајор из Пеште просто честита, итд.

У писмима: један члан главног санитетског савета у Мађарској жели да много година останем на глави послова à la tète des affaires: један велики чиновник у пенсији честита достојанство и жели да ову нову дужност према престолу и отаџбини вазда одлично вршим: један окружни лекар уверава ме, да „све што се у нас интелигентно зове, уверено је, да ћете ви или нико оправдати итд.» Он се као лекар поноси, а као пријатељ радује моме напретку и мило му је што се његово пророчанство, од пре три године, испунило. Es giebt doch Ahnungen! вели он. Један срески начелник у пенсији, који ми је као практикант помагао скидати с тавана и чистити од прашине оних 20.000 акта, који беху потребни за историју војног санитета, подсећа ме, да сам га онда

називао својим помагачем и пријатељем, уверава ме да се јако обрадовао брзојавном гласу о мом аванзману, који сам, по његовом мишљењу, одавно заслужио «неуморним и за отаџбину врло корисним радом» и — моли ме да се заузмем код мог колеге за унутрашње послове, да га врати из пензије за среског начелника. Али најкласичнији је један «влаковођа у оставци» са својим писмом, које гласи овако: «Мило ми је кад сам видео и прочитао указ да сте ви министар просвете, али ми није мило што су се одмах појавиле поједине протуве, балавци и *издајице* реда и законитости и *поштовања*, и да ови и овакови, смеду и могу, да вас критикују, грде и блам ирају, услед мог брањења вас и ваших колега: био сам изишао из такта, да сам хтео учинити иступно дело. За овакав поступак од стране појединих лупежа ја нисам могао прећутати, а да вам лично не саопштим, поштујући ја вас још од оног времена, када сте били начелник санитета. Желео бих да вас лично уверим о моме поштовању».

Разуме се, да сам, кад је одаџија унео имена свију оних, који чекају у предсобљу, и кад сам, међу њима, нашао име овог џентлмена, наредио сам да се тај господин никада не пушта преда ме.

«Текуће» послове брзо сврших. Један учитељ моли да му се уракже године службе проведене у С. С. Упутисмо просветном савету на оцену. — Други учитељ тражи селидбени трошак, на који нема права по закону. Одбијен. — Један ђак учитељске школе тражи да му се повиси благодејање. За сада нема се откуд. — Један еманет послат из овог министарства пропао на пошти. Министар привреде тражи да и пошиљачи и дотични поштари заједнички плате штету. Морао сам наредити да ми се пише у привреду, да је такво тражење апсурдум и при свем том да сам себе уверим о свом одличном поштовању. — Молба за ослобођење од робије, која се зове школовање. Тражио сам извештај, да ли је тата довољно

имућан да плати себи луксуз те робије. — Једна племенита општина кињи управитеља својих основних школа и не да му додатак, који по закону мора да издаје. Наредих начелству да каже тој општини, да уради како је по закону, иначе ће је скупље стати. Друга општина жали се на неуредности свога учитеља и тражи да се он премести. К'о вели, нека друга трља њиме главу. К'о да су друге општине турске!.... А ко зна да ли је баш учитељ крив или јој се само «политички» не допада, јер знате, учитељ је главна *политичка чињеница у селу*, као што је радикална странка одмах с почетка добро појмила. Наредих да се тужба пошље учитељу, па нека нам је са својим «изјашњењем» врати. — Војна власт окупила некаквог учитеља, да сад одмах остави школу те да одслужи у војсци његова два месеца. Писасмо министру војном и упитасмо: да ли ће што валити народној одбрани, ако тај учо одслужи у касарни свој школски одмор, а већ ако је баш крава стала на ногу, да пустимо пре испита децу кућама, и нека и њему и деци пропадне година, само нек не вали војсци. — Једно начелство моли да му се пошљу имена оних људи, који су тражили одобрење да зидају нову школу. До душе и јес то бунтовна мисао, да се зида нова школа. Посласмо му имена тих опасних људи, само га замолисмо да их без велике невоље не хапси. — Један професор тражи три дана одсуства. Разуме се, да о тако важном државном питању треба да размишља и решава сам министар, и ја, после дуге борбе, најзад одлучих, да се одобри тродневно одсуство. — Рачуновођа ми донесе да потпишем признаницу, да сам из финансије примио 15.860 динара. Ја га погледах, да видим да ли се он шали? Он вели, то је за плату целога министарства, и за све учитеље и учитељице у Београду. Ах, тако! Ја потписах да сам примио 15.860 динара, а кад ће рачуновођа те паре видети, то сам Бог зна, јер ето из црквених послова прво ми данас реферисаше, да ни владика ни цела конзисторија

жичка нису примили плату за последњих пуних шест месеци! Упитах министра финансија, да ли он мисли да ти људи тамо могу живети само од ваздуха? — Други врло црквени посао данас беше, да су некакве сиљеџије заузеле имање манастира Троноше, па ником ништа. Замолих конзисторију београдску, да види шта је то, па да јави. — Ова опет шаље мени пресуду по некаквој брачној парници, да је пошљем дотичној госпођи парничарци, која живи у Аустроугарској. Срећна прилика да о томе напишемо једно писмо министру спољних послова, те да он опет пише овдашњем аустроугарском консулату, посланству ли, па онда ово да пише тамо њиховим властима итд. Ал' ево невоље што и министар спољних послова нема преча посла, него пита нас: шта би са брачним спором некакве госпође што живи у Одеси? Не знам, брате слатки, него да питам конзисторију! Оно, истина, прости људи би уштедели себи то десетак ћуприја, па би конзисторија сама писала својим парничарима, али како би онда министарства гомилала оне хиљаде деловодних нумера, са којима се хиљадама хвале њихови чиновници кад причају како погибоше од посла! Шта би радили толики министри, да нема овако важних државних послова.

Кад сам свршио са свима референтима, настало је «примање». Све сама молба за хлеб без мотике, све сама старања да се људи измигоље испод законских одредаба итд. То је трајало до 1 сахат по подне. Од свију молаба и жалаба није било ни једне једине, са којом би се, у ма којој држави у свету, забавио сам министар просвете. То би се тамо све свршило до министарских секретара закључно, јер шефови одељења треба да проучавају начелна питања, а већ министар нека се бави политиком. Па и у Србији није било овога данашњега чуда, докле једно Намесништво не огласи да су његова врата отворена свакоме и дању и ноћу. Па када су то могли учинити Намесници, онда шта има да се кочечи

и да се прави важна министарска бураниjа? И тако је за 18 година дотерало се дотле, да је сваки министар у Србији управо само пријавник свога министарства и машина за потписивање «текућих» актова (којима нека се број умножи!), а већ што се правих послова његовог ресора тиче то — елбет, стићиће се ваља да, а ако не, треба оставити и својим наследницима да штогод ураде!

Са тим мислима сам ручао, па онда одмах одјурио у привреду, у којој за сада опет беше мало више умнога рада, него у просвети.

Начелник рударског одељења г. М. П. Михаиловић беше већ готов са својим реферагом, који сам јуче од свију референата захтевао. Тај реферат (од 16. Априла 1888., РБр. 372) садржавао је најпре најпрече потребе рударског одељења, т. ј. потребу да добије своју нарочиту зграду за своје палеонтолошке и петрографско-минералошке збирке, пробирницу и лабораторију, посматрање магнетске деклинације итд. За тим је излагао потпун план за рударске радове на испитивању рударских објеката, било у близини јевтиних саобраћајних средстава, било важних по њиховој садржини. За извршење тих проучавања треба до 1-ог Новембра 1888. поред оних 65.000 динара, откинутих од кредита за париску изложбу, још 80.000 динара. Још најмање толико требало би ставити на расположење управи подринских рудника.

«Управа има у буџету — вели се у том реферату — на рудничке, топионичке и пралишне трошкове само 8000 динара. У овогодишњи пројекат стављено је било 100.000 динара, па онда 70.000, па онда 50.000 док се није дефинитивно дошло на 10.000 динара. *И ову смо суму једва сачували од министра финансије.* Управи подринских рудника требало би до конца ове године ставити на расположење 80.000 динара. Она има врло велику количину познатих рудишта на расположењу за своје радове, међу њима и таквих, која садрже по 400 до 500

грама сребра на 100 кила олова. Све су то радови већ испитани, почети, који обећавају сигурну и корисну експлоатацију, али за њихово продужење треба средстава. Управа има и све друге услове за успешан рад. Ту су воде за покретање махина, и за пралишта, ту раднички сталеж на лицу места, из наших људи, ту Дрина која је за терете низ воду пловна, а којом ће се можда у скоро моћи и уз воду пловити, ако покушаји Аустријанаца испадну повољни.»

Из партије овога реферата, која говори о *Мајданпеку*, видех да садашњи предузимач не врши најглавније прописе свога уговора са државом. Не само да нема уговорене продукције, већ ове године нема никакве. Он се игра претапањем «мечака», које су заостале од старих радова, а које њему нису ни дате на употребу. Радња у рудницима је врло лабава и слаба. Г. Шодоар експлоатише домену, па тим средствима животаре рудници, чекајући да се догоди чудо те да се, са оно мало рђаво вођених радова, наиђе на богате руде.

«По мњењу потписаног — вели начелник рударског одељења на овоме месту свога реферата — уговор са г. Шодоаром треба раскинути, и за то никаквих тешкоћа нема. Рударство у Србији мора тежити за тим да глас Мајданпека еклатантним успесима рехабилитира, јер би пропаст Мајданпека била гробница нашег рударства, а његово рђаво име страшило, због кога се уклањају и наши и страни предузимачи од других металних објеката у Србији. Ми смо се до сада узалудно надали да ће га странци подићи. Једино је још уздање у државу. За време друге радње државне под Манојлом Марићем — Мајданпек се био почео снажно подизати, и потписани се нада, ако би држава на ново отпочела сама да ради, да би Мајданпек, у вези с околним рудиштима, могао за неколико година озбиљног и савесног рада, попети се на ону висину, на којој је некада у прошлости стајао, и за коју има све нужне услове. Када би се Мајданпек одузео сада,

требало би за прву оправку грађевина, које је закупац запустио до пропадања, 20.000 динара. За рудничке и топионичке радове до конца ове 1888. године требало би 50.000 динара. —»

«У идућој рачунској години требало би на чисто рударско-топионичке радове, *без Сења* и других општих режијских трошкова, на 300.000 динара. За Сењски мајдан угља требаће 100.000 динара, *ако* радови који би се извршили ове године у *нилијама*, даду повољних резултата. *Иначе ништа*.»

На главно питање, т. ј. *на којим би основима требало засновати и развити нашу индустрију*, па да она буде способна за живот и довољно јака за конкуренцију, а да у исто време не буде извор социјалних и политичких незгода за државу — на то питање, и ако је оно и сувише широко, да би се на њ могло одговорити у оквиру једног кратког реферата, г. начелник Миша П. Михаиловић одговорио је овако:

«Српска рударска индустрија треба да се заснује *само на бољим објектима*, који имају велики виталитет, који ће их одржати да и онда не посрну, кад економске кризе окуже привредни ваздух, те почну нагло гинути многа предузећа која су дотле «цветала». За ово имамо услова, јер имамо велики избор. Велика је и многостручност наших рудишта а још већи је, готово непрегледан, број њихов.

2. Треба гледати свима средствима да радник буде у исто време и поседник, и то из задруге а не инокосан. Задругу треба потпомоћи законодавством свуда и на сваком месту. И онда ће рударство и пољска привреда бити једно другом узајамна потпора; а обоје снажна полуга народнога благостања и државне крепости. Ово последње не само у материјалном, већ и у политичком и социјалном смислу.

3. Треба завести облигатно време рада од 8 сати (без окѵора). Омогућити законом строгу дисциплину и саве-

стан рад појединих радника гарантовати строгим казнама, а у исто време осигурати радника од самовоље инжењера и његову зараду од њихове несавесности. Што под овим условима од рудишта не буде способно за живот, то не треба ни оживљавати. Индустрија у Србији не сме се подићи тако да буде Menschenschinderei, који непрекидно, под заштитом државе, производи огромну количину огорчених непријатеља и држави и људскоме друштву. Револуције које су на реду биће резултат овог „шинтерског" поступања са радницима у сад. великим индустријским државама. Србија стварајући себи индустријски раднички сталеж од задружних поседника, на основи од 8 сати дневнога рада, спречиће све ове болесне појаве и политичке заразе.

4. Треба свом снагом прегнути, да се ово мало шума и шумског земљишта, што је још остало, истргне из «народних» руку. *Без шума нема ни рударства, ни индустрије, ни рационалне пољске привреде.* Шуме и њени производи неопходна су потреба за резервацију земљишта и њене плодности: они су основица све људске делатељности. Ми смо *то* упропастили. Шуме и шумска земљишта била су до сада слободни додаци платама полицијских чиновника, кметова и одборника. *По ту цену су куповане велике и мале популарности.* Шумске гусенице и глодари огласили су шумско питање као „опасно", као год што су газде стављали пореско питање као баука свакој реформи финансијској у земљи. Међутим видели смо да је народ са свим мирно пристао на пореску реформу. Тај исти народ који је примио решење пореског питања, монополе и зајмове, примиће и уређење шума, и на скоро ће је поздравити као благодатну и спасоносну за њега и државу, јер и у народу, који сам сатире шуму, одавно је продрло уверење о великим и злим последицама од сатирања шума. За рударство је уређење шума питање насушнога хлеба, и ако се то ускоро не учини, српскоме рударству, осем малих изузетака, одузеће се свака мо-

гућност за живот. Узалуд ће онда бити сва велика природна богаства Србије. Она су до сад лежала без икакве користи за земљу услед *небриге*, а ако се шуме не заштите енергично, неће их ни највећа брига и заузимљивост моћи корисно метнути у службу снажења земаљског и њеног напретка.

5. Саобраћајна средства су такође један врло важан део оних услова, који су по развитак рударства нужни. По мњењу потписанога (начелника) треба

а) *укинути кулук* а на место тога завести плаћање нарочитог приреза за грађење друмова.

б) при грађењу друмова треба пре свега имати на уму, једино и искључиво императивни интерес српске трговине: што бржи, лакши, дакле што јевтинији подвоз. Треба подизати способност конкуренције у српских производа, градећи путове, а не и те путове метати у службу енжењерима, капетанима, начелницима и газдама механа друмских.

в) путови и железнице не треба да служе само једној вароши и да се због ње једне откупљују и одржавају за скупе паре, као што је био случај са смедеревском железницом; оне треба да су условљене потребама било целе земље, било каквог већег дела Србије, као крагујевачка линија и њено продужење. Интензивна саобраћајна делателност Француске, већим делом без потребе, из политичких обзира према извесним посланицима, изборним срезовима и варошима, задужила је Француску више но рат са Немачком, и паралише свако њено јаче продуктивно кретање.

Потписани начелник имао је прилике другим једним поводом да говори *о грдној штети, коју су рђави путеви нанели нашој шљиварској трговини*. Поред других многих крупних и ситних узрока, овде ћу само да додам, да сва наша производња, нарочито рударство, које већим делом има посла са јевтиним масама, неће моћи доспети до оне важности, које оно треба да има у Србији по броју и

богаству рудишта, ако се путови не престану градити кулуком, ако се при траспрању не пази на што бољу, равнију и краћу трасу, а при грађењу на што јевтинију, бољу и дурашнију израду. Ако наше железнице и од сада буду тако скупе као до сада, ако буду кривудаве и онде где би могле бити праве, ако експлоатација њихова буде тако скупо плаћана, као што је на главним линијама, онда од рударства слабо што бити може, онда ће н. пр. Београд куповати гвожђе мађарско још дуго и дуго, макар да Венчац и Црни Врх и многа друга места у Србији имају грдну количину добрих гвоздених руда, а само моравски и нишавски басен неизмерну количину угља.

6. Треба што је могућно више спречити злоупотребе које оснивачи акционарских дружина чине, уносећи своја предузећа у акционарско друштво са претераном вредношћу. Најбољи објекти на овај начин постану неспособни, да и у најбољим годинама баце по 5%, а при кризама одмах им долази у питање и сам опстанак. Ограничење ових злоупотреба тешка је ствар, јер је велика корист оснивача врло јак покретач за нове радове, и да није тога, многи објекат остао би у мраку и непознат. Држава може законодавним путем само у неколико да дејствује. Најбољи је и по државу најкориснији пут, да она сама отвара објекте и да их припрема за већу експлоатацију, да држава сама, под својим патронатом образује акционарска удружења, уносећи своје спремне објекте највише са дуплом ценом, па и то колико да накнади штету коју би могла претрпети на другим објектима.

Ово су укратко неколике идеје о основама на које треба метнути нашу рударску индустрију. Неке од ових основа налазе се у рукама министра народне привреде, и кад, и ако буде какве народне скупштине, која хоће да ради без обзира на личне интересе и ситне политичке рачунице, онда им треба дати законску форму. Но многи од њих нису у рукама министра народне привреде. Рударско ће одељење, ако нађе потпоре код г. министра

за своје радове, увек обраћати пажњу г. министра нар. пр. на поједине случаје. да би он могао за времена употребити све што је нужно, да њихов рђав утицај на развитак рударства отклони.

У тој претпоставци, и у том циљу, ево данас почиње:

Србија ће ускоро послати свога делегата у Пешту. да тамо углави све оно што је од потребе за међусобни железнички саобраћај Аустроугарске. Србије, Бугарске и Турске. Вероватно је да ће ту бити покренуто питање о директним тарифама за Србију као и о транзитним. Опште је мњење: да Србија треба да потпомаже транзит у оба правца кроз Србију. По мишљењу потписанога то не може бити без изузетака. Ми имамо извесних продуката, који треба да дођу јевтинијим подвозом у Турску и Бугарску но аустријски производи. а у Аустрију и Немачку јевтинијим подвозом но турски и бугарски продукти. Међу нашим рударским производима за Турску и Бугарску ту је олово. па угаљ. па бакар итд. Кад би тарифа за гвожђе била јевтина за извоз у Турску и Бугарску, кад би за унутрашњи саобраћај тарифа за угаљ била јевтина, онда би гвожђарска радња имала рачуна да се подиже, или ако не то, имало би рачуна да се гвожђе у Србију увози па реекспедира, и тако би то ишло на увећање ђумручких прихода, а нарочито прихода општине београдске итд.

Да би министар народне привреде могао заштићавати важне привредне интересе земаљске. који су у *тарифској политици* заступљени. неопходно је нужно да он узме надзор над експлоатацијом железнице у своје руке. То је у осталом и правило. Где има земље на свету у којој министарство грађевина руководи оне најважније послове у земљи, који имају тако судбоносног утицаја на економски развитак земаљски и на његову *економску политику?* Као год што министар финансија прибира приходе царинске, а не води ђумручку политику, но је води министар привреде, тако и министар грађевина гради же-

лезнице, али тарифа, односно експлоатација железничка, еминентна су надлежност министра народне привреде. За то треба и старати се да то пређе у руке мин. народне привреде бар од 1-ог Јануара идуће године, ако не пре, а дотле свршити све што је нужно за то.

Из ових истих разлога преко је потребно *да експлоатација железнице пређе у државне руке*. Не говорећи о важним војним и политичким обзирима — високи економски интереси захтевају да се то изврши, те да се железница, без штете за финансијске изворе земаљске, и без туђе грдне користи, може метнути сва у службу српског економног снажења. Иначе она ће постати једна велика опасност за српске финансије, или, у најбољем случају, она ће остати бескорисна за финансијско снажење земаљско, увећавајући само туђе дивиденде. Српско рударство, потпомогнуто јевтином железничком тарифом, каква је могућа без штете за земаљске финансије, само када држава врши експлоатацију, постаће, поред мало добре воље и капитала, снажан извор земаљског благостања, а неодољиви супарник индустрији аустријској, која, немајући таквих природних услова као српско рударство, а основана на до крајње неизвесности експлоатисаном *оснивачком систему*, носи у себи непрестано клицу немоћи и смрти. Целокупна земаљска производња могла би се помагати како то најидеалнији интереси српски захтевају за то, што би нам онда транзитна трговина и међународна пошта и лични саобраћај плаћали све трошкове. Ако дакле министар народне привреде жели, да његова делателност буде благодетна и спасоносна за земљу, ако хоће да има у својим рукама све услове развитка по земљу корисних привредних струка, које су му поверене, па и рударства, треба свом снагом да ради на томе, да експлоатација железнице пређе у државне руке, и да је он узме у своје руке.

Пошто је вероватно да садашња влада мора водити земаљске послове по старом буџету, то је свако јаче

и снажније делање по рударској струци немогућно до новога буџета. Тешко је за сада одредити, да ли ће влада моћи да толико редуцира неке непродуктивне установе у земљи, те да у новом буџету може редовним средствима осетно дотирати привредно министарство, па и рударски део његов. Пре неће но што ће моћи. Ванредним средствима то до сада није било могућно, и ако је у два маха било узакоњено. Неумитне обвезе државне, везане за њен кредит, прогутале су и оно што је држава требала да одвоји од својих зајмова за своју привреду. *Један једини излаз остаје* сада, а тај је, ако министар финансија успе да што скорије пласира државне хартије, које су укочене и мобилизоване последњим зајмом, т. ј. обртну ренту, железничке папире литера *С.* и лутријске лозове. За мобилисање ових последњих постоје разни планови. У случају мобилизације свију тих државних хартија, министар народне привреде имао би права и изгледа на повећу суму, на један до два милиона, али и то, ако *одмах* у почетку при пласирању тих државних хартија, извуче свој део. Иначе неће добити ништа, као што је и до сад било кад се држао онога «што му остане». С тога боље би било пристати и на мању суму, само да се она узме одмах из почетка». — —

Кад сам прочитао овај реферат начелника рударског одељења г. Мише П. Михаиловића, ја сам му казао од прилике ово:

— Пре свега, г. начелниче, хвала вам што нисте жалили труда, да ми за 24 часа после моје изјављене жеље, поднесете овако опширан реферат о својој струци. За тим вам благодарим за широке хоризонте, које сте ми отворили овим својим рефератом, јер се у њему нисте ограничили само на рударство него сте, и ако муњевитом брзином, бацили нешто светлости и на остала поља народне привреде, па чак и на целокупну економну политику, какву би требало да водимо. — Ја ћу ваш реферат морати озбиљно проучавати. За сада вам могу само

оволико казати односно главних идеја које сте имали доброту изнети у вашем реферату: Ја у напред потписујем све што ми такав начелник одељења буде предложио, односно текућих послова поверене му струке. Потпуно се слажем са вашим погледом и на основе за стварање српске индустрије, јер не бих желео да наши потомци морају прибегавати палијативима државног социјализма. Већ и као хигијеничар, ја волим спречавати разболевања, него доцније кубурити са лечењем развијених болести. Што вреди за људски организам, вредиће mutatis mutandis и за државни организам, за његову хигијену и терапију. Ја ћу бити веома срећан, ако се под мојим министровањем у Србији узакони, да индустријски радник мора бити из задруге и да његов дневни рад не износи више од осам часова дневно. — Односно закона који би спречио даље вандалско уништавање шума у Србији, мени се чини да је онај закон, који беше спремила радикална влада, врло добар и да га баш за то она није могла ни протурити код своје рођене скупштинске већине. Што она није могла, ја ћу покушати са *њеним* пројектом — Што се тиче саобраћајних средстава, ја сам уверен да ће мој колега у грађевинама, г. Михаило Богићевић, настати свом снагом да урадимо онако како то захтевају императивни интереси српске трговине. Тако исто уверен сам, да код њега нећу наћи ни на какве тешкоће, да се министарству привреде уступи онај утицај на нашу тарифску политику, који му припада, већ и по самом закону о устројству овога министарства. Већ сад могу вам гарантовати, да тарифска конференција у Будимпешти неће ништа решавати без изасланика нашега министарства привреде, а његове инструкције радићемо заједно. Ја ћу у једној од првих седница министарскога савета предложити, да се што скорије састави комисија стручних људи за озбиљну студију тарифске политике. У тој комисији председаваћемо лично г. Богићевић и ја, јер ја хоћу да се упознам са свима детаљима тих питања. А сад само неколико речи о нај-

важнијем питању које сте додирнули. Још пре него што је судба хтела да постанем министар, још као шеф лекар наше железничке компаније, ја сам се уверио да Србија мора, coute que coute узети експлоатацију својих железница у своје руке. То питање вреди по моме мишљењу да на њему падне не један министар, него и неколико министарстава, ако затреба, само да се успе. У осталом ако се не варам и само друштво, по неким знацима, као да би било готово ући у преговоре за раскид уговора. Ако нас не омету каква „горућа" питања наше унутрашње политике, која би апсорбовала сву снагу владе, верујте ми, да ћу ја чинити све што се може, да наша држава што скорије постане прави Господар својих железница. Толико за сад. Још једном хвала г. начелниче. До виђења сутра! —

г. Миша оде. Ја наредих да ми зовну г. Милутина Савића, секретара у одељењу за земљорадњу и сточарство.

(Наставиће се)

Владан Ђорђевић.

ИЗА КИШЕ СУНЦЕ

I

„... Не мош ти то свима рећи!... Мош рећи на пример: Цвеји Крстином; мош рећи Сими Гајићу; мош рећи Максиму Срдановићу; мош рећи вала, и мени, јер у мене ти нема тамо — амо!... Ја ону моју, Митру, морам издеветати макар по једаред у недељи, па да би црк'о!.... Ја и данас велим: ама нека је жена најбоља, опет нека ти је под главом ајдамак, па шини макар по једаред!... А.... нек зна за госу!... Али има људи који са женама проведу век, изроде толику децу, па — колико зврчком!... Славе ми јес!...

Ето Јакова Стаменића. Да ти опричам само за њега!

Нико њега, истога Јакова, не зна боље од мене. А не може, вала, ни знати! Кућа му до моје, њиве до моји: мој и његов отац пазили се ка' браћа; моја и његова наја ка' сестре, а ми — кардашине о̀тог света!...

Шта, море!... И нема ти јако паки момака ка' што смо ми били!... Јако ово све ка' испијено. Али ми!... Ја кевиљ — он кевиљ; загладимо «зулове», накривимо капе: он двојнице — ја свиралу, па — поцркаше цуре за нама!... Нема ту, — да ти ка'м — друге, него им сјакти око ка' звезда!...

Само ти је он био некако друкчији... Висок, прав, окошт, црномањаст, дуги образа, мали' бркића; а што су му очи!... Говоре, брате, па — то!... Мале, црне ка' трњине, ама лепо те пресече њима; по вр' њи обрве танке, црне: ка' пијавице; чело му се чисто паднело на лице, па се кожа измеђ обрва мало појемала; уста ни мала ни велика — таман: али му усне танке, па, кад се наљути, чисто заиграју..... Леп човек, ама — љутац!....

А онако.... ђидо!... Никога се није бој'о: — ни оца, ни матере, ни нас. И, ето, ја сам јачи од њега; и одн'о би' га у зубима, вала, зукварској воденици; ама, некако кад је љутит, не смем да га дирам!...

А он, што 'оће — 'оће!... Иди му, говори, он ћути; а кад му баш додијаш: тек видиш само како му заиграју усне, али онда — бежи!... Изгрдиће те, па да ти је круна на челу... А, вала, што је 'тео и — мог'о је. Да, нешто, сачувај Боже — рекне: «данас ћу ископати и почистити двадесет 'вати јендека» — он би то учинио или црк'о!...

Ето, помисли! Наш карда Нинко Симин пазио се зорли са Петријом Стојадиновом. На несрећу њи'ову поцавељају се Сима и Стојадин нешто због воденичног реда, па Стојадин не да Петрије за Нинка. И плаче Петрија, и цело село вели: да је право да је Стојадин дâ, али овај вели:

— Не дам !... И ако је он одведе, обријаћу оба брка, па нек се прича !...

Море, брука ти је то !... Саг'о Нинко главу па, ни жив ни мртав... Лепо ми се сажали, кад га видо у очи Митрова-дне на крсту. Гледа га Јаков, гледа па рече :

— А што је ти сам не доведеш ?

— Како ћу, брате, кад је чувају ка' зеницу !' — јекну он.

— Не пазила се она са мном, отео би' ја њу из божјих руку ! — викну Јаков љутито.

— Па како ћу ? !

— Је ли твојима право да ти њу узмеш ?

— Јесте, брате !

— И неће се љутити ?

— Ама, јок !

— Е, 'ајд кући !... За два сата ето ме с њом !..

Ми се «препенастисмо», али смо знали да : што Јаков рече — не порече...

Тек први мрачак — док пуче пушка... Излетимо и ја и Нинко на поље, кад — а он води Петрију. Диг'о главу па корача, а она уситнила поред њега ка' снаша.... И чича Сима весео, и Нинко весео, и укућани весели : трче око њега, и... Бог зна како .. Он само ћути, а усне му се развукле к'о кад се смеши.

Питамо ми :

— Како је мо̀же украсти ?

— Лепо — вели. — Ударим кроз воће, привучем се вајату и куцнем двапут у брвна. Она изађе. «'Ајде !» — «Куда ?» — «Са мном !» — «Ама не смем, чувају ме !“ — «Са мном 'ајде !» — викнем и у'ватим је за руку.... И.... ето, тако...

Ми се само прекрстисмо. 'Натема га било !...

Ђидо па — то ти је ! А 'нако, поштен преко изма. Што ти обећа — учиниће. А украсти неће ни зелењка ; и што нађе на путу — одма да̀ оном чије је .... А не д'о ти Бог да га што слажеш ! Он само плаче што ти

је веров'о; неће ти ништа; али ти више ниси жив пред његовим очима....

Ја стај'о са овом мојом, Митром, а он са Степанијом Вилиповића. А Степанија ти је била цура ка' горска вила. Лепа, згодна, весела, па кад говори, јечи јој гуша ка' да свилу преде. А смеђа ока, па кад погледи, па још мало повуче оком — он полуде на то!... Гледам га више пута шта ради.... Ја Митру уштинем да јој очи искачу, а он Степанију не сме ни за руку да у'вати.... Славе ми!... Само јој гледи у очи и румени.... И грдим га ја, и говорим му, 'нако, ка' човеку, лепо — а̑ја ништа!...

— Шта ћу — вели — ја њу волим!

— Па лепо! — велим ја. И ја Митру волим, па то не смета да се мало прошалимо.

— Ја не умем да се шалим.

— Кад си луд.

— Ја би' се мог'о и шалити с другим девојкама, али с њом — јок!... И све ми се чини: неће бити моја!....

— 'Ајде, не будали!

— Не будалим, Бога ми!

— Ваши се још сад пријатељају, а ти: — «неће бити моја!»...

— Све то јес!... Па.... опет!.. Знаш кад 'оно бисмо на Јовића моби, па у вече удари киша, а ми сви у оџаклију. Ја стојим с њом и разговарам. Неко ме гурну а ја посрнем, па ми рука паде на њене прси.... Их кардо!. Лепо да полудим!... Ама, знаш, таче ми се рука оне једрине а она оџаклија око главе, а онај свет игра пред очима — мал' те нисам пао!...

— Па, шта је то?

— Па.... то... Она неће никад моја бити!

— Којешта! — велим ја.

— Све ми се чини: да је то много да мени Бог да̑!... Их!..

Па саже главу и ућута....

II

И тако и би.... Несрећа, знаш, не оре и не копа, него гледа кога ће унесрећити. Тако и то. Било речено: да чича Ранко те јесени испроси Степанију за Јакова. И већ, Бог зна како, спремало се за свадбу; свима мило. Али, не лези ђаволе!.. Баш на «Ћимијану» (Аћим и Ана), свечаник, знаш, диже наш кмет двадесет нас са колима, да довучемо дрва за чколу из планине (Цера). 'Ајд, ништа. Кренемо се ми; с нама и Ранко. Дођемо тамо, натоварисмо добро, па — кући. Ранко се нешто рашћерет'о — а био је, знаш, шаљивчина — да попуцамо од смеја. Његова кола напред, па онда по реду. Коњи му, истина, мали, али ка' ватра: само титрају; а она им се пуста грива лепрша ка' барјак у сватовима....

Идемо тако, идемо — ништа .. Кад бисмо низа страну — док ти се његови коњи „унезверише». Држи он, држи, али они све горе. Док ти ништа не даде Бог, него пуче леви кајас.... Левак плану: плану и дешњак; ждрепчаници и' сустигоше по «кључевима».... Ранко се понаже мало у напредак, а кола те на један пањ.... Више нисмо ништа видели; само се диже бугија....

— Устављај!.. Устављај! — викну Павле Крстић.

— Шта је?... Шта је?... питају они од остраг.

— Устави, погибе човек!..

Скочисмо нас неколико те тамо.

Ја, Боже вољани, Боже!... Ама, брате, то би у трену!... Ето, како је!... Лежи Ранко а чекија преко њега.... А из грдне ране на глави липи крв — све 'ваке лопте; и мозак се види.... Неки одоше да уставе његове коње а ми се окупили око њега. .. Знаш што је: не зна ништа за се!... Е, па то!...

— Ранко!... Ранко!... виче Павле.

Ништа.

— Ја, браћо, шта ово би?

— Божја воља! — рекосмо.

— Дај, браћо, да га дигнемо на моја кола — вели опет Павле.

Узесмо га нас неколико.... Мртвац па — то! Само што дише.... Натоваримо га на Павлова кола, па се кренемо полако. У путу сретнемо Вилиша Срдановића, тера његове коње.

Кренемо даље. Ми напред, Вилиш за нама: права пратња....

Мислим ја, 'нако у себи: Боже што ти је човек!.. Право веле: ум за морем — смрт за вратом... Јадни Ранко!... И ко би се томе над'о, кад ето, мало час затурио ајнак да се поизврћемо од смеја.... А јуче са мојим татом говорио како ће Јакова да жени и вели тати: «Ти мораш бити стари сват и да водиш сву бригу!... Ја онда нећу да бринем — оћу да се опијем ка' земља, јер то ми је и прво и последње!... Ни имам шта више чекати ни дочекати!».... А ето јако!...

П'онда јадна баба Бојана!.. Ка' да гледам како се бўса у прси и париче.... Па мој карда!... Не да му се оженити. Оста Спасенија те јесени....

Сави ми се нека зима око срца, па готово поче' да дркћем.... Пролазим кроз село: људи називају Бога, а мени се грло одузело, па не могу Бога да примим...

Дођосмо већ и у наше село.

Баш на уласку сретнемо Јакова, он окорачио коња па јури. Кад нас угледа — стаде.

— Је л' жив? — пита Павла.

— Жив је још мало, — рече Павле и устави коње.

Он се заплака, скочи с коња и приђе колима.

— Бабо!... Бабо!...

Ранко ни: — ȁ!

— Их!... јекну он па се у'вати за косе.

Ми поскакасмо с кола. Нема ту сува ока. Само га молимо да не чини бе'себе....

Кренусмо се полако. Људи, жене, деца — све то на шору. И ко им каза кад сви знају!... Кад бисмо на крсту,

чусмо запевку баба Бојанину. Запева старка за својим старим другом да се село разлеже. И она приђе колима. Све је то скочило да је утиша — али ништа ... Вели јој Павле:

— Немој, Бојана, Бога љутити! Још није умр'о.

Ал она запева и не слуша Павла. ..

Донесмо Ранка кући, унесмо га у собу и спустисмо на поњаве ... Јаков га опет викну. Он отвори очи ... Сви смо лепо видели како се скотрљаше две сузе низ његове старе образе.... Али се одма' очи укочише: за мал' те не умре без свеће....

III

Божја воља!.... Предадосмо црној земљи што је њено. Оста Бојана да запева и Јаков да ћути....

Од то доба он не изађе у коло ни на прело — нигде. У дугу је дану по њивама. Све тамо има неког посла. Ја ка' што дођем у вече те мало разговарамо. Питам га:

— Јес' видео Степанију скоро?

— Јесам јуче.

— Шта она вели?

— Шта ће рећи?

— 'Оће ли те чекати?

— До душе, нисам је ни пит'о. . Ја мислим да 'оће. А што питаш то?

— Само 'нако.

— Не д'о јој Бог да ме слаже!... Сву би' је исек'о ка' репу!....

Те јесени ја се ожених. Он ми дође у сватове, али се није у коло у'ватио.

Са свим други човек. Није више ни младић, него човек. Озбиљно гледа, озбиљно разговара; на челу му веће мрштине; само кад се насмеши разведри му се и чело и лице, па изгледа много лепши него што је био....

Прође јесен, дође зима. Прође и Божић — насташе месојеђе.

Једног вечера ја се вратио из воденице, док мени Митра:

— Знаш шта је ново?

— Шта?

— Испрошена Степанија.

— Која Степанија?

— Вилиповића.

— Ама не може бити.

— Бога ми!

— А за кога?

— У Сремчевиће.

— А зна ли карда?

— Не знам.

— А ко ти је то каз'о?

— Тата прича вечерас.

— А кад је испрошена?

— Данас узела паре.

Мени се онај вајат окренуо око главе.... Оћу да идем да питам.

Уђем у кућу.

— Тата, је л' испрошена Степанија?

— Јесте, у Сремчевиће.

Ја ка' ма'нит преко плота па у кардину кућу. Нађем Бојану.

— Је л' ту Јаков?

— Нема га још Ђојо, сине. Седи.

Таман ја седо, а он на врата. Поздравимо се. Одма' ја видим на њему да ништа не зна.

— Где си ти до сад?

— Био у ливади. Котар ми нешто није добар, те дометнем још неку врљику.

— Ниси чуо ништа ново?

— Нисам. А има ли што?

— Има.

— Је л' добро?

— Није.

— А шта је?

— Степанија испрошена у Сремчевиће.

— А ?!....

— Примила данас паре, крст јој њен!....

Он заколута очима. ....Према ватри вид'о како позелене ка' трава у лицу: онда му се подсекоше ноге те седе.

— Ама шта рече?!

— То!

— Ух!.... рикну он па скочи и тетурајући пређе преко куће, те узе сикиру што је мало час оставио.

— Јашо, рано, шта оћеш? — јекну Бојана.

А он разрогачио очи па блене.

— Шта оћеш сине?

— Да је искаблићам на парчад!.... Сву, сву, сву!.... На 'волишну парчад!.... Око да јој исечем на стотину парчади!....

— Немој сине, срећо моја!.... Снаго, рано, вало материна!....

Па му склопила руке око врата а сва дркће. Мени дође «грубност“.....

— Немој, кардо, остави је!

— Кога? — Зар њу?!.... Зар да је не исечем ка' репу — а!....

— Немој молим те!

— А што?!... пита а готово запенио.

— За то што и ти мораш погинути.

— Па тешто!

— И за кога?.... За једну девојчуру!.... Она није ништа!.... И зар вреди да ти кардо. таки човек, због ње лежиш у апсу и један сат?.... И кад је она така, зар би се ти усрећио да ти буде жена?....

Он стао па ме гледа, а ја удри, говори:

— И зар да оставиш овај стари гроб?.... Куд ће онда твоја мајка? Зар јој је, болан брате, мало од Бога, него 'оћеш и ти да јој јада надодаш?.... Шта ће она онда?... Зар је се за то и дан и ноћ Богу молила, па да под седу косу обија око туђи' прагова?.... Зар ти, кардо...

Он испусти сикиру, у'вати се оберучке за очи, па се зајеца ка' мало дете, а мајка му стала над-а-њ, дигла обе руке небу па лије сузе...

Тешко је то гледати. Е, ал' шта ћеш?... Кад се исплака, он пољуби мајку у руку, па се окрете мени.

— 'Вала ти, кардо, — вели — што ми рече паметну. Ја имам мајку; њу треба 'ранити и саранити.

— Лако ћеш се оженити, кардо!

— Ја.... ја.... се нећу никад женити!....

IV

И удаде се Степанија, одведоше је кићени сватови. И у селу много говорише о том, и све то би и прође.... Јаков оста стари Јаков. Нигде га нећеш видети до на његовим њивама. Тамо је и дан и ноћ, у свако си га доба мог'о наћи. И никад није беспослен.

Није се ништа ни промен'о ни рућо, само што је пустио браду. Знало је и мало и велико да се неће да жени и прозваше га Јаков Бећар.

Доста пута кад би свечаником или недељом прош'о шором, гледале би га жене, па би се тек раскакотале:

— Штета!

— Баш штета, друго!

— Душа јој места немала, што изневери 'ваког момка!

— Бог је убио!

— Каки је то кућаник!

— Ето, купује земљу за земљом, а ради ка' кртица.

— Јадна Бојана?

— Е шта ћеш?....

А људи би с њим лепо разговарали. Никад му нико не би окорие рек'о, а, вала, није ни заслужив'о.

Само му нико није смео поменути о женидби. Једаред само попа, ал' он га погледа оштро на рече:

— Оче попо, о томе ми више никад не говори, јер ако ми то поменеш још једаред — нећу доћи ни у цркву, па да би било сто грехота!...

Елем, једног дана он био са радинима на њиви. Дође ручаница — нема ручка. Прође ручаница — опет нема ручка. Он се осврће и радини се осврћу.

— Шта је то, Јашо? — питају.

Он баци косу па се диже кући. Нађе Бојану, она стоји уз плот, сва зелена у лицу, а дркће ка' прут.

— Најо, камо ручак?

Она пружи руку на кућу.

— Ено, рано.

— Па што ниси донела?

— Не могу, сине!

— Шта ти је?

Она се сроза низ прошће на земљу па се заплака

— Ја шта ли сам ти сагрешила, господе, да ме 'ваком муком мучиш!... И срећне и несрећне дру́ге добише замену, а ја под моју старост морам да се мучим и робујем!... Па да си ми барем здравља дао да могу све саплавати, него не могу ни да себи воде доватим!...

Онда се диже.

— Чекај, сине, сад ће мајка ручак понети.

Њега ка' да неко поли ладном водом, улете у кућу, узе повржене лонце у руке па на њиву.

— Дај мени, сине!

— Молим те, најо! рече он, па оде безобзирце.

Иш'о је оним путем ка' по некој котлини; његове му стопе одјекују у ушима некако чудно. У глави грми, а у прсима празнина, па не може да се надише.... И

памет стала, и око не сузи, и душа не дише и језик му се одузео....

Дође на њиву. Метну лонце пред радине.

— 'Ајде да ручамо, Јашо.

Он само одма'ну главом, па оде у дно њиве. Ту се баци под јабуку и поче се ваљати Рукама је чуп'о траву око себе, па је трп'о у уста те жват'о и испљув'о....

«Шта ћу боже ?.... Куд ћу и на коју страну !.... Да се женим ?.. . Али коју да узмем ?.... Нема ту девојке за мене ! ....Ја не могу себи жену наћи !.... И не познајем и' !... Нисам у то коло изаш'о — не памтим !»....

«Е, али оном старом гробу треба наћи замену !... Она не може више ; баш не може, види се !.... Па то само њој замену ?.... И.... тако је најбоље !.... Мени жена не треба, а њој ћу наћи нека је служи.... Јес !.... оженићу се, венчаћу се и.... наја ће добити замену ?,...

Тога вечера викну ме он.

— Које добро, кардо ?

— Имам нешто с тобом да разговарам.

— А о чему ?

— 'Ајдмо код мене па ћеш чути.

И, ја код њега.

— Знаш шта ?

— Шта ?

— Познајеш ли ти ове наше девојке ?

— Па... познајем.

— Има ли за мене прилика ?

Ја се закамени !

— Шта велиш ?

— Има ли за мене прилика ?

— Ти 'оћеш да се жениш ?

— Jä !

— Баш 'оћеш ? —

— Jä —

— Е, има ! —

— Која је ?

— Има једна иста Степанија.

— Нећу !.... цикну он. О Степанији нећу да чујем речи!

— 'Oћеш на лепоту или на вредноћу ?

— На вредноћу.

— Е, има једна.

— Чија је ?

— Живане удовице.

— Како јој је име ?

— Милојка.... Није ни ружна, само није одрасла. 'Омалена плавојка, пуначка ка' пачица.

— Добро; њу оћу !....

После неколико дана ми ти лепо испросимо Милојку за мога карду.... И ако сам се много чудио томе — опет ми је било мило....

V

Свадба ка' — свадба. Провеселили смо се лепо. Свега доста : и јела и пића, па и сити и пијани.... Бојана весела, трчи на све стране ; само се смеје ; још смо је натерали те је певала и играла : а млада вођевина, нема него двори ка' свећа, постове јој њене !....

Већ по реду све је било ка' што треба. Друго вече сведосмо младенце у вајат. Ми младеж, ка' и други ђаволи, ка' што знаш, дирамо Јакова : али се тај син одрвенчио па и не «вêла»....

Ајд ништа.... Уђоше у вајат. Милојка стала у ћошак па ћути.... Срце јој бије ка' у малог мачета кад се уплаши.... И ђаволска посла и јесу !.... Знаш, од старији' девојака слушала је она много о Јакову, како је он момков'о. А опет, знаш, женско је — женско !... Оно ти воли мушко, али човека који је право *мушко*, који уме да заповеди и да дрма целом дружином, кога сви «почитују» и слушају — тако је, ваљда, Бог рек'о да се то мора волети....

И она је стрепила стојећи пред тим ђидијом и била је готова да пристане на све што би он затражио да она уради

Јаков прође и седе на кревет. Метну главу у руке, наслони лактове на колена и тако се заћута....

Милојка га гледаше нетренимице.... Оком је премеравала његов вити стас, руке, плећа, и горела од жудње: да то све обгрли својим рукама, да пољуби оно црно око, па онда да се растопи од милости на оним мушким грудима....

Није јој било тешко стајати. Стајала би она тако читав век и мислила би да је у рају.... И ако је дворила цео дан, није осећала умора. Нека милина обузимала је њу и при самој помисли: да је она жена овога човека....

Он је једнако ћутао. Није ни главе покрен'о, ни се с места помак'о.

На једаред диже главу, погледа свуд по вајатићу, погледа и Милојку, али не баш њу, него некако преко ње па се поче изувати.

Милојка 'теде у први ма' прићи да га изује, али не смеде. После је и опет 'тела, али је би срамота да прилази, пошто је он већ једну ногу изуо.... Стајала је стрепећи, ка' овца кад нож види. Видела је да није права своме господару, али није смела речце проговорити. Дошло јој је да се заплаче, ал није смела ни сузе пустити. Може је он питати: шта јој је — па шта да му каже?....

Он се диже са кревета и узе се распасивати. Скид'о је лепо 'аљину по 'аљину са себе. Кад је се свук'о он се прекрсти и леже у кревет.... Окрену се неколико пута тамо и амо па онда заспа....

Она је стајала ка' окамењена. Мислила је: шта је то могла згрешити, да се он тако на њу наљутио.... Што је год тога дана радила, о свему је премислила, и — не нађе шта је могла згрешити.

«Па опет мора да има нешто, са чега је он љут на ме!.... Шта ли је то, Боже?....» мислила је она. — «Да није што сам плакала, кад су ме повели од мајке?.... Па

то раде и друге девојке !.... А ко му зна, можда се то тако ваља прво вече због каке гатње»....

«Па опет, ваљда би ми рек'о макар једну реч : црну, белу, каку било !.... Рек'о би ми барем : оћу да ми слушаш матер, да ми гледаш кућу, да пазиш на све што је моје !.... А овако»....

Свећа је полако пуцкарала на сандуку. Она приђе те је усекну. Стењак јој опрљи руку, ал она није осећала....

Врати се опет и стаде на своје место.

— Овде ћу да стојим — прошапута — док не сване! Нећу се маћи, јер немам куд. Господ нека ми буде пријатељ !.... А све ћу вршити што год 'тедну. Све ћу чинити што им је по вољи, Господе, Боже, ти ми помози !....

И опет гледаше на кревет на ком је он леж'о : и опет му је посматрала стас и тело ; и опет је се топила од милоте кад помисли : да ће руке око тела савити, да ће пољубити оно црно око и да ће њу љубити она танка али лепа уста ...

Целу је ноћ тако престајала....

Петли запеваше. Кроз брвна се указиваше да је зора; већ и свећа догоре....

Јаков се трже иза сна.

Устаде погледа по вајатићу, погледа њу онако исто, узе обућу и поче се обувати.... Она изађе из вајатића и оде са судовима на бунар.

— Добро јутро, ћери !

— Бог помог'о, мајко'!

И пољуби руку свекрви.

— Јес' мирно спавала ?

— Јесам, мајко, — рече она, смешећи се.

— Је л' ти обична наша кућа ?

— Ка' и моја, мајко !

— Е, жива била, голубице ! .. Бог ти среће дао !

А ми дирамо карду.

— Како је?

— Добро!

— Је л' да је боље жењен човек?

— Jä.

— Море то је сласт!

— Jä! — вели он.

— А ти 'тео да бећарујеш целог века!

— Е, шта ћеш?

— Признај да је оно било лудо!

— Jä!

— Нема ништа боље него двоје и двоје!

— Jä!

VI

Прође година дана и нико ништа не сазнаде!.... Наста и друго пролеће. Милојка трчи и ради и смеши се. Ама свекрви јој неправо. Заборавила баба да је добила одмену; одморила се, оздравила, па 'оће да живи. А да живи треба јој радости. А има ли седој коси веће радости од унучета?....

— Снајо, кујо једна! Ти си уврачала да не рађаш!

— Нисам, мајко!

— Па камо мени моја радост?. .. Ја теби дадо' сина мог, дај и ти мени што год!

А Милојка се смеши ка' анђео.

— Боже здравља, мајко, биће и то!...

— Биће, биће!.... Лако је теби говорити. Ал ја, ја сам једном ногом у гробу!....

Милојка изађе из куће и оде у градиницу. Свечаник је па нема посла. Она седе на зелену траву. Крај ње пролећу челице и пролетњи лептири; пролеће тичија разна и пева; по путањи гамижу мали мравићи; на уцветалој трешњи љубе се голуб и грлица.... Сунце се чисто милује својом топлотом, а ведро је небо надкрива ка' каки чадор.. .

Њој се напеше прса. .. Сузе јој полетеше саме из очију; обузе је неки плам и туга; оте јој се глас из грла: она каза ведром небу и јарком сунцу оно, што је од саме себе крила.

— Еј мајко моја!.... Кореш ме што порода немам!.... А да сам га 'вако могла имати, ја би' га и код мајке имала.... Јарко сунце и ти плаво небо! Замолите се господу — ближе сте му — и за мене сироту!....

— А шта, ћери? — викну свекрва иза њени' леђа.

Она се «пренепастила».

— И ти то мени не кажеш!

Она је само ћутала, а сузе бистре падале су ка' роса по зеленој трави....

— Сине, несине!.... Шта радиш ти?

— Шта радим мајко? — пита Јаков.

— Зар си ти заробио роба незаробљеног?

— А кога, мајко?

— Твоју жену.

Он се трже.

— Моју жену!

— Грешан си пред њом!....

— Још је горе мрзим!.... Мрзим је што је проливена!

— Није проливена. Годину и више она трпи!.... Да је проливена сазн'о би цео свет.... Али је она анђео: није се жалила грешном свету него Богу, божјем престолу, ведром небу и божјем сину, јарком сунцу!.... Грешан си сине!... Грех ти је већи и тежи од тебе!....

Сломише га речи материне. Ка' да му неко натури сињу стену на прса, ка' да му неко наложи живу ватру на срце — он одједаред осети сву тежину свога греха Срце горе, образи букћу, око сузи, утроба се премеће: он не може више гледати у очи материне... Сад грех његов није више био тајна за овај свет; за њега је знала мати његова, од које је баш 'тео да га сакрије...

И он се окрете; излете из авлије и оде у поље... Јурио је тамо и амо ни сам не знајући куд; јурио је ка' бесомучан.... И тек се стани да се одмори, али угледа мајку како га гледа прекорно; у ушима звониле су му речи њезине; а поред мајке он виде још и једног плавооког анђела, који погледа у небо и моли Бога да се на њ смилује....

Срце је само куцало.... Крв му је врила; коса се дигла у вис: капа давно већ није била на глави....

Он се баци на земљу и она га је ладила.... И проплака ка' мало дете. и замоли господа да му опрости грех његов, па се диже кући....

Кад је стиг'о у авлију већ је било свануће.... Дође до вајата, лупну у њега руком и викну што могаше умиљатије:

— Милојка!....

Врата се отворише и на прагу се указа она преплашена ка' кошута.

— Милојка! — викну је он и по други пут још умиљатије.

Она пође. Али тај глас, та слатка реч била је за њу непозната.... Ноге је не могоше држати, и она посрну.... Али је он дочека у наручја.... До'вати је оберучке за главу, па је узе љубити....

И јави се јарко сунце. и појави се мајка на прагу. и запева славља. и насмеши се плаво небо... Све запева песму среће и љубави... Јарко сунце направило им кругове око главе: а благослов мајчин лебди над њима ка анђео божји па и' лади да и' не би сагорела ватра рођене љубави...

* * *

И ено јако пет синова ка' пет златни' јабука.... Над њи'овом је кућом срећа раширила крила....

—

По народној песми).

Јан. М. Веселиновић.

СРБИЈА НА БЕРЛИНСКОМ КОНГРЕСУ

(Наставак)

Још пре него што се конгрес састао, било је довољно јасно, да Србија нема ни мало изгледа да добије целу Стару Србију, па ни у оним тешњим границама, које су обележене у мемоару г. Ристића.

Аустроугарска била је, још пре конгреса, толико спремила земљиште да потисне Србију од Новопазарскога краја, да су чланови конгреса на прву реч о томе, искључивали могућност, да се тај крај Србији придружи. То питање није се ни у претрес узимало; и пошто је Аустрија своју «сферу» обележила до Копаоника, то је Србија само одатле могла мислити на своје нове границе.

Источно од Србије били су за наше тековине меродавни интереси руско-бугарски, а југо-западно турско-аустријски.

Према тим двогубим обзирима имао је и г. Ристић да ради са представницима обојих интереса, као што смо то у неколико видели из његових у изводу саопштених писама.

Кад се упустио у преговоре са представницима Аустрије сазнао је: да они желе да одрже долину Вардарску у турским рукама. Као разлог наводили су му потребу, да Солунска железничка пруга остане турска, но у ствари ту беше дубљих узрока. Док су одбијали г. Ристићева настојавања за Гилан, он је могао веровати у аустријска изговарања, али кад су га одбили и од тражбине Новога Брда, које преко 6 сати удаљено од железничке пруге, он је већ био сигуран, да су ту друге побуде, т. ј. да Аустрија пружа, Бога молећи, своју «сферу» чак до — Струме.

г. Ристић беше најпре предао поверљиво аустро-угарским пуномоћницима овакав свој пројекат за нове српске границе:

„Граница Србије ићиће којитом Thalweg Дрине, обухватајући острва која су и до сада припадала Књажевини и остављајући јој Мали Зворник и Сакар. Ова линија поклапа се са старом границом до реке Увца, па онда иде уз ту реку до њеног слива са Кладницом. Одатле гранична линија пење се на кресту (crête) планина између Кладнице и Увца и дуж тих коса хвата стару границу код Дивљег брда. Одатле старом границом до Копаоника, одваја се од њега на врх Канилуга, идући јужном падином contrefort Копаоника, поклапајући се са старом границом Новопазарског пашалука, прелази над левим извором потока Бистрице. Одатле линија се одваја од границе Новопазарског пашалука, наставља се вододелницом потока Самодрже и Мојанче и досеже до реке Лаба, прелази ту реку, пење се планином Гранашницом, прелази Печевачко и Козничко брдо, па онда вододелницом између Брезалнице с једне а Жеговца и Смољуше с друге стране, удара у Мораву коју прелази близу села Будника. Одатле, контрфорима Карадага гранична линија пење се на врх те планине близу Цами-Карадага, па се онда окреће на југоисток, прелази линију Врања-Куманово код Хана Муратовца, нагиње на исток и прелази Пчињу близу села Мучилова. Одатле линија окреће на северо-исток, пење се на планину Козјак, прелази преко брда Ћуприне, Думавице, Бабине пољане и досеже на северу Црни-Врх. Одатле нова граница иде вододелницом, нагињући на северо-исток, преко брда Стрешера, Мешида, Равне Шибе, Огорелице, па онда на исток преко брда Костурнице и Љубеша, непрестано дуж вододелнице између Струме и Искра с једне а Нишаве с друге стране она досеже на Радочину у Коца-Балкану. Настављајући северозападно гранична линија иде крестом Кипровца-Балкана преко Старе Планине, прелази Св. Николу и

вододелницом излази на караулу Суви Кладенац. Најзад окренувши се на исток контрфорима планина, између Раковице и Попадије, прелази преко брда Рабиша и свршава се на Дунаву између села Глоднице и Зеглице.»

Али кад је се г. Ристић уверио да нема ништа од Гилана, он се трудио да спасе Ново Брдо, и поднео је аустроугарским пуномоћницима свој *други* пројекат о новој граници Србије.

У томе је пројекту до Козинце све као и у првом, па онда наставља овако:

«Затим вододелницом Гилана и Прилепнице досеже до Мораве коју прелази код села Поградe. Одатле гранична линија пење се до на врх Карадага близу села Мирошевца, где излази на границу Врањског и Кумановског среза, па онда дуж те границе она прелази брда Рујан Свети Илија. Кључ, Бабина Гора и Црни Врх. Одатле вододелницом нагиње на северо-исток, прелази брда Стрешер. Мешид. Равна Шиба. Огорелица. за тим на исток преко брда Костурнице и Љубеша идући непрекидно вододелницом Струме и Искра с једне и Нишаве с друге стране. стиже на брдо Радочину у ланцу Комо-Балкана. Настављајући за тим у северозападном правцу. гранична линија иде крестом Ћипровца Балкана и Старе Планине, прелази Св. Николу и вододелницом излази на стару границу близу карауле Рсовати Камен. Одатле линија иде старом границом до карауле Вршке Чуке. па онда наставља вододелницом до Дунава.»

Пошто је питање о новој *југо-западној* граници Србије било сазрело за мишљење стручних техничких људи, то је конгрес упутио то питање војној комисији, у којој су биле заступљене све уговорачке силе на конгресу. Задатак те комисије био је да са гледишта географско-стратегијског обележи нове југо-западне границе Србије *«у извесном простору.»* Какав је то простор, видели смо напред.

Ево како је та комисија војна свршила свој задатак. По њеном елаборату:

«Са досадашње границе Србије на Копаонику, нова граница полази од врха Канилуга, иде гребеном јужног Копаониковог огранка, управо међом досадашњег пашалука Новопазарског и Нишког, на планину Марицу, и пресецајући пут из Куршумлије у Приштину код Преполца тако да највиша тачка пута позиција остане Србији, т. ј. да граница сече пут на 1000 метара јужно од те највише тачке пута — излази, идући све досадашњом међом Нишког и Приштинског пашалука на планину «Ђак» и савија на југ до планине Мркоња. Овде нова граница оставља међу пашалука на истоку, па настављајући к југу, прелази више села Тулара, и дохватајући се планине Велиглаве, излази на исток опет на међу пашалука Нишког и Приштинског. На овај начин Жупа «Медвеђа.» која је припадала пашалуку Приштинском, остаје Србији. Граница даље иде све међом пашалука и силази њоме на Мораву, више села Кончула. за тим наставља Моравом и прелази је *испод* села Лужана. На овај начин Кончул припада Србији, а Лужане остаје Турцима. Прешав Мораву, граница иде најкраћом линијом на брдо Рујан, даље све гребеном планинским-вододелницом, на планину Св. Илија, Кључ, Бабина Гора, Црни Врх, дакле дотадашњом међом пашалука.»

Војна је комисија имала налог да дотле изради нову границу Србије. Даље граничење задржано је за претходни начелни споразум пуномоћника

Но и ова граница од Копаоника до Црног Врха изложена је била дугој и живој препирци.

Тако Лаб је изгубљен за Србију с тога, што су Инглези и Турци захтевали да, кад Србија добија позицију Преполац, Турској остане теснац «Лупча». И пошто је Турска била тражила да граница српска пође тек од позиције Самокова, више Куршумља, то су они чланови комисије, који су за своје наводе узимали природну по-

делу земље — водомеђу — допустили Турској Лаб, а остали са границом код Преполца. Међутим колико је ово начело оштетило Србију са Лабом, толико јој оно помогло на врањскоме крају.

Јер, пошто је граница српска доведена на планину «Ђак», комисари турски и енглески предлагали су да одатле граница пође правце на Грделицу, чиме би од Србије био одузет цео Врањски и пола Лесковачкога округа. Комисари немачки, талијански и француски, који су више били наклоњени Србији, предлагали су, да граница од Пољанице планине пође право на Прибој, што би много природније било, али би Србија изгубила Врању. Противу оба ова предлога употребљено је оно начело, које је Турцима Лаб оставило, и тако нова српска граница сиђе на Кончул.

По свршетку седнице ове војне комисије, г. Ристић, сазнавши да су заступници аустријски гласали за то, да Лапска долина остане Турској, па чак и сама Врања, и бојећи се да конгрес ту ствар не узме одмах у решавање, написао је на брзу руку, и послао у седницу конгреса грофу Андрашију овакво писмо:

„Г. Грофе,

«Узимам слободу да обратим Вашу високу пажњу на ово што иде:

«Ја сам још из Беча известио Књаза Милана, да ће наша југозападна граница ићи гребеном Копаоника и да ће Ваше Превасходство протежирати пројекат, да Србија добије Врању, Трн и Пирот.

«Чујем да су јуче, у комисији експерта, аустроугарски делегати гласали не за линију Копаоничку, већ за границе пашалука Нишког, и да би ми, на тај начин, изгубили долину Лаба. Они су, даље, напустили свој сопствени предлог, односно Врање. Срећом је већина гласова била у нашу корист. Најзад наша источна граница (Трн-Пирот) није ни била предмет дефинитивног решавања.

„Ако су моје информације тачне, ја верујем да је довољно, ако их само доставим Вашему Превасходству, и ако замолим да нам остави долину Лаба и да нам осигура Трн и Пирот на источној граници.

«Чујем да се руски пуномоћници не би противили овоме, ако би се цео санџак Софијски, без икаквих крњења, дао књажевини Бугарској.

«Знајући да је Ваше Превасходство у великом послу, ја се усуђујем додати само још ово: да бих ја морао очајавати и сматрати да сам у мојој мисији са свим пропао, ако не би успео да задобијем мојој земљи (à mon pays) долину Лаба, Врању, Трн и Пирот.

«Примите итд.

Ристић».

Истога вечера (22-ог Јуна) на једном састанку, гроф Андраши приђе г. Ристићу:

— Примио сам ваше писмо, али *ваше информације односно Врање, нису основане*. У осталом, баш да су моји војници гласали против Врање, њихов глас не би био пресудан. Не решавају војници као последња инстанција, већ конгрес! —

— А односно Лаба? — упита г. Ристић.

— Па ја нисам никад ни мислио дати томе питању другачег решења. Ја сам вам обећао да ће нова граница Србије почети од Копаоника, и она ће одиста одатле и почети! — рече гроф Андраши.

Кад је видео да се долина Лаба не може ишчупати од г. грофа — г. Ристић покуша да осталим пуномоћницима објасни важност плодне долине Лапске за Србију, нарочито према брдима и камењарима, које јој на југозападу дају — али за бадава!

У осталом, г. Ристић је знао да је овој половини нове српске границе задобивена главна тачка — Врања, и то га је тешило, јер он је најбоље знао какве је отпоре ваљало савлађивати, док се Врања спасла. Турски

пуномоћник Мехмед-Али паша ишао је од једног члана конгреса до другог, па им је и мемоаре предавао да Турској поврате не само Врању, него и теснац Грделички, доказујући, да је иначе све до Куманова изложено и без одбране. Г. Ристић ишао је за г. Мехмед-Алијом узастопце и доказивао је, да Србији није до стратегијских граница, но до предела, који ће јој дати хлеба да исхрани своју сиротињу и ону која је добегла. Г. Ристићу изгледаше да су његови разлози боље оцењивани — код неутралних сила. И г. Ђенерал Бобрикав подржавао је г. Ристића и помагао му да Србија добије Врању — можда и за то, што је знао да је Србија још у напред осигурала *политички* Врању за себе, и да ће је добити ма како испало решење војне комисије.

Док се ово догађало у Берлину, измењано је неколико врло занимљивих депеша између г. Ристића с једне, Кнеза и владе с друге стране.

Од 23-ег Јуна имају две депеше г. Ристића. У једној јавља Кнезу, да је рок за грађење железница утврђен са три године уговором између Аустрије и Турске, те с тога му је немогућно добити продужење рока за грађење наших железница. Даље јавља да су Црногорци и Румуни врло незадовољни одлукама конгреса. «Они нам — вели — завиде сви». — У другој депеши јавља да је конгрес свршио са Црном Гором, а да српско питање још није узео у решавање. Изгледа му да Андраши одлаже решење очекујући одговор Србије односно конвенције. «Конгрес се приближује крају — завршује г. Ристић — и ми ћемо зло проћи ако у место дефинитивног одговора будем и даље из Крагујевца добијао беспослена питања (des questions oiseuses).»

Кнез је одмах ову депешу послао министарском савету. Г. Грујић, у име владе, између осталог, овако одговара:

«Не знајући шта добијамо потпором Аустрије за цену конвенције са њом, а шта без потпоре Аустрије,

по закључењу самога конгреса, *влада није у сазнању ствари* за одлучно своје решење. Но ако је већи део нашег територијалног увећања условљен пристанком Аустрије, што ви на месту знате, онда је тиме *условљена нужност пристанка*, према чему *оставља се вашем патриотизму* избор. Само гледајте продужити што више трогодишњи рок».

Класичан је одговор Књаза Милана на исту депешу г. Ристића.

«Ви знате скрупуле *и скањерања* tergiversations кроз која морају да прођу ваши друговн докле се ма на што одлуче. Муку сам видео док сам успео да вам још вечерас пошљу свој пристанак бар у опште.»

«Ја чврсто рачунам на ваш опробани патриотизам, да ћете потписати конвенцију с Аустријом макар и без потпуног пристанка ваших колега, само да осигурате земљи што веће територијално увећање, и да нећете допустити да пропаднемо на конгресу, или да мање добијемо само за то, што *ваше колеге тако мало разумеју политику у опште и вођење спољне политике на по се.*“

На ово је г. Ристић одговорио Књазу само ово: «Ослоните се на мене. Ја ћу учинити своју дужност», а г. Грујићу јавља да гроф Андраши не може *формално* признати никакву везу између конвенције и граница, које буде конгрес закључио. Јавља му даље какву је границу за Србију предложила војна комисија, па онда наставља „Ако не примимо конвенцију, гроф Андраши дреши себи руке. Ми смо тада извесно изложени штети, само не знамо у коликој мери; може се догодити да нас подсеку до Лесковца, јер Турци и Инглези захтевају Грделицу, а Руси пиротско окружје за Бугарску, но и једни су и други до сада ударали на отпор Аустрије. Одговорите ми што пре, и то коначно, јер се ствар не може свести на мање".

Г. Грујић одговара 24-ог јуна:

«Према стању које је изложено у вашој депеши од јуче (*телеграфска нумера та и та*), и кад друкчије не може бити, без штете за Србију, влада, с обзиром на члан 5. пројекта конвенције, за издејствовање законодавног одобрења, прима, и Књаз одобрава *ваш предлог*, да се закључи конвенција с Аустријом, представљена у вашој депеши од $\frac{21. \text{Јуна}}{3. \text{Јула}}$ *телеграфска нумера та и та*, но *само под условом успеха на конгресу* за највећу границу, коју по вашој депеши од 23. јуна (чудо што нема опет нумере телеграфског бланкета) гроф Андраши обећава, и којој је линија: Кончул, Св. Илија, Црни Врх, граница Нишког пашалука, на Драгоман, Стару Планину и Св. Николу.»

У г. Ристићу наравно почиње да кипи жуч. Он одговара истога дана:

«У мом телеграму од 23-ег није речено да гроф Андраши *обећава* тамо описану границу, но обећава ту границу *потпомагати*. С тога ја не могу примити услов у вашој синоћној депеши, па и никакав други. За то одговорите ми што пре: *пристаје ли влада* на конвенцију *или не*, иначе ја скидам са себе одговорност, ако и у колико буде неуспеха. Опасност је у одлагању, јер конвенција није само средство да се добије потпора Аустрије, *но и да се отклони њено непријатељство, коме се последице не могу догледати.*»

Нема одговора.

Г. Ристић понова истога дана (24. јуна) тражи дефинитиван одговор.

Сутра дан, (25. јуна) г. Грујић одговара:

«Кад не само нема јемства за успех, него нам још прети и непријатељство Аустрије, коме се последице не могу догледати, као што ви велите (*телеграфска нумера та и та*), онда не остаје друго, него да, као последње средство, потражите потпору и заштиту код царско-руских пуномоћника, па ако нам они не могу помоћи, онда, односно

конвенције свршите с Аустријом како се најкорисније може за српске интересе».

Сад је већ и г. Ристићу прекипело.

Он одговара :

«Из мојих писама знате *да ми је пуномоћник руски саветовао не само да се споразумем с Аустроугарском, него и да ништа не предузимам на конгресу без њеног одобрења*, и да само толико можемо успети, колико се с њоме сагласимо. Сад, конвенцијом се нарочито иде на то, да осигурамо успех на источној граници, а ту *баш Русија тражи Пирот за Бугарску*, у пркос свима мојим и усменим и писменим корацима. *Тражити дакле у овим околностима заштиту Русије, значило би толико исто, колико и тражити заштиту Аустроугарске да добијемо Нови Пазар.* Ја дакле не бих могао учинити корак који ви тражите, *а да не покажем незнање ситуације, а да се не изложим подсмеху.* И по томе не могу сматрати ни ваш данашњи *инконсеквентан* телеграм као одговор на моје питање. У среду је, кажу, *последња седница конгреса*, а сутра се наша ствар у комисији решава».

Тек овака горопадна лекција из логике помогла је друговима г. Ристића да се преломе, хоће ли небескоме или земаљскоме царству. Истина, ломили су се још тај један дан, 25-ог јуна, до мрака, не би ли пронашли какву политичку лубенд..њу, али, узевши у обзир, да је та проклета среда већ прекосутра, око осам часова у вече «све мислише на једно смислише» и послаше у Берлин овакву депешу :

«Услед вашег новог телеграма од јутрос, предатог у 11 сати Његовој Светлости Књазу, у ком јављате да се конгрес свршава у среду, да су изгледи добри, али да нико не може дати гаранције, *влада пристаје и Књаз одобрава да можете закључити уговор с Аустријом*».

Уф !

Сутра дан, 26. јуна, г. Ристић и гроф Андраши потписаше ту конвенцију. Мора бити да је г. Ристић том

приликом градио још некакве «резерве», јер му је Андраши одговорио да би поверење, које су му Срби указали до потписа, било довољно да он гласа на конгресу противу сваке нове границе српске. Али пошто му је г. Ристић објаснио какву је опет он муку видео с Крагујевцем, Андраши му је понова обећао своју потпору.

И тако је г. Ристић, кад се вратио од Андрашија, са великим спокојством духа могао да чита овакав пасаж у једној депеши г. Грујића:

«Мој телеграм није инконзеквентан, већ нужна последица вашег телеграма од истога дана. нити тражи руску потпору против руског захтева односно границе. но у алтернативи између конвенције и недогледног непријатељства аустроугарског».

Разумете ли ви што год?

Ја ништа.

«Ни одговор — вели се даље у тој депеши — није имао за цељ скидање са себе и товарење на вас одговорности, но што кориснији свршетак ради народног добра, и по томе неодговорности свију нас. То зарад споразумљења између старешина у овом одсудном добу по Србију.»

Хвала Богу те се само народне старешине споразумеше, јер то на оваквом језику није ласно било.

Међутим поред свег тога срећног споразума између народних старешина г. Грујић у тој депеши моли г. Ристића, да «има на уму» другу тачку члана осмог устава земаљског, па пошто народна скупштина неће дуго трајати да види да ли би могао на време послати «извод конгреских закључења о нами ради узимања на знање, и текст конвенције ради подношаја народној скупштини на одобрење.»

Наравно да г. Ристић још није могао послати ни једно ни друго. Али за то је сутра дан г. Грујић добио десето писмо г. Ристића са ове мисије, писано 23. јуна у Берлину.

Из тога писма и његових прилога виде се многи детаљи у развићу нашега питања у Берлину, који су потребни да се разуме овај део наше спољне политике.

(Наставиће се)

ГРЧКЕ МИСЛИ
О ЕТНОГРАФИЈИ БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА

од

ШАР-ПЛАНИНЦА

. . .

I

Етнографска картографија Балканскога полуострва непрестано је у стању пуном противуречности.

Извори су јој или од страних или од домаћих писаца.

Странци, који су се бавили балканском етнографијом, понајвише нису познавали домаће језике, а нарочито су им били непознати језици словенских врло сродних народности. Ове последње они нису умели једне од других разликовати тим већма, што се међу Србима и Бугарима простиру пространи крајеви, у којима се језик неосетно прелива из једног у други, и што по месту управо нигде нема одсечене разговетне границе међу језиком српским и бугарским.

Домаћи писци су опет долазили у сукоб са поставкама које се међусобно потиру. За извесне пределе, као што су Тимочка Крајина, Торлаци, и готово сва Македонија, Срби тврде да су, по историји, по предањима, по обичајима и језику, српски. Бугари опет за исте крајеве тврде, да су били део старог бугарског царства, да по језику припадају западном говору бугарског језика (за који умеренији српски писци тврде да је српски, но положаја ради измешан са гдекојим бугарским особинама) и да по томе припадају Бугарима. Нови државни живот у Бугарској простире на њих своје аспирације.

И страни писци у новије време почели су ићи за једним или другим схватањем, како се коме чинило ближе истини, или често како је који интереса имао.

Тако су најновије карте наштампане по једном или другом погледу. Докле Гопчевић у својој књизи о Старој Србији и Македонији и у чланку у Петермановим Geographische Mittheilungen све Словене јужно од садашњих граница Краљевине Србије и од Ћустендила прибраја у српско племе, Н. С. Зарјанко и његов издавач В. В. Комаров из Петербурга на својој познатој најновијој карти словенских народности, те исте крајеве приписују Бугарима. Познато је узнемирење, које је у свима српским крајевима протестима и неодобравањем поздравило ово петербуршко издање. Историја последњег рата и Сан-Стефанског мира оживе наново у својим горким успоменама, и свакога проби зебња од онога што би се други пут негде могло решавати за зеленим столом будућега Сан-Стефана и Берлина. Целина српских земаља почела се осећати као живо сувремено питање, и то очврело осећање узрок је, те нико није могао остати равнодушан према ономе, што би будући европски ареопаг могао решити о даљој судбини српскога народа.

И писца, који ово пише, много интересује, како питање о будућим коначним политичким границама међу Србима и Бугарима, тако и питање о оном коначном решавању балканског питања и судбине балканских народа пред ареопагом европским. Јер писац ових редова мисли, да се већ неће моћи решавати само српско-бугарско питање, него да се српско-бугарско питање од сад мора изучавати у целини са балканским питањима.

На балканским је народима, да сами расветле своје тегобе, да сами за рана обележе своја захтевања, да сами изнесу што више осветљења својим правима, да се сами брину о политичном успеху својих аспирација.

На српским је политичким људима, да из овога општег задатка, који подједнако вреди за Србе, Бугаре и

и Грке (као главне претенденте) издвоје оно што се српског народа тиче и да се старају како да се постигне и изврши.

Најновије писање о Зарјанковој карти, као и у опште наша најновија литературна радња о томе предмету поглавито је наперена против онога, што се чини са стране Бугара и бугарских искључивих пријатеља.

Остаје питање: како смо с Грцима? Јесмо ли с њима на чисто. Јесмо ли с њима сагласни? Да ли не налазимо да се њихове претенсије будућности с нашима никако и нигде не сукобљавају?

Мислимо ли да се питање о будућим државним облицима и о будућим државним границама могу свршити, ако сва три главна народна претендента (српски, грчки и бугарски) стану један против другога: Србин против и Грка и Бугарина; Бугарин против и Грка и Србина, као што је сад у ствари; Грк и против Србина и Бугарина?

Стара историја је познавала време, кад су ова садашња три претендента доиста имали међу собом подељено цело садашње балканско полуострво. И кад превренемо листове историје из тога времена, ми доиста налазимо час српско-бугарске савезе против Грка или против општег непријатеља Турака, час грчко-српске савезе противу Турака, час грчко-бугарске савезе противу Срба.

И доиста тактичка је потреба и данас, да се два удружују против трећега, е да би се питање испитало и расправило на дому пре, него што дође на европски суд, јер ће и трећи лакше попустити и на праву меру сићи онда кад види, да двојица чврсто држе против њега. Суд опет туђински, који нас све пред Европом чека, тешко да ће нашу распру расправити на задовољство наше. У томе туђинском суду сила јачега може једнога (који јој буде повољнији) издићи, а осталу двојицу затурити (као што је било при Сан-Стефанском миру), може посејати ново семе раздора, не задовољивши никога (као што је било при Берлинском конгресу), а може стати с поштовањем и примити домаће погодбе, пошто једине оне до-

иста могу расправити питање коначно, и једино оне могу дати озбиљне гарантије за прави мир у будућности. То значи да нас само у трећем случају очекује нешто известно; а у прва два случаја да све зависи од среће и случаја, којему ми, нити ћемо моћи заповедати, нити га у последњем часу променити. Јер, ко може одговорити шта је крива Србија, што је онако прошла на Сан-Стефанском миру?

Борба међу народностима на Балканском полуострву, и ако није никада до сад отворено у садашњем национом облику вођена, ипак испуња све оно што се зове историја народа на полуострву Балканском. Под различитим облицима она се овде води ево више од хиљаду година. Све што је који народ на Балканском полуострву до сад пропатио, пропатио је ове борбе ради.

Може бити да будућност у себи крије најтеже и најодсудније часове за судбину ових старих пријатеља и непријатеља, заточника и паћеника.

Писано је доста о потреби слоге међу балканским народима, али врло мало о начину како се ти народи могу сложити. И оно мало што је о том писано, написано је на памет, по добрим жељама а без познавања тегоба и неприлика, које ове народе растављају. Тешка тугаљива питања њихових етнографских граница, главни извор њихове неслоге, главни узрок њихове дугачке и несрећне историје, испитивана су увек једнострано, или је преко њих прелажено сувише брзо. Међу тим баш је у том питању средиште свију тегоба; узалуд је обилазити га и расправљати олако. Јер треба знати, да кад би се како ваља расправило то тако звано етнографско питање балканско (које у самој суштини није чисто етнографско питање), тим би самим била расправљена и сва будућност балканских народа. Ко би то питање расправио, уклонио би све сметње срећније балканске будућности једним махом.

Где су, дакле, сметње?

Шта је повод расипре и неслоге међу Србима и Бугарима на ма какве владе биле у Београду и у Софији, познато је довољно. Постојаши повод тај казан је мало више у наведеном тако званом етнографском питању међу Србима и Бугарима. Он је сав казан у ономе, што је мало више речено о разлици међу наведеним најновијим етнографским картама. Оно што се испод те форме крије ваља потражити и наћи.

Насирам Бугара, дакле, знамо како стојимо и знамо које су тегобе. Али је ли у нашој књижевности познато како смо насирам Грчке? И знамо ли шта и Грчка тражи на Балканском полуострву, шта су њене аспирације, у чему се састоје њени погледи на етнографску ситуацију Балканскога полуострва?

Ми не знамо шта ради висока политика, али бисмо нагађали да би било правилно и логично, да у расипри с Бугарима Срби потраже наслона у Грчкој — или у расипри с Грчком да потраже наслона у Бугарској. Овим путем, наравнајући се с једним којим год, кад се с обадвојицом не може, најпре би се, може бити, нашао излазак из садашњега, по изгледу, неразмршљивог заплета. Саме аспирације ваљало би да се удружују, као што би се државе удруживале, те да тим начином помажу остваривању будућности.

Практична политика нерадо се губи у декламовању или у празној вици. Она свуда, а нарочито у тешким ситуацијама, љуби дела, тражи дела и стара се да тегобу ситуације делима олакшава.

Књижевност сувремена има задатак да непрестано расветљава путове практичној политици и да јој прстом указује, како тегобе тако и путове, којима се оне могу уклонити.

С тога, пошто су у нас потпуно непознате грчке мисли о етнографској карти Балканског полуострва — ми се користимо племенитим гостољубљем «Отаџбине», да у простом реферату, готово без икаквих примедаба, изнесемо шта мисле Грци о раширењу и о аспирацијама своје

народности на Балканском полуострву, и да на крају главни преглед учинимо о целој ситуацији, барем како се она указује оку једнога мислиоца, који са садашњом дневном политиком никаквих веза нема.

Тек кад се зна шта мисле и Грци и Бугари и кад се с тим упореди оно што ми желимо — моћи ће се смислити пут којим би се једино дала избећи тешка времена новога каквог Сан-Стефана и Берлина. Ми нећемо да дајемо ни поуке ни савете дипломатима од занимања. Али и њима можемо казати једну напомену извађену из самих народних обичаја Балканског полуострва. Карактерна је црта Балканског полуострва, да се на њему у свима пословима много цени, а још више цењка. Аристократских обичаја на Балканском полуострву нигде нема. Ко се од цене не поплаши и у ценкање се упусти, често пута се погоди и кад се не нада. А ко се срди што му је много заискано, или што му је мало дато — тај ништа не сврши. Таки су обичаји Балканскога полуострва од Цариграда до Београда и од Драче до Варне.

Најбоље би било да се балкански народи међу собом са свим погоде и пред Европу изађу с готовом ствари. Не узмогу ли се погодити сва три, треба на сваки начин да се погоде барем два. Не би се онда имало шта много завидети судбини онога трећег, па на ма какву потпору он рачунао, као што се ни сад нема шта завидети свој тројици, гледајући их како се међу собом свађају и како чекају, да им ствар њихове куће трећи из туђине расправи. Нек никоме није зазор да чује, да Европа већ с неком језом гледа на наш macédoine des nationalités. Чувајмо се од европске расправе да не испадне да се платно сече секиром место маказама.

Ми не предлажемо ни једну одлуку. Ми само мислимо да треба изаћи из садашњег положаја и да ми сами треба своје властито питање да помакнемо даље. Кад велимо *своје питање*, опомињемо на ново да се не

заборави да у најближој будућности нико већ неће расправљати ни само српско, ни само грчко, ни само бугарско питање. Европа ће почати да се бави питањем *целог Балканског полуострва*, с тога је наше т. ј. српско и питање грчко и питање бугарско као год и српско. Већ је берлински конгрес тако сматрао ствар, и за то се бавио и питањем о Грчкој, и за то је и Грчкој дао земље, ма да Грчка управо и није војевала у последњем рату. Та је околност од велике поуке за нас, ако за поуке маримо.

Ниже наведена обавештења, о грчким етнографским погледима на Балканско полуострво посвећена су поглавито овоме задатку. Њихова је намера да послуже хладном и стварном проучавању питања.

Многоме ће се чинити погрешни и претерани грчки погледи на тако зване етнографско питање балканско. Има и једнога и другога. Али то су цене — од којих се почиње погађање, јер ми смо на Балканском полуострву! Кад су једног Јеврејина питали колико је два пут два, он је одговорио: седам, ма да је знао да чини четири.

С тим почињемо реферат, молећи читаоца да опрости што ће га заморити многа имена и многа објашњавања. За нас Словене балканске поучно је да знамо до појединости, како нас етнографски цене и сликају Грци, наши некадашњи господари и непријатељи, јер садашњи положај Турака према нама, некада су они заузимали. То треба у једно и једним махом да објасни многа тврђења, која ће наше читаоце зачудити, пошто први пут пред њих долазе.

II

Има једна велика разлика међу етнографским погледом српско-бугарским и међу етнографским погледом грчким на Балканско полуострво.

И ми и Бугари тражимо своја етнографска права са основе народности. С тога изгибосмо око јадне филологије, око облика и чланова, око гласова и лексичких особина, око песама и обичаја народних. Ми не тражимо ни историјску пластику државних творевина, ни целину географску, ни трговачке путове и изласке (што сви народи траже у оваким покретима); ми тражимо Србе, а Бугари опет Бугаре све донде докле мислимо да су наше границе. По тим местима нико не сме бити ништа друго него Србин, и то не државни Србин, него Србин „чист," „овејан" — национални Србин. Дибрани и Скопљани морају за то бити бољи Бугари од Трновљана, ма да се простом Скопљанину и Дибранину говор Трновљанина испод источнога Балкана мора чинити са свим други (и ако словенски) језик према његовом домаћем дијалекту.

Грци се у томе од нас дијаметрално разликују. Они већ цртају не само *етнографске* карте као ми и Бугари, него карте *етнократске* као што ће се ниже видети, у којима се износи на прво место најјача народност, најјача (како они мисле) по историји, по образовању и по социјалном положају. Они народности деле не по броју сељака, него по броју средишњих, управних, просветних, црквених и трговачких кругова. По броју тих кругова они већ данашње полуострво деле на народности надмоћне и потчињене.

Том једном речи издаје се цела њихова основица, и избија на видик главна њена разлика од наше словенске основице.

Грчке су карте историчне, државне. Оне полазе више са гледишта старе грчке државе, и чинећи концесије (по њиховом мишљењу) етничким еволуцијама услед сеобе народа и словенског насељења на Балканском полуострву, оне цртају и данас границе аспирацијама грчким на основици старих државних идеја још из средњег века, које су се и после турског освојења наставиле у црквеној

патријаршијској управи, на ново раширеној над свима балканским земљама. И Грци у овоме сматрању нису сами, јер има великих научника, који су им у том из разних узрока и повода или давали за право, или их у тим мислима у неку руку утврђивали.

Зна се да је византијско царство грчким духом задахнут и преображен наставак источног римског царства, и да су му границе биле на Дунаву и на Сави. У свом почетку то источно римско царство није било грчко. Али су Грци у великим његовим средиштима на југу полуострва, у Цариграду, Дренопољу, Пловдиву, Солуну, знали да му мало по мало збришу римско-латински тип, заменивши га грчким. И тај грчки народни тип умео је на тим местима доиста да прогута и својом просветом са собом да изједначи разне остале народне елементе, и да сусретне буре сеоба нарôда с грчким народним духом и с римским државним и административним традицијама.

Сеоба нáрôдā прелила је одмах ову грчку творевину читавом поплавом разноликих народа. Иза разних других народа Словени су га у последњој линији били прекрилили од Саве и Дунава до на крај Мореје и до Цариграда. Сва се земља била пословенила. Али су у грчким рукама остали јужни приморски градови Цариград и Солун, и из њих је на ново просветом и трговином избијао грчки елеменат, и ширио се у унутрашњост. Тако пишу озбиљни страни историци. «Царство византијско, пише један од њих,[1] једва би се могло назвати царством грчким. Не имајући јединства етнографскога, оно је тражило јединство у администрацији, јединства у религији, јединства у књижевности. И грчки је језик постао језик административни, црквени и књижевни, те је слабо и налично на језик народни. А Цариград је био средиште администрације, вере и књижевности. И тиме је он уједначавао, обрађивао и преображавао најразличније елементе

[1] A. Rambaud, L'empire grec au dixième siècle Constantin Porphyrogénète Paris, 1870, 539 и VII.

Европе и Азије, који су му се примакли. Толики су поборавили у њему своје народне говоре за љубав углађеног језика византијског, толики су затурили своје народне вере за љубав жаркога и прекаљеног православља. У Цариград су ови варвари долазили неписмени и прости, а из њега су полазили писмени, учени, пуни знања и вештине. Цариград је сам био царство; из Цариграда се држало и повраћало царство. Више пута је царство спадало на сам Цариград, и више пута се из њега повраћало до далеких граница. — Црква је служила царству, а царство цркви, јер је црквена пропаганда било главно средство, да се новонасељени народи разоружају и покоре.»

Али ма да се из овога изводи да су дух и просвета старих Грка велика освајања чинили, види се и нешто друго, а на име да се старо племе јелинско, творац чувене грчке образованости, као племе, није могло ни мало сачувати. Место њега, како говоре европски историци, сачувао се његов језик, ако и промењен, сачувало се име, сачувала се просвета, а раширио се тако рећи нов народ, и рашириле су се с његовим мешовитим раширењем и племенске му аспирације.

У осталом, који народ европски може данас да се похвали физиолошком чистотом расе? Сви су производ безграничног физиолошког укрштања, и питање још може бити само: где је надвладао језик с народним карактеристикама и традицијама, где се одржао дух народни, а чистота физиолошког порекла доиста се не може много у рачун узимати.

«Племе јелинско у Европи са свим се затрло — писао је око 1830. чувени немачки историк Фалмерајер. — Гробове овога старог народа покрива двострука кора, на гомилама од рушевина и трулежи два нова са свим различита човечанска племена. У жилама савременога хришћанског насељења садашње грчке краљевине нема више ни капи старе, чисте јелинске крви. Од Дунава па до крајњих кутова Морејскога полуострва сву земљу је

прекрилила најезда словенских племена бурном једном поплавом, каквој у историји мало равних има. А што су Словени још у целости оставили, коначно је уништила друга једна поплава, насељавањем Арбанаса по Грчкој. И у унутрашњости грчког полуострва нема данас ни једне једине породице, којој дедови не би били или Словени или Арбанаси или Авари или Франци или погрчени Азијати из Фригије, Киликије, Кападокије или Лидије. Пријатељи старих Јелина, видећи да су стара јелинска племена пропала, тешиће се, може бити тиме, што се бар језик или акценат старих Јелина одржао или пренео на те нове насељенике, и што је он владу јелинизма у тим крајевима одржао. Али им се, на жалост, мора одузети и та утеха; и последња се њихова нада мора огласити за обману. Јер се доказује, да се пре, у старини, у Аркадији и у Елади, у Месенији и у Лаконији, у Беотији, Фокиди и у Акарнанији говорило словенски онако исто, као што се и сад говори у Србији и у Далмацији."

Научна Европа дуго је времена преко својих најодличнијих историка испитивала ову тему и с десна и с лева. Расправа се свршила ипак у корист Грка. Ако се и није одрицала снага словенском насељењу, ако се и није могло порећи, да су садашњи Грци физиолошки заиста врло мешовит народ, опет се нашло, да се језик није могао одржати без народа, да се и народ свуда, ма и у мањима гомилама, одржао на својим старим местима ако се, може бити, за време био и притајао од страха словенскога, и да је тај народ показао чудновато крепку животну моћ, кад је после толиког пораза ипак успео да оне досељенике са собом изједначи и да их погрчи. Жеравица сачувана у средишту погрченог римског царства и у његовим главним местима, постојанство и непоколебљивост државне средишње власти и у највећим неприликама, бејаху довољни да одрже предање, да подстакну нову борбу, и да у њој знатне победе одрже, ако

и нису могли са свим повратити оно што је било у почетку.

У топографији садашње Мореје, Јеладе и Тесалије осим острва Киперт је нашао три четвртине словенских, десетину арбанаских десетину новогрчких и само десетину старо-грчких имена места. Али су, при свем том, заиста данас грчки језик и грчка народност права основа чисто народно-грчком животу садашње краљевине Грчке, и ко може сумњати да је она вођ и представник ново-грчког народног живота и ново-грчких народних аспирација?

То је основа коју су европски научници признали за земље од искони грчке, и која би се могла лако и усвојити. Али та је основа добра полазна тачка, с које су грчки патриоти и јелинофили на широко развијали границе и осим краљевине Грчке на толике земље старога источног римског или византијског царства.

Чинећи се донекле невешти правоме смислу ових историјско-етнографских дедукција, пристајући, као што је и природно, више к јелинофилима који панегирички и с поштовањем говоре о старим врлинама и о старој раширености њиховој, грчки патриоти и политичари не штеде финоћу ни свога патриотизма ни својих софизама, да нађу згодне експликације, те да средством њих, на темељу, било својих раширених трговачких колонија, било својих државних традиција, било своје црквене управе, рашире међе својим аспирацијама и претенсијама што је могуће даље.

Византијско царство и његове борбе с «варварима», студије византијске трговине, византијске литературе, византијске образованости и читавог државног и културног система тога занимљивог царства; знаменити положај Цариграда, — његове сјајне престонице, — и његов неоспорно велики утицај на судбину света — само су припомагали новим грчким аспирацијама. Јелинофилство је на Наварину одбранило грчку краљевину од ислама,

који је хтеде утопити у крви њених јуначких бранилаца. Али ако се јелинофилство из времена грчке борбе за ослобођење касније охладило, оно је учинило много добра не само обновљењу краљевине, него и познијим грчким аспирацијама. Уз то је дошло друго нешто, чим су се првашње идеалне услуге јелинофилства позитивнијим начином и још у већу грчку корист одмениле. То је вековни антагонизам грчки према Словенима. С једне стране дакле, стара грчка борба са Словенима помагала је Грчкој пред западно-европским страхом од Русије. С друге опет стране заточништво православне цркве, у којем су се Грци увек одликовали и једноверност са Русијом имали су свагда доста средстава да поправе, што би им онај страх код Русије покварио. Тако су од свију балканских народа до сад једино они били у положају да им помажу обадве, иначе супрот положене европске политичке странке. Тако је Грчка и 1878. добила половину Тесалије и без пушке и без мртве главе. Шта она овим начином у будућности још може добити, не зна се, али је у питању, иза кога већ вири врло повољан одговор.

Светски предмети историје и књижевности, који се налазе у историји Грчке и византијскога царства, ставили су Грчкој у службу читаву гомилу озбиљних писаца. Ко год љубки хоће да пише о једном предмету, он га заволи, хтео не хтео. Тако се Грци у својим патриотским историјским дедукцијама могу често позвати на прва научна европска имена.

Заслужни Пуквил, који је на крају прошлог века путовао по Грчкој и по западним деловима полуострва и који је 1805. био послан да, као консул, заступа Француску код Али-паше од Јањине, описао је своја истраживања и путне успомене у шест свезака.[1] У Грчку, о којој говоре те белешке, он је узео сву Македонију и Албанију, па и саму Црну Гору. Истина је, да је он добро видео све националне разлике, које су током позни-

[1]) Pouqueville, Voyage de la Grèce. Deuxième edition. Paris, 1826—27.

јих векова настале, али је ипак много држао на старином завештану географску поделу, на стара названа и на стару политичку целину, и тога ради није задовољан ни са ограничењем византијских провинција од цара Константина Порфирогенита, већ се маша неке црквене поделе, по којој му нови Епир или македонски ексархат старога византијског времена хвата и Леш, и Дукљу, и Скадар, и Дриваст, и Пилон, и Бар, и Црмницу, и Берат, уз остала места

Други чувен и даровит писац нашега времена Алфред Рамбо, који је у Француској уз ЖилФерија био начелник министарства просвете, баш онда кад је Фери извршавао његове црквено-просветне законе, бавио се питањем о етнографији византијској X века за владе цара Константина Порфирогенита. То доба пада баш у оно време, када су се биле почеле стишавати буре сеобе на̑ро̄да̂; кад се византијска моћ почела била на ново дизати, и кад се на скоро после владе тога цара моћ царства византијског, опет за подужи период, раширила још један пут до Саве и до Дунава. Тај је историјски период врло значајан, и за моћ грчку један од најповољнијих у историји византијског царства. С тога те студије, при свој својој озбиљности, нису могле да не поласкају и да не користе новим грчким претенсијама на Балканском полуострву.

И А. Рамбо не превиђа значење Словена и Румуна на полуострву балканском. И сам зналац словенских језика, он нигде не показује ни зле воље ни какве предубеђености против Словена. Али опет за то он живо говори о моћи обнављања, опоравлљања и еволуције коју у себи држи грчко племе. Тај начин објашњавања већ је донекле показан у горе наведеним цитатима. Још јасније су те мисли развијене у особитој глави његове горе наведене књиге «О царству грчком X-ог века» где се говори о етнографији европских грчких области у X веку,

и у другој, где се говори о религиозној пропаганди по областима.

С великом начитаношћу у изворним делима, Рамбо живо описује насељење словенско, али тврди да пређашња јелинска и римска популација није сва изгинула ни пропала, него да је на ново избила на видик, кад су буре прошле, и да се тада тек ухватила у контакт са својим незваним гостима. „Цариграђани, од којих управо као од писаца и државних људи имамо нешто бележака о поплави и насељењу полуострва, нису ни сами знали шта се чини по областима, ни од Грка који су онамо остали, ни од освојача и нових насељеника, јер су се новим насељењем те области одметнуле од царства и на Цариград се ни обзирале нису. Не чујући ништа о Грцима из области, Цариграђани су почели мислити да су истребљени — Њима се зло учинило веће но што је било у ствари. Византинци су викали: «све преузеше Словени,» а у ствари је међу тим Словенима остало и одржало се и доста Грка.»

За ово време Рамбо мисли да се у целој Тракији до Анастасијева зида[1] и до Марице одржало било старије становништво, и да је сав тај крај био чист од нових насељеника. Ово утврђује и тиме што се по новијим археолошким испитивањима на томе земљишту у натписима мало што нашло словенскога. Из тога изводи, да су и они словенски насељеници, који су се у првој бури насељења бацили на ове стране, погрчили се пре него што су били дошли до каквога год образовања. За Македонију Рамбо тврди да је у X веку још једнако скоро сва, осим једних приморских места, била прекривена Словенима. Међу Струмом и Местом и у приморју Рендинском, у пределу у који су позније српски краљеви

[1] Анастасијев зид пресецао је управо онај кључ полуострва који излази на Босфор, на коме је и Цариград. Тај зид је полазио с Мраморног мора од Силиврије и излазио је на Црно Море око Подиме. Али писац као да разуме гранични опкоп међу византијском Тракијом и Бугарском.

с неком предилекцијом наваљивали у два у три пута. Рамбо вели да је у X веку словенско становништво било са свим истисло староседиоце и у самом приморју. Ту се одржао у рукама старије популације само Солун са својом непосредном околином и Халкидика. Даље напомиње да се у солунској области находио и крај који се звао *Србија*, сигурно око места које се и сад зове Србија, и мисли да се по причи о насељењу Срба на том крају под Иракдијем неки део народа на сваки начин ту задржао. Ослањајући се на пример Мореје, која је још и у X веку била прекриљена Словенима, Рамбо, истина, мисли да међу Грцима средњега века има врло мало физиолошких Јелина чистога порекла, да су се прећашњи становници полуострва, који су пре словенских упада тамо живели, махом изгрчили, и да је то освајање језиком и духом грчким прогутало и врло много словенских насељеника. Његово умовање износи да међу данашњим Грцима има много Словена. «Словенска је народност — пише он на једном месту — брзо попуштала. Словени побораввше своје богове, свој језик, своје обичаје и од свеколиког старог националног живота сачуваше само имена гдекојих села, река и брегова. Насељеници се претопише у побеђене онако како је то било и с Германцима у Галији, са Скандинавцима у северној Француској, са Французима у Енглеској.»

На источној, дакле, страни царства Цариград и Тракија, на западној опет Солун, Халкидика, острва и незнана унутрашња насељења, измешана са Словенима самим, имала су да издрже борбу са новим насељеницима и да их силом и образованошћу (како се кад може) уводе у покорност царства.

Неколико речи о политици византијској, које ћемо извадити из овога писца, показује како се водила ова борба, и како је доиста и неких победа имала.

«Царство византијско, пише он, без престанка је бројало у састав својих области и оно што је у ствари

држало под руком, и оно што у руци имало није, што је било спорно, чак што је било у другога, само ако је то пређе некад царству припадало. По негде је била пропала сва област осим каквог крајичка украј мора. На тај крајичак царство је слало своје ђенерале и плаћало их скупо. Царство је понегде плаћало саме своје поданике, тек да му се зову поданици. Царства је управо било два, једно у ствари, а друго на хартији или у памети. И тим начином ово се царство држало вековима, политиком и дипломатијом, умешношћу и јогунством. Где није могло непосредно владати, оно се наметало за заштитника. Своје иноплемене насељенике оно је обраћало и пропагандом и намамљивањем, кад му сила и закони нису могли више послужити.» Рамбо напомиње, како свакојака иноплемена и словенска наваљивања нису никако могла да узму ни Цариграда ни Солуна, и како се из тих места непрестано обнавља грчка влада на Балканском полуострву до пред само турско освојење.

«Одржавши главна места и кључеве својих провинција, могло се мислити — говори на другом месту исти писац — да царство у X веку није било војнички изгубило ништа. Оно је рачунало на тренутак, кад ће се борба стишати, кад ће ојачати мирни послови и кад ће његови насељеници одавши се спокојнијем начину живота, најпосле признати његову власт. И Словени су то увиђали. Они су видели да им грчки градови за навек спречавају владу у приморју, поморску трговину и поморску силу; да су византиски легиони увек спремни, да кроз та вечито отворена врата уђу у њихове пределе и да изненада заузму и распу њихове растурене жупе; њих је бунило што су видели, да их ти византијски градови без престанка уходе и посматрају извештавајући Цариград о њиховом сваком и најситнијем кораку. Ни најмања лудорија на дому, ни најмањи унутрашњи сукоб, ни најмања домаћа неприлика није могла остати сакривена њиховим непријатељима. А осим тога они су осећали

како се из тих истих туђинских средишта на њих просипље чудноват, чаробни утицај; њихова снага и њихова варварска тврдоћа топила се пред тим тајанственим утицајем; они су осећали како из дана у дан слаби њихова првашња мржња на хришћанство и на јелинизам, како се непрестано тоциљају у образованост и у ропство.»

И доиста после првих покушаја под Симеоном и Самуилом, словенске су се државне творевине претвориле у голе развалине. С почетком XI века византијско царство опет подиже своје заставе на градовима покрај Саве и Дунава. Крсташким ратовима и нередом, који је иза њих настао у византијском царству, изазвано ново словенско буђење под српским вођама (Немањићима) у XII веку, које је одјекнуло и у Бугарској (под Асенима) до Црног Мора, повратило је донекле старије стање, и полуострво се тада поцепало на две половине, на српску и бугарску, у којима се од Балкана к Дунаву и Сави утврдила неоспорна словенска владарина. У јужној половини полуострва наставља се борба међу Словенима и Грцима с различитом срећом, и бојна су поља од Балкана до мора. Освојење турско, које је и изазвано овом нерасправљеном борбом, завршило је старе распре врло трагично, бацивши у турско ропство сва балканска племена на време од неколико векова.

Истина је и то, да су од X века, којега смо етнографију мало час обележили по разматрањима Алфреда Рамбо, Грци чинили и стварних етнографских напредака. Предели од јужних граница арбанаског племена па до јужнога морејског приморја, стара колевка грчког племена, заиста су од X — XIV века етнографски освојени за Грке. И српско освојење под Душаном, и турско наскоро по том, ту налази Грке, ма да је још на крају X века К. Порфирогенит уздисао како су и туда Словени. Било је без сумње још таких освојења. Али остављајући на страну историјске појединости, да чујемо једног грчког историка, како суди о етнографском стању грчког

народа на Балканском полуострву пред само турско освојење. У томе ћемо у исти мах видети и то, како се горе наведена умерено јелинофилска разматрања француског писца шире и гранају под пером једног патриота и научника грчког.

Узимамо преда се дело чувеног професора јелинске историје на атинском универзитету г. К. Папаригопула.[1]

К. Папаригопуло говори да су се стари становници северне половине Балканског полуострва испред словенских и осталих навала склонили на југ, те попунили ранијим несрећама опустеле земље грчке. О њиховој народности он не говори: и по том изгледа да их узима за Грке. За Словене који су се населили на југу полуострва вели, да су били много незнатнијега броја него они који су се населили на северу. У северној су се половини насељавали читави народи; у јужној пак само поједине колоније. Тога ради и ако су се Словени били настанили и у самој Тесалији, Епиру и Јелади (Папаригопуло узимље да у Мореју никако нису ни продирали), они у тим земљама по његовим речима никада нису владали. „Они су заузели неколике отворене крајеве, и подизали су на њима своје засеоке и бачије; они су с временом образовали и тежачке и пастирске општине, у којима су управљале њихове домаће старешине, које су они звали *жупанима*; они су овда онда покушавали да освоје околна грчка места и да их пљачкају, *али они никада нису могли заузети вароши!* Ето зашто се у Грчкој словенски зову села, засеоци, реке и планине. Међу тим све вароши старе и нове носе грчка имена. Јелини варошани били су често довољно моћни да узбију и да савладају Словене, и не тражећи помоћи из Цариграда“. С овом историјом К. Папаригопуло свом снагом веште дијалектике брани за Грке јужну половину полуострва,

[1] Histoire de la civilisation hellénique Par M. C. Paparrigopoulo. Paris 1878. То је управо извод из његовог оригиналног дела које је у више свезака изашло на грчком језику.

допуштајући да су се у северној утврдили Словени и да су тамо заузели и саме вароши. У овој главној подели он меће на средину Македонију и Тракију. «Македонија и Тракија, вели он, стоје на средини међу северним областима царства, које су се са свим пословениле, и међу јужнима које су остале грчке. Многе жупе Тракије и Македоније дуго су припадале царству бугарскоме, али словенска племена, која су се ту настанила, никада нису могла себи присвојити велике вароши као што су Солун, Касандра, Сер, Пловдив, Дренопољ, Димовика, Чорлу, Визија, Бер, Родосто. — — Словенска имена међу тим надвладила су или за време или за на век не само по многим селима и засеоцима него и у више споредних вароши на северу и у унутрашњости ових области. Примери су: Водена, Радевиште, Кратово, Острово, Преспа, Моглена, Загорје, Перник. У кратко, у Македонији и у Тракији Словени су заузели положај јачи него у јужним, а слабији него у северним областима. — Па ипак ни Тракија ни Македонија нису никада изгубиле стара грчка географска имена, као што се то догодило у Хрватској, у Србији и у Бугарској. У северном Епиру (Албанији) и у западној Македонији, Словени су такође са свим ишчезли иза Арбанаса, као што су у јужним областима претворили се у Грке“.

Прелазећи на стање Јелина у почетку XV века, пред коначно турско освојење, К. Папаригопуло прави опет етнографски преглед, с којега ће, на другом месту књиге, прећи на ново доба, у сами XIV век. «Јелинизам је, пише атински професор, у XI веку био на челу свеколикога истока. Он је успео да покори Словене до самога Дунава, да очисти острва од Мухамедоваца, и да се одржи у пуној снази у Малој Азији. Али кад је западна Европа уз крсташке ратове напала на источно царство, и у њ унела растројство, јелинизам је, после сто година борбе, изашао јако оштећен. Турци Селџуци окрњили су му Малу Азију турчењем урођеника, Арбанаси и Франци ра-

шприли су се по постојбини грчкој, Јелади и Мореји. Српско освојење тих крајева под Душаном прелазим ћутањем, јер је за мало трајало, и није ни допирало до Мореје».

Врло деликатно питање о Арбанасима, којих земљу у Грчкој често зову Новим Епиром. К. Папаригопуло обделава с познатог грчког гледишта, које заслужује нашу велику пажњу. «Арбанаски се говор, истина — вели он — још и сад чује на више места по Грчкој, али Грци те насељенике никада нису сматрали као туђинце. Стари Илири или Арбанаси, који станују у западном приморју полуострва, имали су много сродних веза с Грцима, својим јужним суседима. У Епиру су грчка и арбанаска племена била тако везана, да су их стари писци мешали једно с другим. Исто се то чинило и са северним арбанаским племенима све до Леша. Римљани су тај крај звали Јелинска Илирија, а писци средњег века Нови Епир. Хришћани Арбанаси тога краја (а они су у већини) говоре и грчки и арбанаски, а у својим друштвеним одношајима радије се служе језиком грчким него арбанаским. Толики догађаји последњих времена сведоче да се православни Арбанаси нису никад одвајали од цркве грчке и да никад своју судбину нису делили од судбине грчке. То се још најсјајније показало од XVIII века на овамо. У време борбе за ослобођење Грчке, Арбанаси су с највећом оданошћу учествовали у борби за ослобођење Јеладе На Мисолунги, на Хидри, на Специји, они су учествовали с пуно пожртвовања и јунаштва».

Прелазећи на друго деликатно питање, на одношаје к осталим иноплеменим народима, који су насељени по јужној половини Балканског полуострва, К Папаригопуло говори, како су све од освојења турског грчким језиком служили се сви политички поглавари, како се тим језиком служила књижевност од најзабаченијих граница Тракије и Македоније па до приморја.

У томе је приправа за његово коначно сматрање, које нам ваља извести у целини.

«Име Римљани Ромеји, вели он, *означавало је* кроз средње векове, а исто тако и под турском владом, *све источне хришћане који су били потчињени високој управи васељенске патријаршије.* Племенске распре, које су некада изазвале толике сукобе међу Грцима и Словенима устукле су кад је и на једне и на друге пала тешка гвоздена рука туђинског освајача. Општа несрећа беше зближила све хришћане, и дуго се времена могло мислити да ће заједничке патње и заједничка мржња на истог угњетача, изазвати најпре заједницу борбе, а по том после победе и политичко јединство источних хришћана Тога ради су многи људи тога времена хтели да сачувају старо државно наименовање Римљана Ромеја као општи знак тога јединства. Али се брзо видело с једне стране да би за љубав овога старог имена тешко било међу Грцима самим задржати жарку вољу за правим грчким народним именом, обасутим толиком славом од старине; с друге опет стране искуство је показало, да је политично јединство Грка и Словена немогућна ствар. Успомене дугачке прошлости биле су главна сметња томе јединству — И тако је очевидно *да ће се коначна судбина источних хришћана одлучити утврђењем Словена на северу* а *Јелина на југу и ограничењем словенских и јелинских земаља по међама обележеним историјом, етнологијом и географијом Срби, Бугари, Херцеговци и Бошњаци морају се примати за господаре свеколике земље на север од Балкана и Шар-планине.* Они су тим земљама и своја народна имена дали. *Али све земље на југ од тих планина, па и сама планинска места тих самих планина с јужне стране, земље су суштаствено јелинске.* Оне су кроз хиљаду и двеста година сачувале њихова историчка имена Тракије и Македоније».

*

Обележивши у почетку овога одељка грчко гледиште на етнографске односаје на Балкану као нарочито историјско политичко или државно, ми смо горе наведеним текстом једнога од најбољих писаца доказали нашу оцену. Може се без прегорења казати да највећи део јелинских патриота држи ону историјско-државну етнографску основу, која је јасно развијена мало час наведеним речима К. Папаригопула.

Износећи пред наше читаоце те грчке историјско-етнографске мисли, ми смо се уздржали од сваких напомена, јер, најпосле, гола извијања стања ствари познатога целом свету свакоме су очевидна. Њима се чудити у толико више што дело К. Папаригопула иначе заслужује сваку хвалу у савременој историјској литератури. Али баш у томе и лежи сва знаменитост наведених разматрања, нити би њихова знаменитост и пола толика била, да су потекла из пера каквога год незнатног писца.

Пред византијским државницима средњих векова био је задатак, да свима средствима потисну, узбију, искорене — или барем погрче све насељенике, који су се настанили на Балканском полуострву од времена сеобе народа. Пошто су се од тих разних насељеника одржали Словени, ова се политичка борба поглавито на њих окомила. И сами Власи Балканскога полуострва, који су на источно римско царство имали више права од потоњих грчких полуускока, нису били искључени од ове византијске осуде.

Пред византијским државницима светлуцао се онај развој, који је иностране насељенике па и саме домородце у Италији, у Шпанији и у Француској изједначио једноставним плаштем романскога језика и романске народности, који је на тај начин кроз борбу средњих векова и кроз нови облик националнога јединства вас поставио ону државну целину у тим земљама коју је у њима некад установило римско царство.

Али у источном римском царству, на полуострву Балканском, развитак није пошао путем оних западних великих делова римског царства.

Исти А. Рамбо казао је узрок ове разлике у неколико речи, говорећи не о данашњем него још о X веку. «Јединство политично на Балканском полуострву — каже он — нико управо није могао установити. У X веку исто тако као и данас, живеле су на полуострву четири расе: грчка, словенска, влашка и арбанаска. Ма да су последоваоци К. Порфирогенита и освојили Бугарску и Србију, тим је освојењем разлика раса само увеличана. Елемената је ту било не за једну него за више држава. За то смо и видели, где се у историји изређаше једно за другим царство византијско, царство бугарско под Симеоном, царство српско под Душаном. Час Цариград, час Охрид, час Србија покушавაху да завладају целим полуострвом, а Арбанија не хте ничијим ни за чијим господарством. И само византијско царство није никад владало с потпуном снагом, и свак ће се зачудити ступњу независности, који је оно морало да призна својим различним областима или народима. У томе је клица будућег комадања и будућих савеза[1]). Овим је речима јасно казано да је политика грчке превласти, за коју се све до освојења турског очајна борба водила, била погрешна, и да се источно римско царство није дало васпоставити по примеру васпостављења Галије, Шпаније и Италије.

Долазак Турака на Балканско полуострво и освојење њихово свију несложних и раскомаданих Балканских земаља најоштрија је осуда и најодсуднија пропаст коју је сам ток историјских догађаја спремио тој византијској политици, која је тежила за искључивом грчком превлашћу. Тиме је та политика осуђена на коначну и и неповратну смрт. А тешко томе ко неће да се обзире на овако значајне и озбиљне осуде историјске, и ко хоће у силу Бога да им се противи!

[1]) L'empire grec au dixième siècle, стр. 542 — 543.

Па византинци ипак нису хтели научити што је требало. Они су под мрачном сенком турског ропства, онда кад је свакога притискала самртна агонија, покушали да средством цркве изврше оно што пре нису могли извршити с црквом и државом заједно.

Турско освојење показало је извесну трпљивост према вери хришћанској. Из борбе за независност нововонасељених народа са византијским царством развиле су се биле самосталне народне цркве у Охриду и Пећи, које су као патријаршије свој рад и под Турцима продужиле.

Немоћ и слабост агоније словенскога живља који се у те две цркве склонио био, цариградски су Грци узели били као смрт. Пред сами час новога буђења они прошлога века турским рукама укидоше и заостале самосталне словенске цркве у Пећи и Охриду, и раширише црквену своју власт у старим границама византијског царства још један пут.

И као и пређе на ново се покушало, да се цркви и просвети свега православља у турском царству дâ јелински тип и да се балканским Словенима откажу и човечанска права. Папаригопуло говори још и данас с усхићењем како је «јелинизам опет завладао целим Балканским полуострвом, од кад су Турци Патријарху као старешини цркве признали сва старинска права.“ «Патријарх је — вели он даље — у очима источних хришћана указивао се не само као поглавар црквени него чак донекле и као поглавар државни». Хвалећи грчку радњу на просвети и на народној организацији пре грчког устанка од 1821 К. Папаригопуло помиње с поносом «како је, истина, било на истоку и других хришћана, али како се они кроз четири стотине година турског ропства нису ни живи показали. Словени данас траже прво место, а право да кажемо, они за то време нису показали што било у оправдање данашњих њихових тежњи. Многи већ нису знали ни којој народности припадају, толико су били ниско

пали. Иоле образованији Бугари поносили су се да могу рећи да су Грци».

Па шта је следовало овоме заносу? Иста та толико слављена грчка патријаршија признала је народну цркву Србији, која се јунаштвом својих рођених синова ослободила. И сав тако звани север Балкански отпавши овако или онако од турског царства, отпао је и од грчке патријаршије. Несмислена тежња за погрчавањем, а грешна немарност за дужност према словенској народној просвети, учинише да се образује бугарски ексархат, и да се кроза њ најпре разгори распра међу Србима и Бугарима, не на корист балканског словенства, али без сумње још мање у корист Грка, јер се они од српско-бугарске распре немају чим користити.

Ето последице византијске државне политике у XVIII и XIX веку под окриљем турским.

Али наши пријатељи с југа као да ипак не виде куд светли светлило историје.

За то ми и велимо, да пут историјских државних граница води у тешке погрешке, кад иза њега није етнографија ма у коликој мери. И у колико је погрешнија била стара политика, (а историја је непорочно посведочила њену страховиту погрешност), у толико злокобније могу бити последице онога погрешног пута у овоме данашњем времену.

Ми нисмо за саму етнографију; и етнографија има претераности, и ми смо противни и њима с истом дубљином уверења. Али грчко гледиште не може наћи ни толико одобрења, колико бисмо ми, на послетку, и претераној етнографији морали указати.

(Наставиће се)

ИСТОРИЈА ПОИМАЊА ХЕМИСКИХ ЕЛЕМЕНАТА

и

РЕФОРМАЦИЈА ХЕМИЈЕ[1])

У првом мом јавном предавању, прошле године, пропратио сам у кратко *Историју свете вештине и алхемије.*[2]) То предавање изазвало је ово друго, кога је цељ: да покаже преображај алхемије у модерну хемију. У тој цељи говорићу о *Историји поимања хемиских елемената и о реформацији хемије.* Та два питања спајам у једно с тога, што се реформација хемије састојала баш у новој одредби појма хемиских елемената.

И ако је питање о хемиским елементима толико суптилно, да стоји нерешено и пред данашњом хемијом опет за то претресано је исто још у најстаријој прошлости, и старо је толико исто, колико је и сама наука стара. Чим је сазнат тај факт, да се тела хемиским метаморфозама једна у друга претварати могу, одма после тога јавила се је мисао о најпростијим недељивим састојцима тела, т. ј. о елементима. Сви културни народи прастарог доба нису имали једнаког удела при решавању тог питања. Тако Кинези, Индијанци, Египћани, Финикођани и други прастари народи беху напредни на пољу практичне хемије, али их мало занимаху питања чисто научне природе. На против стари Грци, још у давној прошлости, обратили су велику пажњу на апстрактну философију и поставили су многе теорије о саставу тела и о бићу хемиских елемената. Како су та питања претресана, пошав од најстаријих грчких философа па до данас, потрудићу се да вам изнесем овде.

[1]) Јавно предавање на В. Школи, држано 4. марта 1890 г.

[2]) „Отаџбина", VII. 338.

Најстарији грчки философ и оснивач јонске школе *Талес* (640—550 г. пре Хр.), размишљајући о чудесном створу природе, поставио је себи основно питање хемиско: *шта је принцип свију ствари?* или као што се ми данас питамо: шта је праелеменат у природи? Одговор му беше: *«вода је принцип свега; из воде је постало све, у воду се враћа све»*. Аристотелес држи, да је Талес узео воду за принцип свега с тога, што је приметио: да семе клија само у влази; да је рана свију створова влажна; да животињска топлота постаје из влажнога и да се отуда црпе живот и т. д. Талес је сматрао воду као стварајући, оживотворавајући и живећи принцип. Пре Тала постављена су разна митична тумачења о постанку и одржању света; Талес је пак први то тумачење изводио из физичних принципа, и тако је он творац природњачке (материјалистичке) философије, са чега је он увршћен у ред седам мудраца. Још је Талова јонска школа поставила принцип непоништимости материје: она је узела, да материја остаје иста при свима метаморфозама њеним, а при томе јој се само спољне особине мењају. Отуда је изведен закон: ништа не може прећи у ништа.

Последователи Талове јонске школе били су: *Анаксимандер* (611—545 г. пре Хр.) и *Анаксименес* (557 г. пре Хр.). Анаксимандер је узео неко *прабиће* као принцип свега, које је бескрајње, вечито и непостижимо. Значај тог прабића није јасан; оно је нека праматерија, садржавајућа све принципе: ширењем и кондензовањем тог прабића постају сва тела, а ова се најзад у то прабиће враћају. Анаксименес узео је *ваздух* за принцип свега. Разређивањем ваздуха постаје ватра, вели он, а кондензовањем истога постају вода, земља и камење. И животиње и биље постају из ваздуха, и душа је нешто ваздушасто, па и само божанство јесте бескрајњи ваздух. Ово, што је Анаксименес узео ваздух за принцип свега, показује, да је он појмио значај његов за разнолике појаве, што у природи бивају У ваздуху гори ва-

тра, у ваздуху живи биље и животиње, из ваздуха пада киша, а из ове постаје земља — све то знао је Анаксименес, кад је ваздух узео за принцип свега.

Философија јонске школе, уводећи материјалне елементе, увела је неку квалитативну разлику материје појединих тела. Но поред јонске школе постојала је и школа *Питагоре* (540—500 г. пре Хр.), у којој је поглавито математика обрађивана. У тој школи вођен је рачун и о квантитативним односима тела, у погледу њихове масе и величине њиховог облика и поретка; па како се сви ти односи исказују бројем, то је *број* принцип школе Питагорине. Елементи бројева јесу у исто време и елементи свега постојећег, веле питагорејци, па и у свом небу влада хармонија и број. По Питагориној космологији сва је васиона симетрично уређена, представљајући неку хармоничну целину: сунце стоји у средини света, оно је нека централна ватра, која загрева, осветљује и оживљава целу васиону. Шта је значио код Питагореваца број, да ли им он представљаше материјални или идеални принцип ствари, то није јасно.

Хераклеитос (500 г. пре Хр.) узео је *ватру* за принцип свега. По њему је првобитно стање света било ватрено, и из те ватре постаде ваздух, вода и земља. Но ништа није у природи стално, вели он, све је у неком вечитом току и преображају, а ватра је узрок свему томе. Као што је цео свет из ватре постао, доћи ће време, када ће се све опет у ватру вратити; то стварање и пропадање света понављаће се периодно, као што се периодно понављају дан и ноћ. Значајно је, да је још Хераклеитос исказао, да се ватра рани суптилним делом ваздуха, а то је тек после две хиљаде година опитом потврђено.

Емпедоклес (460 г. пре Хр.) је одступио од његових претходника у поставци елемената, узев место једнога четири, а ти су: *ватра*, *вода*, *ваздух* и *земља*. Он је замишљао, да су ти елементи, првобитно, непомешани и

неодељени састављали неку куглу, где их је љубав сједињавала; но кад љубав дозволи приступ свађи, наступи деоба и први покрет, т. ј. постаде свет. У природи постоје све саме супротности, вели Емпедоклес; тако поред реда и лепоте постоји неред и ругоба, и то злога има више но доброга, гадног више но лепога, пријатељство и свађа јесу, по њему, узроци поменутим супротностима, и то пријатељство је узрок доброме, а свађа узрок рђавоме. Пријатељство и свађа, или атракција и репулзија, јесу узрок постајању и распадању. Емпедоклес је узео даље, да су његова четири елемента састављени из мноштва веома ситних хомогених делића, који су непромењиви, недељиви и вечити. Спајањем ових елемената постају поједина тела, и она су, према томе, из хетерогених делића састављена. Ватру је сматрао као активан елеменат, која је узрок појавима једињења и распадања; остала три елемента пасивна су, подобно лењивој маси. Стварање и рушење не постоји у правом смислу те речи, већ постоје само феномени агрегације и дезагрегације, вели он, т. ј. једињења и распадања. Ова Емпедоклова доктрина елемената слаже се, као што видите, са нашом данашњом теоријом атома и молекила.

Леукипос (495 године пре Хр.) је створио теорију *атома*, а његов ученик *Демокрит* (470 г. пре Хр.) обрадио је ту теорију даље. Атомска поставка изведена је из принципа: «ништа не може постати из ничега.» Кад би се дозволила дељивост тела до бескрајности, веле атомистичари, тада би било могућно претворити их у ништа, а то значи да су била састављена из ничега. С тога је узето да материја тела није бескрајње дељива, већ је састављена из стварних недељивих честица — атома. Материја свију атома иста је, по тој теорији, али се разни атоми разликују међусобно по облику, величини и тежини. Узето је даље, да се атоми налазе у неком непрекидном кретању; то кретање је различите брзине код атома различитог облика, а највећа

је код округлих атома, какви су по преимућству ватрени атоми. Ова брзина атома условљује њихову активност или пасивност, она је узрок постајању и распадању тела. Тако велика активност ватре тумачена је великом брзином њених атома. Спајањем атома постају тела, а различито груписање атома у појединим телима, условљује различиту природу истих. Узето је и то, да је материја тела порозна и да се у тим празним интервалима крећу атоми. Том порозношћу тумачена је стисљивост и ширење тела. И душа је сматрана као материјално биће, а састављена је као и ватра, из округлих атома; душа је на неки начин ватри подобна, она је огњиште топлоте тела, с тога је животу, као и ватри, потребан ваздух. Мишљење и остале функције душе, сматране су као продукт кретања њених атома. Са овог материјалистичног гледишта, постанак света приписиват је једино утицају физичких сила, без суделовања каквог божанства. Ето то су принципи Леукипове теорије атома, која је, као што знамо, повраћена и у модерну хемију, где служи успешно тумачењу свију хемиских појава. Но друга поставка Леукипова, о једнакости материје атома, није могла наћи потврду у данашњој хемији, али и она има јаких присталица у најновије доба.

Анаксагорас, савременик Леукипов, држао се такође теорије атома, али је он одступио од поставке јединства материје, узев да има бескрајње много принципија. Поредак васионе приписивао је неком *разуму*, који пребива у свој природи. Ево како је он коректно замишљао метаморфозе хемиских тела: све је у свему. Сваки атом јесте свет у минијатури. Ми једемо леб, ми пијемо воду. Рана рани мускуле, крв, кости, једном речи, све делове нашег тела. Да у лебу и води нема истих атома, какви су у мускулима, крви и т. д. не би било могуће рањење.

Ученик Сократов *Платон* (420 г. пре Хр. узео је *идеје* као узрок свему, и по томе елементи идеја јесу елементи свега што постоји. Као материјални принцип је-

сте *једно*, а то је нека праматерија, која није ни ватра, ни ваздух, ни вода, али која има способност заузети све облике. Тој праматерији, мајци свију постојећих тела, био је придружен неки принцип кретања; из те праматерије, и тог кретања, постало је све

Највећи ауктoритет на пољу природних наука, кроз дуги низ векова, био је *Аристотелес* (384—322 г. пре Хр.). Он је задржао Емпедоклове елементе: *земљу*, *воду*, *ваздух* и *ватру*, сматрајући их као основне састојке свију наших земаљских тела; а осим тога, ти се елементи могу и један у други претварати, тако н. пр. ватра може прећи у ваздух, а овај у воду, и обрнуто. Узео је даље, да су ти елементи распоређени на нашој планети по тежини њиховој: земља, као најтежи елеменат, заузима центар, око земље је вода, изнад воде је ваздух, а над ваздухом је ватра. Али изнад ватре сву просторију неба и звезда испуњује пети елеменат *етар*; [1]) то је, по њему, први елеменат, некакве веома суптилне материје, која се налази у вечитом циркуларном кретању. Није јасно искaзана улога етра; чини се, као да он, револуцијама озго, даје импулс свеколиким променама на земљи нашој. Најзад неко божанство, са највишега места неба, одржава вечиту хармонију света. Аристотелес је узео даље, да су у поменутим елементима спојена по два од четири основних стања материје, а то су: *топло* и *ладно*, *влажно* и *суво*, сматрајући топло и ладно стање као активна, а влажно и суво као пасивна. Тако земља је ладна и сува. Вода је ладна и влажна, ваздух је топао и влажан, а ватра је топла и сува. На тај начин Аристотелови елементи беху представници извесних физичких стања, и по томе састав тела беше му означен физичким особинама њиховим. Тако топљива и растворљива тела садрже доста воде, а нетопљива и нерастворљива доста земље, где ладноћа условљује чврста, а топлота течна

[1]) Реч „етер“ састављена је из две грчке речи, које значе „трчим непрестано.“

стања; испарљива тела садрже ваздуха или воде, где топлота одржава парно а ладноћа течно стање и т. д. Аристотелес је замерао ранијим философима, што су постављали само принципе ствари, а нису показали узрок променама тела. Јасно је, вели он, да супстрат сам не може бити узрок променама, које на њему бивају. Кад се од дрвета изради штогод, ту није дрво узрок тој промени, већ исти лежи у другом чему. Истраживање тог узрока, вели он, јесте истраживање даљег принципа, а тај је *кретање*. Кретање је њему узрок свима променама тела.

То је гледиште старих грчких философа о принципима тела, и ван те философије не налазе се никакве важније поставке о том питању, и ако су други народи тог доба били далеко напреднији на пољу хемије. Хемија је, од њене најстарије прошлости, па до краја прошлог века, била просто спекулативна вештина: она је сматрана као нека тајанствена свемогућа вештина, која може човека — посвећена тим тајнама — обогатити, усрећити, па чак и прибавити му благостање «другог света.» У прво доба веровало се, да се све то могаше постићи гаткама и другим празноверицама, уз припомоћ неких виших створова; доцније пак, код алхемичара, придружена је тим мистеријама и теорија *камена мудрости*. Тај философски камен могаше трансмутовати просте метале у сребро и злато, а веровало се и то: да лечи све болести, да може продужити век и донети сваку срећу. Ова алхемиска теорија, о трансмутацији метала, основана је на теоријама грчких философа о принципима. Кад су сва тела, по тим грчким теоријама, из једне или неколико основних материја састављена, онда је био логичан закључак алхемичара, да се сва тела могу из тих састојака вештачки стварати. Што се пак алхемичари бавише искључиво вештачком производњом злата и сребра, то је последица жудње човека за бољим животом. Алхемичари су, у главноме, задржали Аристотелово гледиште о најпростијим састојцима тела, акомодујући га,

у неколико, према својим потребама Њихово гледиште о хемиским елементима и о саставу тела износе нам на видик арапски алхемичар *Џафер* из осмог века и Швајцарац *Парацелзус* bombastus из шеснаестог века.

Џафер наводи, да су још пре њега *жива* и *сумпор* сматрани као састојци свију метала, а он је додао и *арсеник.* Но он није под тим разумео та тела у обичном стању, већ у неком највишем ступњу савршенства. Сви су метали, по њему, из тих састојака састављени, а разлика појединих метала долази отуда, што садрже те састојке у различитој количини, чистоћи и фиксности. Тако злато и сребро садрже те састојке у чистом стању, а прости метали садрже их нечисте. Жива условљује металима њихов изглед металан, сумпор им условљује боју, а фиксност (чврстоћа споја састојака) условљује им топљивост

Парацелзус је узео, да су сва тела састављена из *духа, душе* и *тела*, или, што је исто, *живе, сумпора* и *соли.* Он разликује двојако стање тих елемената, према томе, да ли постају под простим земаљским приликама, или под утицајем звезда. Елементи првог стања састављају минерална тела, а елементи другог стања јесу основа органских функција животиња. Да су тела из поменутих елемената састављена, тврди он и аналитичним опитом; тако да је н. пр. дрво састављено из живе, сумпора и соли, тврди му тај факт, што дрво на ватри гори, испушта дим и оставља пепела. Он је држао, да горење дрвета долази од сумпора, димљење од живе, а остатак пепела од соли. И Парацелзусови елементи беху дакле, као и Аристотелови, представници извесних физичких особина.

Овако су поимани хемиски елементи у ранијој прошлости, а до тог поимања долазило се чисто апстрактним путем, без опитних података. Да би вам могао показати развој данашњег појма елемената, морам изнети радове оних људи, који спремише потребан материјал за реформацију хемије. Тај припремни рад трајао је пуна два века, и то цео седамнаести и осамнаести век.

Од седамнаестог века узеле су природне науке нови правац, а тај се састојао у систематском опажању природних појава, изводећи отуда законе природне. Тај правац рада унапредио је природне науке у опште, а хемију је препородио: тим радом преображена је алхемија у модерну хемију, а тај преображај састојао се у главноме у новој одредби хемиских елемената. Важније раднике на том пољу показаћу овде.

Бриселац Van Helmont (1577—1644) био је велики привржених Парацелзусове хемијатрије, доказујући велику важност хемије за медицину: уводећи нак и неке нове лекове, унапредио је и фармацију. Но главно поље његовог рада беху гасови; он их је управо пронашао, први проучавао и тим именом назвао,[1] и тако је он творац пневматичке хемије. Од Хелмоновог доба гасови постадоше најинтереснији предмет научног испитивања, и ти радови уклонише тајанствени вео испред те важне групе невидљивих тела Видећемо, да су ти радови имали битна удела у реформи хемије. Хелмон је први показао, да је продукт горења угља (gaz silvestra) другојачи гас од атмосферског ваздуха; знао је, да се тај гас ствара не само при горењу угља, већ да постаје и при врењу шире и при растављању карбоната киселинама, а познато му беше и то, да тог гаса има у минералним водама, у стомаку и у неким пећинама. Он је познавао многе гасове, јер наводи, да су неки запаљиви а неки не, неки имају мирис а неки су без мириса. Водену пару разликовао је од ваздуха и одрицао је, да се та два тела могу једно у друго претварати. Ваздух и воду сматрао је као елементе, из којих су сва тела састављена. Важно је да поменем, да је Хелмон препоручивао употребу теразија при опитима, уверавајући да ће та справа дати други правац природним наукама. Одиста, помоћу теразија извршио је Лавоазије реформу хемије и прво

[1]) По Лавоазију реч *гас* долази од холандске речи ghoast, која значи то исто што значи енглески Ghost, немачки Geist и француски esprit. По v. Meyer-у реч гас долази од речи хаос, или од холандске речи gister (врење).

термометарско опажање припада Хелмону. По Хелмон је много радио и на трансмутацији метала, и веровао је тврдо у све празноверице тог доба.

Ирландезац Robert Boyle (1626–1691) био је велики посматрач природних појава, изводећи отуда законе природне; он је тим радом унапредио хемију јако, с тога је назват украсом свог века. У свом делу «скептички хемичар» он је први устао противу Аристотелових и Парацелзусових елемената, доказујући да је број истих знатно већи. «Нека се тела, вели он, састоје из два елемента, нека из три, нека из четири и т. д. Осим тога, неко тело може имати такве елементе, каквих нема у другом неком телу; то је исто тако, као што нека реч не садржи иста писмена, из каквих је писмена састављена друга нека реч.... Ма колики да је број елемената, доказаће се једног дана, да се они састоје из корпускула и да међусобним спајањем истих постају сложена тела.» Бојл је дакле добро дефинисао елементе и једињења; елементи му не беху више представници извесних физичких особина, већ представљаху најпростије материјалне јединке, које улазе у састав сложених тела: сложена тела пак сматрао је као спој два или више елемената, и разликовао их је од просте смеше по томе, што у смеши сваки састојак задржава своје првобитне особине. Бојл је даље усвојио поставку јединства материје, јер је узео, да је материја корпускула иста, а начин њиховог груписања и вибрисања условљује природу тела. Бојл је био врло велики човек на опитном пољу; он је оставио читав низ прецизних опитних података модерног правца, и ти подаци имађаху битна удела у реформи хемије. Тако Бојл је први опитом доказао, да је за горење и дисање потребан ваздух; он је показао, да се свећа гаси, а животиња угуши у вакууму. Из тога је извео закључак, да је сва атмосфера испуњена неком «виталном супстанцијом» и да она условљује дисање и горење. Он вели даље: свећа гори а животиња

дише у затвореном суду донде, док има те виталне супстанције; кад је пак иста потрошена, свећа се гаси, а животиња угуши. Као што видите, Бојл се врзао око кисеоника, али га није могао пронаћи: он је у његовој виталној супстанцији назирао у самој ствари кисеоник, но тај важан проналазак беше намењен Пристлу. Бојл је први помоћу теразија доказао, да бакар, олово и калај постају тежи при калцинисању; но он узе, да то увећање тежине долази од приласка ватрених молекила. Ово тумачење Бојлово погрешно је, али тај податак његов о увећању тежине метала при калцинацији, послужио је доцније за право решење питања оксидације. Бојл је приметио и то, да је хлорид сребра тежи од раствореног сребра, из кога је тај хлорид добивен; тиме је он био пришао еквивалентима, али их није спазио Да је Бојл био велики експериментатор тврди и то, што је он познавао реакције многих тела, а биљне боје први је он почео употребљавати за распознавање киселина и база. У то доба Бранд је био пронашао фосфор: тај свој проналазак чувао је он у великој тајности, а то чудновато тело, што у мраку светли, показивао је само за добру награду. Поред Бранда стоје Хункел и Бојл као два засебна доцнија проналазача фосфора, и који су ту тајну на јавност изнели. Бојл је сазнао од Брандове тајне справљања фосфора само толико, да се то чудновато тело налази у организму човечијем, и то му беше довољно, да из човечије мокраће одвоји фосфор. И ако је Бојл био тако велики на опитном пољу, опет за то веровао је и он у могућност трансмутације метала; тако он описује неки процес, по коме се из антимона може добити чисто сребро. Бојл је радио упоред и на хемији и на физици: радио је упоред на тим двема наукама с тога, што је увидео, да се оне допуњују при проучавању природних појава. С тога је Бојл заслужан и на пољу физике: тако опажао је испаравања и кључање течности у вакуму, одредио је специфичне тежине мно-

гих тела, мерио је тежину тела ваздуху и вакуму, опажао је стисљивост ваздуха под притиском, показао је да се звук не распростире кроз вакум и т. д.

После Бојла јавља се ирландезац Mayow (1645 до 1679), који истина није имао велики утицај на правац хемије тог доба, али чија теорија о горењу беше много ближа истини од доцније теорије флогистона. Он је узео, да ваздух садржи неки витални или ватрени шпиритус (spiritus vitalis, igneus.) и да тај шпиритус подржава дисање и горење. Како и шалитра може да подржи горење, то је узео да и она садржи тог шпиритуса, па за то га је назвао и spiritus nitro-aereus. Кад је Мајов држао запаљену свећу под звоном стакленим, које беше на води поклопљено, приметио је, да се вода пење у звоно а свећа се гаси. Он је добро схватио, да је свећа горела под звоном донде, док је било у њему нитро-аера, а кад је исти потрошен, свећа се гаси, јер је остатак ваздуха покварен, па не може горење подржати. Пењање ваздуха у звоно пак протумачио је тиме, што је исти губитком нитро-аера изгубио своју еластичност, те с тога не може да противстаје атмосферском притиску. То је исто приметио Мајов и кад је миша у истом апарату под звоном држао, т. ј. ваздух се под звоном квари и губи еластичност, а миш угине. Из тога је извео закључак, да се дисањем, као и горењем, везује исти део ваздуха. Ово коректно гледиште Мајова није било усвојено, с тога је хемија морала тумарати још неко време до решења питања о горењу и дисању. Може бити да би Мајов сачувао хемију од тог тумарања, да га није прерана смрт задесила.

После ових људи јављају се два Немца — *Бехер* (1635—1682) и *Штал* (1660—1734)— који се бавише поглавито питањем процеса горења. Они су, за тумачења тог процеса, поставили нову *теорију флогистона*, која на скоро свом тадашњом хемијом овлада. Бехер је први покренуо мисао о тој новој теорији, а његов ученик

Штал обрадио је ту теорију систематски и распростро је. Бехер је чисто теориским путем, без опитних података, дошао до поставке, да су метали и минерали састављени из три елемента, а ти су: земља стакласта, провидна; земља суптилна, испарљива; принцип ватрени, сагорљив. Бехер је узео да горљива тела, при горењу, отпуштају тај ватрени принцип. Тај ватрени принцип називао је Штал Флогистон (сагорљив), па отуда је његова теорија то име добила. Главна садржина те теорије ово је: ватра постоји у сједињеном и слободном стању. Сва сагорљива тела састоје се из киселине или креча и флогистона. Тако н. пр. сумпор се састоји из сумпорне киселине и флогистона, а метали из креча и флогистона. Кад неко тело гори, оно отпушта свој флогистон, и тај нам се у том тренутку јавља као ватра, коју прати топлота и светлост. Кад неко тело гори, оно испушта свој флогистон, а остаје му онај други састојак његов — киселина или креч. Тако сумпор при горењу отпушта флогистон и претвара се у сумпорну киселину, а метали при калцинисању отпуштају флогистон и претварају се у креч. Флогистоном су богата лакозапаљива тела, а таква су: угаљ, масти, смоле, сумпор, фосфор и др. Киселина и метални креч могу се поново са флогистоном сјединити, враћајући се у првобитно сагорљиво тело: то се може постићи, ако киселину или креч доведемо у додир са флогистоновитим телима (угаљ) на вишој температури, на којој она свој флогистон отпуштају. Све се то слагаше врло добро са тим фактом, што се метални креч под утицајем угља у метал редукује. На тај начин тумачена је оксидација метала и редукција металних оксида, и ако се знало, да је метални креч тежи од калцинисаног метала; сам тај факт пак објашњен је тиме, што је флогистон врло лак, придајући му чак и негативну тежину, па он одузима металу од његове тежине. Слободан флогистон замишљан је као нека веома суптилна материја, која је по целој васиони распрострта, откуда

прелази у биље и животиње. Кад је доцније водоник пронађен, држаше се да је то флогистон; јер се водоник ослобађа при растварању метала у киселинама, при чему метал прелази у креч — дакле отпушта флогистон. То тумачење слагаше се са запаљивошћу водоника и са редукујућим дејством његовим. Теорија флогистона тумачила је дакле погрешно оксидацију и редукцију, јер је први процес сматрала као аналитичан а други као синтетичан; сматрала их је дакле са свим супротно, но што су у самој ствари. Али с друге стране стоји то, да је теорија флогистона уочила супротност између оксидационих и редукционих процеса. Теорија флогистона била је проста, прецизна и систематски изведена, с тога се она брзо распрострла и дуго је владала, и ако је било у њој много несугласица.

Шотландезац *Блак* (1728—1799) приметио је, да «блага» магнезија (карбонат), претварајући се при печењу у «љуту» магнезију (оксид), губи од своје тежине, па је из тога извео закључак, да је блага магнезија отпустила нешто из свог састава. С друге стране приметио је, да «љуте алкалије», јединећи се са «сталним ваздухом» (угљен-диоксид), губе своју «љутину» и претварају се у «благу алкалију». Овим је Блак показао састав карбоната, т. ј. показао је, да су исти спој љуте алкалије и сталног ваздуха; но то тумачење Блаково нашло је на много противника, јер се не слагаше са теоријом флогистона. Блак се бавио много испитивањем сталног ваздуха: између осталога показао је да се животиње угуше у том гасу. Најзад ћу поменути, да је Блак проналазач «латентне топлоте;» до тог проналаска дошао је случајно, кад је топио лед у млакој води, а температура исте спала је близу 0°.

Joseph Priestley (Енглез, 1733—1804) био је посвећен у свима гранама људског знања, и то пошав од теологије до природних наука; на пољу хемије пак учинио је врло много важних проналазака. Пристли се много бавио ис-

питивањем сталног ваздуха, чиме је радове Блакове потврдио. Но он је први показао, да тај убитачни гас за животиње, одржава живот биља. Шта више, он је показао и то, да се стални ваздух «поправља» под утицајем биља, т. ј. постаје добар за дисање и за горење, и да биље дејствује на њ на тај начин само под утицајем светлости дана, а ноћу не чини то. Овим је Пристли решио питање о дисању биља, но потпуно тумачење истога морало је причекати на проналазак кисеоника. Ево како је он замишљао утицај животиња и биља на атмосферски ваздух: „И ако се сваког дана кваре колосалне масе ваздуха дисањем животиња и трулењем органских материја све се то поправља бујном вегетацијом наше земље; лек је сразмеран злу." Кад је Пристли сагорео помоћу сунчане жиже комад угља (или каквог метала у суду стакленом, који беше на води поклопљен, и када је за тим извукао испод звона стални ваздух кречном водом, приметио је, да је запремина ваздуха смањена за $1/5$ и да остатак ваздуха беше потпуно покварен. Он је тиме добио у самој ствари азот, но он га није држао за неки нарочити гас, јер узеде да је то ваздух, коме је пришао флогистон из сагорелог угља. Кад је у том истом апарату помоћу сунчане жиже загревао калцинисану живу, добио је неки чудноват гас, у коме запаљена тела гораху веома бурно, а животиње дисаху врло весело; помиње даље, да је тај гас тежи нешто од ваздуха и да са горљивим гасом водоником даје експлозивну смешу. Ви видите да је Пристли тиме пронашао и карактерисао кисеоник, но он је тај гас сматрао као ваздух, коме је одузет флогистон, за то га назва *дефлогистован ваздух*; а како се у том гасу може дисати, то је називат и *животни ваздух*. Пристли је на самом себи опробао дејство тог гаса при дисању и каже да је после тога осећао неку лакост у плућима. «Може бити, вели он, да ће тај гас постати предмет модерног луксуза. До сада само два миша и ја имаћасмо приви-

легију да дишемо тај гас». — Пристли је први почео ватати гасове над живом, и то му даде могућност да пронађе многе у води растворене гасове као: оксиде азотове. сону киселину, амонијак, сумпор-диоксид и др. И ако је Пристли учинио толико важних проналазака, опет за то није могао увидети. да је теорија флогистона погрешна. већ је до смрти бранио ту теорију и био је велики противник новим принципима Лавоазија.

(Наставиће се)

ФИНАНСИЈЕ И ПОЛИТИКА У НАС

од

Вукашина

Од 20 година на овамо било је у Србији два намесништва и један владалац, који су вршили суверену власт у Краљевини.

За то време променило се девет министара председника, било је, дакле, девет људи на челу земаљске управе, који су на девет разних начина тежили да усреће своју отаџбину[1]).

Да ли су они и у колико са својих стотину другова, што су измењани у разним кабинетима, као ресортни министри, одговорили својим жељама и интересима отаџбине, остављам другоме да цени. Ја ћу се ограничити, на овом месту и у овој прилици, само на једну тачку њиховог рада у државним пословима: ограничићу се само да поменем ресултате свију тих владâ на пољу финансија државних.

Финансије — то су мотори којима се креће државна машинерија. Финансије су с тога свагда задавале највећу бригу свима владама. Доказ за ово има у свима престоним беседама, којима су отваране народне скупштине, у свима адресама, којима су народна преставништва одговарала на те беседе: у програмима свију политичких странака парадирају финансије; све новине доносе редовно чланке о финансијским питањима.

Изгледа, дакле, као да је нама свима ушло у крв старање, да уредимо наше државне финансије. Изгледа, као да ни једно питање,

1) Блазнавац, Ристић, Мариновић, Чумић, Пироћанац, Каљевић, Никола Христић, Гарашанин, Сава Грујић, (К. Протић, као десети, био је свега 24 сата на положају министра — председника; с тога не можемо и њега узети у овај рачун).

од општег интереса по земљу, није тако популарно, као питање финансијског уређења.

Па када је то све тако, вредно је загледати: како изгледа слика која представља наше финансијско стање од 20 година на овамо.

Први потез, којим ћу да почнем сликање тог интересантног таблоа, нека буде преглед стварног дефицита у државном буџету.

1870	1,713.626	гр. пор.
1871	1,636.894	» »
1873	1,886.854	« »
1874	1,991.662	динара
1875	2,916.238	«
1876	2,665.177	«
1877	1,430.155[1])	«
1878	3,007.750	»
1879	538.419[2]	»
1880	375.110[3]	»
1881	32.029[4]	»
1882	6,922.865	»
1883	6,154.981	»
1884	4,649.514	«
1885	7,222.504	»
1886	13,832.313	»
1887	6,230.945	»
1888	10,861.365	,

Оваква слика казује јасно и неоспорно, да су наше државне финансије одавно болесне. Занимљиво је потражити одговора: одкуда је долазила та болест?

Само су два узрока могла да створе овакво стање. Или су предрачуни у приходима били погрешни, т. ј. више се очекивало прихода, него што се стварно могло наплатити, или се више трошило, него што је било одобрено.

Но у нашим закључним рачунима, види се само онај први узрок. Скоро *редовно* подбацивали су приходи.

[1]) Од ове суме мањак у редовном буџету беше 382.784 дин; а остало, т. ј. 1,047371 дин. у ванредном. Но за ову као и за следеће године до 1881. дефицит је био сакривен у „ванредним буџетима," који су непрекидно показивали мање прихода него расхода.

[2]) Овај дефицит је у „ванредном буџету;" у редовном ове године не беше дефицита. Напротив беше уштеде у издавању за 1,127.451 дин.

[3]) Овај мањак је био у редовном буџету. Из ванредног буџета није се ове године плаћало ни оно за што беше средстава у каси.

[4]) И овде је дефицит тако мали, што се није ништа издавало по „ванредном буџету."

Ево и за ову поставку доказа

		предвиђено примање		стварно примљено	
1875	год.	35035000	гр. пор.	34,752 574	гр. пор.
1876	»	35256692	» «	28,088. 43	» »
1877	«	35444605	» «	32,727.896	» «
1878	»	38800338	» »	35,143.484	» »
1879	»	18991002	динара	18,740.968	динара
1880	»	19560500	»	18,293.959	»
1881	»	25926012	«	23,419.835	»
1882	»	32611191	»	25,262.836	«
1883	»	34480000	»	27,266.964	«
1884	»	37365000	«	31,165.933	»
1885	»	46000000	»	29,324.949	»
1886	»	46000000	«	28,849.668	»
1887	»	44460000	»	33,895.952	»

За ових дакле 13 година, редовно се, у свакој години показује, да су приходи стварно примљени подбацивали оне што беху буџетом предвиђени.

Што се тиче издатака, ови су у истој периоди били увек мањи него што беху одобрени; занимљиво је видети како изгледа овај рачун. Ево га:

У			мање утрошено него што је одобрено	
1876	години	за	4,060453	гр. пор
1877	»	»	2,881140	» »
1878	»	»	3,560492	» »
1879	»	»	1,127451	динара
1880	«	»	851408	»
1881	»	»	1,897400	»
1882	»	«	313117	»
1883	»	»	1,058054	»
1884	»	»	1,549552	«
1885	»	»	9,452547	»(? Ур.)
1886	»	«	3,318019	«
1887	*	«	2,603279	»

После оваквих доказа, немам потребе да се задржавам око истраживања узрока дефициту у нашим државним финансијама. Тај је узрок очигледно доказан. За то што су погрешно прорачунавани приходи државни, долазио нам је из године у годину дефицит; а услед редовног мањка постајали су и редовни дугови.

Овакав узрок пак мора имати свога дубоког корена. Нико не може веровати, да је он потекао из простог неразумевања сабирања и одузимања. Бар то зна сваки од нас.

Нема сумње да има тога корена.

Природно је запитати: па који је то?

Одговор је прост: то је *политика*.

Јест. Политика је ставила у нас финансије у своју ропску службу.

С једне стране политика влада̂; с друге политика народних скупштина; а с треће стране политика опозиције.

Политика влада задржала је реформу пореске системе све до 1884. године. Старији државници наши, са свог *политичког гледишта* упустили су били финансије државне толико, да држава не беше кадра да плаћа ни 250.000 динара годишње интереса на позајмљене јој суме. Са *политичких* разлога није се постарало било за средства, којима би се државни углед одржао на висини најобичнијег дужника. Неплаћање интереса на ратни зајам од 1876. године, неплаћање реквизиције: обустављање и невраћање чиновничких плата и т. д. све је то потекло из *политичке* тежње тадашњих влада, да не метну на коцку своју популарност.

Политика вла̀да̂ била је увек покретач у састављању годишњих *буџета*. Да би се избегло завођење нових даџбина, те да се не повреди осетљивост народна, састављани су буџети прихода онако, како ће се билансовати расходи. Није се хтело отворено да казује да приходи не покривају расходе: него се само гледало да се цифре прихода, које су произвољно узимане, поклапају са цифрама расхода.

Што су владе тако радиле може се донекле и правдати. Јер за владу је свакојако *главно* да јој се одобре издаци. Ако су јој ови одобрени, она их може исцрпсти, без своје рачунске одговорности пред контролом. Што приходи не одговорише расходима, то је *за владу* немио случај, који њој не пада на терет.

За тај део финансијске недаће, више је одговорно народно представништво, него ли влада.

Али шта су радиле и шта раде још и дан дањи наше народне скупштине у овом погледу?

Оне су, без икаквог изузетка, са свим погрешно узимале ствар.

Свака народна скупштина у нас више се бавила око „кресања“ буџета расхода. Буџет прихода сматрале су оне као ствар владину. Ако се по кашто и налазило посланика, који су правилно гледали на ствар, ови су вазда били у опозицији. А чим већина, на коју се влада наслања, види да је неко из опозиције ударио на бу-

џет, па ма то био и буџет прихода, она се из *политичких* разлога одупре својим гласањем и надгласа противничке разлоге, па ма ови били финансијски најтачнији.

Тежња скупштинских већина, да одрже свој *политички* правац на челу државне управе, жртвовала је редовно до сада финансијске интересе државне за љубав *политике*.

Докле су, као што показах, владе са свог *политичког* разлога жртвовале финансијске интересе политици; докле су народне скупштине, пропуштале да на пољу финансија врше своју дужност, због политичко-партијских узрока; дотле су и *опозиције терале политику са државним финансијама*.

Ни једна политичка странка у нас, докле је у опозицији, не штеди речи ни писаних ни говорених, ни у штампи, ни у скупштини, да доказује, како је финансијска политика странке, која је на влади, погрешна и противна интересима народним. А када је год каква странка из опозиције дошла на владу, она је одмах сама себе, у овом погледу, демантовала.

Хоћете ли за ово доказа?

Ено вам агитације радикалне странке противу пописа од 1884 и 1885. Због тих агитација није се могао да изврши попис имања пре него што је донесен закон о непосредном порезу од 1884 године. Штета, коју државне финансије трпе, услед ове *политичке* маневре тадашње опозиције, тако је велика, да ће је осећати све политичке странке у нас: а сада је већ јако осећа баш она странка, која је у своје време, као опозиција водила коло противу пописа.

Докле је радикална странка била у опозицији, она је јавно устајала противу већег пореза, него што беше после 1842. године. »Са дукатом и цванциком« — данас, када су радикали на влади, увећан је само *прирез;* а порез није ни за пару смањен.

»Задуживање државе треба да престане:« говораху радикали пре свог доласка на владу. То говораху са политичких разлога, да би се препоручили народу, који задуживање државно не сматра друкчије, него као дуговање приватних. Сада, од када су радикали на влади, праве дуг за дугом.

И докле они, правећи дугове, имају пуно оправданих финансијских разлога за то, либерална опозиција у скупштини противи се томе задуживању, опет са *политичког* гледишта.

После овога што рекох, о ономе што налазим да није правилно; хоћу да покушам да кажем како мислим да би било умесно радити у питањима овакве природе.

Чини ми се да од сада ваља збиља гледати, да еманципишемо, колико се више може, финансије од политике. Било би бесмилица

тражити да ставимо политику у службу финансијама. То је јасно. Али не мање је зло, када се оде у другу крајност.

Како се може у практици извести ова поставка? Може: ако од сада скупштине буду боље схватиле свој задатак у питању буџетскоме; ако се владе буду тачно придржавале уставних одредаба при склапању буџета; ако опозиције буду своје интересе политичке потчињавале финансијском интересу народа; ако странка, која управља земљом, буде више водила рачуна о општим, него о својим страначким интересима.

Све до сада, па и сада, није се чинило оно што се управ по себи разуме.

Загледајмо у радњу скупштине радикалске, па ћемо видети оно што смо се навикли гледати од како је парламентарне владавине у нас. Видећемо неоправдану тежњу, да се кресањем издатака смањи буџет расхода; а овим да се уклони дефицит у буџету.

И радикалска скупштина заборавила је, да су државни задаци условљени или уставом или законима. На оно се мора трошити, што је Уставом створено; јер оно што устав наређује, мора и да буде. Устав је прописао 15 округа и сада морамо имати 15 округа са 15 окружних начелника. Устав тражи да буде Државни Савет од 16 чланова; и заиста нико не сме ни да помисли, да се не мора извршити то уставно наређење. Оно је збиља и извршено и сада министар финансија има просто да унесе у буџет расхода потребне суме за начелнике, за саветнике, за војску и за све остало, што је Уставом зајемчено или створено. Хоће ли саветник имати 8500 динара или 10.000, то је за буџет расхода тако исто све једно, као за какав дуб: хоће ли на њему бити 8500 листова или 10.000, које његов корен треба да исхрањује. Што је речено за државне саветнике, вреди и за остале подобне издатке. Укидање од зараде оних посленика у државној служби, који су Уставом и законима признати као потребни, значи или неразумевање стања ствари, или хотимично грешење у главној ствари за љубав неких споредних (свакако политичких) намера. Што је најлепше од свега — то је да је тежња наших скупштина, да кресањем буџета расхода отклоне дефицит у државном газдинству исто толико стара, колико и сам дефицит. Па при свем том дефицит је ту. Па не само да он постоји, него се развија и расте. Да ли ће ову околност једном увидети бар која год скупштина, те да се, и ако већ у 12 часу, сети, да је дужност народног представништва контролисати буџет прихода, бар подједнака с правом одобравати буџет расхода. Тек када настане то срећно време, почеће да се повраћа стална и трајна равнотежа у нашим државним финансијама.

Овом првом услову за уређење нашег финансијског стања придружује се други: да се владе, при склапању буџета, придржавају уставних наређења и да искрено и отворено, не само речима него и делом, показују право стање ствари.

По одредбама Устава треба буџет прихода склапати по подацима за последње три године: а буџет расхода по стварним потребама државним.

Ова уставна одредба имала се сада први пут применити.

Па да ли је примењена како би требало? Ја налазим да није.

И радикалска влада, као све њене претходнице, опажала је потребу да буде искрена. Она је дала израза томе своме осећању кроз писмо министра финансија од 21. Октобра прошле године. Врло умесно тврђење г. Вујића «да се потресено финансијско стање Краљевине Србије, може довести у ред само тако, ако се право стање ствари јасно и верно изнесе“ није нашло одзива у предлогу буџетскоме.

И предлог буџета радикалске владе билансовао се потпуно. У приходима као и у расходима фигурисала је истоветна сума; сума од 47.661.856 динара. Према томе изгледало је, као да неће, за 1890. годину, бити никаквога дефицита.

Да овакав предлог није одговарао правом стању ствари, признала је — и сама влада. Она је, у већ споменутом писму министра финансија казала, да очекује, за 1890. годину дефицит од 2 до 3 милиона највише. Тај дефицит био је предвиђен пре него што је монопол соли узет у државне руке. Ми на ово скрећемо пажњу с тога, што је приход из тога извора, у коначном буџету, предвиђен са 1,000.000 динара. Даље дефицит од 2 до 3 милиона признао је министар финансије раније, него што је скупштински одбор скресао издатке са 1,907.417 динара (стр. 1742 стен. бележака). Да је влада искрено представила била стање ствари у свом првобитном предлогу буџета, морало би не само нестати дефицита за 1890. годину, него би приходи надмашили расходе за три милиона. Јер, ако је дефицит износио највише 3 милиона (као што је тврдила влада 21. Октобра) онда када је буџетски предлог престављао цифру расхода са 47,661.856 динара, требао би сада, када је та цифра смањена на 46,196.864 и када је приход од монопола соли ушао накнадно у буџет са 1,000.000 динара бар дефицит са свим да ишчезне. Да пак то није случај, читамо на страни 1831. стенографских бележака, где г. министар финансија признаје, »да је стари дефицит, од осам милиона просечно, сведен на половину“. То значи: да је првобитни предлог буџета по уверењу самог министра финансија, имао у себи дефицит од 7,000.000 динара а не »од 2 нај-

више 3 милиона;" и да ће за 1890. годину изнети дефицит 4 милиона поред прихода од железнице, поред прихода од монопола соли и дувана. Другим речима, издаци државни увећани су толико, да их не могу покрити ни огромне суме нових прихода, који ће потећи из железнице и оба монопола. Овога пак не би било, да је влада одбацила политику при склапању буџета. Да је буџет прављен на реалној основи, да се при склапању буџета није обазирало на политички ефекат, било би у буџетском предлогу дефицита; али би у коначном буџету овога или са свим нестало, или би се свео на мању цифру од садашње.

Ово што рекосмо о радњи скупштине и владе односно уређења финансијског стања, то је ствар дужности. То не само треба да се изврши, него тако мора и да буде. И када то буде онда ће у брзо настати правилно стање у државним финансијама стање, којега је нестало, од како је одузето Државном Савету право буџетске контроле.

Оно што ћемо рећи о понашању опозиције није до душе ствар нужности у ужем смислу, али је патриотска потреба, која изазивље дужност, да опозиција престане једном терати политику у питањима финансијским.

У нас се, на жалост, од како смо се ослободили, вазда налазило људи, који су устајали противу стања које постоји. У тој борби својој најчешће се служило празним, па с тога неистинитим, обећањима, да су државне дације велике, да могу да буду мање; ако се буде савесније трошио „народни новац". Маса народа, која од свију државних функција, оне финансијске најјаче осећа радо је веровала таквим примамљивим приповеткама. С тога је та маса вазда симпатисала онима, који су јој обећавали — смањивање финансијског терета.

Наше опозиције, без разлике, до сада су се користиле том лаковерношћу народном. Но никада није обмана у том правцу била већа него што је сада. У место обећаног „дуката и цванцика" пореза, умножени су државни издаци; а услед тога морају се повећати, у једном или другом облику, и народне дације.

Трагом радикала, пошла је и садашња либерална опозиција у народној скупштини. Она излази с предлозима: да се поукидају монополи соли и дувана. А уверен сам да би ти исти људи, када би сутра дошли на владу, не само задржали све монополе, који постоје, него би морали завести још који нови извор прихода.

Таквим понашањем опозиција шкоди себи, а штети државне интересе. Маса, која је још и сада склона да верује у штампану реч, увидеће, после још једне или две промене у правцу владавине,

да су зби.ъа све владе једнаке у трошењу државних новаца. Када се то потпуно докаже, изгубиће народ веру у сва обећања опозиције, и онда ће трпети штету онај, који је спекулисао лаковерношћу масе. Државни интереси, пак, подривају се већ тиме, што се узајамним окривљивањем опозиције и владајуће струнке убија ауторитет, поштовање и поверење у државне органе. Када народ непрестано слуша, како радикали праве напредњаке лоповима и изелицама, како либерали те исте називе придевају радикалима, а напредњаци и једнима и другима, он ће се запитати: па где се може још наћи поштење, без кога не може да се управља ни једном приватном привредом, а то ли народним газдинством?

Не могу да разумем: какву потребу имају наше политичке странке, да каљају једна другу онако, како сада бива? Зар нема. и мимо узајамне неосноване рекриминације, доста широка поља за рад у свима правцима нашег јавног живота?

Ја се не разумем много у другим струкама, па с тога их нећу ни спомињати. Али нешто се разумевам у финансијама и у народној привреди, па видим да се само на та два поља може да истроши по туце влада из сваке странке, па опет да остане доста посла и за владе и за опозиције. Опозиције наше треба да проучавају народне потребе, па да изналазе пута и начина, којима ће боље, лакше и јевтиније намиривати те потребе. Чим оне буду дошле до резултата у овом погледу, постаће господари ситуације. Неће им требати да спекулишу с финансијама државним. И ако оним путем дођу до власти, не ће се наћи у неприлици: да саме себе демантују. Веће пак неприлике од те, за поштену странку и владу, нема.

Узмимо као пример понашање либералне опозиције у радикалској скупштини. Она и ако непосредно, а оно посредно устала беше противу узимања железница и монопола соли у државне руке Међутим, ако је радикална влада ма шта добро урадила, извесно је да јој у највећу заслугу спада узимање железнице и оба монопола у државне руке. И најзатуцанији противник радикала мора признати, да бољег дела нема у свима пословима што их је створила радикална владавина, од узимања железнице и монопола из руку странаца. И када се овај факт не да оспорити, онда је логично, да је требало радикалској влади дати не само захвалност за јунаштво, којим је свршила одузимање тако важних извора за државне финансије и за народну привреду, него јој је требало ставити и средства на расположење, којима ће то одузимање свршити без потреса српског кредита. Међутим либерална опозиција, противила се овоме. Па зар је ово противљење могло потицати из каквих других већ чисто политичких разлога?

Да је либерална опозиција имала на уму само привредне и финансијске интересе земаљске, она би лако дошла до уверења, да је и сама влада сувише потценила вредност својих успеха. Да је опозиција, у место нападања због задуживања ради откупа железнице и монопола, устала противу владе с доказима, да су и железнички и дувански и солски приходи узети *мање* у буџету, него што ће стварно донети већ у првој (1890) години, онда би она правила опозицију, али опозицију од које би земља имала вајде, са које би себи стекла поштовања и у противника, а више признања у свију, који прате радњу јавних посленика.

Још нам остаје једна напомена, на коју се морамо вратити.

Рекао сам напред на четвртом месту, да се нашим државним финансијама може помоћи, ако странка, која управља земљом, буде више водила рачуна о општим интересима, него ли о својим страначким.

До душе ово је лакше рећи него извршити. Тешко је, где постоји парламентарна владавина, не водити рачуна о жељама својих партизана. Али за осуду је извесно, када се, због партијских ћефова, штете државне финансије: а без користи по јавне послове.

Партизански интереси коштају ову земљу сада преко 1½ милион динара годишње. То је сума, која се троши годишње на пенсије и на издржавања. Да није партијских интереса, та би сума једва изнела ½ милиона. Читав милион плаћа државна благајница због партијске обести.

Због партизанства уклањају се, при свакој промени владе, сви виши чиновници из противних странака, па ма били способнији, а намештају се „пријатељи", па ма били гори и неспособнији. Свака влада тражи „своје" људе. Тако је дошло, да данас нема већег места у државној служби, за које не би било по два а често и по три лица, која узалуд примају, под разним титулама, награду из државне касе, а само једно од њих врши службу. Има н. пр. два главна државна благајника у пенсији са по 7072 дин. пенсије; а трећи, што врши дужност има 6062 динара плате. Звање, дакле, главног државног благајника стаје Србију сада преко 20.000 дин. годишње, стаје више него ли два државна саветника. Један државни правобранилац је у пенсији са 3928 динара годишње, а други је у служби са 5052 динара. Звање државног правобраниоца, кошта дакле државу више, него ли звање једног државног саветника. Ако се узму у овакав обрачун и остала начелничка места, само у министарству финансија, излази да се на њих сада троши 60.771 динар годишње; а да није партизанства, било би довољно 28.300 динара, дакле испод половине оне суме, која се сада троши.

Па као што је у министарству финансија, тако је и по осталим струкама. Ове жртве донекле се правдају парламентарном владавином; јер свака влада мора да се одржава извесним жртвама. Један облик тих жртава, то су места у државној служби, која од ње траже партијски „заслужни“ мужеви. — Али терати у намештању „својих“ партизана дотле, да се неспособнији пријатељи узимљу на место способнијих противника, значи штетити и финансијске интересе државне и оназађивати послове у државној служби.

Нисам ја први, коме је пало у очи овакво неумесно поступање радикалске владе. Она се, у погледу гоњења својих непартизана, за љубав партијских пријатеља, одликује од свију досадашњих влада. Што је пак најгоре, радикалска влада, у погледу намештања својих партијских пријатеља у државној служби, само је извршилац одлука некаквог одбора, који као неодговоран жари и пали по свима струкама у државној служби, без обзира на способност и употребљивост онога, кога натурује на какво место у њој.

Сме ли овако стање да се држи, ако се збиља хоће ред у финансијама државним? Очигледно да не сме.

Не само радикалска него никаква ни влада ни странка не би требале да претпостављају своје партијске интересе општим интересима. У државној служби не сме да буде ни „пријатеља“ ни „противника.“ Сваки државни чиновник је радник на извесном послу у државној служби. Ако он ради свој посао савесно и поштено, за што га гонити? Ако ли не ради како ваља, нека вуче све последице, па долазиле ове са лењости или са незнања. Само због политичког веровања не би требало умножавати редни број пенсионог списка, нити увеличавати буџетску суму расхода на пенсије. Ова напомена не може више да вреди за радикалну владу и њену странку; јер су оне ама скоро до последњег свог «противника“ изгурали из државне службе. Ово што рекох, рекох више зарад допуне својих мисли о нашем финансијском стању.

Са истога разлога казаћу и оно што ће следовати.

Ако би се кад-тад успело, да се почне водити збиљско старање о уређењу наших државних финансија, онда ће сем онога што напред споменух морати да се ради у два правца.

Прво ће се морати да заведе строжија контрола не само над државним расходима него и над приходима. Друго, мораће да се изврши читав низ преображаја у нашој унутрашњој управи.

Кад велим „контрола“, не замишљам овакву контролу, као што је садашња «Главна Контрола,» која је себе и своје време давно преживела. Мени се чини, да би децентрализација контролног посла, који би се распростирао и на приходе и на расходе, више користила

финансијским интересима, него два — три нова извора за приходе државне. А сама судска функција Главне Контроле, као највишег рачунског суда у земљи, требала би да остане усредсређена у једном надлештву.

На овај би се начин добило двоје. Добила би се непосредна контрола над расходима, која данас не постоји. Контрола сада хвата *накнадно*, после дужег низа година, одговорне рачунополагаче; а када би било месне контроле, спречавале би се *претходно* многе оштете државних интереса. Добило би се, даље, у томе, што би контрола пратила и радњу оних органа државних, који наплаћују државне приходе и што би, вршећи тај посао, могла тачније да сазнаје плодност појединих извора прихода. Већ из онога што сам напред казао о главном узроку наших дефицита, види се довољно, да би ова функција контроле знатно олакшала посао министру финансија у склапању буџета прихода, а народној скупштини у контролисању истога.

Много је теже извршити ону другу поставку нашу: преображај у унутрашњој управи.

Тешкоћа извршења овога умножена је новим Уставом, који је, не знам из каквих побуда, задржао стари бирократски систем из пређашњих времена.

Начело самоуправе сведено је, по новом Уставу, у са свим уске границе.

Има много функција у нашем државном организму, које су се могле, без икакве бојазни, пренети на самоуправна тела. Скоро три четвртине послова просветних и црквених, половина грађевинских и судских, четвртина полицијских и санитетских, знатан део привредних, могло је се поверити самоуправним телима. Државна власт могла је и требала је да задржи у својој власти надзор над тим пословима; али саму радњу, па са њом и издржавање, могла је да пренесе на самоуправу. За што не би н. пр. свака варош, сваки срез или округ могли да имају своје средње школе (женске и мушке)? Да је држава, у лицу министра просвете, задржала право да одређује квалификована лица за професорски положај, да је резервисала себи право да прописује наставни план и уџбенике за све школе, да је осигурала потребним јемствима наставнике противу самовоље, што не би под таквим условима допустила, да свако самоуправно тело има своју средњу и вишу школу? Што рекох за школе, вреди, у другом облику, и за грађевинску струку и за правосуђе и за привреду.

Кад би се, на оваквој основи, уредила наша унутрашња управа, пренео би се знатан део државног буџета расхода на самоуправна тела. Државни буџет смањио би се ако не више, а оно извесно за суму дефицита, коју предвиђа сама влада.

Може ми се пребацити, да је за народ све једно, издржавале се школе и остало из државне благајне или приходима самоуправних тела.

Такав прекор не би могао да издржи критику. Не би с тога, што би већи део становника, имајући школу у својој средини, уштеђивао целу ону суму новаца, што троши на школовање своје деце, коју мора да шаље далеко од себе. Сем тога, и при једнаком плаћању, лакше подноси грађанин то плаћање онда, када види од њега непосредну корист. Доказе за ово имамо на сваком кораку. Погледајмо како народ разних округа подиже о свом трошку окружна начелства, касарне, цркве, гимнасије. Он то чини сада што хоће да има у својој близини установе, које му требају. То би исто чинио и са одржавањем таквих установа, када би му се дала прилика, да са њима може по вољи користити. Сада, када плаћа и држави порезу и општини, срезу и округу прирезе, он радије и пре подмирује прирезе, него ли државни порез. Од приреза, што га драговољно даје за школу, цркву, касарну, окружно или среско здање, народ види, у својој непосредној близини, корист. Од порезе не опажа непосредно никакве, или бар врло неосетне вајде. За то радије и измирује прирез него ли порезу.

Тек ако се терет плаћања у новцу за намирење државних потреба, претвори у терет вршења јавних дужности, од стране самоуправних тела, моћи ће српски министар финансије да рачуна на коначан успех у уређењу државног газдинства.

Докле год он има пред собом садашњу организацију унутрашње управе, неће моћи да уведе *трајан* поредак у својој струци.

Буџетом се не праве оне уштеде, које спасавају финансијску ситуацију. Јер буџет није ништа друго, него огледало, у коме се огледа слика унутрашње државне управе. Окрећите ви то огледало како хоћете, разбијте га на хиљаду комадића, опет ће слика, која је пред њим, бити истоветна и огледаће се, онаква каква је, у сваком комадићу.

Слику унутрашње управе треба променити. Промена је могућа с гледишта финансијских интереса наших, само у правцу проширења самоуправних функција.

Докле се овако не изведе организација унутрашње управе, докле се не установи друкчија контрола државних прихода и расхода, докле се финансије буду експлоатисале од политике, — дотле ћемо сви желети оно, што не можемо да постигнемо: желећемо равнотежу у државном газдинству; а имаћемо мањак за мањком у државном буџету.

Желео бих да не погађам.

КРИВИЧНА ДЕЛА

У СТАРОЈ ЦАРЕВИНИ И НОВОЈ КРАЉЕВИНИ СРПСКОЈ

ОД

АЛЕКСЕ РАДУЛОВИЋА

(НАСТАВАК)

Четврти одсек. Побацивање и одбацивање деце.

§. 16. *Побацивање деце.*

Свака радња која је намерно извршена у цели, да трудно женскиње свој плод прерано роди, или да тај плод буде мртво-рођен, или ако је жив рођен да услед те радње угине, сачињава кривично дело: побацивање детета. Учинилац овог дела може бити или сама мати или и неко друго лице. Кад радњу врши неко друго лице, онда ваља разликовати да ли је радња вршена са пристанком трудне женске, или је то учињено без њеног знања. У првом случају оно је лице сакривац у овом делу, а у другом сва је кривица до тог лица и оно је одговорно не само за уморство матерњег плода но и за повреду здравља матере.

Предмет је овом кривичном делу живи човечији плод. Радња којом се извршује ово кривично дело, мора бити учињена пре рођења детета: јер ако се радња уморства предузима при рођењу или после тога, онда то не спада у појам овог крив. дела.

Побацивање детета као кривично дело свршено је, чим се матерњи плод услед употребљених средстава од матерњег тела било мртво, било недозрело одвоји, било да рођено дете ускоро по рођењу угине. Неуспех учиниочев има се при овом делу сматрати као покушај. По себи се разуме, ако је учинилац за извршење дела употребљавао нешкодљива средства, онда не може бити ни покушаја.

У погледу кажњавања овог кривичног дела мора се пазити на то, да ли је дело извршено од матере или од неког другог лица. Ако је кажњиву радњу извршила мати, онда ваља разликовати да ли је зачедак био брачан или ванбрачан. Ако је кажњиву радњу извршило неко друго лице, онда опет треба разликовати, да ли је било пристанка мајчиног или је радња извршена без њенога знања, дакле противу њене воље. Најблажије се казни онај случај, где је сама мати извршила кажњиву радњу према свом ванбрачном зачетку. Строжије се казни дело, кад мати то учини према свом брачном зачетку, јер у сваком случају треба имати у виду оправдане тежњост

за очувањем части. Много се строжије казни неко друго лице које је са пристанком матере извршило кажњиву радњу, нарочито ако је то учињено у каквој користољубивој намери. Још ће се дело строжије казнити, ако то друго лице справљање, продају и примену убитачних средстава за овака дела упражњава у виду заната. Најстрожије се ово дело казни онда, ако је извршено без знања и противу воље трудне женске, јер ту не само што дело има за последицу уморство зачетка, но и повреду здравља матере.

Овог се начела придржава и наш законодавац при одређивању казне за ово кривично дело, законске одредбе о кажњавању овог дела налазе се у §. §. 168 и 169. крив. закона и гласе:

„§. 168. Трудна женска која је спољна или унутрашња средства употребљавала, да свој плод умори или побаци, ако дете у следству тога прерано или мртво рођено буде, или се живо роди, но у следству тога умре, да се казни затвором до пет година.

§. 169. По предидућем параграфу да се казни и оно лице, које је са знањем и на захтевање трудне женске, њој таква средства давало, или употребило; но ако је оно то у виду заната (или више пута) упражњавало, робијом до дванаест година.

§. 170. Ако су у §. 169. казата сресства за побацивање од другог каквог лица без знања или и противу воље трудне женске употребљавана и њој давана, кривац да се казни:

1. ако женска од тог умре, робијом од двадесет година;

2. у другим случајима робијом од пет до дванаест година:

Ова се казна не може испод једне године затвора спустити, ма да дело није никаква шкодљива слества имало.“

Законодавац помиње спољна или унутарња средства, којима се ово убиство врши. Унутарња су средства она, која се уносе у човечији организам у цели, да се изврши ово кривично дело. По себи се разуме да та средства морају бити способна да уморе зачедак. Спољна су средства она, која се употребљују у цели, да спољним утицајем на мајчин организам, уморе зачедак. Као спољне средство за уморство зачетка може се и то узети, кад неко знајући да се изненадним јаким заплашењем трудне женске може проузроковати побацивање, употреби плашњу баш у тој цели. Тако исто злостављање трудне женске у цели, да она побаци свој зачедак, спада у спољна средства.

Само је у једном случају допуштена употреба неких средстава у цели, да трудна жена побаци свој пород, па ма то било без њеног знања и противу њене воље. Тај случај постоји онда, када је живот породиље у опасности, а живот јој се може спасти само тиме, што ће се вештачким начином омогућити рођење пре времена, или што

ће се у мајчиној утроби зачедак уморити. Овакав рад наука допушта само лекарима, а не и другим нестручним људима. Наш законодавац не спомиње ништа о оваком случају, но ту празнину попуњава правна наука. Овaку операцију правна наука признаје из узрока, што би без ње угинула мајка, па са њом и зачедак, а овако се уморством зачетка спасава бар мајчин живот.

§. 17. Одбацивање слабомоћних лица

Ко неко лице, које је било по годинама старости, било услед какве болести или изнурености неспособно да само себи очува живот, одбаци или остави без помоћи у цели, да се ослободи старања и бриге, коју је о њему дужан да води и тиме доведе у опасност живот и здравље тога лица, тај је извршио кривично дело одбацивања слабомоћног лица. Старији правници и законодавци признаваху овако дело за кривично само онда, ако је оно извршено према деци. Канонично је право доцније признало, да се ово кривично дело може вршити у опште према свима слабомоћним лицима, која су упућена на нечију помоћ.

Из дефиниције овог кривичног дела излази:

1. да се одбацивање може извршити према сваком лицу, које недораслошћу, болешћу или услед каквих телесних или умних мана није у стању, да само себи потражи и нађе помоћи, но је безусловно упућено на пажњу и негу другог лица.

2. Само оно лице може бити окривљено за ово кривично дело, које је обавезно, да се стара за опстанак оног слабомоћног лица, које је постало предмет овог кривичног дела.

Обавеза издржавања каквог слабомоћног лица, не мора се увек оснивати на закону и уговору, но она постоји и онда, ако је ко примио ту обавезу ма из каквог узрока, па ма и од драге воље.

3. Ово се дело сматра за свршено, чим се то слабомоћно лице донесе и остави на место, где ће оно лишено неопходне потребне помоћи бити изложено неизвесној судбини, јер му се већ тиме доводи у опасност живот и здравље. Има правника који тврде, да при овом крив. делу не може бити покушаја, но само свршеног дела. Они веле да се околност што је неки пошао са слабомоћним лицем, да га негде одбаци, не може сматрати за покушај, јер је ту још у питању, хоће ли се дело учинити. Но ово мишљење је погрешно. И при овом кривичном делу може бити покушаја, само се за покушај не може сматрати то, што је н. пр. мајка понела своје дете у цели, да га одбаци. Ту свакад још може бити у питању дело. Али се за покушај мора сматрати она околност, ако је мати таман оставила дете, а неко то одмах приметио и приморао матер

да своје дете узме. Дело ће тек онда бити свршено када се мати од свог детета толико удалила, да је остављено дете своју мајку изгубило из вида. Исто тако биће само покушај, ако је остављено дете умело да се врати својој кући.

4. За ово кривично дело мора да постоји и зла намера, да се учинилац ослободи своје обавезе око издржавања.

5. Ово ће кривично дело постојати само онда, ако је неко фактички одбачен, т. ј. ако је одбачено лице остављено ма и за неко врло кратко време неизвесној судбини. По томе ово крив. дело неће постојати, ако је ко слабомоћно лице предао на тако место, које је нарочито одређено за пријем таких лица и где се драговољно примају одбачени, Н. пр. мати предала своје дете заводу за сирочад и т. д. Само у овом случају предаја се мора извршити прописно, а не произвољно.

6. Да би се кривично дело могло квалификовати као одбацивање слабомоћног лица, не сме код учиниоца да постоји зла намера на уморство одбаченог. Ако та намера постоји, онда то више није одбацивање. При овом делу изложен је опасности живот одбаченог, али се убиство не сме догодити.

Што се тиче кажњавања овог кривичног дела, нови законодавци разликују три степена кажњивости. Најмањи степен постоји онда, ако је одбачени остављен на тако место, где се могло предвидети, да по одбачено лице не постоји никаква опасност. Већи степен кажњивости постоји онда, ако је одбачени остављен на неко усамљено место, али се поуздано могло очекивати, да ће се спасти. А ако је одбачени остављен крајњој неизвесности, онда се дело има најстрожије казнити. Величина казне у сва три случаја зависи ће увек од тога, да ли је одбачени неповређен избављен, или је претрпео већ неку телесну или умну повреду, или је умр'о.

Ово гледиште усваја и наш законодавац. Он за ово дело одређује казну у §§. 171. и 172. крив. законика и ту прописује ово:

»§. 171. Ко дете до седам година или друга слабомоћна лица, која без туђе помоћи остати не могу, одбаца и неизвесној судбини остави у намери, да се од старања и бриге, коју је о њима водити дужан, ослободи, ако то под таким околностима учини, да се одбаченог лица живот и здравље у опасност доводи, да се казни затвором или робијом до пет година«.

»Мера казне управљаће се по величини опасности, којој је одбачено лице, по каквоћи времена, места и других околности, изложено.«

§. 172. Ако одбачено или остављено лице у следству тога живот изгуби, кривац да се казни робијом до десет година; но ако је дело

учињено с намером да одбачено лице живот изгуби и то на такав начин и под таквим околностима, да је кривац то знати могао, да се казни према наступившим следствима и према лицу као убиство, или као покушај убиства, или као убиство деце".

(Наставиће се)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Кујунџић Милан, *академик*: **Воља и слобода** (чини *Глас* XX. српске краљ. академије). *Београд*. (Државна штампарија) 1889. 8°. стр. 174.

«Све сама петљанија, којој се не зна ни краја ни конца»
Милан Кујунџић академик.

(СВРШЕТАК)

II

Кад се пишу научне расправе онда је природно, да се у одељку, у коме се даје досадашња књижевност по дотичном питању, писац придржава извесног реда. Овај ред може зависити од циља, који писац ставља свом раду. Тако се н. пр. могу излагати најпре погледи једне па онда друге школе, без обзира на хронолошки ред, којим су радови долазили. Али ћете у овом послу ретко наћи на случај сличан г. Кујунџићевом, који излаже најпре Кузенове па онда Локове мисли. Да читалац разуме неумесност и неприродност оваквог поступања доста је да напоменемо, да је Кузен историк и коментатор Локеов, и да су његови радови штампани око половине овог столећа, док је главни спис Локеов изишао још год. 1690. Исто тако је наш писац сигурно једини, који ставља Спинозу у немачке философе.

Друго једно са свим просто и са свим природно правило је, да се — особито у овако кратким и збијеним прегледима — наведу на првом месту мишљења главних представника поменуте науке. Ту се пуштају да говоре генерали, а каплари и редови као што су Jäger, Mayer, Wiessner, Weiter, Huber и њима подобни, остављају се на миру — бар за сад. Ма како они викали, њихова се реч не чује много на светлом збору, на коме све њих може чак и један богослов, као што је Тома Аквинац — кога, узгред буди речено, наш писац нигде и не спомиње, — за појас заденути.

Једно даље, но не мање важно правило, састоји се у том, да се при навођењу писаца помене не само њихово дело из кога се

што наводи, већ да се каже и издање (ако је ових било више) на и страна, на којој се поменути навод налази. То је практика, која је у науци у велико усвојена, и коју је наш писац могао видети заступљену и код својих колега Ст. Новаковића, Гершића и г. Ковачевића. То је нужно не само ради тога, да се тим олакша читање сваком појединцу, који жели да се користи оваквим радовима, већ и с тога, што су и највећи умови у науци (изузев г. Кујунџића) често мењали своја мишљења, тако, да су поједина места у њиховим доцнијим издањима са свим противна истим местима у старијим. Најпосле навођење страна — односно глава и параграфа — је неопходно нужно и с тога, што ми често имамо посла с великим делима од по неколико свезака и по неколико стотина страна, да и не спомињемо разлог, да је то пут, којим се у својим радовима сви озбиљни научници служе, а нарочито да је он са свим „à la membre de l'academie de sciences moralles". На неколико места се и сам наш писац придржавао овог правила. Али шта да радите с следећим наводом: „*Hartmann*, Philosophie des Unbewussten." То је књига у две велике свеске на великој осмини, штампана ситним слогом, а за петнаест година од свог изласка доживела је већ неких десет издања. Писац је уз то чинио извесне измене. То исто би се могло рећи за навођење Вундтових књига као и за *David Hume*, Inquiry concerning Human Understanding и т. д. Али навод „*Jacobi*: Sämmtliche Werke" и њему слични загрђују са свим. С друге стране опет навођење Ванеуса, који је у статистичкој науци данас већ са свим застарео, поред толиких доцнијих представника те науке, као и навођење Вундтових етичких назора из његове логике, док је још почетком год. 1887. изишла његова *Етика*, не иду ни у колико у прилог научности а још мање у прилог критичности[1] пишчевог рада.

Нама није ни мало пријатно, па ипак овде морамо да напоменемо једно правило, чије се познавање претпоставља код сваког, који хоће да пише и мање, а камо ли академске расправе. То је правило, да писце треба наводити њиховим сопственим речима, особито кад се за то употребе знаци „—" и по њиховим сопственим списима, а ако то није могуће, онда треба казати, по коме су ти

[1]) Колико је писац критичан, види се и из његовог суђења о Французима. „Они (по њему) осећају *задовољство* и да поздраве човека и да га виде *и да га приме у кућу*" и т. д. Нико други, ко познаје француски народ, неће вам потписати ово последње тврђење. То исто би се могло рећи и за његово тврђење, да „није ни мало необично", да по епархиској подели у Србији има највише ванбрачне деце у жичкој епархији. То је фраза, просто избачена, да се што рекне.

наводи узети. То је са свим просто, природно и једино оправдано поступање. Изгледа, да тако није поступао наш писац. Још важније и простије правило, које у себи садржи у исто време и захтев части и поштења, састоји се у том, да при превођењу дамо на свом језику *што верније*, а по потреби и што дословније, мисао и речи писаца, које наводимо. Нама је врло жао што морамо приметити, да се г. К. није ни овог правила придржавао, при чему ако хоћете да сачувате његово кавалерство, онда ће страдати његово знање језика, с којих преводи, па према томе и његова сигурност у разумевању мисли појединих писаца.

Ми ћемо за ово навести само неколико примера, који нам онако од ока дођу под руку, дајући просто оригиналан текст с пишчевим преводима. Они, који знају језике с којих се преводи и он сам нека суде, колико је наше тврђење умесно.

Ево најпре мало из *Cousin*-а Philosophie de Locke

Paris 1861. стр. 362—370.	У г. Кујунџића стр. 36—37.
Tous les faits qui peuvent tomber sous la conscience de l'homme et sous la reflexion du philosophe se resolvent en trois faits fondamentaux, qui contiennent tous les autres, trois faits qui sans doute, dans la réalité, ne sont jamais solitaires, mais qui n'en sont pas moins differents et qu' une analyse scrupuleuse doit discerner sans les diviser dans le phénomène complexe de la vie intellectuelle.	„У људској памети, вели он (Кузен) има три чина, који у ствари нису никад усамљени, али су при свем том различни. И које брижљиво испитивање ваља да разлучи.
Ces trois faits sont: Sentir, penser, agir.	То је осећање, мишљење, рад“.
....Quand la sensation est accomplie, l'intelligence s'applique à cette sensation et d'abord elle prononce que cette sensation a une cause, l'unstrument tranchant, la rose.... voilà le premier jugement que porte l'intelligence.	„Кад смо осетили мирис, разум прилази осећању и казује нам, да тај мирис има свога узрока, *ма и бодљивог (!)* а то је ружа.... Разум суди, да је био овај узрок.
....il n'est pas au pouvoir de l' intelligence de porter un aûtre jugement que cellui qu'elle porte.	....„Ум не може *без штете за себе* да суди друго него што суди....
....elle cède à des motifs qui la déterminent sans aucun concours de la volonté.	....„он уступа побудама без учешћа своје воље“.

....Si je ne regardais pas les lettres de ce livre les verrais-je ou du moins les verrais-je distinctement?

»Кад гледајући у ову књигу ја не бих обрнуо пажњу да ли бих је разумео?«

....J'ouvre ce livre: en ai-je la conscience? Oui. *Cette action faite,* en ai-je la memoire? Oui. M'attribué-je cette action à moi-même comme l'ayant faite? Oui.

Ја отворим књигу, знам ли то? Знам. Сећам ли се тога? Сећам. Приписујем ли себи овај чин? Да.

и т. д.

Ево мало навода и из Тена, кога наш писац толико воли, да једну и исту ствар из њега наводи по два пут, као што је то случај на стр. 40 и 64-ој, и с којим би као хтео по мало и да се утркује, и не помишљајући, да се тако само може направити сâм смешним.

Taine H. De l'intelligence. Paris 1870. књ. I.

У г. Кујунџића, стр. 38.

(Стр. 385.) »A un crochet peint sur le mur.... *on ne peut* suspendre *qu'* une chaine peinte sur le mur».

«На чивији нацртаној на дувару.... *зар се може* обесити друкчији ланац, него опет нацртан на дувару?

(351.) D'une part nous avons vu que nos idées les plus abstraites étant des signes se réduisent à des images, que nos images elles-mêmes sont des sensations renaissantes, que partant notre pensée toute entière se réduit à des sensations.

(39.) »Ми смо видели, да наше замисли *највећма одлучне* — апстрактне — само су знаци и своде се на слике, а да су наше слике утисци оруђа — сензације, — који се прерађају и да се и све наше мисли своде на основ ових «утисака«

(359.) Un même et unique événement conu par ces deux voies paraîtra double et quel que soit le lien que l'experience étabiesse entre les deux apparences on ne pourra jamais les convertir l'une dans l'autre. и т. д.

(39.) »Исти дакле појав, кад га опажамо на два разна начина, учиниће нам се двогуб, нити се може прелити један у други«.

Ми смо на првом месту и понајвише навели примере превода с француског нарочито с тога, што се претпоставља, да наш писац тај језик зна понајбоље од свих страних језика већ и с тога, што је као дипломата имао с њим посла и дању и ноћу. Уз то смо приметили, да он и енглеске писце (н. пр. Локеа) цитира по неки пут

по француском преводу, и ако из начина, како он то чини, изгледа, као да их цитира с оригинала. Ми не знамо, да ли је писац читао Хјума у оригиналу (но то морамо претпоставити), али морамо приметити, да су његови наводи из овог писца пуни погрешака. То се исто може рећи и за наводе из Бена и других енглеских писаца. Мало се што може боље рећи и о преводима с немачког.

Из досадашњих редова непристрастан читалац може судити о вредности пишчевог рада, као производа озбиљног научара и академика. Да видимо још како стоји с њим као радом члана *српске* краљевске академије.

III

У свом књижевном прегледу о предмету којим се бави писац је дао неколико навода и из наше сиромашне књижевности о том питању. У колико је то по себи похвална страна овог рада, у толико је нама жалије, што морамо одмах приметити, да овај рад пишчев није ни из близа потпун, нити је пак при навођењу појединих радова пажено на избор. Но ми овде мислимо да нарочито обратимо читаочењу пажњу на правилност *српског* језика у овом раду. — Познато је, да је свима академијама први и најглавнији задатак, да негују правилан и леп језик народа, чији су оне представник. Ми немамо при руци устава о нашој академији, али смо уверени, да је овај рад стављен и њој у задатак ако не на првом а оно на једном од првих места. У осталом нас у овоме подржава и посланица њеног најуваженијег члана, читана на свечаној јој седници, приликом светковања Вукове стогодишњице.

Свуда у свету па и у нас се од свакога, који хоће да пише, захтева на првом месту, да добро зна свој језик, па не само свој но и сваки језик на коме хоће ма што да пише за јавност. Свуда у другом срећном свету академици у овом погледу прваче, и у погледу на језик њихове се фразе уче, и сваки је срећан, који им може подражавати, ако баш не зна језика као и они. И ко не зна добро свог језика, ко ма у најмањој ситници у том погледу сумња, тај пита — јер: није срамота не знати, но не хтети учити.

Да видимо, како у том погледу стојимо с радом г. Кујунџића. Ми ћемо овде изређати неколико примера из његове књиге, па нека читалац о томе сам суди. На стр. 40. наилазимо на „*основ кога* је он овако обележио“, на стр. 17. читамо „него *са* чуђењем да гледа на стварни судар ових добара, *које* су *све* као једно“; на 49. страни се срећемо с заједничким дражењем „*више њих оруђа*“, на 103. „у вољи му дух *расти*“, а на 113. „да не *смеднемо* човека у његовој вољи“. „Тако је и питање о казни мучило се да нађе *свога мерила*“

на стр 168. и т. д. Нека се обрати пажња даље на ове реченице: „*Макар да* ова друга поставка *ослања се*....“ (стр. 49.) „у томе допадању она *подлаже* вољу под нешто друго“ (114.) „чија је увиђавност створила је“ 109.). „Јасно је да вољност такав је чин духа“ 41.) «онда би и вера у наравствени ред светски изгубила се“ (109.). На стр. 46. читате следећу реченицу. „Кад је већ показано да покрет иде пред осећајем и да не зависи ни од каквог спољњег надражаја, и да је радљивост присниjа и нераздвојнија особина нашега састава него ли ма која наша осећајност (!), и да она у ствари чини саставни део у свакоме осећају и даје му печат сложености, док је она сама једна проста и једноставна особина.“ И тачка. Или још: «*А је ли* свест о слободи *извире* из радне личне самосвести? .. *Је ли се* ту *признаје* да.... *Је ли* вам слобода *није* самовоља?... *Је ли* воља *даје* сама себи закон рада?.... *Је ли се* и ту дух *гради* предметом ван себе?“ (стр. 152—154) и т. д. Загледајте мало по из ближе следеће: „Ми *постављамо у памети* да покрети самоникло почињу и случајно *узроче* задовољство“ (49), или: «Дати одредбу вољи.... не даје се исто тако као што се не да одредба о свести» (61), или још «Ако је жеља већ на нокту (! — acute) или је *из ненада* (sudden) она може бити надражач *много моћан*“ (48). Последње се три реченице одају нарочито у погледу на своје порекло. Оне су накарађивање лепо изражених мисли на страним језицима. У том погледу наш писац може просто насмејати читаоца. Он као да хоће да установи нову школу превођења, по којој нико у преводу неће моћи познати оригинал. Код њега немачка реч Abwesenheit значи *одстрањеност*, *central* му је *срељен*, *ability*, *готовост*, а слобода му се развија у „човечанство“. Али ту несвареност туђих мисли видите поред многих других у ово неколико навода: «Развитак воље не би се могао остварити кад не би из средине радне силе *могло се* испуцавањем (discharge) у одвојеним струјама да изврше посебни покрети“ (47). — „*Радње* других лица, немајући оне једнообразности, која одликује појаве, чији су нам закони познати, чине се нама *безакони*. Чине нам се као да нису *изазвати* никаквим нужним следовањем реда, и онда премишљамо, да је то изведено нечим непознатим и самосталним, што зовемо вољом“. и т. д.

Кад све узмете у обзир, онда је, ово атентат на српски језик, да и не помињемо како је у погледу на стране писце прост злочин, понзнакарађивати овако њихове мисли. И ми све ово налазимо у књизи, која се дичи натписом *Глас српске краљевске академије!* И писац је њен члан те академије!

* * *

Ми смо прошли кроз „Вољу и Слободу“, као кроз умни производ једног академика. Трудили смо се, да обратимо нарочиту пажњу

на обраду расправе, не улазећи потање у разлагање о самом постављеном питању. Ми ово последње нисмо чинили нарочито с тога, што писац поред свег свог „кокетирања“ с Вунтом, Спенсером, Беном и другим корифејима данашње позитивистичке школе, иде у главном стопама старе спекулативне философије. Но ми већ залазимо у саму ствар.

С тога да завршимо. Ми нисмо читали раније пишчеве списе по философији. То нам је жао, али ми то за сад не можемо исправити. У хатар српске књиге, у хатар српске краљ академије и најпосле у хатар самом писцу, ми смо готови да верујемо, да су ти ранији радови бољи од „Воље и Слободе“. Она сама по себи тешко да би могла дати и какав мањи научни, а камо ли академски степен. У осталом, она као да је још у свом зачећу носила клицу трулости и распада, јер јој је порођај био врло тежак. Приказата на свечаном скупу 22. Фебруара 1888. она је тек сад штампана. Грдна тешкоћа у порођају. Ако се за то није раније осигурао, њен писац тешко да ће се њеном препоруком моћи „руковати са свима уваженим и стручним сведоцима овога спора“, јер они на њ неће ни главе осврнути.

Учиних своју дужност и — рекох.

26—II.—1890., Лондон.

Др. Мил. Р. Веснић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Гроф Пракс, комедија у четири чина од Ханри Мељака. (L'attachè d'Ambassade).

— А ту има неког?

— Да, и то неко очаран, што га је случај довео амо. Нема, госпођо, човек сваког дана задовољство чути, како се једна лепа дама жали и тужи што има дваестак милиона.

— Од куд сам се могла надати, да се когод прикрао.

— Прикрао! Пардон! Реч је сувише оштра. Ја сам са свим блажено спавао ту у другој соби.

Госпођа са двадесет милиона чуди се томе човеку, истина не баш сувише младом, али елегантног изгледа, да радије спава у једном завученом салону, него да се забавља на забави, коју даје барон Скарпа, посланик једне стране државе у Паризу (у себи да богме мисли: нарочито на забави, где је она); али се још више зачудила,

кад јој се тај пасионирани спавач представио као гроф Пракс, аташе у посланству, коме је барон шеф.

— А, видите, какав ефект чини моје име. Тако је то, кад се има добар глас....

Добар глас. То је онај глас, који су му створиле приче, свакако добрим делом измишљене, премда материјал никад није оскудевао, по париским салонима, булварима, театрима и другим местима, како је гроф, или неко као он, добио синоћ у клубу десет хиљада, а прексиноћ изгубио два пут толико, како је ранио јутрос рано у сен-жерменској шуми свога противника, или како га је онај руски богаташ, што онако необично подсећа на медведа, добро убо у десну руку, како је преотео Ј. д'Естиљаку лепу Арманду, којој није једино глас леп, а ко зна да ли је у опште и леп, како је после Арманду изневерио због оне мале плаве балерине Наварете, итд., ко би био у стању набројати све пикантне историце, од којих су многе без сумње, биле за све јавне, само за по кога мужа тајне.

Гроф је имао једну бригу: што пријатније провести свој дан и своју ноћ нарочито. сигуран да му никаква озбиљнија страст, како је он мислио, неће никад покварити природну ведрину и помрачити весело срце. У залуд му је сентиментални пријатељ, де Мере, коме је срце већ било рањено и болесно, прорицао: и с тобом ће бити као са свима другима, који су као ти живели — намерићеш се једном на неку женску, ни младу, ни лепу, ни од доброг гласа, и заљубићеш се у њу безумно и пустићеш је да се титра с тобом.

— А не, не. Ја нисам више довољно млад, а после, међу нама речено. не могу и да представим себи да мене може мучити кадгод каква јака страст.

У опште овака мисао никад није могла уграбити времена да му падне на ум, онако исто, као што му није пало на ум ни то, да је већ скоро шест година обичан аташе у посланству, и да би може бити, требало мало и напред поћи. А како ће се и сетити, кад никад није доколан. У чем му пролази време није тешко погодити, и да га нисте виделн, како је мало пре, уморан и неиспаван, заспао тамо где се не спава. Њему је најзад авансман сасвим равнодушан, само да је у Паризу, који више воли, него да се у њему родио. Своје дипломатске способности никад није узимао високо. Међу тим колико је кадар гледа да своме месту прибави што више сјаја. Тако он се нада да његова земља нема узрока црвенити, што је он укрстио свој мач са најбољим мачевима у Француској. Оно , што се карта, што није с раскида да чешће завири у шампањску чашу, што држи кола и коње, што се удвара лепотицама. што је начинио при-

лично дугова — то су друге ствари. Кола н. пр. не може сам вући дакле мора имати коње, а дугови?

— Ех, дугови! Ама ви нисте у стању представити себи, колико новаца може стати у руке једној дами. Особито кад је та рука мала. Чудновата ствар, бога ми, што је рука мања, то више....

— Добро, добро, прекида га шеф. — Ви сте таман човек какав треба. Ви познајете мене. Шта бисте ви рекли, кад бих вас ја нуступио да начините велики скок у вашој каријери?

Гроф не разуме на који би то начин он могао тако јако скочити, а не знате ни ви. То је државна тајна, за то остављам барону Скарпи да је каже и аташе-у своме и вама.

Сећате се ваљда оне госпође која има двасестак милиона. Тај јој је новац остао од старог мужа барона Палмера, банкера. По његовој смрти она је напустила земљу, коју барон Скарпа, како ћете доцније видети, на њену велику част, у Паризу заступа, и дошла овамо. По обичном већ правилу она мора бити и лепа и млада. У осталом и без ова два последња својства, разумели бисте потпуно, што се око ње, чим се покаже, одмах формира многострук, непробојан круг од црних капута и униформама. Њој то није криво, наравно, али влади у њеној земљи било би јако непријатно, ако би она пошла за кога од својих удварача, јер би онда њен мираз, који чини знатан део држ. финансија, пао у руке Французу. Да спречи таку евентуалну женидбу, влада је поверила то као задатак своме посланику Скарпи, а барон своме аташе-у грофу. Да се гроф прихвати озбиљно оваких дипломатских послова није потребно стављати му у изглед аванеман у случају успеха, јер такав посао, око младе и лепе госпе, има већ по себи дражи за нашега денди-а, и спада у његову најспецијалнију струку.

Овако је било у први мах, али се после умешало у игру, као што сигурно погађате, и нешто друго: оно нераањиво, отврдло срце грофово. Само на његову част мора се признати, да му није замакло око за новцем него за лепом бароницом. Шта више новац је само био препрека, да јој каже да је воли. За људе деликатне то је пре једна препона него примама. Мислио је, ако јој каже, сматраће га као и остале, да је уверава о љубави мираза ради. Ипак гроф није пропуштао време, него је врло усрдно и с великом енергијом отправљао поједине опасније младожење, али поред све његове дипломације, бароници није измакло из вида, не само да је он воли, него да је гости остављају некако нагло, од чега као да грофов прст неће бити далеко.

— Због чега ви то радите?

— Љубоморан сам.

— На мене ?

— На вас саму не. На све жене у опште. Имам несрећну нарав. Нека само нека дама поклони нешто више пажње коме другоме — и ја сам одмах бесан и љут.

Он се тако боји да јој каже истину, да је чак стао доказивати, како је суревњив и на Клеопатру због Марка Аурелија. Он се и онда чини невешт, кад му Мадлена одговори, да је тај искрено не воли, ко не може због ње лично да заборави на њено имање.

Мадлена не би оставила ову ствар недовршену, која без довршетка и не вреди, и Пракса ради и себе ради. Јер по том како тражи да грофа принуди ма којим начином на исповест, не би се могло рећи да јој је он као и сваки други. Премишљајући о том; пало јој је на ум оно у сличним приликама толико пута употребљивано средство: тражи од њега савета за кога да пође. Он би јој најрадије одговорио: за мене, али кад не може то, не може јој ни друго ништа рећи.

— Добро, умећу ја и без вашега савета наћи.

— Хм, шта ли она то каже? Мисли се гроф и он, лакомислени и безбрижни ветрогоња, што би починио стотину лудорија као да му по жилама бије још двадесетогодишња крв, дао се у бригу сад, погружен и мрачан:

Hält' ich dich doch nicht gesehen,
Schöne Herzenskönigin!
Nimmer wär' es dann geschehen,
Dass ich jetzt so elend bin.

Из брига трза га посланик.

— Знате ли да се бароница удаје? Она полази за Г. Мазре-а. То је моја жена начинила. Да покваримо ту свадбу има само један пут, јер иначе г. Мазре нема никаквих слабих страна. Он воли до лудила једну удату госпу.

— Он по свој прилици и узима г-ђу Палмер, за то што се та госпа сетила својих брачних дужности, па га одбија и тера на женидбу, да би њу заборавио.

— Лепо, лепо. Ја узимам ствар у своје руке. Која ли је само та удата жена? Дознаћемо.

Сад вас молим гледајте добро. Ово довде била је једна поштена комедија, можда и више него то, ако судите по том, како није лако било за тако старог вашег познаника као што је у главном Пракс и за таку стару познаницу као што је Мадлена, за њихову акцију, која се поред свеколиког његовог самопоуздања и зазирања од превеликог мираза и њене равнодушности и погружености у сентименталност, своди најзад опет, по вечитом правилу, на љубав, — за

све то није било лако задобити ваш интерес, а још мање лако свачинити овако привлачно свежом, веселом и пријатном лакоћом.

Али сцене што сад долазе класичне су. Хумор који Мељак проспна у њима пуним шакама тако је оштроуман, заједљив готово пакостан (mordant), тако срећан, тако погођен, да чини барона Скарну, на чију амбасадорску главу сав пада као зрна града на гологлавог, комичном личношћу првога ранга. Ви сте имали прилике врло често читати или гледати ту вазда опевану историју о превареном мужу, али у овакој боји врло ретко. Мељак се овде сав показује и верујте ми, има се шта и видети. Чујте.

— Кад кажем да узимам ствар у своје руке, онда можете бити уверени, да ће се све учинити што се може учинити. Најнезнатнији значити довољан ми је, траг од ноге у песку, пребијена гранчица од дрвета. Само ме је једно створење доводило до запрепашћења откривајући скривене ствари — наш узвишени господар. Један пут је хтео он да уђе у траг једној љубавној интриги. Ухватио љубавнике у клопки: у соби која је само једна врата имала. Шта је радио он? Није се устезао прислонити своје високо уво на кључаницу — и одмах је докучио, што је желео. Како је то досетљиво! Зар не? Шта ви, мистер Фиг, не налазите ову анегдоту довољно смешном, да се насмејете?

— Мислио сам још није свршена.

— Како да није свршена! Шта још може доћи? Оно што се мене тиче, то се можете смејати, кад ја успричам какву причицу, ако хоћете одмах код првих речи. То је много мање покварити приповетку смејањем у незгодан час у почетку, него не смејати се, кад се приповедање доврши. — Но драги мој, Праксе, ви имате у мени најбољи објект за ваше дипломатске студије. Не пропустите ни један покрет, ни једну реч моју. Тада ћете видети, како људи нису друго ништа до јадне марионете, које вешт дипломат, у чијим рукама конци од Европе стоје, по својој вољи тера да играју.

На неким местима је иронично, ако хоћете и драстично, као у портрету извесне личности, на пр. конци од Европе, које он сваки час понавља, је л те? Сирома барон, пролази као Дон Кишот међу разбојницима. Да видите даље. Ево долази бароница његова жена. Ја вам о њој досад ништа нисам говорио, не бих је ни сад помињао, да није за ову прилику потребно. Она је много млађа од њега, што ни мало није тешко, и вара га с Мазре-ом, што је још лакше. Ово треба да знате, да би сте се могли потпуно смејати, како је он заузео према њој висок положај. (»....ништа друго до марионета коју вешт....« и т. д.).

— Ваша намера, госпођо, с том женидбом је просто сапунски меур. — Ја да се варам! Европа ми даје готово једногласно сведочанство, да се ја немам обичај варати. Дабоме, шта је мишљење целе Европе, кад неко дете уврти себи нешто у главу. У осталом г. Мазре не воли г-ђу Палмер. Тај господин воли другу. Та се дама до сад опирала његовој жељи, али ми ћемо тај отпор сломити. Је л' те, грофе Праксе?

— Сломићемо га.

— Г. Мазре-а вратићемо његовој срећи. Је л' те, грофе Праксе?

— Вратићемо.

— Он ће сам одбити г-ђу Палмер. То ће ону даму потрести. Је л' те Праксе?

— Потрешће је.

— Она мора његова бити, Је ли тако, грофе?

— Мора.

Радите што хоћете, бароне, ваш говор ће изићи на оно, на што је увек излазио: ствари ће ићи својим током, као да нисте ништа ни говорили, и то је права срећа и за свет и за вас, верујте.

— Шта ли то мисли она? Ех ништа. Само да је Фиг могао дознати, која ли је та женска. Никад он не зна, што треба да зна. Што моја жена не попушта, не мари. Кроз један сат лежаће Мазре код ногу своје даме. Ја сам са собом задовољан.

— Ама, не чини ли се вама, да не би требало тако олако узети врлину једне женске. После њен муж

Барон пукне прстима: Ба! И то ми је бајаги муж! Ја не могу више да цитирам. Колико сам год пута ово читао, увек сам се грохотом смејао. Смејао сам се сам самцит, а онда се теже смејати него у друштву. Што следује још је горе, ако може бити горе.

— Сигуран сам да ће то бити неко од ова три наша земљака овде. Али био ко му драго, мораће се сматрати за срећног, јер ће стећи заслугу за отаџбину. Добиће орден за личне заслуге. Но то су заиста личне саслуге. Хе, хе. Биће то онај дебели гроф Сплендер. Идем, а што се тиче мужа оне жене, то будите без бриге — тога узимам ја на себе.

Запамтите да се ви не смејете овде једном смешном призору с неспоразумљењима, изненађењима итд. Не, ви се овде смејете једном човеку.

Сцена што сад иде смешна је, али је већ обичајнија. Барон се шуњао у мраку и видео где су Мазре и једна дама ушли у једну собу. Наручи Фигу, да закључа врата и сад ће као његов господар да звирн кроз кључаницу с друге стране. Звирне и тргне се:

— О! Моја жена. Ја сам дебели Сплендер.

— Ви трпите за отаџбину.

— И отаџбина има својих граница.

Кад су врата отворена изишли су из собе — Мадлена и де Мере. Они су ушли унутра на место баронице и Мавре-а, кад су видели да је барон увребао. Мистер Фиг га је просто пустио, кад је први пар отишао. Мадлена и де Мере сад морају да играју улогу до краја, кад су већ почели спасавати бароницу. Признаду, да су једно другоме љубав изјављивали, међу тим де Мере има своју веренпцу. Бароници помажу, али Праксу чине тешко. Хоће да путује. Жао ми је што је с бароном Скарном готово, и што се сад морамо окренути ономе што је главно. Јер ваљда је главно теже: представити како се окорели vieux garçon најзад пустио ухватити на лепак од једне даме. Ако је то главно, онда је недовољно показано. Да је одишрније веровао бих, да је така револуција код Пракса могућна, онако исто као што мала Антоанета чини преврат у души Мартмеровој својим безазленим питањима и одговорима (III акт у *маторим момцима* Сардуовим) Истина Мадлена није ништа друго до светска дама и оскудева јој савршено најмоћније средство за те душевне преокрете, она није девојка те нема у себи нечега непознатог, невиђеног, скривеног, што заноси, јер је свеже и ново, као што је Антоанета, али најзад томе би се дало још кроз прсте погледати, јер ни Пракс није огуглао ни блазиран као Мортмер или као Мартин маркиз Макс у Паљереновом *Мишу*.

— Што ви мени не кажете да ме волите? Мислите да ја то не знам, пита Мадлена грофа. — Ви сте дали и доказа за то. Нисте ли ми све младожење отерали? То је за то што ме волите.

Сећате ли се, како се лепо умео досетити Дон Цезар, кад је заборавио на савете Перонове, па занет клекао пред Дијану, а она њему охола и бесна, отиснувши га: Натраг, заљубљена будало! Он се диже а уједно долази и к себи: Ја заљубљен! Ни најмање. Зар ја нисам данас ваш каваљер, и зар немам дужност да вам се удварам? Пракс, чије љубавно понашање опомиње пре на Дијанино, подсећа у одговору Мадлени и на ове речи Цезарове:

— Варате се. Приморавате ме, да вам откријем државну тајну. Ја сам имао наредбу да спречавам вашу удадбу за каквог Француза. Ја сам чинио само што сам морао, а не зато што вас волим.

Можете мислити шта га стају ове речи.

Довде смо дошли до четвртог, последњег акта. У њему је решење. Оно нас се не тиче. Ти крајеви ретко су у драмама паметни као чинови напред. Овде као у сваком водвиљу. Пракс је најзад положио своје срце Мадлени пред ноге, само је то учинио у згодној прилици, кад му нико није могао пребацити да то ради због мираза. Једна срећа не долази сама као ни несрећа. Још је много за-

довољних било. И тако се испунило пророчанство де Мере-ово, да ће се Пракс заљубити, само не у рђаву и ружну, него у лепу и добру, јер иначе не би била шаљива игра

И барон задовољан.

— Тако, Праксе, тако. Узмите ви госпођу Палмер. Нема бољег средства да новац остане у земљи. Ја пак идем натраг. Очи ми не допуштају да и даље водим Европу. Али ћу вас предложити за мога наследника. Ви сте као рођен за мога наследника.

— Ах, не, не, благодарим.

Ва знате колико је опасно бити наследник баронов, кад човек има жену.

Ако сте се слатко насмејали, а морали сте се смејати, куд ћете више? Расплакати сто пута, али насмејати, аја. То није лако. и ту треба вештине, претпоставивши, разуме се, да се човек не смеје као онај у пословици на брашно. Мељак није наследник Лабишев само у академији француској.

*

Лепа Мељакова комедија давана је приликом јубилеја г. Јовановића Тоше, који је изабрао Пракса, да њиме закључи 25 година рада на бини. У колико му се у избору не може пребацити, у толико може у игри. Не мислим тиме казати, да би ово друго избегао, да оно прво није учинио. Ако сте гледали господина као Лира, Отела, Магбета и Шајлока, вама је после кратког времена његова игра са свим ишчилела из памети. Само бисте учинили погрешку, да због тога дођете до закључка, како господин није добар глумац. То просто значи, да је Шекспир начинио своје комаде толико тешким, да у њима јунаке могу играти једино прави вештаци.

Знате ли модерни репертоар господинов (Андре Мариљака, Пракс, Рајф, Бергар у Фуршанболовим — Ревизор ит д. вас је одмах дарнула извесна наклоност к вулгарном, која предвиђа и пропушта не поједине нијансе, него читаву замисао улоге на деликатнији и елегантнији начин. То опет не значи да господин има укус као Енглескиње, које мисле да имају бог зна како отмену тоалету, ако им боја на хаљини што више дречи, а и ако се што јаче блистају бријантима — не, то просто значи да је добар укус у правих вештака. Да је овако заиста, обрните натрашке. Има комада где укус и не треба и где би само сметао. Ту г. Јовановић сјаји. (Лаворике и просј. штап, Ризлер, Монте Христо и т. д.).

На овој представи *Аташе-а* ја нисам био, али сам гледао пре тога једном. У осталом и да га нисам гледао, не би била никаква философија погодити, како ће га наше глумице и глумци одиграти.

То и јесте враг, што код таких вештака, кад сте их неко време гледали, одмах их можете замислити, у којој хоћете улози.

Г-цу Нигриновy морам похвалити што разуме ситуацију и што показује да јој хармонија лежи на срцу. Она представља Мадлену такву каква треба да буде да би се могла допасти онакоме Праксу. Да је покушала дати Мадлени ону госпоцку грацију, коју она мора имати, не би јој за цело могао бити по вољи такав Пракс, нити би она њему била по вољи. Ово на први поглед изгледа као мала заслуга, али није, нарочито кад узмете у обзир да је она у том са свим природна а ни мало неусиљена. Као кад гледате младу жену неког средњег чиновничића, где у вече разлива чај своме мужу и његовим пријатељима, срећна што може да се покаже у својој кући онаква каква је, без оних обзира, које би јој наметало непознатије друштво.

Скарпу, класичног Скарпу игра г. Рајковић са свим као што игра начелника у *Ревизору* и Аћима Кукића у *Протекцији*, ма да нема никакве сумње да барон Скарпа нити је Гогољев начелник у некој руској губернији нити Нушићев председник суда у српској једној паланци. Оно ја сам далеко да поричем г. Рајковићу како он нема те црте, која је свима тима личностима главна; на против, има је у довољној мери, него ко жели, да их он и меша, све три, због те црте. Да не буде те мешавине и код публике треба дати Скарпу г. И. Станојевићу, који досад поклања мистер Фигу своја богата глумачка својства.

Г-ца Поповићева је бароница Скарпа, а г. Ђурђевић Фрондвиљ, један од претендената на руку Мадленину. Шта да вам кажем о њима? Нити су добри нити рђави. Нису ништа. Та једина њихова уметност није код њих никаква новост, то је њихово старо правило, које испуњавају с ретком верношћу и племенитом постојаношћу. Осим те гвоздене доследности, која је, без сумње, достојна свакога дивљења, морате најзад признати да је и право на њиховој страни, јер ма у којој улози гледали их, за вас је јасно, да имате посла с вештацима, који као очи у глави чувају своју индивидуалност и суверено презиру и најмањи покушај, да се колико толико уживе у своју улогу. То се не зове само поштовати више свега природну, неизмајсторисану игру, него значи имати и карактер. Специјално, кад је комад стран, као н. пр. *Пракс*, значи још патриотизам, јер не изневеравају своју народност.

Драгомир М. Јанковић.

„ПЕТ ПАРА БРОЈ!“

КОЗЕРИЈА

Д-РА ВЛАДАНА ЂОРЂЕВИЋА

Госпође, госпођице, и господо,

У претпрошлу суботу, када је г. проф. Станојевић са овога места онако господски, из узенгија, говорио о целој васиони, он није држао пред собом рукопис, као ми остали, овоземни предавачи, него је само вртио међу прстима једно парченце артије тако, да сам ја само чекао кад ће он, јурећи кроз небеске светове, почети пред нама да чисти своју муштиклу, оном хартијицом.

Ви већ мислите да ово сад из мене говори „завист паклена кћи злобе“ а није Бога ми. Оно истина, није никакво поносито осећање, кад човек сам у себи мора да призна, да ни на једноме пољу, ни у једноме питању, није тако чврст у седлу, да може онако из узенгија о њему говорити, али, на новинарску реч, ја онда, док је г. Станојевић говорио, нисам на то мислио, већ са свим нешто друго.

Кад нам је он доказао да ми управо нисмо на земљи, него да смо с њом заједно на небу, да наше сунце око кога се толики светови окрећу, гледано са пристојне даљине, изгледа као једна мала звездица, мала светла тачка, која се, још мало даље, ич не види; кад нам је доказао, да онај прамен магле, који се беласка сваке ведре ноћи преко целога звезданог неба, и која се маглица зове Кумовска слама, да је то управо збир све самих оваких сунаца, као што је ово око кога се ми окрећемо и у исти мах вртимо, само што су те милијарде сунаца тако далеко од наших очију, да нам онако, у васионској гуреми, изгледају као нека танка маглица: кад нам је доказао да у васиони има тако много тих Кумовских слама, колико ми звездица на нашем хоризонту видимо — онда се мени поче мозак да врти и ја се запитах:

— Господе, па шта је онда цела наша земља, са целом милијардом живих људи на њој, и са свима милијардама људских страсти и жеља у сваком људском створу, у једној тако бестрага грдној васиони?

Таман да га гласно за то упитам а г. Станојевић рече:

— Јесте ли опазили лети, када због велике врућине на пољу не само спустите завесе, него и затворите и капке на прозору, само

да направите већи мрак и хладовину у соби, јесте ли опазили, како се кроз какву рупицу или пукотину на капцима провуче какав зрачак светлости? Загледајте се добро у тај зрачак. У њему ћете видети милијарде ситних тачкица, које јуре у свима правцима, као прашина кад је витла олуја. Е, такво једно бескрајно сићушно зрнце васионске прашине, то је наша земља! —

Хвала лепо! Па кад је цела наша земља толишна, и ако треба путовати 75 дана железницама и паробродима да се обиђе, (као што је пре неколико недеља доказала једна американска новинарска модра чарапа) — ја колишна изгледа на тој земљи силна Енглеска са својих 200 милиона поданика у самој Индији, ја колишна ли је на њој Немачка са својих јадних 40 милиона и својим бедним Бизмарком, ја колишна ли је на њој наша драга велика Србија са њеним највећим људима Катоном из Црквенца и Трибуном из Пухова, са њеним најважнијим питањем, да ли ће у Државни Савет ући један суплент из Јагодине, или један предавач из В. Градишта! Е баш ови астрономи даску померају!

Био сам врло љут на целу астрономију, сео сам у један буџак ове сале и гледао сам како неки с очајањем живота, а неки са лакоћом пера играју валцер, уз ... звуке модерног влашког дунавског валцера, што га је свирао ... оркестар, који ми је то вече, не знам за што, личио на раскречено перо. Свирају и играју људи као и да нема оне отончашње дерне астрономије.

Кад престаде музика, и кад играчи почеше шетати, приђе ми једна лепа дама у роза хаљини и Наталинској фризури и позва ме да се и ми шетамо. Како смо ми добри пријатељи има већ једно 27 година, то сам ја с места устао, пружио јој руку, и почесмо се шетати. Од нашег врло занимљивог разговора на тој шетњи причаћу вам само оно што је у вези с овом мојом вечерашњом козеријом, или као што најновији литерарни историк г. Шокорац ову врсту књижевних састава зове, с овим „измотавањем“.

— Ви сте нешто нерасположени г. докторе?

— Та, љут сам госпођо.

— На кога?

— На астрономију!

— Шта? Зар вам се није допадало предавање г. Ђокино?

— Допадало ми се, и Бог зна како. Али молим вас, како вам је задовољство *играти* после једног предавања на коме вам са два пута два четири докажу да сте нико и ништа и ви, и ова сала и ова варош, и ова држава, и овај део света, и цео глобус и само сунце?

— Па де'те ви у идућу суботу, држите нам какво мање очајно предавање. —

— Мораћу, баш ако ми се и неће!

— Смемо ли знати о чему ћете говорити? —

— Још се нисам решио. Али по свој прилици *о требнику једне маторе гувернанте*!

— Ах, то може да буде врло интересантно. Ви сте познати као специјалиста.

— За маторе гувернанткe? —

— За гувернанте у опште. Толико је изван сваке сумње да сте ви од свију чланова друштва за улепшавање Калимегдана највише били допринели за његово улепшање, једном гувернантом! —

Ова пакосна примедба учинила је, те сам напустио мисао о требнику. Жао ме за онако лепу тему, али тако је кад сам баксуз, као да сам родом из Голупца.

Ви знате голубачку историју? Један народни пријатељ узео да прави народна колица, на којима ће да се крене унапред народна индустрија, и сад само за то што је се она народна шума, из које тај народни човек сече грађу за овај народни посао, зове као и један шаљиви лист у Бечу, изденули му име од кога не може побећи докле на свету има петлова који кукуречу.

Да Бог сачува! Ко ће овоме свету наместити колача! Ја ето знам читаву једну земљу, коју је наш неумрли песник Змај-Јован I крстио јутутунском, кад јој је спевао химну. И та земља је такав баксуз к'о ја и онај мој пријатељ из Голупца. И њој сваки час изденају имена, ни кривој ни дужној. Неки је непријатељи зову *земљом суперлатива*, сапћим за то што се у њој све претерује. У њој, веле ти непријатељи, за добру ствар не каже се само да је добра него „са свим здраво врло добра“, за доброг песника, књижевника, научника не каже се да је добар него наш најбесмртнији, наш највреднији, наш страшно учени и т. д. У тој земљи кад се неко усуди да плива уз воду, он је одмах „издајник отаџбине, продана душа, туђински барон“ и т. д.

Други опет непријатељи кажу: „Јутутунска — то је *земља изненађења*.“ Питате како то молићемо? Па тако, веле они, у Јутутунској има сваки дан по једно изненађење. Или сам Цар пође да кортешује при изборима, или персонификација просвећеног деспотизма поклања најслободоумнији устав, или једна влада даје оставку за љубав онога, против чега се целог века борила и за што је и дошла на владу, да се против тога бори, или демагози постају апсолутисте, бирократи се зову либерали, конзервативци се зову прогресисте, анархисте постају конзервативци — крснога им се имена не зна.

— Шта? — веле трећи — каква земља суперлатива и изненађења? Јутутунска нити је земља, ни држава, то је једно *сумануто буре барута*, ein verrücktes Pulverfass! Није им доста, пољским жи-

довима у немачкој журналистици само буре барута, које је већ по себи доста луда ствар, него морају још да му додаду и онакав придев!

А за што? По чему је Јутутунска земља сумануто буре барута? —

— Па ето — веле жидови — За 90 година променила је девет владалаца, и четири намесништва. Од оних девет владалаца само су двојица умрли на престолу и то један који је владао свега месец дана и један који је владао свега две године. Од свију владарки за то 90 година ни једна није сарањена у Јутутунској земљи. За тих 90 година у Јутутунској земљи је било девет буна, петнаест завера и атентата и три крвава рата. Ако то није лудо буре барута, онда не знамо шта је? —

А, Бога ми, није, лажу проклети жидови и њихове новине. Ако је што крив онај народни човек из Голупца што су му изденули име, толико је и Јутутунска земља крива што је зову буре барута. Нигде боље и мирније земље од Јутутунске. Оно истина било је по мало борбе и трвења око тога, да ли ће земља добити пола оке или три литре слободе, али та је борба свршена, народни људи извојевали су толику слободу, да се више не мора мерити на кило, него сваки може да заграби онолико слободе колико му треба, и сад је у Јутутунској срећа и благостање, слобода штампе је неограничена, слобода збора и договора гарантована је Уставом, и тешко ономе ко у то дирне, лична и имовна безбедност већа је но у Белгији, просто рај, па то.

Не знају проклети жиди јутутунског језика, а да знају, па да само прочитају све што јутутунске новине сваки дан пишу, они би мрзавци морали појести оно њихово лудо буре барута, и морали би признати да је Јутутунска новинарска земља par excellence, земља, у којој је слободоумно и просвећено јавно мњење највећа сила, те је за то она тако брзо и постала земља реда са слободом.

Ах, новине јутутунске! Каква разлика између данашњих и оних пре неколико година! Онда беху само једне званичне и једне полузваничне. У онима сам указ и стечај, а у овима само овакви уводни чланци:

«Цела констелација и хаоса пуна мистификација ових лојалних мисли, кад се групише и парализује, сљедује резултат имагинације и т. д. и т. д.

А сад? Е, то се не може тако у кратко рећи. Ту морамо почети мало издаље.

Историја је врло лепа наука. Између осталих, лепих ствари, које је она доказала, имају и ове максиме: 1. Мали узроци велике последице. 2. Сва намесништва и све владе за време малолетства владаревог, осећају се тако јаке, да зазиру од сваког ветрића, да пуцају топовима на врапце, те услед тога цео свет помисли, да су ти врапци прави орлови, и на послетку глас народа, глас сина Божија, направи од тих орлова своје идоле, своје полубогове. за којима маса јури ћорлеме, макар и у своју пропаст.

Да би доказала ове своје максиме, историја света најрадије се служи једним примером из Јутутунске прошлости.

Био један врло даровит младић у Јутутунској, по имену Марко Светозаревић. Он је не само врло речито бранио радничко питање у Јутутунској, него је се у својим списима борио за корениту реформу целога људског друштва. Све што беше млађе и идеалније у Јутутунској, пође за тим пророком нових идеја и новога друштва. Намесништво и влада у место да томе младом даровитом човеку даду катедру, на којој би се он и данас знојио усрећавајући род људски и доказујући да има радничког пролетаријата и у Јутутунској, у којој сваки тестераш може да заради више него какав механичар у индустријским земљама — стадоше га гонити, апсити, протеривати тако, да је најпосле као мученик за идеју, бедно умр'о у једној туђинској болници. То мучеништво, створило је у Јутутунској једну нову силну политичку партију, која се по латинској речи Radix, корен, жила, прозвала коренита или жилава партија. Да би се дочепала власти, ова је партија обећавала народу да ће му скинути месец с неба. Међу првацима нове странке. беше и један новинар по милости Божјој, кога ћемо само због те његове способности назвати Рекламом Рекламовићем. Он постаде организатор, редактор, Spiritus rector, конспиратор и највећи агитатор жилаве партије. Она је имала поглавито њему да благодари за своје басновне успехе, које је постизавала на свима бирачиштима. Пет шестина јутутунског народа уписало се у жилаву партију.

И дође жилава партија на владу, велика, силна, моћна, неограничена ничим у својој власти, и при свем том, што је знала да неће моћи да испуни своје главно обећање. да неће моћи скинути народу месец с неба, она, у место да прикупи око себе не само све што се њено назвало, него да из пропалих противничких партија пробере и придобије за се све што је боље, те да тиме накнади све своје губитке у дугој борби, она прво баца на сокак свога организатора, свога творца, свога Реклама Рекламовића, и то баца га као издајника, као продану душу, као власничког улизицу, као прљавог човека. За што? За то што је жилава партија,

као и јутутунски народ, скроз демократска, а демократија нигде на свету, и ни на ком пољу јавнога рада, не трпи никога, који вири из туцета, а камо ли тестебашу. Ко год својим радом искочи на површину, тога одмах загњуре, ко се усуди да порасте макар мало већи, од обичне средње демократске мере, тога посеку, да не постане опасан за *једнакост*. За то је пре сто година у Француској посечено стотинама хиљада људских глава, за то је и жилава партија принела на жртву свога Реклама Рекламовића.

И шта би?

Стаде Реклам Рекламовић на сред сокака, гладан и жедан, без паре и динара у џепу, и стаде држати овакав монолог:

— Зар тако пасја веро? Зар мене на сокак, твога господа и саваота? Зар сте заборавили, никоговићи једни, да сам вас ја измислио, створио пером својим, да сам вас ја учио агитовати, конспировати, бунити се, да сам вас ја данас направио министрима? Зар ја продана душа, који сам вас све хранио очевином мојом? Зар ја царев чанколизац за то, што сам се жртвовао само да наша партија уставним путем дође на владу? Е, чекајте синови голи. У вашим је рукама данас цела Јутутунска земља, њене хазне, њена војска, њена народна скупштина, сва чиновничка места, све плате, сви хонорари, све лиферације, све концесије, а у мојим је рукама само моје перо. Па да видимо ко ће бити јачи, ја или ви сви, колико вас год има? Ако вам овим једним пером не изломим сваку коштицу, да нисам Реклам Рекламовић.

После овог монолога он се стаде освртати по чаршији. Чита фирме; над једним дућаном стоји написано „Агентурска радња *Трикош и Каколе*."

Он уђе у дућан

— Шта заповедате? —

— Овде се издају новине „*Мале печурке*"? —

— На служби. Изволте данашњи број! —

— Шта кошта? —

— Ништа. Ми то дајемо сваком џабе. За десет пара месечно шаљемо и у сваку кућу џабе. Лист се плаћа од самих огласа. Због њих смо управо и покренули тај лист! —

— Па, рентира се? —

— Прилично! —

— Смем ли упитати колико претиче преко трошкова? —

— За што не! Кад је добар месец зарадимо на чисто по десет дуката. —

— А да ли вам је случајно тај лист на продају? —

— Господине, данас је све на продају. Само зависи од цене. —

— За њу ћемо се лако погодити. —

И одиста погодише се.

Сутра дан објавише „Мале печурке“ на првом месту, да су прешле у власништво г. Реклама Рекламовића. Одговорни уредник г. Трикош. Администратор г. Каколе.

Трећи дан на свима ћошковима Јутутунске престонице, на свима столовима у свих 700 кавана и механа престоничких, на излозима свију дуванџиница, грдни плакати на којима је грдним црвеним словима писало ово:

«Сутра излази први број „*Малих Печурака*“ под новим власништвом г. Реклама Рекламовића. Обраћамо нарочиту пажњу на уводни чланак под насловом „*Један Цар отпуштен из државне службе на основу §-а 76*“ тако исто на други уводни чланак који се зове „*Г. Тоша.*“ Међу дневним новостима „Мале Печурке“ доносе ове нотице „*Царска и Народна Мајка*, или лабаве ноге на којима стоји Царско Намесништво.“ — „*Из Митрополије*, или тајанствена котарица“ — «*Једна Министарка* и њен љубимац“ и т. д. У подлистку почињу два врло занимљива историјска романа из наше најновије прошлости. Први се зове „*Бачена круна као прљави фес*“, а други се зове «*Зеленградске тајне.*“ — Претплате нема за престоницу; сваки број кошта *само пет пара*, и продаваће се на сокаку и по дуванџиницама. Из унутрености може се претплатити само код пошта. „Мале Печурке“ поклањаће и од сад највећу пажњу огласима, које ће штампати десет пута јевтиније, него ма који јутутунски лист, па још са сликама, ако је по вољи. За љубавне изјаве, договарања о женидби или о љубавним састанцима, отварамо нарочиту рубрику под насловом „Огласи Малих Печурака.“ За дискрецију гарантује сам уредник г. Трикош. За тачну администрацију одговара главом г. Каколе.“

Сутра дан, куда год сте се макли по Зеленграду, срели сте по једног дечка који вас подсећа на гамене париске, и који вам нуди „Мале Печурке.“

— Пет пара број! — викаху ове нове салебџије јавнога мњења. — Купите отпуштенога Цара за пет пара! Купите г. Тошу. Само пет пара број! —

Та да су вам нервa од челика, морали би подлећи толиком искушењу. Ви се брзо осврћете да вас нико не види, трпате пет пара у шаку тога новинарског окаченика, трпате његове новине у џеп и бегате у какав буџак, где вас нико не може ухватити, док прочитате то новинарско чудо.

Погледате прву и четврту страну, ништа! Сам оглас. Једина новина што поред наслова „Мале печурке“ с десна и лева стоји крупно наштампано „Пет пара број“. Али за то унутра друга и трећа страна, ужас!

Први уводни чланак је нешто дотле нечувено и невиђено у журналистици целога света, а камо ли јутутунској!

Слушајте само:

„Свршено је.

„Онај који је 20 година био узрок свима несрећама у благословеној јутутунској земљи: онај који је најспособније људе у њој, једног за другим исцедио као лимун и бацио на политичко ђубре; онај који је за свој ћеф измишљавао завере само да би толике одличне грађане јутутунске могао оковати у гвожђе, да би их могао осудити и стрељати; онај који је презадужио земљу тако да ће и њено становништво после сто година бољити очи под тим теретом; онај који је стотинама заслужних чиновника оставио без хлеба и бацио их на сокак, да без икакве своје кривице, са женом и децом скапавају од глади и цркавају од зиме, тај страшни Јутунски Неро, свршио је.... Цара Тодора IV нема више!... Дао је сањим оставку. То да се Власи не сете. Али му тај марифетлук ништа не помаже. Свако дете у Јутутунској зна, да је цар прост државни слуга, који само има велику плату, јер му сваки Јутутунац даје по сто пара годишње ајлука, свако дете зна да је у Јутутунској народ суверен, извор и утока власти. И тај Господар, кад се уверио да му слуга Тодор IV ништа не ваља и да га поткрада, он га је отпустио, и то у интересу државне службе отпустио, на основу §. 76 закона о чиновницима грађанског реда, још га је отпустио без петнаестодневне плате један пут за свагда“.

„Тако је и требало.

„Ово је једна страшна лекција свима потоњим царевима јутутунским, да не мисле више да је ова земља Алајбегова слама — или пусто масло које и пси лочу“. —

Ви не верујете својим очима, не верујете да се тако говори и пише, када се штампано говори и пише, али ето је црно на бело.

Други чланак је још црњи. У њему се онај који је до јуче био „Његово Величанство наш премилостиви Господар Тодор IV, цар свију Јутутунаца“ зове просто г. Тоша, г. Тошица. „А г. Тошо — вели се на једном месту у томе чланку — а слатки мој г. Тошице? Ти си од првих људи у овој земљи градио себи ћирице, мислећи да ћеш тако ти остати једини господин, је ли? Е, ниси се

надао да ће ти један такав ћирица гурнути лакат, баш кад си најслађу ћасу принео устима да срчеш? И паде ћаса на земљу, и раздроби се на паран-парче, и просу се њена слатка садржина.... Судбина јарац драги мој г. Тошо“.

Но, кад је висока политика у таквоме стилу, какво ли је шећерлеме тек у дневним новостима?! Слушајте само:

„*Дневне Новости. (Народна мајка плаче).* По вароши се проносе врло узнемиравајући гласови, који свако патриотско срце испуњавају тешком бригом. Говори се да — буди Бог с нама — да Њено Величанство Царица Мати горке сузе плаче. О узроцима ових височајших суза свашта се нагађа, али највероватнија је верзија по којој Царско Намесништво не допушта Њеноме Величанству да види Свога Узвишеног Сина, а Нашег Господара и Цара. Говори се да Царско Намесништво не да ни поменути о повратку Оне, која је не само мајка нашега Цара и Господара, већ је драга мајка целога Јутутунског народа, коме је она ране превијала и сузе утирала у најстрашнијим данима његовим. Сматрамо за своју дужност, да као орган јавнога мњења, опоменемо Царско Намесништво на његову дужност Нека не заборавља то Намесништво да на врло лабавим ногама стоји, јер оно је до сада положило заклетву само пред г. Тошом, а не пред народном скупштином. О незаконитом и неуставном пореклу овога Намесништва ми ћемо донети, колико у сутрашњем броју, државно-правну расправу нашега првог јуристе г. Микуле Африканца. Ако Царско Намесништво одмах не пошље депутацију првих државних великодостојника да врате у отаџбину Узвишену Мајку Јутутунску — нека зна да ће га први дах сувереног народа одувати, као да га никад није ни било!“

„*(Из Митрополије)* Знали смо да има котарица, у којима се носи арлаџик, видели смо котарице у којима се носи кромпир и цвеће, видели смо и котарице пуне грожђа, али да се велике покривене котарице могу употребити и као — тетривани, то нисмо никад ни чули ни видели. Требало је да на управу земље дође прва чисто жилава влада, па да се и за то чудо чује. Ова прва чисто-народна влада, чим је примила управу земље у своје руке, није имала пречега посла него да потпише указ којим се размитрополит г. Никола враћа на престо јутутунске цркве, онај исти г. Никола чији су протођакони итд. онај исти г. Никола, преко кога су првог нашег рата долазиле стотине хиљада златника за јутутунске рањенике, а који је те паре итд. И тек што је тај узор морала по нова засео у нашу Митрополију, поче да иштенише између ње и Искендарске махале свако вече једна покривена котарица у којој се *нешто живо миче*. Ми смо се, по нашој

новинарској дужности, постарали да тачно сазнамо шта се то живо миче у тајанствено-покривеној котарици, која свако вече замиче у спаваћу собу нашег краснога Митрополита, и надамо се да ћемо већ у једном од *првих бројева* моћи задовољити „појамну и легитимну радозналост наших читалаца."

„*(Љубимац једне гђе Министарке)* Од неког доба, сви становници Поткивачке улице, у којој станује Министар Н. опазили су једну појаву која се сваки дан понавља, т. ј. чим г. Министар оде на дужност, на једном прозору његовог стана појави се једна саксија цвећа. Пакосни језици по комшилуку говоре да је то сигнал, да муж није код куће, јер на скоро за тим пролази улицом један лични и начелни пријатељ г. мужа, и чим угледа саксију, он шмугне у кућу. Ми, који знамо колико је узвишена чедност гђе Н. и који смо уверени да пакосни језици не само поткивачке улице, него и целога света нису у стању окаљати љиљански чисту част те госпође, ми не верујемо у цео тај канкан поткивачке улице, *ми ово само бележимо по својој новинарској дужности*, колико тек да се зна, ако би случајно тај лепи пријатељ г. Министра добио какво масно звање са десетак хиљада плате."

О подлисцима у „Малим Печуркама" не можемо пред дамама ни говорити. Сви ожењени људи, сви који имају женске чељади у кући, морали су многе бројеве „Малих Печурака" исцепати чим су их прочитали, само да их радознала одраснија деца не дочепају. Оно што се у дневним новостима казује замотано макар и у танки бурунџук, од кога данас цариградске даме граде своје јашмаке, јер се са тим јашмацима могу чак и верно фотографисати — то се у подлисцима опширно прича и слади, као у неким романима Емила Золе, само што се у „Малим Печуркама" не описује *радња измишљених лица*, већ *радња* оних људи и жена, које сваки читалац у Зеленграду лично познаје.

Ако још поменемо да је у „Огласима Малих Печурака" било и оваких огласа: „Злато моје! Сутра у 5 с. по подне чекаћу те на фићир бајиру, трећа клупа лево" и да се услед тог огласа сутра дан већ у четири сах. по подне црнио сав фићир-бајир од силнога света, који је дошао да види тај први, у новинама оглашени рендецвоуз, на који наравно нико није дошао, јер је оглас измислила сама администрација листа, ако поменемо да је на овакав оглас „Један чиновник, 25 година стар, црномањаст, пријатне спољашности, који има 500 талира плате, али нема познанства у млађем женском свету, тражи младу девојку са 500 дук. мираза, макар и не била здраво лепа, само нека је васпитана, јер хоће да се жени: озбиљне понуде,

са последњим фотографијама, ваља упутити на администрацију овога листа под шифром „женидба“ — сутра дан г. Какоље примио је 75 мирисавих писама са 75 женских фотографија — ако велимо то само поменемо, онда ће свакп лако појмити да су „Мале Печурке“ под новим власништвом направиле прави дар-мар у Зеленграду!

Још нове салебције јавнога мњења не беху продале ни две хиљаде егземплара од првога броја реформисаних „Малих Печурака“, а полиција Зеленградска узапти тај број (нашла је у редакцији 17 комада) и до мрака поднела је варошком суду следећих 7 тужаба: 1. За увреду Царскога дома, 2. За увреду Њ. В. Цара. 3. За увреду Царског Намесништва. 4. За увреду Њ. Високопреосвештенства. 5. За увреду гђе Н. 6. За фалсификовање историје, и 7. За повреде јавнога морала.

Тих седам тужаба беху као поручене за г. Реклама Рекламовића. Он је у сутрашњем броју „Малих Печурака“ донео овакав уводни чланак.

„*Јадна земљо, кукавна слободо!*“ „Двадест година бориш се ти храбри жилави народе за слободу јавне речи.

„Двадесет година трунуо си ти, дични соколе, по казаматима и у томруцима, да извојујеш тај први услов за народни опстанак.

„Двадесет година идеш ти поноситога чела на губилишта, јер си знао да ће твоја мученичка смрт уродити златном слободом бар за твоје потомке.

„И кад си са толиким напорима, са толиким јунаштвом, после толиког мученишшва, преко толиких драгих гробова, кроз читаву реку своје најдрагоценије крви, победио народне непријатеље, када си их згазио у прах и пепео, када си на развалинама тираније побо светлу заставу слободе, ти си се надао да су грађанске слободе осигуране, јер си ти чување твоје светле и свете заставе поверио твојим првим барјактарима Грујн Савићу, Велимиру Петровићу, Вујн Мишићу, Герши Глишићу итд.

„А знаш ли јадна земљо, шта они данас раде, ти твоји вајни барјактари са светом заставом кукавне слободе твоје? Не знаш, је ли? Чуј, ја ћу ти казати.

„Они са том светињом твојом бришу данас прљаве тањире г. Топине, пошто су их најпре полизали.

„За то, што смо ми имали само толишно грађанске куражи, да јавно кажемо о г. Тоши оно што ти мислиш и говориш поносити народе жилаве странке, који састављаш пет шестина целога јутутунског народа!

„За ту савесно испуњену грађанску дужност, јадни барјактари твоје слободе, хоће да нас стрпају у томруке, онако како је и г. Тоша радио.

«Видиш ли? Чујеш ли народе?

«Пресуди ти сам, изворе и утоко власти, ко је међу нама чанколиз г. Тоше, да ли ми, који смо му увек истину у очи кресали, и пре и сада, или ови твоји садашњи кукавни барјактари, који подижу противу нас седам тужаба за то, што смо поверовали да је слобода речи, плаћена толиком крвљу и толиким мукама твојим, најзад законом ујемчена у овој земљи.“

„Али не бој се, не очајавај драги народе. Ти си преживео и сломио далеко веће силеџије него што су ови, које си ти на рођеној мученичкој грбачи подигао; ти ћеш и њих научити памети.

„Што се нас тиче, ми смо доказали целим својим животом да се не бојимо казамата за слободу златну.

«У осталом, и ако су сви данашњи судови земаљски у рукама противника наше, жилаве, партије, ми смо толико уверени, да смо учинили само патриотску дужност своју, да ми на те тужбе кличемо: Il y a encore des juges à Berlin, има још правих судија у Зеленграду. —“

Разуме се да је овај број „Малих Печурака“ продат у три хиљаде егземплара, док је полиција Зеленградска стигла да и њега узапти, и док је поднела суду тужбу «За опорочавање и омаловажавање Владе.“

Међутим Реклам Рекламовић није се преварио у судовима јутутунским: они нађоше да првој тужби полиције нема места, јер по позитивном закону као чланови Царскога дома имају се сматрати само Цар, Царица и Престолонаследник. Отац Царев, по закону, није Цару ништа род. Суд нађе да нема кривице ни односно Царскога Намесништва, јер устав каже да намесници најпре пред народном скупштином полажу заклетву, па тек онда примају власт у своје руке, а ови садашњи владају као и да нема те уставне одредбе. Суд ослободи оптуженога и за ону котарицу, јер писац није казао шта је оно живо у котарици. То може бити и каква кокошка или мачица. Ту нема ништа кажњивога. И за гђу Н. писац није крив, јер он изрично каже, да он не верује што пакосни језици у поткивачкој улици говоре. Тако исто и за оне мало љигаве огласе, нема у закону никаква казна прописана.

И г. Реклам Рекламовић седе да напише два грдно велика чланка, један под насловом *„сјајна победа“*, а други под насловом *„Г. Тоша је неприкосновен* као и сваки други грађанин јутутунски“

У тај мах закуца неко на вратима. — Напред! — викну г. Реклам.

Уђе један човек средњег раста, интелигентног и мирног, али забринутог лица. То беше г. Милош Рашевић.

— А, ти си Милоше. Седи док довршим овај чланак. Ево ти цигара! — рече г. Реклам и настави писати.

Г. Рашевић запали цигару, пуши и гледа преко рамена шта г. Рекламовић пише. Неколико пута се г. Рашевић прекрстио од чуда, па послетку пљуну и оде да гледа кроз прозор на сокак.

— Тако. Сад сам готов. Ходи Милошу седи. Хоћеш да ти прочитам чланак? —

Г. Рашевић седе, гледаше укочено и дуго свога пријатеља, као да није ни чуо његово питање, па најпосле рече:

— Рекламе, верујеш ли ти у моје искрено пријатељство? —

— Верујем као у себе самога. —

— Е онда ми веруј и то да ти у „Малим печуркама“ пишеш као луд и као пуст човек! —

— За што Милоше? —

— Како за што? Јеси ли гледао кадгод у менажеријама гомилу дечурлије како се плази на лава у гвозденом кавезу? Е такав ми ти изгледаш с оним твојим чланцима о Цару Тодору! —

— Пре свега, драги мој Милоше, тај лав још није у кавезу. Он све нас може још растргнути на комаде, ако му не почупамо све нокте, ако му не смрвимо све четири шапе. Па онда ти заборављаш да су ме оне лоле оцрниле пред народом, да сам ја Тошин човек, и ако они најбоље знају да сам се ја само за љубав народне ствари, и по наваљивању свију њих решио, да се претварам, да сам Тошин човек. Ја морам да га онако нападам, да га чикам нека јавно каже, јесам ли икада примио од њега пет пара, да га грдим и правим горим него што је, јер тиме постизавам двоје: прво ће се народ уверити да ја нисам никада издао жилаву партију, и да су они лагали да сам од Тошиних сребрника купио кућу — а друго услед мојих напада, оне лоле морају да бране Тошу, да спречавају слободу штампе, да ме апсе, да ме гоне, да ме понова направе мучеником за слободу, а себе оним што и јесу, власници најгоре сорте! —

— Добро; а што дираш у младога Цара? Шта ти је он крив?

— Ништа, али мени треба да оне лоле изађу као монархисти и династичари.... —

— Бајаги, а овамо лијеш крокодилске сузе за Тошиницом, за мајком народном. Зар би ти желео да у овој земљи сукња заповеда? —

— Боже ме сачувај, али баш с тога, што то сматрам за највећу несрећу, која би се могла десити Јутутунској, ја ћу се упети из петних жила да се она врати у Зелен-град, у пркос одупирању од стране Намесништва. Када би Тошиница, тај идеал поштене а несрећне жене, те кукавне мајке, којој не даду ни да види јединца сина, остала годинама тамо далеко, преко мора, — око њене лепе главе направио би се нимбус светитељски, њен би плач потресао утробу народну, она би стекла толики утицај на масу народну, да би нашој партији брзо одзвонило. Тошиница би брзо узела дизгине у своје руке са оним људима, који су због ње дали оставке. Јок, нема тамо никога. Она мора у Зеленград, она мора да се шета улицом Тодора III-ег, са госпођама које ми сви знамо, она мора на сокаку да се смеје, да се фотографише у једном облаку, да се компромитује са најцрњим непријатељима жилаве странке, на очима целога народа, и онда је она безопасна. Ето за што ја плачем да она дође у Зеленград! —

— Добро. Хајд и то. А што дираш у светињу прага домаћег, што дираш људима у породицу? Ако ти је крив Министар, шта ти је крива жена његова? Шта ће ти она свињарија?

— Јејуже мјерoју мјерите, возмјерится вам. Око за око, зуб за зуб. Зар си ти заборавио онај указ којим сам ја први пут отпуштен из службе? Онај указ, на коме је потписан наш „пријатељ" Милосав Светозаревић, могао се написати само у једној дивљачкој земљи. Људска уобразиља није могла измислити ништа гадније, ништа страшније од оне скандалозне тенцере, коју су ми они привезали у сред службеног дела Јутутунских Новина, и од које сам ја хтео да побесним, да се убијем. Шта је према томе она шала о евентуалном ашиковању гђе Министарке? —

— Нек те носи ђаво и с тим. А шта ће ти оне скаредности у подлиску и у огласима? Зар се тако подиже углед јавне, штампане речи? Та твој лист ускоро неће више бити орган јавнога мњења, него орган оних кућа око „две буле?" —

— Молим те, Милошу, колико си ти егземплара продао од твоје Технологије? —

— То нема никакве свезе. —

— Ако ће, кажи колико си продао? —

— Не може ни штампа да се плати! —

— Видиш, а оно је све сама чиста, узвишена наука. А ја сам од првог броја „Малих Печурака“ добио на чисто сто динара. Од другог броја зарадио сам 150 динара, сутра са ова два чланка, и док стигне претплата из унутрашњости, зарадићу по 200 динара за број. Књижар Ђурић већ ми нуди 2000 динара само за право да прештампа онај скаредни роман, на који се ти гнушаш, а он није луд, он зна да ће упркос тако нечувеног хонорара за једног јутутунског романцију, зарадити бар неколико стотина дуката. То је један чива, који не стаје на трулу даску, он, као књижар зна шта тражи наша публика да чита. Али хајде да не претерујемо. Рецп да се појави и силна конкуренција моме листу. Врло је вероватно да ће ме многи имитирати. То ће публику поделити, али и када то дође, ја сам с огласима сигуран, да ћу на листу зарадити бар 30.000 динара годишње. Зар то није боље него бити Министар јутутунски? А ти, који си много ученији од мене, ти за четири хиљаде динара робијаш оним лолама, и не можеш да платиш штампарију за једну своју добру и корисну књигу. Од куда је то? Отуда, што ти не знаш да она публика, која даје паре за књиге и новине, неће твоју виспрену науку, него тражи новинарске слаткише и бонбоне, тражи ласцивне шале и скандала; што ти не знаш да у сваком човеку има много од оне животиње која се у зоологији зове Sus scropha! —

— Знам, па ти онда апелираш на оно што је најсвињскије у човеку? Збогом. На томе се терену никад не можемо погодити! —

И г. Рашевић зграби капу па оде.

А г. Реклам Рекламовић само слеже раменима и настави писати.

Очевидно је он боље појмио шта треба овоме свету. Његове „Мале Печурке“ посташе сваким даном популарније. Сваки нов „громопуцателни“ чланак противу владе, прибављао му је нове стотине купаца и по Зеленграду и по целој земљи. За поједине чланке почео је добијати адресе читавих вароши, јер он се сваком политичком погрешком владином тако вешто користи. Тако н. пр. влада и скупштина за љубав Црквенца реше, да окружна управа не буде више у Жагодену, него у Мосту. Г. Реклам напише чланак о томе такав, да свака кућа у Жагодену истакне црну заставу, варош наштампа Рекламов чланак у хиљадама плаката са црним оквиром, и по телеграфу му шаље своју адресу. Било да остане решење скупштинско, било да се оно тргне, на првим изборима г. Реклам је сигуран да ће бити посланик жагоденски. А како је он у говору још зубатији него што је на перу, онда нека се добро обује жилава влада, која је њега бацила на сокак!

И у томе је погодио г. Реклам да ће имати подражача. Чим истерани чиновници и пензионари видеше, да се на онаком дневном листићу може истерати 30.000 динара годишње, све живо оде у новинаре, и за неколико месеци Јутутунску земљу преплавише новине. У Зеленграду их има око 40. По унутрашњости нема скоро ни једне паланке која не би имала своје рођене новине. У свакој већој вароши има бар по три листа, свака партија има свој лист. Има их које имају по 5—6 листова. Еле отуд — одовуд за годину дана г. Реклам Рекламовић учини са својим „Малим Печуркама" да у Јутутунској земљи, која је у сретно доба имала цигло два листа, поче излазити читава *стотина листова и листића*. То је школа коју је створио г. Реклам Рекламовић. Али као што је обично да је пиле паметније од кокошке, то је ова стотина новинарских гљивица, међу којима има и отровних, далеко надмашила првобитни узор свој „Мале Печурке," у свему што голиче елементарне нагоне и страсти првобитних људи, Ако се у каквом подлиску „Малих Печурака" прича да су каруца једног великог господина свако вече долазила пред кућу гђе Еуфрозине, и да су људи, враћајући се са села грађанске касине, у 2 сахата после по ноћи свагда видели да она каруца још стоје пред кућом гђе Еуфрозине, — у „*Вечерњим гљивицама*" одмах почиње излазити роман који се зове Еуфрозина, и у коме се доказује, да су и њен отац и мајка били такви исти, у коме се причају галантне историје чак стара-мајке Еуфрозинине. Ако г. Рекламовић у своме листу донесе чланак у коме доказује да је влада погазила устав, да је донела законе са повратном силом итд. и ако се тај број врло добро прода, други један листић, који се зове „*Револвер јавне речи*" одмах донесе како је својим очима гледао, на сред улице Тодора III, кад је Министар председник једноме човеку, с којим је разговарао, украо сат и лапац из џепа, како је својим очима гледао, кад је министар народне привреде примио милион динара мито за једну концесију, и ако цео свет зна да цела та концесија не вреди ни лулу дувана. Ако у Малим Печуркама изађе панегирик народном опанку, тој колевци свега што је лепо и узвишено, а народно проклетство на све фракове, одмах у оном листићу што се зове „*Кајиш из Црне Баре*" почиње излазити роман «Разбојници у фраку." То је у толико чудније што је главни уредник „Црнобарског кајиша" један дипломата „in partibus infidelium" један дипломата, који чак и спава у фраку, јер се само с фраком може метнути лента једнога цара, такође in partibus, један дипломата, кога за сваки чланак са француским насловом и погрешним аксаном зову на ручак у конак — иза г. Жицине куће.

У томе старању да се „Малим Печуркама“ направи што јача конкуренција, па макар се органи јавнога мњења претворили у оне кијоске (такође за јавну потребу), који се налазе на сваком раскршћу у великим варошима, у томе патриотском послу, нарочито се одликују, од престоничких листова ови: „Дневни непоменик“ у коме људи без разлике партија свршавају оне послове, који не трпе ни мало одлагања „Мала пиљарица,“ „Велика пиљарица“ «Права земунска пиљарица“ „Дунавац“ „Посавац“ „Гаспулац“ „Кантарџија“ „Селиште“ и многи други. Сви ови политички дневни листови деле се, по политичким убеђењима, на три партије, као што је и цела Јутутунска земља подељена, али међу њима опет нешто заједничко, то је патриотизам, то је оно што је над партијама, то је безгранична љубав према јавном и приватном моралу. У осталом има и сасвим непартајичних листова, у којима је не само главни правац, него и сваки чланак без икакве боје. Њихов најсјајнији репрезентант то је „*Народни кибицер*“ за кога кажу да има по мало приступа код једног од царских намесника, и ако овај тврди да се презиме уредниково обично изговара са погрешним акцентом, и да би требало ударати гласом на први слог његовог презимена. Тај је лист обећао доносити слике у свакоме броју. Претплатници повреше из свију земаља јутутунских. На жалост „Народни кибицер“ није могао дуго доносити слике, јер су сви клишеји из јутутунских календара били брзо утрошени, а у Јутутунској, што је год било славних људи, то је већ било насликано у календарима. Осем тога поче публика због последњих слика да гунђа. «Какав ми је то илустрован лист, у коме испод слике књижевног мецена Чупе Николића кога ми сви знамо лично, стоји написано да је то слика јунака Илије Михаиловића, који је са свим другаче изгледао!» С тога је тај важни безбојни лист почео по мало опадати, али ће опет дуго живети, јер има година дана како се у њему продужава један једини уводни чланак, и како нема изгледа да ће се свршити још за неколико година, то ће он још дуго излазити, још дуго доносити белешке о седницама оних друштава и одбора, у којима је г. уредник обично секретар

Од листова из унутрашњости јутутунске, у којима се махом обрађују важна локална питања н. пр. да је кућа г. Дуванџића за то узета под кирију за гимназију, што је Г. Министар просвете јео бурека на пивници г. Дуванџића, од тих поменућемо само «*Анархију*“ која излази у трећој престоници, и брани слободу, и ако нико није луд да напада слободу; „*Црну Реку*“ којој покадшто од велике објективности пасира малер да изгуби по који табак рукописа:

„*Ритера*" који је иначе врло користан лист за народну привреду, само што у свом одушевљењу за једну добру ствар, иде тако далеко, да је по њему на овоме свету прва и најважнија ствар: коњ и његова опрема.

Од шаљивих листова поменућемо само најважније. Један брани владу и зове се «*Удри паргар на паргар*». Његов уредник кажу да није ни мало *гладан*, од како онако шаљиво потпомаже жилаву партију. Други напада не само владу, него све и свакога осем једног херкулског шлосера, јер се по њему тај лист и зове «*Шлосер*». После сваког његовог вица пуцају шамари, гњече се цилиндри, а на хаљинама многе поштене жене остане по мало блата од тих чистих «шала«.

До револуције коју су „Мале Печурке« направиле у јутутунском новинарству, поједине *струке* имале су у Јутутунској по један орган, који је на једвине јаде животарио. За то сад свака струка има по неколико листова. Међу њима најлепши су *црквени* органи. У њима смирени оци, који траже да чereче људе на самрти, и да се сваки Јутутунац казни смрћу, који се усуди другаче мислити о јавним пословима своје земље него ти свети оци, у њима велим, ти смирени служиоци олтара проповедају хришћанску љубав, трпељивост, праштање, и све оне хришћанске врлине за које је син Божји издахнуо на крсту. Међу тим листовима нарочито се одликује *Хришћански Гласник*, јер њега уређује један свештеник познат са своје некористољубивости у брачним парницама.

Као што видите међу мојим колегама новинарима у Јутутунској има свакојаких људи. Има их с универзитетским образовањем, а има их и таквих, које не би примили ни у жандаре, јер и за то треба неке квалификације, а новинар у Јутутунској може бити ако хоће и неписмен човек. Непријатељи слободе доказују да то не ваља, да такви представници јавне штампе у земљи, у којој се свака штампана реч верује као свето писмо, могу оборити и политички и јавни и приватни морал до испод нуле, да могу постати узрок за такво подивљање јавних обичаја, да се људи јавно кољу по сокацима, да се људима разоравају куће и т д. Али хвала Богу, то све није истина, ви сте се ево из ове мале слике јутутунскога новинарства уверили, колико оно данас доприноси облагорођавању прави, подизању чедности и јавнога морала, ширењу слободних идеја, унапређењу целога народног умног и привредног живота.

Али не само политички назадњаци што веле да се оваквим новинарством народ баца за читаве десетине година назад, не само они што тврде да се *морална штета* од таквог јавног мњења не би

могла откупити ни са *милијардом динара*, него што се чак и јутутунски статистичари дигли да докажу како је велика и *материјална штета* од таквих новина и таквих новинара.

Чујте шта сам прочитао у последњој свесци „*Државописа* Јутутунске“:

„Народ Јутутунски платио је за последњу годину дана:

1.	За	„Мале Печурке“	30.000
2.	«	„Вечерње Гљивице“ . . .	10.000
3.	«	«Револвер јавне речи» . .	10.000
4.	»	„Црнобарски кајиш“ . . .	20.000
5.	»	„Дневни Непоменик“[1] . . .	132.000
6.	»	„Малу Пиљарицу“	10.000
7.	«	„Велику Пиљарицу“ . . .	10.000
8.	«	„Праву Земунску пиљарицу“	10.000
9.	»	„Дунавца“	5.000
10.	»	„Посавца“	5.000
11.	»	“Гасилулица“	5.000
12.	»	„Кантарџију“	5.000
13.	«	„Селиште“	5.000
14.	»	Три црквена листа . . .	36.000
15.	»	Четири војна	40.000
16.	»	Три привредна	30.000
17.	«	осталих 77 листића по 2000 динара	154.000

свега: 517.000 динара годишње

«Ужаснуто оваком сумом, статистичко одељење Министарства Народне Привреде одредило је нарочиту комисију да испита колико *времена* треба да се сваки дан прочита толика маса новина. Из извештаја те комисије саопштићемо само ово: За читање *само дневних листова* јутутунских, треба, добро писменом човеку, који пробира шта ће читати, равно *осам часова*. Како дневни рад једног интелигентног човека у средњу руку не износи више од 8 сати, јер му за доручак, ручак, вечеру и седење у кафани треба бар 4 сата дневно (не рачунајући спавање после ручка то се може тврдити да сви интелигентни људи у Јутутунској, а њих сигурно има 20.000 на становништво од 2 милиона, изгубе на читању новина 7,300.000 дана. Интелигентан човек могао би, кад не би морао да чита новине

[1]) **Примедба.** „Дневни Непоменик“ штампа се, као што му на челу пише, у 5500 егземплара, по 24 динара годишње, чини 132.000.

зарадити бар 5 динара дневно (кад сваки надничар заради 2 дин.) то значи, да јутутунски народ због ових новина, на самој дангуби своје интелигенције изгуби годишње 38.500.000 динара. Кад се овој суми дода она од 527.000 динара, што их народ даје у готовом новцу за тих 100 новина, онда је јасно као дан да *материјална штета* износи годишње *39,017.000 динара*, а то је таман толико, колико износи цео државни буџет Јутутунскога царства. Народ управо плаћа два данка, две порезе, дупле прирезе, једне својој државн, друге својим новинарима. И све то за што? За то што јутутунска влада није хтела да пошље г. Реклама Рекламовића за комисара народне банке, где он не би вукао ни пет пара из државне касе, него би га плаћали акционари".

Тако вели јутутунски централни статистички биро.

Да Бог сачува и такве статистике. Она ђаволски личи на астрономију.

Пардон, само за тренутак. Чујем да ме зову на телефон.

Госпође, госпођице, господо. Молим да ме извините што морам да прекинем ову козерију. Портир грађанске касине телефонише ми, да има већ по сахата како ме доле чекају она преклањска каруца. Изволте ви играти, козерију ћемо свршити други пут.

РАТНИ ДОГАЂАЈИ

ИЗ ПРВОГ И ДРУГОГ СРПСКОГ УСТАНКА

1804—1813-ТЕ И 1815. ГОДИНЕ.

(ОДЛОМЦИ ИЗ ВЕЋЕГ ДЕЛА; ШТАМПАЈУ СЕ КАО РУКОПИС)

I

V. 12. Бој на Мишару

(1. Августа 1806.)[1]

Почетком Јула 1806 год. оправила је порта против Србије са стране Дрине, своје две, доста јаке и велике војске, са задатком, да, надирући с два разна краја,

[1] Још смо у приличној забуни са месечним датумом, кад је била мишарска битка 1806 год.

Ово се види лепо из примедбе г. М. Ђ. Милићевића, у његовој Кнежевини Србији, страна 485.

Јасно је са свим, да је неисправно оно што Милош Светић каже у Голубици III, страна 9 „у суботу на госпојине покладе, 31. Јула 1806“, и мало после тога „и тако у среду рано (3. Августа 1806)“ јер 31. Јули, 1806 године није падао у суботу него у уторак, а у среду је био 1-ви а не 3-ћи Август.

Секула Гавриловић, који је, у боју на Мишару био барјактар, каже: (Гласник III. стр. 131 и 132) као и Светић, да је српска војска дошла на Мишар у суботу, да је тога дана, док је градила опкоп, и сутра дан у недељу, имала боја с Турцима, да у понедељак и уторак, није било никаквих сукоба, и да су Турци у среду рано, ударили на Србе на Мишару.

Кад овим недељним данима дамо месечне датуме које су имали 1806 год., и то: субота 28, недеља 29, понедељак 30 и уторак 31. Јули, излази да је среда 1. Август 1806., који су: и прота митровачки Савковић и капетан из Кленка К. Јовановић забележили (Кнежевина Србија стр. 485) као дан битке на Мишару, исправан.

Истина, и прота Матија Ненадовић каже у својим Мемоарима (страна 176), „*Пођемо, 31. Јула, дођемо на Мишар*“ али кад се његови и Карађорђеви конаци, после боја на Братачићу, израчунају баш по истим његовим Мемоарима, излази да су дошли на Мишар 28. а не **31.** Јула. Ево, по нашем прорачуну, Протиних и Карађорђевих конака после битке на Бељину и на Братачићу 20. Јула 1806 год. (Мемоари стр. 172—176): 21. Јула Љубинић, 22. Орашац, 23. и 24. Бељин, 25. Дворипте, 26. логор, 27. Добрава и 28. Јула Мишар.

продру обе у Београд, да ту поткрене и ојачају посаду београдске тврђаве, па после, да одатле, упадају у унутрашњост Србије и пљачкајући је и пленећи, да застраше Србе и умире их.

Једна војска од ових турских, под командом Хаџи-Бега, сребрничког, која је бројала на 3000 људи, била је продрла преко Сокола и Рожња до села Братачића, кад је Карађорђе, сазнавши за намеру Турака, потекао овоме крају у помоћ и приспео са војском, коју је собом водио, у село Лајковце.

Карађорђе је брзо прешао из Лајковца у Ваљево и сместио се, са кнезом Теодосијем из Кнића, и са неколико стотина својих људи, у шанц на Кличевцу, а војводе, Милана и Милоша Обреновиће, оправио је, са по доста војске и с једним топом, у Братачић противу Хаџи-Бега.

Помагани: Лазарем Мутапом, Јованом Курсулом, кнезом Грбовићем, Миланом Недићем, протом Матијом Ненадовићем, Живком Дабићем и Михаилом Недићем, Обреновићи, Милан и Милош, после јаких, тешких и очајних бораба, које су имали с Хаџи-Бегом на Братачићу, на послетку су, 20. Јула (1806.) поразили и разбили Турке, убили њих 300, и многе израњавили и доста поробили, па све остале и с њима и Хаџи-Бега потисли к Соколу, а много њих и чак на другу страну Дрине, којом је приликом Недић спалио и сагорео касабу Петрц.

Она друга турска војска, продирала је у исто време, с доњега краја Дрине, под командом Кулин-Капетана, Сулејман-Скопљак-паше и Хасан-паше, и потискавши из Мачве и Поцерине: Стојана Чупића и Проту Смиљанића, па и ону српску војску што је била на Добрави, приспела је са 30.000 људи до близу села Ушћа, на београдском путу.

Ту је ова војска требала да се споји с оном Хаџи-Беговом војском, па одатле, обе заједно, да продиру даље Београду.

Противу ове турске војске, Карађорђе је иставио војводе : Јакова Ненадовића, Јанка Катића, Поп-Луку Лазаревића и кнеза Симу Марковића с доста српске војске.

И по срећи, истога дана, 20. Јула 1806 г., кад су Обреновићи, разбили и потукли Хаџи-Бега на Братачићу и ова друга српска војска, под Ненадовићем, успела је да смелим и дрским нападима Поп-Луке Лазаревића и Јанка Катића, разбије на Бељину и ову другу турску војску и да је потисне натраг к Шапцу, изгубивши при овоме и при хватању и гоњању Турака, свога храброга војводу Катића Јанка.

Ну и ако потучена и поражена, ова друга турска војска, била је још, доста и многобројна и јака, да, кад се опет среди и дође к себи, по ново и опет пође из Шапца против Карађорђа и против Србије.

Карађорђе се прибојавао од овога у толико више, што је сазнао да је у то баш време, приспео у Ниш, Ибрајим-паша од Шкутара, са 40.000 својих војника и да и овај хоће с овом војском да надире у Србију преко Делиграда.[1]

За то је наумио да што пре сврши с Турцима Бошњацима на овоме крају, па после да се вине оној другој страни.

И за то је искупио у једно, све своје војске на овоме крају, и пошао с њоме противу Турака у Шапцу.

Пошто је, на место погинулога војводе Јанка, поставио за војводу његова краја, брата му Марка Катића, и, пошто је одјурио до Дворишта у Церу, те ту казнио смрћу, неколико кметова поцерских и мачванских, што су били почели пристајати уз Турке, и поставио им за војводу Милоша Стојићевића, Карађорђе је свео сву своју војску на Мишар 28. Јула 1806., где су му сутра дан, стигли са Стојићевићем и Мачвани с Поцерцима.

[1] Serbien und die Türkei im neunzehnten Jahrhundert, von Leopold Ranke, Leipzig 1879, страна 100.

Хотећи одатле да испада и да напада на Турке у Шапцу, Карађорђе је саградио на Мишару, велики четворострани опкоп, у који је сместио сву своју пехоту која је бројала до на 7000 људи и имала уза се један кубус и 3 топа.

Опкоп овај израђен је био врло брижљиво и правилно; ровови у наоколо, били су доста широки и врло дубоки са бркљачама и кољем по дну; у кутовима биле су лепе табле са подлогама за топове, а с поља према рогљевима: засеке и курјачке рупе; цео унутарњи нагиб опкопа, као и нагиби топовских табала, били су обложени лесама и лепим плетовима; банкет је био широк, те су борци, могли у два реда да се распореде по њему; унутра у опкопу саграђена су била и нарочита склоништа за резервну муницију.

Кад су Срби почели да граде овај свој опкоп, неколика турска одељења, која су била још, око Шапца и на Добрави, почела су прилазити Србима и нападати их, хотећи их помести у раду.

Против ових одељења турских, Карађорђе је упутио, с нешто српске коњице, војводу Милоша Обреновића с Мутапом и Цинцар-Јанком и ови су растерали Турке с Мишара, са Добраве па и из околине града Шапца и шабачке тврђаве.

Поражени онако на Бељину и сад стерани у тврђаву, Турци су били и тада још, толико смели и дрски да поруче Србима: *да положе своје оружје, па да иду кућама*, на шта су им Срби олако одговорили: *нек дођу да га узму.* [1]

Сутра дан (29. Јула 1806) по своме доласку на Мишар, и кад је утврђење српско на Мишару, било прилично готово, неки део турске војске из Шапца, пришао је опет српскоме утврђењу на Мишару и напао је на

[1] Serbien und die Türkei im neuzehnten Jahrhundert. Leopold Ranke. Leipzig 1879, страна 101.

Србе, али су Срби и тада одбили и тај напад Турака без велике муке и с прилично штете на турској страни.

Два дана после овога, били су Турци са свим мирни, али је Карађорђе, за то време, разабрао да се они спремају да с већом силом нападну на Србе на Мишару, а Срби из прека из Аустрије, јавили су му, да ће Турци да га нападну у среду 1. Августа и то, најодсудније и са свом силом својом коју имају у Шапцу.

Знајући како су, и са којих страна, Турци, прилазили до сада мишарском опкопу, кад су нападали на Србе, Карађорђе је замишљао шта ће и како они радити сад, при овом свом одсудном нападу, па мислећи како и овоме сада, ваља доскочити и Турке одбити, послао је у село Жабаре, мишарском утврђењу са стране и скривено Турцима, све своје коњанике, којих је имао ту на број до на 2000 људи, под командом Поп-Луке Лазаревића, с упутом, да с њима, кад Турци оиколе српски опкоп и почну га најжешће нападати, и кад се борба око опкопа са свим и као што треба, развије, приђе к утврђењу преко Јеленче и груне Турцима с леђа и са страна.

Унутра у утврђењу, Карађорђе је разредио по банкету у два реда најбоље своје стрелце; близо иза ових, разместио је, опет у два реда, друге пешаке, који ће истрчавати на банкет, кад где на ватреној линији опкопа, малакше ватра или кад који од бораца, на банкету, падне или погине; позади ових у средини опкопа, разредио је нарочите резерве за сваку страну и за сваки крај опкопа. Уз све ово одређени су били нарочити носачи, који ће односити и склањати рањене и погинуле, а и други који ће разносити и раздавати војницима муницију.

Код сваког и нарочитог одељења било је нарочитих старешина којих је била дужност да пазе да сваки врши оно што му треба најтачније и најодсудније.

Карађорђе је изрично заповедио и лепо објаснио и војницима и старешинама, да се пуца и бије тек кад

Турци буду у поузданом домашају оружја, да се ни пошто не пуца у ветар и не троши муниција за бадава, и најодсудније је наредио, да нико не почне пуцати пре него што прво не пукне његова пушка.

1. Августа 1806 год., у среду, кад је у велико био грануо дан, спазили су Срби јаке и недогледне масе Турака, да се из Шапца ломе и ваљају право к српскоме опкопу на Мишару. Топови турски, велики и мали, почели су грувати из далека, и још са одстојања одакле никако нису могли, ни приближно, добацивати до српског опкопа. Многе бесне хатлије истрчавале су испред остале турске војске утркујући се и џилитајући се по равноме, мишарскоме пољу.

Од једном, и док су Турци, још увек, били далеко од српског опкопа, чула се у овоме, једна српска пушка. Тек да је она пукла и Карађорђе је цикнуо: — *ко је по души га* —, докопавши се свога пиштоља, да казни смрћу преступника његове заповести. — *Не господаре, ако Бога знаш* — узвикнуле су некоје војводе српске и Ђорђе се тргао, угледав, како, као веверица пада с гране на грану, са једног великог бреста, који је био на страни мишарском опкопу, смртно погођен један Турчин, који је с бреста махао везеним својим јаглуком, те казивао турским тобџијама, да им метци турски не допиру још до српског опкопа, па га неки млади Урош није могао да гледа и трпи већ потегао из своје шишане и срозао мртва доле на ледину.

— *Срећа твоја момче, што си га тако лепо згодио*, проговорио је Карађорђе, на шта су му некоји војници весело одговорили — *срећан знак и у добар час Господаре !* и све се је у српскоме опкопу опет ућутало.

Пуцњава топова турских била је све јача и јача и кад су Турци пришли на згодно одстојање, почели су да грувају и српски топови.

У томе, и скоро за овим, почела је и српска војска боље распознавати редове турских војника, који су прилазили српскоме опкопу све ближе и ближе.

Прво, пред свом осталом турском војском, јахали су најчувенији бегови босански с развијеним барјацима у руци; за њима одмах, јездили су на бесним својим хатовима, паше и везири, окружени својим срдарима, бу-љубашама и другим старешинама турске војске, која је била притисла и покрила, докле се само могло догледати, сву раван око Мишара.

Српска војска стајала је мирно у своме опкопу и на банкету са запетом пушком и јако бијућим срцем, чекајући жељени Карађорђев знак да пушке зајече. Старешине војничке ишле су брзим кораком, дуж линија својих војника, дошаптавајући им да пазе, да су мирни и присебни, и да, кад буде време, само добро гађају и и пуцају поуздано.

Топови су још грували на обема странама, Турци су већ, на добар пушкомет пред српским утврђењем, и у томе је планула Ђорђева пушка, која никад не промаша, и плануло је одмах уз њу, још хиљадама њих, на српској страни.

На турској страни, опазио се, међ редовима војника Бошњака, јак прелом; многи бегови и барјактари турске војске, многа самохваљива босанска господа, састављена са земљом, ваљала се у крви и борила с душом.

Топови српски настали су, сада тек, као што треба рикати и грмети, и код Бошњака опажало се све јаче преламање и таласање.

Ну, Бошњаци су брзо дошли к себи и, као надражени зверови настали су јурити и наваљивати на српски опкоп. Српске су пушке само циктале и праскале, а старешине српске војске јуриле су с једног краја на други, бодрећи и храбрећи своје војнике. Бошњаци су наваљивали све жешће и све гушће, и пуцњава на српској страни, била је све јача и све чешћа. Топови српски, пуњени су

крупним, курјачим ситама — сачмама — те су све жешће проваљивали густе редове турске војске.

Карађорђе и Милош Обреновић, били су се испели на једну топовску таблу и Карађорђе је показивао нешто руком Милошу, по даље на једној страни српскога утврђења.[1] Часак за тим, Поп-Лука Лазаревић, са својих 2000 коњаника, грунуо је као гром Турцима са леђа и са страна, секући, убијајући и газећи све што је пред њиме и што му је на путу.

Турци су се које од чуда, које од страха, скаменили и упропастили: застали су и нису знали ни куд ће ни шта ће: у нереду том изгледало је као и да нема међу њима старешина; нити се зна да л има кога који заповеда, нит кога који треба да слуша. А сеча од стране Срба и примлаћивање Турака, све је жешће, све црње и све горе, и у овоме, од једном, сва турска војска окреће леђа и узмиче Шапцу.

Вратнице на српском шанцу, отварају се, мостови се намештају, Карађорђе, Милош Обреновић, Ненадовић с доста других војвода и старешина и с одређеним одељењима српске војске, изађу из свога шанца, лете за Турцима, дочекују оне, који су били застали и закаснили се, туку их и убијају и Турци Бошњаци, покривају мишарско поље својим лешевима.

Поп-Лука, чудо од јунаштва и храбрости, јури са својим коњаницима за Турцима све даље и даље, док не допадне тешких рана, пошто је нанео Турцима, многе и многе, црње и горе.

Главни командант турске, босанске војске, Кулин-Капетан, Синан-паша од Горажде, Капетан од Дервена и Мехмед-Капетан од Зворника, са своја два сина, два најлепша цвета босанске, турске војске, уз некоју хиљаду осталих Турака Бошњака, остали су мртви на ми-

[1] Ово нас лепо убеђује да се Милош, учио војничким вештинама код Карађорђа, а он нас је, позније и уверио, да их је доиста и научио као што треба.

шарскоме пољу, на томе славном бојишту српском у првом српском устанку.

Престрављени погибијом на Мишару и пренеражени толиким губитком вођа, старешина и бегова својих, а побркани нешто и са Турцима Шапчанима, многи Турци Бошњаци, нису се ни свраћали у шабачку тврђаву, већ су право с Мишара, јурили на Дрину и тражили да се, што пре, дочепају своје поносне Босне. Многи опет, који су се прво свратили у Шабац, напуштали су овај позније и јурили су у Босну.

Сазнавши за ово, Карађорђе је одмах послао око 2000 српских војника под командом Стојана Чупића, проте Николе Смиљанића и Милоша Стојићевића — Поцерца — у Китог и у Цер да тамо пресретају и бију ове бегунце војничке.

И тада су, у Китогу на Дубљу, и на Клењу, прота Смиљанић и Милош Поцерац 13, 14. и 15. Августа сачекали и разбили око 1000 Турака, одсекли 153 турске главе, убили око 200, и ухватили живих око 300 турских коња и отели од Турака све што су ови били повукли уза се.[1]

Стојан Чупић достигао је 7. септембра[2], (1806 на Орашћу, више Козје Баре и код Дреновца, велико одељење Турака, разбио га и убио му вођу Мулу Сарајлију, за кога су Турци Бошњаци, док нису поуздано знали да је погинуо, давали злата колико је он тежак, само ако је остао у животу.

Тада је оно и Цинцар-Јанко, са Лазарем Мутапом, гонећи Турке путем уза Саву преко Дреновца, кад су ови прешли на ону страну Саве, прешао такође на аустриску страну и убио, на реци Босути, Острог-Капетана и старога Хаџи-Мосту.[3])

[1] М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, стр. 487-88 и 89.
[2] » » » » » » 489.
[3] » » » » » » 465.

Примедба. О овој битци на Мишару, вреди увек, прочитати састав М. Светића у Голубици III, стр. 3—12, од 1841 год.

II

III, 12, Мачва и бој Срба с Турцима на Дубљу[1])
14. Јула 1815. год.

Кад је војвода Милош Обреновић оставио Чачак и Љубић па потекао у београдски крај, да и њега узбуни против Турака, и кад је, за то време, и кнез Јовица Милутиновић, био већ дигао ваљевски округ, Милошу је било у памети да устанак српски захвати, што пре, и Мачву и Поцерину, јер је знао како су оне доступне Турцима Бошњацима, и како ови, удружени с Турцима Подринцима и Турцима Шапчанима, могу лако, с тих страна, да налећу сваки час на Шумадију и да је робе и плене.

И Милош је за то, кад је оно по други пут, узет Палеж од Турака, једва дочекао кад је чуо да је приспео ту Илија Срдан, буљубаша из првог српског устанка, који је 1813 г. прешао у Аустрију и дотле живео у селу Платичеву, па је тад, чувши за други српски устанак, дошао у Палеж, да види шта раде Срби, и шта би и он могао и требао да почне са својих 8 момака и Милош га је одмах послао у Мачву да је диже против Турака, давши му за ово и нужна писмена.

Дошавши прво у Посавину, Срдан је ту једва дочекан. Одмах су пристали уза њ: буљубаша Мата Сокол-чић из Кормана, Радован Опанковић из Драгојевца и Петар Врељанац из Мрђеновца, и Посавци су се прихватили свога оружја па заузели и поседи мост на Добрави, да ту и одатле бране да Турци Шапчани, не излазе никуд у народ на тој страни.

Али је Срдану било тешко покренути на ово и Поцерину и Мачву.

Било је за ово доста и праведних разлога.

Онако како су Поцерци и Мачвани стајали тада према Турцима, било је, како су они ценили, да се могло да

[1] По Историји Србије од 1813—1815 год. од С. Милутиновића. С. Друго издање. Београд 1888.

живи; они су, истина, давали тада Турцима доста и много, ал су и Турци, задовољни богатим даровима, остављали и њих на миру, док би, ако би Поцерци и Мачвани покушали маћи се против Турака, устали на њих и Шапчани и Поцерци па и Турци из преко Дрине, и Мачва би, с Поцерином заједно, у час, била сатрвена и у пламену.

На понос и достојанство државно и народно, на будућност своју и свога потомства, на личну и имовну безбедност, није се тада, ни у склонитијим крајевима, под једнако, и Бог зна с каквим одушевљењем мислило, а камо ли да је то могло бити у Мачви и у Поцерини, које су биле тако рећи, али на устима.

Не би било места, да ово, сада, овде и спомињемо, да нам није нужно да покажемо, за што су Срби били и на другим крајевима, у ово време, у неком застоју и зашто је војвода Милош, који је сва своја предузећа против Турака, вршио, тако рећи, муњевитом брзином, био у Мачви и у Поцерини у неком застоју.

Кад је Срдан дошао из Посавине у Липолист попу Јовану Миленковићу и проговорио му о дизању Мачве, попа га није хтео ни у кућу да пусти, већ га је одбио с речма: — Носи крв из моје куће, не роби ме и не кољи, с душе ми се скидај и торњај, никада те, да Бог дâ, више не видео. —

Срданова браћа, дочекала су Срдана у Прњавору с речма: — Што си дошао од Бога не нашао, нећеш заиста више због братства твога пити крв браће своје и гроб им копати — ; а селски кмет, кад је чуо за Срдана и шта хоће, дигао је против њега̓ све своје село, и Срдан је морао да се спасава бегством.

И кад су, после овога, прешли из Аустрије још и Симо Катић — Прекодринац, Пантелија Јовановић из Банова Поља, Петар Јоле из Табановића, Крста Прекодринац и Михаило Липнички из Глоговца, све стари Срданови другови, с нешто својих момака, па почели крстарити кроз Мачву, напустио их је и друг им Михаило и

силом им се придружио у Цуљковићу селски кмет Стеван Милошевић.

Видевши ово, и да се молбом и позивом не може ништа да постигне, ови су, саставши се са Срданом, који је дотле прикупио око себе до 150 момчади и бећара, и кад им се био придружио и буљубаша Панта Рабаџија из Шапца, са својих 15 момака, напали на Турке на Бајиру код Шапца и на мосту преко баре, идући са Бајира граду, и ту су потукли и поробили доста Турака, ал и то није користило много, јер кад се после овога неки део ове дружине састао са харамбашом Марком Штитарцем, који је водио собом 12 својих момака, пресрело их је око 500 кметова и казало им: да неће да се дижу на Турке, него нек се и они клоне Мачве, док се народ није дигао на њих: а кад су мало за тим Срдан, Штитарац и Панта дошли опет међ њих, рекли су им ови: нек не улазе у Мачву и не буне света да у залуду гине и роби се, јер је њему под Турцима добро и он воли за ибриком него за крстом.

Хотећи обезбедити се још боље против наваљивања и да, без поуздана изгледа на успех, устају на Турке, Мачвани су почели спремати се да се од овога и бране, и за то су изабрали себи за вођу — сердара — Живана Чоњагу из Салаша, и учинили су да поново увере Турке Шапчане и Лешничане о својој предaности.

Срдан, да ово противљење саломи, пошто је увећао своју чету с још нешто устаника из Шумадије, и узевши собом и Симу Катића и Панту Бановца, почео је да приморава насилно Мачване на устанак, и у том циљу напао је на куће кметова у Петловачи, у Рибарима и у Прњавору, попалио их је, опленио и узео им и одвео собом сву стоку.

Ну ни ово тада није помогло ништа, па није ни позније, кад се појавио у Мачви Ђуко Стојићевић и пошао у Рамње да тамо обнови српске опкопе из 1813 год.

За ово време прешли су из Аустрије у Србију и Петар Николајевић — Молер — и Стојан Чупић, чувене и славне војводе из првог устанка и одмах су, узевши собом и Срдана, отишли у Ваљево војводи Милошу Обреновићу, где су стигли баш у очи оне ноћи кад ће Турци напустити Ваљево и повући се у Подриње.

Милош се веома обрадовао овим друговима својим из Карађорђевог времена, и одмах је, узевши Ваљево, и кад је хтео кренути се Чачку, послао у Мачву Чупића и Срдана с налогом да је одмеђу, а Молера и кнеза Јовицу Милутиновића, с нешто беђара и нешто Ваљеваца упутио је у Црниљево да чувају и не даду да продре туда где из Подриња Али-паша Видајић Зворнички.

К овој српској војсци у Црниљеву, где су Срби имали и јак земљани опкоп, дошао је ускоро и војвода Симо Ненадовић, кога је, по паду Ваљева, Милош био послао на Баурић према Соколу, па је овај после, и пошто је наредио како ће се тамо пазити на Турке, Сокољане, под командом кнеза Грбовића, отуд сишао к осталој српској војсци у Црниљеву.

Дошавши у Мачву, Чупић је чудним неким удесом и још довољно необјашњеним приликама пао Турцима у руке на Спрудовима испод Бадовинаца, где је био дошао с неколико мачванских кметова, па Турци ту ухвате њега и одведу у Зворник и тамо удаве, а кметове пусте те се врате својим кућама.

Молер је, кад је оно Скопљак-Сулејман-паша везир београдски пошао Пожаревцу у помоћ, у време кад је Милош хтео напасти овај град, отишао из Црниљева са нешто својих драговољаца за Сулејманом, те га је помео помоћи Пожаревцу, а после је био с Милошем и на Пожаревцу и тек кад је овај заузет, он се вратио опет у Црниљево.

И тако, и за то, нису ни Молер ни Чупић ништа урадили у Мачви и она је остала мирна, као што је и пре њих била

Али је, место несрећнога Змаја од Ноћаја искрсао тада у Мачви његов друг из првог устанка, чувени и храбри прота Никола Смиљанић, који је, вративши се из Аустрије, био код војводе Милоша на Чачку, па после дошао у своје село Богатић, где су му се придружили са својим момцима: Срдан, Бановац и Ђуко Стојићевић, па заузели сви, китошки друм.

Скоро за овим, сишли су озго са свога стадишта из Црниљева са једно 1000 својих војника: Петар Молер кнез Јевица Милутиновић, Гаја Дабић и Боја син војводе Анте Богићевића, и дошли у село Липолист, одакле су после прошли кроз Баново Поље и Дреновац и сусрели се у Белој Реци с другом српском војском од 1000 људи, у којој су били: харамбаша Штитарац, Милутин Петровић, Хајдук-Вељков брат-Бакал-Милосав и Узун-Мирко, па сви отишли у Клење, где су стигли у очи Петрова дне — 28. јуна 1815 год. —

Свима покретима ове две српске војске кроз Мачву, био је циљ, да се Мачвани приволе придружити им се и поћи против Турака, и он је тада тек и постигнут. Мачвани су постали тад са свим други људи; не видећи се више остављени самима себи, већ у кругу силе, која их може прихватити и потпомоћи, и они су тад почели прихватати се свога оружја и пристајати уз остале устанике, и било их је ускоро, доста у редовима осталих бораца за слободу своју и своје отаџбине.

До тога времена била се искупила доста голема турска, босанска војска у Босни на обалама Дрине, под командом Рушид-Хуршид-паше; онога истога што је 1813 год. саломио српску силу под Карађорђем и покорио Србију, и који је и сад похитао, по налогу Порте, да упадне у Србију и да учини крај и овоме другом устанку српском.

Срби су знали већ, да ће ова турска сила, потпомогнута Али-пашом Зворничким и Турцима Подринцима, да удари из Босне на Србију, да ће прећи преко Цера

па избити на Шабац, и старешине српске за то су оставили нешто Срба у Китогу, која се добро усекла на друму и овај чувала, а они су се повукли под Цер и разместили са осталом српском војском између Радовашнице и Петковице.

Скоро за тим почели су Турци Бошњаци одиста прелазити у Србију.

Рушид-паша послао је у напред свога ве. ира Мараш-Али-пашу[1] (ићитуглију) и овај је, прешавши преко Дрине, из Јање у Љешницу са 1000 Бошњака и 300 својих Никшићана, кад је разабрао за српску војску да је под Цером, окренуо пут Китога и Мачве и сишао у Дубље, где су му Мачвани, које је собом водио и терао, саградили близо села велики опкоп,[2] у који је он сместио неки део своје војске а неке сместио на пољу око опкопа.

До тога времена војвода Милош Обреновић свршио је с Турцима Карановчанима и онима што су из новопазарског пашалука били дошли Карановцу у помоћ, па је одмах за тим, знајући тачно како стоје српске војске у Мачви и у Поцерини, јер је све, што су оне дотле радиле, рађено по његовим упуствима, искупио Руднichане, Ваљевце и нешто Крагујевчана и праћен војводом Милићем Дрингићем, враћевшничким игуманом Милентијем Павловићем, својим братом, Јованом Обреновићем и Пантрмцем својим барјактаром, сишао у Тамнаву те наредио како ће се пазити на Али-пашу Зворничкога у Подрињу, и одатле дошао 13 Јула 1815 у Липолист, где су га дочекали Молер и Срдан.

По предлогу Молеровом, Милош је још истога дана пред вече оправио Молера и свога брата Јована са срп-

[1] Тако га пише С. Милутиновић, у поменутом своме делу на страни 353, док г. М. Ђ. Милићевић, у својој Кнежевини Србији на стр. 491 каже, да се звао: Ибрајим-паша Мараш, а у Помену знаменитих људи у српског народа новијега доба: Али-паша Никшићски.

[2] На ливадама Димитрија Мишића и Поп-Данила; види М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, стр. 490.

ском коњицом и с нешто пешака на Дубље против Мараш-Али-паше и ови су успут узели собом и проту Смиљанића са његовим пешацима.

Близу пред Дубљем нашла је ова српска војска на Николу Катића и његових 20 момака и Симу Катића — Прекодринца — и његових 100 бећара, па је повела собом и њих све.

Прото Смиљанић и Симо Катић, вични околини Дубља и месту где је био турски опкоп, који су уз то још знали како је Мараш разместио своју војску у опкопу и око њега под вењацима и наслонима, водили су српску војску згодним путевима и тако да је ова избила пред Турке, кад јој се ови нису надали и напала на оне Турке ван опкопа изненада и неочекивано, па је и ове већим делом стерала у опкоп, а нешто разагнала по околном шибљу и у шуме и настала за тим, пушкарати се с Турцима у опкопу.

Коњица српска остала је после тога по даље од турског утврђења и ван домашаја турског оружја; ну преко ноћ она је била нешто узнемирена, па је услед тога одступила до моста на Јерезу, али се отуд опет исте ноћи вратила, кад је разабрала, да пехота српска стоји чврсто и не да Турцима никуд маћи се из њихова утврђења.

Сутра дан, 14. јула (1815) дошао је овој војсци на Дубље и војвода Милош Обреновић са осталом српском војском.

Нашавши Турке стеране у онај једини њихов опкоп и у њему врло скучене и незгодно притешњене, Милош их је одмах позвао на предају, и кад је добио одговор да они не мисле и да се неће предавати докле их и једнога траје, он је почео приправљати своју војску за насилан напад.

За кратко време имала је српска војска довољан број штитова. — домузараба и проштаца — које ће поједини војници носити собом или гуљати у напред, док ће други, под заштитом ових, ићи за њима и пуцати на Турке.

Око подне, истога дана (14. Јула), Милош је, праћен Паштрмцем, који је носио развијен Милошев барјак, и довољним бројем српских коњаника, облетео једном, свуд у наоколо око турског опкопа, упућујући српске војводе и српску војску, где ће ко, како и кад напасти на Турке, испаливши при томе и сам неколико пиштољских метака на Турке у опкопу, и кад је одмах за тим, дао знак да се пође у напред, сва српска војска затала се од једном према турском опкопу.

С почетка се чуо само прасак турских и српских пушака и пиштоља, који се разлегао по равној и питомој Мачви и допирао чак, до на другу страну валовите Дрине, док се нису скоро за тим, чули српски узвици *напред, напред*. Штитови с којима су се Срби заклањали, кретали су се у напред као големе, живе лесе, а гомиле за гомилом, наоружаних и одушевљених Срба, јуриле су и прилазиле све ближе и ближе турском утврђењу. Поједине колоне, неправилнога облика, које су Турци, после првог налета на турски опкоп, сузбијали, те су се враћале натраг, сусретале су се с новим српским гомилама, које су ишле напред и јуриле к турском утврђењу, па су и оне опет пристајале уза њих и полазиле опет у напред и ближе Турцима. Војводе српске истрчавале су пред своје војнике, храбрећи и соколећи их, заустављале су оне који су одступали и изводили по ново до под сами турски опкоп. Милоша, као да их је било њих десет, чуо је човек на свима странама, како својим јасним и звонким гласом, довикује и војводама и својим војницима, да се храбро држе и јуначки иду напред и видео: како и сам иде пред колонама и изводи их до пред сами турски опкоп, и ту испаљује на Турке своје пиштоље, па одатле, као муња лети на друге стране где је опазио ма и најмање заустављање те и ту, исправљао, дотеривао, храбрио и упућивао је или и сам опет, изводио Србе напред.

За неко време овако, па је тама од сагорелог праха, покрила и Србе и Турке; ну опет је и уз то, по хиљаду пушака и пиштоља сустизало једно друго те се опажало само њихово живо светлуцање. Многи одважан Србин зауставио се и стајао чврсто на самој ивици рова пред турским опкопом, пуцајући и не дајући Турчину да помоли главе из свога утврђења.

У метежу и у тами, у којој су се обе непријатељске војске, разликовале, једна од друге, само тиме, што је једна била у своме опкопу а друга ван овога, чуо се од једном, у турском утврђењу, јаук и запомагање. Неколико одважнијих српских соколова: Теша Подруг, Петар Чарко, Шарић Бошко и др. манули су се штитова и заклона, прејурили су преко рова, успузали се преко турског бедема и ускочили су у турско утврђење и настали тамо клати и сећи. И, међ Турцима у своме утврђењу, настала је таква забуна какве може бити само, кад се гине са сваке стране и кад је под грлом јатаган од кога се не може да одбрани.

Ова забуна Турака, прешла је ускоро, у очајан јаук и у праву кукњаву, кад је улетело у турски опкоп још по доста одважних српских јунака, и Турци нису више, ни мислили како да се бране; све је било надрло да се уклони из опкопа и да се како год спасе ма и бегством из овога. Многи Турци скакали су на грудобран свога опкопа, хотећи иза овога преко рова у чистину, ал су их Срби дочекивали на британским својим сабљама и оштрим јатаганима. Главна гомила Турака надрла је на вратнице опкопа и провалила их је уз вику *не дај и помагај*, али је њу ту сачекивао, клао и секао војвода Милић Дринчић са својим храбрим момцима.

Јаук Турака и пуцњава у турском опкопу и одмах близу око њега, почела се постепено, да стишава и на скоро је са свим престала и чуо се још само, по који уздах по неког накланог и недотученог Турчина.

Што је још било остало од Турака у животу, докопало се шибља и чёста у околини турског утврђења,

и за то су сад тамо, настале праскати српске пушке и светлуцати се српски јатагани, и, за неко време, настао је тамо нов покољ, док нису Турци и тамо са свим малаксали и док се и тамо није чуло оно страшно: *не дај и помагај.*

Ну на скоро и овога није више било. Није више имало на Дубљу живих Турака, те је и борба са свим престала и Срби су почели искупљати се око својих војвода и око свога вожда и вођа Милоша Обреновића, доводећи собом, по којег живог Турчина ухваћеног у шибљу после свршенога боја.

Милош се зарадовао преко сваке мере, кад је међ овим заробљеницима, нашао вођа и команданта турске војске, главом, самога Мараш-Али-пашу, кога су ухватили у густој чести Подруг Тешо, браћа Чараковићи и Илија Коренита.

Од 1300 Турака, колико их је било прво, на Дубљу, пало је Србима у руке живих, са Марашом заједно, цигло њих 80. Све остало подлегло је српскоме ножу и српској оштрој ћорди.

Несрећни Мараш, као роб у Милоша, познао је, пред чадором овога, главу свога, најмлађега сина, кога је посекао Скерла из Липовца у крагујевачкој Јасеници.[1]

Сразмерно губитку Турака, губитак Срба у мртвима и у рањенима био је незнатан.

Ну, и опет, Срби су оплакали тада, две своје, дичне и поносне војводе: Милића Дрининића, који је, у дочекивању Турака на вратницама њихова опкопа, погођен пушчаним зрном, у потиљак, остао мртав на месту, и Симу Ненадовића, који је у налетима на турски опкоп, пао мртав заједно са својим пратиоцем, капетаном Милисавом, од турске пушке.

Бојем и победом над Турцима на Дубљу, Срби су се обогатили многим скупоценим оружјем турским, лепом

[1]) М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, страна 491.

турском опремом, и силом бесних босанских хатова, а војвода Милош Обреновић, саломивши ту босанску, турску силу, учинио је крај непријатељствима српским и турским на овој страни Србије, у другом српском устанку.

К. С. Протић
генерал.

ИЗ САМАЧКОГ ЖИВОТА

песме

Вл. М. Јовановића

«....Немајући, поштовани господине уредниче, доколице, да пишем опширне приповетке из нашега друштвеног живота, писао сам, подлежући осећајима, у часовима расположења, кратке песме, у којима је, у главним цртама, изнесено оно, што у овом шареном свету сваки дан имамо прилику да видимо, чујемо, па и да сами осетимо. Коме је Бог дао доколице, може писати и опширније. Писцу ће само бити мило, ако, макар у неколико, побије оно скептичко мишљење: да у нашем реалном свету јоште нема грађе за друштвени роман. Има и грађе и заплета само треба доколан, пажљив и слободан уметник без предрасуда, па да све то изнесе. Та, да се само сва лица из нашег друштвеног живота, којих се овај циклус дотиче, доведу у животну везу и изнесу у једном роману — како би то било занимљиво шаренило. И ја ове песме нисам писао баш све посебице, него сам их у току година, као и «песме из удовског живота», често по неколико узастопце. износио као одломке из огромног друштвеног романа, који ми је, у тај мах, пред мисленим очима лебдио, а који нисам могао у целости да обухватим и изнесем. Има код нас грађе за реалисту доста, само наше прилике не допуштају још никоме, да се самостално пусти на књижевно поље, па да се посвети

свестраном проучавању друштва и његових свакидашњих појава, заплета и варијација. За то још све мора да се износи у одломцима и у ситно, као слике у „малом формату"....

Будите добри, господине уредниче, и овом приликом примити уверење.... и т. д.»

I Плодни песник

«Ne razumie pjesma zapoviedi,
Slobodna je, svome glasu sliedi»

Чуде ми се чудни људи,
Што ми срце вечно жуди,
Да заносне снове снива,
И у песми да ужива,
И што неће да затаји,
Кад га тиште тешки ваји,
Или кад је пуно среће —
Кад му свуда цвета цвеће.
Ал ја на то њима свима
Само смакнем раменима,
Па им рекнем: па, шта знам —
Морам песме да певам!

Нежењен сам, немам жене,
Да се нађе у крај мене;
Да ми нуди своје дражи;
Да ме својим смехом блажи,
И да ми се љупко јави —
Па све да се заборави.
Осетљив сам, пун сам жеља —
А мало је пријатеља,
Па се склањам у свом куту,
Подносећи судбу љуту.
Осамљен сам, па — шта знам —
Морам песме да певам!

Кад ме горка туга мори,
Нема с киме да се збори.
Сви се људи праве важни,
Ал, у ствари, сви су лажни.
Искрености слабо има,
Па — што да се лажем с њима?

Волим мирно у самоћи,
Проводити тихе ноћи,
И писати слатке песме,
Јер лагати срце не сме.
Тешко ми је, па — шта знам —
Морам песме да певам!

И кад ми се срећа буди —
Зар то, мислиш, воле људи?
Зар је коме, мислиш, мило —
Што је мени добро било?
Не — када се коме хвалим,
Само злобу тим потпалим,
Па, кад видим, како гледи,
Како злоби, како бледи —
Ја се снуждим, па се кајем,
Што и срећу да издајем.
Свет је чудан, па — шта знам —
Морам песме да певам!

А и кад ме очај свлада,
Што нам Српство јоште страда,
И што моћи јоште нема
На освету да се спрема,
Па се коме жалим на то —
Мислиш, да ко мари за то?
Не — већ ми се само смије,
Разуме се, узрок крије —
Ал ме опет, уз реч, кори,
Што ме с тога туга мори.
А ја ђипим.... па — шта знам —
Морам песме да певам!

И када се чине јади;
Кад се на зло другом ради;
Кад ми срцу тешко буде,
Што заслужне често куде,
А нерадне, на све стране,
Заштићују, хвале, бране,
Па ме узме нека туга,
А искреног немам друга,
Да, у сети са мном збори,
Да ме тужна разговори,
Ја се мрштим, па — шта знам —
Морам песме да певам!

Па и кад ме људи гоне,
Да ме на свој поглед склоне;
Када ми се оно тражи,
Што за мене нема дражи;
Када ми се пос'о спрема,
У ком за ме сласти нема,
Те са њега гушим жеље,
А проклињем пријатеље,
Чиме онда јаде кратим —
Само перо тек дохватим....
Та, шта могу; та, шта знам?
Морам песме да певам!

Ох, слатка је песма мила,
Велика је њена сила!
Покрај њене дивне дражи
Ништа више дух не тражи.
Који позна сладост њену,
Том све друго губи цену.
Звање, благо, част и сласти —
Све то увек мора пасти
Пред песмином дражи милом —
Пред њезином чудном силом.
Опија ме, па — шта знам —
Морам песме да певам!

II Живот без милоште

Ман'о сам се убавога света
И његове сладости и дражи,
Нек ми живот нечујно пролета —
Ништа више срце ми не тражи.
Нити желим, да ко збори с њиме;
Нити марим, да ме когод воли —
Не жуди ми срце ни за чиме,
Јер не може љубав да преболи.

Нити желим, да дружину тражим;
Нит весељем прекраћујем ноћи;
Јаде своје немам чим да блажим —
Само роним сузе у самоћи.
Заман друштво и друштвена срећа,
Кад судбина и не гледа на ме —
Туђа срећа на мој ме јад сећа,
Туђа срећа терета је за ме.

Мануо сам пут слави и сјају —
Немам више ни за чим да тежим,

Потон'о сам у црноме вају,
Па од хвале и ласкања бежим.
На што ласка, на што име славно,
Кад јад мори оног, што га носи;
Кад му радост умрла одавно;
Кад се пуним срцем не поноси?

Нит' ме штогод на посао креће;
Нити желим, да што мило стварам;
Нити тражим успеха ни среће —
Кад се немам с ким да договарам.
На што ми је сав успех у раду,
Када радост немам с ким да делим?
И кад успем, опет сам у јаду —
Усред среће ја се сневеселим.

Уклањам се од целога света,
У самоћи олакшања тражим;
Нек ми живот нечујно пролета —
Немам тугу чиме да ублажим.
Омрз'о сам светску борбу љуту,
Што се свуда око мене води,
Спокојан сам само у свом куту —
Шум и жагор више ми не годи.

Кад се нађем на каквоме збору,
Чудне ми се људске тежње чине —
Познаје се сваком по говору,
Да је жељан славе и таштине,
Ал то за ме више нема дражи —
Снужден само гледам, шта се ради,
А ко узрок мом ћутању тражи,
Само ми је већма на досади.

Шта се света моје срце тиче?
Ником јадом нећу додијати!
Нек ми живот жалосно протиче —
Ни пред ким се нећу заплакати.
Не треба ми саучешће света —
Кад се срећа не окреће на ме....
Јад и очај, вај, туга и сета —
То је сада јоште друштво за ме.

———

III Несуђеник

Кад се гдегод са мном сретнеш,
Не окрећи главе на ме,
Не очекуј мог поздрава —
Дирљив ти је поглед за ме!
Чим угледам очи твоје,
У мени се љубав буди,
А у души утишаној
Појаве се старе жуди.
Не погледај никад на ме —
Дирљив ти је поглед за ме!

Кад ми судба није дала,
Да те својом могу звати —
На што вечно жудан бити,
На што заман уздисати?
Нашао сам јаду лека
У тишини душе своје —
Заборави, што је било,
Не позлеђуј ране моје!
Не погледај никад на ме —
Дирљив ти је поглед за ме!

Давно сам се већ навик'о,
Да без среће мирно живим;
Давно сам се већ одвик'о,
Да се твоме лику дивим.
Тешко би ми сада било
Подносити старе жуди —
Нема срце више снаге,
Нису више старе груди.
Не погледај више на ме —
Дирљив ти је поглед за ме!

Кад се гдегод са мном сретнеш,
Не окрећи лице мени —
Ил се чини не видела,
Ил на страну поглед скрени!
А и ја ћу, чим те видим,
Окренути главу своју —
Макар после, у самоћи,
И пролио сузу коју.
Не погледај никад на ме —
Дирљив ти је поглед за ме!

IV Практичан човек

За што да се бригом морим?
Боље да се разговорим:
У гај зелен одмах ходим,
Па с тицама срцу годим.
Често путем, којим лазим,
И лепојку какву спазим,
Па ако се на ме смеши,
Бог'ме — срце и погреши.
За што не би —
Пријатељ сам себи!

Баш ако ме нека неће,
Па од мене лик окреће —
А ја онда другу тражим,
Па са њоме сету блажим.
На овоме свету милу
Све је као у кадрилу,

Кад мењају мушки даме —
Све ме чисто себи маме.
За што не би' —
Пријатељ су себи!

Самоћа је мрска, тешка,
Боље кад се човек смешка:
Не могу ја самац бити —
Мораћу се оженити.
За што да ме мори туга?
Неће једна — хоће друга!
Не нађем ли младуницу —
Ја ћу наћи удовицу.
За што не би' —
Пријатељ сам себи!
Удовица још те мази,
Па те чува, па те пази,

Па, још ако има блага,
Мора да ти буде драга.
Не мучиш се — лако примаш,
Покрај жене свега имаш.

Ја бих, богме, сретан био,
Кад бих какву намерио.
За што не би' —
Пријатељ сам себи!

V Потпоручик

Млад сам, здрав сам, нигде среће моје —
Свет је за ме пун миља и дражи,
Све ми куће отворене стоје —
Свак ме зове, свак ме радо тражи.
Сви очеви, који ћерке гаје,
На мене се умиљато смеше,
А и кћери лепе жеље таје —
Ал, да Бог дâ, да све не погреше.
Још не могу ни једну узети
— Војни закон прописује тако —
А ни мираз не могу презрети....
Није са мном девојкама лако.
Ал тек, опет, како сабља звекне,
Као да их све у срце текне.

На улици, како се појавим,
Прозори се отварају широм;
Ја се свакој умиљато јавим,
И пролазим са привидним миром.
Ал ми срце у грудима бије —
Ох, ала бих радо свуда стао!
Није лако, кад се љубав крије —
Та, свакој бих своје срце дао!
Али труба на вежбање зове —
Чекају ме водници и чете....
Ал ми, барем, опет срцу гове,
Што девојке на прозор излете.
Како сабља на калдрми звекне,
Као да их све у срце текне.

И у шетњи и на сéлу сваком
Све то само официре гледи;
Свет је женски на наш блесак лаком —
Чим нас види црвени и бледи.
Кад је коло, свака одмах жуди,
Да се до нас у игри ухвати —

Свакој срце заигра у груди,
  Кад нас жељно за руку дохвати.
А када се каква полка свира,
  Па бирају девојке и госпе,
Свака, опет, официре бира —
  Свака жуди да до мене доспе.
Та, чим сабља у близини звекне,
Као да их све у срце текне.

Ох, диван је, диван, живот војни!
  Само нам је потчињеност тешка —
Али, кад се развије стег бојни,
  Служба нам је дична и витешка.
Највише ми плахом срцу годи,
  Кад крај женских јашем коња свога —
Коњ ми, витез, поносито ходи,
  А ја гледам, па називам Бога.
Та на њему, и на бојном пољу
  Осмех ће ми на уснама бити —
Па, и нека паднем у покољу,
  Знам, да ће ме многе ожалити!
И кад умрем, како сабља звекне,
Све ће одмах у срце да текне.

VI Глас еманципације

Ох, тежак је живот девојачки!
  Пун је туге празнине и јада —
У многом је тежи но момачки,
  Што је свакад пун сваких наслада.
Момци ходе слободно по свету —
  Свуда су им заслађени дани;
Жеља им је увек у полету
  И на дому а и у кавани.
А женскиње, пуно уздисаја,
  Седи дома тужно и суморно,
Њему нема лека од очаја —
  За свашта је олако прекорно.
Тешко женском од како је света —
Нити има маха ни полета!

Мушком радост са свих страна лети,
  Миле му се и ноћи и данци —

Свако друштво може да посети,
  На сваком је се́лу и игранци.
А женскиње јадно никуд не сме
  — Самом му је свуд зазорно ићи —
Седи дома пева тужне песме —
  Ни род не сме свакада обићи.
Чим се са́мо на улици види,
  Свак му одмах с осмехом замера,
Па се склања, стимава и стиди —
  Не сме ништа, што у срцу смера.
Тешко женском од како је света —
Нити има маха ни полета!

Мушки свуда, куд год хоће, ходе,
  А женскиње затворено седи.
Очајно је, тужно, без слободе,
  Само вечно на прозоре гледи.
Нека женско свуд хтедне да доспе,
  К'о што мушки без зазора чине,
Одмах ће се клевета да оспе —
  Не би могле сносити светине.
Ту би одмах триста чуда било:
  Како сав свет у гресима тоне....
Цело би се људство узверило —
  За то га се јадне женске клоне.
Тешко женском од како је света —
Нити има маха ни полета!

Јадно женско тугује у вају,
  Па и љубав не сме да искаже —
Повери је само уздисају,
  А момци је свуд слободно траже.
Кад мушкиње за девојком жуди,
  Крај куће јој без зазора шета;
А женскиње све гори у груди —
  Не сме никуд од проклетог света.
Тек, кад сродник какав добар доспе,
  Изведе га, да се мало прође;
После, опет, доста суза проспе,
  Док му тренут веселији дође.
Тешко женском од како је света —
Нити има маха ни полета!

Шта у бесу клети момци чине....
  А нико им не брани слободу!
А кад женско потражи милине —
  Нагоне га да скаче у воду.
Све мушкиње чини триста чуда —
  И опет је увек добра гласа,
А женско се не може да уда —
  Чим погреши нема више спаса.
Па, и кад се невино удаје,
  За мужеве, што их злости диче,
За све јаде, што се не утаје,
  Опет сваки све на жене виче.
Тешко женском од како је света —
Нити има маха ни полета!

VII Умиљата учитељица

Најпре себи — за тим Богу —
Увек хвала рећи могу,
Што сад нисам глупа, проста —
Што у јаду не заоста'.
Бејах увек пуна жуди,
Па се мучих, па се труди';
Довијах се доста вешто —
Ал сам, бар, сад и ја нешто.
Имам плату, имам звање —
Добро ми је кућно стање.
Имам, трошим, ал и штедим —
Па и стару матер гледим.
Само своме срцу годим —
  Немарим за свет,
Слабо о ком рачун водим,
  Главно ми је — пет.

Све сам, до сад, прва била —
Свуда сам се поносила.
Нити добих, кадгод, двојку,
Нит имадох, кадгод, тројку —
Све петице увек саме.
Свет, до душе, виче на ме....
Па и друштво често ћути,
Као да се на ме љути —
Ал ја нисам ником крива,
Што петице не добива.
Опхођење вреди злата —
Треба бити умиљата!
А ја само срцу годим —
  Не марим за свет,
Слабо о ком рачун водим,
  Главно ми је — пет.

Сви којештаваздан зборе
За господу ревизоре,
Ал ја немам ништа рећи —
Сви ме само воде срећи.
Сви се увек смеше на ме;
Сви говоре лепо за ме;
Сви се труде око мене —
Ал највол̂им нежењене.
Жењени се жена боје,
Јер под њином влашћу стоје,
А нежењен срцу годи,
Па ужива у слободи.
И ја, богме, срцу годим —
  Не марим за свет,
Слабо о ком рачун водим,
  Главно ми је — пет.

Моје дру́ге жмарац прође,
Кад ревизор њима дође,
Па румене, модре, бледе,
И у земљу само гледе.
Зову мајке, зову стрине,
Док опасност не умине,
Да се код њих когод нађе —
Док ревизор не изађе.
Ал ја, богме, нисам така —
Ја изведем сама ђака,
Па му кажем: смео буди!
Ревизор се и сам чуди.
Ал ја само срцу годим —
Не марим за свет,
Слабо о ком рачун водим,
Главно ми је — пет.

Док ревизор ђаке пита,
Мој му поглед мисли чита.
Не гледам ја све преда се —
Већ обратим поглед на се.
Нисам ружна — па то волим . .
По штогод га и замолим
— Не дам ђаку да погреши —
Те се и он сам насмеши
Па тек само главом мане,
И до мене ближе стане ...
Тако се ја, збором смелим,
С ревизором спријатељим,
Јер ја само срцу годим —
Не марим за свет,
Слабо о ком рачун водим,
Главно ми је — пет.

После и он друкчи̑ буде,
Па поучи просте људе,
Што испиту присуствују,
Да ме цене и поштују.
А, кад испит готов буде,
Пусти децу, па и људе,
Па се са мном самом нађе,
И говори много слађе.
Церека се, смеје, шапће —
Понеки ме руком тапће.
Ох, што један беше мио —
Чак ме.... чак ме.... пољубио!
Ал ја само срцу годим —
Не марим за свет,
Слабо о ком рачун водим,
Главно ми је — пет.

Сад познајем ревизоре —
Сви о мени добро зборе.
Има младих, има стари' —
Већ су неки секретари.
Министру су десна рука —
Помоћ, савет и поука.
У Београд, кад год ходим,
Увек који дан угодим,
Да пркосим злобном свету,
Па им одем у посету.
И они ме одмах приме,
Како чују моје име.
Ал ја само срцу годим —
Не марим за свет,
Слабо о ком рачун водим,
Главно ми је — пет.

И кад каква жалба има —
Ја удесим одмах с њима,
Па ме увек лако прође —
Никад до зла и не дође.
А душмани само шичу,
Ал узаман на ме вичу —
Ја постижем своје жеље —
Имам своје пријатеље.
Где год хоћу — што да кријем
Могу место да добијем!
Кад бих само рада била —
Београд бих сад добила.
Ал ја само срцу годим —
Не марим за свет,
Слабо о ком рачун водим,
Главно ми је — пет.

VIII Обућар

Сиромах сам, душо моја,
По цео дан туђе радим —
Али хоћу, кол'ко могу,
Бар твој живот да засладим.
И поћас ћу, сву ноћ драгу,
Са две игле хитно шити.
Да бих само кадар био
Своју жељу испунити:
Да проведеш роде мој,
У радости празник свој.
Куц-куц-куц!
Дража си ми Анка,
Но дукат ил' банка!
Куц-куц-куц!

Сутра ти је Ускрс, душо,
А обуће лепе немаш —
А знам да се, к'о и друге,
На забаву већ припремаш....
Па сам, за то, све мануо,
Те ципеле твоје радим —
Хоћу да те обрадујем,
Хоћу да те изненадим.
Весели се, роде мој,
Жив је теби Тоша твој!
Куц-куц-куц!
Дража си ми, Анка,
Но дукат ил банка!
Куц-куц-куц!

Далеко је земља твоја —
Немица си, друге вере,
Ал те волим од свег срца
Без границе и без мере.
Ако нисмо вере једне,
Судба нам је једна иста,
Обоје смо сиромашни —
Али нам је љубав чиста.
Мио ми је Ускрс твој,
К'о и мени празник мој.
Куц-куц-куц!
Дража си ми, Анка,
Но дукат ил банка!
Куц-куц-куц!

И ја сам ти из даљине —
И моји су на далеко!
Никог свога овде немам —
Осим тебе што сам стек'о.
И ти си ми сва утеха,
Кад се тужан с тугом борим —
Са тобом се још, једино,
У невољи разговорим.
Са тобом ја, роде мој,
Заслађујем живот свој.
Куц-куц-куц!
Дража си ми, Анка,
Но дукат ил банка!
Куц-куц-куц!

Ти одавна жељу гајиш,
Да ципеле лепе носиш —
Е, овим ћеш сад, за цело,
Да се дичиш и поносиш!
Свак ће стати, па гледати,
И питати: „ко је шио?“
А ти само сретна реци:
„Мој ми драги поклонио!“
Поноси се, роде мој,
Јер те љуби Тоша твој!
Куц-куц-куц!
Дража си ми, Анка,
Но дукат ил банка!
Куц-куц-куц!

Ципеле сам искројио
Од најлепше шагрин коже,
Па сам шио и шарао,
Што се само лепше може.
А капне су од лагира,
Да се сјаје из даљине —
Свак ће стати па гледати
Од дивоте и милине.

Та, за те бих, роде мој,
Радо дао живот свој!
Куц-куц-куц!
Дража си ми, Анка,
Но дукат ил банка!
Куц-куц-куц!

Колико је лице фино —
Финија су још пенџета;
Па сам јоште удесио,
Да зашкрипе, кад се шета.
Када ходиш, душо моја,
Нека сваки за те чује.
Нек се знаде да те драги
Уважава и милује.
Поноси се, роде мој,
Јер те љуби драги твој!
Куц-куц-куц!
Дража си ми, Анка,
Но дукат ил банка!
Куц-куц-куц!

Мало куцам, мало певам,
Мало станем, па рад гледам,
Па се вес'о, по каткада,
И мислима слатким предам....
Гледајући на обућу —
Доста пута, име моје,
Позастанем, па помислим
И на беле ноге твоје.
Веруј Богу, роде мој,
Узеће те Тоша твој!
Куц-куц-куц!
Дража си ми, Анка.
Но дукат ил банка!
Куц-куц-куц!

Ох, кад ли ће дан да сине,
Када јада неће бити —
Кад ли ће нас, Боже, судба
У животу саставити?

Та доба је, да већ и нас
Мину јади, мину туге —
Већ смо доста дугих лета
Били бедне туђе слуге.
Претрпи се, роде мој,
Мисли на те Тоша твој!
Куц-куц-куц!
Дража си ми, Анка,
Но дукат ил банка!
Куц-куц-куц!

Радим дању, радим ноћу,
И у вече и у зору,
Да зарадим мало руха
И уз рухо хлеба кору.
И мучим се и уздам се,
Да ће некад боље бити —
Да ћу и ја кадгод моћи
За се радњу отворити.
Не брини се, роде мој,
Ради за те Тоша твој!
Куц-куц-куц!
Дража си ми, Анка,
Но дукат ил банка!
Куц-куц-куц!

Када будеш љуба моја,
Можда неће свега бити —
Ал ћемо се, задовољни,
Својим хлебом поносити.
Слађа ће нам, онда, бити
Од нашега хлеба кора,
Но мирисне ђаконије
Из богатих туђих двора.
Весели се, роде мој,
Жив је теби Тоша твој!
Куц-куц-куц!
Дража си ми, Анка,
Но дукат ил банка!
Куц-куц-куц!

IX Очекивање

Сат избија уречено време,
А звук јечи у сред ноћи неме.
Та, нек јечи — на радост ће проћи —
Сад ће мени моје злато доћи!
Он је сада већ од куће пош'о....
Сад ће, сад ће — тек што није дош'о.
Ал већ бије четврт после сата —
А он мени не отвара врата!

Неко иде — кораци се чују,
Па у соби тихо одјекују,
А у мени дрхти срце моје,
Па шапуће: «то је драги, то је!
Иде, жури, да што брже дође....»
Али одјек од корака прође.
Прође одјек, прође мила нада —
Ноћас ћу се претварати млада!

Нешто шкрипи — капија ће бити!
Морао је кришом отворити,
Па сад мени у загрљај лети —
Ал му не дам шале, да одлети!
Љубиће ме, док не сване зора....
Та, доћи ће — та, он доћи мора!
Али заман — капија ућута —
Овог ће ме преварити пута!

Нешто шушну.... к'о прилика нека —
Он ће бити — под прозором чека!
Он је.... он је.... па по двору пази,
Да га когод само не опази.
Ено, лепо, и његовог сена....
Ал не, није — то је од багрена:
Грањем клима, к'о да сањив дрема —
Али њега ове ноћи нема!

Бројим звезде да сачекам лакше,
Ал ми нада под небом малакше;
Бога молим од свог јада свега
Да анђеле бар пошље по њега....
А срце ми узмучило груди —

Санка немам од жеље и жуди.
Али, заман, већ и петли поје —
Превари ме мило драго моје!

X Два познаника

„Како си ми, драги Ико?
Хвала Богу брате Мико!

„Богме си се променио —
Једва сам те сад познао;
Доста си се изменио —
Много си се постарао!“

Шта ћеш брате, земља стари,
Па морамо и ми људи:
Што су мањи божји дари —
Слабије су наше жуди.

„Јеси ли се оженио —
Или јоште старо тераш?
Немој да ми што замераш —
Пре си чудан светац био!“

Како бих се оженио,
Кад Бог није наменио?
Кад посташе први људи —
Венчати их није хтео.
Женидбе су људске жуди —
Брак је човек изумео.
Задатак је људског рода
Независност и слобода.
Брак је грешан, неумесан,
Природа га дала није —
За то многи човек свесан
Са женидбе сузе лије.

Погледа ме кротки Мика,
К'о грешника, к'о јадника.
Па уздану, од све муке,
И прекрсти беле руке.
Посматра ме зачуђено,
И запита замишљено

„Па, Бога ти, чим се бавиш —
У чем дугу ноћ пробавиш?»

Некад спавам, некад зевам,
Или дремљив изволевам:
А, кад на ме дремеж не сме,
А ја онда — пишем песме.

„Знам“, рече ми, „драги брате,
То сам давно знао за те!
Ал шта радиш, кад си сетан;
Кад си тужан и несретан;
Кад те каква туга мори —
Шта те онда разговори?“

Па баш онда песме стварам —
Са њима се разговарам!

«Шта говориш? Песме ствараш —
Са њима се разговараш!“

Разуме се — песме стварам,
Па се с њима разговарам!

«Ал ако се с каквом.... волиш,
А у џепу немаш пара,
Да јој жеље задовољиш —
Шта те онда разговара?»

Онда тужим и уздишем.
И жалосне песме пишем.
Некад тужим мало, лако,
Некад богме и овако:
Ја сузе роним, кад о теби пишем,
Душа ти моја јецајући тепа —
Јесте, сузе роним, тужим и уздишем,
Ал те се клоним моја жељо лепа —
Празног сам џепа.

„Ал кад она пара неће,
Него само тражи среће —
Кад јој страсном срцу гове,
Да те само својим зове?“

Е, ја онда јад не снивам,
Него само изволевам —

Нагиздам се, па уживам,
И оваке песме певам:
Сат избија уречено време,
А звук јечи у сред ноћи неме....
Та, нек јечи — на радост ће проћи —
Сад ћу и ја своме злату поћи!

После, опет, песме стварам,
И поносно изговарам:
Рајском слашћу на земљи се појим —
Кад си душо на грудима мојим!

„Ал када се за те дозна,
Па родбини не узгоди;
Кад се ваша љубав позна,
Па се штогод и догоди....
Чим се онда тужан тешиш,
Кад поклизнеш — кад погрешиш?"

И онда ти песме пишем —
И тад другог спаса није!
И кад тужим и уздишем —
Само мало поситније:
Идем, душо, болних груди,
Да судбину блажим....
Идем, хитам, пун сам жуди,
Да другу потражим.

Насмеши се мирни Мика....
„Дакле", рече „ти баш тако:
У сред свију неприлика —
Песмама се лечиш лако!
Али.... то су, ствари личне —
Ал шта радиш с тешке сете,
Кад, сред своје земље дичне,
Свуд угледаш јаде клете?"

Па и онда песме пишем!
И ту јаду лека има —
Тада тужим и уздишем
У дугачким стиховима:

Тужна си, земљо моја, тешки су дани твоји —
Сва своја тешка сета на моме срцу стоји!
С тебе ме море јади; твоје ме тиште ране —

Неће ми бити лека, док теби дан не сване.
Али већ зора иде — твоја се воља чује —
Избор се прикучује, скупштина приближује,
Па гласај смелим гласом — све своје јаде кажи:
Захтевај, пиши, збори, подсећај, искај, тражи!
Слобода крила шири, па — напред с њоме смело!
Нека ти дивна жеља постане стварно дело!
Не дај, да пуста обест намере твоје квари —
Већ сама своје жеље оживи и оствари!
Све је готово, спремно, да годи само теби....
Ако се сад попустиш — припиши самој себи...!

„Добро, добро!“ рече Мика —
„Нови устав јесте дика —
Ал шта онда радиш, брате,
Кад у џепу нема пара,
А кредитор гледа на те,
Па ти љуто преговара?“

Е, ту, рекох, брате мио,
Нисам с песмом сретан био!
Кад се дужне паре траже —
Онда песма не помаже.
Ту менице само вреде;
Ту се само новац прима —
А на песме и не гледе
Ни с најдужим стиховима.

Њему живо поглед сину,
Као да га јад већ мину,
Па ме вес'о таки пита:
„Па.... би ли ми жирант био?“
Бих, рекох му, брате мио,
Ал сам давно без — кредита....
А без њега нема спаса
Ни од знања ни од ума,
Већ, једино, од прогласа....
Мораторијума....

XI Млади наставник

Жељан сам рада — не жалим труда —
Широко поље преда мном лежи:

Има и добра, има и чуда —
  Све је то вредно да се бележи.
Гледећи живот стварнога света —
  Чудне се слике преда мном роје:
Преда ме нов свет, мислен, излета,
  Те даје грађе за мисли моје.
Ал, заман воља на пос'о гони,
Треба у школу — већ звонце звони!

У школи деца немирна, чила,
  Свако је пуно смеха и среће,
Узаман совет, узаман сила —
  Свако се само жудно окреће.
Узаман зборим, узаман пишем —
  Њихове мисли од школе беже;
Узаман вичем, заман уздишем —
  Она за својом забавом теже.
Њина се мис'о од збиље клони —
А звонце неће још да зазвони.

Ох, децо, децо, мука је с вама!
  Па, кад је тол'ко у школи има,
Како је тамо, где сте ви сами,
  Како је вашим родитељима?
Никад се нећу женити шале —
  Жељан сам само тихога мира....
Бојим се жене и деце мале —
  Нећу женидбе, нећу немира,
Бар, док ме воља на пос'о гони —
О, хвала Богу, већ звонце звони!

Похитам кући — ручак ме чека —
  На хитац ручам, па, опет, радим.
Таман ме узме милина нека;
  Таман да свршим и да засладим,
Па да уживам и да прочитам,
  Што сам у своме заносу рек'о....
Журим се, брзам, скраћујем, хитам,
  Нестрпљење ме обузме неко,
Воља ме на рад зове и гони —
Али, тек, звонце, опет, зазвони.

XII Кондујита

Ох, ала је лепа ћерка
У богатог газда Јанка —
Пуна бела и румена,
А име јој лепа Станка.
Та увек ми очи стану,
Када на њу поглед бацим —
Чисто бих јој, каткад, хтео
Само срце да добацим.
Ал је заман много гледам —
Ономад ми човек каза:
„Не да“, вели, „практиканту —
Не да ником без указа!“
Може му се — богат човек —
Гледа ком ће дете дати:
Гледа кућу, где ће моћи,
К'о код њега, благовати.
А ја јоште указ немам....
Но јуче сам молбу дао —
Али сам је чини ми се,
Министарству заман слао,
Јер министар, најпре, пита —
Ту решава кондујита.

Што председник судски каже,
То министар увек прима —
А на мене наш председник
Увек добру вољу има.
А и што ме не би волео,
Кад посао тачно вршим?
Што год ми је до сад дао,
Хитао сам да довршим.
Што ми даде, да заведем —
Ја заведем оног часа....
Никад није још о мени
Чуо каквог ружног гласа.
С ким се дружим и с ким идем —
Увек, најпре, добро гледим —
Мислим, да је крајње време,
Да се и ја унапредим.
Шест година, како служим,
И јуче сам молбу дао —
Али сам је, чини ми се,
Министарству заман слао,
Јер министар, најпре, пита —
Ту решава кондујита.

Казује ми, баш отојич,
Председников пандур Јово:
Како се је наш председник
Са судијом саветов'о.
Ја сам добро увидео,
Да се нешто много хита —
Мора бити, да се, онда,
Попунила кондујита.
Каже Јово — он је, онда,
Пред вратима собним био —
Да се тада и о мени
Неки тајан збор водио.
„Много“, вели, „нешто зборе,
Ал се само име чује....“
То су они говорили,
Шта ко од нас заслужује.
Баш сам добро урадио,
Што сам сада молбу дао —
Али сам је, чини ми се,
Министарству заман слао,
Јер министар, најпре пита —
Ту решава кондујита.

Но она је већ готова —
Прексутра ће можда слати,
А после ће, о Цветима,
Већ и указ потписати!
Ох, ал само док изађе,
Па угледам име своје —
Нигде тада неће бити
Преголеме среће моје!
Па док дођу и новине,
Да се моје име чита,
Па ми сваки пружи руку,
Па ми стане да честита....!
Са сваким ћу да се љубим
— Цео дан ћу пијан бити —

А указ ћу, од милине,
  Одмах с места — урамити.
Ал га, тужан, јоште немам
  — Тек сам јуче молбу дао —
Али сам је, чини ми се,
  Министарству заман слао,
Јер министар, најпре, пита —
Ту решава кондуијта.

Ал ми срце предсказује....
  Нешто ће ми лепо бити —
И десно ми око игра,
  К'о да ћу се поносити.
Ох, чим видим, да сам писар,
  Таки идем газда Јанку,
Па ћу рећи: газда Јанко....
  Дај ми твоју ћерку Станку!
Штоваћу те као оца,
  А њојзи ћу мелем бити....
Можда ћу га у радости
  И у руку пољубити.
За кума ћу после, одмах,
  Председника самог звати....
Само.... само.... најпре треба —
  Тасту указ показати.
Давно служим.... није шала....
  Са правом сам молбу дао —
Али сам је, чини ми се,
  Министарству заман слао,
Јер министар, најпре, пита —
Ту решава кондуијта.

XIII Лепи Лаза

Као зашто да се женим,
  Кад свуд за ме среће има?
Свуд ме воде свуд ме цене,
  Свуд ме сваки радо прима.
А девојке све уздишу,
  Покрај свега свог мираза,
Свака би се радовала
  Да је узме лепи Лаза.
Али Лаза само вара —
Бежи Лаза од олтара.
Свакој срце радо прима —
Ал ни једну не узима.

Има доста лепих мома,
  Има доста лепих жена —
Свака ми је познаница,
  Свака ми је наклоњена.
Па, када ме туга мори,
  Ја међ' њима срцу годим,
Па се таки сваког јада,
  Сваке бриге ослободим.
Ал се заман свака вара —
Бежи Лаза од олтара.
Свакој срце радо прима —
Ал ни једну не узима.

Ако одем каквој кући,
  Где девојка лепа има,
Сва се кућа обрадује —
  Све ме, одмах, својски прима.
Отац, одмах, кудгод оде
  — И мати се кудгод дене —
А кћи свира на клавиру,
  И у песми пева мене.
Ал се заман свака вара —
Бежи Лаза од олтара.
Свакој срце радо прима —
Ал ни једну не узима.

И кад одем код жењених,
  Увек само госпу тражим,
Па, на њеним погледима,
  Очајалу љубав снажим.
Заносим се и уживам,
  Али јадног мужа жалим —
Па се, често, и прекрстим
  И судбину своју хвалим

Свака жена мужа вара —
Бежи Лаза од олтара.
Свакој срце радо прима —
Ал ни једну не узима.

По негде ме сами зову....
  Ту су части, ту ужине,
Ту су слатки разговори,
  Ту раздраге и милине.
А, обично, увек буде
  И рођака каква млада —
Не бих ли се, покрај чаше,
  Заљубио из ненада.
Али Лаза само вара —
Бежи Лаза од олтара.
Свакој срце радо прима —
Ал ни једну не узима.

Има доста удовица —
  И њима се често сратим,
Па се тешим и забављам,
  Те досадно време кратим.
И, почесто, многа падне,
  На ватрене моје груди,
Па ми прича о свом благу —
  Али заман... заман жуди.
Лаза сваку само вара —
Бежи Лаза од олтара.
Свакој срце радо прима —
Ал ни једну не узима.

Као за што да се женим,
  Кад љубави свуда има?
Цео ми је свет отворен —
  Свак ме јоште радо прима.
Кад сам жељан пољубаца,
  Ја се играм и игара:
Делим фоте, па.... удесим,
  Да се „вади из бунара“.
Тако Лаза само вара —
Али бега од олтара.
Свакој срце радо прима —
Ал ни једну не узима.

XIV Кажњени неверник

Неће више нога моја поћи путем грешне страсти —
Ох, страшне су на том путу све милине и све сласти!

Бегао сам од љубави — њен ми оков тежак беше —
Ал ме мамци демонови мало у гроб не однеше.

Бегао сам од погледа, што у срцу миље буди,
Бегао сам од твог даха од таласних твојих груди.

Но, блудећи по стазама, што од тебе даље воде,
Наиш'о сам на сирене, што страстима на зло годе.

Јест, тражећи жељна спаса од праведне жеље твоје —
Слободећи срце своје — расип'о сам здравље своје.

Скуп је онај леден осмех, што пожудног себи мами —
Скуп је осмех и загрљај, што се плаћа у осами.

Јесу тешки они дани ојађеном срцу моме,
Кад ме питаш: кад ћу, једном, да те водим дому своме;

Јесу тешки они часи, кад ти суза сузу гони....
Ал су тежи они часи, кад се, кришом, здравље рони.

Ох, горка је она сладост, што се сваком лако даје....
Ох, слатка је твоја љубав — макар да ме срца стаје.

За то: ево срца мога — чини с њиме, што ти драго....
Ох, где ми је сада здравље, да ти дадем и то благо!

Ал овако јоште молим: праштај оном, што се каје,
Не вређај ми, барем, срце, док и њега јадног траје!

ПРЕОБРАЖЕЊА

(Свршетак)

V

Почетком нове године вратише се сви, осим Ђорђа, а од новака дођоше само два варошанина. Тек након двије три недјеље стиже и Ђорђе и предаде ректору писмено оправдање. На наша питања, он одговараше, да није био болестан, него да му се није хтјело, а кад га неки хтједе застрашити да је могао изгубити «благодјејање», он се насмија и слегну раменима. Па онда поче се горе владати него ли прошле године: дана не прође а да се с неким не завади; учио није ништа, а у школи толико се обезобрази, да није хтео одастати њеколика часа затвора, на што га осудише због неуљудна одговора њеком наставнику. Ректор је био на чуду с тога; жао му бјеше истјерати га, те се домишљаше шта ће с њим. А Ђорђу ни бриге, био је једнако весео и једнако шапуташе на само са својим земљаком богословом Пипом.

У осталом у сјеменарији све је ходило као и прошлијех година. Оно двоје «одојчади» бијаше на мукама са нас тринаест «двизаца», а ми опет са «трећашњима», а ови са «богословима», а сви скупа са економом и ректором. Влада и ја бијасмо опет у соби са Крстом, који

нас је пазио да не може бити љепше, а ми стражили његове ноћне излете, да не може бити боље.

Једне недјеље, од прилике два мјесеца послије почетка учења, дођосмо с литурђије, те се, по обичају, скуписмо у шпиленције пред ручак. Баш кад стаде клокотуша на зиду хоћаше да зарежи, (ми говорасмо да она режи као псето), јави Лазо да њеки господин тражи Ђорђа и Пипа. Економ погледа ту двојицу, они се значајно огледаше и ђипише, а ми за њима, чисто гурајући пред собом млитавога попа.

У ручаоници, гдје сто већ бијаше постављен, ходаше горе доље њеки црномањасти господин, омален, ама жива ватра. Он се ижљуби са Ђорђем и Пипом, па одведе у закутак и прошапута с њима, пак угледавши економа приказа му се и дода њешто, а на то економ сав усплахирен искочи вичући:

— Камо Лазо?.. О Лазо! Брзо по г. ректора!.. Брзо! Па онда се врати ка странцу и ширећи руке вели му.

— Ама то не може бити! То, баш по закону...

— Умирите се, господине попе! Рече странац мирно и смијући се.

Ђорђе повуче Пипа за мантију, те оба изађоше и упутише се на горњи под. Ми кренусмо за њима, вичући што који: шта је с вама? Куд сте нагли? — Идемо! одговори Ђорђе, пак настави грабећи по два степена једним кораком: идемо у *свијет!* Ја ћу са стрицем на брод, а Пипа ћемо искрцати у Александрији, код његова старија брата... Ето то је... Ми смо се надали, али не знађасмо почисто. Сад збогом! Ено вам пак царујте и и попујте!

Пипо је уза степенице свлачио мантије говорећи: ето вам сукње! Ко је жена нека их носи!

Чим уђе у собу Ђорђе дочепа латински рјечник и баци га вичући; — «ето вам проклети *латинаус*! Остале књиге и хаљине на брзу руку сложи у свој ковчег. То

је исто чинио и Пипо, али се њему сад ражали, па бризну у плач.

Ми сиђосмо, јер нас звоно позиваше. Затекосмо странца са ректором. Овај ћуташе намргођен. Пошто се у тишини наврстасмо испред врата, рече ректор.

— Али. промислите, капетане Иво, ми имамо писмене обавезе њиховијех родитеља, да ће им дјеца бити свештеници!

— Ја то знам, господине, али немам шта друго казати осим онога што рекох. Ако гуверан устражи намиру трошкова, моћи ће се судом наплатити, али ја не могу с тога дангубити. Мени је вјетар у крму и једра су разапета, сад ако ви ђецу задржите, против воље њиховијех родитеља, ја ћу чекати, али ће, жимиочи, тражити дангубу, а та ће, жимиочи, бити повелика, јер, није шала, брод крцат и петнаест *главах војске*. А, к'о што рекох, даћу ви на писмено све како ви речете.

— Добро, најпослије хајдмо у моју канцеларију, да свршим то, рече ректор и одведе га.

Ми посједосмо, Ђорђе и Пипо јеђу стојећке. Економу се свидје да изговори «слово» поученије о ненадном растанку и о судбини бокељских мрнарâ. На наше чудо Ђорђе га је пажљиво саслушао.

Чим се капетан поврати, оба ђака стадоше се љубити са својим друговима. Кад редом дођоше до мене, Ђорђе застаде, те ће капетану

— Дондо Иво, овај се презивље к'о и ми, а не зна ђе му се отац родио.

Капетан ми пружи руку, те ме привуче к себи гледајући ме пажљиво црнијем очима.

— А како ти се зваше отац? запита ме.

— Иван, рекох.

— Е... жив био?.. Учи се добро! То је изрекао застајући и омјерајући ме са стране. Кад пођоше, јави ми се руком, смијући се чудно.

Догађај бјеше узнемирио сјеменарију за неколико дана. Непрестано се говорило о Ђорђу и Пипу. Сваки од нас завиђаше им, и у својој узаврелој машти праћаше их по широкоме мору и нагађаше о њиховој будућности, разумије се онако дјетињски, гледајући све љепше што је. Мене пак немило дирну онај поглед и смијање капетаново, али о томе нијесам разговарао ни с којим. ни са Владом. Доцније сам одгонетнуо загонетку. али о томе нећу да причам.

Нееколико дана послије тога љуштила је киша на сав мах. Владо и ја, пред вечером, снуждени сједијасмо у нашој соби. Крсто дође с поља сав мокар. Пошто објеси горњу хаљину о клинац, извади из ње новине и рече:

— Умр'о вам је учитељ.

Тај нас глас пренерази. Мени се прекиде дисање.

— Да, настави Крсто, ево овдје пише какав му је био погреб и многе друге ствари о њему. Ево да вам прочитам. И Крсто стаде читати, устављајући се често. док нас мине силније јецање.

Писало је: господин бјеше родом из Срijемских Карловаца. Због болести у грудима дође у Приморје као свршени богослов. тражећи учитељску службу. Он. сиромах. не знађаше да православнијех школа нема уз море. те би принуђен склонити се у нашу окружну варошицу, гдје проживје осам година. вршећи савјесно своју дужност и остави лијепу успомену. Сестра му се удала у истој вароши...

Ја сам дуго и јако тужио за њим. Привиђао ми се у сну. падао ми је на ум у сред учења или игре. Тога се ипак ради сјећам, јер та измјена у оном пустом и себичном живовању, буђаше у мени заспале човјечне осјећаје.

Али тај догађај бјеше ситница према другоме. који нам усуд дохрани: он не бијаше до претеча наше зле среће.

На уставке месојеђа било је весело у сјеменарији. Јело се и пило више и боље него обично, не би шиленција, нити и каква запта. По вечерњи кренемо у чреду, као и сваки дан, али без реда. Вријеме је било дивно, какво само у Приморју може бити у половини фебруара, ако нема кише ни буре. Кад минусмо равнице под градом, угледасмо под једним стаблом неког високог сељака. Човјек накукуљио хаљак, па вири испод њега једним оком, као да је мећава ударила. Влада и ја с Крстом и са још неколико их, бијасмо предњи.

— Што ти је горњи човјек! — поче Крсто. Огрнуо се у сред љета, а стао као укован, као да ће нас бројити као стоку!.. А, може бити, да је и друго што! Покрио лице, па мјерка лијево, мјерка десно, к'о есапи: данас су покладе, па све весело и пијано по овој питомини, данас је згода да се «привати» које бравче, а могла би послужити срећа да се одјави читаво крдо. Гледајте га! Бога ми, није он сам. То је војвода, а војска му је негдје иза леђа. Де, те мало брже, да заподјенем с њим разговор!.. Помоз Бог, пријатељу!

Око сини испод кабанице и заигра, па онда се одгрну глава... Нашега Рула, блиједа и чупава.

Као да ме нож у срце удари, кад га видјех гологлава, — јер у горњој Далмацији покајници иду тако седам недјељâ.

— Шта је, Шпиро, ако Бога знаш? Зар ти к нама? Или си њеким другим послом? викнух ја.

— Богме, руле, зло.. Ја к вама... Зло, да се нема куд горе... Носим вам црне гласе...

— Куку тата, куку мени! врисну Владо, чупајући косе.

Руле сједе и бризну у плач.

— Ето ми сузе не пресишу, ето три дана, вели. А зна' сам да ће ме црњи јад покосити кад видим ово дијете. Ао, Бого наш.. И узе Влада око паса, па га сједе

до себе, и наслони му главу на кољено. — Не коби тату Владо дијете, он је у животу, а док ти је њега...

— Па што је, дакле, викнух поново и сједох му с друге стране. Сви се наши другови и економ начеташе око нас.

— А? Што је, питаш, је ли? А ето кога није, није, али опет велико је зло. Полак села помрије. Па онда леже легом попадија и умрије трећи дан. Па и Анђа паде још прије матере, а премину сутра дан. У два дана два гроба....

Нас двојице стаде страшна кукњава, а у исти мах сви се другови одмакоше. Мени криво би што нас у невољи тако напуштају, те скочих, али ме економ устави руком. Он поблиједе и дршћући изговори.

— Не примичи се!.. А ти, несретниче, још додирујеш ту дјецу, још хоћеш да ми предаш писмо! говораше слузи.

Сад те опет не разумијах јер је, ваљда, било у свези са пређашњим говором.

— А, јадан. Ја сам Шпиро, попов слуга, нијесам ја морија..

— Знам, знам, али ти долазиш из заражена мјеста. Велиш да су та чељад помрла од црнијех оспица, а то прионе.

— Е, Бого мој, чуда с вама новијем поповима! К'о да што год може бити без божје. Та ето ја сам једнако био око боника̑, па...

— Сад већ нема друге до води ту дјецу гдје знаш, прекиде га поп. А ја ћу их примити пошто их љекар прегледа. Хајдемоте ви остали!

И сви пођоше са економом натраг, а нас двојица остадосмо са слугом. Владу од силне трзавице удари пјена на уста, а мени се чинило да ће ми се откинути срце. Руле нас тјешаше све једним те истим ријечима: да захвалимо Богу што поп оста жив: да не срдимо Бога, јер би могао и попа узети. Болест је, вели, тргла

на се, од кад је обишла попову кућу. Тако као да је морало бити. — Најпослије видећи да од његовијех ријечи нама не бива ништа боље, а да ће нас ноћ затећи на сред пута, Руле устаде дрмусајући нас.

— Хајдемоте — вели — јер ће се град затворити, а може вријеме ударити, па ето нам готове погибије, и то не од божје, него од наше.

Пођосмо, посрћући као пијани. Ја се мало прибрах те рекох Шпири да сврнемо у крчму, гдје смо првом починули, али да не казује ништа. Тако и би. Газдарица «код веселог Далматинца» смјести нас у собу, не питајући ни за што, осим за ђедово здравље. Руле је вечерао те добро, а ми непрестано пијасмо воду. Ђедово писмо прочитасмо небројено путâ, залијевајући га сузама. Спомињем се да ме највише дирнуше ове ријечи из њега: «ето, под старост остадох као искрено стабло, а сад немојте ви да му испресијецате жиле, ради вас»... Једва пред зору савлада нас сан, а пробудисмо се у сред дана. Чим очи отворисмо те се опоменусмо рашта смо ту, спопаде нас жалост, горе него синоћ, особито Влада. Није хтио ни да чује о сјеменарији. Пошто видјех да сви моји разлози не помажу, отидем сâм. Али ме слуга врати с уласка.

— Амо не можеш, што нећеш отићи најприје у болницу да те прокаде и прегледају и да узмеш свједоџбу, веле Лазо.

Ја се одшуњам за ћошак богословије, чекајући докле Крсто не изађе. Срећом ухватих га на само, те, кроза сузе, потражих његова свјета. Добром Крсту заводнише очи, те пође са мном у крчму. Сјећам се између осталога да је и ово говорио: «Несретном нашем народу нема ни од куда помоћи. Те проклете црне красте тамане горњу Далмацију готово сваке друге, треће године, а нико на то ни да главе обрне!» — Ја сам се, Бога ми, чудио што то збори, ко то може помоћи од болести, али не рекох ништа.

Све лијепе ријечи Крстове не склонише мог упорног ујака да се врати у сјеменарицу. «Нећу, па нећу! Даље ми наука не треба, па ето!» То му бјеше сав одговор. Богослов се наврати истога дана послије подне, на сутра дан два пута, па видећи да све грђе бива с дјететом, он написа дугачко писмо ђеду, који нам прочита. Главно је у њему било да, он свјетује попа нека задржи Влада недјељу, двије, докле се разабере, јер би горе било да остане у Задру.

И тако Владо отиде са Рулом.

Ја, мало по мало, стадох долазити к себи. Напрезао сам се учењем и ходио сам много по обору сјеменарийском, да забашурим свој јад. И то поможе.

Око ускрса примих писмо од Влада. Имао сам се чему чудити. Он је био весео и задовољан. Отац га је намјестио у трговини код госпође Паве, у нашој варошици, гдје ће — вели — пробавити двије, три године, па онда ће у село З. преузети радњу од зета Мила. Јављаше ми и новости из варошице: поп Кезо је на умору од сухе болести, а г-ђа Милица, сестра учитељева, такође лежи од исте болести, која је нагло на њу напала, чим се ослободила од првог дјетета, и т. д.

Ја му нијесам ни одговорио, јер ми је јако жао бјеше што не спомену своје мртве до у мало ријечи. То тако примих к срцу, да ми се за неколико дана ране повриједише.

О Петрову-дне владика зађакони сва три богослова, намијенивши им и парохије.

Тешко ми падаше растати се са Крстом, али друге није било. По испиту, кроз два три дана, сви се разиђоше. Што ћу сад ја, кукав ти сам? Мислим и размишљам свакојако, па најпослије отидем к ректору, који ме је лијепо пазио.

— Господине, рекох, да ми дате препоруку на којега игумана од наша три манастира, да тамо проведем ова два мјесеца.

— А што нећеш ка Ђеду ?

— Не могу, господине, Ђедо је готово самохран, јер нема до једнога сулудастог сина, а осим тога срце ме тамо не вуче од кад нестаде моје добре бабе и тетке...

— Добро, дијете, ево ја ћу ти одмах написати. Најбоље је да идеш у Крупу, тамо је здравина. А како знам да немаш трошка, даћу ти њешто из закладе за спромашне ђаке.

И он узе перо, али се одмах куцну прстом у чело.

— Е, гле! Има и други начин да ти се помогне. Би ли ти остао овдје у Задру овога распуста, кад би се нашло посла?

— А какав бих посао могао ја вршити? запитах у чуду

— Врло лак, — поврну он смијући се. Твој друг, мали М-ић, пропао је на испиту из два предмета. Његов отац, баш јуче, молимо ме да му нађем кога, ко би му дијете поучавао до отвора школе. Ја сам помишљао на неког нашег младића, који није у сјеменарији, али ето можеш и ти. Нeће се ту много знања, а ти си имао добре биљешке. Хајде с мјеста са мном, не треба ти се предомишљати.

Идући улицом, пошто ме мину чуђење да ја њекоме могу бити учитељ, обузе ме велико задовољство. Најпослије, ја, у овијем годинама, с ово мало науке, могу њешто зарадити и могу бити потребан њекоме!? Међер није све онако црно како дотле замишљах.

Господ. М-ић бијаше богат трговац, дућаном у широкој улици. Ја сам га често виђао у цркви, и много слушао о њему како је својим радом стекао велико имање.

Бијаше висок, личан човјек, просиједа брка. Син му је био у истом разреду са мном, млеђако, размажено и тупо дијете, да никако човјек не би погодио е је то плод онога снажног стабла.

Познах на лицу госп. М-ића да се зачуди видећи кога му ректор доведе, али то не рече, јер је имао велику вјеру у нашег старјешину. Након мало ријечи између њих двојице, заповједи он шегрту да ме поведе ка кући. — Иди — вели, па га учи, уру, двије, три на дан, колико видиш да устреба, а код мене ћеш јести, и што ти ја дам плаће, биће ти право. Иди, синко.

— Да, а спавати ћеш у сјеменарији, додаде ректор.

Ко сретнији од мене! Чисто ми се чинило да не стајем ногама по калдрми. Шегртић, постарији од мене, гледаше ме са њешто поштовања, — бар тако ми се видјело.

Али кад стигосмо у господску кућу, ја се збуних. Већ с уласка газило се по поњавама, којима застрте бјеху и степенице и слареви. Свуд по стјенама слике и огледала, тамо амо завјесе и врата без броја, а хладовина пири одасвуд, а мирис њекакав да загуши. Ни у владичину двору не бјеше тако!

Госпођа Регина — тако се звала жена М-ића, пореклом гркиња — набијељена и румена лица, извалила се на широкој столици, па чита њекакву књигу. Кад јој слуга каза за што ме довео, стаде ме жена омјерати од пете до главе.

— Па уцитеј! вели она.

— Ја сам ђак — одговорим па ето господин ме ваш послао....

Она зазвони. Дође једна пристара собарица, сва нађинђерена, као какво страшило, те се сите начеврљаше гледајући мене. Најпослије слушкиња доведе Емила. Он је повлачио очима пут мене, пак се преви уз мајку, као цурица. Пошто га се сита наљуби и раздијели му косицу на блеђаној глави, поведе нас у другу собу и ту нас остави за столом пуним књигâ.

Емил не знаваше ни бекнути српски, те се разумијасмо како тако. Послије мало разговора дохватисмо

граматике, па опет разговор, па мало рачуна, и све тако на измјену, докле нас не позваше на ручак.

Богме за столом М-ића накнадих и дуго гладовање у сјеменарији и сву досаду са малим Емилом. Какво ли то изобиље бјеше! Момак доноси јело за јелом, све љепше од љепшега, а у потоњу преслачке и воће. Домаћин према мени у зачељу, а мати према јединцу. Ово двоје само лискају, а стари вук и ја баш вучји напали. Још то њему мило те ме нагони, «е сам дијете жељан да виђу кога е у мојој кући слатко једе» вели господар. Говорио је крупно, — прави горњак. Ја сам се покорно смијао његовим шалама, али у себи помишљах: «е црна ти памет, газда! што се не ожени каквом крупном Далматинком према себи, па да узимаш и срчана порода и пуну кућу здравља и весеља! Него ли нађе њекакву мачку, њекакву Регину из бијела свијета, с које ће ти се истражити кољено, као што ти се из куће истражило све што је нашко!»

По ручку отпустише ме, рекавши, да дођем тек пред вечеру ка своме питомцу. Ја, весео зврљах цијело послије подне, пак се још искупах у мору, како ћу боље огладњети.Ноћих сâм у пустој сјеменарији.

Тај срећни живот трајаше пуних педесет дана. Емил се провуче на испиту, па га отац — на моју жалост — одведе њекуд, у Трст ја ли у Љубљану, не знам, у некакву трговачку академију.

Почетком треће године било је добре принове у сјеменарији; дође десетак одојчади са свијех крајева Далмације, највише с југа. Економ рече да су се тијем бројем попунила сва благодјејања, те ако који кроз годину не отпадне, да се дуго неће ни примати ђаци.

Моји стари другови једва ме познаше, тако се бијах угојио и раскрупњао за два мјесеца. Па онда имао сам двадесет фиорината, што добих од г. М-ића; па онда имао сам силесију познаника мојих вршњака и постаријих по цијелом Задру, с којима се спријатељих; па

знао сам град боље од икојег сјеменарца; па и талијански сам говорио правилније него и један од њих. Све то скупа учини да ја одмах с почетка треће године узех превласт међу сјеменарцима. Ја почех друговати само са четврташима; с двојицом њих дијељах и собу. Нађох опет двије кондиције, истина обје заједно не онако масне као Емилова, али тек тек падала је нека цркавица. За ручком, за вечером, ја увјек извадим из шпага или слаткиш, или јабуку, крушку, неранџу, па густирам. Кад насташе постови, ја кришом ка стрини Вилини и ту се затворим у собу, пак, за плету, сит се набубам печења. Вилина ми је давала јела и на почек. Моји друговн не могу да се начуде како од поста не мршам и не постајем мрзовољан, као и они. Тако сам вјешто заметао своје трагове.

Прозваше ме игуманом. С прва сам се једио на тај надимак, али кад ми он тако припону, да ме чак и економ њим звао, тада огуглах.

Те године не деси се ништа знатна у сјеменарији, Четврташи су били цијелога љета узбуђени, очекујући одговор од владе, хоће ли им допустити да се на годину упишу у богословију. Бјеше се заподјела стара парба између владике и министарства око тога. Владика је тражио да се преполове године учења за «свјашченике бити имајуће». У томе сав је народ био уза њ. Та кога ђавола да се момчад провлачи шеснаест година кроза школе, па да научи кршћавати, вјенчавати, и остале работе поповског заната!? А да је бар за што, него најбоље нурије не доносе више од 300 талијера, и т. д. Али испит се примицао, а то се не ријеши. Ја опет бијах у мисли куда ћу на јесен. Некако манастир ме те године није привлачио.

Али добра срећа опет се јави, и то у каквом облику, Господе! Јоште да ми је ко рекао е ће та «прилика» моје тадашње среће бити и ковач моје цијеле будућности, не бих, заиста ни у шали примио.

Да причам редом, ако ће и у кратко.

Сједимо ми у оној пустој шпиленцији. Надгледа нас, тобож, економ, који од силне цмарине — бјеше плиштак мјесец — малко закуњао на широкој столици. У њеко доба зачусмо како се Лазо с њеким пре на степеницама. Као да се и погураше.

— Не мош горе, бре! викну Лазо, па онда бррр, стаде тутањ.

— Могу, к'о у своју кућу. Ово је царска кућа. Па ја се познајем и са попом. Пусти, бре! чула се њека гласина, а одмах за тијем уђе к нама човјек, дуга трупа, кратких ногу, велике главурде, сијерпјех очију, у сивасту одјелу

— Помоз бог, господине! Помоз бог! дјецо. Учите, а? Јакако! Шта радите, ви попо?

Ми прснусмо у смијех. — О, шјор Кирјаче! А ви сте то? Па, од куд? Тражите мене? Само лакше. Овдје није слободно... ходите у моју собу, ако... започе економ.

— Јок, ја не тражим вас, него, него, један од овијех ђачића ако може да ми њешто препише, разумије се за паре, за готове паре, де'те, који лијепо пише, разумије се талијански, ево видиш нема но три документа, али, богме, треба чувати да не кане из пера, а осим тога...

— Само тише, господин Кирјаче, и да видимо шта хоћете.

Ми се сви начетасмо око незнанца, који вађаше из дубоких шпагова мноштво хартијâ, хватајући их у своје канџе — јер заиста му руке наликоваху на канџе. — Ево само ова три «документа» да се препишу, лијепо, на чисто. Ово је погодба једна, а ово је признаница, а ово је завјештај. Три тврде плете, ко ће да добије? Разумије се попе, на вашу одговорност, јер ако пропану, пропало је... (завитла руком и стаде звиждати)... Ја сам и прије то чинио кад сам долазио у Задар, ако се сјећате, господине. Дођем лијепо у сјеменарију... а што да плаћам лацманима? Него онда бијаху подрукчији момци овдје, све у мантијама. Сад све, једно. Дакле ко ће да добије три плете? Алабандала!

— Ја ћу! рекох.

— А игуман! заграјаше сви.

— Дакле ти ћеш? Па добро. Алабандала! За што те зову игуманом?

— А зашто ви говорите сваки час «алабандала»? Шта то значи? рекох.

— Ја? Ја сам друго нешто, а ти си... али сад свеједно. Дакле, сутра у девет урâ у јутру да буде готово. Алабандала. Збогом!

Настаде права комедија, сви повикасмо једногрлице: алабандала! Економ се хваташе за трбух од смијеха, али како се бојао да не нађе ректор, стаде нас преклињати да се утишамо.

— Хоћемо, али да нам испричате ко је тај: алабандала? рече њеки.

— Сједите де па слушајте. То је чувени шјор-Кирјак из К., абокат из буџака. Он закупљује парбе и заступа парничаре на судовима, пише молбе, писма, продаје савјете — еле абокат своје руке, с којим и прави адвокати имају главобоље. Кирјак је познат по свим крајевима горње Далмације. Сељаци га зову и шјор-Курјак; а њеки опет и «Алабандала» због те његове узречице. Али је богат и весељак...

Ја се дадох на посао. Много сам се знојио и много листова артије потроших, док преписах добросретне исправе, али Кирјак их затече готове сутра дан, у уречено вријеме.

Пошто је помњиво сравнио пријеписе с матицом, одмаче их од носа, па посматраше час њих, час мене.

— Јеси ли баш ти преписао ово?

— Јесам, одговорих омјерајући га презриво.

— Е, алабандала, ево ти четири плете кад си тако ваљан. Па опет знам да си сирота и да се добро учиш... Ти си унук попа Стевана Д-ића, са Тромеђе? Знам ја сву историју, а дознаћеш на скоро колико ти добра жели стрико Кирјак, као што жели свијем сиротама. За

сад ти кажем да добро размислиш кад примио будеш црно на бијелу. Разумијеш ли: црно на бијелу! Немој да те залуду зову игуманом. Е, алабандала, збогом, и запамти све!

И ако ми тај човјек бјеше смијешан од главе до пете, опет ме неки страх хватао; чинило ми се да сам са нечастивим склопио уговор. Тај ме осјећај бјеше обузео, поред свега тога што ми испит бијаше за вратом.

И баш у очи судног нашега ђачкога дана примих писмо од ђеда. Оно је почињало овако:

Драги мой унуче!

Мнѣ любимѣй!

Ни у једну његову писму дотле не бјеше те друге врсте: мње љубими. Па онда ово бјеше написано новим гушчим пером, — што се познало. Па онда бјеше препуно реторичких ковчâ и спона, као: «аки», «обаче», «понеже» «сирѣч». Па онда кипташе звучним ријечима: благообразіе, добродѣтель, благодарност, и т. д. Бићу прочитао најмање десет пута докле јасно разумјех све, а пошто разумјех, запламтише ми образи од стида.

Ђедо ми причаше све шта је учинио за мога оца и за мене, па онда ме кораше што сам незахвалан, што се *јадам туђим људима* да ме је он напустио: а он да штеди оно моје сиромаштине да се умножи, докле се не запопим.

Не знам на кога сам се већма срдио: или на Кирјака, који је слагао, или на Ђеда који је то повјеровао, те ме тијем вријеђа, који, без невоље потрза мртва мога оца. Тада првом наслутих какав је одиста свијет. Глава ми бучаше. Цијеле ноћи снијевах страшне снове. Видио сам бабу и Анђу, а као знао сам и у сну да су мртве. Баба сједећи једнако плаче, а Анђа у свијетлом руху обиграва око мене. Ја их мољах да ме приме к себи, а у њек, баба ми одговори: «чекај да зовнем оца ти Ивана, па како он рече.» И дозваше неку magловиту прилику, пред којом ме обузе јежња. Прилика јасно рече: «не! Слушај ти Алабандалу, и учини све како ти он заповједи!»

Уставши рано, започех једно њежно писмо Ђеду, али одмах се сјетих да ме и не позива к себи на јесењски, одмор. Та ме помисао тако разјари, да искомадах његово писмо и свој одговор.

На испиту учитељи се чуђаху мојим сметеним одговорима; један рече надзорнику да просто не разумије што је мени, јер ме знађаше као слободна. И други су поштогод додавали око мојих одговора, тако да се у неко доба сви погледи стекоше на мене. Најзад математичар ћелоња викну:

— Та видите да је дијете болесно! Изађи, ти мој. пак се расхлади на улици, па ако доцније узмогнеш; поврати се!

То ме је спасло.

Док су се моји другови разилазили из Задра, ја сам као бјесомучан ходао по улицама. Једна ми се мисао бјеше укопала у мозак: поп нећу да будем! Ама бићу, ако ништа друго измећар, али поп ни по што!

Другог јутра Лазо ми предаде једно писмо.

Гледам натпис а не могу да познам руку. Од ђеда није, ни од Влада, а јест из Далмације.

Вриснух кад по дну прочитах: твој доброжелатељ Кирјак Р. . . ић.

Писаше ми:

Драги младићу, ако желиш провести ферије у мојој кући, код мене, примићу те драге воље, јер ја радо чиним добра сиротама. Дакле ако си вољан, отиди у улицу св. Вране, код г. Папареле и покажи му ово писмо. Он ће ти извадити билету до Ш. а даће ти и новаца колико устреба за кола од Ш до мене. — Мени ћеш радити по мало, али ћеш имати и слободе доста ..

Отрчах к томе Папарели Знао сам и од пређе да је по занату што и Кирјак, али кад га видјех зачудих се. Бијаше то врло угледан човјек, висок, средовјечан, питома лица и понашања — еле прави господин.

Он ме прими љубазно у својој лијепо намјештеној писарници, брзо прочита писмо, па такође хитно, скупи сноп артија̂, обмота их траком, и с мјеста изађе са мном. Уз пут — онако, чисто као мимогретке — исповједи ме али до ситнице, тако, да је у десетак минута знао и сву моју прошлост, и све што ми се мијешало у глави.

Чудом се зачудих кад г. Папарела уђе у агенцију лојдову и узе билету трећега мјеста, па ми даде пет форината и рече са свим мирно:

— Ево вам билета, а ево вам новци. У Ш. ноћите у крчми «код мрнара», ту је јевтино. Замолите крчмара да вас препоручи ком кочијашу, — кола сваког дана полазе за К. Ове артије предајте у руке г. Кирјаку; чувајте их као своје очи, не шалите се тијем. Е, збогом! и пружи ми руку.

— Како! Зар.... баш ... — почех.

— Да, њему у руке. Ала имате дивно вријеме! Пазите, лађа полази до једне уре. Срећан пут, младићу!

И он отиде.

— Па зар збиља тако то бива, тако просто, с руке? питах се гледајући за њим и дивећи му се. Свему сам се дивио при томе човјеку: његову ходу, погледу, збору, прегнућу. Ах, та то је њеко више створење, које ја ево први пут у свом животу удесих! О, да ли ми је и из далека њему наликовати! А, најпослије, за што ја не бих могао постати као и Папарела? Бога ми, хоћу. Па и Кирјак неће бити мачји кашаљ, кад он има оваких пријатеља̂. Бога ми, он је њеко!

Узех носача да ми пренесе ковчег из сјеменарије на обалу. Слузи рекох да идем у манастир.

То ми бјеше првина да се возим на мору, али ја немадох кад да се чудим ни парном строју, ни путницима, ни острвима и планинама, што ми се низаху пред очима, — ничему, јер у мојој машти бијаше њешто претежније од свега тога, бјеше слика господина Папареле.

Ходао сам по крову лађе са снопом артија под пазухом, мучећи се да подражавам госп. Папарелу. Што сам с ким проговорио, како сам гледао, све то бјеше пријепис. Опазио сам да ми се чељад смију.

У мрак стигосмо под Ш. И ја одмах уђем «код мрнара», гдје се, заиста, јевтино и добро јело. А, сутра дан, зором кренух на товарним колима пут К., гдје стигох иза подне.

Носач ме два три пута припита, хоћу ли баш ка Кирјаку. Чинило му се као да то није могуће. Најзад ја се издерах:

— Носи код г. Кирјака Р....ића, кад ти кажем! Ја сам његов писар!

Доведе ме човјек пред кућицу на два пода, са три прозора на лицу. Озго је проглушивала силна граја.

Пошто залуду куцах на отвореним вратима, попех се уза степенице, које ме доведоше опет пред отворену собу, ама та бјеше пуна сељакâ.

Ја се прогурах викнувши:

— Помози Бог, господине Кирјаче!

Срце ми је било да искочи.

Он жмирну, пак тури перо за ухо; за другијем ухом бијаше му већ једно перо. Па онда скочи, дочепа ме за рамена и пољуби се са мном.

— Бог ти помого, синовче! И дошо си! Е, жив био, жив био .... Перкааа! Ооо Перка, амо де амо, брзо! Дође оно дијете, о коме сам ти говорио. Ево га!

Сад допаде њека гојна, црвена баба, плосната носа и необично широке главе. И она ме избали и миловаше по глави, говорећи: о сирото моја, мајо моје, јеси ли уморан, јес' огладнио, а?

— А ко ти је ово? запита њеки сељак.

Кирјак рашири руке, зину и узви обрвама, да привуче пажњу.

— Сирота, брате, без оца и мајке, а ђак. Сад им је одмор, знаш, два мјесеца, па ја оно кад бијах ту скоро

у Задру, познадох га, па му рекох: дођи дијете к мени. Што Бог дâ и кућа биће ти, а богме, да нијеси залуду помоћеш ми, што можеш да забиљежиш. Ето тако, браћо, ред се сјећати и душе! Алабандала!

Сељаци се смијаху кад он помену душевност, а онај први настави:

— Е, ваља ће ти пред Богом, шјор-Кирјаче. А умије ли што ово? Ти рече да ће ти ово помагати!

— Ово? викну Кирјак, хватајући ме за рамена. Брацо си га мој, ово је изучило осам школâ. Јес, Бога ми! Четири мале и четири велике, латинске, оне што се у Задру уче. Ја, ја, чудите се, мјерите га, али је тако. Он умије три језика. Ето, па ви сељаци, још говорите: одиру нас господа! Мој роде, колико се за осам година само мозга потроши!.... Е, сад води га Перка, да се мало заложи.

Перка ме поведе у кујину, гдје ми накрижа суха меса, пак стаде причати. Дознадох да је она куварица Кирјакова, да је код њега има осамнаест година; да је Кирјак добар, само ваља с њим «низ длаку», а «уз длаку» кад ко хоће с њим, онда је, богме, бијесан; да је родом из једнога села близу К., гдје има доста својих, али их неће на очи, јер они би ради још за живота његова да разграбе све његово; да је до скора имао једнога писара, кога је отјерао, јер је почео био кришом за свој рачун да «пише карте».

Пошто се намирих, повратих се у писарницу, гдје бјеше настао пређашњи метеж. Кирјак ме намјести за други празан сто и даде ми одмах да преписујем. Два сељака казиваху му нешто у перо, а остали, њих седам осам, сједијаху на дугачкој клупи, лицем према Кирјаку. Свуд наоколо бијаху полице пуне артијâ. Часком би се утишала граја, тако, да се чујаше како пера шкрипе, час опет дигне се вика:

— Нећеш, валај, но како ја прије реко!.... Ама, треба по закону, алабандала!.... Имаш ли душе, Јоване,

и по Богу брате, да ти приновиш добит за пô године, колико и за годину.... Не петљај се, ти шјор-Кирјаче. е.... За ваше писмо, ви двојица, тражим два талијера.... Није, ни дао Бог...

Кад пошљедњи сељак изађе, бјеше сунце на смирају. Кирјак се изми водом, пак пођосмо у шетњу. Проведе ме најприје кроза све три улице вароши К. а узгред каза, ваљда, педесетини што шта за мене. Па онда ударисмо цестом у поље и онда ми исприча своје «житије». То је трајало више од сахата. Кирјак је у дјетињству служио код једног «абоката» у К. и он се тако допаде господару, да га од слуге начини писаром.

Вечера бејаше обилата. Перка је с нама сједела. Обоје се шаљаху са мном како ће ме оженити, ако останем уза њих.

Сутра дан, од свијета па до мрака, исти вашар у писарници, то толико што се предушило о ручку. Мене рука забоље од писања, али се не потужих, јер ме он није нагонио. До душе устајао је свако пô сахата и надгледао колико сам свршио, говорећи: само полако, али у реду, алабандала.

Тога дана по вечери завади се он с Перком, не сјећам се око чега, али жестоко. С почетка је грдио куварицу, па како му она не остајаше дужна, удари је по глави. Она врисну. Ја одох у своју собицу. Грдње сипаху с обје стране још за дуго, пак настаде тиши разговор, па Перка удари у плач, а он поче да је тјеши. Чух гдје јој говори: немој, Перка, немој да прегониш, а ти знаш моју ћуд, а опет знаш да сам повратљив. Дед, умири се, добро моје! Та нијесам те убио, алабандала!

С малом измјеном тако потраја два мјесеца. Ја бијах познао све варошане и стекао прилично «благоволење» њихово, особито попово, јер сам њеколико пута пјевао у цркви.

Најзад стиже дан одласка. Перка ми лијепо уреди и сложи хаљине. Кирјак је био тужан. Послије вечере није ни ријечи проговорио, него полијегасмо за рана.

Сутра дан око девет сахати требало је да крећем. Све је било наредно, само још да се рече збогом.

VI

— Дакле, оде ти а? рећи ће Кирјак на врх степеница, прије него што ћемо се пољубити.

— Ја одох кад нећете да ме уставите, — одговори плахо.

— Шта? Зар би ти остао?

— Ја остао до смрти с вама стрико.

Он ме шчепа за рамена гледајући ме својим орловским очима.

— Дакле, алабандала, и ти би био вољан?.... А Ђедо?

— Ђедо не би, валај, ни прстом мрднуо, да ме у школу поврати.

— Перка! викну Кирјак, унеси ковчег у собу.... али не, не, ствар није промишљена. Ко зна какве би главобоље, с тога имао. Иди, дијете!

— Добро, ја идем.

— А опет није хитно. Шта мари да и задоцниш пет шест дана, док се размислим.

Али већ трећега дана не бјеше спомена о мом поласку. Ја написах писмо ректору, јављајући му моју одлуку. Кирјак није знао за то. Кад ме већ ни осмога дана не запита ништа, ја му казах за писмо.

Ја се навикох уз Кирјака. С почетка се одирах пишући, али доцније утврдисмо часове. Кад бих га хтио застрашити, ја само рецн да ћу у манастир, да ће ме калуђери радо примити пошто сам свршио три латинске школе. Око ускрса, Кирјак, не питајући мене, заподједе парбу са Ђедом, ради моје очевине. Ђедо ради тога дође у К. Ја га нећах познати, тако бјеше грохнуо, згурио се и посједио. Ја сам само ћутао. Они су се прегонили читаву годину по судовима, а најпослије Кирјак доби парницу и постаде мојим тутором.

Друге године умрије Перка од капље на срцу. Кирјак тада узе у најам једног кувара, који је дуго времена служио код фратара.

Нећу да причам како ли је било докле се не замомчих. Ђедо умре кад ја напуних деветнајсту. Кирјак је чиљио и рашчињао се с дана на дан. Пошљедни му ударац бјеше кад се један прави адвокат настани у К. Кирјак се надаше да ћу га ја потпуно одмијенити и наставити рад, и у томе надању он ме посини, оставивши ми све своје.

Али, пошто се он растаде са свијетом, ја с готовином, која ми остаде — дванаест хиљада талијера — покуповах земље, те почех живјети од дохотка.

Годину послије тога ожених се једном удовицом из К.. али након неколико мјесеца она мене остави удовцем и нашљедником својих двију кућа....

Женити се већ нијесам хтио, и ако сам имао лијепијех прилика.

На Тромеђу, у З. ходио сам само једном, биће десетак година

Ево што тамо затекох

Попује син Димитрија Д....ића. Ћиридон је црквењак. Он се оженио и има пуну кућу дјеце. Узео је њеку суклату, према себи, и једнако снијева како ће он запопити свога сина. Ради тога је у завади са цијелим браством, а с попом највише.

Владо је узео Лелу, те се настанили у некадашњој кући мога оца. Лела се јако угојила, те је сељани зову «Бавицом». Дјеце немају. Владо је са свим под њезином влашћу, али се не јада, него је задовољан.

Мило са тетком живи у својој кући: он једнако ради против Влада, али држи странку Ћиридонову, против попа.

Еле, историја се понавља и на Тромеђи као и свуда.

Симо Матавуљ.

ГРЧКЕ МИСЛИ

О ЕТНОГРАФИЈИ БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА

од

Шар-планинца

(наставак)

III

Пред нама су три грчке етнографске карте Балканског полуострва, једна из 1876, с објашњењима на енглеском језику, штампана у Лондону, једна грчко-турска из 1877, с објашњењима на француском језику, штампана у Цариграду, и једна без објашњења, на грчком језику, у врло великом формату, штампана 1881 у Берлину с именом Кипертовим.

Знаменито је да све те три карте имају непоречну везу са политичким догађајима, јер су угледале света у године политички веома значајне. Карта на енглеском језику, од 1876, пада у годину српско-турског рата, почетка политичких заплета и цариградске конференције, која је претходила руско-турском рату; грчко-турска карта од 1877 године продужење је тога рада, она је издана, уза сами руско-турски рат, у очекивању будућега конгреса, а карта од 1881 пада у време обележавања нове грчке границе, које се услед Берлинског Мира те године извршило. Све то показује да су ове публикације имале политички задатак, и да су оне имале већу или мању улогу у рачунима и радњама грчке дипломатије.

Да прегледамо, како су у којој побележене грчке етнографске границе и да почнемо са оном првом, штампаном у Лондону 1876 године. Сам нацрт карте, у коју су бојама унесене етнографске границе, врло је застарео за своје време, показује рђаве размере и има врло мало побележених места. Издавачи нису водили никаква ра-

чуна од напретка картографије. На овом месту ми ћемо само побележити етнографске границе те карте, а на њена објашњења вратићемо се нарочито у особеном чланку.[1])

Народи балкански обележени су, у главним својим седиштима, као компактна маса, а осим тога, на етнографским су границама, свуда обележене и оне мешовите зоне, у којима се расе укрштају и једна с другом измешано живе.

Компактна маса српска обележена је на тој карти само на спрам Арбанаса и Бугара, пошто се састављачи нису интересовали за границе на северо-западу. Тако маса српска почиње по тој карти на старој (до 1878) аустријској граници у Јадранском приморју. Свеколико приморје међу Бојаном, Јадранским морем, Скадарским језером и црногорском границом (до 1878) арбанаско је. Границе Црне Горе од 1876 границе су међу масом српском и масом арбанаском све до Виситора. С Виситора српске границе силазе на Лим (подалеко испод Плава и Гусиња), и иду Лимом готово до Бијелог поља, држећи на десној страни Лима масу српску, а на левој један као језик Арбанаса обухваћен и с друге стране масом српском која допире мало више Рожаја, не допирући ни до Пећи. Даље маса српска на спрам Арбанаса иде водопађом Ибра, остављајући, Пећ, Ђаковицу. Призрен и сву Метохију компактно Арбанасима. Из водопађе Ибра маса се српска стере у водопађу Ситнице, имајући за границу Голак, и одмах више Приштине скреће северу тако, да Косово остаје на јужној граници, Ново Брдо и Гиљан остају арнаутској маси, а српска маса скреће, преко планина од прилике на грделички мост на Морави. Одатле иде право, на крају мало савијајући на југ, једнако имајући Арбанасе са југа и долазе до на крајеве око Сливнице. Брезник и Радомир су Арбанаса. Граница источна арбанаској и српској маси као да је на Струми,

[1]) Наслов карте и објашњења: Introductory remarks to the ethnographical map of european Turkey and Greece, London 1876.

а дотле долази једним поширокпм арбанаско-српским стубом, који се од Качаника пружа к Струми међу чистим Србима са севера, а Грцима (измешаним с Бугарима) с југа. Ширина је тога арбанаско-српског стуба од Приштине до више вароши (јер су у качаничком теснацу већ Грци и Бугари), по том од Грделичког Моста до више Биљача, па између Радомира и Трна. Тако су у Софији и блиском јој пределу до Струме Бугари, а на Струми настају Срби и Арбанаси

За што је оволики мах дат Арбанасима на северу видеће читаоци тек у објашњењима кад на њих дођемо.

Спрам Бугара на истоку састављач је ове карте за Србе већ био много галантнији него спрам Арбанаса. Србима је оставио и Сливницу и Цариброд и Пирот с целом водопађом Нишавином. Етнографске границе на том крају иду планином тако да Ћипровац остаје Бугарима а Пирот Србима. Али је после нашао за добро, да сву леву водопађу обадва Тимока остави Бугарима, те је тако велики део Књажевачког и Црноречког округа обојен бојом бугарском. Српска етнографска граница долази опет на Тимок тек испод Зајечара, онде где се и државна граница с током Тимока састаје. Влаха у Србији по овој карти нема. Али је у Угарској њихова компактна маса без икакве смесе доведена до железничке линије Базјаш—Темишвар. Ваља се домишљати, откуд су они који су повлачили ту железничку линију погодили да је повуку тако баш по самој етнографској међи!

Према томе Србима се етнографски приписује: Црна Гора (по границама до 1878), Далмација, Босна и Херцеговина, Хрватска и Славонија, Срем, Бачка и Банат, Србија (по границама до 1878) с Новопазарским крајем, Косовом, нишко-топличким крајем до Грделичке клисуре и Пиротским крајем. Осим тога има на југу те линије још нешто српске мешавине с Арбанасима. Тако арбанаско-српска мешовита маса иде од Приштине југозападно до горњег Вардара у Пологу, али на јужну страну

Вардара не прелазећи, јер с јужне стране Вардара почиње компактна маса арбанаска. По том с обе стране јужне Мораве и њених притока до Биљача и Пшиње.

Још су забележена два српска острва: једно у арбанаској маси у Дибри с десне стране Ц. Дрима на источној страни охридског језера, а друго у арбанаско-грчкој маси међу Охридским и Преспанским језером готово до Девола.

Арбанаска компактна маса иде северно дуж старих јужних црногорских граница, низ Лим левом страном до Бијелог Поља, па уз десну страну Ибровог изворног предела, на јужном границом Новопазарског санџака и Иброве водопађе до водопађе Ситничине. Ту су у водопађи Ситничиној измешани Арбанаси са Србима више Приштине, и та смеса иде западно од Качаника и преко планине до Тетова. Призрен као да ипак остаје чисто Арбански За тим се Арбанаси, измешани са Србима, пружају међу српском и грчко-бугарском масом горе обележеним стубом међу Приштином и Вароши, међу Грделичким Мостом и Биљачем, међу Трном и Радомиром све до Струме. Арбанаска маса иде, по том, десном страном Качаничке реке тик самог Скопља у коме су, по тој карти, Грци и Бугари), хвата Полог (горњи Вардар), и јужном страном Гостиварских планина обухватајући цео склоп Шарпланине и сву Дибру, излази на северну страну Охридског језера, на сами исток Црног Дрима. Ту су, око Ц. Дрима Арбанаси а на источној страни језера Грци измешани са Србима. Западну страну Охридског језера држе чисти Арбанаси, а с јужног краја језера њихова маса иде у кривој југозападној линији преко река и потока управо у Авлону, као по лењиру.

Арбанаска маса има по тој карти облик неког кривог затупастог троугла или неправилног камена, који је најшири у Приморју (од Спича до Авлоне), а после се међу Србима са севера, Грцима и Бугарима с југа једнако сужава, докле не дође до Струме, на којој се устављa пред Бугарима који држе Витош и Софију.

Грци и Арбанаси мешовито су забележени јадранским приморјем, не хватајући дубоко у унутрашњост, од Авлоне до Парга. Још је нешто Арбанаса на самој југоисточној страни Јеладе, око саме Атине, на североисточној страни Мореје и по неким острвима, н. пр. на јужној страни Евије или Негропонта.

Бугари с њиховим јужним границама доиста нигде нису тако зло прошли као на овој карти.

Чиста маса бугарска по овој карти хвата управо простор међу Дунавом, Балканом, Тимоком и доњом Добручом, у којој су забележени Власи. Маса бугарска прелази Балкан само за у Софијско поље до Витоша, па и на том простору сва је источна половина измешана с Турцима. Свеколико приморје Црнога Мора од Кистенџе до Босфора заузето је грчком бојом, најпре у узаној приморској линији од Кистенџе до граница источне Румелије, а после су Грци главна маса по целој ширини. Турска мешавина забележена је у Бугарској у целом видинском округу и по доњим крајевима Подунавља до Рахова, затим на исток од Јантре, од Осман-Пазара па даље до мора, пружајући се кроз влашку масу и доњом Добручом све до Дунава.

Осим те главне масе још се Бугари налазе измешани с Грцима и Турцима.

С Грцима су измешани по целој Источној Румелији, али тако да су у приморју Источне Румелије само Грци и Турци, а на југ се Бугари не пуштају ни помешани с Грцима даље од Маричине долине. Грци и Бугари су н. пр. још у Ихтиману, у Самокову, у Дубници, око Рила, у Разлогу, у долини Струме, око Ћустендила, Егри-Паланке, Кратова, Радовишта, у Струмници, у Куманову у Штипу, али свуда у горњим водопађама река и у пристојној даљини од приморја, у којем су редовно или Грци помешани с Турцима, или Грци сами. У долини Вардара Грци и Бугари су н. пр. до Демир-капије, у Скопљу и Велесу, у Прилепу и у Битољу, али јужно од

Битоља и од Демир-капије Грци су или сами, или помешани с Турцима. Тако се мешовита бугарско-грчка маса шири планинама и горњом земљом, свакад даље од мора; она је забележена у Источној Румелији међу Балканом и десним висовима Маричине водопађе (више Дренопоља), између северних граница ћустендилског округа, између Качаника па између Перин-дага, јужне границе Струмничког округа и Демир-капије, па све до Перистера западно од Битоља, који је грчко-бугарској мешавини на овој карти последња граница.

По овоме што је довде говорено о граници Бугара и Арбанаса на југу обележена је сама собом грчка граница, јер по овој карти од јужних граница бугарских и арбанаских почиње одмах грчко племе, било помешано с Арбанасима и Грцима, било чисто. Карта само при грчкој боји води рачуна од сродних или суплеменихх раса. Грци су по томе једини који се лако друже и мешају с инородцима и у које се инородци вољно и лако преливају. Тако Грци, што у компактној маси што измешани с Арбанасима, Србима (међу Охридским језером и Перистером) и Бугарима (који се по овој карти радије него ико други претапају у Грке), хватају лепу ширину од мора па до Авлоне, одакле њихова северна граница (јужна увек почиње од мора,) иде на јужни крај охридског језера, јужном границом Дибре, јужном границом Вардарове горње водопађе на Качаник до Вароши (до на улазак у Косово), одакле јужном границом врањске нахије (из турског времена) иде на јужни крај Витоша, обухватајући Рилске планине, па претуривши Ихтиман и Трајанову капију, поносито се хвата Балкана све до Црноморског приморја, у коме се опет налази у својој кући, пружајући се дуж приморја и на север до Кистенџе.

Турака на овој карти нигде нема у компактној маси. Измешани су с Бугарима у источној дунавској Бугарској, с Грцима у приморју источно-румелијском и у целој Тракији. Цариград је мешовито грчко-турско острво у маси

грчкој, која је компактна у свему оном кљуну земље међу Црним и Мраморним Морем. Исто тако Турака још има у јужној Македонији помешаних с Грцима, али се, како карта говори, и Турци свуда држе у пристојној даљини од мора, јер у приморју се свуда готово држи искључива и компактна грчка боја.

*

Избележивши како је представљена раширеност грчког елемента на тој Лондонској карти, прећи ћемо сад на другу у Цариграду 1877 штампану етнографску карту европске Турске, у којој је и од Турака или Мусломана, ваљада због турске цензуре, већи рачун вођен, али која опет заступа гледиште и интересе грчке, и ако с више умерености него икоја друга карта.[1]

По тој карти раздељене су балканске народности на Грке, Грко-Бугаре, Бугаре, Србо-Хрвате, Румуне и Арбанасе, а према њима стоје Мусломани, као једна народност. Мусломане, у европској Турској, не показује та карта нигде у компактној маси, али осим Србије, Црне Горе, Румуније и Грчке, оновремених васалних држава, све друге земље Балканског полуострва показују се измешане с Мусломанима у већим или мањим размерима Компактна маса Мусломана забележена је само у Малој Азији, (колико је од ње на карту ушло) у унутрашњости, јер су и ту свуда у приморју Грци измешани с Мусломанима. Тако се Мусломани измешани на обред са Србима, Арбанасима, Грцима и Бугарима виде на карти од босанске Крајине до Цариграда по свима земљама турскога царства од 1876, пре последњега рата. Ипак боја показује јаче масе Мусломана око Црне Горе, у Старој Србији и у Бугарској међу Софијом и Пловдивом, а најмање их је међу Битољем и старим границама краљевине Грчке, где по готову грчка боја превлађује.

[1]) Потпун наслов: Carte ethnographique de la Turquie d'Europe et dénombrement de la population grecque de l'Empire Ottoman. Par A. Synoet. Paris 1877, али су и књига и карта штампане у Цариграду.

То је општа карактеристика те турско-грчке етнографске карте.

Српски народ, по тој карти, заузима Босну с Херцеговином, Црну Гору, и Србију. У Старој Србији већ је јако измешан с Музломанима и Арбанасима, тако да боја у том крају једва показује четвртину или петину Срба. Ако се не варам (јер је штампарски посао нетачан и боја доста замрљана), бугарске боје има нешто и око Ђаковице, и по границама новопазарским с јужне стране што би значило да у Старој Србији има и Муслемана и Арбанаса и Бугара, ових последњих опет мање него Срба. Понајјаче су Срби обележени у новопазарском санџаку, у Лабу и око Вучитрна, по том их има мало на Косову и око Качаника, у Метохији и око Призрена, где већ српска боја ишчезава са свим, и једва се и ту види. Резултат је, да би по овој цариградској етнографској карти Срби мало шта могли с разлогом тражити од Турске после последњега рата?!

Арбанаси су такође прошли врло рђаво. Њихова је јужна граница на Шкумбији, северна на границама Црне Горе и новопазарског санџака, ма да се даље источно, у средини полуострва једна њихова поширока бразда пружа од Приштине преко Прокупља и Топлице до саме старе српске границе. Али су Арбанаси свуда јако измешани с Муслеманима, по том са Србима и Бугарима, и њихова компактна чисто арбанаска маса, види се само у планинама мирдитско-пилотским међу Ђаковицом, Лешем и Ц. Дримом.

Бугари се деле на Бугаре и Грко-Бугаре. Ова деоба је главни карактеристични знак етнографских балканских карата у грчком смислу. За Грко-Бугаре се у тим делима мисли, да су народ који код куће говори народни бугарски језик, а у књижевности се служи језиком грчким. На ову измишљотину фанариотских владика, коју су с одушевљењем прихватили и модерни грчки патриоти, много се полаже у Грчкој. Пошто је то само начин

којим се Бугари убрајају у Грке, ми ћемо Грко-Бугаре бројити с Грцима, а овде ћемо само показати чисто бугарске границе које се на овој карти виде. Бугари су и тако доста добро прошли на овој турско-грчкој карти. Свуд су помешани с Музломанима, али се доста компактне масе виде и дуж старе српске границе све од Мораве до Видина, пружајући се од Ниша до Приштине и обухватајући с Мусломанима заједно сва четири округа који су на Берлинском конгресу уступљени Србији, по том у Подунављу у правцу Враце и Габрова и око Пловдива. По овој карти има Бугара, али у мањим масама, и у Дибри и око Тетова и око Скопља и око Битоља и око јужног Вардара, где се пружају до близу Бистрице (Инџе-Кера-су) и око Струме у околини Сереза, али су свуд у мањини. У северо-западној, горњој Македонији, (с десне стране Вардара) јачи су Грко-Бугари, а прави Бугари ишчезавају, а у северо-источној горњој Македонији међу садашњим бугарским границама, Струмицом и Вардаром само су Бугари и Мусломани, ма да у југо-источној Македонији, на југ од Мелника превлађују Грко-Бугари. Још Бугара мешаних с Грцима Грко-Бугарима и Мусломанима има и у целој јужној Источној Румелији и с јужне стране Родопа, до Ђумулџине и у доњој Марици до близу Дедеагача, по том око Луле-Бургаса и око Агатопља у приморју Црнога Мора. Још није био дошао Сан-Стефански уговор, те се ваљада још нешто рачунало и са Бугарима, што после Сан-Стефана већ никако није било могућно.

Румуни изван Румуније нигде нису забележени, осим у источној Србији, а ту их међу Моравом и Тимоком има по бојама карте мало што мање од половине. На карти се, дакле, јасно црта на сваком месту расположење Цариграда спрам онога пређашњег турског васала, који је не само 1804 и 1815 него и 1876 први отпочео борбу против турског царства за ослобођење своје браће и источних народа.

И на овој карти, поред свих Мусломана и поред свеколиких обзира на турску ценсуру, опет је лавовски део припао Грцима. Што компактни, што мешовити, што опет као Грко-Бугари, Грци допиру до Шкумбије у Арбанаској до ниже Струге, Охрида, Битоља, Велеса и Штипа у Македонији, до Мелника на Струми, до Татар-Пазарџика и Пловдива у Источној Румелији, држећи свуда земљу јужно од Марице било као јача чисто грчка маса, било својим књижевним језиком кроз занимљиве Грко-Бугаре. Приморје је њихово и на овој карти и покрај Егејског и покрај Мраморног и покрај Црног Мора, Цариградско полуострво међу Црним и Мраморним Морем такође је њихово. И ако већ с ким морају делити Приморје, Грци га и на овој карти најрадије деле с Турцима, сигурно за то, што је њихово бављење у Европи проглашено за привремено.

Грчка статистика и извештаји о стању просвете по православним, патријаршији потчињеним, епархијама, који су уз карту штампани, објашњавају боље него боје праву тежњу карте. Статистички материјал узет је из вилајетских, турских и из епископских грчких извештаја. Писац помиње, како је попис, којим се он служио, чињен од стране патријаршије с финансијском намером за распоред црквеног приреза и како су кметови, да би своје грађане заклонили од плаћања, обично бележили мање кућа него што има у истину, изоставивши још уз то и сиромашне куће које плаћати не могу. За Цинцаре (македонске Румуне) каже се, на прилику, у тим белешкама, да је њихово порекло врло старинско, али да су се данас они са свим изједначили с Грцима и да се за већи део њих може рећи да су већи „краљевци од краља" тј. жешћи Грци од рођених Грка. За неврекопски округ каже се како у њему станује мешовита популација, како се по селима говори бугарски, али како у црквама и у друштвеним одношајима влада језик грчки и како су

школе свуда, и по селима, грчке.[1] Исто тако се у округу Петричком (у јужној Македонији, помиње претежан број бугарских ексархијских кућа, али се и ту напомиње да су школе грчке. Исто се тако бележи и за епархију Костурску да има школе грчке и по селима, у којима се «говори бугарски.» У општем прегледу у епархијама и окрузима јужне Македоније без Струмнице, Прилепа, Велеса и осталих севернијих места, са епархијама охридском и битољском, попис који је био на руци писцу ове карте показује свега 634.748 мушких глава, од којих по белешкама напоменутих извора има Грка 474.506 глава мушких заједно са 50.000 Грко-Бугара који нису ни бележени одвојено, има Бугара 176.000 мушких глава, а остало су Мусломани и друге народности.[2] Од северних македонских епархија и нема бележака, сигурно што су се оне у тај мах налазиле у рукама бугарских владика, или што их грчке владике још нису биле примиле у своје руке.

*

Најпосле узимамо преда се последњу карту, издање атинскога Силога, с именом Кипертовим, која је 1881 штампана код Рајмера у Берлину. Она је штампана у великом импозантном формату 1:700.000. Сав је топограф-

[1] Школе су, види се главна подлога ове грчке патриотске статистике. Колико је та статистика варљива види се по томе, што је грчких школа било све до 1848 још и у Новом Саду, у Земуну и у Београду. А данас већ у тим местима и некадашњи прави Грци једва знају грчки, а деца некадашњих чланова грчке колоније често се ничим не разликују од својих српских вршњака. Тако је јак природни ток кад узме мах против извештачене народности! Овај исти пример, у великом, могли би Грци проучавати у садашњој краљевини Румунији. У Молдавији је 1820 Ипсиланти покушао борбу за грчко ослобођење, а данас краљевина Румунија подржава Цинцаре на Пинду да своју румунску народност одрже према Грцима!

[2] Прошле 1889 год. послао је енглески консул из Солуна г. Блунт својој влади извештај о етнографској статистици солунског вилајета, који се по границама готово подудара с границама назначеним у овој грчкој статистици. По Блунту имало је 1889 у солунском вилајету свега 950.000 душа. Од њих је 447.000 Мусломана, 485.000 хришћана и 43.000 Јевреја. Хришћане Блунт дели и а312.000 Бугара (од којих 102.000 под патријаршијом а 210.000 под ексархијом.

ски текст на карти грчки, и покрај садашњих имена свуда су у загради назначена и класична старинска имена. То је прави и чист, ничим непомућен израз грчких патриотских мисли о етнографској подели Балканскога полуострва, и у њој су, без зазора, па ипак са нешто пажње према Турцима, означене грчке аспирације у етнографским границама, управ онако како смо то у претходном чланку видели из текста чувеног грчког историка Папаригопула. Карти је наслов у српском преводу овако: «*Слика грчких земаља са суседнима арбанаским, словенским и румунским, саставио Киперт а издало атинско Друштво за ширење јелинске књижевности, трошком Стефана Зафиропула.*»

На карти је употребљено пет боја, једна за Румуне, једна за Србе, једна за Бугаре, једна за Арбанасе. За Јелине употребљене су две боје, једна за Јелине краљевине Грчке, а друга за Јелине турскога царства. За Мусломане и Турке нема боје никакве.

Мисао и правац карте најбоље су исказани једном малом напоменом на крају покрај назначења боја, којом се објашњава како треба боје разумети, и по каквоме су сматрању оне распоређиване. Та примедба заслужује сваку пажњу, и она у српском преводу гласи: «*Ова карта није бојадисана* **етнографским** *него другојачијим тако рећи* **етнократским** *начином. Целим областима давана је једна само боја. Али се тим не каже да у њој станује само оно племе коме дотична боја припада,* **него да је у њој надмоћно оно племе којега му је боја дана.**»

Јасније него сва наша горе наведена разматрања ова је напомена жарком бојом обележила грчку основицу и грчки начин поступања у изради етнографских балканских карата. Имамо, дакле, посла *не с етнографском него с етнократском* картом Балканскога полуострва!

На тој *етнократској карти* српска боја покрива само целу краљевину Србију и кнежевину Црну Гору. Босна и Херцеговина и остале земље српске, које се виде се-

верно и западно од Црне Горе и Србије стављене су без ичије боје. Да ли то хоће да каже да те земље нису по надмоћности племена српске, или да у њима нико нема надмоћности, не умемо да кажемо, јер нигде није то речено. Ми само бележимо оно што видимо на карти. Остале земље српске отишле су по овом *етнократском* дељењу другима, као што ће се одмах видети. Бугари такође се нигде више не виде него у берлинским границама кнежевине Бугарске. Источној Румелији су обележене међе, али јој је дата боја Грка турске царевине. И то 1881?!

Арбанаска маса, или боље надмоћност те масе по овој карти пружа се дуж, нове црногорске границе до тачке где она пресеца Лим, иде низ Лим, десном му страном, до ушћа Увца, иде даље уз Увац и дуж граница Србије све до тромеђе српске, турске и бугарске. Одатле арбанаска маса иде к југу, дуж граница бугарских, до границе турско-бугарске југозападно од Ћустендила на Дованици. Одатле окреће к југозападу венцем Довашице јужно од Кратова, водомеђом између Криве Реке и Пшиње с једне, а Брегалнице и Орле с друге стране, остављајући Орлу и Брегалницу Грцима, а Криву Реку и Пшињу Арбанасима. На Вардар граница излази одмах испод ушћа Пшиње више Велеса. Велес је грчки, а Зелениково је арбанаско. Одатле удара југозападно, хватајући за Арбанасе линију водомеђом Турске, обузимљући ипак изворни предео Црне и Сутеске, излазећи на Црни Дрим ниже Струге спрам Јабланице. Охрид, Преспа, Крушево и Прилеп остају Грцима. С Јабланице Арбанаси, по овој карти, хватају ток Шкумбије управо на окуци којом она окреће свој ток западу, и низ њу слази на море. Сва земља јужно од Шкумбије овом је картом, као и осталима грчким картама, дата Грцима.

По томе се грчка маса види у импозантној ширини и дужини од Јадранског до Црног Мора. Узмите границу међу Шкумбијом и водомеђом Турске, Пшиње, и

Криве Реке, па је продужите старом добро познатом границом кнежевине Бугарске, остављајући сву Источну Румелију Грцима, па замислите од тих граница до Мора на југу Грке, и ви видите пред собом ову карту.

Једно је само необјашњиво. Од Киперта је позната под његовим именом на немачком језику издата етнографска карта (Ethnographische Uebersichtskarte des europäischen Orients Berlin), од које је једно издање изашло такође 1876 године. Међу том етнографском и овом етнократском картом грдна је разлика. Како је могао Киперт пристати да своје име потпише на две тако супротне карте? Да ли је њему било довољно оно *етнократски*, да сву његову научну савесност умири? То питање можемо само положити, али је на њ одговорити тешко, ма да се зна да је у то време бавио се у Цариграду и у Атини. Грци су мислили да њихова етнократска карта два пута више вреди, ако је на њој још и име Кипертово, али су заборавили да и најславнија имена стање ствари истини противно могу променити — само на хартији!

ТЕШКИ ДАНИ

ПРИЧА С МОРА

(НАСТАВАК)

Суецка је лука тако голема, да смо с места, где бејасмо по заповести стали морали догледом да се служимо, кад шћасмо да видимо шта се збива у пристаништу и на крају. Овде је врвео свет, из којега бејасмо злом срећом искључени и ми смо из даљине само смели бити гледаоци оног шареног метежа на крају, који смо толико пута већ гледали из близа. Прикован онде за оне даске од крова, а узбуђен сувише оним, што се збива на њима, не могах послом да скратим читав дан, који

нам ваљаше провести ту, да се снабде брод угљеном и водом, те с тога почех, да не бих гледао јад на броду, да разгледам околину од луке. На северу је лежала једна хрпа зидина без кровова, што се зваше варош Суец; два-три конична минарета беше сав украс његов, а позади ње недогледно море песка. У десно види се железничка станица, која везује ово пристаниште са Каиром и Александријом. Према истоку пружала се висока долина од канала, а на њој је уздигнут ред кућа, где је смештена администрација канала. У пространој луци изгледаше тај кеј, као неки простран парк, јер су куће на њему тешто прозирале кроза густо лишће тропског дрвећа, којим беше засађен. На том педљу земље Французи су показали свету, шта може човечија рука да учини од једне дивље очајне пустиње. Гледећи на свеж хлад у тој колонији, уздахнуо сам у успомени на боље дане, када сам се склањао у њему од подневне жеге Суецке. Друга је страна канала ниска пешчана пустиња, која се према југоистоку тихо уздиже. На њему се црни једна оаза, — то је «Мојсијев извор», а иза њега у даљини тамо модри се Синајска гора, које се шиљасти врхови сенче на беличастом фирмаменту. Према југу пружила се лука у недоглед и показује нам капију, кроз коју се улази у Црвено Море. Одавде према западу пружају се, све до самог Суеца, брда у даљини сива, па љубичаста, па модра и најзад ова око нас мрка и ужасно гола. На њима нигде живе душе, јер ту нема ничега, што би на томе створу могло за живот да послужи — ни стручка биљке, за лек, не може се ту наћи. У повратку с овога истога пута морадох гледати читав дан из близа јадно стење ове обале, онде, где ми се сад у љубичастој боји показиваше тако живописно.

У суецкој луци беше сутра дан врућина несносна. Поветарац јутрењи легао је око подне, те нас је на броду гушила јара с оголелих брда. Та брда су боје зарђала гвожђа, те нам се у светлости сунца, гледећи како трепери јара над њиме, чињаху као усијане пећи. У такве

дане, а у редовним приликама, путници се опруже на дуге наслоњаче, па се хладе лепезом — али у прилици где ми бејасмо, на крову не беше педља места, где би се могло прилећи, а све да би и било, опасно беше почивање на њему, јер се са брода — да се послужим сликом — као из казана пара, уздизаше кужна вапа у вис. У салону, на мосту, свуда где бих се склонио, осетио бих фетидни дах њезин; а кад га осетим дави ме, јер ми и нехотице уздржи дисање. С тога сам најрадије седео на задњем делу брода, иза резервног точка од крме, и чињаше ми се лакше, кад бих видео железну ограду између мене и злосретних путника наших.

Ови се међу тим поболеваху свакога часа све више; кров од кастела био је већ начичкан њима, и ја сам се дао у бригу, куда ћу да сместим нове болеснике. Оставити их да леже на предњем крову, значило би довести у опасност живот наших мрнара, јер би лежали испред врата од кастела, где су њихове кајите, те би морали, кад су на одмору, удисати кужан ваздух, да и не помињем, какве би утиске имали од таквога призора. На броду ми бејаше свакад прва брига да чувам мрнара, тога паћеника људског, који не само знојем лица свога, него опасношћу живота мора да плаћа свој насушни хлеб. У тој тежњи, команданти су ми свакад били на руци, то из човечанских побуда, то из егоистичких што знађаху да, чувајући њихов живот чувају и свој. — Ретко би који заборавио на то и у ревности својој излагао своје мрнаре големим напорима у тропској клими, и тај би вазда наишао на мој протест, који би га подсетио на прву дужност: да брод врати здрав и читав онамо, од куда је послат. Јелчић није спадао у ове дерикоже људске, који су поникли из јонске (грчко-млетачке) расе, и који као мелези нису познавали карактер војске, којом су заповедали. Он је сâм поникао из тога мрнарског народа на далматинском приморју, и знао је разумљивим њему језиком да га милује и кара, те га је с тога сваки

мрнар с вољом слушао. Кад би му посао допустио, сео би крај мене на точак од крме, и тада би говорили о нашој невољи и како да се, здрави читави, извучемо из ње. Иза таквог разговора обично би заћутали обојица и загледали се у плаво море. Да смо обојица били с мислима далеко од овог места, где смо мучили муку, то је наравно, али чудноватим удесом, о нашој породици на дому нигда речце прословили нисмо, као да нас је болело о томе заподевати разговор.

Једва пред вече, кад се сунце већ беше скрило иза брда, могасмо се, снабдевени храном и водом, кренути из Суеца. Хране нам није много требало, јер је војска имала своју на броду, али за то је, осим резервоара, свака барка и сваки суд био напуњен водом. Четири дана и толико ноћи ваљало је пловити, па да дођемо до Јемена. Нигда можда у животу још нисам осетио, како су дуги ти дани, како су бескрајне те ноћи! Гдекоји пут чињаше ми се, као да нигда нећемо ни стићи — као да ће нас мóра на броду све уморити — да ће нам брод лутати без људске руке, вољно по широком мору и разбити се најзад где год о један од оних многих бикова Црвенога Мора. Па кад све попада на броду, ко би нам и притрчао у помоћ? Кад би видео ужас, који је мени у овоме часу живо цртала уобразиља моја, сваки би гледао да се што пре и што даље одмакне од овога незастртога гроба. — Тргнем се из сањарија и погледам у црно небо нада мном; звезде су уретко треперилe и по гдекоја светлуцала би на тихој површини морској. Около брода пао је мрак, али је правац већ био узет, и брод је секао хитро своју бразду по мору. Калипсо је летела хитрином галеба, али се нама прикупљеним на броду ипак чињаше да мили, тако смо нестрпљиви били, да се растанемо с нашим сапутницима.

— Како би било да се бацимо tutta forra?[1]) рећи ће капетану први официр, који је у свом страху, водећи по

[1]) С пуном снагом.

броду тачно рачун о оболелима и помрлима, дотле дошао, да је већ на мосту горе и јео и спавао.

— Јес, тамо у Ходејиди Јемени чека те карбун, да како; па кад сагориш свој депô, а ти шири једра па се моли Богу да дође ветар.

— Па зар ти десет миља на уру[1]) још није доста? рећи ће други официр, зоран младић од својих 28 година. — Зар да прсне ова матора калуара[2]) на «Калипсу» па да те баци у арију?[3])

— Отишли смо ми и тако per aria,[4]) прије но што угледамо блажену Ходејиду; — него теби није толико за матору калдају «Калипсину», колико за ону — матору тамо по крми. —

Јелчићу се уздиже десни брк па ме погледа са стране. —

— А ну што но рече Фране за ону? —

— Матору да! Носи ђаво брод, само кад је оно што ближе. Dio Santo! Једна костурница маледета; једна вештича, што ће да позоба ове војнике, — ху.

И један дубоки уздах изви му се из мршавих прсију.

— Мул' каропо,[5] нијесам је виђао по два пута од Берута овамо. —

— Не по два пута — повтораваше први официр подругљиво — али си је виђео како ваља. Шта тражиш тамо по крми сваки дан у исти час, кад је Миралај у купатилу?

Место одговора прсне цела дружина у смех; сваки је знао, да је — пуница невидљива око 4 часа по подне кад је Миралај у купатилу, и да у то исто време млади официр редовно иде да се — као што вели — спреми за обед, али нико не шћаше то одсуство његово тако рђаво да протумачи као први официр. Општи смех дакле не беше ништа друго до одушка притајене, опште сумње, и та је младића тако збунила, да не знађаше шта ће тужиоцу друго да рече, до то:

[1]) Сахат. [2]) Казан. [3]) Ваздух. [4]) У ваздуху (пропали смо). [5]) Стрвино.

— Штета, вала, што ниси какав полициста тамо ђе на крају — па нам окрете леђа и оде на горњи мост да стражари.

Ето такве беху звездице што су светлуцале по где-што на црноме небу нашем и чиниле те смо за часак заборављали на мрачну судбину нашу.

Кад смо се сутра дан приближили тропској зони и врућина из нова почела да бива несносна, смрт је на броду почела све то јаче да коси своје жртве. Више пута дневно прекидали су наше шале на мосту они војници, што морађаху по заповести да бацају своје мртве другове у море. Ми смо, хтели не хтели, морали са узвишеног моста да гледамо ове жалосне призоре, који се све то чешће понављају на узвишеном кастелу, на 50 крока пред нама; кад год би мрнар са крова чуо где пљусне вода, он је већ по шуму знао, да се некоме отворио житки гроб и испратио би га с којом лаконичном примедбом — «да ти је мир у гробу» или «да ти је срећан пут» или просто «bon viaggio!» Војнички лекар имао је налог да одмах, како наступи смрт, даде извршити ту чудновату сахрану, и он је то чинио савесно. Довео је прво ађутанта са списком, констатовао име и презиме умрлога, и кад је мртвац бачен у море, овај га је из свога «тефтера» брисао, а онај писао у свој. Сутра дан по ручку осам их је било — сахрањених, а толико је на кастелу било на издисају. Смена беше дакле живахна на одлученом кастелу и кров од брода могаше се још како-тако држати чист.

Али кад сам сутра дан зашао по крову, опазио сам на лицу наших мрнара, да с војском не стоји добро. Сваки је гунђао на свој начин, али је — гунђао. Један се жали на «пасју вјеру» што ће да «ни ископа» — други је просто показивао руком на оболеле — „ено и они' тамо, и ови овђе", као да шћаше рећи — «нек се мичу отуд на кастио». Њихов старешина ностромо), човек атлетска стаса и у годинама, од кога су сви толико зазирали, ко-

лико су га поштовали, често је сам метао руке на оболеле, да их с осталима пренесе на кастел. Кад би којега војника макли с места и пели уз степенице на више, могаше се међу мрнарима чути и по која шаљива «ено и они' је почео да монта[1]) у небо» — јер ко се премести на кастел, тај редовно отуда иде у море.

Међу тим је брод пловио по широком мору мирно као галеб, и ми смо на њему имали бар ту једну утеху, да смо свакога дана ближе својој мети. Сутра дан већ бејасмо прешли «рачију пругу» (северни обртни круг) и ушли у тропске воде. С прелазом тим наступила је мена у атмосфери: до сад је поветарац с југа како-тако проветравао брод, а сад га замени његов друг са севера, који је пиркао у истом правцу и с истом брзином, као и брод. Ми смо сад на броду тешко осећали несносну омарину, а кужна вапа с крова, која је до сад заостајала за бродом, пловила је сада с њиме заједно. Последица тога беше, да је број оболелих сутра дан био удвојен, а ми још имађасмо три дана до Јемена. Ми смо с моста гледали све чешће и чешће лекара и ађутанта с њиховим «тефтерима“, па смо се најзад и свикли на тај призор Капетан Јелчић ћутао је свакога дана више; први је официр свакога дана био мршавији и блеђи, а мрнари су свакога дана гласније гунђали.

Кад ми тога јутра већ беше сувише гунђања, окретох се ономе, који је, противу бродског обичаја, најјаче пуштао свој глас, и рекох да и други чују:

— Бестијо! Зар не видиш што ови народ jê? Срчи ти твоју јуху[2]) с оцтом, па се не бој!

— Добра ти је, шјор[3]) рећи ће један старији, — то је храна да је ни псу не даш — и њихова се лица од једном разведрише, те свак пође на свој посао.

Ја сам тражио повода, да им наговестим узрок болештине на броду, бојећи се, да не пострада дисциплина под утиском страха: да их нагон самоодржања не разу-

[1]) Пење. [2]) Чорбу. [3]) Скраћено Signor.

зда и да се разузданост њихова не пренесе на војску, те да ова предузме команду над бродом. Тада је и брод и све живо на њему пропало, јер би они искали да се иде на крај, а крајеви су Црвенога Мора на 50 миља начичкани банцима, те се нигда више сухе земље не би нагледали. Кад сам пред ручак причао капетану брода ову епизоду, он је најпре климнуо главом али се за тим замислио, вероватно што не могаше искључити могућност побуне на броду, ако пође, као што је већ пошло, на горе с болештином.

Да речем право, и мени је у овоме стању почела бивати најмилија реч «крај.» Целом нашем злу било би краја на — крају, хоће рећи на обали, где би се могли по вољи растурити и згодно понамештати под шаторима. Али ко је смео и помишљати да то изрече јасно? Што сам рекао мрнарима било је моје уверење: храна је војничка била и недовољна и укварена,[1] и отуд је потицала болест, и ми који се храниjасмо свежом храном, били смо њоме обезбеђени, али ко могаћаше усред ове заразе рећи докле? Тада ми́ сину једна мисао кроз главу и ја је одмах изрекох Јелчићу.

— Та ми смо на висини Џеде — како би било да се ту склонимо?

— То би добро било, јер тамо имају своје спедале па нека се намјесте како знају. Али ко би то рекао Миралају, и би ли он смио на то пристати?

— За нас је ово Forza maggiore[2], почем је цијела војска и њихна и наша у погибији, и сјутра, ко зна колико нас здравих бити на купертји.

Јелчић се замисли, па ми најзад рече:

— А ти му реци — ја нећу — Кичељивост га је очевидно одвраћала, да се покаже Миралају као стра-

[1]) Сваки је војник добио на оброк по један пексимит, ако се хлебу пепељасте боје може приденути такво име; уза њ по 10—15 сухих маслина, смежураних до коштице и по 2 главице црна лука. А два таква оброка беху дневно.

[2]) Неодољива сила, која мрнару допушта да скрене са свога пута.

шљив, а то с тога, што је овај према свему што се збивало с његовим војницима био тако равнодушан, да је једва једним ухом слушао рапорте свога ађутанта. Он је дане проводио ваљајући се по фотељима у салону, једући с добрим апетитом и — купајући се.

Мпралај је био човек својих 45 година, повисок, мршав, црне масти; он се још бријао и пажљиво је неговао своје танке бркове. На лицу му беше исписана она индоленција што се у вишим слојевима стамбулским тако често виђа, и што је вероватно последица наглога уживања. Судећи по његовом изгледу, ја нисам, као Јелчић, тумачио његову хладнокрвност према опасности где бејасмо, као јунаштво, него као индоленцију, што потиче из физичке изнурености. С тога нисам ни за часак сумњао, да ћу га савладати разлозима и приволети, да у Џеди даде искрцати оболеле. Да би боље успео ја сам узео Хећима као тумача, и трудио се да разјасним драгоме Беју наше стање у што могуће црњој боји. По гестима мога тумача, опазио сам, да маже још црње но што сам и сâм чинио, јер је лице Миралајево с часа на час бивало све озбиљније.

— Јес, реците Беју, да је он Миралај над живим пуком, и да према томе како стоји с његовим људма, није немогућно, шта више вероватно је, да се до Јемена може наћи у положају, да не узимадне ни једнога војника за употребу — да остане Миралај без пука. —

Ово му је, колико сам могао разумети мој тумач посуо мало шећером, да лакше прогута.

— Али, гласио је његов одговор — ја имам везану маршруту за Јемен, и не бих могао одговарати за искрцавање својих војника у Џеди.

— Реците ви његовом Бејству да људи, о којима је реч, нису војници, но болесници, који ће сутра вероватно бити лешеви, и да ће, по моме скромноме мњењу, за њега тежа бити одговорност, ако многи још изгину до Јемена, но што може бити за једну меру, којом ће се вероватно сачувати пук од коначне пропасти.

Требало је много говора још док сам разбио све скрупуле Мираилајове, и успео да рече свој први «пеки» А кад сам дошао на највећу, а то је, како ћемо се смети искрцати, није ме мало изненадило кад опазих на њему гесту, којом шћаше рећи: «То је маленкост.» У целоме европском свету, терали би нас овакве какви смо, топовима од краја, а моме отоманском европејцу ни бригеша да га овде неће пустити на крај, и то још на крај где се правоверни Мухамеданци из целога света стичу, да отуд иду на ћабу.

Кад сам на мосту казао своме капетану, да команданат пука пристаје да скренемо у Џеду, и да искрцамо болеснике, опазио сам, да му се с прсију одвалио један дубок уздисај, али му лице остаде мирно као стена. Први официр је на глас, да ћемо се опростити оболелих, поцрвенео у лицу као куван рак, и бацио ми је поглед који би ме морао забринути, да нисам се уздао у његову уздржљивост. Други је официр гладио своје бркиће, а трећи је млад дечак, скакутао весело по горњем мосту и чувао стражу.

— Фране, реци тимунијеру[1]) нека иде остро-леванте[2]) па иди нађи на карти корзо[3]) од Џеде.

Око подне је већ био на мосту Пилот, који се редовно укрца у Суецу, и преузме управу, кад год се брод доближи обали. Из далека могаћаху се већ с брода опазити зелени пропланци на мору: то су банци којима су начичкане обе обале Црвенога Мора, оне чудновате грађевине ситних животињских колонија, што се као моћни стубови уздижу са дна мора до површине му, остављајући међу собом шире или уже путове, куда бродови морају да се провлаче. Кад год наступи осека, ови су банци за педаљ—два над водом, па како су застрти зеленом маховином, то цела обала у недоглед изгледа као једна ливада, кроз коју теку водени канали.

[1]) Крманошу. [2]) југо-истоку [3]) правац.

Разуме се, да је тај дан на ручку друштво било необично весело. Мрнари су ушли опет у своје старе вицеве: војници су оживели по броду и тумарају гледећи љубопитно правце куда иде брод. На њихове очи бацају се мртви с кљуна од брода, али они их не виде — они гледају у даљину, тамо где мисле да ће угледати Цеду. Сваки је инстинктивно осећао да му је тамо спас. Кад смо по подне ушли у канале, и из далека опазили Цеду као сјаво-сто-белу пругу на хоризонту, орило се по броду весеље; и они што су се заражени једва држали на ногама, устали су, да наслоњени на парапете гледају крај, који ће их ослободити беде и невоље; а кад је брод улазио у пристаниште, свака је жива душа, осим самртника на кастелу, била на ногама.

Како је варош Цеда збијена на самој ивици од пристаништа, а брод, провлачећи се кроз канале до њега, давна већ био сигналисан, то нас у пристаништу чекаху две барке. У једној је био санитетски чиновник, у другој наш агенат. Иза кратког преговарања из даљине дозволи санитетлија, да се ађутант искрца у особеној барци и да пође на крај, наравно у лазарет, где ће да га окаде. Ту је имао да преда писмо, такође окађено, команданту града Цеде, и да чека одговор.

Да ме не би морило нестрпљење, као остале на броду, одох у моју кабину и узех читати, Истина је врућина у њојзи била грозна, али ту се може удесити тоалета по вољи, и обично се удешава тако, да се ни мало не хаба одећа — Врата су од кабине истина днева-ноћи отворена, али је на њима спуштена завеса, коју промаја тихо њиха, јер из салона струји хладнији ваздух, почем је он у средини, а кабине поређане около њега. Како осим војске не беше пасажира на броду, кабине су наравно биле празне. Али не, све нису биле празне; у једној је био ађутант, у овоме часу само ађутантовица, у другој њезина мати; у трећој Миралај, према њему у својој, командант брода, а у дну салона беше моја. Кабине све

имају на дуваровима по једну решетку, али тако удешену да се не може из једне гледати у другу. Осим ње беше по једна решетка и у дну врата, те се сваки шум с краја на крај, могаше чути у свакој кабини. Цела просторија позади брода, салон и кабине, то је једно Дионисијево ухо, а ја сам скоро свако вече морао да слушам, како се млади супружници до моје кабине — свађају. Да је муж имао повода бити не расположен, то му радо верујем, јер на том путу и у таквом друштву, била би и једна жена сувише, а он је собом повео две. Сад су обадве биле саме, па како је мати отишла у походе својој кћери, Миралај боше дошао — матери у походе. Конверзација је испрва текла мирно; за тим је постала живља, а најзад чух младу где — плаче. Јамачно се жалила на свога мужа, да би добила права на — утеху. Ја делим слабост свију људи: не могу да слушам женски плач. — бацим књигу и одем горе на кров, где су турски официри у нестрпљењу чекали глас из града, а отуд на мост где затечем наше официре прикупљене. Кад сам им испричао каква се трагедија игра доле у кабини први официр ће рећи:

— Ке трагедија? То је комедија; трагедија ће да дође, кад будемо у Ходејиди. —

И тај човек мал да није погодио!

Док смо се тако, као обично, нашалили на мосту, ето ти ађутанта натраг с писмом. Одговор је гласио, да се болесни могу извести, али правце на онај бајир, који је био најближи болници, почем је ова лежала подаље од вароши, у крај мора. Сад сам тек осетио по моме даху, каква ми је мо̀ра притиска̀ла прса читаве недеље Учини ми се, као да и нисам више на броду; као да сам бачен у други свет, где је све весело около мене, и где нико и не помишља на смрт, и од једном осетих где се буди у мени енергија, која као да беше утрнула последњих дана. Наредим Хећиму да даде изнети све оболеле па и оне на којима опази најмање знаке болести. Големе барке већ су се почеле примицати броду, и кад су

пришле, поче се кастел празнити. Ја сам стајао на горњем крову и гледао како носе самртнике дуж читава брода на врата од степеница пода мном. И сад, кад отпоче евакуација, имадох ужасан призор пред собом: сваки је грабио на врата, сваки је хтео да бега с брода. Навала је расла тако бујно, ломљава је била тако голема, да се они, што ношаху болеснике, видеше притешњени, и морадоше пустити свој терет на кров. Руља је газила преко својих самртних другова, грабећи да што пре дође до врата Официри су гурали, ударали песницама где је пала, — ништа то није помогло, нити би их то могло уздржати, да није Јелчић, од једном искрснуо на уздужни горњи мост и видев метеж на броду узвикнуо «Хиса скала!»[1] Закрчаше чекрци у исти мах, и степенице се за часак дигоше у висину, а барке остадоше дубоко под бегунцима.

— Правите ред, па ћу ви дати скелу, рече сад командант, и војска видев, да не иде другачије, устукне. Место се на изласку разреди, и сад се тек могаху видети два—три болесника на крову изгажена и раскрвављена. Дигоше их отуд у страну: један већ беше мртав.—

Међутим сам ја дозвао мрнара Илију, коме сам зарад големе снаге дао придевак „Бирчанин“ што му је вазда ласкало, и у очима другова му дизало и тако голем реноме.

— Илија, ти ћеш стат' код капије, па пуштај само оболеле; ко је здрав — натраг!

— Ва бене, шјор! и Илија закрачи врата као колос. Кад би посумњао да је когод од пролазећих болесан он би ме погледао, па на један миг или га пустио или гурнуо међу остале натраг. Официри гледаху с горњег крова тога мрнарског атлета са неким страхопоштовањем и кад би видели, како се по гдекоји симулант окреће у Илијиним рукама као лутка, они би му узвикнули — «Пек исла!» На тераси стајао је један официр и уписивао

[1]) Дижи степеницу. Ова је на ланцу и спушта се низа брод кад треба.

имена сваког искрцаног болесника. За не пуна два часа искрцаше се из брода преко две стотине мање-више оболелих, а вероватно неколико и здравих, те могасмо сад веселији но до сад поћи на обед.

(Наставиће се)

СА ЈАВОРА

ПОДАЦИ ЗА РАТНУ ИСТОРИЈУ

ИЗ НАШЕГ РАТА СА ТУРЦИМА 1876. ГОД.

(НАСТАВАК)

Борба 12. Јула 1876 год. на Јавору

Истог дана примљен је следећи налог:

«Одаслато 11-га Јуна, 11 час.

Команданту ужичке бригаде.

Диспозиција за борбу 12 Јула 1876 год. Понедељак.

У 4 часа изјутра имају ваше трупе заузети своје позиције, и то она три батаљона што су на Василијином врху, помаћиће се напред и заузети Јанков врх под наредбама капетана Илића, који ће командовати десним крилом.

2 батаљона на Ограђенику потпомагаће моравски батаљон рудничке бригаде, и поглавито пазити да се леви бок Ограђеника чува, од дебушовања непр. том јаругом, коју ће заузети пожешки батаљон ваше бригаде до спрам батерија и наступати како се Горијевац унишши и Рудничка бригада II кл против Горијевца наступати почне. Десно од вас у јарузи Јаворског потока налази се Шабачки батаљон.

Са три батаљона на Ограђенику (2 ваша 1 Руднички) и пожешким батаљоном ви ћете командовати; а артиљерија на Ограђенику стајаће сва под непосредним налозима начелника артиљерије.

Поглавито обратите пажњу на пожешки батаљон. да добро потпомаже рудничку бригаду II кл., која ће венцем на Горијевац наступати.

Према томе како се Горијевац заузме наступаће ваше трупе на ивицу Ограђеника, а по приликама један део сићи и у долину.

Прво ће отпочети дејство артиљерија са Ограђеника. Пешадија ће дејствовати тек кад јој се прилика укаже.

Војници ће појести готово јело чим буду у положају. Од ствари ће понети само оружје, муницију и леб. Овај да се за сутра још вечерас изда.

Сваки војник нека веже пешкир око врата да би се међусобно разликовали. Путовођу нека узме пожешки батаљон.

Штаб дивизијски на Василијином врху.

Привијалишта иза Василијиног врха и в. Ограђеника.

Ужичко бригадно санитет. одељење, из Јанкова врха.

Ђенерал Зах»

Диспозиција ова саопштена је батаљон. командантима ближњим у штабу бригадном, а онима на Василијином врху, на положај одаслата; као обично, и овог је пута ишао командант, шеф и ађутант са командама, и сваки на својој страни лично надзиравао да се наређено изврши. Комесарима је препоручено да леб и храну раздаду војницима. Из моравичког батаљона дате су путовође пожешком.

Како су батаљони били улогорени на опредељеним местима и све потребе уза се и у близини имали, спрема је лако и брзо извршена, за сутрашњу борбу.

У 4 часа изјутра биле су трупе на својим одређеним местима. А то је неколко стотина корака унапред од логора, који су били за ивицама коса и брда.

Пешадија на Ограђенику била је овако распоређена: моравски батаљон у среди Ограђеника, с' јужне стране;

унапред нешто, десно од њега Ариљски а лево Моравички; у Лисичњаку пожешки батаљон. Команданту овог батаљона наређено је било да пази на трубне знакове, које ће му давати бригадир са Ограђеника, како би на време напао, са осталима на Огоријевац.

Артиљерија на Ограђенику била је овако распоређена: Рудничка лака батерија капетана Симе Вучковића на малом Ограђенику и два мала мерзера, у заклонима; батерија је имала задатак, и гађала шанац на Огоријевцу, а мерзери шанац на Ћувичку Калипоља. Тешке батерије, Марка Цинцар Марковића између оба Ограђеника, да гађа шанчеве Калипољске, а Пантићева на левом боку в. Ограђеника, да као и лака пуца на шанац на Огоријевцу. Овима су помагала и два тешка топа под командом капетана Милутина Гарашанина (где је лако рањен) са Радашковине.

II кл. Рудничка, т. ј. 2 батаљона, и један доброво. батаљон, имали су, уз припомоћ пожешког батаљона, да освоје Огоријевац, пошто артиљерија спреми јуриш. Ова два Рудничка батаљона била су постављена на Вучој пољани, а доброво. батаљон био је ближе Васиљевића кули, уз остала 2 доброво. батаљона који су одређени да освоје кулу за шта им је дата и лака артиљерија.

Остала војска била је распоређена, озад као резерва и ради ојачања предње бојнице, која држаше од Јанковог, преко Василијиног врха, оба Ограђеника, Вучије пољане и Васиљевића.

Знак, за отпочетак ватре, очекиван је са Василијиног врха.

Турци беху поранили и време лепо беше, те грађаху шанчеве, као обично, ништа се не нађаху.

У $6^1/_2$ часова дође заповест од ђенерала: ако смо готови да почнемо. Начелник артиљерије, здоговорно с бригадиром, сагласе се, да је готово све; и, даде се знак «паљба". Ватра се осу из свију батерија против

одређених мета. Турци страшно изненађени, побацаше буссење, отрчаше у шанчеве; «узбуна» засвира, по свима логорима и шанчевима спремаху се најжурније; спремише се и кроз десетак минута и они отворише арт. ватру, најпре са Огоријевца, па после и са осталих шанчева и батерија са Калипоља. Међу тим наша артиљерија продужаваше густу ватру. Осем поменутих топова гађала су наша 2 12ѿ, из шанца код Јаворске мех. на Калипоље, и добро дотурали; а тако и 2 тешка мерзера; ови су слабо дејствовали, нарочито је незгодну слику правило, што су им неколики метци прсли у ваздуху на врло великој висини.

Ова артиљерска борба продужавала се до 1. часа по подне, и готово и била је дотле само артиљерска. Наша је ватра била са три стране усређена на огоријевачки шанац тј. на њега су скоро непрестано пуцале: лака и тешка батерија са Ограђеника, имајући мету, јаки фронт к нама окренут, а 2 топа са Радешковине пуцали су му у бок, и скоро у позадност. Метци су погађали добро, али нису добро рушили, ни брешу отворили. Шанцу овоме тешко је и било наудити, што је био великог профила, и блиндиран. Турци су скором ватром одговарали из огоријевачког шанца, а покушали су и да га потпомогну 6ѿ круповим са Љесковца, одакле им је правац ватре био на Радешковину, али нису нам могли наудити много, ни ближим, а камо ли ољим топовима са Љесковца. Ово с тога што је пешадија иза венца брда била заклоњена, а артиљерија иза земљ. заклона била. Наши су топови њихове на Калипољу ућуткали у неким шанчевима, и то у 2 шанца и две батерије; пешадија им је била заклоњена и ћутала. Али са Огоријевца непрестано и силно одговараше. Овај огоријевачки шанац и узањ батерија, како беху под јаком нашом арт. ватром, мислили смо, да ћемо разорити и пешадију у њему толико ослабити, да ћемо позицију поуздано отети. Али, Турци су и из овог шанца пеша-

дију извукли и склонили од наше артиљерије, и тек је повратили кад је устребала за одбрану против пешадије, — као што ћемо доцније видети. Нишанџије њихове заклањали су се за грудобран, како плане наш топ, — а тако и наши.

Добровољци су у овом времену нападали на ошанчену кулу-Караулу на Васиљевићима Њихова арт. и пеш. ватра продужавале су заједно до 11 час. у које је време кула освојена. и даље је продужила. Турци су са Калипоља шиљали помоћ свом десном крилу, те потпомогли стражаре са куле и посаду на Огоријевцу.

Примедба. Са средњег калипољског шанца пиштала је њихова труба дајући знаке у према се послатој пешадији. Ми смо разумели да ће то бити, само нисмо могли погодити у ком правцу њихова поткрепљења наступају. Тек доцније смо се уверили, да је то било уз долине против нашег левог крила.

У 1 час по подне отпочело је пушкарање косом и са стране Огоријевца, Рудничана II кл. и пожешког батаљона, противу непр. посаде, шанца и батерије. Пушкарање је било нарочито густо уз п. Доловик, источну страну Огоријевца.

Бригадир даде знак пожешком батаљону да наступа, и пошље једну чету моравичког батаљона низ Ограђенички поток, да му не би у десни бок ударили Турци ȕза шуму.

Шума, косом ка Огоријевцу и западна страна косе беше у диму од пушчане ватре; уз Лисичијак чујаше се такође пуцањ, али се ништа не могаше видети.

У 1 час и 30 минута чу се неки напад «ура» са источне стране Огоријевца, и виђаше се да наши притрчавају поред плота граничног овамо, од Радешковине. Рачунали смо да то напада онај батаљон добровољаца. Топове отуд после не чусмо.

У 2 часа судећи по ватри изгледаше као да наступају Рудничани косом ка Огоријевцу и да се приближује

време за одсудни напад. Бригадир даде знак «напред» на «јуриш» пожешком батаљону. Батаљон наступаше шумом. Непр. стрелци одступише у шанац, наши се приближише и преста наша арт. ватра на шанац. У $2^1/_4$ часа чујаше се некаква гушћа пуцњава пушака при врху Лисичијака и. али се не виђаше и не знађаше чија је — а оно су Рудничани одговорили непр. који уз поток наступаше

У $2^3/_4$ пожешка батаљон беше на 30 до 40 корака од шанца; непр пуцаше плотунима из шанца Около су били разкрчили шуму на 30—40 корака : тај простор беше под јаком непр. ватром. На знак. батаљон. команданта «јуриш» војници јурише, и око 15 војника продру у батерију, међу њима и неколико Моравичана, — од оне одаслате чете низ Ограђенички поток, — тројица погину, а остали одступе, пошто надмоћна сила беше пред њима.

Са друге стране није било напада у ово време.

Међу тим бригадир је добио у 2 часа по подне следећи налог

«*Г. Капетане!*

Изволте са вашим трупама наступати на Горијевац, од левог крила нема страха. — Караула у нашим рукама. Ради рекогносцирања изберите око 100 војника ваших па кроз шуму (Боровац?) наступајте ка Горијевцу с осталим. — Позади биће (ако је могуће) 4 топа III тешке батерије, који ће на Горијевац пуцати.

Ово наређује Ђенерал, а јамчи капетан Јосип Јаковљевић $^{12}/_7$ 76. Јавор $11^1/_2$ час. пре п.»

Као што се види ово је писмо писано још за време арт. ватре а примљено пошто је напад пешад. свију одређених трупа извршен, тј. у размаку од $2^1/_2$ часа Како напад одређене пешадије не успе, и доброво. батаљон и не дође, одаслата чета моравичког батаљона продужила је проматрање, и наступање низ Лисичијак и кроз шуму и потпомагала пожеш. батаљон при извршењу наступања.

Како је престала наша арт. ватра, када је наша пешадија почела наступати. против шанца и батерије на Огоријевцу; и, Турцима дошла помоћ са Калипоља, изађоше они из шанца на 40—50 кор. јуришише на наше пешаке, у 3 часа и 40 минута, па на знак трубе вратише се назад у шанац.

У ово време послао је бригадир две чете моравичког батаљона са потпоручиком Радом Грујовићем он одмах би рањен у исту руку у лакат, у коју је био рањен на Калипољу у зглавак; да подкрепе пожешки батаљон да не би страдао у шуми.

У $3^3/_4$ часа увукле су се пешадије једна у другу: наша у Огрођеничком п. Турска по Огоријевцу, наша у Доловику, Турска испод саме смрче, наша испред Василевића куле и овако изувијано остало се у главном до самога мрака.

Пушчана ватра не престајаше око Огоријевца. Рудничани одступаху с пальбом косом од Огоријевца. Бригадир нареди одступање и Пожежанима, да им не би непр. запао за леђа с левог бока, што је врло лако могло бити, јер они нису видели ни чули турску пушч. ватру.

У 4. часа просу се густа ватра под Вучијом пољаном на Огоријев. коси. изгледало је као да су Турци уз Доловик продрли и на косу издрли Непрестано при том рачунасмо да су ту у борби и добровољци нарећеног батаљона.

У $4^1/_4$ часа пальба се продужаваше по шуми но без икаква циља. Бригадир даде знак да се прекине ватра. али она се не прекидаше, но продужи у друштву са левим крилом.

Пошто се беше пешадија прилично удалила од шанца и батерије, могаше се пуцати на Огоријевац. А и Турци беху престали са артиљеријом. Ради подржавања борбе на левом крилу, и оне по шуми још неко време, нареди бригадир командиру лаке батерије капет. Сими Вучковићу, те поче, и тешке капет. Љ. Перишићу који беше

заменио Пантића даде пешачки трубач знак «гранатом» као три пут «мирно» што свираше.

Ово време стиже доста јак турски одред на Огоријевац.

У $5^{3}/_{4}$ часа, опет уназад косом огоријевачком почеше пушке пуцати, ретка арт. ватра продужаваше се против Ограђеника, и од времена на време и из 12 ћ против Калипоља.

Пошто ватра пеш. беше узалудна, наређено је да се прекине, али се она продужи, и ако је даван знак од бригадира са Ограђеника и командира Жунића у шуми.

У $6^{1}/_{2}$ часа дође наредник Павле Мијушковић на Ограђеник, и рече да иде Црногорски батаљон, од капетана Илијћа у поткрепљење, који стиже у 7 часова — доцкан за Огоријевац.

У 6 часова и 55 мин. добије бригадир од начелника артиљерије, овај налог:

«Одаслато 12 Јула 1 час. 30 мин.

Место одашиљања Василијин врх

Начелнику артиљерије мајору Гарашанину.

Продужавајте ватру и потпомажите напад на Горијевац. Нека се наложи капетану Стојану да напада и капетану Борисављевићу да помаже. Одма рука Мишковићева, јер добровољци већ нападају с леђа Огоријевца (додао ђенерал својом руком).

Ђенерал Зах»

Напомена. По сазнању овај је курир, што је ово писмо носио, ишао чак на Радешковину капетану Милутину, позади борне линије, куда је био сигурнији, и тако се морао враћати и једва нашао атресанта после $5^{1}/_{2}$ часова, од кад је заповест писана, и ако је овај био, с брда на брдо $^{1}/_{2}$ сах. одстојања. Даље, имамо напоменути: да добровољци нису ни дошли, а камо ли нападали, но да су оно Рудничани нападали «с леђа Огоријевца» што ђенерал пише. Због непрегледности терена два су команданта извршила напад са две стране и то

у разно време, а трећи га није ни извршио. Овај случај може послужити као негативан пример: да се при нападу на један вис не наређују одељења под разним командантима да нападају, него да један даје знак или заповест, па ће моћи боље напад извести, и сложно га одељења извршити. У брдовитом пределу као што је овде, тим пре морало би се овако да чини. Снаге је наше против Огорijевца било довољно послато, али се није могла угодно развити због узине косе, ни руководити због шуме, непрегледности, и сложеног командовања.

У 7 часова продужи се живља ватра и наши повратише Турке и са косе у шанац и трајаше ватра око шанца: а Турци пуцаху из Огоријевачког шанца на наше обе батерије на Ограђенику и са оба врха Љесковца. Наше батерије врло добро одговараху, а за знак да добро погађају дасмо им трубом «пред прси». Са Љесковца покушаше Турци да гађају на Ограђеник, преко Огоријевца, но не добациваху добро; и кад један њихов метак у 7½ часова удари у њихов положај на Огоријевцу (као да беше у шанац погодио), престадоше овамо пуцати но продужише на Радешковину и к' Васиљевићима.

Напомена. Око 7¾ часа запали се нешто као уз Вапу на десној обали, спрам брдашца Вијума, и села истог имена, као што се од 12 часова нешто пушаше у томе правцу. По доцнијем сазнању сем карауле коју су наши запалили при отимању, запаљена су арт. ватром, или хотимично, и село Дунишићи, Брезна и Мухово, све српска села која су тим лакше Турци при одступању хотимично упалили. Мрак настаде, и у 8 часова ватра престаде. „Збор» искупи војнике и заузесмо положај на освојеном земљишту, где нарочито добровољци напредоваше, што пред њима не беше шанчева и на крилу бехy. Главна сметња добровољцима беше караула, у којој је било, по сазнању, око 30 стражара, који су се, као обично што чине Турци, јуначки бранили.

И тако овог дана, и ако је цела борба била више демонстративна, ми изиђемо као победиоци: премда се није све извршило што је било замишљено. Ова борба могла је сасвим други карактер узети, да су Турци предузели иницијативу. Ово је држимо и руководило команданта војске те је главну снагу и резервисао. Ми несумњамо да би Мехмед-Али-паша то и учинио, али није по свој прилици, довољно снаге спрам нас за то имао.

Тако смо рачунали да је циљ ове битке постигнут т. ј. морал у војсци повраћен од неуспеха на Калипољу и другим странама — што се чуло по војсци.

Напомена. Између 11 и 12, Азањац Милутин са друштвом прекинуо је везу телеграфску између Н. Вароши и Сјенице и између Н. Пазара и Сјенице. Што је такође морало имати рђавог утиска на Турке.

Губитци, које смо имали овога дана, нису велики, премда их немамо при руци: и насигурно рачунамо да су турски већи знатно, нарочито с тога што су наши више пута их били иза заклона, и дочекивали их по шуми, и под унакрсну су ватру стављани. Огоријевац, са својим јаким шанцем, подигнутом батеријом, и иначе згодним положајем за одбрану, утакао се био у наш положај као «кост у грло». Ми смо га гледали као тачку која допуњава наш положај и ако као «poste avancé» а чисто као неприродан саставни део турскога калипољског положаја. Он је био «poste detaché» и Турци су му такође велику важност придавали.

Нарочито се ове оцене пооштрише пошто га не освојисмо 12 Јула.

Сад нам се још више осветлила погрешка, што нисмо 24 Јуна и њега поселили.

И доиста Огоријевац нам је врло много сметао како у комуницирању са левим крилом на Боровцу и Лиси: а и при даљим комбинацијама, било офанзивним било дефанзивним. Он нам је велике штете чинио и при следећим борбама, као што ће се даље видети.

Примедба. Ми сматрасмо да је тежишна тачка нашег положаја између Ограђеника и Василијиног врха: да је наш прави положај од Долова преко ова два врха до Јанковог врха; да је најпречи рад утврђивање ове просторије, о чему смо и говорили. Међу тим као обично у оваким неодређеним приликама, скоро сваки, који мисли да што вреди и може да учини, има своје мишљење. „Кад се кола сложе путова доста“ нар. пословица. Тако је и овде.

12. Јула. Приметили смо да се чачанска бригада под командом потпуковника Илије Чолак-Антића, примиче ка Боровцу, нашем левом крилу, која је запалила кулу-караулу турску на Сувом-Хрту. И чусмо да је растерала 5—600 Арнаута. (О овом је погрешно јављено у новинама, као да је разбила Дервиш-пашу с војском).

13 Јула попунилисмо муницију, посарањивали изгинуле и поправљали батерије.

Команданта Ибарске војске ђенерала Заха, замени дотадањи командант чачанске бригаде I класе п.пуковник Илија Чолак-Антић, а шефа штаба мајор Јеврем Марковић.

Нови командант Ибарске војске и нови шеф штаба потребовали су времена да се упознаду са снагом војске којом имају да располажу, са земљиштем, њеним размештајем, наситно и другим административним и местним приликама: даље да се оријентишу такође и о јачини и стању непријатеља и његовог земљишта, о приликама и околностима, које су с оне стране границе и т. п. Једном речи да виде шта могу и да реше шта треба да раде.

Од 13 Јула до 24 истог, нова дивиз. команда припремала се, ценила и мерила шта треба наредити те наредила, и планове за даљи рад смишљала.

Тако је издала налог те су спреме допуњене и војници посведневно екзерцирани. Положај јаворски утврђиван; и колко је могла, концентрисала војске на Јавору, што је под својом командом имала, у коме је циљу позвата ужичка бригада II класе (4 батаљона са Кремана).

Напомена. Офанзива или дефанзива још беше отворено питање. Нова команда беше у главном за офанзиву, но с тим да ову одлуку треба да донесе војно веће састављено из свију команданата, под заједничком одговорношћу. Бар је овако шеф штаба говорио бригадиру, са доста ватре. И у томе се духу чињаху и припреме, као што се у неколико и из наредаба види, које се издадоше и вршише.

Непријатељ је такође утврђивао свој положај и проширио обим утврђивања, нарочито живље рађаше на ушанчењу Огоријевца, Љесковца и десног свог бока Калипоља.

Ово одговараше нашој посади левог крила, на ком бијаху добровољци и Чачанска бриг. I. кл.; над којом прими команду капетан Мишковић.

Ноћу у $10^3/_4$ часа 15 Јула оспу се у један мах пушке око Огоријевца. Цела бригада ступи под оружје, и узбуни се цела војска. Пуцњава беше врло густа и увећаваху је плотуни. Изгледала је страшна, нарочито што је ноћу и изненада, особито онима који бијаху у позадности те немогаху брзо сазнати, што је; као што нам доцније из штаба Дивизије причаше.

У брзо нам са предстража јавише: да Турци пуцају а наш ни један не пуца. Одмах за овом вешћу, добијемо рапорт од предстража са Ограђеника:

«Команданту Ужичке бригаде.

Пуцање је почело на десном крилу шанца Турског (Огоријевачког и после су отпочели по целој шуми шиљбоци њихови пуцати и викати „Уа—“ у чему су их потпомогали Турци са других страна; а од наших војника оба ова батаљона (његовог и Вукосављевићевог) у ланцу находећа се није нико ни једне пушке опалио.

У осталом све је исправно.

Поручик пешачки М. Карановић* 15|, 76 год. ноћу.

Примио у 12¾ (ноћу) М. Андрејевић.

20 Јула дође следећа заповест:

«Одаслато 20-га Јула час. 6—

Место одашиљања Јавор.

Команданту Ужичке бригаде.

Ваше лево крило привућићете више к Доловима. Напуштите позицију на Васиљевића кули Са центрумом вашим станите на Јавор а са 2—3 батаљона код Долова Ваш положај на Васиљевићима заузеће Чачанска бригада са 2 батаљона.

Положај ће ваш бити од испод Васиљевог (Василијиног) врха т. ј. од механе па до закључно полож—на Доловима.

Заступ. ком. Ибар. војске
потпуковник.
Чолак-Антић.

— Писао нови шеф Штаба —.

Остали батаљони ужичке бригаде I кл. нису променили своја места пређашња. А према овој наредби Моравички батаљон I кл. посео је Долове. а Златиборски улогорио се као резерва на заравањку код пута водећег са Јавора на Долове, између Долова Диваништа или

*) Милутин Карановић пеш. поручик родом из Забојнице ср. Гружанског окр. Крагујевачког. био је са Шабачком бригадом. као командант батаљони на Јавору у почетку првог рата. Са бригадом својом отишао је на Мораву и при борби око Шуматовца похвално учествовао. У другом рату славно погинуо у борби на Нишору 13 Децембра 877 г. где је сарањен код олтара Манастира Темског. срез Височки: где му је и споменичић подигнула жена његова.

При истраживању узрока ове ноћне пуцњаве, по турским положајима, сазнало се: да је неки војник. из Моравичког батаљона који је био спрам Огоријевца на мртвој стражи. и који је са Моравичким батаљоном II. кл. заузимао предстраже до Васиљевића куле, привукао се и опалио на турског шиљбока у шиљбочном низу. Овај пуцањ пушке у низу, дао је повод њиховим суседним шиљбоцима, те су и они падали пуцњаву. коју је примила посада Огоријевачког шанца; па савезни шиљбоци, и цела посада плотунима по Калиповским шанчевима. Ово што наши војници нису пуцали. има се сматрати. као похвалан знак.

У ово време одаслата је Шабачка бригада I. кл. на Делиград.

17. Јула наређено је те су предстраже Моравичког батаљона I и II кл. продужене у лево до Васиљевића куле; и ово је извршено потпуно 18 истог.

Паљике) и Долова, и екзерцирао. као и остали. како су времена имали.

Бригадни штаб такође је премештен из В. Ограђеника, на пољану код Златиборског батаљона.

21. Јула. Примљена је следећа наредба:

«Одаслато 21-га Јула час. 6

Команданту ужичке бригаде.

Ариљски батаљон II кл. под командом потпоручника Миладина Стојановића ставља вам се под команду и наместићете га око Ограђеника на центруму, но да се одмори. Кроз 2 часа доћи ће и Златиборски батаљ. сместите га око левог положаја — центрума вашег.

По заповести команданта Ибарске војске
Шеф Штаба Мајор.
Ј. Марковић«

Наређено је те су се оба ова батаљона сместила, код Бусака, на коси која води на Паљику — где су пређе становали Шапчани.

Ноћу између 21 и 22 Јула примљена је у бригадном штабу следећа вест и заповест.

«Одаслато: 21-га Јула у 12 час. ноћу.

Место одашиљања Јавор.

Команданту центрума, ужичком бригадиру.

Командант левог крила јавља, да су Турци спремни ударити на нас сутра или прекосутра на «Преко брдо», «Дивљу реку», „Јавор» и «Тисавицу».

Учините нужне наредбе, Турци да вас не нападну с Кладнице Пазите да команданту левог крила дате помоћ ударајући Турцима с бока, ако би вас хтели раздвојити. Тако исто и командант десног крила за одбрану друма и Васиљевог врха. Но свагда држите 6 шест батаљона у центруму најмање, тако да би 4 батаљона имали у резерви. Јавите сутра рано о вашем распореду.

Заступник команданта Ибарске војске
потпуковник.
И. К. Ч. Антић«.

Према овој наредби, наређена је опреза, која на предстражама већ и не престајаше, и појачана опреза и пажња на опсерваторији.

Распоред је у толико допуњен, што је те исте ноћи приспео и командант ужичке бригаде II кл. капетан Јован Пантелић са рачанским и пожешким батаљоном II кл. И под командом бригадира I кл. улогорила се и ова два батаљона и штаб бригаде. II кл. на Доловима иза вратница.

Напомена. Ово је турска тактика, да протуре до ушију непр. какову вест с којом ће узнемирити овога, а ако могну и принудити га на погрешне распореде; нарочито пак да противника заморе и о правој га намери својој обману. Но, овди у ствари беше то: да долази Дервиш-паша с војском. Колико он доводи војске није се могло поуздано сазнати. Цифре су варирале од 8 до 28 табора 2 батерије и 2—3 Ескадрона. Али Дервиш Паша је доиста и дошао и довео војске, с којом је. здружено са војском Мехмед Али пашином, противу нас и оперисао.

(Наставиће се)

ДАР

Ја не знам да л си ти мене знао
Ал твојим трагом и ја сам грео;
Клонуо кад си у борби пао
Ја сам те срео.

Још ти је луча блиставо сјала,
Ал оштро трње снагу ти узе;
Да ти је душа за боле знала,
Зборише сузе

Високо лучу држ'о си своју,
Борећ' се против тмине и јада;

Храбро се држећ' у тешком боју
Клон'о си сада.

Са пуном душом воље и жара
Молећи ја сам пред тебе стао;
И ти ми пружи жељена дара, —
Луч си ми дао!

Заносно ја га примих и узе',
И пођох стазом далеког циља;
А лице твоје облише сузе
Среће и миља....

С. Јов.

СРБИЈА НА БЕРЛИНСКОМ КОНГРЕСУ

(наставак)

После озбиљних примедаба које је г. Ристић чинио грофу Андрашију о начину на који Аустроугарска хоће да скоро *изнуди* од Србије конвенцију («нож под грло» који смо видели у шестом писму г. Ристића) настало је у Андрашијевим круговима «блаже посматрање.»

Међутим стигао је у Берлин и г. К. Цукић те су тако могли одмах отпочети и стручни преговори на основу писмених предлога и против-предлога.

г. Ристић упутио је 16-ог Јуна г. Цукића барону Швегелу, да се од њега тачно информише о предмету и о форми аустроугарских захтева. Г. Швегел, разговарајући се подуже са г. Цукићем прочитао му је бруљоне својих концепата. Предмет тих «бруљона» беше овај: Обвеза Србије да сагради железницу од Београда до Ниша и од ове тачке да даде везу до нове српске границе и то, како са железницом од Цариграда на Белову, тако и са оном која иде од Солуна на Митровицу; даље, закључење конвенције, која би регулисала трговачке односаје између Аустроугарске и Србије, било у виду

трговачког уговора или ђумручке везе; даље уређење јурисдикције над аустр. поданицима у Србији; пристанак Србије да Аустроугарска има искључиво право прочистити Ђердапе, и да се Србија потчини обвези. да не чини сметње пословима, које би Аустроугарска у интересу тога предузећа хтела на српској територији предузимати, и на послетку: усвајање једнакости равноправности) свију вера у Србији.

Да би показали колико су «бруљони» г. Швегела задирали не само у економну него и у политичку независност Србије, да наведемо неколико појединости из њих.

Кроза све те «пројекте» беше говор само *о обвези Србије*, а не беше ни спомена о каквој обвези Аустроугарске. У железничком питању захтевало се да Србија своје железнице од нових граница до Београда, просто теслими барону Хиршу на експлоатацију и то под модалитетима (читај пљачкање) који су уговором између Порте и барона Хирша углављени за експлоатацију железница у Турској. У питању о уређењу трговачких одношаја задржавало се *право* Аустроугарској да она *изабере*, хоће ли се ти одношаји уредити каквим трговачким уговором или ђумручком везом између Србије и Аустроугарске(!). Страној јурисдикцији у Србији осигуравао се даљи опстанак док се не би иста — мислите укинула, или бар променила? Не. док се не би иста «ублажила». Услуге Србије при чишћењу Ђердапа и одржавању пловидбе које су захтеване, беху неопредељени, бескрајњи сервитут, право службености, које би потирало суверенство Србије. Нигде ни спомена да Србија има или да је имала некаква права по Хатишерифима, по Париском уговору, или по природи свог новог међународног положаја, нити јој се осигураваху икакве користи за које год од тих права, која она напушташе.

По себи се разуме да је онако одличан државник као што беше пок. К. Цукић одмах врло енергично прокритиковао г. Швегелове бруљоне и достојно одбио

инсинуације које беху у њима противу политичке и економне независности Србије. Изгледа да су те примедбе Цукићеве имале успеха, јер г. Ристић у свом десетом писму г. Грујићу вели: «по учињеним примедбама од стране г. Цукића, сам г. Швегел је пристао, у главноме и у многоме своје предлоге модифицирати.»

Пошто је барон Швегел изјавио г. Цукићу да већину његових примедаба усваја, ствар оста на томе, да г. барон изради *писмене* пројекте.

После два дана, 18-ог Јуна, примио је г. Ристић од г. Швегела овакве писмене пројекте:

«I *Аранжман* који се има закључити са г. Ристићем *односно железница.*

«Књажевина Србија прима на се, у колико је се тичу, обвезе Портине спрам Аустроугарске и друштва за експлоатацију железница у Европској Турској, које се односе на грађење гвоздених путова у правцу на Белову и Солун-Митровицу.

«Србија се обвезује да у року најдаље од три године сагради железницу, која ће имати да пролази кроз целу територију књажевине, од Београда, тачке за свезу са угарском железничком мрежом, па до Ниша, тачке за свезу са линијама Цариград-Дедеагач и Солун-Митровица.

«Експлоатација свију ових линија биће једнообразна (uniforme) и дотична правила (réglements) морају се слагати (concorder) са онима која су у важности на старој Румелијској мрежи. У Бечу, где је седиште друштва за оријенталне железнице установиће се комисија, састављена од изасланика Аустроугарске, Турске, Србије и Бугарске, која ће надзиравати и управљати, у име дотичних држава, и у границама своје надлежности, експлоатацијом свију тих линија.

«Непосредно, иза закључења мира, закључиће се у Бечу између Аустроугарске В. Порте, Србије, као и —

у колико ова буде надлежна — Бугарске, конвенције за извршење горњих одредаба. —

«II *Аранжман* који има да се закључи са г. Ристићем *о трговачким одношајима, јурисдикцији и о Ђердапима.*

«Трговачки одношаји између Аустроугарске и Србије уредиће се тако да олакшају, колико се год може, размену обостраних производа, и да потпомажу (favoriser) непрекидно развијање интимних и сталних одношаја између те две земље.

«С обзиром на специјалне потребе пограничних крајева (districts), погранична трговина подлежаће специјалном поступку.

«У тој намери Србија се обвезује да закључи с Аустроугарском трговачки уговор, који ће одговорити гореозначеној цељи.

«У исто време проучаваће се и питање о царинском савезу, који би се имао закључити између обеју земаља, у колико би се могло наћи да би то било у интересу обојих земаља.

„Ма за који се облик одлучиле, обе стране се обвезују да одмах пошто се мир ратификује, закључе конвенцију о овоме предмету. Обострани изасланици састаће се за тај циљ у Бечу на 4 месеца после горњег датума, а и раније, ако могне бити.

«Аустроугарска узимајући на се (se chargeant да изврши послове за регулисање Ђердапа, а не тражећи за то финансијске помоћи Књажевства, ово се обвезује да дозволи све олакшице које се буду захтевале у интересу извршења ових радова. ,

«Србији се осигурава, односно пловидбе кроз Ђердапе, поступање које буде одређено за највећма повлашћене народе».

Као што видимо, у овим писаним пројектима г. Швегела нема помена ни о јурисдикцији, ни о равноправности вера, али је остао Хирш, остало је право Аустрији да реши хоће ли се градити трговачки уговор или ца-

ринскп савез. Па онда, какве су оне олакшице, односно Ђердапа, које Србија има чинити? После. односно форме, обвеза није билатерална, но *једнострана* обвеза Србије.

С тога је сутра дан, 19-ог Јуна, г. Ристић послао г. Швегелу *српске противпројекте*, у билатералној форми, с обвезама Аустроугарске.

Ево текста тих «противпројекага»:

А. *О железници.* «Аустроугарска влада обвезује се да продужи железничку мрежу до границе код Београда, тачке за свезу са српском линијом. Са своје стране Српска влада обвезује се да сагради железницу преко целе своје територије од Београда до Ниша и да је продужи до нових граница Србије у два правца за свезу са линијама Дедеагач-Цариград и Митровица-Солун. Грађење ових железница има да се доврши у року (délai) од три године. По себи се разуме да ова обвеза важи само под условом, ако се осигура веза са железницама на територији Бугарске и Турске у истом року.

«Грађење и експлоатација ових линија биће колико је више могућно једнообразна, и дотична правила треба да се слажу с онима која важе на најчувенијим (les plus renommées) линијама старе Аустроугарске мреже.

«У тој цељи установиће се у Бечу комисија (итд као и у Швегеловом пројекту).

«Царска и Краљевска Влада као и Влада Књажевска обвезују се задобити за ову конвенцију одобрење својих законодавних тела».

Б. *О трговачком уговору и Ђердапу.* «Трговачки односи између Аустроугарске и Србије уредиће се на начин да се, што је више могућно, олакша размена обостраних производа (provenances) и да се потпомаже непрекидно развиће сталних и интимних односаја. С обзиром на специјалне потребе пограничног саобраћаја овај ће се подврћи специјалном поступку. У том циљу Аустрија и Србија обвезују се узајамно да међу собом за-

кључе трговачки уговор који одговара горе постављеном циљу.

«У исто време проучаваће се питање о царинском савезу, који би се имао закључити између обојих земаља у толико, у колико би се могло наћи да је то у интересу обеју уговарачких страна.

«Ма за који облик (и т. д. као и у Швегеловом пројекту).

«Пошто Аустроугарска узима на се да изврши регулисање Ђердапа не тражећи од Књажевине финансијске помоћи, Србија се обвезује да дозволи accorder; све олакшице које се буду захтевале у интересу извршења дотичних радова, у толико у колико затреба да се привремено послужи српском обалом.

„Односно пловидбе кроз Ђердапе Србији се осигурава поступак као са најповлашћенијим народом.

«Обе владе обвезују се добити пристанак својих законодавних тела на ову конвенцију».

Два дана доцније, 21-ог Јуна, позове гроф Андраши г. Ристића и г. Цукића к себи, па им изнесе свој «коначан» пројекат, који обухваташе све предмете о којима су дотле преговарали. Текст тога коначног пројекта видели смо из оних трију депеша г. Ристића, које је српска влада у Крагујевцу примила 22-ог Јуна изјутра, и које смо напред саопштили. Г. Рристић уверивши се да не може рачунати на даље попуштање од стране Аустроугарске, пристао је, под условом да одмах по телеграфу саопшти текст пројекта Његовој Светлости Књазу и Његовој влади с молбом за овлашћење на потпис.

«Кад се — вели г. Ристић у своме десетом писму г. Јеврему Грујићу, датираном 23-ег Јуна у Берлину — последњи пројект конвенције упореди с намерама и покушајима, које је Аустроугарска све дотле износила и подржавала, онда се не може одрећи да смо, *према околностима*, боље прошли, но што смо се и надати могли.

«Околности су биле с Аустроугарском, па се не може узети да смо на равној нози преговарали. Она је, као што сам у више својих писама наговестио, на Конгресу била јака, да, била је *врло* јака, кад је год хтела да штогод у својој «сфери» поквари. Но она нам не само није кварила (изузев Ново-Пазарски крај, јер је овај још пре конгреса за нас био изгубљен) но ја се надам да ћу моћи констатовати, *да нам је знатно помогла*, ма да су жртве, у колико их буде у конвенцији, имале више да предохране Аустроугарске сметње, а мање да нам њену потпору обезбеде.

«*Обвеза* да саградимо железницу за три године, једина је обвеза од значаја, а њу није било могућно уклонити, јер она је тежиште свију наших преговора Покушавао сам одмах у почетку преговарања да рок продужим бар на четири године, но није ми било могућно успети, јер и између Турске и Аустроугарске постоји уговор *с истим роком*. У осталом мислим да ће се држати рачун од тегоба, па не треба тај рок тако озбиљно ни узимати.

«Више ми бриге задаје обвеза коју нам је *конгрес* наметнуо, да имамо усвојити уговор компаније отоманских железница с Портом, у колико се односи *на приновљено земљиште наше*. Те су обвезе захтевали Аустроугарски пуномоћници и за Србију и за Бугарску, и конгрес је тај захтев уважио. Шта више, председник конгреса изјавио је, да се та обвеза по себи разуме, али да не би никакве сумње остало, *да се има и у текст Берлинског уговора увести*.

«*Ово је дакле питање лежало изван моје моћи и дискусије*. Што је год хтела Аустроугарска натоварити на источне државе, то је учинила. Шта више, ја држим, да се ми нисмо погодили с њом, она је кадра била наметнути нам путем конгреса и само грађење железнице у извесном року.

«*Све остало* што се налази у конвенцији, оставља тако отворено поље за претресање, да се готово *мало што* може и сматрати као *обвеза*. И то зна и гроф Андраши, па ако је, при свем том, оваку редакцију конвенције примио, то је било поглавито с тога, што му је требало наћи ма какво средство да може оправдати у својој земљи своје држање према нама на конгресу, а *ово је, према расположењу његових земљака, имало бити Србији противно.*»

«Ако он мисли да може бити задовољан, ја се надам да и ми *према околностима*, немамо узрока жалити се. Пали су сви пројекти Аустроугарски, који су се имали свалити као тешка стена на независну Србију, као што беху: војна конвенција, ђумручка свеза и т. д. а остаје само обавеза о грађењу железнице, коју бисмо, и без притиска туђег, морали скоро узети у круг својих брига и занимања.»

Овога дана, 21 ог Јуна, имао је г. Ристић пуне руке посла. Не само ваљало је шифрирати за Крагујевац цео Андрашијев коначни пројект, него је ваљало писати и кнезу Бизмарку због — јеврејског питања.

Као што смо раније видели из депеша г. Ристића, израиљска алијансија беше поднела Берлинском Конгресу нарочити меморандум о стању својих једновераца у подунавским књажевинама.

Да цитирамо овде оно место из тога меморандума које се тиче *Јевреја у Србији*.

«У Србији они (Јевреји) су постепено истерани из унутрашњости и из већине вароши, искључени су из државне службе, из свакога јавног звања, доведени су до мизерије; и ако су им одузета најдрагоценија права, они нису ослобођени никаквог терета, они плаћају све дажбине, служе у војсци као и остали Срби. У последњем рату они су се надали својим патриотизмом савладати неправду, коју им чини рођена отаџбина, и они су се храбро тукли пролевајући своју крв заједно са

својим земљацима. Толике жртве њихове једва што добише неколико речи признања од стране министра унутрашњих дела, на великој народној скупштини 1877. Забадава је Турска, закључујући 1877. конвенцију са Србијом, тражила за Јевреје она права, која им Србија тако постојано одриче. Њихов положај није се ни у колико изменио Под таквим режимом њихов се број одавно смањио за половину; они се налазе само у неким варошима под непрекидном опасношћу да изађе какав декрет који их изгони из земље. Узрок за ово гоњење казао је једном Књаз Михаило овим речима: ««Једини узрок који смета еманципацији Јевреја у Србији лежи, као што су то српски министри казали ђенералном консулу Инглеске, у суревњивости трговаца који састављају народно представништво, јер ови се боре против Јевреја као против својих конкурената, који бољу робу продају јевтиније од њих.»» —

Чим је овај меморандум предат конгресу, г. Ристић је одмах преко новинарских дописника, којих је онда било довољно у Берлину, објаснио право стање Јевреја у Србији, у разним француским, инглеским и немачким новинама.

Као што се могло унапред знати, молба је јеврејска имала јаког изгледа на успех, па се и на конгресу показало, да она ни једног противног гласа није имала.

Кад је на конгресу изашло на дневни ред питање о независности Србије, онда је први пуномоћник француски, министар Вадингтон предложио да се независност призна под условом: да се у Србији прогласи потпуна једнакост свију вера.

Предлог је овај усвојен једногласно.

Кад је г. Ристић примио од Књаза Милана овлашћење да може обећати ово изједначење, он је похитао да то саопшти г. Вадингтону.

— Ја вам саветујем — рече му на то француски министар — да то писмено саопштите Председнику Кон-

греса, јер Европа сматра изравнање Јевреја с осталим верама као питање части. Ја сам уверен да би такво ваше саопштење имало повољног дејства и на друга ваша питања. Кад је о овима реч, онда ми дозволите г. Ристићу да вам кажем како налазим, да сте ви, у овако тешким политичким приликама, српску ствар тако руководили, да се може честитати и вама и Србији. Ваша ће отаџбина добити максимум од онога, што се у садашњим околностима добити може! —

— Само искрено благовољење — рече г. Ристић — које је Ваше Превасходство, заједно са г. Сен. Валијем, указивало нашој ствари, могло је бити узрок за тако ласкаву оцену мојих напора, да у овој прилици послужим по могућству моме суверену и мојој отаџбини, и, ако од мојих немоћних напрезања, буде какве користи за Србију, за то ће имати да се захвали и племенитој потпори коју је Француска увек, па и овом тешком приликом, указивала мојој отаџбини. С тога је сваки савет Вашега Превасходства за ме тако драгоцен, да ја управо сматрам за своју дужност увек по њему поступити. Ја ћу још данас дозволити себи слободу да пишем Његовој Светлости Кнезу Бизмарку о овој ствари! —

И одиста је г. Ристић истога дана, 21-ог Јуна, писао Председнику Конгреса, користећи се саопштењем које је имао учинити да уједно, индиректно, одбије жалбе Јевреја против Србије, и да представи у правој светлости стање верозаконских одношаја у Србији.

Писмо је гласило:

«*Господине Председниче*,

Сазнадох да се Конгрес бавио питањем о Јеврејима на истоку, па следствено и у Србији.

О тој ствари ја се усуђујем поднети Вашој Светлости неколика објашњења, за која се надам да ће Конгрес благоволети да им поклони своју високу пажњу.

Ја могу да тврдим, г. Председниче, а да се не бојим да ће ме ико моћи демантовати, да од свију земаља на истоку, нема ни једне која је толико толерантна у религиозним питањима, као што је баш Србија. Слободно вршење свију верозаконских обреда није само признато и зајемчено уставом земаљским (члан 119) него им влада чини сваку могућну олакшицу. Тако, ма да је број Протестаната веома мален, влада им је подигла храм у Београду и издржава им пастора о државном трошку. Нарочито место резервисано је за грађење католичке цркве. И ако у српској престоници нема мухамеданског становништва, влада издржава једну џамију само за оне Муслемане, који би се у пролазу задржали у Београду. Што се тиче Јевреја специјално, морам пре свега констатовати, да их нема више од 1200 душа. Они уживају, у религиозном погледу, потпуну равноправност са свима својим суграђанима других вера. Ја бих чак могао додати да се они у неку руку привилеговани, јер, док православни хришћани морају своје свештенике сами да издржавају, дотле израиљски рабинер у Београду има од државе субвенцију од шест стотина динара. Њихове школе издржава држава као год и друге своје школе.

Јевреји имају она иста политичка права која имају и остали српски држављани. Они имају приступа у све јавне службе, они су бирачи и могу бити изабрани. Доказ је што је на последњој Великој Народној Скупштини, један од осам Београдских посланика, био Јеврејин

Да би се постигла потпуна једнакост има само да се укине једна једина законска одредба, која Јеврејима забрањује да стално живе изван Београда. Оии Јевреји, који су се затекли настањени по варошима унутрашњости као у Шапцу, Смедереву, Пожаревцу, остали су, и после промулгације ове законске одредбе, на својим огњиштима и никоме није пало ни на ум да их узнемирава. Изгледало је дакле да је малени број Јевреја, на-

стањених у Србији, довољно заштићен у свакоме правцу и у свима својим грађанским правима. Али било како му драго, ја сам срећан, г. Председниче, што могу доставити на знање Конгресу, да ме Његова Светлост Књаз Србије баш сад овлашћује да изјавим: да ће српска влада прихватити прву прилику, да законским путем поништи и последње ограничење, које се тиче Јевреја, те да их потпуице изравна са свима њиховом суграђанима других вера.

«Примите итд. *Ристић*»

А сад да се вратимо порођајним мукама српско-аустроугарске конвенције.

И ако је г. Ристић био уверен да гроф Андраши неће пристати ни на какве услове, које би му Срби за потпис конвенције положили, он је ипак, кад је примио депешу г. Јеврема Грујића од 22 Јуна, којом је српска влада желела знати: која би били српска граница, коју би Аустроугарска пресудно помагала у случају закључења конвенције — чинио неке кораке да задовољи своје другове. Он је одмах написао, и по г. Цукићу послао г. Швегелу овакво писмо:

«Господине Бароне,

Ја сам похитао да пошљем по телеграфу текст конвенције која има да се закључи између Аустроугарске и Србије односно железница, трговачког уговора и регулисања ђердапа. Његова Светлост Књаз, који је синоћ стигао у Крагујевац наредио је својој влади да се одмах прихвати тога посла de s'en occuper тако, да се ја надам да ћу сутра имати дефинитиван одговор.

Међутим, узевши у обзир огромне новчане жртве, које нам намеће наведена конвенција, од мене се тражи, да јавим на какве добитке територијалне може Србија рачунати благодарећи благонаклоној потпори царске и краљевске владе.

Ја се надам, г. бароне, да ће Њ. Пр. гроф. Андраши, по својој правичности, наћи да је овај корак књажевске владе врло природан и да је потекао из жеље: да се наши интимни одношаји још у самоме почетку осигурају од сваке неизвесности.

Примите итд.»

Ово је писмо не само остало *без одговора*, но су још и барон Швегел и барон Хајмерле, други пуномоћник аустријски на конгресу изговорили речи, које су доста несакривено садржавале претњу ако се конвенција не потпише, љутећи се што се не верује у каваљерство грофа Андрашија који обећава учинити све што може.

26-ог Јуна отишао је г. Цукић барону Швеглу да јави да је г. Ристић примио овлашћење да потпише конвенцију, и осем тога да изјави: да би, по њиховом (г. Цукића и г. Ристића) уверењу, ова конвенција само заплела одношаје између обојих земаља, ако би се потписала конвенција, а Србија не би била задовољена у питању о границама.

У том истом смислу говорио је и г. Ристић грофу Андрашију у тренутку, када је узео перо да конвенцију потпише.

— Дозволите г. грофе — говораше г. Ристић — да вам изјавим да ја овај уговор не би смео пред народном скупштином бранити, ако Србија на источној страни не би добила оне границе, које је Ваше Превасходство обећало подпомагати, а кад ја ту одговорност не бих смео на се примити, сумњам да би се ико други нашао који би то смео! —

Гроф Андраши слушао је г. Ристићеве речи врло зловољно па му онда одговори, од речи до речи ово:

— Ја, г. Ристићу, нисам трговац да се ценькам и пазарим. *Изостанак вашега потписа на овој конвенцији био би за ме довољан разлог, да у конгресу гласам против сваке нове границе Српске!* —

Г. Ристић је врло добро знао да би то «против» Аустроугарске било за Србију права опасност, јер Аустроугарска беше, «у својој сфери» и сувише јака на конгресу, а особито кад је хтела што да предупреди, као што се осведочило у питању нових граница Црне Горе, која није ни стопе једне добила више, но што је Аустрија хтела. Конвенција је дакле имала задатак не само да осигура Србији потпору Аустроугарске, но и да осујети њен противан глас, нарочито у питању нових граница.

За то је г. Ристић, кад је гроф Андраши почео онако незграпно да се шали, како он није трговац да се цењка итд. морао у себи помислити „Ах Јевреме, Јевреме“ па је одмах потписао и — хвала му за то.

Сваки добар државник и сваки добар Србин на његовом месту урадио би то исто.

И цела нова граница Србије (изузимајући Новопазарски крај) са малим изузетком, решена је у корист Србије.

«Ја сам вам — вели г. Ристић у своме дванаестом писму г. Грујићу, од 28 Јуна 1878, у коме му је послао оригинал конвенције, — ја сам вам у једном телеграму јавио да се Аустроугарској има *поглавито* приписати све, што добијамо преко граница Сан-Стеванских, а сада додајем *да смо ми, без њене потпоре, били у опасности на конгресу да изгубимо и Врању и Грделицу због Инглеске, а Пирот због Русије*»

Зар баш тако?

Тако. Ево детаљних доказа.

Питање о новим границама Србије, и ако није било за конгрес од веће важности, задало му је толико посла, колико ма које од најважнијих питања, ако не и још више.

«Ново граничење Србије — вели г. Ристић у своме писму г. Грујићу од 29 Јуна 1878 — дошло је у сукоб с интересима Аустријским, Турским, па *на жалост* и с Руским, као што оценише ђенерал Бобриков и гроф Шувалов.»

Аустрија је своје интересе као што смо напред видели, заклонила још пре конгреса, искључивши из претресања предео Новопазарски.

Србија је том оградом била потиснута до Копаоника. Одатле почињали су интереси Турски. Из 6, 8, и 9-ог писма г. Ристићевог господину Грујићу видели смо како је текла дискусија о новој југозападној граници Србије. Сада ваља додати да је отпао и онај километар земље испод Преполца, што га војна комисија конгреса беше Србији оставила.

Да би се боље разумело како су ови послови текли, ваља напоменути да се у комисији решавало већином гласова, ал у конгресу самом *не беше решења без једногласности.*

Српско питање је добро пролазило у свима комисијама конгреса, и војним, које су се састајале из виших официра свију сила, и политичким, у којима су били други пуномоћници великих сила на конгресу. Ту је готово свагда била за Србију већина од 5 или 7 гласова противу 2 или 3. Али старајући се да за свако наше питање састави већину, г. Ристић није могао предвиђати један елеменат, који нам је на конгресу постао озбиљна сметња.

То беше нервозна нестрпљивост Председника конгреског.

Комисија је била решила *већином гласова* да на југу, (југозападно од Врање), последње село српско буде Кончул, а Лужане да буде турско. Но Турци и Инглези остали су постојани у свом предлогу да се Грделица, па наравно и све што јужно од ње лежи, за Турску задржи, доказујући да је иначе Куманово са целим својим пределом изложено опасности од стране Србије, која је и била агресивна (а не Порта).

Но ово питање, о југозападној граници, ма да је било свршено и у војничкој и у политичкој комисији,

није излазило пред конгрес, док се није и источна граница у комисијама претресла

«Ту смо — вели г. Ристић у свом XIII писму — *на жалост ударили на чврст отпор руски.* коме је правац давао ђенерал Бобриков. Он је још из Београда однео мисао у Петроград да наша југоисточна граница треба да иде од Св. Илије на Снег-поље на на — Пандирало!...

«Гроф Шувалов ми је свагда износио, да је по његовим извештајима у Пиротском крају народност бугарска, па да његова влада полаже важност на то да се тај крај и задржи за Бугарску. Кад сам му ја изјавио да ми *примамо гласање народа*, онда је он износио мисао, да европска комисија на лицу места констатује жеље и интересе онога краја, *не улазећи у гласање.* Очевидно је да би се овај пут узео да се избегне решење, коме су изгледи били за нас повољни.

«После свију усмених објашњења ја се решим да руском пуномоћнику и писмено представим важност коју ми на ово питање полажемо. У томе писму, од 20-ог ов. м. ја сам грофа Шувалова опоменуо да је он на путу да учини *Историјску погрешку.*"

Да прекинемо за часак цитирање овог извешћа, те да видимо текст тога писма г. Ристићевог о «историј ској погрешци» грофа *Шувалова.*

То писмо гласи

«Господине Грофе,

Ја сам изјавио Вашем Превасходству да је Србија готова подчинити се ресултату народнога гласања у Трну и Пироту. Ми рачунамо на добра расположења тога становништа, које је већином српско и које има симпатија за Србију, јер је било сведок крви проливене за његово ослобођење.

«По себи се разуме да би Његова Светлост Књаз Србије предпоставио дефинитивно повољно решење свакој солуцији, која би оставила ствар нерешену en suspens)

али ако то дефинитивно решење одмах није могућно, ја сам овлашћен да останем при мојој изјави.

«Ваше Превасходство саопштило ми је своју намеру да у место народног гласања предложи анкету преко нарочите комисије.

«Нека ми опрости Ваше Превасходство, али ја се усуђујем наћи, да је оваква солуција неповољна и за Бугаре и за Србе. Пошто би питање на тај начин остало отворено, на решење могло би се чекати годинама. За то време агитација конкурената, која би се морала развити, не би ни мало допринела споразуму, који треба да влада међу њима. Само противници словенски могли би видети вајду од раздражености, која би настала и која би се ласно могла претворити у непријатељство

«Цео српски народ био би ожалошћен таквим одлагањем решења.

«Ја нећу ни да покушам да Вашем Превасходству насликам запрепаштење, које би сви Срби осетили сазнавши, да је само од Русије зависило, да им се осигурају извесне тековине, али да им баш Пуномоћници Русије нису хтели оставити те тековине, докле су Представници свију других сила били расположени да им те тековине оставе.

«Ја бих чак себи дозволио да додам да би такав поступак био *погрешка* (une éreur која би остала *историјска* (qui resterait historique). Србија не гражи ништа више но што је њено право, основано на српској народности већине становништва о коме је реч, и на крви својој проливеној за те крајеве.

„Ми у толико више морамо наваљивати да на истоку добијемо добру границу, што изгледа да ће нам западна граница испасти са свим неповољно. Морајући на захтев Аустроугарске да се повучемо из санџака Новопазарског чак до Копаоника, ми смо и ту осакаћени у војној комисији, која се изјаснила да морамо вратити (rétrocession Турској долину Лаба, и на тај начин ос-

таће нам на југоистоку само стерилна и непродуктивна земља. Нека В. Пр. само погледа на карту, па ће се о свему одмах уверити.

«Ја се усуђујем надати се, да ће В. Пр. благоволети да уважи ове разлоге и да ће Србијине жеље узети под своју благонаклону заштиту, јер само од Вашега Превасходства зависи па да се те жеље остваре.

«Примите итд.

Ристић»

Какав је ефект ово писмо имало на Руског дипломату, то ћемо на скоро видети.

А сада да наставимо цитат из XIII-ог писма г. Ристићева г. Грујићу.

(Свршиће се).

МОЈЕ МИНИСТРОВАЊЕ

(наставак)

Ја сам се познао са г. Савићем још док бејах начелник санитета, у комисији за засушивање бара у Србији. (Ах, и та мисао моја оста једна лепа Фата моргана! Догурао сам до готовог пројекта, па сам га морао оставити на извршење мојим наследницима, а они су га — оставили у архиву). Још тада ми се допао са његове тихе нарави, озбиљне спреме и издржљиве приљежности. С тога сам сада хтео да се разговорим с њиме о главној грани народне привреде, о *пољској привреди*. Знао сам да је и он широка професорска, дидактичка природа, те да ће ми с тога, један разговор с њиме послужити више него да прочитам какав мануал о привреди, јер ће све бити примењено на наше специјалне прилике.

Пошто смо се поздравили, једва сам га умолио да седне.

Да би ушли in medias res, ја одмах почех звецкати са оно неколико научних никлића о привреди, што сам их могао напабирчити по новинама, тим несрећним са-

рафима, што свако научно злато разбију у никл. Али кад видех да то звецкање ни мало не импонира «моме секретару», ја потегох кебу иза паса — *прекоморску конкуренцију* те да видим да ли је она одиста таква несрећа за све земљорадничке државе па дакле и за Србију

Г. Савић поћута мало (он свагда добро размисли шта ће рећи) састави руке као протестански пастор кад почиње своју придику, па рече:

— Прекоморска конкуренција помињата је у другим земљама са страхом, па се морала и у нас поменути. Но њен значај за наш извоз није по мом нахођењу, како ваља схваћен и оцењен. А да је проучена ова појава, како би требало, нама би, у место страха, извесно пре донела утехе и користи! —

Ја га погледах зачуђено.

— Америка — настави г. Милутин тако исто тихо и мирно — пре свега развијала је свој извоз и производњу оних предмета, који тамо добро успевају. Производећи огромне масе, старала се за сталне пијаце свему, што год је премашало и ену домаћу потрошњу. Тачно водећи статистику домаће и стране производње, вазда је знала шта ће коме на страни затребати, па није било ретко да је многи привредник *пресејгвао* по неку своју њиву само за то, што би на тој земљи други производ, који је негде издао, бољу цену могао добити. Ово проучити па таквоме примеру следовати, не може бити од штете, но од користи. *Но Америка извесних производа не може ни имати у оној доброти у којој их ми имамо*, то је такође ствар замашна. Она не може имати *шљива* ни *грожђа* доброг, а ми то имамо у најодличнијој врсти. Доказано је да се наша шљива и наше вино може мерити са најодличнијим у свету. Ваљало је то, што је у нас природом одликовано, принеговати и удесним начином пред потрошаче изнети. У нашој архиви овде, има доказа да су оба ова производа, баш у самој Америци, одлично цењена и добро плаћана. Што наша привреда ипак стоји

неразвијена и што многи наши привредни извори, место да се развијају и јачају, — пресушују, томе није крива америчка утакмица, но наше неразумевање, нехат, и крајња оскудица економске организације! —

— А томе је опет узрок политизирање које је прогутало све људе, све способности, сва средства и наше највеће имање, време, које јури у неврат, док се ми заносимо најнепродуктивнијим питањима — помислих ја у себи, али не казах то г. Савићу, већ ово:

— Може бити, г. Милутине, да би тим узроцима ваљало додати и неразвијеност самога нашега извоза? До сада смо једино могли извозити у Аустоугарску. Кроз који дан отвориће се железнички саобраћај са Солуном, који ће нам отворити море.... —

— По мојој оцени — рече г. Савић — Солун је изванредна добит за нас, но за развијање наше привреде неће нам ни он много помоћи, ако останемо усталачни колико и до сад, као што нам ни до сад није сметало ништа до своје шљиве и своје вино шаљемо у Швајцарску, Немачку па и Русију, куда су друге, удаљеније земље исте производе обилато односиле. Скоро ће бити двадесет година како шљиве а десет како вино извозимо, па које наше трговце можемо показати као специјалисте у томе? О каквим удружењима за тај циљ не може бити ни речи. Сви наши шљиварски трговци само су туђи агенти, а винарски трговци наши нису још ни то постали, но страни агенти морају к нама долазити да купују вино. Место да шаљемо мустре наших производа на стране пијаце, пред већи број купаца па да добијемо цену која одговара правоме стању ствари, ми чекамо шта ће нам дати страни агенат, и то не стручњак ни капиталиста, већ махом авантуриста, који је ризиковао да к нама дође. Наша шљиварска и винарска производња очевидно пати с тога, што нема једнога колута, који би јој крајеве састављао, нема праве, *уређене* винарске и шљиварске трговине, која има огромног значаја

за саму производњу, мимо свију других врста трговања. Пасуљ, пшеница, кожа итд. у руци трговца не добијају ништа на квалитету; али није тако с воћем, нарочито не с вином. Неговање до потпуног савршенства и егализовање робе, то је задатак винарској и шљиварској радњи. и то је услов највећег рентабилитета поменутих привреда. Обична је и веома појмљива та појава, да у земљи, у којој су до скора сва занимања ницала из сеоског живља, и где је диференцирање занимања ресултат случаја — да у таквој земљи није могао да се појави трговачки ред са обилатим знањем и капиталом, где ће сви услови да се нађу у једног човека. Но ево што се никако појмити не може: од куда се појава нових задруга и удружења тако мучно рађа, кад је то најподеснији начин да се расејани капитали скупе па да се потребно знање и друга средства набаве. —

— Колики је капитал потребан — упитах ја — па да се наша винарска радња развије како ваља, да може платити добре, технички спремне снаге? —

— Две стотине и педесет хиљада динара! — рече г. Савић.

— Па то је таман толико колико нас кошта једна подужа сесија наших благоглагољивих скупштинара, која само умножава табаке стенографских бележака, које нико не чита, и број закона, који се или никако не могу извршити, или нема ко да их врши — помислих ја у себи, а гласно рекох:

— Мени се чини, г. Савићу, да не би требало велике агитације да се скупи толика сума на акције. Помислите само на стварање народне банке . . . —

— Одиста, г. Министре, малена је агитација била потребна па да створи веће новчане суме, а овде је и то мало фалило само за то, што се никада није озбиљно помишљало на праве и истините потребе привредне, ни поређивали интереси, па да се они, који су пречи, пређе и подмире. Но што није било до сад, може и треба да

буде сад. И то што вреди за винодеље, вреди и за воћарство у опште. Само је потребно да се јасно покаже да је то прече, што ми мислимо да треба радити, од онога, што се до сад радило.

— Са свим. Па како мене баш највише занима то питање: шта је понајпрече у нашој привреди, то вас молим да се о њему опширније изјасните —

Г. Савић опет поћута мало, и опет склопи руке па тихо настави.

— Наш народ добијао је до скора највећу суму новаца за своју стоку. Извозили смо многу палоцију и угојене свиње. Палоције, неурањене, управо «кожа и кости» извожене су из Посавине и Подриња редовно и стално. Угојене свиње извожене су из Ресаве и Подунавља, где се много и доброг кукуруза гаји и где је та стока кукурузом гојена. Данас нагло опада и један и други извоз. Опада или управо престао је извоз палоција с тога, што је нестало шума у којима су се свиње прасиле и саме храниле без ичије неге. Извоз наших угојених свиња опада за то, што сви привредно напредни народи траже за своје агриколне производе и индустријске отпатке већу цену, па за то им се најбоља прилика даје у изхрани своје стоке. Са истих разлога опада и извоз наше рогате стоке, Овамо долазе и други узроци. Пре свега, кукуруз се нигде не употребљава као искључива храна за свиње. За товљење стоке свуда у свету рационалне привреде употребљавају се фабрички отпатци, и на тај начин се вуче многоврсна корист из производа земљорадње. Осем тога рационална привреда одгајила је нарочите пасмине стоке, која се брзо развија и пре за посек сазрева него наша; уз то млечнија је и за тегљење подеснија него наша, па није чудо што се ова више не тражи, и што јој се чак и провоз у даље земље без узрока забрањује. Најпречи и најважнији разлог са којег се наша стока неће више извозити оно-

лико колико се извозила, то је, што се свуда увидело да због нераздвојне везе између ратарства и сточарства, овоме ваља особиту пажњу поклањати, што се и чини на по оној мери довоз са стране обуставља, по којој се у земљи производња умножава и поправља. — Наш извоз пшенице истина не опада; али се може рећи да је достигао свој врхунац и ускоро мора поћи у назад, и то из више разлога. Пре свега, извозу пшенице ишло је до сада на руку то, што смо крчењем шума добијали грдне просторије веома плодне и иначе подесне земље за стрмнине. Пшеница нам је одиста веома добра, релативно тешка, за мливо и мешење подесна. Осем тога многе јевропске земље, изванредно насељене, са земљиштем исцрпљеним, на коме се тако тешка пшеница није могла добити, плаћале су изванредне цене за наш производ, па нас је и то наводило да ову производњу раширимо. Земље далекога истока, у оскудици потребних железница и лађа, у оскудици оне привредне организације, која је потребна за регулисање светске житарске трговине, нису нам до сада са пшеницом конкурисале и сметале. Ово је још у већој мери важило за пшеницу новога света, америчку, која је, сем свега осталога, по самој природи доцније на трг излазила. Из ових разлога, наш привредник, новцем оскудан, стављаше свако подесно место под плуг и ралицу, и тако се рашири гајење пшенице на штету многих других привредних грана, и она доносаше земљи силан новац. — Но мало по мало нестајаше крчевина, и ми место да шеничишта премештамо, бесмо принуђени да на једном истом парчету земље пшеницу чешће сејемо. И ресултат овога неразложног поступања био је и у нас, као и у другом свету тај, да је усев земљу сувише исцрпљивао и она је издавала у родности, а род у тежини својој, јер о ђубрењу земље и о рационалној низи усева нико и не помиње. У Ваљевској сеју пшеницу два пут узастопце на једном истом парчету, па онда морају земљу оставити

да се уледини, и десетак година као ливада или пашњак употребљава, док земља опет стане на снагу за пшеницу. У чувеном Стигу и Мачви, где се негда особито добра и тешка пшеница производила, сад је тако лака, да се не може на страну извозити, а ни за војну потребу куповати, пошто војни прописи известан минимум релативне тежине условљавају. — Због тога, што земљу не ђубримо, и што је не обрађујемо како би требало, нити мотримо на следовање усева, које природа прописује и искуство оправдава, наша пшеница опада и у доброти. А с друге стране, пошто су саобраћајне везе Азије и Америке сада знатно олакшане и умногостручене, то ће падање цена пшеничних од тријестину на десет динара и довоз азијске и америчке пшенице у Европу учинити, да нам пресуши и овај привредни извор. — То је давно позната ствар да се ратарство може унапредити и одржати само развијеним сточарством, а пошто сточарство није рационално но исконски пастирско, то, да се ова два стуба ојачају, на којима цела зграда наше привреде почива, потребно је изванредно много усталашности, добре воље и разних средстава, а највише новчаних издатака, који су нам данас најтежи. Примера ради да учиним само неке напомене. Да се потпомогне развиће сточарства и ратарства у земљи, треба у првој линији: доста новаца за набавку добрих и подесних приплодних грла са стране, треба добрих зграда за заклон те стоке, треба доста људи за негу и тимар, треба доста и добре хране да је не тражи стока собом по киши и снегу. У другој линији потребне су разне пољопривредне индустрије, које ће на месту или у непосредној близини прерађивати неке од најважнијих сировина земљеделских, те да се с једне стране избегне далек пренос, који би им прогутао сву вредност, а с друге стране да нам да отпатке за исхрану стоке и ђубрење њива; даље потребне су разне справе и машине, којима ће се заменити постојећа радна снага у досадашњим пословима

и умножити и убрзати производња, потребне су занатлије за оправке тих справа итд. У трећој линији потребно је олакшати груписање имања, јер се само тако могу најекономније употребити справе и машине. — Да видимо сада понеке друге привредне изворе, који би можда могли помоћи новчано оба ова привредна стуба у њиховом развијању и унапређењу. Докле у Италији и осталој западној Европи владаше болест свилених буба, Србија не само да је од ове привредне гране имала материјала за неке своје израђевине, него је за мехурке и семе свилених буба лепе паре узимала. Она је могла ту привреду проширити, па и кад извезе сав свој производ ове врсте, и добије земља велику суму новаца за њ, да нико не осети услед тога никакве оскудице. У место тога, ми смо пустили да овај извор са свим пресуши. Дудови су посечени, чекрци за одмотавање свиле забачени, а за свилу са стране силан се новац из земље износи. И док је пре овај артикал многи производио, а мален број га је трошио, сад је обратно велики број потрошача, а мали или никакав оних који би се производњом бавили. Ово је међутим штетно не само са материјалне и економне, него и са моралне стране. Забацујући ову радњу, многе наше домаћице, многа нејач и старци, који би вазда били способни да наберу нешто дудовог лишћа и да га понуде мирној свилчевој гусеници, да надгледају парење његових лептирова и да га помогну при убијању мехурака и одмотавању свиле, те да тако за 40—50 дана рада силан приход прискрбе — та нејач и ти старци остају без занимања, а земља без једног великог новчаног прихода, којим би могла унапредити друге још важније привредне гране. — У нашим рекама патила се некада силна риба, која је народу давала обилату здраву храну, леп новчан приход и корисно занимање, сољење рибе. Држава је имала аренде од риболова око 30.000 годишње. Сад је тај приход спао на 10.000 динара. Приход који је народ имао од риболова

па изгубио, може се донекле ценити према опадању ове државне аренде, али је извесно био несразмерно већи, јер се увоз сољене рибе са стране изванредно увећао, а читаве покрајине, које су се пређе бавиле сољењем и сушењем рибе, престале су са тим послом са свим. Од куда да нам пресуши и овај привредни извор? Због утамањивања шума, због бујица са разголићених врлети, због убијања динамитом, због ловљења у невреме и начином који је уништавао подмладак и спречавао размножавање риба. — Некада се хвалила чилост и издржљивост коња нашег домаћег соја, и ми смо их доста извозили у Стару Србију и Бугарску, те смо тиме богато накнађавали издатке, који су чињени у корист домаћег коњарства набавком добрих пастува.

Да се у овоме правцу радило даље са планом и консеквенцијом, да се нису жалили малени трошкови ради големих и важних ресултата, извесно не би дошли до садашњег стања, у коме је наш извоз коња са свим престао, а отворио се голем увоз коња из Аустроугарске. Овим се путем земља не само новчано исцрпљује, него се и потреба не подмирује како ваља, јер ердељски коњи не одговарају нашим привредним односима, немају оне издржљивости, коју имају коњи нашег домаћег соја. Са тога може наша земља да се омете у извесним политичким приликама, и да претрпи знатне штете у привреди немајући својих извора за ову потребу. Према томе наше коњарство не само што није у стању да својим приходима потпомогне другу коју грану наше привреде, но оно само мора тражити још огромних а основаних жртава за своје унапређење. — Док је наша шумска флора више чувана, док су се наши стари свештеници и учитељи више бринули о привреди, док се наша задруга више чувала, те је у њој цела нејач имала више заштите од тешких послова, а више могућности да се одаје лаком и тихом занимању око пчела, дотле је свака кућа имала из свога пчеланика онолико сладости, колико јој је тре-

бало да се уштеди издавање готовог новца за куповни шећер и да се спречи заразно трчкарање у сеоске дућане Данас је и овај извор наше народне привреде утрнуо. Да смо америчку утакмицу проучавали и у погледу ове привредне гране, не би дочекали да у место нашег дивног домаћег воска трошимо такве туђинске сурогате за восак, да је свештенство морало забранити употребу таквих свећа у цркви. Међу тим куповни шећер са стране све се више шири, сума новца, која се за њ извози, бива све већа, а што је најгоре, нашем подмлатку бива све теже и мучније привикавање овим пословима око пчела, којима су се тако радо одавали наши очеви и дедови, и ако су они имали рашта бити поноситији од нас. Ни ова дакле привредна грана не даје нам никакву активну трговину, ни ту не можемо рачунати на какву помоћ, кад је реч о изворима за унапређење земаљске производње. — Већ другаче стојимо са нашим *виноделњем и воћарством*. Обе ове привредне гране, и у овоме садашњем обиму своме, у пркос непотпуних метода за гајење, негу, прераду и употребу њихових производа, могу нам дати, поред обилне хране и напитка, и лепих новчаних прихода. Ови приходи могли би се, са више пажње и знања знатно умножити, а што је најважније, винограда и воћњака може Србија, и при садашњем броју својих становника, имати *двојином* више, а са поступним намножавањем становништва, Србија може стално ширити обе ове привредне гране, те њима осигуравати обилато благостање. Наша клима и земљиште, наш централни а и иначе згодан положај, чине да нам свачија конкуренција не може ласно нахудити. Ради оцене ових привредних извора потребно је неколико цифара. Са 40.000 хектара винограда извозили смо око 6 милиона литара вина. Са 40.000 хектара под шљиварима извозили смо 40 милиона килограма сувих шљива. А треба знати да са исте количине винограда и шљивара може да се извезе 60 милиона литара вина и 60 милиона кила сувих шљива,

па да се у земљи не осети жеђ за вином, па да се нико не лиши десера у сувим шљивама, ко га год зажели у овој земљи. У новцу исказан извоз оба ова производа износи на *двадесет милиона динара*. А ови производи одиста су нам у руци. Они нису дубоко под земљом, као наше рудно благо. Ови производи имају и данас својих добрих цена, а ове се могу утростручити и умногоструčити, као што је бивало пре неких година, када је 100 килограма сувих шљива плаћано по 50—60 дин. Усталашност и знање повећавају вредност овим артиклима у оној мери, у којој крупноћа дијаманата увећава цену тога драгога камења. При свој нехатости нашој, цифре нам казују веома јасно поступно јачање извоза нашег, услед саме тражње на страни. Тако

године	1870	извезено	је	863.217	килогр.	сувих	шљива
«	1871	«	«	1,808.930	«	«	«
«	1872	«	«	2,944.044	«	«	«
«	1873	«	«	4,652.724	«	«	«
«	1879	«	«	9,032.910	«	«	«
«	1880	«	«	17,990.535	«	«	«
«	1883	«	«	22,856.930	«	«	«
«	1887	«	«	42,000.000	«	«	«

Извоз вина не показује нам ове сталне тенденције у пењању, но томе је узрок што у извозу вина нисмо сами ни у колико учествовали, но смо непрестано чекали да извоз изврше страни агенти, који наравно к нама долазе онда, кад на другој страни не роди. Шта више и сад српски винари траже од министарства нар. привреде да *оно* на страни објави, како у Србији има много вина на продају, јављајући министарству да, ако се ова вина не продаду, неће се имати где сместити овогодишња берба, нити ће се имати откуда платити пореза.... Међутим зна се поуздано да страна солидна трговина неће поводом тих огласа поћи на куповину, но она увек чека да јој се пошљу пробе са ценама и са извештајима за какве се количине могу погодбе заклу-

чивати. С' друге стране, ради бољих цена и веће сигурности у продаји, наши винари требало би да пошљу мустре својих вина пред *што већи број* купаца у сва знатна потрошачка места, или сваки за се, или заједнички. Они би могли слати те пробе својих вина или постојећим радњама или би могли оснивати своје засебне агентуре и депове. Кад видимо такав нехат онде где треба употребити *готов производ*, није чудо што не видимо више заузимљивости за само произвођење. У место да нам се виногради бројно умножавају и квалитативно поправљају, ми видимо да пропадају уништени филоксером! —

(Наставиће се)

ИСТОРИЈА ПОИМАЊА ХЕМИСКИХ ЕЛЕМЕНАТА

и

РЕФОРМАЦИЈА ХЕМИЈЕ

(Свршетак)

C. W. Scheele (1742—1786), Прајз по рођењу, а Швед по месту рада, био је велики проналазач на пољу хемије као и Пристли, и та два човека прокрчили су пут модерној хемији. Најважнија су опажања Шелова о ваздуху и ватри. Он је аналисао ваздух и из тих података исказао је прецизно, да је ваздух смеса два одељена еластична флуидума, а ти су «покварени ваздух" (азот), који је опасан и за животиње и за биље, и «ватрени ваздух» (кисеоник), који одржава горење и дисање. Ватрени ваздух добио је Шеле из металних оксида и тако је он други проналазач кисеоника, а пронашао га је годину дана доцније од Пристла. Колико је Шеле био јак на опитном пољу, тврде многобројни проналасци његови: тако је он пронашао хлор, одвојио је глицерин из масти и пронашао је многе киселине, као: молибденову, арсенову, волфра-

мову, цитронску, винску, оксалну, јабучну, галну, млечну, мокраћну и цијановодоничну киселину. Шеле је био велики поборник теорије флогистона. Чудновато је, да тај велики посматрач природе тврдо вероваше у флогистон, и ако му га опити никад не показаше.

Cavendish (Енглез, 1731—1810) допунио је радове последња два хемичара. Он је учинио најважнији проналазак, кад је, растварајући метале (цинк, гвожђе у киселинама (сумпорна, хлороводонична киселина), добио неки запаљив гас, који он назва *горљив* или *флогистонован ваздух*, а то је био водоник. Он је био нашао, да је тај гас лакши од ваздуха десет пута и да је његова смеса са ваздухом експлозивна. Приметио је даље, да је та експлозија јача кад се помеша горљиви ваздух са Пристловим животним ваздухом. Кевндиш је спазио и то, да се при тој експлозији гради вода, но он је састав воде тумачио погрешно теоријом флогистона Овај проналазак Кевндиша био је од великог значаја за доцније право тумачење састава воде.

Bergmann (Швед. 1735—1784) имао је нарочиту заслугу за аналитичну хемију, где је он и неке квантитативне методе увео. Тако он је анализао неке воде минералне на главније соли њихове, испитао је многе руде и показао је састав гвожђа (ливено, ковано, челик), одредив тачно количину угљеника његовог, а нашао је, да у гвожђу има и силицијума и мангана. Но Бергман је чинио те квантитативне опите само за практичне цељи, а није их никад употребио за теориско тумачење хемиских појава.

Ново (модерно) доба хемије. Поменути људи прикупили су, као што видесмо, готово сав материјал, који беше потребан за реформу хемије; но они не могоше извршити то велико дело с тога, што беху сувише одани теорији флогистона, па их је она са пута истине одводила. Ишчекивани реформатор имао је да изврши двоје: да обори укорењену и снажно брањену теорију флоги-

стона и да постави нове принципе хемије. То велико дело извршио је Француз Lavoisier (1743—1794), с тога се он сматра као највећи реформатор на пољу хемије и од њега започиње *ново* или *модерно доба хемије*. Због тога Французи, поносећи се великим делом свог земљака, присвајају хемију себи и називљу је француском науком. Тако Würtz започиње свој речник целокупне хемије овим речима: «La chimie c'est une science francaise (хемија је француска наука). Но тиме је учинио неправду другим народима, где је такође било људи, и то пре Лавоазија, који обрађиваху хемију у потпуно научном правцу. Не треба заборавити да је модерна хемија заснована на радовима Бојла, Пристла, Шела, Кевндиша и других не француских научара.

Лавоазије се родио у Паризу, а у том је месту учио и даље радио. Он је био свестрано научен човек; радио је не само на свима гранама природних наука, већ су значајни и његови предлози о агрономским, економским и финанцијским реформама, а државна барутана реорганисана је по његовом пројекту, којом је он више година управљао и знатно је унапредио. Тај човек показао је своју генијалност још у раној младости, па је већ у двадесетпетој години био изабран за члана Академије. Велики проналасци хемиски тога доба подстакоше у Лавоазију нарочиту вољу према хемији и на том пољу радио је највише. Пневматична хемија, или хемија гасова, беше у то доба ново поље рада, па је и Лавоазије на процесе, тих еластитичних флуида, велику пажњу обратио. Теорија флогистона, као што видесмо, управила је сав свој рад на оксидационе процесе; то питање било је од највећег значаја у то доба, па и радови Лавоазија беху поглавито на то питање управљени. У том раду увидео је Лавоазије брзо, да теорија флогистона не тумачи коректно процесе оксидације, с тога је он ту теорију одбацио, а место ње поставио нову. У том реформаторском делу издржао је Лавоазије велику борбу

са приврженицима теорије флогистона (Пристли, Шеле, Кевндиш и др.), јер су исти, као велики проналазачи, били корифеји тог доба.

У то доба још је било постојало веровање, да се вода може претворити у земљу. То веровање потицало је из факта, што и чиста дестилисана вода оставља нешто земљастог талога, кад се испари до сува. Лавоазије је исту воду око две стотине пута предестилисао из реторте стаклене, па је одиста, после сваке дестилације, по нешто земљастог талога у реторти остајало. Но он се досети, да подмери реторту пре и после рада, и тако нађе, да је иста после сваке дестилације била лакша. Тиме је показао, да онај земљасти талог није постао из воде, већ од реторте. Тај рад Лавоазијев изгледа нам данас ситан, али је исти у оно доба био од великог значаја, јер је то био први опитни доказ: да се вода не може у земљу претворити.

Први важнији радови Лавоазија обухватају питања зашто тела постају тежа при горењу и зашто се смањује ваздух, који је при горењу суделовао? Ми смо видели, да су та факта констатована пре Лавоазија, али је тумачење њихово било погрешно, јер је извођено из теорије флогистана. Лавоазије пак увидео је, да постоји узрочна веза између увећане тежине сагорелог тела и смањења ваздуха. Тако кад је калцинисао калај у суду на води поклопљен, приметио је да калцинисани калај управо толико у тежини добио, колико је ваздуха у суду нестало. То исто опазио је Лавоазије и при калцинацији других метала, а и при горењу сумпора и фосфора, и тако је из тога извео опште правило: сва тела постају тежа и везују ваздух при горењу или калцинисању, а то увећање тежине долази од везатог ваздуха. Ово је био први удар Лавоазијев на теорију флогистона; он узе, да се гореће тело, при горењу, једини са ваздухом; теорија флогистона пак замишљала је тај процес са свим противно, јер је држала да гореће тело отпушта свој флогистон. Процес

горења схватио је Лавоазије коректно, али га није могао прецизно исказати, јер кисеоник још не беше пронађен. Знало се пре Лавоазија да не суделује сав ваздух при горењу, чим је пак Пристли кисеоник пронашао исказао је Лавоазије одмах, да је кисеоник састојак атмосферског ваздуха и да је он узрок горењу и калцинацији, што је одмах опитом потврдио Он је калцинисао живу у суду затвореном и при томе је приметио, да се запремина ваздуха смањила за $^1/_5$ а остатак ваздуха не беше добар ни за горење ни за дисање. За тим је калцинисану живу у реторти грејао, и тиме је из ње ослободио везани део ваздуха, који беше идентичан са Пристловим животним ваздухом. Тиме је Лавоазије извршио анализу атмосферског ваздуха и показао, да се исти састоји из два гаса: један подржава дисање и горење, а у другоме не могу тела горети, нити животиње дисати; први гас назвао је *оксиген* (киселину рађати) а други *азот* (без живота), Пошто је Лавоазије одредио састав атмосферског ваздуха, тада је прецизно исказао улогу његову при горењу и дисању. Горење и калцинисање сматрао је као оксидационе процесе, а и само дисање уврстио је у тај процес, јер је опитима доказао, да при дисању угљеник и водоник наше крви сагоревају лагано. Ви видите да је тиме Лавоазије решио једно од најважнијих питања физиолошке хемије. Кевндиш је, као што видесмо, показао синтезу воде, но састав њен није знао, јер га је изводио по теорији флогистона. Лавозије пак исказа први, да су водоник и кисеоник састојци воде. Он је у присуству Лапласа и других академика извршио синтезу воде, сагоревајући водоник са кисеоником; при том опиту показао је и то, да је тежина поставше воде равна суми тежинâ сагорелог водоника и кисеоника. За тим је Лавоазије показао, да вода постаје и при ревивисању металних оксида у струји водоника. Најзад је показао Лавоазије и анализу воде, растављајући је усијаним металима (Fe, Cu; при томе је добио метални

креч и водоник. На сталном ваздуху рађено је врло много пре Лавоазија, али му је он први састав показао и назвао га угљена киселина. Кад је дијамант или угљен у кисеонику сагорео, нашао да при томе постаје једино угљена киселина, и тако је састав тог гаса показао синтезом његовом. То су важнији радови Лавоазија на пољу оксидационих процеса, којима је оборио теорију флогистона.

После ових проналазака поставио је Лавоазије нови појам елемената, а тих елемената држимо се и ми данас. Он је одбацио све раније елементе, јер се до њих долазило апстрактним путем: тим путем, вели он, не да се то питање решити, већ је опитни пут једини, који нас до нечега позитивног довести може: ако под елементима разумемо она тела, до којих последњом анализом долазимо, тада нам они представљају извесна факта хемиска, о којима не може бити никаква спора. Са тог гледишта каже он: «сва она тела, која до сада нисмо могли раставити, јесу елементи за нас; но ми не смемо тврдити, да су та тела одиста проста, ми их као таква сматрамо само донде, док нам опит не покаже противно.» Ето како је Лавоазије коректно појмио значај елемената, да их ни ми данас не умемо боље дефинисати. Лавоазије записао је тридесет познатих елемената и три непозната (халогене). Већина тих елемената јесу и данас елементи, а само неки (алкалије) показаше се доцније као сложена тела, што је још Лавоазије наговестио. Али у листи Лавоазијевих елемената стоји и *топлота* (calorique) и *светлост*. Он је сматрао то двоје као веома еластичне материјалне флуидуме, који се налазе у свима телима (нарочито први). Додаје и то да се не може тачно казати шта је то топлота и светлост, а још мање се може новући разлика између њих: топлоту је разликовао од светлости с тога, што су им ефекти различити, а иначе то двоје могло би се идентификовати, вели он.

Калорик игра код Лавоазија врло важну улогу при тумачењу ширења и промене агрегатног стања тела. По

Лавоазију сва су тела из *молекула* састављена, а ти молекули тела изложени су утицају двеју супротних сила, од којих једна је *атарктивна* а друга *репулзивна*. Прва сила происходи из масеног привлачења молекула, а друга од Калорика, кога има у сваком телу, јер апсолутно ладна тела не постоје. По тој поставци логичан је закључак Лавоазијев, да се ни у једном телу не додирују молекули, а јасно је и то, да ће се тела ширити при грејању: јер при грејању добијају тела Калорика, а тиме расте њихова репулзија, дакле расте и размак међ молекулима. Као што видите, ово тумачење Лавоазијево једнако је са нашим данашњим тумачењем, само што је његов калорик веома фини материјални флуидум, а наша топлота је кретање молекула. На тај исти начин растумачио је Лавоазије помоћу Калорика и агрегатна стања тела. Тако он вели: док је атракција молекула јача од калоричне репулзије, тело је чврсто; кад се те две силе изравнају, тело је течно; а кад је калорична репулзија у надмоћију, тело је гасовито. Као што видите, и ми данас тумачимо те појаве на тај исти начин. Разна тела имају различит афинитет према Калорику и тиме је тумачио већу или мању лакост топљења или испаравања тела; испарљива тела једине се лако са Калориком, а неиспарљива не могу га толико узети, колико им је потребно за прелазак у гасовито стање; перманентни гасови пак имају тако велики афинитет према Калорику, да им се исти не може толико одузети, да се у течност кондензују. Први је Лавоазије исказао да исто тело може постојати у разном стању агрегатном — да н. пр. лед, воду и водену пару саставља исто тело — а разлику агрегатног стања тумачио је количином присутног Калорика. Према тој поставци најбогатији су Калориком гасови и тиме је тумачио ослобађање топлоте при горењу; што се при горењу водоника са кисеоником ослобађа топлота, то долази отуда, што се та два гаса једине у воду, ослобађајући знатан део свога Калорика, који нам

се јавља као осетна топлота. Само осећање топлоте приписивао је Лавоазије кретању Калорика, јер у опште «без кретања нема осећања», вели он. «Кад додирнемо неко ладно тело, вели даље, то Калорик, тежећи равнотежи, прелази из наше руке у додирнуто тело, и ми осећамо ладноћу.»

Природа светлости мало је Лавоазију позната. Чини му се, као да она има велики афинитет према кисеонику и да, поред Калорика, саставља гасове. Како биље и животиње успевају само на светлости — «без светлости природа је мртва» вели он — то је узео, да се светлост једини са неким деловима биља и животиња.

Нови опитни правац Лавоазија састојао се у томе, што је и *теразије* узео у помоћ. Истина је, да су грађене квантитативне анализе и пре Лавоазија, али је он први почео употребљавати тај метод за решавање научних питања. Колико је Лавоазије полагао на тачност квантитативних опита, види се из тога, што је он сам конструисао себи једне теразије, које беху најтачније у то доба, и многа мерења вршио је у подруму париске опсерваторије, у коме температура беше стална. Ти квантитативни опити Лавоазија уродише богатим плодом: помоћу тих опита оборио је он теорију флогистона и алхемију преобрази у модерну хемију; помоћу тих опита доказао је, да се хемиским процесом не може материја ни створити ни поништити; помоћу тих опита констатовао је, да се два елемента могу јединити у два или више различитих, али сталних односа. Лавоазије није истина пронашао закон простих и умножених пропорција, али први радови на том пољу припадају њему.

Значајно је гледиште Лавоазија о природи *афинитета*. Он је под афинитетом разумео силу којом се хетерогени молекули међусобно привлаче, и сматрао је да је афинитет оних елемената јачи, који при једињењу више топлоте ослобађају, а исту је мерио количином растопљеног леда. У овом гледишту Лавоазија садрже се први основи данашње термохемије.

Према свом новом гледишту поставио је Лавоазије и нову *систематику* хемиску. Тако он је поделио сва хемиска тела на двоје: у *елементе* и *једињења*. Елементе је поделио даље у четири групе: у *опште, неметаличне, металичне и земљасте*. Општи елементи налазе се у телима сва три царства природе, а остали у минералном царству. Саму ову поделу елемената пак учинио је према њиховом изгледу. За земљасте елементе каже, да су по свој прилици оксиди неких још непознатих елемената. То исто вели и за алкалије, с тога их није ни уврстио у ред елемената. Осим тога усвојио је Лавоазије и *радикале*, који су пре њега били постављени, а он је под тим разумео неке сложене јединке, које могу да се једине са кисеоником као и елементи, које он често назива простим радикалима. Једињења органског света јесу таква кисеонична једињења радикала. Он је још спазио да радикали биљног царства садрже угљеника и водоника, а радикали животињског царства садрже и азота поред та два елемента. Једињења је делио према ступњу њихове сложености у неколико група. Пре свега сва су једињења *бинарна*, т. ј. сва се једињења састоје из два супротна састојка, који се својом супротношћу међусобно привлаче. Ти супротни састојци једињења јесу кисеоник и оно што је с кисеоником сједињено (прост или сложен радикал). Једињења је делио према сложености њиховој у *Бинарна једињења првог реда*, која обухватају једињења састојећа се из два елемента: ту стоје на првом месту *киселине*, које су оксиди неметала, а за тим *базе* и *земље*, које су оксиди метала. *Бинарна једињења другог реда* јесу спој двају бинарних једињења првог реда: таква су једињења *соли*, које је он сматрао као спој базе и киселине као два супротна састојка.

Најзад ћу поменути да је Лавоазије према свом новом систему, а у друштву са неколико својих колега, израдио *номенклатуру* хемиску. Колико је био генијалан

и тај рад Лавоазијев, тврди то, што се и ми данас у у главноме, том номенклатуром служимо.

Ето то је кратки нацрт Лавоазијевог рада, који нам данашњу хемију заснова. Но том великом човеку би суђено да умре као велики мученик! Конвент француске револуције угасио је живот Лавоазију на гилотини 8. маја 1794 г. Тога дана погубљено је двадесет и осам главних закупаца, а међ њима био је и Лавоазије. Они су били оптужени, да су варали народ француски продајући му скупо влажан дуван и тако су га глобили и тровали. Услед тога сматрани су као издајници земље, јер су, убијајући синове отаџбине, помагали непријатеље Француске; за то су осуђени на смрт. Издајником називаше Лавоазија они, о чијем се бољитку он искрено старао! Но у то доба беше грешно бити имућан, и тако Лавоазије би жртва те заблуде.

Да је смрт Лавоазија мучко дело личне освете, тврди овај фект: Марат је пре револуције написао неколико ситних физичких чланака, међ којима је био и чланак: «les recherches physiques sur le feu». О том чланку изашла је нотица у неким политичким новинама, у којој је Марат представљен као велики проналазач; он је, по тој нотици, ухватио елеменат ватре и Академији га показао. По реферату Лавоазија, Академија је ту неистину званично исправила. То је био повод, те Марат написа против Академије читав низ најпогрднијих чланака; кад се пак у револуцији власти дочепа, Академију затвори, а Левоазију се освети гилотином. Било је више академика — колега и пријатеља Лавоазијевљевих — који у то доба заузимаху важна места у сенату, но који, на срамоту, не уложише ни једне речи у одбрану Лавоазија.

Баш због тога, што је Лавоазије завршио свој живот као мученик, дужност нам је показати и његов приватан живот, како би видели, да је он и ту био велики човек. Историчари, који су проучили приватан живот Лавоазија, тврде, да је он био обдарен многим врлинама;

тако: он је био племенита срца, помажући сваком приликом бедне и невољне; он је био хумани човек, заступајући искрено раднички сталеж; он је био велики патриота, унапређујући индустрију државну; он је био дружеван човек, скупљајући у својој кући и у лабораторији најодличније личности париске и највеће научаре светске. То су врлине Лавоазија, а Dupont, савременик Лавоазија, вели: «Ја нисам познавао човека, који је за опште добро и за пријатељство могао више жртвовати — било од свог имања, било од своје славе — но што је то мого учинити Лавоазије».

Нова хемија Лавоазија би на скоро опште примљена. Од тог доба обраћена је главна пажња на квантитативно проучавање хемиских тела, и ти радови створише поступно данашњу хемију. Први и најважнији закон хемиски, који је отуда поникао, јесте *закон простих и умножених пропорција*. Пруст и Рихтер јесу први радници на том пољу, али је Далтон имао да каже закључну реч — да постави закон простих и умножених пропорција. Тиме је, господо, довршена реформација хемије. Како се је пак та наука развијала до данашњег дана, то ћу оставити за другу прилику, а сада ћу још само бацити поглед на наше данашње елементе.

И ми данас разумемо под елементима оно исто, што је некада Лавоазије разумео; то су дакле најпростија тела, до којих долазимо нашом данашњом анализом. До данашњег дана пронађено је шесет осам таквих елемената. Јављање тих елемената на нашој земљи врло је различито. Тако само неки од њих налазе се у елементарном стању, а већина њих састављају разнолика једињења на земљи нашој. Гледећи на агрегатно стање њихово, не да се, за сада никаква правилност извести: мало има гасовитих и течних елемената, а велика већина чврста су тела. И у распростирању елемената, опажа се велика неједнакост. Неки елементи распрострти су у великој маси по целој земљи; неки су истина по

целој земљи распрострти, али у малим количинама; неки елементи пак налазе се ретко и по мало, а има их и таквих, који су на једном једитом месту нађени (скандинавски метали). Значајно је и то, што само неколико елемената улазе у састав органског света; угљеник, водоник и кисеоник јесу главни састојци биљног царства, а ти елементи и азот јесу главни састојци животињског царства. Та и многа друга факта о елементима не умемо још за сад ничим да објаснимо.

На овом месту, где говоримо о елементима наше земље, истиче се и ово друго питање: да ли ови исти наши елементи састављају и остала васионска тела? Питање је дрско, али благодарећи данашњем напретку физике и хемије, можемо са великом вероватношћу тврдити, да ови исти наши елементи састављају и сва остала васионска тела. Тако анализано је до сада око три стотине метеорита — који су такође васионска тела — па ни у једноме од њих није нађен неки нови елеменат, кога не би било на нашој земљи. Осим тога доказано је спектралном анализом да у атмосфери сунца и других неких непокретних звезда има неких наших елемената. Све ово тврди, да ја цела васиона из истих елемената састављена. Но овим не мислимо да кажемо то, да је бројем наших елемената исцрпљен број васионских елемената. На против, може се са разлогом веровати, да већа васионска тела, добив у део знатнију количину некадашње опште васионске масе, могу имати већи број елемената, но што их има наша мајушна земља. Узмимо да наша земља, неким случајем, није добила онај део њене масе, који јој састављa скандинавско полуострво, тада би било на њој неколико елемената мање; јер неких од скандинавских метала нема нигде више на земљи.

И ако су наши данашњи елементи из опита изведени, опет за то стоји нерешено питање: да ли су наши елементи одиста недељива тела? Ми узесмо да су наши елементи недељива тела с тога, што их ми не можемо

нашим данашњим силама у простија тела разлагати. Но из тога не смемо извести закључак, да ће они и пред будућим напретком науке остати недељива тела. А и ако се сетимо, да су алкални оксиди као елементи сматрани пре проналаска галванске струје и да су тек доцније том новом силом алкални метали пронађени, онда је тиме наговешћена могућност анализе наших елемената, при употреби нових, или може бити интензивнијих сила.

Но, господо, помислићете, може бити, да су таква изненађења немогућа данас, када аналитична хемија тако високо стоји. На против, и данас се дешавају таква изненађења, и то доста често. Ја ћу вас подсетити на оно нагло проналажење нових елемената од 1860 год. од када *Кирхов* и *Бунзен* уведоше у хемију спектрално испитивање; тим новим аналитичним методом пронађено је много штошта, што се другим аналитичним методима не би могло пронаћи. У најновије доба пак рашчлањени су неки од такозваних «скандинавских метала» у више нових елемената. Тако *Нилзон* и *Крис* рашчланили су ербирумов оксид, по апсорционом спектру, у седам нових оксида; *Крукс* пак рашчланио је на тај начин итријум, помоћу «зрачеће материје» (у вакууму), у пет, а може бити у осам нових елемената.

Да ли су дакле наши елементи недељиви, то ће решити будући напредак физике и хемије. Али и данас још, са чисто философског гледишта, можемо посумњати у коректност нашег поимања суштине материје. Ми имамо сада шесет осам елемената, тај број повећаће се, на сваки начин, новим проналасцима, јер се сваке године принови по који елеменат. Број елемената може се у будућности удвојити па и више пута увећати, али ће тај број бити увек произвољан. Сама та произвољност броја елемената улива у нас неку сумњу о правилности њиховог поимања. Философски не да се образложити зашто је материја наше земље, а и целе васионе, састављена из тако произвољног броја елемената. Са тог гледишта само се двоје

може допунити, а то је: јединство или бескрајност елемената. Јединство материје пак било би у складу са прокламованим физичним јединством сила Ми смо видели, да се најстарији грчки философи, материјалистичног правца, држаху јединства материје, а та мисао прихваћена је живо и у доба модерне хемије. Тако *Прут* је још 1815 г. обратио пажњу на то, да су атомске тежине многих елемената цели бројеви, кад се узме водоник за јединицу, и отуда је извео закључак, да је водоник праматерија, из које су сви остали елементи састављени Али кад је *Штас*, доцније, тачно одредио атомске тежине елемената, оборио је тврђење Прутово. За тим су многи велики људи изјавили сумњу о простоти наших елемената и изјаснили се за јединство материје, а *Мендељев* и *Лотар Мајер* својим периодним законом показаше, да сви елементи стоје међусобно у неком генетичном односу; јер по том закону: *све особине елемената јесу периодне функције њихових атомских тежина.* Био сам још ђак када је Мендељев, на основу овог свог закона, нека веома смела предсказања учинио. Он је поређао све елементе у ред, по величини њихових атомских тежина, па је на том реду спазио на неким местима већи размак међ суседним елементима. Он је узео, да та празна места — ти скокови међ елементима — долазе отуда, што су нам елементи тих празнина још непознати. Он је та празна места попунио новопредсказаним елементима, показавши им, према свом закону, све особине њихове: показао им је атомске и специфичне тежине, хемиски карактер, боју соли, у опште све физичке и хемиске особине њихове. У то доба држаше се, да у том пророчанству руског хемичара ничега озбиљног нема. Али када доцније беху пронађени галијум, скандијум и германијум, и кад опитни подаци тих елемената потврдише са невероватном тачношћу све оно, што је Мендељев још пре двадесет и неколико година казао о екаплуминијуму, екабору и екасилицијуму, од тог доба

периодни закон Мендељева добио је силу закона, а Вирц га цени као «највећи умни проналазак овога века».

Најновија опажања Локија, да спектри елемената велике атомске тежине постају простији на вишој температури и Нилзон-Круксово члањање спектра скандинавских метала у више нових спектара, јесу може бити неки опитни зрачак, који ће озарити питање јединства материје.

Са данашњег гледишта елементи су позитивне истине, а јединство материје само је философски замишљај. «Но ваљда ће и хемија, као и биологија, добити једном свога Дарвина» — каже лепо Крукс о том питању.

ИЗВОРИ:

Aristoteles. Die Metaphysik, übersetzt von Hermann Bender.

Aristoteles Physik, herausgegeben von Dr. Carl Prantl Leipzig 1854.

Aristote Météorologie, traduite par J. Barthélemy Saint Hilaire Paris 1863.

Lavoisier, Oeuvres de, 4 vol. Paris 1862.

Ferd. Hoefer, L'histoire de la chimie. 2 vol. deuxieme édition, Paris 1866.

H. Kopp Geschichte der Chemie 4 Bde. Braunschweig 1845.

E. Grimaux, Lavoisier. Paris 1888.

С. М. Лозанић

У ПРИЛОГ ПРЕУСТРОЈСТВА ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ.

Сваким даном све јасније излази на видик, да је данашња организација Велике Школе веома неподесна, и да је то поглавити узрок, што се настава њена не може подићи на ступањ универзитетске наставе. Крајње је време већ, да се изврши поновна реорганизација овог највишег просветног завода нашег. Неколико су пута биране разноврсне комисије ради овога, па, које услед државних прилика у Србији, које услед, тако да речем, неприлика, с

којима се имала да бори сама Велика Школа, — није се никако могло приступити ни најпотребнијим корацима. Хоће ли се Велика Школа дићи на ступањ университета, како ће јој се извршити подела факултета, хоће ли се узети и богословија као један факултет њен и, ако би то било, да ли ће онда свршени матуранти долазити на тај факултет, хоће ли се давати докторске титуле или не, да ли ће се остварити деоба техничког факултета на онакве одсеке, какве је иска извесна комисија предложила, каква ће у опште бити администрација на Великој Школи и т. д. — све су то питања, која ни до дан данас још нису рашчишћена у детаљу, а понека ни у начелу.[1] Ова је ствар на дневном реду у нас; првом приликом можда долази она пред скупштину. Једно то, а друго и што одговара самом програму „Отаџбине", сматрамо и ми за своју дужност, да проговоримо две три речи о њој. Имајући пак на уму, да при том сваки треба да даје своје мишљење само о ономе, о чему се збиља потпунце разумева и о чему има личног искуства, оставићемо да о техничком, богословском и правном факултету говоре људи компетентнији од нас за те ствари, и задржаћемо се само на философском факултету; узгред, наравно, изнећемо неколико напомена, које су у вези с овим питањем, а тичу се укупног уређења Велике Школе

Од свих факултета београдске Велике Школе скоро је најгори философски факултет. Част и поштовање професорима философског факултета, које смо вазда сматрали међ првим професорима целе Велике Школе, али је уређење философског факултета збиља такво, да се о њему ништа повољније не може казати. Као год што нам је смешно, кад нам по какав старији професор прича, да су некада и правници морали учити хемију и физику, да је шта више један правник био асистенат професора хемије и т. д., исто тако чудно је, кад се помисли само, да данас један великошколац, који н. пр. учи класичку филологију, мора слушати и анатомију и физиологију, или кад један математичар мора слушати н. пр. ботанику и т. д, кад природњаци и математичари морају слушати Историју Срба[2]

[1]). Ми бар нисмо нигде могли наћи ни трага ни гласа, који би нас о противном уверили.

[2]). Овде се збиља може казати, да природњаци и математичари само зато слушају Историју Срба, што су Срби. Па лепо, зар гимназије наше не дају синовима српским толико потребног општег знања из историје српске, колико се то од једног будућег интелигентног грађанина српског може захтевати? И зар је за то Велика Школа? Чудо и техничари не слушају историју Срба, кад су и они Срби! Али — оставимо ово . . . .

и т д. Огромна маса најразновреснијих предмета чини, те се великошколац на философском факултету никако не може упустити да залази дубље у саме предмете, који му се предају, него се вазда мора трудити, да бар у изводу зна оно, што чује од професора на часу. Настава Велике Школе бива дакле само продужење гимназијске наставе, и не може никако да се уздигне до нивоа универзитетске. Јер, у чему је права универзитетска настава? Професор. износећи сумарни преглед данашњега знања о некој извесној групи факата, дајући дакле резиме једно, до кога би слушалац дошао тек после дужег лутања и велике муке, шири у овога поглед на целу ствар, и олакшава му предузети посао: — удара му темељ за извесну струку, па га онда потпомаже и учитељски руководи да и он сам зида даље. Институти су ту, кабинети, семинари, музеји и т. д.; ту слушалац, под руководством самог наставника и помоћника му, иде даље, полако а успешно, данас у једној ствари, сутра у другој. А може ли овога бити на нашем философском факултету, кад слушалац његов мора слушати по неколико разноврсних предмета на дан? Може ли то бити кад уређење наше Велике Школе са свим брише онај врло важан принцип за универзитетско образовање: подај слушаоцу времена. На послетку, што је у осталом последица претходнога, све се ово круниште још и тиме, да и сами испити на Великој Школи и сувише личе на гимнасијске испите По колико ли се ту кандидата (сви, што их има!) не испита за једно пре подне, или највише за један дан (управо за 4—8 сати)! Испит овде губи оно што му је главно, оно без чега је он смешан, — а то је строгост универзитетског испита. Око двестину предмета на сваком данашњем одсеку философског факултета слуша се, учи се, полаже се. Може ли се ту заћи дубље у сам предмет? Има ли се времена, да се „изабере“ по каква „струка,“ али и да се ради на њој? Како ће ту професор моћи да захтева од својих слушалаца, да и ван часова долазе њему, те да се под његовим руководством вежбају на самосталном проучавању дотичнога предмета? А како ли би тек могао, да тражи на испиту више, но што је на часу изнео?! Ах, та понекад не сме да тражи он ни онолико, колико је на основном курсу изнео! Да наведем само неколико примера. Пита професор нацртне геометрије једног кандидата узмите то и то, решите тај и тај задатак. Гледа кандидат у професоров задани цртеж — шпанска села за њега! И он (пазите!), осећајући у овом моменту на основу неког чудноватог права неку особиту кураж, почиње доказивати г. професору: како он, као природњак, не може студирати и техничарске (!) предмете, и како је ово баш најбољи доказ, да су г. г. професори требали још давно

увидети, е једном већ треба реогирнизовати Велику Школу . . . Други пример. Г. проф. П. Срећковић предаје историју српског народа потпуно университетски. Али, немајући засебан семинар, у коме би са својим слушаоцима детаљно претресао изворе српске историје, он је принуђен, да тиме испуни цео један семестар; у другом семестру затим даје резиме из појединих одељака српске историие, и, у главном, упућује на поједина дела и монографије. Ну, све је то лепо и красно, али њега слушају поред «историчара“ још и сви „природњаци", и „математичари", и «правници.“ Шта ће ови да раде?! Може ли г. професор на испиту тражити од њих оно, што је предавао у првом семестру? Не може, па и не тражи. А имају ли ови времена да прочитају све оно, на шта их је г. професор упутио у другом семестру? Немају, па и не раде то. Ресултат: Испит је за њих бивао као год и у гимнасији[1] . . . Трећи пример. Један врло марљиви слушалац класичке филологије седи по цео дан над «грозним“ глаголима грчким. На столу поред њега грдни исписани табаци из опште литературе, уз то и једна свешчица „О Шекспиру“; мало даље још некакве прибелешке, преко којих се наслагали табаци из „анатомије и физиологије". Жали ми се сиромах: Страшно. Немам кад да разгледам ни ово Светомирово. Кроз који дан имам испит из јелинског, а како ћу отићи Докићу — ни сам не знам. — Иди, велим му, па га замоли, да вас не пита све, но рецимо о физиологији гласа или тако штогод. — Не могу. — Па шта да радиш? — Па оставићу општу литературу „за после ферија“, а сад ћу гледати да свршим с анатомијом и физиологијом. Помисли само колико сам издангубио преписујући је!, Ала, помислих у себи, зар је тако закон Велике Школе од 1880. год. хтео, да „анатомија с физиологијом" помаже учењу слушалаца класичке филологије и литературе! . . И т. д. и т. д.

Да сумирамо све ове мане философског факултета, које он има од самог садашњег уређења Велике Школе. Уверили смо се:

1. Предмети су рђаво распоређени и нагомилани, часови су многобројни, време је слушаоцу упропашћено. Овај махом нема кад (а и не може), да поред обичних часова посећава још и институте, кабинете и семинаре (а кад би их било онолико, колико треба да их је!). Њему је врло тешко да зађе дубље у предмете које слуша, и зато их је врло мало, који се у извесној групи наука упуте толико, да могу самостално радити. А у овом последњем случају занемарују се остали предмети, из којих се такође мора

[1]). Сећам се неких, који су се спремали из истог уџбеника, из кога су учили и у 4. разр. гимназије — из Крстића! . .

испит полагати: настаје грозна кубура и мука, а без стварног ресултата.

2. Због тога што је велики број предмета и што су услед тога нагомилани часови[5], не може ни професор да подигне своја предавања на ступањ университетских предавања. Прво и прво он има за свој предмет врло мало времена. Предмети, који се на другим университетима предају по годину, две и три, предају се на нашем философском факултету махом по пола године. Друго, професор поред свога курса о основима дотичног предмета не може ни предузимати да предаје по какав специјални одељак његов; не може сваког другог или трећег дана у свом институту виђати слушаоце, који су му основни курс већ слушали, и којима би давао упуства, да дубље залазе у сам предмет. А да ту још и асистенат или какав нарочити наставник (доценат) игра улогу помагача професоровог, није ни замислити.

3. На послетку, са свега овога, дошло је још и то, те и великошколски испити не могу бити прави университетски испити. Отуда видимо, да на Великој школи постоји некаква врста испита, каквих нигде у свету нема: нешто што је у средини између гимнасијских и университетских испита. А кад испит није прави испит, онда, богме, у много случајева, и ревност кандидата није бог зна како велика, па дакле ни његова спрема. Најбољи је доказ за ово, што држава српска не верује и у најбоље питомце Велике Школе. они, ако желе да добију стално место као наставници на гимнасијама, морају прво да положе бар један мало строжији испит. Тако су постали „професорски испити“, који такође као такви не постоје нигде у свету. Да је среће, па да су испити на Великој Школи онакви какви треба да су, онда ови „професорски“ испити не би требало ни да постоје, т. ј. испити на Великој Школи требали би да буду отприлике онакви, какви су сада „професорски испити“: требали би дакле да изгубе значај ђачког испита, па да буду испит кандидата, који жели показати спрему за известан позив — да буду „државни испити“.

Кад све ово, што смо досада разгледали, узмемо на ум, онда, као најпотребнији корак за напредак философског факултета наше Велике Школе, излази ово:

1. Треба философски факултет поделити на више одсека, но што их има сада.

5. Аустријски и већина немачких университета донели су закон, да слушалац философског факултета може имати само 10 сати недељно предавања.

2. Треба у сваком новом одсеку груписати само најнужније предмете; сви непотребни — да се одбаце.

3. Овакве испите, као што су сада, треба са свим укинути, па завести државне испите.

4. А пре свега треба Велику Школу дићи на ступањ университета, уводећи у њу универзитетско уређење.

Сви, који су ма у ком погледу говорили о реорганизацији Велике школе, слагали су се једногласно, да философски факултет треба поделити у више одсека, а не само у два. Дакле — у колико? По мом мишљењу најбоље ће се рашчистити с овим питањем, ако се прво обазремо на другу једну ствар. Какав циљ има наша Велика Школа са својим философским факултетом? Је ли она у стању да на порталу свога философског факултета истакне девизу: „неговање наука, ради самих тих наука“, или ће одговорити, да јој је, бар засад, главни циљ, да спрема способне наставнике за средње школе? . . Ако би оно прво било могућно, онда, пошто се мора узети, да би се за сваки предмет философског факултета нашао по који да му буде струка, морао би се и философски факултет поделити на онолико одсека, колико има разноврсних предмета. Такав је н. пр. философски факултет на университету у Бечу. Сваки предмет са још једним који га допуњује и служи му као неопходан помоћни предмет — то је стручни одсек. Ботаника је за себе (али кандидат, пошто поред фитографије учи још и анатомију и физиологију биља, мора учити још и хемију), физика је за себе (ал кандидат мора узети и математику, ако жели да разуме проблеме теоријске физике), историја је за себе (али ако кандидат обрати највећу пажњу на стари век, онда, наравно, мора учити још и класичку филологију; ако слуша више модерну историју или у опште ако хоће, онда узима уз историју и историју литературе) и т. д[1]. Таква је затим, с малим изменама, уредба философског факултета на већини немачких университета. Философски факултет у овом облику спрема дакле раднике, који ће самостално радити на појединим наукама (доктори философије). — Али поред овога, университети спремају још и наставнике за средње школе. У овом случају од кандидата се (на државном — професорском — испиту) тражи, да зна основе извесне групе предмета, и да је у стању из њих поучавати, и теоријски и практички, ђаке средњих школа. Одсеци су дакле већи, отприлике као што их је обележио програм за наше «професорске испите», а сам испит није једностран — не спушта се толико много у дубину, али је шири по површини.

[1]). Сваки слушалац философског факултета без разлике мора слушати још и историју философије, или психологију, или логику.

Бесумње, главна задаћа нашег философског факултета биће још подуже у томе, да даје што спремније људе за наставнике средњих школа. Па у овоме смислу треба дакле извршити и поделу његову на одсеке. Ако пак Великој Школи нашој буде могућно да спрема и стручне раднике специјално за поједине предмете философског факултета (па, можда, и да им даје титуле „доктора“, онда томе ништа неће сметати, што би се сада одмах по горњем принципу извршила реорганизација њена. Јер подела свих оних разноврсних одсека више је ствар административне природе, и оснива се поглавито на томе, шта је и како је који кандидат слушао, и какав испит жели (и има права) да полаже („докторат“ или «државни испит“). Могли би дакле са свим поред одсека за професорске кандидате постојати и стручни одсеци са слободним избором предмета и властитим програмом, као што је то на немачким и аустријским универзитетима, а могло би се, после свршеног државног испита ступити у „стручан курс“ за докторате, као што је то у Француској.

Кад дакле ствар овако узмемо, онда долази на ред питање: да ли да нам данашње групе предмета при полагању професорског испита буду уједно и мерило при расподели философског факултета на одсеке? Можда ће на први поглед и изгледати ово са свим природно, јер, рећи ће се, па и шта је друго циљ том одсеку, но да се његов слушалац добро спреми за наставника из оне групе предмета, које ће и полагати на професорском испиту. . . Ну, кад се дубље зађе у ову ствар, увидеће се, да ово не би било ни најмање подесно. А ево зашто.

Расподела предмета у поједине групе за полагање данашњег професорског испита није ништа стално, него се, напротив, и првом приликом, може изменити. За поједине групе већ се са више страна чује, да нису баш најзгодније удешене. Поред овога, што је свакако један разлог у прилог горњег закључка, долази још у питање и то, да ли би се делећи философски факултет на неких десетину одсека, створиле баш најповољније прилике за спрему професорских кандидата. Не би заиста. При сваком уводу у универзитетску студију извесног предмета вазда се нарочито износи слушаоцу: у каквом односу стоји тај предмет, који он започиње студовати, према осталим сродним наукама, и које су помоћне науке тога предмета. Ово не треба узимати као шаблон један, као просту формалност, но треба збиља увести и у сам програм студија. На универзитетима, на којима је слушаоцу допуштена чак и потпуна слобода у бирању предмета за студију, опет се, и у самим стручним одсецима, законом одређује по једна, најглавнија помоћна на-

ука, која се уз главни предмет мора полагати и на испиту, а како ће слушалац слушати остале помоћне науке, то му је остављено, да он сам за се одреди најзгоднији пут. У толико се пак више пази на ове помоћне науке код програма за професорске кандидате: ту се они тачно обележе. Ово би за нас имало и ту добру страну, што се почетнику не би дало да лута, као што је то случај на аустријским и немачким университетима, но би овај самим школским уређењем био приморан, да иде правим путем. Погледајмо сада да ли су групе за професорске испите уређене тако, да су обухваћени прави помоћни предмети, и, обратно, да ли су баш сви споредни предмети, који су обухваћени збиља у присној вези с главнима. Ово није, или бар увек није. Да наведемо један пример. Узмимо професорског кандидата коме су главни предмети зоологија и ботаника, Кад овај мора изучавати упоредну анатомију и физиологију животиња, кад он у ботаници има од најважнијих делова физиологију биља — појамно је да мора имати хемију као облигатан помоћан предмет. А шта закон одређује? Он не полаже много на хемију, него од кандидата (буди бог с нама!) тражи анатомију и физиологију човека и дијететику! Сто пута би више вредило зоологу и ботаничару да разуме, откуда то, да се поједини тип животиња или биља у неком погледу веома више разликује од других из исте класе или реда, те изгледа као да је усамљен; да схвати прави значај систематике, и да, разгледајући историју развића свих класа, редова и родова, боље схвати и сам међусобни однос њихов, — т. ј. да познаје бар основе палеонтологије. Зато се у Француској у јестаственичком одсеку мора слушати и на завршетку студија полагати потпуно подједнако строг испит и из зоологије и из ботанике и из геологије (с петрографијом и палеонтологијом). Зато се у Аустрији, где је збиља држави много мање но у нас потребно, да јој професори буду свазнтари, изискује од професорског кандидата: „темељно познавање најважнијих факата из морфологије, анатомије, физиологије и палеонтологије животиња и биља и њиховог географског распрострањења,"[1] а поред тога долази још и хемија и педагогија, која се пак на нашој Великој Школи и не предаје.

Професорски испити, овакви као што су сада, ни најмање не могу утицати на расподелу философског факултета у одсеке. Исто тако на ово не може имати ни најмањег утицаја ни гимнасијски или реалски програм наставе. Немамо кад, да се и у ову ствар дубље упуштамо. Довољно је да напоменемо, да се сви ови програми

[1]). Види Vorschriften über die Prüfung der Candidaten des Lehramtes an österr Gymnasien oder Realschulen. 1885. стр. 15.

у главном оснивају на томе, хоће ли гимнасија (или реалка) тражити више наставника за историјске науке, или за природне и т. д. и колики ће обим дати за поједину наставу. Не може Велика Школа за љубав гимнасијског или реалчиног програма начинити од свог философског факултета којешта. И као год што гимнасија нема права тражити од философског факултета наставника за веронауку, за музику, за гимнастику и т. д., исто тако, кад баш жели да има наставника н. пр. за дијететику, нека га тражи између лекара, а не да ствара од професорског испита један уникум, и да натерује у програм природњачког факултета Велике Школе предмете, који се нигде у свету не налазе на философском но на медицинском факултету. . .

Непобитна је истина, коју су потврдили највећи природњаци нашега века, да се никада не може заћи дубље у једну грану јестаственице ако се не знају основи осталих. То значи, початник-природњак треба прво да проучи основе свих делова јестаственице, па да тек онда избере, одвоји ближу групу (рецимо биологију или абиологију) за своју струку. У програму студија за кандидате професора за јестаственицу треба дакле све ово да је предвиђено. Треба тим пре, што је и могућно удесити, да кандидат прво преслуша све гране природне историје. ослањајући се при том, тако да кажем, на њихову генетичку везу, а осим тога да слуша још и друге, ал збиља потребне, помоћне науке.

Исто ово вреди и за кандидате, што се спремају за професоре математичких наука. Основ њихов је математика, нижа и виша, са свим својим деловима, па онда долази теоријска физика, механика, астрономија . . . Све ове науке стоје тако близу једна уз другу, да се у опште нигде, а најмање кад се отпочињу спремати будући наставници математичких наука, не може ни покушати даља деоба.

(Свршиће се)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Asboth János de. *An official tour through Bosnia and Herzegovina.* With an account of the history, antiquities, agrarian conditions, religion, ethnology, folk lore and social life of the people. *London* (Swan Sonnenschein & C°) *1890.* в. 8° XX. 496. (Мађарско издање *Пешта* 1887., немачко *Беч* 1888.)

Писац књиге којој смо наслов исписали, члан је мађарског парламента, а већ по томе што је његов пут по Босни и Херцеговини

био „служ(б)ен“, лако је увидети, да он припада владајућој странци у Угарској. Из његовог предговора видимо, да је путовао готово увек у пратњи Венијамина Калаја, познатог писца Српске Историје, садашњег општег министра финансија за Аустро-Угарску и министра за Босну и Херцеговину. Последња околност придаје особиту важност његовој књизи, јер је Калај без сваке сумње један од најбољих познавалаца наше историје, и то не само међу странцима но (на жалост) и међу домаћим писцима. Његов се зналачки утицај и овде јако примећује, и ако нам на нашу жалост и на уштрб Калајевог научњачког гласа он овде излази у другој боји, но што је то било у првом издању његове Српске Историје. Али су овде Калај и г. Азбот политичари, а пре двеестину година први је био нарочито историк. Као *од политичара*, који у име Аустро-Угарске управља Босном и Херцеговином, ми се од њега нисмо могли ни надати, да он у окупираним земљама заступа или истиче српске интересе и захтеве, па ма како они истинити и оправдани били. То смо могли ишчекивати тим мање, што нам је још и сувише у памети јединствени пример у историји човечанства, у ком је сам писац забрањивао распростирање своје сопствене књиге, као јеретичне и опасне за читаоце. А то је, као што ће се читалац сетити чинио Калај у погледу на своју «Српску Историју«, забранивши њено растурање по Босни и Херцеговини.

Па ипак ма како политички разлози били јаки, ма како они утицали на рад и поступање у садашњости и будућности, ипак они ни по што не могу служити као оправдање за извртање историје и навијање историјских факата на сопствену воденицу. Политичка тежња Аустро-Угарске, односно њених државника, да дефинитивно присаједине Босну и Херцеговину хабзбуршкој монархији не може ни пошто служити као оправдавајуће средство писцу горње књиге, кад он тврди, како је Босна увек била маџарска покрајина, избегавајући увек да именује њено становништво, или називајући га просто Бошњацима, кад баш не може да мимоиђе именовање.

Ево н. пр, како Азбот излаже историју Босне. „У својој најранијој *надувености* и првим међусобним сукобима тражили су и Срби и Хрвати, да распростру своју владу над Босном. Но отпор против ових покушаја подржаван једним трећим јаким и великим чиниоцем, допринео је стварању босанске државе. . . . Босанска бановина. . . . подигла се у доцнијем развитку до положаја једне особите монархичне форме, чувајући увек карактер особитог и сопственог народног(!) развића, са свим противног развитку у савезној српској држави, чак и онда, кад је последња била на највећем ступњу развића, следујући при том примеру Хрвата у потчињавању Угарској

круни, задржавајући ипак извесну меру оданости својим сопственим краљевима". (стр. 27.) «Из познатих историјских факата зна(?) се да је односај Босне према угарској круни од ступања на престо Беле II. увек све већма и већма утврђиван. У тим односајима Босна је у Угарској нашла моћног заштитника против навале на њу од стране Византије(!), Србије и Дубровника. Босна је ишла за мађарским краљем у његовим спољним ратовима; она је била заступљена на мађарском државном сабору у лицу свог бана. Помоћу ових односаја Босна је задобила своју народносну независност(!) и слободу у вршењу својих верских обреда(!!), а при том је у исто време увећавала своје земљиште." (42). Периоду, у којој су Мађари и њихови магнати и прелати палили по Босни и Херцеговини писац назива периодом „of greatest splendour," а ако Рачки, Клајић и други српски хрватски или руски писци карактеришу то време као најцрње и најжалосније у историји Босне, онда се по писцу на њихова мишљења не треба обзирати, јер они то говоре у народносној заслепљености(48.). — И ако Твртко н. пр. неће ништа да зна за Мађаре и њихове владаоце, већ с њима ратује и побеђује их, опет он у очима нашег писца „тежи свим средствима, да као босански бан очува бар привидност васалске потчињености према угарској круни(!), и кад је као васал ове круне освојио један део земаља српске краљевине, он се увек трудио да покаже, како је он тим желео да увећа углед угарског престола и да тим узвиси његов сјај" (60). Писац истина за ово не наводи никаквих историских доказа, но ко је хришћанин нек верује, а невернике већ није вајде ни убеђивати. Тежњу пак Твртка II. да оснује независну и јаку југо-словенску државу, наш писац назива смелошћу, превртљивошћу и издајством! Може ли се према томе од оваквог писца ишчекивати непристрастан и критичан суд? На жалост њега као да у историји и у политици неће бити све дотле, докле год себични политички интереси буду главни покретач писању оваквих дела. Србима се у европској штампи дају ови комплименти с особитом готовошћу. Нашу борбу за ослобођење од турског гажења назвао је један енглески Торијевац год. 1878 јавно „најподлијим издајством".

Није овде место нити је наш посао да се упуштамо у историју Босне и у расправљање народносног питања у њој. Ми смо у осталом то у неколико већ на другом месту учинили. Па ипак не можемо пропустити, а да овде не наведемо само неколико речи из изврсне *Евансове* књиге: Through Bosna and the Hercegovina (друго издање London 1879), нарочито с тога, што он, Еванс није баш особити пријатељ Срба (као што ћемо доцније већ видети) и ако није баш са свим заинтересован непосредно у босанском питању. У при-

лог пак Евансовог мишљења иде његово дубоко познавање историје и самог народа на лицу места и увек из личног искуства. Еванс у историском уводу поменуте књиге (стр. XXIV—XXV) вели следеће: Од Словена су најпре Хрвати дошли у ове крајеве. Они су дошли из закарпатских предела и населили покрајине познате данас под именом аустријске и турске хрватске као и северну Далмацију. Њихова граница на истоку био је Врбас а на југу Цетина. *Срби* су заузели земље јужно и источно од оних, које су већ населила била њихова браћа. Они су населили све или готово све пределе познате данас под именима Србије, Босне, Херцеговине, Црне Горе, Старе Србије и северне половине Албаније, простирући се дуж обале Јадранског мора од утока Цетине у њ у близини Сплета па све до Драча, тада Dyrrachium-а. И тако изузев ограђени угао, познат под именом Крајине или Турске Хрватске, све остало, што је данас познато под именом Босне, припада српској грани словенског племена. Тек око половине X. столећа наследник хрватског Краља Томислава освојио је српску Босну, и тек од тада она почиње да игра улогу у хрватској историји. Али не само да је босански бан Никлаш (Никола?) првом могућом приликом признао врховно господарство српског Великог жупана Доброслава, већ се с њим заједно као васал му борио против Византије, што у осталом тврди и *Schimeck* M. у својој Политичкој историји босанске и римске краљевине (Беч 1887.). И тако је готово до половине XII. века Босна продужавала да се сматра као васална према српским владаоцима, а хрватске тежње на Босну су биле мало шта више од простих и голих речи, док и сама Хрватска није пала у јаче руке. Но ако је Бела II. по освојењу Хрватске освојио год. 1141. и Босну, ипак веза ове последње с Мађарима није никад била ни чврста ни дуга.

Ми смо досадашње навели из поменуте књиге ученог и у овом питању непристрасног Енглеза не толико ради тога, да тиме побијамо мишљење нашег писца, јер се оно и само у очима сваког непристрасног зналца историје и етнографије Босне и Херцеговине побија, већ нарочито да свратимо пажњу нашој браћи Хрватима на ове редове, које Немци и Мађари подржавају лицемерно у њиховим претенсијама на Босну из два са свим проста разлога: прво с тога, што би самим проглашењем ових земаља за хрватске, Аустроугарска задобила историско право на њихово дефинитивно освајање, при чему Хрвати не би ништа добили, а друго и нарочито с тога, што су Хрвати како својим данашњим политичким положајем, како својом прошлошћу, тако и својом бројном мањином много неопаснији као претенденти на Босну но Срби. Поред јасне очигледности ове наше поставке и поред безбројних доказа у њен прилог ми мислимо да

није нужно ни да помињемо, како је један од највећих мађарских шовиниста. Ђенерал Клапка на једном јавном збору још године 1877 (13 Августа у Пожуну) прокламовао да Хрвати треба да преводе јужне Словене у њиховој борби за ослобођење од Турака. У каквом смислу ово ослобођење има да се узме, објашњује се најбоље тиме, што га проклamује *мађарски ђенерал*. Нигде можда позната изрека „Timeo Danaos et dona ferentes“ није била удесија но овде. Нека би је имали на уму наша браћа Хрвати, који је, као бољи класичари од нас, сигурно добро знају.

Г. Азбот је у својој књизи или извртао историска факта или их је до последње могућности надувао и навијао на своју воденицу. Али му није помогло. И његова тежња и његова неумешност показују и сувише јасно како је ништавно мађарско одн. аустро-угарско право на Босну с једне, а како је неправедно завојевање ове чисто српске покрајине с друге стране. Кад друкче не иде, онда се писац труди да нам докаже, како су Мађари још од прве своје појаве у Панонији били пријатељи „босанске расе“. Он вели, да становништво Босне назива овим именом што је тако забележено и по старим домаћим и страним споменицима. Но Порфирогенит је данашње Херцеговце називао Захумцима. Доиста је чудновато, да тако доследан писац као што је г. Азбот не прави и од њих нарочиту, ако не мађарску, а оно бар југословенску расу? С друге стране се византиски цар Манојло називао Dalmaticus, *Ungaricus*, Bosniacus, и Servicus. И данашњи Грци ипак нису покупили све ове називе у титули свог краља. Али су Мађари ишли још и даље од тога. Још и пре године 1878. био је а и данас је мађарски краљ по имену не само краљ Угарске, Хрватске, Далмације и т. д. но и Краљ Босне и *Србије*! Ово последње је од туда, што су по мађарском мишљењу као и по држању г. Азбота (стр. 59) „сви српски владаоци, изузев можда Душана, били вазали мађарских краљева“. Па онда реците, да ово нису све чисто историска факта!

Иста јачина у познавању босанске историје огледа се и у ономе што писац пише о патаренима и богумилима у Босни. Но ми се на томе за сад не можемо задржавати. Читалац треба само да сравни оно, што су о овом предмету писали Рачки и Еванс, па да се увери, како је дотична глава нашег писца не само површна но у исто време пристрасно писана. У колико су пишчева археолошка испитивања верна и потпуна види се најбоље по томе, што критика (г. W. R. Morfik у Academy од 18 Јануара 1890.) напомиње, да г. Азбот није изнео у том погледу ни онолико, колико се налази у г. Евансовој књизи, штампаној још год. 1883. под. насловом: Antiquarian Researches in Illyricum. Исто тако је несигурно и пиш-

чево познавање наше књижевности и језика. Једино што је у књизи лепо и добро, то су слике и хартија. Кад пак све скупа узмете у обзир, не изгубив нарочито из вида, да књига излази из године на годину на најважнијим европским језицима, онда се не можете отети природном и неизбежном закључку, да је књига писана по нарочитом налогу мађарске одн. босанске владе, да су је радили више њих у заједници, а да је име г. Азбота само фирма. Ми нарочито не сумњамо ни једног тренутка, да је штампа и цео трошак око књиге плаћен из каквог мађарског тајног или јавног фонда и то не само за мађарско већ и за немачко и за енглеско издање.

* * *

Ми смо имали прилике, да у једној од ранијих свезака овог часописа свратимо читаочеву пажњу на неправду, која се српском народу чини из дана у дан у европској штампи и њеном јавном мњењу. Од тог доба нам је поред осталих дошла до руку и брошура *E. Cazaleta,* штампана год. 1878. у Лондону под насловом: Ghe eastern question. У тој брошури, која је писана у нарочитој сврси, да енглеско јавно мњење обавести о етнографском и политичком стању у Турској пред сам састанак Берлинског конгреса, набрајају се разне народности, које живе у Турској. Па и ако су поменути и Бугари и Хрвати и Бошњаци (!) и Румелиоти, па чак и *Цигани*, о Србима нема ни речи! Енглески консул *Holmes* писао је свом претпостављеном Лорду Дербију 29. Марта 1877. из Сарајева, како су босански усташи прости разбојници, и како „тако звани босански устанак“ нема никаквог политичког циља. Позната *Miss Jrby* штампала је пре 2—3 месеца у једном од најугледнијих енглеских часописа један чланак о аграрном стању Босне, који отпочиње жељом, да Аустрија што пре заузме са свим сталан положај у Босни и Херцеговини. Али је сигурно све превазишао неки А. Р. Ферфилд, који је на св. Саву ове године у једном јавном предавању предлагао, да Босну треба присајединити Бугарској!!! Па ви сад будите паметни и рачунајте на свесност, сигурност и справедљивост јавног мњења! — У другој једној књизи (Illyrian letters. London 1878) карактерисао је, до сад већ помињати г. Еванс целу енглеску политику врло оштроумно. „Ми улажемо нашу реч против ослобођења Јужних Словена (овде он нарочито мисли на Србе) на Дунаву и Сави с намером и рачуном, да Аустрија заложи своју реч против руског увеличавања на азиској страни, где она иначе нема никаквих интереса.“ И ово констатује са свим мирном савешћу човек, који иначе прича о својим симпати-

јама према српском народу, и у кога је наш народ доиста за дуго и веровао.

Ми све ово наводимо само онако узгред, да се види, како је трновито поље, на ком ми имамо да се боримо за наше народносно уједињење и ослобођење. Не само што се у тој борби не треба ослањати ни на какву помоћ европског јавног мњења, које у правом смислу те речи и не постоји; не само што се треба уздати искључиво „у се и у своје кљусе," већ нам се ваља наоружати до зуба, и онда чекати прилику.

Што се тиче нашег писца и његове књиге, ми имамо да кажемо још само неколико речи. С ким је год имала да се бори до сад, Србија се борила на живот и смрт, јер је увек имала да се бори за своја права. Цео српски народ, из свих српских покрајина, и то како из Србије тако и из Босне, из Зете, Приморја и Македоније, борио се на Косову за *српско* одржање, за српску слободу. Тамо су погинула два цара и пао је цвет српске властеле и српског народа. И цео је српски народ и то како у Краљевини и Кнежевини, тако и у Далмацији, Херцеговини, Босни и т. д. прославио дан Косовске битке, свестан, да још има да се бори и ради, док се Српство уједини. И ако су Турци били победиоци на Косову, њима није пало на памет, да га славе. Али су српски народ и српска држава имали још једну битку где су «оба цара погинула“. И та се битка била баш око Босне. И у тој битци су погинули српски Чеслав и мађарски Киш. И дан ће доћи, кад ћемо ми славити ако не петсто а оно хиљаду годишњицу те битке. А тога дана ће Србија бити велика, јер ће сви њени делови чинити једну целину. Дао би Бог, да за то наше јединство не буде потребе, да опет гину два цара. Али ми можемо уверити наше суседе, да ћемо ми учинити све од наше стране, да нећемо жалити никаквих жртава, да повратимо што је било и остало наше, и то како по људском тако и по божанском праву.

Треба ли да приметимо, да је ово уверење целог српског народа? То би било излишно, јер је то не само наше право, не само наша дужност, већ једина могућност за наш опстанак у овој још и данас варварској међународној борби за опстанак.

10|22. IV. 1890.
Лондон.

Др. Мил. Р. Веснић

МОЈЕ МИНИСТРОВАЊЕ

(НАСТАВАК)

Г. Савић ућута. Док је он говорио ја сам се трудио да кратким мнемотехничким речима забележим главне моменте овога његовог формалног предавања, које беше сувише дидактички широко, да би прецизно одговарало на постављено питање.

Кад он ућута ја прелетех очима забележене «Schlagwörter» па рекох:

— Ако сам вас добро разумео, ваш би се одговор могао у неколико речи свести на ово: У нашој народној привреди најпрече је прионути око унапређења виноделља и воћарства, или, узевши у обзир ваше последње речи, око спасавања нашег виноделља? —

— Тако је. По моме мишљењу питање о унапређењу виноделља важније је од свију других привредних питања. *Оно је управо на дневном реду* у области *пољске* привреде! —

— Молио бих вас да ме изближе упознате са штетом, коју је до сада учинила филоксера у нашим виноградима, са мерама које су предузимате да се тој несрећи на пут стане, и у опште да будете тако добри израдити ми један план за унапређење нашег виноделља и воћарства.

— Ја сам очекивао ту заповест г. министре — рече г. Савић, износећи један рукопис — и за то сам био слободан донети један мој лањски извештај, који сам подносио вашем г. претходнику! —

Из тог извешћа, З№1666 од 1887 године, бележим овде само закључак:

«Зна се: да је пре неколико година брано по 10 возионица онде, где се сада због филоксере бере само једна;

«Зна се: да су у Крајини људи са 30—40 мотика винограда били богати капиталом и кредитом, и да су по 200 златника и више годишње добијали за своје вино;

„Зна се: да сем винограда и кукуруза ништа друго и немају за живот, и да је на тој коцки сада 15—20 хиљада пореских глава у окр. крајинском.

«Зна се: да пропадањем винограда земља губи своју цену (која је овде највећа у Србији), а њен сопственик једино имање и кредит, пивнице, бурад и своје занимање, без кога остаје пролетар опасан по будућност земље.

И кад се све то зна, онда треба радити енергично и не треба зазирати од малених издатака, којима се чувају далеко веће суме од тоталне пропасти».

— Стручни људи — рече г. Савић — упитани поводом овог извешћа за њихово мишљење, сагласили су се с оним што сам ја још раније и у овом извешћу предлагао за унапређење винодеља и које се у главном своди на ово! — И он ми пружи другу једну артију.

На њој сам прочитао:

«На првоме месту треба потпомоћи *извоз српскога вина* у иностранство и то свом снагом, како би винаделац дошао до боље цене за вино и како би могао више снаге и времена, капитала и знања употребити у овој грани привредној.

«Извоз српских вина може се потпомоћи пре свега:

1. *оснивањем винарских задруга* и удеоничарских удружења. Ово ће се опет потпомоћи

а) нарочитим законом о задругама и удеонич. удружењима, којим ће се ујемчити солидно руковање друштвеном имовином;

б) израђивањем угледних статута за оснивање Задруга винарских, качарских, за позајмицу буради, задруга

комбинованих по примеру удеоничарских шећерних фабрика у Чешкој итд. Ови би угледни статути олакшали оснивање задруга у толико, што би олакшали и прокрчили пут свакоме, који би пожелео суделовати при оснивању ових удружења. Статут би у главноме био за све једнак, само би се делимично мењао према месним приликама.

в.) разним другим средствима н. пр. уступањем државних чиновника задругама да им организују рад, да им покажу вођење књига, подмеравање буради итд.

2. Спуштањем на могући минимум железничке и параобродске тарифе за вино, које се извози из земље и за празну бурад која се враћа.

3. Давањем премија за доказ да је извезена извесна количина вина.

4, Склапањем повољних уговора са потрошачким државама, повишавањем царине и трошарине на страно вино.

5. Оснивањем агентура у потрошачким местима, Берлину, Гану, Брислу, Цириху, где би се примило наше вино у депо и комисион.

6. Приређивањем повремених домаћих винарских изложаба, на којима би се давала непосредна прилика странцима да се упознају са нашим винима, а нашим виноделцима да чују захтеве страних потрошача.

7. Оснивањем угледног подрума по примеру онога у Будим-Пешти, у коме би се прибирале и на углед стављале пробе и цене свих домаћих вина, у коме би се неговало до потпуног савршенства оно вино, које произвођач не би могао ни умео неговати.

8. Установом завода за подмеравање цементирање) буради.

9. Законим мерама о контролисању пића произведеног у земљи и донетог са стране.

Упоредо са потпомагањем *извоза* наших вина, морамо потпомагати и рационалну *производњу* и чувати садашње винограде од пропасти.

«Којим путем и начином ово треба чинити, то је изнела стална комисија противу филоксере у потанком извештају своме. Она је даље нарочито предложила и одашиљање *нарочитих питомаца* у Монпеље и у Клостернајбург, да се у тамошњим винарским школама и радњама потпуно спреме у свима пословима винарства; за тим да се оснује нижа пољопривредна *школа за виноделље и воћарство*, коју је потписани од вајкада предлагао, и за коју је 1885 и 1886 године стављена била и у буџет потребна сума

«По свима предлозима својим изнела је комисија уједно своје мишљење и о томе, колико би стало извршење њихово. Ту се види да се сви ови предлози могу извршити и са садашњим нашим финанс. средствима, па се ипак ни до данас није почело извршивање тих предлога.

«Ово је међутим штетно не само са гледишта са кога је свако неоправдано задоцњавање штетно, а нарочито оно које се тиче привреде и њеног унапређења, но је случај собом донео — а то је у осталом у привредним односима правило — да је све оно што је у нас предлагано а неизвршено, усвојила суседна Бугарска, и тиме нам нанела изванредан удар. Ово се лако може појмити, кад се узме у оцену, да је мој први предлог, о оснивању винарских удружења учињен 1873, а о оснивању винарско-воћарске школе у Неготину 1885, и на даље обнављан врло често, па никад није био саслушан. Међутим чиновник сличног положаја у Бугарској пролетос предлаже, а пре неког времена већ се оснива у Видину винарска школа и то, мимо других разлога још и с тога што је у близини Неготин, који има вина светскога гласа, те ће и њихово вино тим поводом ћарити а и постојање школе близу таквога места бити оправдано. Зар да суседи боље оцене оно што ми имамо и то зар Бугари? А нарочито, зар да се у Видину пре подигне школа него у Неготину, кад се зна да у једном и у другом месту живе људи, који имају свакојаких па и породичних веза

и тамо и амо? И шта ће онда наши привредници мислити о помоћи, коју им чини наша држава?

«Мере *за унапређење домаћег воћарства* у многоме су оне исте, које су и за винодеље побројане; остале су раније истакнуте у реферату који се већ налази у рукама г. министровим, и који је писан поводом извештаја г. Борјановића, бившег референта воћарства, као и у реферату који је одељење поднело у том циљу, да да би се г. министар просвете побудио, да воћарству поклони пажње у основним школома и *школским вртовима*.

«Као код винодеља, тако и код воћарства, на првоме месту треба потпомоћи извоз, мерама које су већ означене, а код сувих шљива понаособ установом *контролних одбора за преглед шљива* које су намењене за извоз. О овим контролним одборима подносио је потписани трговачком одељењу своје реферате, но пошто нису никад примани, то их је формулисао у једном чланку «Тежака“ који се прилаже.

«За тим ваља удешавати *изложбе* (сваки пут у другом месту) *воћа* и надметање у раду са савршенијим сушницама и другим справама за прераду воћа, у вези са пробањем разних производа винодеља и воћарства, како би привредници могли видети нове проналаске, справе и машине у раду, а потрошачи производе у савршенијој форми и примамљивијем изгледу.

«Најпосле давањем поуке у повременим курсевима у расадницима, основним школама, у постојећој ратарници, а нарочито у ратарници за винодеље и воћарство, која би се основала у Неготину, и која би имала да обрати нарочиту пажњу преради воћа и спремању воћа за извоз — створила би се најјача полуга за унапређење воћарства, коме би се подесним путем проходња осигурала.» —

Оволико из реферата г. М. М. Савића.

Ја прочитах и његов чланак „Потреба контролисања пића и јестива у Србији», који беше приложен у две

последње свеске «Тежака»[1]) — за тим дође ред на мене да подуже заћутим, па онда рекох од прилике ово:

— Хвала вам г. Савићу на исцрпним обавештењима. Ако је игде дидактичка опширност била корисна, она је то била за ме данас, када треба да се орјентишем на са свим новим пољима рада. Могу вас уверити да се сада мање бојим прекоморске конкуренције, него пре овога нашег разговора и читања. Ваше напомене о сточарству и земљорадњи, о свиларству и риболову, о кућарству и пчеларству за ме су врло драгоцене, јер услед њих могу живо да замислим колико би се разних и силних извора за наше народно благостање могло на ново отворити, ако би држава поклонила довољну пажњу овим гранама народне привреде. Не треба ни да вам кажем колико ћу бити срећан, ако могнем и најмање допринети томе циљу. Али ви ћете, уверен сам, одобрити, ако у та питања не уђем пре него што добијем реферате, које сам јуче тражио, од свију г.г. шефова, а нарочито док не добијем реферат г. начелника одељења за земљорадњу и сточарство.

— Са свим г. министре, рече г. Савић. — Ја сам те гране народне привреде само додирнуо што су у нераздвојној вези са мојом струком.

— Врло добро. Међутим што се тиче виноделља и воћарства, ви сте најнадлежнији стручњак овога министарства, ја вас и без нарочитог указа сматрам за референта ове струке, с тога хоћу одмах да вам кажем неколико речи о предлозима за њено унапређење, које сте имали доброту изнети. Истина, још је врло рано за ма какву одлуку с моје стране; за ме је већ данас јасно, да ће ми требати неколико месеци озбиљних студија докле би, са свима вама концилијарно, смео приступити изради дефинитивног *програма за ово министарство*, једног плана за рад, срачуњеног на довољан број година, једног плана, кога би се радо придржавао сваки мини-

[1]) Фебруар и Март. 1888

стар народне привреде, који после мене на ово место дође, па ма којој партији он припадао. А и спрема прикупљање потребних материјала за тај наш заједнички рад, може и треба да почне одмах. И са тога гледишта хоћу да вам кажем неколико речи о вашим предлозима. Мени се чини да треба да почнемо из средине ваших предлога, једном земаљском винарском *изложбом* поред које би се састао и *први српски винарски збор*. Тиме би се много што-шта постигло. Сама спрема за збор и за изложбу заинтересовала би наше јавно мњење, које је до сада тако мало пажње поклањало питањима ове врсте: изложба, коју би благовремено објавили страном свету, заинтересоваће можда коју од већих, солидних винарских фирама европских, да дође и да види каквих вина има у Србији и да том приликом ступи у трговачку везу са нашим виноделцима и винарским трговцима. На самом винарском збору, на коме би вероватно учествовали сви наши виноделци и сви наши винарски трговци, вероватно је да би успели, ако не основати прву *винарску задругу* у Србији, и отпочети груписање приватних капитала за унапређење винодеља, ако не већ основати један *угледни подрум* по примеру пештанскога, а оно бар вероватно је, да би успели да сви наши винари продебатују и усвоје један *угледни статут* за оснивање винарских, качарских итд. удружења. Стварање првог таквог друштва, на основу тако донесеног статута, ми би, рецимо, потпомогли из овог министарства и новчано, (јер ви знате да имамо читавих 30.000 динара у буџету на потпомагање трговине, заната, индустрије и целокупне народне привреде) а већ не треба ни да вам кажем, да бих ја том удружењу ставио на расположење колико год имам стручних чиновника, који би му помогли да организује своју радњу и да стане на своје ноге. Док би се то радило, ја се надам да ћу успети код мог колеге у грађевинама, да се спусти тарифа за пренос вина и празних буради на железници, а већ «Дели-

град" и његови шлепови у нашим су рукама, па би се таворили бар лети, док не би стигли да Тимочку долину вежемо железницом за нашу главну пругу, те да више не зависимо од леда на Дунаву и од мале воде на Ђердапима. То прво српско винарско удружење могло би после приступити подизању својих агентура у главним потрошачким центрима Европе, па можда с агентуром винарском спојити и какву српску кујну (ресторацију) ради бољег пробања наших вина, а дотле ће истећи рок и првим трговачким уговорима, које је независна Србија закључила, па ћемо ваљда обнављање тих уговора дочекати са бољом спремом. Међутим ће сигурно бити још која сесија народне скупштине, на којој ћемо и онако морати тражити нарочити закон о акционарским удружењима, те ће се овим ујемчити и солидно руковање са имањем винарских удружења. Те ће нам скупштине, сумње нема, радо дати и потребне суме за премије нашим највећим извозницима српских вина, као што ће нам радо вотирати законске одредбе о заводу за цементирање и о контролисању пића. Ја у опште не мислим остати министар народне привреде, ако нам народна скупштина не вотира буџет, са којим се може фактички помоћи народној привреди, а ако добијемо такав буџет који оправдава што у Србији постоји министарство привреде, онда ћемо ласно послати и довољан број питомаца за винарство и воћарство. Што се тиче мера да се спречи извожење рђавих шљива, зелених, недосушених, прегорелих, помешаних са коштицама поједених шљива итд. ја сам ваш чланак само површно могао прочитати, али мени се чини, да за оснивање одбора за извоз шљива не би морали чекати на скупштину па да их оснујемо. Мени се чини да би извесни параграфи «казнителног», и члан 33 санитетског закона само кад би их употребили како ваља, били довољни да спречимо продају сваког јестива и пића, које је шкодљиво здрављу и да спречимо сваки кајишарлук при извозу наших

сувих шљива, који из личне грамжљивости појединих несавесних шљиварских трговаца, убија кредит томе нашем великом извозном артиклу. Што се мене тиче, ја не знам да ли се не би могло у првим зборницима наћи какво височајше решење, по коме би се и данас свака пореска глава могла натерати да засади и очува по неколико дрвета шљива. Али шалу на страну, ја ни за оснивање *винарске и воћарске школе* не бих чекао на скупштину, кад имамо закон који изрично овлашћује министра привреде да такве школе отвара. Ако се не варам у Крајини, близу Неготина има један манастир са доста великим комплексом земаља. Како сам ја, пронијом судбине, уједно и министар црквених послова, то бих ја могао допустити томе манастиру да уступи, узајми, или под аренду изда вашем одељењу онолико земље, шуме, винограда итд. колико вама треба за оснивање винарско-воћарске школе. Народ онога краја, у колико се сећам из скупштинских протокола и новина, толико је пута тражио ту школу, да би сигурно и данас, упитан на среским скупштинама, пристао да сазида својим прирезом потребну зграду за ову школу онако исто радо, као што у свима другим крајевима наше отаџбине прирезом зида касарне и начелства. Док би зграда била готова, дотле би у нашем буџету опет била потребна сума за издржавање те школе, а ја њу, бèли, не бих оставио две године неупотребљену. — Најзад што се тиче *школских вртова*, ја знам да по самом закону о основним школама, свака општина мора дати својој школи извесно парче земље. На неким местима та школска земљица лежи без икакве употребе. Где је вреднији учитељ он на њој сади кухињског поврћа колико му треба. За што ја, као министар просвете, не бих, првог великог школског одмора, наредио да се сви учитељи командују у 2—3—4 центра, на један нарочити курс из воћарства, на коме би они за шест недеља научили каламљење воћака и оно што је најнужније из воћарства, па да идуће школске

године у свима основним школама Србије отпочну практична предавања из воћарства, која би децу више занимала од свега што данас уче, која би махом пусте школске баште претворила у извесном низу година у расаднике облагорођеног воћа, која би учинила да народ може и рукама опипати корист, коју има од својих основних школа? Ви се смешите г. Савићу? Ви као практичар са толиким горким искуством, због тромости са којом се свака нова ствар уводи у нашој земљи, сигурно мислите у себи «Comme elle y va, la jeune Excellence» или по српски «разхладиће се и твоја жарка и лакокрила уобразиља драги мој министре».

Г. Савић рече: «О, молим» и мимиком протестова противу такве претпоставке.

— Верујте ми — наставих — да ја најбоље знам колико ми је моја и сувише жива уобразиља у практичном животу донела разочарања, али поред свију мојих разрушених кула по ваздуху, ја ипак сматрам да је *дужност* свакога јавног радника бар *пробати* да оствари оно што налази да је добро. Хоће ли бити успеха или не, то скоро никада није у нашој руци, ако га буде tant mieux, ако га не буде остаће нам бар пријатна свест савесно учињене дужности. Да приступимо дакле нашим покушајима, и да почнемо организацијом прве винарске изложбе и првог српског винарског збора! —

Г. Савић узе парче артије и писаљку да бележи:

Ја налазим да ћемо пре доћи до циља, ако удесимо да се та изложба и тај збор састави *приватном иницијативом*, коју би ми из овог министарства свима силама потпомагали. Може бити да би за ту приватну иницијативу била најподеснија личност г. Св. Тутуновића, једнога од наших највећих и најинтелигентнијих винарских трговаца. Изволите ми дакле спремити једно писмо за њега, у коме ћете му разложити важност овога што би се хтело, и у коме га ја молим да узме у своје руке позив на збор и на изложбу. Једновремено с тим спре-

мите ми једно писмо за г. Чумића у Паризу, да пробамо да ли би нам он, приликом светске изложбе тамо, могао помоћи за извоз наших вина. Г. Чумић и као одличан српски државник и као један од најбољих патриота српских, за цело неће пожалити труда, да нам помогне у овоме послу, да нас упути на људе са којима би ступили у везу итд. За време док се буде спремала изложба и збор, ви ћете бити тако добри да спремите један угледни статут за винарска удружења, и да га продебатујете у нашем пољопривредном друштву. Нешто, што би могли одмах учинити то је, да се споразумете са начелником просветног одељења и са референтом црквених послова у министарству просвете, односно употребе неколиких вртова за воћарство, односно зивођења воћарства у наставни план основних школа, односно воћарских курсева учитељима, односно оног манастирског имања у Крајини, како би нашли законске прописе за прве кораке у тим правцима. Даље вас молим да спремите два акта за г. министра грађевина, један о тарифи за вино и празну бурад, други за израду плана за зграду винарско-воћарске школе. После тога би дошло на ред да се спреми једно популарно али исцрпно упуство о воћарству, које би наштампали нарочито за учитеље основних школа. Док се све то уради, дотле ће се ваља да састати и народна скупштина, и онда ћемо моћи радити јачим средствима! —

— Разумем — рече г. Савић, пошто је забележио шта му треба радити, и устаде.

Ја му пружих руку и понова' му благодарих на његовим рефератима.

После г. Савића примио сам начелника поштанског одељења, који ме је дуго гњавио, док ми је саопштио једну ствар, коју је имао да ми реферише т. ј. како је г. министар грађевина јавио да ће 19-ог Априла понова отпочети железнички саобраћај на линији В. Плана-Смедерево, који је био прекинут због поплаве, «пошто је

препона уклоњена», ajgentlich пошто је вода сама стукнула. Наредисмо свима «дотичним“ поштама да се од 19-ог Априла опет сва поштанска пошиљања носе железницом.

Срећом после г. Радојковића уђе мој стари Krigskammerat, комисар телеграфа. Сад сам био сигуран да неће бити никаквих излишних разглаголствија.

Г. Анта само саже главу до прсију. па стаде по војнички кратко, јасно и разговетно:

— На основу закона од 18 Јула 1863 године, пет телеграфиста, добија периодску повишицу плате! —

— Нека им је са срећом, дајте да потпишем! — и потписујући рекох —, Даље.—

— Саопштено нам је надлежним путем, да је конвенција о заштити подморских каблова ступила у живот.

— Мило ми је, нарочито због сињега, српског мора! — покушах да се нашалим, али г. Анта се не шали са «претпостављенима му», него угушивши и онај слаби осмејак, који је хтео да му се отме, настави своје чинодејство:

— Време је да се Главној Контроли пошљу магацински и радионички рачуни за 188⁶|₇ рачунску годину!—

Ја потписах спроводни акт.

— Почивши Живко Бошњаковић, бивши телеграфиста, учинио је дефицит. Треба да тражимо обезбеђење! —

— Потписах и то.

— Поплава је у смедеревском оборила неколико стубова телеграфских. Да пошљемо из параћинског депова 60 телеграфских стубова.

Одобрих.

— Има ли г. министар што да ми заповеди?

— Не. Благодарим! —

Тако се завршио други дан мога министровања.

(Наставиће се)

У ПРИЛОГ ПРЕУСТРОЈСТВА ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ.

(Свршетак)

Из овога, што смо до сад рекли, мислимо, да смо довољно јасно разложили, да се данашњи „природно-математички“ одсек наше Велике Школе мора поделити на два одсека: на „одсек за природне науке“, и на „одсек за математичке науке“. Да пријемо ближим одредбама о томе, шта би све било (и како) заступљено у коме од поменута два одсека.

Није Велика Школа за „опште образовање;“ за то је унеколико гимнасија, а у главном цео живот. Откуда је Велика Школа у стању, да спреми свога питомца за један стручан позив у доцнијем му животу, и да му осим тога даде све, што му треба у погледу моралног образовања, — да овај изађе нешто савршено! Свуда, где год се покушавало с остварењем оваквог програма на вишим заводима, свуда су испали негативни ресултати у погледу главног задатка самог тог завода. Наша Велика Школа и Војна Академија [1], најбољи су пример за то. И ево већ скоро двадесет година бори се у њој ова застарела струја са правилним схватањем задатка Вел. Школе. Један старији професор уверио нас је о овоме. Кад је он још као млад човек дошао за професора на Вел. Школу, толико се, вели, много полагало на то, да Вел. Школа треба да да и „општег образовања“, да су чак и сироти правници морали учити све природне и философске науке. (За Бога, као потоња интелегенција требали су и они да умеју рећи коју, кад се, у „веку природних наука“, поведе реч о «животнима“, о «исконајемима“ и т. д.). Па ево, све до данас, а по овом истом принципу, налазе се сличне уредбе на Великој Школи. И последња реорганизација њена наређује, да н. пр. природњаци и математичари уче Историју Срба, да сви философи уче правнички предмет, националну економију и да сви великошколци без разлике уче јавну хигијену. Има ли игде у свету оваког чега?! Та за Бога, рећи ће се, бар је хигијена потребна сваком човеку, па што је не би великошколци слушали? Али онда по овом истом разлогу требали би сви техничари и сви философи да облигатно иду и на правничка предавања о уставу, о грађанском законику, о меничном праву и т. д., јер ће им, збиља,

[1]) Поред многих, сасвим излишних предмета за „опште образовање“ фигурирала је дуго (а можда још и данас) у В. Акад. и историја цркве!

на сваком кораку искочити потреба знања о овим стварима.[1]) За овакве се ствари и техничар и философ мора сам бринути, као и цео остали свет. Ту су књиге, ту је друштво, ту јавна (популарна) предавања. Ако дакле желимо, да један природњак буде прави природњак, један математичар прави математичар и т. д., онда са свима оваквим предметима «ради општег образовања» треба рашчистити једном за свагда; ако пак хоћемо да Вел. Школа остане и даље нека сорта лицеја[2]), онда је друга ствар.

И у погледу одређивања помоћних наука за нове одсеке философског факултета не би се требало држати досадашњег обичаја. Овај, као год што је по неки пут занемаривао баш оне, што је најјаче требало истаћи, исто је тако, с друге стране, увлачио покашто такве споредне предмете, који ће зар бити збиља од помоћи неком специјалисти првог реда, и то тек за један део студија му.[3]) Само они предмети, који су збиља потребни, али у толикој мери, да се потребно знање из њих не може претпоставити код једног што је положио испит зрелости (макар да је овај добио сведоџбу: да је способан за слушаоца Вел. Школе или университета); предмети, који ће бити у правом смислу помоћне науке главних предмета тек пошто се слушају у обиму университетских предавања, — они да уђу у програм дотичног одсека. На послетку, држим, да није ни нужно дуже објашњавати, како је крајње време, да се за све слушаоце философског факултета, као позније наставнике по гим-

[1]) Овде се сећамо једне врло лепе доскочице, коју је онај поменути професор употребио у сред академијског савета Велике Школе, приликом распоређивања предмета за поједине факултете. »На лепо, рекао је он, да доведемо и једног шнајдера на Велику Школу, па нека научи великошколце како се избира добар „штоф“ за хаљине, како се ове управо раде, шта то све »кошта« и т. д. Треба ће им, вели, и то у доцнијем животу — те још како!«...

[2]) Кад је један свршени великошколац, природно-математичког одсека показао своју сведоџбу Вел. Школе Декану философског факултета у Бечу, желећи се уписати у одсек за природне науке, овај га је зачуђено запитао: Mein Gott, was haben Sie denn eigentlich studiert?.. (На шта сте, за Бога, ви то учили?!...).

[3]) Тако је н. пр. слушаоцима историјско-филолошког факултета наређено да слушају »анатомију човека с физиологијом«. Да оставимо на страну то, што што се овај чисто медицински предмет у опште увукао међу предмете философског факултета, па да се запитамо: колико има и од најчувенијих данашњих филолога, који су студирали анатомију и физиологију човека?.. Неколицина њих радила је специјално на једној теми, па, наравно, осетила и потребу једног делића поменуте науке. И сад онај стари дух В. Школе крпе српским слушаоцима филолошког одсека целу анатомију и физиологију човека! Ама, за Бога, зар морају сви да буду истраживачи природе гласа? Верују они то Брике-у.

насијама и реалкама, уведе као облигатан предмет и педагогија. Што се тиче историје философије мислим, да је треба оставити за друге одсеке философског факултета, а за природњаке и математичаре довољно је да слушају логику и психологију.

На основу свега овога ми износимо овакав пројект:

I одсек за природне науке:

1. Хемија.
2. Хемијска технологија (необавезно).
3. Минералогија.
4. Петрографија.
5. Геологија.
6. Палеонтологија.
7. Зоологија и упоредна анатомија с физиологијом.
8. Ботаника.
9. Географија.
10. Педагогија.
11. Логика и психологија.
12. Репетиторије и студирање по разним кабинетима (институтима, музејима).
13. Веџбања и упућивања у самосталном раду: конверзаторије и проучавање извесних специјалних предмета.

II одсек за математичке науке:

1. Нижа математика:

Аналитична геометрија у равни и у простору.

Сферна тригонометрија.

Алгебарска анализа.

2. Виша математика.
3. Нацртна геометрија.
4. Физика.
5. Теоријска механика.
6. Астрономија.
7. Метеорологија (необавезно за све).
8. Педагогија.
9. Логика и психологија.
10. Репетиторија и студирање у математичком просеминару и семинару и у осталим кабинетима.
11. Конверзаторије и специјални радови.

Сваки од ова два одсека даје по две групе предмета за „државни испит, отприлике онако, као што то одређују правила о полагању данашњег професорског испита. Према томе треба побро-

јане предмете разместити у 8 течаја (семестара) тако, да се у почетку слушају оне науке, које се могу сматрати као темељ за оба дела сваког одсека; око средине школовања да се подједнако обраћа пажња свим предметима, па онда да се јасније осети подела између поменутих делова. Ово ће се постићи на тај начин, што ће слушалац, пошто је упознат већ с основима свих делова јестаственице, ићи даље на специјалнија (ако их буде) предавања и радити у институту оних предмета, који ће му бити главни. Да би све ово било јасније, илустроваћемо га једним примером. Покушајмо саставити програм н. пр. за нов „одсек за природне науке“. Главне су науке у овом одсеку: минералогија, геологија, ботаника и зоологија. Минералогија је више за себе, и само се, помоћу петрографије, везује за геологију; студирање минералогије претпоставља университетско знање хемије и елементе из геометрије и физике. Геологија пак не може доћи пре од зоологије и ботанике, јер се иначе не би разумела читава половина њена, а то је стратиграфија. Знање пак и из зоологије, и из ботанике, јер се иначе не би разумела читава половина њена, а то је стратиграфија. Знање пак и из зоологије, и из ботанике, и из геологије заокругљује се тек палеонтологијом, која и није ништа друго, до зоологија и ботаника за претке данашњих животињских и биљних типова, а у вези са стратиграфијом; она дакле долази на послетку. Исто тако и географија, наука која је сада већ одсудно ступила у коло природних наука, мора доћи на послетку, пошто има у себи читаве одељке из геологије, зоологије и ботанике. Кад уз све ово додамо педагогију, логику, психологију, и кад узмемо на ум радове по кабинетима, онда излази отприлике овакав:

Програм одсека за природне науке.

I Течај:

1. Неорганска хемија (6)
2. Педагогија (3—4).
3. Логика (3—4),

II Течај

1. Органска хемија (6).
2. Психологија (3—4),
3, Упражњавања у хемијској лабораторији (10—15).

На крају прве године или у почетку идуће „први државни испит“ из: хемије, педагогије и из логике или психологије. Затим се тек добија право да се пређе у

III Течај:

1. Минералогија (5).
2. Зоологија (5).
3. Ботаника (5),
4. Хемијска технологија (3) (необавезно).

IV Течај:

1. Минералогија (5).
2. Зоологија (5).
3. Ботаника (5).
4. Репетиторија и студирање у кабинетима: минералошком, зоолошком и ботаничком.

V Течај:

1. Петрографија (2).
2. Геологија (5).
3. Зоологија (5),
4. Ботаника (5).
5. Репетиторије и студирање у геолошк. институту и у кабинетима зоолошком и ботаничком.

VI Течај:

1. Геологија (5).
2. Географија (5).

једно или друго:

3. Конверзаторије и специјалнији радови у минералошком кабинету и у геолошком институту.
4. Конверзаторије и специјалнији радови у ботаничком и зоолошком институту.

VII Течај:

1. Палеонтологија (6).
2. Географија (5).

једно или друго:

3. Конверзаторије и специјалнији радови у минералошком кабинету и у геолошком институту.
4. Конверзаторије и специјалнији радови у ботаничком кабинету и у зоолошком институту.

VIII Течај:

1. Палеонтологија (6).
2. Репетиторије и студирање у палеонтолошком кабинету.

једно или друго {
3. Конверзаторије и радови у минералошком кабинету и у геолошком заводу.
4. Конверзаторије и радови у ботаничком кабинету и у зоолошком институту.

По свршетку осмога течаја добија се право за полагање „другог државног испита“, и то:

а) из једног писменог рада, из једног модерног страног језика (као сада на проф. испиту) и из ботанике, зоологије и палеонтологије. Или:

б) из једног писменог рада, из једног модерног страног језика и из минералогије, геологије и палеонтологије.

или в) из једног писменог рада, једног страног језика, из петрографије, геологије, географије и метеорологије с климатологијом.

Примедба. Ови би кандидати претходно морали походити предавања из метеорологије и климатологије и радити у географском кабинету.

На исти начин саставио би се и програм за одсек математичких наука. Овде би за I течај дошла: 1) нижа математика (8), 2) педагогија (3—4), 3) логика (3—4) и 4) упражњавања у математичком просеминару, а за други течај: 1) нижа математика (8), 2) психологија и 3) упражњавања у математичком просеминару. На крају прве године или у почетку идуће школске године дошао би „први државни испит“ из свих делова ниже математике, из педагогије и из логике или психологије. Затим би се, пошто се овако постави темељ за овај одсек, у III, IV и V семестру слушале подједнако све најважније математичке науке, а од VI течаја па на даље удесио би се распоред такође, да се по њему разазнају два одељка овога одсека. Према овоме одредили би се и предмети за „други државни испит“ за оба одељка. Излазе двојаки наставници: једни за чисту математику аритметику, алгебру, геометрију, геометријско цртање и нацртну геометрију (ово последње за реалке) а други за физику, механику (ово за реалке) и космографију.[1])

На исти начин извршила би се подела и данашњег „историјског филолошког“ одсека философског факултета. Како наш разлог, који смо одмах у почетку овог чланка истакли, заповеда да се не упуштамо у ову ствар, то ћемо поновити: нека о њој проговоре компетентнији од нас. Ми се задовољавамо казавши неколико

[1]) Наравно да би ови наставници лакшати и наставницима чисте моглио математике, узимајући такође по који од поменутих предмета.

примедаба, што се односе и на овај одсек. Ну ипак толико смемо рећи, да се садашњи, „историјско-филолошки“ одсек Велике Школе мора поделити најмање на три нова одсека, јер се са два („историјским“ и «филолошким«) не би постигла Бог зна каква олакшица у настави, а међутим не би ни сама деоба била оправдана. На послетку нагласићемо, да би се од нова три одсека први карактерисао општом историјом и историјом светске литературе, други српском и словенском филологијом, српском историјом и етнографијом с нарочитим погледом на етнографију Балканскога Полуострва, и, на послетку, трећи одсек био би онај, у коме су класичка филологија и све потребно уз њу.

Да ли ће се наш слабачак глас уздићи до оних, у чијим рукама лежи будућност српског универзитета? И да ли ће га они онако искрено примити, као што га ми дајемо, или ће нас одбити, не трпећи пачања у своја посла? Али — било како му драго. Савест нам је мирна, јер смо убеђени, да смо учинили своју дужност.

Један некадашњи великошколац.

АНА КАРЕЊИНА

РОМАН ЛАВА ТОЛСТОВА

(наставак)

17.

Степан Аркадијевић са набијеним џепом банака, које му је за три месеца у напред дао трговац, уђе у собу. Погодба око шуме била је свршена, лов одличан и Степан Аркадијевић био је веома расположен, с' тога је особито имао вољу да развесели и Љовина. Он је желео да дан заврши тако исто пријатно, као што га је и одпочео

Заиста, Љовин је био нерасположен, и, поред све своје жеље да буде пријатан и љубазан са својим драгим гостом, није могао да се развесели. Радост што се Ката није удала, почела је по мало да га обузима.

Ката је неудата и болна и то болна од љубави за човеком, који ју је оставио. Изгледало му је, као да се ова увреда тиче њега самога. Вронски није хтео њу, а она је одбила њега, Љовина. Вронски је, дакле, имао право да презире Љовина, и с тога му је био не-

пријатељ. Но ништа од свега овога није мислио Љовин. Као кроза сан осећао је он да у томе има неке увреде и за њега, али се није љутио баш на то, но се хватао за све, што му је падало на памет. Глупа продаја шуме, превара, на коју се намамио Облонски и која се свршила у његовој кући — све га је то дражило.

— Сврши ли? рече он, сревши се, са Степаном Аркадијевићем: хоћеш да вечерамо?

— Богме те како. Какав ми је апетит на селу, право чудо! Него, што ти не задржа и Рјабинина на вечеру?

— Ех, нек иде до ђавола.

— Но, то је већ и сувише, како се ти према њему понашаш! — рече Облонски. Ни руку му ниси пружио. Зашто да му не пружиш руку?

— Зато, што ја лакеју неби пружио руку, а лакеј је сто пута бољи од њега.

— Какав си, међер, ти назадњак! А једнакост свију друштвених слојева? рече Облонски.

— Коме је то изједначење пријатно — нек му је на здравље; мени је оно одвратно.

— Како видим, ти си позитивно назадњак.

— Бога ми, никада нисам мислио шта сам. Ја сам Константин Љовин и више ништа.

— И то Константин Љовин, који је веома нерасположен, — смешећи са рече Стеван Аркадијевић.

— Да, нисам расположен. А знаш ли зашто? Због — извини ме — твоје глупе продаје....

Степан се Аркадијевић добroћудно намршти, као човек кога без узрока вређају.

— Доста, Бога ти! рече он. — Кад је то јошт било да је неко нешто продао, а да му одма после продаје нису рекли: „то вреди много више?“ Међутим, док продаје, не даје му нико ништа.... Не, видим ја да ти имаш нешто противу овога јаднога Рјабинина.

— Можда и имам. А знаш ли шта? И ако ћеш рећи да сам назадњак, или ћеш наћи и другу какву страшну реч, — ипак за то, криво ми је и вређа ме кад видим, како на све стране сиромаши племство, коме и сам припадам и, не гледајући на равноправност слојева, веома ми је мило што му припадам.... Па бар да сиромаши услед луксуза. — Да је то ни по јада; господски проживљавати то и јесте за племиће, то само племићи и знају. Сад овде, код нас, купују земљу сељаци и то ми није криво. Спахија не ради ништа, сељак се труди и истискује беспосленог човека. Тако и треба. Ја се веома радујем напретку сељака. Но криво ми је да гледам

ово осиромашавање услед неке, незнам како да је назовем, невиности. Овде ћеш видети да је арендатор Пољак купио за по цене дивно имање од спахинице, која живи у Ници. Тамо дају трговцу под аренду за рубљу ланац земље, која вреди десет рубаља. Сад си опет ти без сваког узрока поклонио овој варалици тридесет хиљада.

— Па шта би ти хтео? Да бројим свако дрво?

— Да бројиш, ја како! Ето, ти ниси бројао, а Рјабинин их је пребројао. — Деца ће Рјабининова имати средстава за своје образовање и за живот, а твоја можда и неће!

— Но, ту ћеш ме извинити, али има нешто јадно у том бројању. Сваки има свој посао: ми наш' а они њихов и њима је потребна добит. Најзад, шта би-би, ствар је свршена. — А гле, ево и кајгане, моје најмилије јело. Још док нам Агафија Михаиловна донесе оне дивне препеченице.

Степан Аркадијевић седе за астал и одпоче се шалити са Агафијом Михаиловном, уверавајући је да није давно имао таквога ручка и вечере.

— Ето, Ви бар похвалите, рече Агафија Михаиловна, — а Константин Дмитрић, ма му шта поднели, ма и кору леба — ни речи неће прозборити: поједе и оде.

И ако се Љовин много трудио да се развесели, ипак је остао суморан и ћутао је. Он је осећао потребу да упита Степана Аркадијевића, али се није могао решити не налазећи ни прилике ни времена, када и како да то учини. Степан Аркадијевић био је већ у својој соби; свукао се, опет се умио, навуко везену спаваћу кошуљу и лего, а Љовин се све вртио по његовој соби, говорећи о различитим беспослицама, немоћан да упита о ономе што би желео.

— Чудновато, како праве сапун, рече он, разгледајући и развијајући миришљаво парче сапуна, које је за госта спремила Агафија Михаиловна, но које Облонски није употребљавао. — Погледај само, та то је уметнички производ.

— Да, сад је усавршавање дошло до свачега, рече Степан Аркадијевић, зевајући задовољно. — Позоришта на пример, па после и друга места за забаву .... а-а-а! зевао је он. — Електрична светлост свуда..... а-а!

— Да, електрична светлост, рече Љовин. — Да. Ама где је сад Вронски? запита он, остављајући одједном сапун.

— Вронски? рече Степан Аркадијевић, и престаде зевати: он је у Петрограду. Отишао је одмах после тебе и после тога није ни једном више био у Москви. И знаш, Коста, право да ти кажем — продужи он опирући се о астал и наслонив на руку своје лепо румено лице из кога су светлиле, као звезде, умиљате и сањиве

очи. — Сам си био крив Уплашио си се од супарника. А ја, као што ти и тада говорах, ја не знам, на чијој је страни било више изгледа за успех. Што ниси ишао одважно напред? Ја сам ти тада говорио, да...... Он зевну само вилицама, не отварајући уста.

„Да ли зна, или не зна да сам је просио?" помисли Љовин, гледајући Облонскога. «Не, има нешто лукаво, дипломатско у његовоме лицу", и осећајући да црвени, ћутећи је гледао право у очи Степану Аркадијевићу.

— Ако је нешто и било тада са њене стране, било је само то, да се заносила спољашношћу, рече Облонски. — Знаш, онај савршени аристократизам и положај у друштву који он може заузети, подејствовали су не на њу, но на њену мајку.

Љовин се намргоди. Он се сети претрпљене увреде кад су га одбили и сад му се она учини као нека нова рана, која га тек сада забриди у срцу.

— Стани, стани, отпоче он, прекидајући Облонскога. — Ти велиш аристократизам. А молим ја тебе, у чему се састоји тај аристократизам Вронскога, или ма кога то било, — такав аристократизам рад кога би се други могао мени претпоставити? Ти сматраш Вронскога за аристократу, али ја — не! Човек чиј је отац из ничега постао нешто, благодарећи само подлости, чија је мати била и сувише позната...... Опрости, али ја сматрам за аристократу мене и мени подобне, који у прошлости могу показати три-четири покољења, која су била на највећем ступњу образовања (даровитост и ум — то је друга ствар) и која никада и ни пред киме нису подлизали, никада ни од кога нису зависили, као што су живели мој отац, мој дед. И ја познајем повише таквих. Теби изгледа ниско, што ја бројим дрва у шуми, а ти поклањаш Рјабинину тридесет хиљада; но ти ћеш примити аренду и не знам јошт шта, а ја нећу, па зато и ценим и наслеђено и трудом стечено..... Ми смо аристократе, а не они који живе само од милости власника и који се могу купити за полутак.

— Ама, о коме ти? Ја се потпуно слажем с тобом, говорио је Степан Аркадијевић искрено и весело, и ако је осећао, да је Љовин под онима, који се могу купити за полутак, подразумевао и њега. Но њему се живост Љовинова искрено допадала. — О коме ти? И ако много и није истина, што велиш за Вронскога, но не говорим ја о томе. Искрено ти кажем, на твоме месту отишао бих са мном у Москву, и....

— Не, — не знам, знаш ли ти или не, но мени је све једно. И рећи ћу ти: ја сам просио и одбили су ме и сад је помисао на Катарину Александровну за ме тешка и стидна успомена·

— Зашто-то? Гле сад будалаштине!

— Но, престанимо сад о томе. Извини ме, молим те, ако сам био према теби опор, рече Љовин. Сад, пошто је све исказао, био је опет онакав као и изјутра. Ти се не љутиш на ме, Стево? молим те, не љути се, рече он и смешећи се узе Облонскога за руку.

— Та не, ни најмање а и немам за што. На против, веома сам задовољан што смо се објаснили.... Него знаш шта, јутрењи је лов понекад диван. Како би било да идемо? Ја не бих се ни одмарао, но бих право из лова на станицу.

— Врло добро.

18.

И ако је цео унутрашњи живот Вронског био испуњен његовом страшћу, ипак је за то његов спољни живот клизио без промене и без задржавања по пређашњим, навикнутим стазама његових друштвених и пуковских веза и интереса. Интереси његовога пука заузимали су важно место у животу Вронскога и за то што је он свој пук волео и за то што су њега у пуку волели. У пуку не само да су Вронскога волели, но су га и штовали и поносили се њиме, поносили су се за то, што је тај човек грдно-богат, високо образован и даровит, са изгледом на сјајну будућност и потпуно задовољење сваког частољубља и сујете, занемаривао све друго и највише је водио бригу о интересима свога пука и својих другова. Вронски је осећао како га другови сматрају и, сем тога, што је волео овакав живот, осећао је на себи обвезу да овако мњење о себи одржава.

По себи се разуме, да о својој љубави није говорио ни са једним од својих другова, није се издавао ни у најјачим теревенкама (у осталом, он се никада није тако ни опијао, те да не зна шта ради) и запушавао је уста оним његовим лакомисленим друговима који су пробали да наговешћују о његовој вези. Ну не гледајући на то, о његовој љубави знала је цела варош: сви су више или мање истинито одгонетали његове односе са Карењином, већина младића завидела му је баш у ономе, што га је у његовој љубави највише и тешило — у великом положају Карењина услед чега су се овом свезом још више интересовали у друштву.

Већина младих жена, које су завиделе Ани и којима се већ давно досадило, што њу *зову праведном*, радовале су се ономе, што су оне замишљале и очекивале су само потврду обратног мњења у друштву, па да навале на њу свом тежином њиховог презирања. Оне су већ спремале ону парчад блата, коју ће на њу бацити, кад томе дође веме. Већина старијих људи и људи високих положаја

били су незадовољни овим друштвеним скандалом, који се припремао.

Мајка Вронскога, кад је о овој вези дознала, била је у почетку задовољна јер, по њеним појмовима, ништа толико није давало блеска младоме човеку, као веза у вишим слојевима; па и за то, што је Карењина, која јој се тако јако допала и која је тако много говорила о свом сину, ипак за то била тако исто женска на своме месту, као и све и друге лепе и поштене жене. Но кад је у последње време дознала да се њен син одрекао нуђеног му важног положаја за његову каријеру, само да и даље остане у пуку, где се он могао виђати са Карењином и кад је дознала да су услед овога незадовљна са њиме и високопостављена лица и она је променила своје мишљење. Такође није јој се допадало ни то, што по свему чувеном о овој вези, то није била она сјајна, грациозна аристократска веза, која би она одобрила, но некака Вертеровска нерасудна страст, која би му могла донети недогледних посљедица. Од како је он онако изненадно отишао из Москве, она га није видела и преко старијега сина захтевала је да јој дође.

Старији се брат такође љутио на млађега. Он није разбирао кака је то била љубав, велика или мала, страсна или нестрасна, грешна или негрешна (њему самоме нису сметала деца да даје издржање једној играчици, с тога је био снисходљив у овим стварима); али он је знао, да је то љубав — која се не допада онима, којима се ваља допасти, с тога није ни одобравао братов поступак.

Сем службе и друштва, Вронскоме је било још занимање — коњи, за којима је лудовао.

Баш ове године беху одређене официрске трке са препонама. Вронски се упише за трку, купи пуно-крвну инглеску кобилу и поред своје љубави, био је страстно и ако умерено заузет мислима о будућим тркама.

Ове две страсти нису сметале једна другој. На против потребна му је била забава и занимање независно од његове љубави; њима се он освежавао, у њима се одмарао од утисака, који су га сувише јако узбуђивали.

19.

На дан Красносељских трка, Вронски бејаше дошао раније но обично да се поткрепи једним бифтеком у општој сали пуковске касине. Он није имао потребе да се строго чува, јер је био баш толико тежак, колико се по правилима трке захтевало; но у исто време, ваљало му је и да не одебља, с тога је и избегавао теста и слаткише. Он је седео са раскопчаним мундиром, испод

кога се видео бели прслук, наслонив обе руке на астал и очекујући поручени бифтек, гледао је у некакав француски роман, који је пред њим лежао у тањиру. Он је о другом мислио, но у књигу је гледао само за то да не би морао разговарати са официрима који су долазили или одлазили.

Мислио је о обећању Анином која му је обећала састанак данас после трке. Ну он ју није видео три дана и, услед повратка њенога мужа из иностранства, није знао да л'ће данас састанак бити могућ или не, а није ни знао, како о овоме да се извести. Последњи ју је пут видео у летњиковцу рођаке Бетси. Но код самих Карењиних, ишао је у летњиковац врло ретко. Сад би он хтео тамо да иде и претресао је питање, „како то да учини?“

„Наравно, рећи ћу јој, како ме је Бетси послала, да је упитам хоће ли и она доћи на трку. Отићи ћу сигурно; решио је он у себи, дижући главу од књиге. И живо представљајући себи срећу да је види, цело му се лице разведри.

— Пошаљи мојој кући и поручи да одма упрегну тројку у каруца, рече он слузи, примичући к себи бифтек који му је овај у тај пар поднео на сребрном угрејаном тањиру.

У суседној биљарској соби чули су се удари кугала, говор и смејање. На вратима се појавише два официра: један врло млад са слабим, ситним лицем, тек што беше свршио школу пажа; други подебео, стари официр са гривном на руци и зараслим малим очима.

Вронски их спази, намршти се и, бајаги их није приметио, отпоче јести и читати у исто време.

— Шта? крепиш се за посао? рече угојени официр, седајући поред њега.

— Као што видиш, одговори Вронски, мрштећи се и бришући уста, не гледајући на њ.

— А не бојиш се да се угојиш? — Дијете, хереса! рече Вронски, не одговарајући, затим премести књигу на другу страну и продужи читати.

Гојазни официр узе карту од пића и обрати се младом официру.

— Избери сам шта да пијемо, рече он, пружајући му карту и гледајући на њега.

— Па готово рајнског-вина, рече млади официр страшљиво косећи се на Вранскога, а трудећи се да улови прстима једва пробијене бркове. Видећи да се Вронски не окреће, млади се официр диже.

— Ајдмо у биљарску собу, рече он.

Гојазни се официр покорно диже и оба се упутише к вратима.

У то време уђе у собу високи и стасити ритмајстор Јашвин и климнув са презрењем главом овој двојици, приђе к Вронскоме.

— А! ево га! узвикну он јако ударајући га својом моћном руком по нараменици. Вронски се љутито окрену, но одма његово лице засија обичној њему спокојношћу и љубазношћу.

— То је паметно Ацо, рече ритмајстор звучним баритоном. — Сад се поткрепи и попи једну чашицу.

— Ама не једе ми се.

— Гле нераздвојени, додаде Јашвин, подсмешљиво гледајући на оба официра, који у тај пар излажаху из собе, и седе поред Вронскога на столицу сувише ниску за његове одвише дугачке ноге затегнуте у уске панталоне. — Што ти не сврати синоћ у краснејско позориште. Нумерова баш ни најмање није била рђава. Где си био?

— Ја се задржа код Тверских, рече Вронски.

— А! промрмља Јашвин

Јашвин картарош, трошаџија и не само човек без сваких принципа, но баш са рђавим принципима — Јашвин је био у целоме пуку најбољи друг Вронскоме. Вронски га је волео и за његову необичну физичку силу, коју је он највише показивао у томе, што је могао наливати се као буре, могао је да не спава, па ипак да му се не позна, а и за велику моралну моћ коју је показивао у односима са претпостављенима и друговима и у игри, која је код њега ишла на десетине хиљада и увек, не гледајући на попијено вино, тако вешто и чврсто, да је сматран као први картарош у енглескоме клубу. Нарочито га је Вронски уважавао и волео за то, што је осећао да га и Јашвин воли, не рад његовог имена и богаства, но ради њега самога. И од свију људи, Вронски би само са њиме хтео говорити о својој љубави. Он је осећао да само једини Јашвин и ако је по изгледу презирао сваку нежност — само он, изгледало је Вронскоме, могао је разумети ту силну страст, која је сада испунила његов живот. Сем тога, био је уверен да Јашвин на сигурно не мари за сплетке и скандале но разуме то осећање онако како ваља т. ј зна и верује, да љубав није шала, није забава, но нешто озбиљније и важније.

Вронски није говорио са њиме о својој љубави, али је знао да овај све зна, све разуме како ваља и њему се милило да то све види у његовим очима.

— А, да! рече он, одговарајући Вронскоме на његов одговор да је био код Тверских и севнув својим црним очима ухвати за леви брк и стаде га, по његовој ружној навици гурати у уста,

— Но, а шта ти синоћ уради? Јеси ли добио? упита Вронски.

— Осам хиљада. Само што три нису сигурне, тешко да ћу их добити.

— Кад је тако можеш на мени изгубити, смејући се рече Вронски. (Јашвин је држао велику опкладу за Вронскога). —

— Сигурно нећу изгубити. Једини је Михотин опасан.

И разговор пређе на очекиване данашње трке, о којој је само могао сада мислити Вронски.

— Ајдмо, ја сам свршио, рече Вронски и устајући пође вратима. Јашвин такође устаде опружајући своје грдне ноге и дугачка леђа.

— За ме је још рано да ручам, а ваља ми штогод попити. Сад ћу ја доћи. Хеј, дај вина! подвикну он својим познатим у командовању гласом, од кога су се прозори тресли. — Не, не треба, викну па одма за тим. — Кад ћеш кући, идем и ја с тобом.

И они заједно пођоше.

20.

Вронски је становао у једној чистој и пространој чухонској соби раздељеној на две половине. Петрицки је становао и у логору заједно с њиме. Петрицки је спавао, када Вронски и Јашвин уђоше у собу.

— Устај, доста си спавао, рече Јашвин, улазећи иза преграде и дрмајући за рамена разбарушеног Петрицког, који беше забо нос у јастук.

Петрицки одједном скочи на колена и окрете се.

— Твој је брат био овде, рече он Вронскоме. — Разбудио ме, ђаво га однео, и реко ми да ће опет доћи. — И он опет, завијајући се у покривач баци се на јастук. — Та мани ме Јашвине, говорио је он љутећи се на Јашвина, који је са њега свлачио покривач. — Мани ме! — Он се окрете и отвори очи. — Боље би било да кажеш *шта* да пијемо; тако ми је гадно у устима, да....

— Ништа боље од ракије, прогрми Јашвин. — Терешченко! амо ракије и киселих краставаца, викну он, гласом који је показивао, да воли слушати себе самога.

— Ти мислиш ракија? А? упита Петрицки мрштећи се и бришући очи. А хоћеш ли ти пити? Ако ћеш заједно, онда пристајем! Вронски, oћемо ли? рече Петрицки устајући и завијајући се у покривач.

Он стаде на врата од преграде, подиже руке и запева француски: Био је краљ у Ту-у-ли. — Вронски, да попијемо по једну?

— Одлази, рече Вронски облачећи мундир, који му је придржавао момак.

— Ако Бог да? упита Јашвин. — Гле, ево и тројке, додаде он спазив каруца, која се приближаваше.

— До штале, а сем тога имам нешто посла због коња и с' Брјанским.

Вронски заиста беше обећао доћи Брјанскоме, који је живео на једно десет километара од Петерхофа, и донети му новце за коње. Но другови одмах разумеше да не иде он само тамо.

Петрицки продужи певање намигнув оком и напући уста, као да би хтео рећи: знамо ми, тога Брјанскога.

— Пази да не одоцниш! само рече Јашвин и само да би променио разговор: — како је мој мрков, служили добро? упита он, гледајући кроз прозор на средњег коња, кога му је он продао.

— Стој! повика Петрицки већ полазећем Вронском. — Брат ти је оставио једно писмо и једну цедуљу. Чекај, где су они?

Вронски се заустави.

— Но, па где су?

— Где су? То и јесте питање! рече торжанствено Петрицки дижући поред носа у вис свој кажипрст.

— Та то је већ глупо, говори један пут! смешећи се рече Вронски.

— Ватре нисам ложио? Мора бити да је ту негде.

— Та немој се бенавити! Где је писмо?

— Не, збиља сам заборавио. Да ни сам то ја сањао? Чекај, чекај! Нема ту човек за шта да се љути! Да си ти, као што сам ја био синоћ у друштву, где је по четири флаше дошло на брата, ти би заборавио и где лежиш. Чекај, сад ћу да се сетим?

Петрицки уђе и за преграде и леже на свој кревет.

— Стани! Овако сам ја лежао, а тамо је он стајао. Да-да-да да.... Ево га! и Петрицки избаци испод душека писмо, куда га беше гурнуо.

Вронски узе писмо и цедуљу од брата. То је било баш оно, што је он очекивао — од мајке са пребацивањем што јој није одлазио, и цедуља од брата у којој му је говорио, да има са њиме посла. Вронски је знао да је све о оном истом. „Шта се то њих тиче!“ помисли Вронски, завлачећи писмо између дугмета на мундиру, те да путем пажљиво прочита. У предсобљу сусрете два официра: једног њиховог, а другог из другог пука.

Стан Вронскога био је увек збориште свију официра.

— Ако Бог да?

— Морам у Петерхоф.

— А је ли доведен коњ из Царског?

— Доведен је, само што га ја јошт нисам видео.

— Веле да је Гладијатор Михотина почео рамати.

— Којешта! Него како ћете ви по овом блату да трчите? рече други. —

— Ево мојих спаситеља! повика Петрицки спазив дошљаке. Пред њиме је у тај пар стајао посилни са послужавником, на коме су били ракија и кисели краставци. — Ево Јашвин вели да ваља пити, ако ће човек да се освежи.

— Но, ви нам дојадисте јуче, речеј едан од дошавших, — нисте нам дали тренути целу ноћ.

(Наставиће се)

С А С Е Л А

НАТПИС

Здјес почивајет раб Божиј'
Здравко Шерет тако-звани;
Оплакан је од родбине,
И од звани и незвани.
У најбољем оде цвету,
У шесетом своме лету!
Трговац је знатан био,
По свету се много веро;
У Пешту је свиње тер'о,
(На њима је и добио)
За радњу се много брин'о,
И уживо многе части,
Ником није он закин'о,
И ако је тужен власти!
Невољнима ј' радо даво
— кад ко има да донесе;
(с' интересом разуме се)
а и рок им продужав'о.
Отаџбину ј' задужио, —
јер у рату он је увек
Коморџија први био!
Просвету је радо им'о
у школу је децу слао:
«Учите се да вас не би
на меници ко слагао!"
Беше пример супружника —
лаж је пука што су рекли
често да су га затекли
Око плота и врљика!
Многе жене то би знале, —
Али све су одрицале!

* * *

Стан путниче! ко си да си
— од грађанства ил' војника —
Заустави с' ту на гробу
нашег драгог покојника!
Читај натпис и запитај
напослетку самог себе:
После борбе, после рада,
шта на крају чека тебе?
Ништа друго него самрт —
Ако желиш спомен врли;
А ти живи па и ради
ко покојник неумрли!

Ожалошћена породица покојникова

М. Ј. Илић.

КРИВИЧНА ДЕЛА

У СТАРОЈ ЦАРЕВИНИ И НОВОЈ КРАЉЕВИНИ СРПСКОЈ

од

АЛЕКСЕ РАДУЛОВИЋА

(НАСТАВАК)

II ГЛАВА

КРИВИЧНА ДЕЛА УПРАВЉЕНА НА ПОВРЕДУ ТЕЛА

§. 19. О повредама и злоставама у опште.

Свака недопуштена радња, која је управљена противу неког лица у намери, да му се повреди телесно или душевно здравље, сачињава кривично дело повреде тела. Она пак телесна повређења, која су извршена неком у више маха понављаном недозвољеном радњом, састављају појам кривичног дела злоставе.

За постојање овог кривичног дела захтева се:

1. *Повређујућа радња.* Овом се радњом мора реметити редовно стање људског организма или правилан ток људске душевне моћи. Њом се обично проузрокује и неки телесни бол, јер се таком радњом или наноси каква рана на човечијем телу, или се пребије нека кост, сломије, пригњечи или угане, неки телесни уд, или се разорава унутарњи човечији организам.

2. *Повређујућа намера.* Зла намера за извршење овог кривичног дела не сме бити онака, каквом се извршује убиство, но она мора јасно да показује да се њоме хтела само повреда или злостава да учини. Чим зла намера пређе тај круг, одма се повреда тела има ценити као покушај убиства. Решење на дело може се учинити са одређеном злом намером н. пр. неко се реши да учини само неку извесну повреду; а може се учинити и са неодређеном злом намером и тада је повредиоцу све једно, какву ће повреду извршити: у првом случају наука назива злу намеру dolus determinatus а у другом dolus indeterminatus; но у оба случаја сме да постоји само такозвани „animus laedendi", а не и „animus accidendi".

3 *Повреда мора бити самостално кривично дело.* Незаконита радња, којом се врши повреда мора бити таква, да се њена последица може сматрати за самостално дело, а не сме да буде саставни део другог неког кривичног дела. Самосталност кривичнога дела, губи се, ако је оно учињено само за то, да се омогући извршење

већег кривичног дела. Н. пр. кад је повреда учињена за то, да се лакше изврши разбојништво.

4. *Недопуштена радња мора за последицу да има неки поремећај здравља или да проузрокује бар знатније болове*; ако је бол био само тренутан, без других озбиљнијих последица, онда не постоји телесна повреда. Н. пр. Обичан шамар без озбиљнијих последица није повреда.

5. *Између радње и нанесене повреде мора да постоји узрочна веза.* У овом погледу важи оно, што смо поменули при убиству.

У погледу поделе и кажњавања повреда, разни законодавци, оснивајући се на мишљењу разних научара, не придржавају се истог правца. Једни деле повреде на више врста, па остављају судији, да према околностима уврштује повреде у поједине одређене врсте и да према томе одреди казну. Други такође деле повреде у више врста, али у исто време прописују, у коју се која повреда мора уврстити и како се која има да казни. Трећи одређују поједине врсте повреда према времену боловања повређеног. Четврти пак саставили су неки комбиновани систем, по коме се повреде деле у врсте, према времену, колико је повређени боловао и био неспособан за рад, за тим према томе, да ли је повреда имала за последицу неизлечиву болест или сакатост, а поред свега тога узета је у обзир и противправна воља. Овог се последњег система придржава и наш законодавац. Он дели повреде на тешке и лаке. У тешке повреде уврштује оне, услед којих је повређени боловао дуже од месец дана или за један месец или за свагда постао неспособан за свој посао, или је остао сакат, изгубио вид, слух, говор или који телесни уд. Ово се види из прописа §. 177. крив. закона:

„ако је ко од злонамерног злостављања и повреде тела у болест пао и један месец дана или за свагда за свој посао неспособан постао, или је осакаћен или је лишен говора, вида, слуха, руке, ноге или других части тела, или је за плођење неспособан или за свагда нагрђен или неисцелимо телесно повређен или душевно растројен постао, кривац да се казни затвором или робијом до петнаест година. Величина казне зависиће од величине нанешене повреде.“

У месец дана боловања узима се у смислу §. 21. кр. з. 30 дана. У ово време треба урачунати и онај дан, када је повреда нанета или болест наступила. Наш законодавац не тражи апсолутну неспособност за сваки рад, већ само релативну, да је повређени постао неспособан за свој обичан рад, којим прибавља себи средства за живот.

Ако је повређени боловао дуже од 30 дана за то, што се није лечио или што га је лечио невешт лекар, или што се сам лечио, а добрим је лечењем могао много пре оздравити, то нема никаквог утицаја на квалификовање дела као тешку телесну повреду. Само ако би се повређени намерно рђаво лечио, да би тиме од лаке повреде створио тешку повреду, онда се дуже боловање не сме узети у обзир

При одређивању казне за повреде наш законодавац узимље у вид и противправну вољу повредиоца. То доказује пропис §. 175. а. крив. зак. «ако је у случају наступившег телесног повређења учинилац ишао само на злостављање или на мању повреду тела, него што је произишла, и ако ову као следство злостављања није било лако предвидети, то ће се он у случајима §§. 173. 175. 176. 177. и 188. кр. з. блажије казнити, но ова казна не може бити мања од оне, коју би кривац за дело учињено заслужио, да га је чисто из нехата учинио».

По правилу усвојеном у правној науци, повреде и злоставе не кажњавају се смрћу. За хотичне повреде, ако спадају у тежу врсту казна је робија, а за обичне повреде казна је затвор. Нехотичне повреде казне се само затвором.

Од хотичних повреда, оне се казне блажије, које су учињене у неодређеном решењу. Но и ту се мора учинити разлика према томе, да ли је повредилац могао предвидети, колика ће бити последица његовој радњи. При овим повредама учинилац одговара за све што је учинио, а не и за оно што је хтео и што је могао учинити. О хотичној повреди или злостави наш законодавац поставља ове прописе:

„§. 173. Ко другога хтејући злостави или телесно повреди, без намере да га убије, да се казни затвором до две године дана. Под блажијим околностима место затвора може се кривац осудити на новчану казну до 150 талира“. Повреде са одређеним решењем казне се строжије и увек према томе, да ли је дело извршено са или без предумишљаја. За повреде извршене са предумишљајем наш законодавац поставља општи пропис у § 175. кр. з. „Кад се ко напред решио да кога злоставља или телесно повреди, па то хтејући и учини, да се казни затвором, а по величини повреде робијом до четири године“. Ово се опште правило не може приметити на све случајеве телесних повреда, но само на оне, које се по закону казне робијом до 4 године. За теже повреде ова одредба не може имати примене. Тако нпр. она се не може применити на повреде из §§ 177. и 178. крив. закона, јер су тамо одређене много строжије казне.

Код повреде и злоставе спорно је питање, да ли код њих може бити покушаја, као и да ли је тај покушај кажњив. Има врло много правника који тврде, да и при повредама може бити покушаја а казна зависи од величине намераваног дела. Ослањајући се на ово мишљење многи законодавци прописују казне за покушавање повреде. Ми налазимо да су назори ових правника погрешни и да нису ништа друго до философско разлагање из кога се изводи погрешан закључак. Повреда мора за се да буде самостално свршено дело, па да се квалификује као засебно кривично дело. Ако повреда изгуби своју самосталност, она се претвара у покушај неког већег кривичног дела. А да би се доказала та самосталност, дело мора бити свршено. Из тога излази да нека лака повреда може бити самостално дело, а може бити и покушај убиства. Тако исто тешка повреда може да буде покушај убиства а може да буде самостално кривично дело. За ово је нужно да се зна, да ли је учинилац имао намеру да кога само повреди или да га убије. Ако је могуће да се докаже учиниочева намера, онда је лаcно решити ствар, али ако тих доказа нема, онда се мора извидети, каквим је оруђем извршена недозвољена радња. Ако је учинилац пушком нанео повреду, онда повреда не постоји као самостално кривично дело, већ као покушај убиства; јер је пушка оружје којим се обично врши убиство. Ако је повредилац употребио ладно оружје, као што су секира, сабља, нож и т. д. за које се не може тачно одредити, да се њим врши искључиво убиство, онда се мора гледати, на који је део тела и на који је начин био управљен напад. Н. пр. ударац у главу, у срце и т. п. У овом случају повреда губи своју самосталност као кривично дело и она се квалификује као покушај убиства; али ако је ударац управљен на који други део тела, онда ће постојати телесна повреда као самостално кривично дело. Ако је повредилац употребио оруђе, као што су батина, камен и т. п. којим се обично наноси само повреда а тек по изузетку убиство, онда се може узети, да је учинилац имао намеру да изврши повреду. Докле се год код повреде као самосталне радње не учини никаква повреда, дотле не може бити говора о кажњивом покушају за повреду. А ако је радња извршена, дело се има сматрати за свршено а кажњивост као и величина казне зависиће од наступелих последица. Примери ће нам ово боље објаснити. Петар је хтео да убије Павла из пушке, али га је само ранио; ту нам се као самостално кривично дело, не јавља повреда, већ убиство, у стадијуму покушаја. Петар је хтео да убије Павла из пушке, опалио али промашио; ту нема повреде, али постоји покушај убиства. Петар хтео да нанесе Павлу телесну повреду, али је само једап пут ударио Павла; ту је свршено

дело, а казна ће се одмерити према последицама. Али ако је Петар узмануо штапом, а Павле је избего ударац, онда је и ту свршено дело; но како је оно остало без последица, то се оно не може ни казнити. По том при повредама не може бити говора о кажњивом покушају, јер свака извршена радња сачињава свршено дело. Н пр. Петар злоставља Павла, удари га штапом мало по леђима, ту је свршена радња произвела лаку повреду; али други пут га удари по руци, па му ову пребије; ту је такође свршена радња, која је произвела тешку повреду; но трећи пут га удари по глави, па му разлупа лобању и овај се једва одржи у животу. Ту је најтежи случај тешке повреде. И тако је свака радња за се способна да изврши неко дело и у колико је год она извршена, у толико сачињава свршено дело, а не и покушај.

Наш се законодавац придржава овог начела само у неколико. Он је поставио у §. 42. крив. закона ово опште правило: „покушај злочинства казниће се свагда, а покушај преступлења само у оним случајима, у којима закон изреком то каже“. Из овог правила изводимо, да у нас може бити кажњивог покушаја повреде само онда, када је ко хтео да учини такву повреду, која спада у ред злочинстава. А ако је било покушано, да се учини повреда, која се по закону сматра за преступ, онда се у нас такав покушај не може казнити, јер законодавац нигде не говори о кажњавању повреде. Да ли је које дело злочинство, преступ или иступ зависи у нас од тога, какву казну законодавац одређује за то дело. У §. 1. крив. законика налазимо ову дефиницију: „злочинство је оно дело, за које закони доносе смрт или робију или заточење. Преступлење је оно дело, за које закони доносе затвор дужи од месец дана, или лишење звања или новчану казну више од 30 талира.“

§ 20. Особене врсте повреда и злостава.

Наш законодавац пошто је поставио опште одредбе о повредама и њиховом кажњавању, прелази на поједине врсте повреда и злостава и одређује за сваку од њих особену казну. По томе се ове врсте могу сматрати у нас као особене врсте повреда. Овамо спадају:

1. Повреде нанесене родитељима, прецима и сродницима. О овој врсти повреда и злостава наш законодавац у §. 176. крив. зак. наређује:

„Намерно злостављање по крви сродних лица у усходећој линији, сматраће се као отежавајућа околност. Овакав кривац да се казни затвором најмање три месеца, а по величини повреде ро-

бијом до пет година. Тако исто да се казне саучесници који са злостављеним у истом одношају сродства стоје.“

Из овог прописа видимо, да наш законодавац строжије кажњава само оне повреде које су учињене према сродницима у усходећој линији; дакле повреде предака.

2. *Повреда трудне жене, ако она услед тога побаци.* Ова се повреда казни строго за то, што ту не само што гине дете, но је и мајчин живот у опасности а осим тога њом се могу да наруше врло важна породична права. За постојање овог кривичног дела нужно је да је учинилац знао или да је бар могао опазити, да је та жена трудна. Наш законодавац за ову врсту повреде прописује казну у §. 178. крив. зак. Ту он наређује: „Ко хтејући трудну жену телесно тако злостави, да ова у сљедству тога мртво дете роди, или недонешено побаци, да се казни затвором, а по опстојателствима и робијом до пет година.“

Овај се законски пропис не може примењивати на све случајеве злостава ове врсте, ако се хоће да се одговори правди. У овом параграфу максимум казне је пет година робије, а у §. 177. за тешке повреде одређен је максимум од 15. година. По томе не би било право, да се учинилац казни по §. 178., ако је злоставом трудне жене извршио тешку телесну повреду, јер би се тада једна од најопаснијих врста повреда казнила врло благо. За то ће се казна из §. 178. моћи примењивати само при мањим повредама, а ако је учинилац извршио повреду, која се може уврстити у §. 177. онда се и ова врста злоставе, услед које је трудна женска побацила, мора казнити по §. 177. кр. зак., без обзира на то, да ли је он знао за трудноћу или да ли је злостављена женска баш услед злоставе побацила. Ако учинилац није знао да је женска трудна, онда ће му то служити за олакшавајућу околност, а дело ће се расправити по §. 177 или 178. крив. закона према томе, да ли је учињена тешка или лака повреда.

3. *Тровање.* Ово се дело сматра за свршено, чим је унесен *отров* у човечији организам не обзирући се, да ли је било злих последица. Повреде ове врсте лако постају опасне за живот људски, па их за то законодавци строго кажњавају. И наш је законодавац уврстио тровање као повреду особене врсте. Он у §. 179. а, крив. зак. наређује: „Ко другоме хотично даде отрова или друго што, што здрављу шкодити може, да се казни робијом до осам година.“

„Ако је тим тешка повреда тела коме нанешена (§. 177). да се казни робијом до петнаест година; а ако је отуда и смрт последовала, робијом до двадесет година. Ако је пак кривац хотично на смрт ишао, да се казни по општим правилима о убиству.“

Из ове дефиниције видимо, да наш законодавац казни већ и само давање отрова, као по себи свршено дело, јер у §. 179, а. у првом одељку говори о оним случајима, где давање отрова није имало никаквих злих последица. Под ову одредбу долазе после и они случајеви, где је тровањем нанесена лака повреда. У првом случају казна ће бити блажија, а у другом дело се мора строжије казнити.

4. *Повреде учињене у свађи између више лица.* При овим повредама често је немогућно сазнати, ко је и какву повреду нанео. Законодавци усвојили су правило, да се у оном случају, када се не може да сазна ко је какву повреду нанео, сви саучасници једнако казне, овака казна опет не одговара начелу, да сваки одговара само за своје дело. За постојање овакве повреде, нужно је да је било најмање два повредиоца. Наш законодавац прописује за ову врсту повреда у §. 182. крив. закона ово:

„Кад је у каквој између више лица поставшој свађи, или при каквом противу једног или више лица предузетом злостављању какав човек тешко телесно повређен, то ће се сваки од њих, који му је какву повреду нанео, казнити по предидућим параграфима о повреди тела. Но ако је тако телесно повређење или злостављење од више њих произведено, или ако је само једна већа повреда нанешена, а не би се могло изнаћи од кога је, то ће се сви, који су руку на повређеног дигли, казнити затвором до две године.“

Овају казну законодавац одређује за случај, ако се повредиоци нису договорили на повреду. Ако су се њих више лица договорили да кога злостављају, па учинили више но што су хтели, онда се то има казнити по §. 182. а, крив. закона, где се прописује:

„Ако су се двоје или више њих договорили, да кога слошки злостављају, или да тело повреде, па су неки у следству предузетог по таком договору злостављања меру прекорачили и више учинили но што је уговорено, н. пр. убили или тежу телесну повреду нанели, то ће се наступивше теже следство осталима ако су они то као вероватно предвидити могли, тако у нехат приписати, да се противу њих казна за уговорено дело до оне мере попети може, која је за нехатно убиство или нехатно повређење била из хотичног злостављања произишавше прописана. Ово исто вреди и за саучеснике, ако је онај, који је дело вршио, више учинио од онога на што су се договорили.“

У науци је усвојено правило, да се све хотичне тешке повреде истражују и казне по званичној дужности, а све лаке повреде по тужби повређеног лица. Наш законодавац у овом погледу у §. 181. кр. зак. прописује:

„Сва злостављања и повређења осим тешких телесних повређења, која су у §§. 177. и 178. казана, истраживаће се и казнити само на захватање повређеног лица. За децу могу родитељи и тутори, а за жену може муж тужити.“

Из ове се одредбе види, да законодавац наређује, да се по званичној дужности истражују само повреде поменуте у §§. 177 и 178. кр. з. али осим овихʼима још неких повреда, које је законодавац касније уврстио у ред тешких телесних повреда, а у §. 181. кр. зак. није додао да се и те повреде истражују по званичној дужности. Те су повреде оне, које су поменуте у §.§. 175. а 179 а, и 182 *а*. Ови параграфи нису постојали тада, када је законодавац у §. 181. одредио, које повреде сматра за тешке. Ну како су и она дела из §§. 175. *а*. 179. *а* и 182 *а*. тешке телесне повреде, то се и ове морају извиђати и казнити по званичној дужности.

Лаке повреде, као и тешке нехотичне повреде, кажњавају се по приватној тужби. Да се тешке нехотичне повреде не могу казнити по званичној дужности, може се извести из прописа §. 181. кр. з., јер се тамо изречно казује које се повреде имају да казне по званичној дужности, Тамо нема ни каква помена о нехотичним повредама, ма да је §. 180 кр. з. који говори о нехотичним повредама у исто време написан, када и §. 181. кр. закона.

Правна наука, а по њој и законодавци при повредама признају *реторзију* као основ, са кога се за нападача казна ублажава или са свим ништи. За признавање реторзије постаје два система. По једном се захтева, да повређени одма врати нападачу повреду, а по другом може се повреда и доцније вратити. Први се зове систем чисте реторзије, а други систем компензације. Данас је готово свуда усвојено, да се реторзија признаје само код лаких повреда а и то само онда, ако је повређени нападачу одмах повратио повреду. Реторзија у многоме је налик на одбрану у нужди и за то се и код ње примењује правило, да не сме бити већа, бар знатније већа од учињене повреде. Сваки ексцес при реторзији кажњив је као што је кажњив и ексцес при нужној одбрани. Ако је реторзија равна са повредом, судија, према приликама, може обе стране ослободити казне, а може обе стране казнити. Ако је реторзија била мања од повреде, онда се не може казнити онај, који се послужио реторзијом.

Овога се назора придржава и наш законодавац. Он у §. 174. крив. зак. прописује:

„Ако је злостављање или лако повређење одма од друге стране враћено, судија може по околностима обадве, или само једну страну,

по начину и мери, на блажију казну да осуди, или их без казне отпусти.“

Има извесних повреда, за које наш законодавац по примеру многих других прописује новчану казну. Та су дела побројана у §§. 183. 184. и 185. крив. зак. и махом су нехотичне повреде. Ови законски преписи гласе:

§ 183. „Ко без прописно доказане способности или у опште без дозволења, или почем му је од надлежне власти лечење забрањено, спољне или унутарње болести за награду лечи или бабичи, да се казни у новцу до 50 талира или затвором до шест месеци, ако через то болесник умре или буде телесно или душевно повређен. Исто тако да се казни и онај, ком је дозвољена нека струка лечења, ако границу прекорачи и онога се прими, што у круг његовог знања и практике не спада, па горња следства наступе.“

§ 180. „Ко другога из нехата или непажње телесно рани или му здравље повреди, да се казни затвором до једне године или у новцу до сто талира и т. д.“

Као што је самоубиство признато за некажњиво дело, тако исто не може бити кажњива повреда самога себе. Али од тога правила законодавци чине изузетак у оном случају, када је самоповреда извршена у цели, да се избегне војна обавеза. По овом изузетку повређени је кривац и онда, када повреду није вршио према себи он сам, но ако је њу извршио према њему неко други, али по његовој молби. За овака дела наш законодавац у § 186. кривич. закона наређује:

„Онај, који сам себе осакати и у опште телесно повреди, или се од другога даде осакатити или повредити у тој цели, да као неспособан у војску уписан не буде, да се казни затвором до три месеца; но ако је то у време рата или из призрења на предстојећи рат учињено, да се казни по опстојатељствима затвором до две године дана. У обадва случаја по издржаној казни, да се у ону војну службу упише, за коју се нађе да је способан.“

Наш законодавац казни злоставу, ма да она није имала за последицу повреду тела. О овоме он у § 179. наређује: „Ко другога дуже времена злоставља и телесно мучи, ма и да га није телесно никако повредио, да се казни затвором од једног до шест месеци.“

У Душановом законику не налазимо законског прописа о кажњавању повреде тела. Из тога изводимо, да се повреда тела у опште није сматрала за неко самостално кривично дело. Нарочито се није узимало у обзир при тровању, да ли је дело било у покушају, да ли је њиме извршена само телесна повреда или чак и убиство. У законику се подједнако казни отровник који је на делу ухваћен, без

обзира на последице његове радње. Кад год је повреда имала за последицу смрт, дело се сматрало као убиство. Као особене врсте повреда помињу се у Душановом законику тако звана „оскуба браде“ и телесне повреде, које учини пијаница.

О овим делима законик прописује:

„Ко се обрете оскубив браду властелину или добру човеку, да се томе обе руке одсеку“.

«Ако се оскубе два себра, мехоскубина, 6. перпера.“

„Пијаница од куда иде и зар'ве кога, или посече, или окрвави, а недосмрти, таковом пијаници да му се око узме и рука одсече. Ако ли пијан задере или капуч скине или ину срамоту учини, а не окрвави, да га бију са 100 штапа и да се вргне у тамницу а по том да се изведе из тамнице и да се опет бије и пусти“.

Мехоскубина била је новчана казна за очупану браду. Телесна повреда коју је некоме нанео пијаница, кажњавала се врло строго, јер се пијаница сматрао за опште опасног човека. У ово време пијанство није служило за олакшавајућу околност, као данас. Ако је пијаница нанео тешку повреду, њему су одсечене руке и извађено око. Ако је извршио неку мању повреду или злоставу а да није никога окрвавио, казна му беше затвор и бој.

У овом тексту Душановог законика налазимо овај нејасан израз „ако ли пијан задере или капуч скине“, који се у наших књижевника и историчара различито тумачи. Шафарик у његовом издању Душановог законика у место речи „капоуч“ има реч «папоуче“. Држећи се Шафариковог издања, Срећковић у својој Историји српскога народа (књига II., стр. 941.) преводи овај текст овако: „Ако ли кога задере или обућу коме скине....“ Новаковић опет у његовом издању Душановог Законика вели: „да је у препису од 1700 год. у призренском рукопису разговетно забележена реч капоуч, а раковачки преписалац не знајући шта та реч значи, сигурно је погрешно ставио реч «папоуче“. Реч капоуч више се нигде не појављује, па се за то и не зна шта је. Сва је прилика да је то била некаква горња хаљина“.

По нашем мишлењу реч капоуч правилнија је у овом законском тексту од речи папоуче. Али реч капоуч нити је означавала папуче или као што Срећковић вели обућу, нити горњу хаљину. Да је реч „папуче“ погрешком преписача стављена у законски текст доказује нам непобитан факт, да су у Душаново доба папуче биле непозната врста обуће. Осим тога нам изгледа невероватно да ће се пијаница напрезати да коме скида папучу или обућу. Тако кривично дело изгледа више смешно, него ли озбиљно и нема никакве вероватности да се старо српско законодавство у оном озбиљном

и величанственом времену могло бавити заштићавањем појединца, да му какав пијаница не скине папуче. Најзад папуче нити су носили племићи ни себри. Много је природније, да пијаница коме је страст да се бије, ухвати неког за одећу на прсима или под вратом, или за вратом, па му дрпањем задере хаљину или откине петљу, којом је та хаљина закопчана. Кад се при оваком насртају неком хаљина зацепи или петља откине, онда је то доказ да је пијаница употребио неку јачу силу при нападу, да је уз то нападнутоме нанета штета у одећи, која је онда била скупа, па је за такав насртај законодавац наредио, да се нападач казни затвором и бојем. Такав нападај има према садашњим а и према ондашњим правним појмовима друкчији вид, но скидање обуће. Оваких насртаја било је у сваком добу, па и данас су врло чести. Писац овог списа провео је неки 10 година у полицијској служби, где је имао прилике да посматра разне начине нападања на човека. Никад није имао прилике да види, да је пијаница хтео коме да скида обућу, али је стотинама случајева расправљао, где је пијан човек некоме, поцепао капут или иначе задерао неко место на капуту. Да је реч „капоуч" означавала петљу, којом је била закопчана горња хаљина (долама) доказује нам слична реч «копча», којом се данас служи сав наш народ. Та се реч са истим словенским кореном потпуно задржала и дан дањи у мађарском језику, где се изговара капоч а у старијем провинцијализму капуч (kapocs и kapucs). Да мађарски и српски језик имају многе једнаке називе одела нарочито из оног времена доказују нам речи: dolmàny — долама csizma — чизма; mente — мантија; kalpak — калпак. Из тих истоветних речи даје се извести закључак, да су и поједини делови на хаљини имали у оба језика једнак назив. По томе реч капоуч у овом законском тексту означује копчу а цео тај став с погледом на правнички значај може се правилно превести овако: „Ако ли пијаница некога тако нападне, да му задере хаљину или откине копчу на хаљини, или учини другу срамоту, али не окрвави, да му ударе сто штапова да се стави у затвор, а пре но што ће се пустити у слободу, да се опет избије". Копча је у оно време била важна ствар на горњој хаљини (долами) јер је она била и скупоцена (златна и сребрна) и што се без ње долама није могла на рамену добро да одржи. Онај који је на овај начин нападнут од пијанице човека, налазио је судског задовољења у томе, што су нападача затворили и у два маха оцепили му по 100 батина.

Као особену врсту повреда и злостава наш законодавац спомиње у § 349. кр. закона повреду и злоставу коју учини муж спрам жене и деце и осталих који његовом дому припадају Наши

судови као да су изгубили из вида тај законски пропис, па по тужби жениној противу мужа због боја или злоставе доносе пресуде по §? 173. и 177. кр. з. према томе, да ли је повреда лака или тешка и непознат нам је пример, да је апелациони или касациони суд ове пресуде обарао, по их је утврђивао бар односно самога дела. Законодавац узима поменутим прописом у заштиту мужа, када према својој жени или другим домаћима учини овако дело и недопушта да се тако дело суди по § 173. и 177. кр. зак. као преступ или злочин, већ као иступ за то наши судови греше већ и у томе што оваке тужбе примају од полицијске власти и што их не одбијају по пропису § 163. кр. пост. Све нам ово јасно доказује пропис § 349. крив. зак. који гласи:

„Старешина, о коме би се доказало, да је спрам своје жене и других домаћих крајње нечовечан био, ове немилосрдно тукао и злостављао, казниће се на тужбу повређеног до тридесет дана затвора".

Оваке повреде, које се овде спомињу, равне су са повредама из § 177. кр. з. дакле са тешким повредама и злоставама. По томе лаке повреде и злоставе, учињене према жени и домаћима, које се равнају са повредама и злоставама из § 173. кр. зак. не сачињавају кажњиво дело и по томе се учинилац не може ни иступно казнити.

Исто тако законодавац узима у заштиту господара, који тучењем учини лаку повреду према своме слузи или служавци, одређујући за то блажу казну, но што је у § 173. кр. з. прописано за сличне повреде према другим лицима. Законодавац у § 351. кр. зак. прописује:

«Ко би свог слугу или слушкињу тукао, да се казни у новцу од једног до десет талира у колико не би дело у друго већма казнимо прелазило.» Из овог законског прописа види се, да законодавац не узима у заштиту господара, кад он другим чим, а не тучењем нанесе *слузи* лаку повреду тела. По томе када би газда пушком или мачем или сикиром нанео слузи свом лаку повреду, онда се дело не би могло судити по овом пропису већ по § 173. кр. зак. У погледу тешких повреда законодавац не признаје ни газди нарочито повлашћење.

ГЛАВА III

КРИВИЧНА ДЕЛА УПРАВЉЕНА ПРОТИВУ ЛИЧНЕ СЛОБОДЕ.

§ 21. Незаконито присвајање неког лица.

И ово је кривично дело постојало у старом добу. Римљани су га називали plagium и кажњавали га по закону „Lex Fabia de

plagiariis". У њих се појам овог кривичног дела распростирао и на незаконито присвајање личности каквог слободног грађанина римске државе. Ово је кривично дело дакле постојало онда, када је слободан римски грађанин од неког одведен у ропство или када је ко слободног грађанина противу његове воље употребио као роба. Заштићавање личности слободних грађана од овог кривичног дела налазимо код свију старих народа, па и код нас. То беше једно од важнијих обележја разлике између слободна човека и роба. Душанов законик нарочито узима у заштиту хришћане од незаконитог присвајања. Ту се прописује: „и ко прода хришћанина у другу неверну веру, да му се рука одсече и језик уреже". Из овог се види да се у нашој царевини чак ни хришћанин роб није смео продати у ропство нехришћанину. Отроци дати су властели у баштину, али њих није смео други властелин присвајати, нити их је њихов господар могао давати у мираз. („И отроке што имају властела, да су им у баштину па и у вечну баштину њиховој деци, но отрок у прћију да се не даје никада"). Законик узима такође и меропсе у нарочиту заштиту против насилног присвајања од стране властела. У законику се вели:

„Меропху у земљи царства ми, да несме господар учинити преко закона ништа. Само оно што је царство ми записало у законик, то да му работа и даје. Ако ли му учини што без закона царство ми нарећује: да се сваки меропх може парничити са својим господаром или са царством ми или са госпођом царицом, или са црквом или са властелом царства ми или с ким било. Да се нико не усуди задржати меропха од суда царства ми, а судије да му суде по правди. И ако меропх тужи господара, судија царства ми да ујемчи, како да плати господар меропху све на рок и по том да се тај господар не усуди учинити зло меропху".

„Нарећује царство ми: Нико да не прима ничијега човека, ни царство ми, ни госпођа царица, ни црква, ни властелин, ни други ма ко. Човек да не прими ничијег човека без књиге царства ми. Ко ову наредбу преступи, био он ко му драго, да се казни као и неверник".

Овакви строги прописи по којима би и сам цар одговарао, онемогућили су у нашој старој царевини противправно присвајање неког лица чак и онда, ако се то лице само понудило.

(Наставиће се)

ИЗ САМАЧКОГ ЖИВОТА

ПЕСМЕ

ВЛ. М. ЈОВАНОВИЋА

* * *

XV Љубавник на смрти.

Седи уза ме, душо, за мало јоште само,
  Моје су очи жељне љупког погледа твога;
Седи уза ме, душо, приступи ближе амо,
  Близу је горки тренут, близу крај жића мога!
Помисли само, душо, како ми мора бити,
  Кад још сад, тужан, знадем, да неће много проћи,
А ја ћу смртне сузе, последње сузе, лити,
  Па онда, жељан свега, са овог света поћи!
Туга се сама јавља у тамном оку моме,
  А уздах тешки игра у болним груд'ма мојим,
Смешим се, горким смехом, при тужном збору своме,
  Ал часе од живота у себи тужно бројим.
Помисли само, душо, како ми мора бити,
  Кад још сад, авај! знадем, да смрт већ косу носи,
Па грозна, сува, страшна злурадо јури, хити,
  Да мене младог њоме укида, сече, коси!
И ја је, спреман, чекам, да јој се хладно предам,
  А свет се шарен, мио, још смеши око мене,
И ја га, по сред јада, с болом у души гледам,
  Срце ми јоште куца, ал живот вене, вене,
Миле се жеље моје у сивој губе магли,
  А нада, слатка нада, полако: „збогом!" збори,
Па хитно бега, јури и другом сретном пагли,
  А мени туга срце осваја, ломи, пори.
И поглед ока мога тихо се кочи, леди,
  Ал се и леден, опет, управља на те само,
Да тебе само види, да тебе само гледи —
  Ох, оди, душо, оди, приступи ближе амо!
Помисли само, злато, како ми мора бити,
  Када у јаду своме, на црне мисли дођем:
Како ће сутра други обвити твој стас вити,
  Кад ја са овог света у вечни покој пођем!
Замисли само, душо, каква ме туга мори,
  Кад се у свести мојој жалосна мис'о буди:
Како ће други с тобом љубавни збор да збори,
  Како ће да те младу на своје стиска груди!
Представи себи само, како ми мора бити,
  Кад мислим, да ће други заносно да те љуби —
Ох, ту се сузе моје не могу више крити —
  При тој се мисли храброст и снага моја губи!

Сунце се за ме гаси, а небо тамно бива,
Радости овог света нестаје веће за ме,
Његове дражи лепе суморни мрак покрива —
Ох, оди, оди ближе, нагни се мало на ме!
А сутра, кад час смртни животу моме дође,
Сети се жеља мојих, па проли сузу коју,
И када дух мој тужни са овог света пође,
Помени младост моју, помени љубав моју!

XVI Учитељ.

Додија ми већ и школа,
Од свануһа па до мрака,
Па, бар, да је један разред —
Но четири, са сто ђака.
Радиш, учиш и говориш
Али шта ти деца знају —
Гледе само, да се пусте.
Да се мало поиграју.
Заман радим без одмора,
Са најлепшом својом жељом;
Узаман се, пред Петров-дан,
Трудим ваздан и недељом.
Ревизори, махом мисле:
Треба само бити вредан,
Па, кад деца замуцкују,
Они одмах — два ил један.
Не може се, брате, више,
— Није лако с децом бити
Мораћу се преобући —
Мораћу се запопити.

У проте је добра һерка —
Умиљата, млада, дивна:
Под грлом јој ниска новца
А на руци златна гривна.
А здрава је и крепка је
— Не бојим се да ће мрети —
Треб'о сам је већ одавно
Запросити и узети.
И прота је остарио
— Једва чека да се смени —
Па, са жудњом, тражи зета,
Да га гледи и замени.
А кућа му свега пуна
— Не би било више муке —
У попову кућу нико
Не долази празне руке.
Не може се, брате, више
— Није лако с децом бити —
Мораћу се преодети —
Мораћу се запопити.

XVII Човек осим света.

А шта ће ми тај свет пусти?
Сваки само вечно гледи,
Да ти што год преговори,
Или да те чим увреди.
Криво им је, што и мене
У покварен свет не броје —
Нек се они тиме диче,
А ја чувам здравље своје.
Да останем у кавани,
Динар би ми мор'о пући,
А данас су мучни дани —
Идем кући!

Омрз'о сам на свет цео —
Све се нешто за мном смију,
Ал, кад виде, да опазим —
Они, одмах, очи крију.
Нећу никог да погледам —
Боље ми је и да ћутим,
Но да ме се свашта тиче,
Па једнако да се љутим.
Да остајем у кавани,
Мор'о би ми динар пући,
А данас су мучни дани —
Идем кући!

Изнурен сам и уморан —
  На служби се вазда ради:
Саслушавам, концептујем,
  Па ми, најзад већ досади
Расејан сам, вечно грешим.... —
  Некад бејах радник славан,
А сада сам непоуздан —
  Постао сам заборава.
Куд знам сада? у кавани....
  Мор'о би ми динар пући,
А данас су мучни дани —
  Идем кући!

Око куће, опет, вазда
  Све девојке неке саме,
Па се само осмехују,
  И несташно гледе на ме.
Мисле ваљда: „ево момка —
  Сад ће нама да се жени!“
О, ала их жеља вара —
  Већ сад не знаш.... брига мени!
Хоће, да их човек части —
  Мор'о би ми динар пући,
А ја за њих немам страсти —
  Идем кући!

Имам доста лепих слика,
  Па пред њима срећу снивам —
Загледам се, па се топим;
  Занесем се, па уживам.
А и књиге многе ценим
  — Читање ми увек прија —
Најрадије читам Золу
  И врашкога Бокачија.
Да уживам у кавани,
  Мор'о би ми динар пући,
А данас су мучни дани —
  Идем кући!

Соба ми је царство моје,
  У њој радим, што ми годи,
А полетној машти пустим,
  Да по свету жеља ходи.
Сам сам собом задовољан —
  Не треба ми више нико —
Самоћа ми увек прија —
  На њу сам се давно свик'о.
Најволијем бити дома,
  И завесе све навући....
Па.... да видиш среће ома —
  Идем кући!

XVIII Вереница.

(истинит догађај)

Има доста лепих мома,
  Што свет божји собом красе;
Има доста лепих мома,
  Што привлаче поглед на се.

Свако их је село пуно,
  У округу сваком сила,
Али, опет, међу многим
  Румена је одвоила.

Кад из свога села мома
  У Крушевац лепи дође,
Свак, занесен, часом стане,
  Кад крај њега она прође.

Кад у дућан смерно ступи,
  Трговац је нежно гледа —
Просио је тол'ко пута,
  Али она руке не да,

Нит је мами градско рухо,
  Ни тепелук, што се сјаји,
Нит је мами градски блесак,
  Ни варошки обичаји.

Све презире, све напушта
  Према селу, према виру,
Према жетви, према берби
  И свом момку Радомиру.

Најзад стиже мило доба
  И жељени тренут дође —
Стари сретни угодише,
  Да за драгог драго пође.

Ал од некуд попа нађе,
  Да су они својта нека;
Заста свадба и венчање —
  Благослов се свети чека.

Ал, док попа епископу
  На увиђај сродство слао,
Бојна пушка загроктала,
  А барјак се подигао.

Оде — војно место драге
  Да се грли с пушком бојном,
Оста драга растужена
  За жељама и за војном.

Бој се бије.... Рањеници
  Придолазе са свих страна,
Па доносе и гласове
  Са бојишта и мегдана.

Вереница свуда ходи,
  Пред болницом вечно стоји,
Па рањене сузна гледа,
  И с уздахом тужно броји.

Али заман, нигде војна —
  Узалуд му даре спрема.
Рат се сврши, све се врати.
  Ал њенога војна нема.

Нит се враћа дому своме,
  Нити јој се јадној јавља,
Нит по коме поручује —
  Ни писмом је не поздравља.

Сваког пита, сваки ћути
  — Нико није ништа знао —
Она јадна тужи слути:
  „Мора бити да је пао!"

И, у тешком јаду своме,
  Само лије грозне сузе —
Он јој беше цигла радост —
И ту радост бог јој узе.

Ал једнога ведрог дана
  Пред кућу јој путник стао,
«Помоз' Боже!» вес'о рек'о,
  И у њу се загледао.

Њојзи радост крила даде,
  Па на груди њему лети,
А он, сретан, тихо збори:
  „Можемо се већ узети!"

Из недара писмо вади,
  Па јој чита слова мила,
Али она.... али она....
  Од радости — полудила.

XIX Извикан.

Gott, warum gabst du mir Lieder?....
Die Diehtkunst sagt zu meinem Leben: flieh!
Mein Nero, weh' mir! ist die Poesie -
Doch will ich nicht mit meinem Schicksal hadern.
Freiligrath.

Imparfait ou déchu, l'homme est le grand mystère
Dans la prison de sens enchainé sur la terre.
Lamartine.

А наши старички? — Какъ ихъ возьметъ задоръ,
Засудятъ о дѣлахъ, что слово — приговоръ.
Грибоѣдовъ.

Чудите се, што за женским гинем,
  Па сам сретан, кад са њима зборим,
Као да се у небеса винем,
  Па од слатког узбуђења горим;
Чудите се, што их вечно тражим,
  И љубављу према њима дишем,
Што се крај њих несретан ублажим —
  А не знате, да ја песме пишем?
А ком срце одређује мету,
Тај не може угодити свету.

Чудно вам је, што не тражим пара,
  Кад се говор о женидби води,
Што ме злато никад не опчара,
  Већ ми само чиста љубав годи;
Чудно вам је, што пољубац волим,
  А за новцем при том не уздишем —
Та, шта могу са парама голим?
  Та, ви знате, да ја песме пишем!
А ком срце одређује мету,
Тај не може угодити свету.

Смешите се, што за светом гинем,
  А несрећне загрлити желим,
И што жудим, да се кадгод винем,
  Па да срећу човечанству делим;
Смешите се, што себе не гледим,
  Већ љубављу према сваком дишем,
Смешите се, што себе не штедим —
  А не знате, да ја песме пишем?
А ком срце одређује мету,
Тај не може угодити свету.

Мрштите се, што све правду тражим,
  А слободу у звезде окивам,
И што надом своје јаде блажим,
  Те без добра у добру уживам;
Мрштите се, што силнима претим,
  И што гњевом према њима дишем,
Па се мрским злурадошћу светим —
  А не знате, да ја песме пишем?
А ком срце одређује мету,
Тај не може угодити свету.

Дивите се, како вино пијем,
  Дивите се, како чаше сушим,
Па се, после, целом свету смијем,
  А невоље у вину угушим;
Дивите се, што свираче водим,
  И што често меницу напишем,
Све тежећи да срцу угодим —
  А не знате да ја песме пишем?
А ком срце одређује мету,
Тај не може угодити свету.

Корите ме што не живим мирно,
  Него летим од страсти до страсти,
Што сам својим животом додирн'о
  И изворе осветљивих сласти;
Корите ме, што се заборављам,
  Па све сласти без избора сишем,

Корите ме што се сваком јављам —
  А не знате, да ја песме пишем?
А ком срце одређује мету,
Тај не може угодити свету.

Замерате, што за часак планем,
  Кад се когод убедити не да;
Замерате што на браник станем,
  Кад ми когод силом заповеда;
Замерате, што стрпљења немам,
  Него само тешким гњевом дишем,
Замерате, што се за бој спремам —
  А не знате, да ја песме пишем?
Коме срце одређује мету,
Тај не може угодити свету.

Криво вам је што сталности немам,
  Него зачас намеру променим,
У вече се на окршај спремам,
  А сутра га весељем заменим;
Криво вам је, што сад једно решим,
  А за мало то решење бришем,
Криво вам је, што напрасно грешим —
  А не знате, да ја песме пишем?
А ком срце одређује мету,
Тај не може угодити свету.

Питате ме, што ништа не радим
  — Мој пуст живот вама вредним смета —
Питате ме, што се миром сладим
  У самоћи удаљен од света;
Питате ме, чим се тада бавим,
  Какве тада тајне сласти сишем —
Е, баш, хајде, да вам и то јавим:
  Зар не знате, да ја песме пишем?
А ком срце одређује мету,
Тај не може угодити свету.

Занима вас, шта ће са мном бити,
  Кад године полетарке прођу,
Занима вас, шта ћу учинити
  Када дани натуштени дођу;
Занима вас, шта ћу тад да радим,
  На шта ли ћу онда да кидишем,
Чим ћу онда живот да засладим? —
  Та, ви знате, да ја песме пишем!
А ком срце одређује мету,
Тај не може угодити свету.

Љутите се, што згоде упуштам,
  А мог'о бих далеко отићи;

Љутите се, што се ниско спуштам,
  Кад се могу на високо дићи.
Гори ће ме, велите, претећи,
  Па ћу, онда, горко да уздишем,
Питате ме: „шта ћу на то рећи?“ —
  Па ви знате, да ја песме пишем.
А ком срце одређује мету,
Тај не може угодити свету.

Питате ме: а што песме пишем,
  Што им збогом за свагда не кажем,
Што издатак сваки не запишем,
  Па да благо на камару слажем?
Е, ту моја сила не домаша,
  Ал кад и то баш желите знати,
Ви изволʼте сва питања ваша
  Кʼо одговор на то прочитати,
Јер ком срце одређује мету,
Тај не може угодити свету.

Ох, да није лепоте у свету,
  Никад не бих песама ни писʼо
Ох да страсти нису у полету
  Никад не бих узбуђењем дисʼо!
Ал док борба људске жеље креће,
  И док живот осећаје буди,
Дотле песма мора да полеће,
  Ил ће срце да пукне у груди.
Коме оно одређује мету,
Тај не може угодити свету!

XX Беранже.[1]

Сјај и звање нема за ме дражи,
  Срце ми је пуно скромних жеља,
Нити блесак нити благо тражи,
  Само тражи правих пријатеља.
Па, кад с њима покрај чаше седим,
  И напијам брастству и слободи,
Чини ми се: много више вредим,
  Него да ме пут на престо води.
Док је мени моје миле песме,
Брига на ме насртати не сме.

Нека други за богаством жуде —
  Ја уживам у свом скромном куту;
Нека само људству боље буде,
  Ма ја био у старом капуту.

[1]) Француски песник Пјер Жан де Беранже рођен је у Паризу 1780. а умрʼо је у своме месту рођења 1857. год.

Тешко ми је, кад се други пате,
За то често и горку реч рекнем,
А многи је злурадо прихвате,
Па, почесто, и душмана стекнем.
Ал, док траје моје миле песме,
Брига на ме насртати не сме.

Нек ме гоне, нека ме и туже —
Свет се на ме осмехује дивно;
Узаман ме по судници руже —
Свет на мене гледи милостивно.
Па, и када до незгоде дођем,
Прилог купе, па ми јаде крате,
Увек лако, неосетно, прођем —
Глобу за ме увек други плате.
Док је мени моје миле песме,
Брига на ме насртати не сме.

Нит' ме море љубоморне жуди,
Нит' ко сумњив крај мог дома иде —
Од мене се само плаше људи,
Кад ме самог у свом дому виде.
Жене немам, да се са њом борим;
Деце немам, да се за њих бринем;
У песми се тужан изговорим,
Па, у часу, бриге с врата скинем.
Док је мени моје миле песме,
Брига на ме насртати не сме.

Нек је само Француска у сјају,
Ма ја био сиромах до века,
Опет нећу бити у очају —
Има јаду увек брза лека.
Покрај чаше, са руменим вином,
И крај мојих познаница лепи',
Бићу увек опијен милином —
Увек ће ме љубав да окрепи.
Док је мени моје миле песме,
Брига на ме насртати не сме.

XXI Лепа Данка

Румена је, љупка је и дивна,
Весела је, није жалостивна,
И име јој није ружно — Данка —
Многи са ње често нема санка;
Нико њојзи не налази мане;
Свак би с њоме разведрио дане;
Многог са ње тешка туга мори —
Ал, и опет, сваки проговори:

„Тешко оном, ком је судба дадне,
Тешко оном, ком у срећи падне!“

Како јутро на истоку сване,
Она одмах испред куће стане,
Ил се тихо по улици шета —
Нагледа се овог лепог света.
И свак јој се умиљато јавља,
Свак је лепо и мило поздравља,
Као да га и у срце текне —
Ал, тек, сваки, нехотице, јекне:
„Тешко оном, ком је судба дадне,
Тешко оном, ком у део падне!“

И у подне, кад свак ручак гледа,
Па и кад се за столове седа,
Она само поред куће ходи,
Па поздраве тачно на број води.
То јој прија, у томе ужива,
И радо јој свет Бога назива,
Као да га за њом брига мори —
Ал тек, опет, сваки проговори:
„Тешко оном, ком је судба дадне,
Тешко оном, ком у срећи падне!“

Па, и кад се свуд вечера спрема —
Она мира ни одмора нема.
Вечно само испред куће шета,
Да се сита наужива света;
Да се сита милине нагледи;
Да ужива, кад толико вреди.
И сваки јој: „добро вече!“ шане —
Ал у себи потајно уздане:
„Тешко оном, ком је судба дадне,
Тешко оном, ком' у део падне!“

И празником, па и радног дана,
Свакада је испред свога стана,
Или била врућина ил зима —
Увек она лако рухо има,
Па се њиме поноси и дичи —
Ма дрхтала — кад јој само личи.
И сваки се за њоме окрене,
Ал се, кришом, за себе, осмене:
„Тешко оном, ком је судба дадне,
Тешко оном, ком у срећи падне!“

XXII Чудан човек

Јављаш ми се из даљине —
Нека ти је хвала за то!
Пун ти среће и милине
Одговарам песмом на то.
У радости душа плива,
Када твоја писма чита,
Па се теши и ужива,
Јер је света давно сита.
Напаћено срце моје
Не верује више свету —
За то ценим речи твоје,
Што ми блаже судбу клету.
Ал је заман срећа моја,
И кад читам писма твоја.
Узаман ми јад занеми,
Кад се купе сузе саме,
Па прозборим: а шта ће ми —
Није сада жена за ме!

Заношљив сам, самовољан,
По вољи ми није нико;
Мргудан сам и зловољан,
Али сам се на се свик'о.
Али други нико неће,
Да подноси моје злости —
Сваки само тражи среће
И радости и милости.
Ал у мене нема среће —
Нит о коме рачун водим,
Нит ме штогод на жуд креће,
Да ком чиним или годим.
Па је заман срећа моја,
И кад читам писма твоја,
Узаман ми јад занеми,
Кад се сузе купе саме,
Па прозборим: а шта ће ми —
Није сада жена за ме!

У области мојих жеља,
Све је светско миље за ме.
Одричем се пријатеља,
Кад с њих тужно гледе на ме.
За њих само јоште живим:
Уз њих јоште верно стојим;
Још се њима само дивим —
Још се за њих само бојим.
Не смем ником, да се предам
— Мор'о бих се њих одрећи —
Хоћу вечно да их гледам,
Рад сам с њима у гроб лећи.
Узаман је срећа моја,
И кад читам писма твоја.
Узаман ми јад занеми,
Кад се сузе купе саме,
Па прозборим: а шта ће ми —
Није.... није жена за ме!

XXIII Несретан човек

Суморни су дани моји, на срцу ми туга лежи,
Доста пута светска срећа од мог дома даље бежи.
Нису лаки мутни часи, у којима друга нема,
Особито, кад се на свет нêмâ, мрачна, нојца спрема.
Само уздах, тешки уздах, што у срцу тугу блажи,
Показује, шта се пати без милоште и без дражи.
Али нека — макар мор'о целог века тужан бити —
Никада се нећу смети окућити, оженити.

Ох, доста сам јада подн'о са нарави чудне своје;
Ох, доста је препатило исцвељено срце моје!
Нити знаде заварљивост ни за лажну, љупку, ласку,
Нит' се уме да претвара, ни да на се меће маску.
Што год радим, што год чиним, о чему ми душа снива —
Све то само с осећајем и од срца увек бива.

Но свет такав створ не трпи, у добру му не да бити —
Никада се нећу смети окућити, оженити.

Прогоне ме, клеветају, на сваке ме мећу злости —
Нит' имају према мени осећаја ни милости.
Не трпе ме, што не лажем; не трпе ме што сам бујан;
Што сам, часом, с туђег јада, ожалошћен и узрујан;
Не трпе ме, што, с неправде, често пишем плахе песме —
Не трпе ме, што ми срце преварити никог не сме
Али нека — макар мор'о целог века тужан бити —
Никада се нећу смети окућити, оженити.

На што да се сетан женим, кад ми моје жеље труну?
На што децу да негујем, да ме после мртва куну?
Не, нарав је моја кобна, од овога света није,
Сваки човек мога срца вечно само сузе лије.
Па и деца моја мила вечито би била сетна —
Вечито би, с мене, била прогоњена и несретна.
Нека.... нека — макар мор'о целог века тужан бити —
Никада се нећу смети окућити, оженити.

Нека они децу гаје, што за ласком светском жуде,
Који теже да су моћни, па се пуни среће буде;
Нека онај децу рађа, што је жељан сјајна звања,
Који деци може стећи положаја и имања!
Али моја тужна деца никад не би била сретна —
Са нарави и са срца вечито би била сетна.
За то хоћу, макар мор'о целог века тужан бити,
Да се моје семе затре — па се нећу ни женити.

XXIV Народни човек

Нек се други много брине —
Бог нек с мене бриге скине!
Нека други децу рађа,
И на прави пут изваља!
Ја ћу за се, у дружини
Ил на само у тишини,
  Чашу преда се.

Па ћу мирно вино пити,
И весео увек бити.
Ако штогод могнем стећи,
Могу лако и растећи —
Немам коме остављати.
Ја ћу увек само знати —
  Чашу преда се.

Што да гајим децу своју,
Па да сметам свом покоју?
Деца могу лоша бити,
Па ме само срамотити....
А што бих ја то патио,
И обичај свој кратио —
  Чашу преда се?

Још за народ радо живим —
Његовој се слави дивим,
И, што стекнем трудом својим,
Од народа свог не двојим.
Што се тече нек се дели!
Мени само срце жели —
  Чашу преда се.

Народна ме срећа блажи —
Миле су ми њене дражи.
Кад изборн сретно теку,
Ја пролијем вина реку,

Па повичем: пијте људи!
Сада може, ко год жуди —
   Чашу преда се.

Често тако сву ноћ траје,
Те весеље не престаје.
Сву ноћ драгу свирка гуди,
Да и даље сваки жуди,
Да народу срећу дели,
К'о што мени срце жели —
   Чашу преда се.

Све радости мога века,
Нек и народ мој дочека!
Сву ћу добит њему дати,
И на њега расипати.
Сва му моја мука проста!
За мене је једног доста —
   Чашу преда се.

Остане ли за мном трага
Од каквога пустог блага —
Нек се после мене дели
На народне какве цели.
А, док може да се слади
Ја ћу увек по навади —
   Чашу преда се.

И кад, најзад, хтеднем мрети,
Ја ћу своје све заклети,
Да не пале смртну свећу
— То за жива Бога нећу —
Већ нека ми, чело главе,
Место смртне свеће ставе —
   Чашу препуну.

XXV **Самохрана старица**

Пала сам слаба, болна и тужна,
   Не радим ништа, већ за ме просе,
Лежим по вазда̂н сама к'о сужна —
   У болницу ме хоће да носе.
Никога нема, да ме погледи....
   Имадох ћерку ал у свет оде.
Ја остах тужна, сама, у беди,
   А она беше жељна слободе....
Тешки су моји очајни дани —
Нема ми кћери, да ме сахрани.

Лепо је са мном у раду била
   — Беше хлеба, макар и сува —
Јест, другом прала, плела, и шила,
   Ал, барем, своје поштење чува.
Но једног дана судба је стиже —
   И она у свет за срцем пође:
Једне се ноћи потајно диже —
   И више никад кући не дође.
Тешки су моји очајни дани —
Нема ми кћери, да ме сахрани.

Могла се лепо удати млада —
   Један је вредан ситничар хтеде,
Али је уби варљива нада —
   Неки је млади писар одведе.
Дуго сам с њиме позната била —
   Ја сам му рубље шила и прала,
А она му је кући носила —

Тамо се с њиме и упознала.
И сад су мени очајни дани —
Нема ми кћери, да ме сахрани.

Оде за њиме у друго место.
После га неста, а она оста,
И, кад јој најзад, писати прест'о,
Она од 'себе господар поста.
Како је после живела сама;
Како је могла по свету поћи —
То је за мене још све к'о тама....
Тек — кући никад не смеде доћи.
Тешки су моји очајни дани —
Нема ми кћери, да ме сахрани.

Знала сам само, да је далеко
— У кавани је отменој била —
Причају људи — казив'о нек'о —
Изгледа лепа, к'о бела вила.
Дивно се носи, рухо јој скупо....
Ал ја се никад не хвалим тиме —
Ја волим дроњке, ма било глупо,
У гроб ћу, барем, образна с тиме.
Тешки су моји очајни дани —
Нема ми кћери, да ме сахрани.

Пре јој се хвала по свету вила,
А сада чујем, да је у беди —
У болници је до скора била,
Па више на њу нико не гледи.
Нестаде оне лепоте њене....
Не знам ни да л' је јоште и жива —
Нема ни писма њена крај мене,
Да бар у њему мајка ужива.
Тешки су моји очајни дани —
Нема ми кћери, да ме сахрани.

Каква је, да је, није ми крива —
Никад је клети за грехе нећу,
Да ми је само здрава и жива,
И да ми смртну запали свећу.
Овако сама издишем, јадна,
У хладној соби и горкој беди;
Жељна сам, мучна, жедна и гладна —
Никога нема да ме погледи.
Тешки су моји очајни дани —
Нема ми кћери, да ме сахрани.

XXVI Бескућник

Свирај, циго, да пркосим санку —
Свирај, циго, „заплет“ ил «Иванку« !
Нек се игра, нек се пева, пије,
Док с истока сунце не огрије !
Код куће ми нигде никог нема —
Нит' ми когод намешта ни спрема.
Соба хладна, а постеља празна,
А самоћа врло је заразна.
Кад се сумор око мене свија,
Мора срце тугу да добија.
Свирај, циго, не жалим ја пара —
Гледај само, како банка згара !

Крчма ми је још једино место,
У коме се провеселим често.
Ту се раним, ту чаше испијам,
Па се вечно све око ње свијам ;
Ту ме често крчмарица млада
Својим оком ослободи јада ;
Ту, са друштвом, своме срцу годим :
Ту и коло, у раздрази, водим ;
Ту, почесто, у веселом збору,
Дочекујем јутрење и зору....
Свирај, циго, не жалим ја пара —
Гледај само, како банка згара !

Не жали ме, јер ја жене немам,
Да јој рухо за забаву спремам,
Па да, после, све на друге гледи,
А да мене у потаји једи.
Свирај, циго, свирај целе ноћи —
Кући могу, кад год хоћу, поћи.
Никог немам, да ме прекорева ;
Нико с мене сузе не пролева ;
Нико с мене не тужи без хлеба —
А ја имам, што ми срцу треба.
Свирај, циго, не жалим ја пара —
Гледај само, како банка згара !

Деце немам, да с њих водим бриге,
Да се бринем за њихове књиге.
Нити које у школу опремам,
Нити које на врбицу спремам.
Никог нема, да ми може рећи :
„За што трошим — треба за ме тећи !“.
Свирај, циго, ја синова немам,
Да их кудгод »на страну« опремам.
Што бих сада њима мор'о дати —
Тим ће сада трошак да се плати.

Свирај, циго. не жалим ја пара —
Гледај само, како банка згара!

Гуди јаче, јер ја кћери немам,
Да јој мираз и опрему спремам.
Што год течем — течем само за се;
Што год трошим — трошим само на се.
Што бих њојзи за удају дао,
То сам давно.... давно.... прокердао.
Не морам се вечито да бринем,
Како ћу је са врата да скинем.
Што бих за кћер могао да течем —
То вечерас могу да растечем.
Свирај, циго, не жалим ја пара —
Гледај само, како банка згара!

XXVII Дошљак

Ноћ је мрачна, на пољу је зима,
  Снег са неба непрестано веје,
Сваки кога на свом дому има,
  Да му собу намешта и греје.
Ал у мене пуста соба хладна —
  Немам дрва, а немам ни пара,
А самоћа тешка и досадна,
  Па ни кућа нема за ме чара.
Два месеца кирију не дава
  — Газдарици ни очи не згледам —
Кад ме спази, одмах замерава....
  Не смем више, да јој заповедам.
Сам и воду вадим из бунара
  И ципеле свакојаке носим —
Имам свега неколко динара,
  Ал ћу, опет, судби да пркосим.
Собарица своју собу греје —
  Мени у стан већ не вреди ићи....
А она се увек на ме смеје —
  Мораћу је вечерас обићи.

Познаника у вароши немам —
  Не могох се са светом да познам.
Одавно се, непрестано, спремам,
  Да се са ким из ближе упознам,
Ал свет чудан — не тражи те нико,
  К'о да странац за њега не вреди —
Свак се своме старом друштву свико —
  На ме сваки још сумњиво гледи.
И, кад гдегод што на веру тражим,
  Сваки само чудно главом мане.

Ни с ким немам тугу да ублажим —
  Осамљеност свуда на све стране,
Још се дружим свега с два — три друга,
  Ал, како ме кредитори гоне,
Те дознаше, да патим од дуга,
  И они се већ од мене клоне —
Никог нема, да ме брижна теши,
  Никуд сетан не могу изићи.
Још се само собарица смеши —
  Мораћу је већерас обићи.

Кавана је већ остала пуста,
  Ни келнери ни у ког не пиље —
Сваки давно задрема и суста,
  Па и лампе још само тек шкиље.
И свирачи само се наврате,
  Па, кад виде, да никога нема,
Они, одмах, опет пут ухвате —
  Никоме се узалак не дрема.
И коцкари и посластичари
  Изненадно тек само униђу,
Па, кад виде, да се не пазари,
  Окрену се, па, одмах, изиђу.
Сâм сам ост'о саморан и сетан,
  Као да ме сав свет оставио,
Али, опет, могу бити сретан —
  Опет могу коме бити мио.
Још се на ме собарица смеје
  (А кући ми већ не вреди ићи)
Њена соба без сумње се греје —
  Мораћу је вечерас обићи!

СА ЈАВОРА

ПОДАЦИ ЗА РАТНУ ИСТОРИЈУ

ИЗ НАШЕГ РАТА СА ТУРЦИМА 1876. ГОД.

(НАСТАВАК)

Пала се Дивиз. Команда спремала за напад и размештај трупа за офанзиву је начинила. Продужила фронт од Јанковог Врха до брда Лисе на 3 часа дужине.

Земљиште је овог положаја подељено на засебне одсеке. Узајамно потпомагање је врло отежано. Ово и

због великих дубодолина, а тим већма оволике дужине фронта.

Сам пак план и извршење офанзиве имали су се саставити по прибраним мисљима команданата. И са непријатељске стране показивала се живост и као иштање, тврдоће нашег положаја и јачине посада.

Тако 22 Јула око 4 часа по подне приметили смо борбу на нашем левом крилу. Турци су били предузели форсирано проматрање (рекогносцирање) према Боровцу, који је посела била чачанска бригада, која је борбу и водила, уз припомоћ добровољаца.

Са Ограђеника овако нам се представљаше та афера:

Борба се водила ватром топовском и пушчаном. У 4 часа и 35 мин. топови престаше пуцати, пушке продужавиху, свакот секунда по 3—4 чују се. У 6½ часова киша прекиде борбу. У 7 часова настави се топовска и пушчана. У 7 ч. и 35 мин. пуче неколико пушака око Васиљевића без циља. Око 8 часова продужаваше се јака ватра са обадве стране. Дим се виђаше изнад Мраво-Поља и Вијула. Око 8½ часова преста ватра са обадве стране.

И тако се рачунаше да је чачанска бригада одбила Турке. Мислили смо да нису могли продријети. То изиђе и у новинама као «победа». — Међутим с друге стране вероватније бијаше: да су Турци циљ постигли. Т. ј. уверили су се колика је наша посада на Боровцу и Лиси и какова је, и да немамо тешких топова на том положају.

Одбијање овог турског напада могло је навести на мисао да Дервиш паша и није довео много војске.

Загонетно је опет било, што Турци — пред ноћ удариште, кад то није њихов обичај.

Са центрума и деснога крила нашег положаја није се могло добро ни видети шта се ради.

Следећи извештај нек послужи као мали пример, који је бригадир примио око 2 часа по пола ноћи 23 Јула са Долова:

«Одаслато 23 Јула час 12.
Место одашиљања Јавор.

Команданту ужичке бригаде I кл.

На целој линији ова 4 батаљона нема ново ништа —; борбе није било, већ по извешћу команданта моравичког батаљона I кл. била је борба код Боровца. Чачанска је бригада ударила на кулу на Цмиљевцу код Сјенице, ту су стигла и два батаљона добровољаца. Борба је почета око 4 часа по подне. Ако се подробније известим јавићу. На преноћишту бићу код моравичког батаљона II кл. на превоји испод Болетина код Цмиљевца.

Командант ужичке бригаде II кл.
Капетан
Јов. Р. Пантелић.

Капетан Пантелић тек је био дошао са Кремана, као што из пређашњег знамо, те није знао како стоји кула на Цмиљевцу, иначе не би овако писао.

23 Јула ноћу, позвати су команданти у Дивизиони Штаб да тамо буду у 10 часова 24 пре подне, ради већања. Мисао је била: да се напада на Сјеницу 26 Јула. Имала су се прибрати мишљења, и дискутирати план којим би се ова поставка најкорисније и најуспешније извршила. Али беше доцкан. — Стиже глас са Боровца, «Турци нападају».

Команданти појахаше коње, и отрчаше к својим трупама.

Битка на Боровцу

24 Јула.

24 Јула изврши се борба на Боровцу. Турци нападаше, наши се бранише.

По сазнању, борба је на предстражама почела око 8½ часова пре подне. Дакле у оно време, када су се команданти прикупљали у штабу команданта војске.

По заповести команданта војске у 10 часова нареди бригадир команданту ужичке бригаде II кл: да пошље један батаљон капетану Мишковићу у помоћ, и да пази на лево крило. Одаслат моравички батаљон II класе.

Турци густо и успешно нападаху уз Боровац.

Ужички бригадир I кл. добије од чачанског бригадира следеће писмо:

«*Команданту ужичке бригаде.*

Примајте у *лево к нама*, јер једна турска колона иде из Сјенице амо отприлике 6 батаљона (али и више има). Ја сам наредио да се оба батаљона наша примичу к мени амо, те да одржим позиције, пошто по то. Било би добро да ви заузмете положај на Васиљевићу. Са Јавора пошто по то треба да отпочну ватру артилеријску, те да се ова колона сузбије. У осталом ја мислим да је ова турска војсканоћас изашла из шанчева.“

24|7 1876.

За бригадира Поручик
Д. Вучковић.

Командант војске видео је на према се целу скоро борбу и наређивао. Тако још нареди: у 1 час по подне да се пошљу још 2 батаљона II кл. Одаслат капетан Пантелић с 2 батаљона. У ово време дође налог од команданта војске, и одаслаше се 2 чете мајору Пријеви на Вучју пољану, од батаљона са Долова, да неке засеке начини тамо.

По овоме могло би се судити, да је командант зебао, да Турци не предузму офанзиву и са Калипоља, или бар са Огоријевца.

Бригадир прима налог од команданта војске, писан у 3 часа по подне.

«*Капетану Борисављевићу команданту центрума.*

Од ваших 6 батаљона, које имате на Доловима до Васиљевића куле, 3 да стоје на Доловима, а 3 ба-

таљона, и 2 топа већ одређена капетану М. Гарашанину, ставите му на расположење, да иде у помоћ чачанској бригади на сувом Рту и Боровцу, да им с леђа или с бока удари на Турке.

Заступник команданта ибарске војске
Потпуковник
Чолак-Антић.

Бригадир нареди бригадиру II ужичке кл. да стави под команду капетана Милутина 3 батаљона, који су одаслати у помоћ ка Боровцу. И посла свог шефа штаба, да припомогне одашиљању помоћи, мотри на непријатеља и контролише предстраже.

Несразмерно велико удаљење, према касно добивеним заповестима, за одашиљање, није дало могућности, да батаљони за времена стигну у помоћ левом крилу. Овоме је нарочито узрок брзо напредовање Турака, а наших повлачење. Са центрума могло се ценити, да Турци имају у првој бојници једну бригаду. Једна јака колона од сва три рода оружја избила је уз Мрави-Поље, па изнад ћувика Вијула ка савезном путу Јавора са Боровцем, ту се зауставила и одморила: у претећем положају. Ову колону нису могли наши из борбе можда ни видети Са оне стране Боровца колико је непријатељске војске било, ми нисмо могли видети. Очајном борбом наши дочекиваше Турке, али их не могоше зауставити, а камо ли одбити. Нашу снагу Турци ломљаху, без да смо могли за времена, кад је било нужно и корисно, помоћи. Парцијална борба, у којој непријатељ крњаше нашу силу, очигледно после борбе на Боровцу, имала се очекивати и на Јавору: или бар уморну и ослабљену чачанску бригаду и добровољске батаљоне имати у борби уз осталу посаду. Јер улога више не беше у питању. Турци предузеше одсечно офанзиву Са оваким мислима пратисмо ток и завршетак борбе.

Око 4 часа по подне већ се бијаше раскрстило на Боровцу.

Наши су одступили, неки преко Ступске чесме, нешто мало у правцу к Јавору; али огромна већина, као што нам се јасно чињаше, одступила је иза стране поточића Точила, стења и шуме.

У $4\frac{1}{2}$ часа добије бригадир I кл. писмо од капетана Илића: да ударају на Калипољске шанчеве. Овој жељи, разуме се, није се могло одазвати. Из простог разлога: што је командант војске само био надлежан, да овако што налаже да се предузима.

Пошто Турци у главноме раскрстише на Боровцу, почну окретати фронт ка Јавору.

Наши одступаху к Васиљевићима, пушкарајући се с Турцима. Ови, ређе, али пуцаху и из топова; а наши их немађаху. Јер наша лака артилерија, која је само и била на том крилу, беше се повукла са бојишта.

Послата помоћ са Јавора прихватила је одступајуће, али у борби није много помогла, пошто је приспео, у борбу, само један, моравички, батаљон II кл; који је, као најближи први и упућен у помоћ.

У $5\frac{1}{3}$ часова примљен је налог да се позове један батаљон ужичке бригаде I кл. од оних са Ограђеника на Долове; а, јавља се да ће капетан Илић довести 2 батаљона на Ограђеник.

Овим налогом види се да је командант војске преносио снагу више к левом крилу, као месту ком највећа опасност грози.

Бригадир нареди да дође батаљон на Долове к осталој посади.

У томе, око 6 часова прими следеће.

«Одаслато: 24 ог. Јула час. $5\frac{1}{2}$

Место одашиљања Васиљев Врх. —

Команданту центрума капетану Борисављевићу.

Турци наваљују к Радешковини управо на наше лево крило; учините распоред, да се сви пролази и стрељачки ровови, блохаузи и све долине заузму, да би их сузбити

могли. Држите тврдо долине око Ограђеника. Отидите напред к левом крилу, да видите какав распоред треба да учините.

Заступник команданта ибарске војске
Потпуковник
Чолак-Антић.

Ова вест и налог саопштени су бригадиру II класе, ужичке, који је био на левом боку са заповешћу да подржи нарочиту пажњу у правцу ка Радешковини.

Командант центрума прегледао је распоред трупа, и промотрио околину Радешковине; али никаквих турских одељења није било ту у близини.

Опсерваторија са В. Ограђеника није о овом наступању ништа јављала; а тако ни шеф бригадног штаба команданта центрума, који је био послат на леви бок центрума, да мотри на непријатеља, и помоћ наређену помогне што пре одаслати.

Предстраже центрума допирале су својим низом до ивице Каравчине па у десно границом, а пут к Васиљевићима биле су заузеле наше трупе, које су Турке задржавале.

Она вест команданта војске што горе вели: «Турци наступају к Радешковини ...» нама је остала тамна. И по свему би рекли да је погрешна.

Шеф бригадног штаба, јави команданту са предстража од левог крила следеће:

«Одаслато: 24-ог Јулија у 6 сах. 50 минута.

Место одашиљања: Јавор» (уместо Васиљевићи. Писац)

Команданту ужичке бригаде I кл.

Онај највиши ћувитак изнад Васиљевића нашег села где сам наместио драгачевски батаљон, треба му поткрепљења. — Одељење пионирско, колико је могуће више са алатом, да утврди вис мали с десне стране Васиљевићског пута, где је становао Кузман (Товаровић) са батеријом, треба опшанчити, па да не дамо даље, иначе

могу продрети, јер им наступају све трупе (турске). Пошљите у помоћ бар 1. батаљон, да поткрепи стрељачки ланац; пошљите бар два лака топа на вишљевићски пут.

Поручик
М. Ђ. Андрејевић.

Као што се из ове кореспонденције види, ужичка бриг. II кл. и драгачевски батаљон чачанске бригаде. задржавали су наступајуће Турке.

Њих су потпомагала 2 тешка топа што изведе Гарашанин.

Турци су задржавани, од места до места, и пришли су пред бр. Рогопеч, где су их наши зауставили.

Горњи рапорт шефа бриг. штаба примљен је око $7^1/_4$ часа. Пошиљање батаљона и 2 топа било би касно, и не смеђијаше се ни чинити без одобрења команданта војске. Представка и није чињена, што је већ био мрак, и што је командант војске све знао и видео шта се ради.

Ноћ је прекинула борбу. Наши су поседи Рогопеч и образовали фронт према Турцима. Турци су задржани на пушкомету. Обе стране поставиле су мртве страже, и сву ноћ биле на опрези.

Позиција нашег левог крила целе Јаворске војске, — дивизије — била је у турским рукама. Посада левог крила, као што смо видели, одступила је у правцу ка Ковиљу, са командантом чачанске бригаде. Са њим су били и она 2 батаљона добровољаца, и две усташке чете. Командант добровољаца Архимандрит Н. Дучић отишао је преко Долова на Јавор.

Са овим је лево крило било очишћено до Рогопечи, где су наше предње трупе биле. Ноћу између 24 и 25 Јула, било је пушкарање туда између предстража, но без резултата. Ивица ил Коравчине на преко «Вучије Пољане и даље у десно остала је линија предстражног низа.

У $3^1/_2$ часа по пола ноћи добијен је следећи налог:

«Одаслато 24-ог Јула час $1^1|_2$ по поноћи.
Место одашиљања Јавор.

Команданту центрума кап. П. Борисављевићу.

Сутра у 4 часа ваша три батаљона да стану у бојни положај на Доловима, да заузму све стрељачке ровове. Гледајте да том трупом заузмете једну линију на којој ћемо моћи сузбити Турке, и приватити наше, ако почну одступати, да има места и за артиљерију, држимо на Вучијој пољани где је остао мајор Пријева. Ако држите ближе јавите нам и М. Гарашанину. Иза те позиције $^1/_4$ часа најдаље а и ближе поставите 2 батаљона у резерву. Ову диспозицију имате извршити у 4 часа у јутру.

Ви ћете командовати том одбраном лично и имаћете на расположењу целу пољску велику батерију.

Кап. Гарашанин који сад командује линијом на Васиљевићима јавља, да треба људма муниције и љеба. Наредите што пре да им се муниција — фишеци (ви знате какви) изда; и да се постави пред «Вучијом Пољаном» на месту где је први усташки логор био. А лебац како је могуће учините.

Командант ће рано сутра изићи на центрум нашег положаја где је ваш стан.

Заступник команданта ибарске војске
Потпуковник
Ј. К. Чолак-Антић.

(Дан је држимо био погрешан требало је да стоји 25-тог.)

Како је налог садржавао много предмета које је требало извршити, хитало се најживље. Усмено се налагало и одмах одашиљани вршиоци на посао. Комисару бригадном наређено да се за леб састара и пошље. Муниција из логора да се војницима носи. 2 тешка топа већ су била пред Коравчином, пред мостом првог усташког логора. На «Вучијој Пољани» спремљено је било

нешто ровова, али се за артилерију није ништа било спремило. На вратницама, на самим Доловима био је спремљен заклон за батерију.

У првој бојници било је $2\frac{1}{2}$ батаљона: $\frac{1}{2}$ златиборског, Моравички и Рачански. Остало I кл. у резерви.

Примедба. Сметњу нам је чинио онај израз у наредби «да се постави пред Вучијом Пољаном, на месту где је први усташки логор био.» Овде је командант помешао «Вучију Пољану» и Коравчину. Шеф штаба војске такође није добро познавао земљишне називе. А није ни чудо они су оба ускоро и дошли били на Јавор, као што смо пре видели. Нама се коректније чињаше: да су оставили детаљни распоред команданту одбране, или да је један од њих, или обојица, дошао на лице места па прецизно наредио шта треба. Ми смо сматрали да знаду добро «место где је био први усташки логор» које су, и с ровом на њему, видели, те су ту топови и остали са чега нисмо имали шта јављати, ни команданту војске, ни командиру она 2 топа.

Како су Турци наступили 24 Јула до Рогопечи, пред којом су и на пушкомету задржани, држали су одсек са северне стране села Васиљевића и у лево везу са Љесковцем и осталом њиховом војском.

25 Јула, провеле су обе стране у припремама за даље прилике.

Чачанска бригада и добровољци уклоњени су били са левог крила и постао је леви бок центрума левим крилом сада. И тако је фронт центрума преломљен под приближно правим углом. Један крак фронта гледао је и борио се против Турака, који су наступали платовом Васиљевића; а други је стајао спреман противу Огоријевца и Калипоља.

Према предњем налогу команданта ибарске војске, командант центрума, имао је задатак: да спреми одбрану на Доловима и лично одбраном управља ту.

Рогопеч и Коровчина су истурене тачке, и не могаху ући у блиску комбинацију одбране Долова.

Према просторији која се имала бранити и снази која се имала за одбрану фиксиран је фронт: Ограђеник, Паљика (мало завучена) Вучија пољана. Вучији врх. Вратнице, Болетин. И то, старом границом, ивицом шуме до Доловика потока, па овим до удоља Долова и даље низ поток испод Болетина, да буде ивица одбране. Тако је и тула. и био предстражни низ јужног крака споменутог фронта.

Да би командант центрума могао лично дирижирати одбраном на Доловима, којој је, по самом склопу земљишта, принадлежао цео фронт центрума сем Ограђеника; поставио је за команданта на Ограђенику капетана Јеврема Вукосављевића. команданта арил. батаљона. И. ставио му под команду сва три ужичка батаљона I кл. ту находећа се, тј. црногорски, пожешки и ариљски.

К посади на Доловима придат је и црногорски батаљон рудн. бриг. I кл. који је са $^1|_2$ златиборског, био резерва.

Међутим на утврђивању се журило журило што се хитније може.

Пројектовано је и рађено сем батерије на Вратницама, заклон за 2 топа на Паљики, и за 2 на Болетину, мало у десно од Ђувичка. Дограђивали се палисади и ровови.

Око 7 часова изјутра 25 Јула дође следећа заповест:

„Одаслато 25-га Јула у 6 часова.

Место одашиљања пред Ограђеником великим.

Команданту Ужичке бригаде капетану П. Борисављевићу.

Све трупе које се налазе на Јавору ваше бригаде командоваће ком. бриг. рудничке. Њему је предата одбрана десног крила и Јаворског положаја са топовима. По томе све трупе ваше и чачанске бригаде које се тамо налазе долазе под вашу команду,

Ово привремено према диспозицији а не административно.

Јавите официру, који ваше трупе на Јавору командује да овим налозима следује — одма. Од кап. Илића тражите помоћи, ако би случај такав наступио. Њему за то наређено, као и ви њему тако исто.

Заступник команданта ибарске војске
Потпуковник
Ј. К. Чолак-Антић.

Из бриг. штаба наложено је кап. Вукосављевићу да слуша налоге команданта рудничке бригаде, под ког се командуставља, са сва три батаљона по налогу Дивизијаревом. Не можемо пропуштити, а да не напоменемо како је жао Команданту, кад му се команда цепа, и одузимају поузданија одељења, са којима се он сродио а дају непозната и лабавија.

Чачани нису били дошли, и на њих се није могло рачунати.

Међутим пауза борна још је трајала. На брду Боровцу јуче свршена борба. Данас опорављање и спрема у низини. Надање нападу на Јавор.

Око 10 $^{1}|_{4}$ ч. од Илића писмо:

«Одаслато 25-га Јула час. 9 и 30 мин.

Место одашиљања: Кречане, Јавор.

Г. Капетану Борисављевићу, команд. центрума.

Гл. командант ибарске војске наредио ми је да вам јавим да ће вам на место мога црногорског батаљона I кл. послати својевољце Жаркове, и да се та смена изврши сутра рано. За то молим вас наредите Г. Богдановићу још вечерас како ће он већ сутра у $4^{1}/_{2}$ часа бити на Јанковом врху, на место Жаркових трупа.

Ваша сва три батаљона под Вукосављевићем по налогу гл. команданта дошла су под моју команду а тако и оба рудничка батаљ. II кл.

Капетан
М. Ђ. Илић.
Командант д. к.

Примедба. Ово и оно горње дивизијарово писмо, писана су ноћу између 25 и 26 Јула, шта треба на уму имати; међутим стварно не уде, што су овде стављена, смисао и извршење остају.

Према овоме издат је налог Г. Богдановићу да преко ноћ одведе батаљон; и, да војвода Жарко и поручник Дмитар Ковачевић доведу добровољачки батаљон.

Око 1 $^3/_4$ часа по подне добијен је следећи рапорт.

Одаслато: 25-га Јула у 1 час и 25 мин.

Место одашиљања Долови стан штаба уж. бриг. I кл.

Команданту ужичке бригаде I кл.

Молим вас г. Капетану, имајте доброту послати ми овђе пред Васиљевићем један батаљон (рачански I кл.) или ма који од пуних батаљона, и 200 ашова са толико пијукова и 25 сјекира српских великих, једну тестеру већу: па ћу бити у стању да сачувам даље продирање Турака преко овог седла изнад Васиљевића тј. да браним Долове. То јамчим мојом чашћу официрском или смрћу мојом.

Шеф ужичке бригаде I кл.
Поручник
М. Ђ. Андрејевић.

Кад је ово писмо доброга Мише стигло, сав је алат већ одавно био у раду око утврђивања обима доловског положаја. Он је био на ивици пл. Коровчине и рачунао да не би дао Турцима да продру седлом између Коровчине и Рогопечи По то је све било тако доцкан да може само као напомена послужити.

У томе Турци су већ нешто почели да се комешају и живље спремају. И стиже писмо од Дивизијара:

«Одаслато: 25-га Јула час 1

Место одашиљања: Вел. Ограђеник.

Команданту центрума капетану И. Борисављевићу.

Једна је трупа са Боровца сишла с оне стране куле Васиљевића. Да не удари кроз шуме у Долове, пази и

намести батаљоне резервне који да ти бране десно крило. Батерија од 2 топа к Огоријевцу нек то пази и у шуму пуца, у том случају на непријатеља.

Гледајте да се што више скупи и да се уреди.

За заповед. на Доловима именуј капетана Јов. Пантелића, а кап. Мил. Гарашанин чим дође нек дође к нама на Ограђеник велики.

По заповести команданта ибарске војске
Шеф штаба Мајор
Ј. Марковић.

Ову турску колону и ми смо видели, кад је се спуштала с Боровца и прешла до изнад наше стражаре на Васиљевићима; али, она није даље надирала.

Тешка батерија која је придата била доловској посади, посела је заклоне са 4 топа на вратницама а са по 2 на Болетину и Паљики.

У 1 ¾ часа Турци нагло нападну на Рогопеч и осталу нашу посаду Отвори се доста јака ватра. Пушкарање трајало је око ½ часа врло живо, и плотунима; Турци јуришају на наше али не продру. Они се зауставе и продужаваху пушчану борбу целим фронтом положаја, а надираху ивицом платова, гредом ка Рогопечи. И тако ојачаним својим десним крилом потисну наше. Побију заставе на Рогопечи и почну се одмах утврђивати. Наше су предстраже заузеле ивицу Коравчине и у лево преко пута за Васиљевића; а десно је остао стари обим поседнут.

Борба овога нашег одреда била је 25 Јула у опште подржавајућа. И врло тешка са тога што су Турци имали непрестано доминирајући положај; што су били морално јачи куд и камо због јучашње добивене победе.

Ми назвасмо борбу овог одреда подржавајућу по самој ствари како је вођена. А види се да је командант војске тако и комбинирао, из овде изложеног налога.

«Одаслато 25 Јула часа 2
Место одашиљања Вел Ограђеник.

Команданту ужичке бригаде и центрума.

Неусудите се ступати нипошто, чувајте положај где сте. Јавите нам шта намеравају Турци са свог положаја.

Пазите на десни бок ваш

Заступник команданта ибарске војске
Потпуковник
Ј. К. Чолак-Антић.

Ова плашња за десни бок Доловског положаја, држимо да је потицала отуд, што је командант војске зебао, да Турци не предузму решиву офанзиву са Калиполља и преко Огоријевца.

Као што се из овог оштрог налога види командант је помислио, да се одбрана Долова не пренесе на Коровчину па можда и даље, како Турци бијаху задржати. При том командант центрума није намеравао, нити протезао одбрану преко удоља Долова и Доловика потока, па границом у десно, као што је већ споменуто.

Командант је војске извештен: да Турци утврђују Рогопеч, шта намеравају да раде са свог положаја није се могло поуздано да зна, но да је вероватно да ће продужити напад.

Кад је приспео Пантелић наименован је за команданта на Доловима. А Гарашанину казато да је позват команданту на Вел. Ограђеник, који је сигурно команданта сувестисао о раду одреда са којим је командовао.

Чаркања је још нешто било, а непр. је пуцао и из топова до после 5 часова, но тек само од времена на време.

Напомена. Око 5 часова Турци паљаху куће по Ерчегама, густи дим који беше замаглио од кровова, непријатно је врло дејствовао на наше војнике. Ерчежани молаху да им се неколицини допусти да иду да

бране куће. И дозвољено је њима шесторици Ерчежана; нарочито је био огорчен противу паликућа Турака кмет Милета Бјелошевић ком су Турци пре неколико дана исекли сина, ђака, од 12—13 година.

Пошто се борба поохладила, наређено је прибирање и опоравлљање трупе; попуњавање муницијом и храном.

Међутим утврђивање положаја продужавано је непрестано. При том како је било касно започето, није се ништа могло ни предузимати од већих размера.

Начелник инжињерије мајор Прињева руководио је и извршивао је утврђивање, по налозима и упутима команданта Ибарске војске.

Ми смо пре напоменули, како смо покушавали, са нашим рапортом гл. команданту, још одмах после битке Калипољске, да би требало да он скупи војно веће од официра који су кадри дати своје мњење и разлоге, те да се јавно утврди улога војске дефанзива или офанзива. Па да се према томе одсечно и ради. Као што смо сазнали, као да смо се замерили Ђенералу, е је рекао: — «Хоће да гласамо». Такође смо напоменули команданту на лицу места да би требало на темену Ограђеника подићи шанац. Он је одобрио резон, али неучињено.

Како се приближавала пресуда: чиј ће бити Јавор, нек нам се не замери што ћемо овде у најкраћим цртама да дамо наше мишљење:

О утврђивању Јавора, и његовој физиономији, у вече 25 Јула

Имали смо на самој Јаворској преседли четири шанца из утврђивања 1862 год, који су нешто доправљени, а и мало модифицирани. Међу тим ни један није вредео пошто падне непр. у руке Василијин врх и Ограђеник. Даље, имали смо један шанац, ново подигнут иза В. Ограђеника, место ког говорисмо Ђенералу да се подиже на Ограђенику. Подигнуте су биле 3 батер. заклона на Ограђеницима батер заклони, за по 2 топа на Па-

љики и Болетину, и за 6 топова на Вратницама. Стрељ. ровова било је подигнуто доста, и тако рећи свуда: Око висова, на дебушманима из долина и јаруга, па и преко долина попречке. Ови су држимо више за то копани што их је лако било подићи, него што би могли одговорити важности Јаворског положаја. Подигнуто је неколико палисада: на Вратницама, Троглаву, Дебелом делу и Бусаку по један. Засека врло мало.

Што је, по нашем мишљењу најпрече било, нисмо учинили, а то је: нисмо подигли на висовима јаког профила утврђења и и спредњих разпрали, насекли упочеп, шуму. И друго нисмо систематисали утврђивање Јавора и ово довели у склад са снагом с којом се имало да располаже, у случају одсечне одбране. У опште дакле, нама се чини, нисмо имали правог и одмереног плана рада. Бар тако се нама из низине чинило.

Истина, ми смо пре напоменули, како је гл. команда намеравала, да одсудно напада и за тај умишљај начинила у неколко и распоред, дакле припремала офанзиву, из које је врло тешко прећи у дефанзиву, а да не буде недостатака. Јесте, али, војводе су казале: «Команданта не сме ништа изненадити, он треба да се уме наћи ма какве му се прилике или неприлике показале.»

И тако ми се усуђујемо констатовати: *да Јавор није био савремено утврђен, кад му се судба решавала.*

Снага наша била је окрњена, борбом на Боровцу, и одступањем чачанске бригаде и добровољаца у правцу ка Ковиљу, *место ка Јавору* Снага нам је окрњена и морално и физички, и то знатно.

Са спремом за дочек Турака, ако продуже нападање, хитало се и нарећивало све што се за нужно находило. Да ће бити сутра борбе било је више него вероватно.

И то да ће дивизија од Боровца продужити напад, а можда и посада Калипољска, Огорнјевачка и Љесковачка изићи једном из пасиве.

Напомена. Од гл. команде дође питање «где је Чачанска бригада» што је значило да није знала тачно куда је одступила. Ми смо видели, са Долова, неке команде на Ковиљу, и одговорилисмо: да се нека одељења виде око Ковиља. Ово питање и одговор било је 25 Јула пре подне око 9 часова.

Положај доловски ми смо снабдевали за одбрану. Са трупама које смо имали под командом смишљали смо распоред.

Да би могли у згодном моменту прећи у офанзиву, а иначе оснажити одбрану напишемо у 8 час у вече следеће писмо.

Команданту артиљерије ибарске војске.

Усљед налога дивизијаревог (за одбрану Долова изложен пређе) мњења сам да се 2 лака топа поставе на Паљики, а 2 на Доловима, и да те позиције треба да заузму до 4 $^1/_2$ часа сутра изјутра.

Десетак кола пеш. муниције за чачанску бригаду враћа се од Долова ка Јавору, држим да би добро било да се с ове стране Кушића задрже, јер могу нама требати, а разуме се и чачанској бригади.

Командант бригаде капетан
П. Борисављевић

Командант артилерије одговара на истом писму.

«Издат је налог ком. лаке батерије, да још ноћас буде тамо. Како су осигурана она два топа на Паљики? Сигурно никако, пази на ово.»

Гарашанин.

Напомена. Од поверепика сазналисмо, да војском преко Боровца управља Мушир Дервиш-паша, који је довео помоћ од Солуна, и концентрисао што је више могао из околних места. Дервиш-паша познат је овом крају из ратова против Црне-Горе. Он се сматраше као најбољи познавалац предела, прилика и народа српског.

Турци су га ценили као правог «правоверног» и «диндушмана ђаурског». Срби су од њега стрепили и бојали га се као великог фанатика и вештог ратника. На Калипољу био је командант, као што нам је познато, пређашњи, Мехмед-Али паша. Који је окачествован као човек од резона, са чега су га Турци звали и „Ђаур, Маџар-паша.» Оба су нам позната и у другом рату.

Овај израз начелника артиљерије: «Сигурно никако...» показује како се сумњало у чврстоћу пешадије.

(Наставиће се)

ЗАР ТО — ЛУДИЛО?....

ДРАМА У ТРИ ЧИНА

ЈОСИФА ЕЧЕГАРАЈА

ПРЕВЕО СА ШПАЊОЛСКОГ ОРИГИНАЛА Х. С. ДАВИЧО

ЛИЦА

Анђела, жена Гонзалова

Гонзалова, сина

Дона Анзелма

Енрико, пријатељ Гонзалов

Паулина, пријатељица Анђелина и сестра

Лујзова

Карлота, жена докторова

Дона Матијаса

Леандро

Бернардо, слуга

Слуге. — Сувремена позорница.

ПРВИ ЧИН

(ГОСПОДСКИ САЛОН У ГОНЗАЛОВОЈ КУЋИ. НА ДНУ ЈЕДНА ВРАТА, КРОЗ КОЈА СЕ ВИДЕ ПРЕДСОБЉА. С ЛЕВА БАЛКОН НА ПРВОМ УГЛУ, А ВРАТА НА ДРУГОМ УГЛУ. С ДЕСНА, ВРАТА НА ДРУГОМ УГЛУ, А НА ПРВОМ УГЛУ НАЛОЖЕНА ПЕЋ. НА ПРВОМ УГЛУ С ЛЕВА, АСТАЛ И СТОЛИЦЕ, А С ДЕСНА ДИВАН. НОЋ ЈЕ. САЛОН ЈЕ СЈАЈНО ОСВЕТЉЕН).

I СЦЕНА

Паулина и Карлота

Карлота седи крај пећи. Паулина хода нестрпљиво по соби. Избија 10 сати.

Паулина. Десет сати! Како пролази време! Анђела је изашла пре шест. Боже мој, прошла су већ пуна четири сата!

Карлота. Па шта је? Посете болесницима су кратке, кад их лекар чини, вели народна пословица, а такав је обичај и у мога поштованог мужа, многоуваженог господина доктора, дон Матијаса Маталана. Али кад Анђели милосрђа седе крај постеље болесничке, њихове посете трају, док трају и болови патника. (претерујући у шали). Бескрајни болови! Неисцрпљиво милосрђе!....

Паулина. Ти падаш у песнички занос?

Карлота. Јер знам, да ти то годи. Истина, да ме то стаје доста труда (смејући се).... Не да ти угодим, већ да се винем на твоје висине!

Паулина. (Застане нагло). Којој је то пријатељици отишла Анђела у посете? Знаш ли?

Карлота. Не знам драга моја.

Паулина. А кад ће се вратити њен муж с пута, који је морао учинити тако нагло и ненадно?

Карлота. Кад ће се вратити Гонзело?

Паулина. Да.

Карлота. Не знам ни то.

Паулина. Мила моја, ти ништа не знаш. (Кидљиво). Муж је јуче отишао из Мадрида, а не зна се ни куд, ни зашто. Жена је изашла ове ноћи, и такође не зна се куд је отишла. Овај се брак распада!

Карлота. Нуто сад!

Паулина. Кажем ти, да сам забринута, нестрпљива, раздражена!

Карлота. Али немаш зашто.

Паулина. Јер ја кад кога волим, тог доиста волим.

Карлота. И ја љубим тако, али не падам у твоје крајности.

Паулина. Ја сам ти така, не могу бити мирна.

Карлота. Непогода је томе крива. Небо је црно, ноћ је бурна, ладни ветар дува и муње страшно севају! А ти си, драга моја, тако осетљива! Младе и лепе удовице су електричне батерије, вели мој муж, и право има.

Паулина. Може бити. (Седи).

Карлота. То је, и ништа друго. Извесно је, да немаш никаква разлога да будеш тако узнемирена. Ти нагињеш претеривању, а твоје те уображење вуче за собом, те свуд видиш опасности, трагедије и катастрофе. Једном речи, видиш оно, што већина људи не види. Овај пут води лудилу и на њему ћеш срести доктора Маталана, славног алијенисту, почасног члана лекарске академије у Паризу и суштог мужа једне разложне женице, као што је твоја службеница. Дакле сад знаш какви су знаци, и укаже ли се потреба: (смејући се) стан до ове куће. Прима од 1—4.

Паулина. Дакле мени се само привиђа, а само ти видиш свуд оно што је природно. Ти обожаваш мирну и прозаичну ствар. Али пази добро, и овај пут води...

Карлота. Не, драга моја, овај пут *не води*, него оставља људе на миру....

Паулина. Али ја нећу да сам мирна. Зваћу Бернарда. (Звони).

Карлота. Шта ће ти?

Паулина. Видићеш (устаје).

II СЦЕНА

Паулина, Карлота и Бернардо стари послужитељ долази на дну.

Паулина. Бернардо, је ли се вратила госпођа?

Бернардо. Госпођа се није вратила.

Паулина. Је ли послала какву вест?

Бернардо. Није послала.

Паулина. Је ли сама изашла?

Бернардо. Изашла је сама и пешице, а није хтела да је Торибио прати. Ми смо је послушали, као што нам је дужност.

Карлота. Добро, доста, можете се удалити. (Бернардо упути се на дно позорнице, али не излази).

Паулина. Ха, једна су кола ушла! Биће Анђела! (појури на балкон).

Бернардо (показује се на дну). Не госпођо; с вашим дозвољењем, то је господарев отац, господин дон Анзелмо, и с њим долази господин дон Леандро де Ока.

Карлота. Мој га муж не зове Ока, него Еко, јер вели, да никад нема својих мисли, него као еко одзива туђе мисли.

Паулина. Ниси ни ти другчија! (иде љутито на балкон. Улазе д. Анзелмо и д. Леандро. Бернардо излази).

III СЦЕНА

Паулина, Карлота, д. Анзелмо и д. Леандро

Анзелмо. Драга Паулино! Здраво Карлото!

Леандро. Милостиве госпође, ваш вечити слуга. (Седају и пазе да радња буде природна).

Анзелмо (тражећи очима). А моја драга Анђела?

Паулина. Није овде.

Анзелмо. Анђела није овде?

Карлота. Није, господине.

Анзелмо. Како то?

Паулина. Казаћу вам. Дознавши да је Гонзало отпутовао, дошле смо овамо да се проведемо с нашом драгом Анђелом, и остасмо ту на ручку; али тек што смо селе за сто, добије она једно врло хитно писмо....

Анзелмо. Од Гонзала?

Карлота. Не господине. Изгледа да је нека школска другарица Анђелијина нагло оболела, али врло опасно оболела....

Паулина. Смртно! као што нам рече Анђела.

Карлота. Па је природно, да је њена породица позвала Анђелу необичном журбом....

Анзелмо. Каква несрећа!

Леандро. Биће то какав менингитис, или запалење плућа, или аневризам. Читао сам јуче, да има много таких болести. Зло, врло зло се завршује.

Паулина. Но Анђела је то примила јако к срцу. Пребледела је ко смрт, почела је дрхтати и пала би, да је нисмо придржали....

Леандро. Је ли била јела?

Карлота. Није, господине, то се десило тек што смо сели за сто.

Леандро. Мања је опасност. После велике туге, треба човек да једе, да би се окрепио, али пре никако. На то треба много пазити. Ја у томе не знам за шалу и после ручка не трпим никакву непријатност....

Анзелмо (Леандру). Знамо ми то, драги Леандре. Али довршите, шта је с Анђелом?

Паулина. Ударила је у плач као мало дете и одмах јој је било боље, и ако је још у очајању грчевито стискивала зубе и руке!

Леандро. То су све живци криви. Чудна ти је то та наша машина....

Анзелмо. Опрости Леандре и пусти Паулину да доврши. Морам вам признати, да сте ме узбунили....

Карлота. Јер и Паулина претерује. Ви знате да је Анђела врло осетљива, с тога не треба се ни најмање чудити, што је сазнавши за несрећу, која је задесила њену пријатељицу....

Анзелмо. Али ко је та госпођа или госпођица? Где станује? Зар не би могли послати тамо каквог весника?

Паулина. Не знамо ко је, ни где станује.

Леандро. То се и мени дешава, да не могу да запамтим знакове. Чудна ти је то глава, та наша глава!

Карлота. Нисмо ми ништа заборавиле, јер нисмо ништа ни знале.

Леандро. Зло сте урадиле. Знаке треба увек добро утувити.

Анзелмо. Али кажите ми једном, је ли се Анђела умирила?

Паулина. Јесте, господине. Прибрала се, била је одважна, па се чак и насмешила, кад се од нас растала...,

Карлота. Умолила нас је, да је извинимо..... Сад видите, да немамо чега бојати се.

Анзелмо. И огишла је?

Паулина. Отишла је сама!

Леандро. Зло је урадила. Сама, па ноћу, као што је ова! Будалаштина!

Анзелмо. Имате право, то је будалаштина! Лепо ће јој ићи, кад Гонзало то сазна.

Леандро. Лепо ће јој ићи!.... А кад ће се Гонзало вратити?

Анзелмо. Не знам. Не остаје нам ништа друго, до да се стрпимо и чекамо.

Леандро. Зар да чекамо док се Гонзало врати?

Анзелмо. Ама човече, не њега, већ Анђелу! Гонзало ће се већ вратити кад сврши свој посао, а то неће дуго трајати, јер он не може ни пет минута да се раздвоји од жене. Четири месеца брачног живота, та то су још медене недеље! Па како се воле!

Паулина. Лудо!

Карлота. Страсно!

Леандро. Бесомучно!

Анзелмо. Примеран брак; небо без облака....

Леандро. Дивно казано, господине, врло дивно! Кад брак не би био небо без облака, на шта је брак?.... Али Паулина, зар нас вечерас нећете послужити тејом? Ноћ је тако хладна, тело је утучено, а плућа тако разуздана!.... Јелте, Анзелмо, оно што рекох за брак, да се применити и на теј? Кад се теј не пије и не послужује у ноћима, као што је ова, на шта служи теј?

Паулина. Одмах ћете бити послужени, господине. (звони).

Карлота (Паулини на страну). Господин Ока имао је једну мисао! (Бернардо долази на дно).

Паулина. Бернардо, нек се одма донесе теј. (Бернардо одлази).

Анзелмо. Је ли Енрико био вечерас овде?

Карлота. Није, али ће доћи доцније. Гонзалов присни пријатељ неће оставити супругу свога пријатеља, кад она самује 48 сати.

Анзелмо (Паулини). Оће ли и твој брат доћи?

Паулина. Мислим да ће доћи, али сад је још у клубу.

Бернардо. (јавља). Млади господин Лујз.

Анзелмо. А, ево га већ!

Паул. И раније него обично!

Кара. Кад се он жури, знам ја, да нам доноси нове вести.

Леандро. Лепе ми вести?

IV СЦЕНА

Паулина, Карлота, д. Анзелмо, д. Леандро и Лујз.

Лујз. Добро вече, и ако је на пољу страшна ноћ! Какав ветар. Каква зима! Та ово већ није више зима, него цича што ће заледити васпону!.... Поздрављам вас све, а нарочито, господина Анзелма! Карлото, вама се дубоко клањам! (**прилази пећи.**)

Анз. И ја вас у име свију овде, поздрављам, господине Лујзе

Леанд. (на страну, Анзелму Господине, ово дериште није симпатично. Рђава је то глава.

Анз. (на страну Леандру) Мало је лакомислен. (**Доноси се теј на елегантном послужавнику и сребрном сервису и послужује се на једном столу с десна, пошто се ту упали лампа.**)

Лујз. Има ли новости од Гонзала? Кад ће се вратити?

Анз. Не зна се, али држим, да ће се брзо вратити.

Паул. (*Лујзу*) И ти не питаш за Анђелу?

Лујз. Анђелу! Што Анђелу? Кад сте сви тако расположени и ведра лица, држим, да јој је добро. Но ипак зато, извините ме господине Анзелмо, што се нисам упитао за здравље ваше љубазне снаје....

Анз. Коју волим, као да ми је рођена кћи.

Лујз. То она и заслужује. Али ја сам био тако расејан и занет!.... Чудан ти је то свет у Мадриду!.... Боже мој, каквих ти ту догађаја нема!.... И свет се још жали, што ми маримо, или не маримо довољно, за таку врсту драма!.... Кад нам друштво дневно даје, по неколико бесплатних представа, из живота својих најотменијих кругова, из грађанских сталежа, и из најнижих друштвених слојева, шта ће нам песниково уображење? Његова машта, ма како да је жива и уметничка, не дâ се упоредити са оним, што нам показује сама стварност живота, њеним обилатим измишљањем, њеним примамљивим побудама и несрављивом јевтиноћом....

Анз. Само што многе од ових драма, које спомињемо, имају ту рђаву страну, да већ нису више ништа ново.

Лујз. Штета је, што је тако.... Али ово што се вечерас догодило....

Карл. Не рекох ли вам? Ето нам нове историје! Прича ли се што у клубу?

Лујз. Да ли се прича? Боже сачувај! То је најновија историја, коју још мало њих знаду! То је ужасна бестидност; скандал, који се диже на врхунац скандалозности, а што је главно, то је до сад нечувена драма!....

Леанд. Човече божји и младићу из клубова, ако је тај догађај тако скандалозан, као што тврдите, смилујте се и не причајте

нам га никако, јер смо сити тог разврата и тих саблазни. Не заборавите даље, да су пред вама госпође, и имајте призрења према нашим годинама. Је ли тако Анзелме?

Анз. Ја не верујем, да би нам Лујз могао нешто причати, што ми не би могли ни смели да слушамо.

Лујз. Лепо велите, поштовани заштитниче и пријатељу мој. Зашто се не би могло причати у овом салону још вечерас оно, што се већ тихим гласом шапуће по другим салонима и у позориштима; што ће се сутра на глас говорити по улицама, трговима и шеталиштима и што ће, пре но што протеку три дана, громко проламати се свуда, где имаде језика, што говоре, и ушију што чују....

Леандро. Исусе Маријо и Јосифе! Разврат и бешчашће продрли нам већ и у кућу.

Анзелмо. Човече, у ову кућу, не! Она је на добром темељу, наши преци ударили су јој чврст темељ од части и поштења!..,.

Леандро. Али ја говорим о оној кући, о којој Лујз прича!..,. И опет понављам оно што сам мало час рекао, — и ако није у мојој нарави, да повторавам, што сам једном већ казао, — а то је, да су ми мрски оваки скандали; опростите ми, што се морам тако простачки изразити....

Карлота. Како би било да се прихватите једном шољом теја?....

Леандро. Онда бих могао прогутати ову горку историју (послуже га тејом)

Карлота. А ви, ако желите, да нам испричате овај догађај, не оклевајте много, него пожурите се....

Паулина. Да, започни одмах, јер смо већ нестрпљиве.

Лујз. Дакле чујте, шта нам је пре једног часа саопштио у клубу један пријатељ.

Леандро (на страну, Анзелму) Ко је сад сретнији од њега! Тај пријатељ биће да је главом он сâм!

Анзелмо. (на страну Леандру) То је лако могуће!

Лујз. (спуштеним гласом) У извесној улици ове престонице, а у доњем спрату извесне куће, састају се сваки дан, ноћу, неки младићи и други постарији људи, сви из добрих кућа, а неки чак и из високих кругова, и то у похвалном циљу, да се практично вежбају како у озбиљној, тако и у скупоценој науци о рачунској вероватноћи.

Леандро Али човече, то није ни скандалозно, нити заслужује да се куди. Ја сам чуо од мог нећака, топџијског војника и врло уредног младића, да је за разрешење проблема гађања у нишан, и за математично тачно одређивање стрељања, неопходно нужно, знати тај рачун о вероватноћи, о коме нам ви говорите.

Лујз. Тако је господине, али у клубу или у друштву о коме је реч, гађање се ово врши малим ђулетима, а нишан лежи хоризонтално и често је црвен, док ова ђулад беже, ни више ни мање, но као точак среће.

Анзелмо. Кажите просто и јасно, да је то рулета и да је у тој кући коцкарница.

Леандро. А, сад разумем.

Лујз. Овако објашњење, по мом мишљењу погрешно, дала је *власт*, јер је на жалост извесно, да је изненада банула у дворану научних опита, и тако ужасно упропастила оно учено друштво, да се све разбегло.

Леандро. Но, па шта је?

Лујз. Сад тек долази нешто страшно; лампе се угасише, новца нестаде и настаде дивље бегство чланова. Но полицијски надзорник подозревајући, да има још неког у најнижем спрату, ове куће, оде тамо, и позва неколико пута у име закона, да изађу; но не добивши никаква одговора, он груне са великим бројем позорника унутра, и пред њим указаше се.... Ово је завршни табло.... Један врло добро познати кавалир, који се испречио на вратима и затвараше пут с револвером у руци; за њим виђаше се једна, ванредно лепа дама, тако исто, врло добро позната, и што је главно, удата. Ова дама са урођеном драмском тишмом, пала је била у несвест. сасвим згодно и на време. Једном речи, све је било ту; трагичан револвер, комичан преступ, власт с мрким погледом, несвест, осакаћени морал, и скандал, који у овом часу пуца по целом Мадриду..

Паулина. (Не може да се уздржи) А ко су то?

Карлота. Али за Бога, Паулино!

Паулина. Да, имаш право. Извините ме, господо, нисам знала, шта радим.

Анзелмо. Господине Лујзе, немојте нам ни казати, ко су; не треба да смо и ми саучесници овог скандала, који се проноси.

Лујз. Ја вам их не би могао именовати и кад би хтео, јер верујте ми, да их ни сам не знам. Али сутра, и да никог не питамо, знаћемо то сви. (мала почивка),

Анзелмо. Ето, опет једна жена, осрамоћена за навек!. Муж обешчашћен, породица разрушена; заиста, добра закуска за зле језике.

Леандро. Ах, ово друштво, ово друштво! Господине, ако морал, друштвени закони и народни обичаји, не могу отклонити оваке несреће, кажите ми, на што су они?

Лујз. Допустите, то о чему говоримо и нису народни обичаји, него приватне навике, које се случајно разглашују.

Анзелмо. Не треба претеривати, овака бешчашћа и друга још већа, дешавала су се увек, и увек су били жалосни и за осуду: издајство, неверство и бестидност. Ја нисам притворни светац, али кад слушам саблазан, као што је ова, онда се из дубине душе помолим Богу: да учини, да будем достојан старешина једне честите породице; да могу пренети на свога сина неокаљану част, коју сам примио од својих предака: да моја Анђела, буде добри анђео, и да обучава моју унучад чистим и непорочним предањима моје супруге и моје мајке. Да љубав буде без притворства, без неверства и издајства: домаће гнездо без сенке лажи; да могу пољубити своје миле и драге, а да ми се усне не опрште; да их могу нежно притиснути на груди, а да не стрепим, да су недостојни те љубави.... Ах, па да не морам, гледајући своју породицу скупљену крај пећи, како их ватра обасјава, у себи помишљати: је ли та румен на њиховим образима, што су зајаприли крај ватре, или је то руменило од стида и срама?. Да не морам. кад сунце седа, и на њихово бледо чело спушта тамну сенку, разбијати главу о томе: је ли то сутон светлости, или бледи страх, нечисте савести?.... О, не, то не!.... Живот је дисање љубави и поверења, а не колебање између сумње и срама! За живот је љубав, за сумњу је смрт!....

Карлота. Каква ватра, каква поезија!

Лујз. Дон Анзелмо је преостали песник с дугом косом, из доба романтизма.

Леандро. Ја немам дугу косу, па опет кажем као Анзелмо: кад живот није за живот....

Лујз. Знамо: на што нам?

Леандро. Тако је.

Анзелмо. Прекините тај разговор, да говоримо о чему другом.

Лујз. Говоримо о чем другом...., и попијмо шољу теја, коју, држим, да сам поштено заслужио.

Карлота. Драге воље. (послужи га тејом) Желите ли једно, или два парчета? (нуди му шећер).

Лујз. Одговорићу вам као што је Франсиљон.... то јест. што је славни Александар Дима син, метнуо у уста једном лицу у „Франсиљону“....

Леандро. Је ли метнуо комад шећера?

Лујз. Не господине, него овај духовити одговор: Карлото, ако ћете шећер метнути машицама, онда само једно парче, али ако то мислите учинити вашим дражајшим прстићима, онда метните до миле воље....

Леандро. Прстима? (Анзелму) У наше време....

Анзелмо. У свима временима, дон Леандре, парче шећера међу белим и вредним прстима једне госпође, било је и биће, мио покрет....

Паулина. Лепо казано.

Анзелмо. Да ли је лепо казано, не знам, али да осећам и верујем што кажем, за то стојим добар.... Но да не бих заостао за Лујзом, молим вас за још једну шољу теја.

Карлота. А зар ви нисте добили?

Паулина. Ала смо расејане! (обе похитају да га послуже.)

Лујз. Никад није кавалир тако радо послуживан од госпођа! Сад је ред на вас, да одговорите, као оно у «Франсиљону»....

Леандро. Али ко је тај Франсиљон?

Анзелмо, Није тај, него та, јер је то јунакиња последње Димове драме.

Леандро. Модерна драма?

Паулина. Најмодернија!

Леандро. Мора да је неморална.

Лујз. Није, баш то јој замерају извесни критичари. Но поред њене занимљивости, ова се драма одликује тиме, што се у њој излажу, врло важни друштвени проблеми....

Леандро. Имамо ми довољно проблематица на позорници! Ја их нигде не могу да трпим!...

Лујз. (подсмешљиво.) Зар ни у глави?

Леандро. Нигде; на позорници су досадни, а у глави задају главобољу.

Паулина. Дон Леандро је вечерас необично инспириран и вицпрен....

Анзелмо. Јесу ли то трансцедентни проблеми?

Лујз. Држим да јесу: једнакост мушкиња и женскиња пред правдом и одговорношћу, пред казном, као и пред опроштајем.

Карлота. Зар ни више ни мање?

Леандро. Каква глупост?. А је ли могуће, да буду једнаки?

Паулина Зашто не?

Анзелмо. Јер кад би били једнаки, један од њих, био би излишан.

Лујз. Тако? и ви мислите....

Анзелмо. Мислим да би добро било, да попијем још једну шољу теја.... (Карлота и Паулина журе се да га послуже) Мислим, да је жена символ осећања, милоште, љубави, чистоће, милосрђа и опроштаја и да мушкиње свим моћима свога бића представља страст, снагу, строг разум, уток устаоштва, савлађивања и казни. Она је као месечева светлост, што се крије међу бокоре, а он, као зрак жарког сунца, што обсјава врхове врлети и гора, што се до неба

дижу!.... Плач, који је код жене поетичан, за мужа је чисто срамота.. А што се тиче кривице? Ах, кривице! Каква бездан раздељује једно биће од другог! Мужу се по законима природе, прашта, заборавља, брише; а жени нити се прашта, нити заборавља, нити брише икад, док се црна земља не смилује на њу, и прими у њена недра, грешно тело!.

Карлота. Ала сте неумитни!

Паулина. Кажи боље, свиреп!

Луjз. А домовина Калдеронова и Лопеова?.

Анзелмо. Домовина је поштених људи!

Луjз. Али како може кривица бити различна? Дајте, да видимо, видећете, како ћу одбранити слаби пол!.

Анзелмо. Одбрана заинтересованог беђара.

Луjз. Али дајте, наведите нам разлоге....

Анзелмо. Има их верских, философских и друштвених.... На првом месту, питање о деци....

Леандро. Јасно, очевидно.... питање о деци!.. Ево вам разлога који не трпи никакву сумњу!....

Анзелмо. Јесте, то је врло тугаљива ствар, нарочито, кад се уплеће и сумња.... Кад је реч о сумњи,... Сумњам, да сте метнули шећера у ову шољу..· Да видимо (куша) Има, доста је слатко.... (смешећи се) Ето, и ту можете видети разлику између извесности и сумње. Ја не знам, ко је од вас метнуо бело парче шећера у ово мирисаво пиће, али не сумњам, да је оно ту, и да на дну ове шоље растапа своје благотворне кристале у врућој течности....

Паулина. Из свега тога, при свој доброти своје нарави, изводи дон Анзелмо....

Луjз. Да је опроштај створен за нас, а казна за вас.

Анзелмо. Тако је. А хоћете ли још доказа? Упитајте јавно мњење. Кад жена опрости заблуделом мужу, њена врлина, њено достојанство и поштовање према њој, расту у очима света. Али кад преварен и осрамоћен муж, прашта својој жени, цео га свет осуђује на вечити подсмех, а уз жаљење меша се презриви и саркастички смеј.

Леандро. Са свим тако! Још би нам то требало, да муж те жене, о којој нам је Луjз причао, прими таку супругу натраг у своја заљубљена наручја!.

Паулина. Ко зна, можда није ништа скривила....

Леандро. Шта ћу још чути!.

Карлота. Како то мислиш?

Паулина. Докази често варају.

Анзелмо. Али ти су докази и сувише стварни.

Паулина. Па ипак.... узмимо на пример, да је она била тамо.... да уходи свога мужа.

Анзелмо. Препреден изговор!.... Да уходи свога мужа!. А откад се на ухођење иде у друштву с младим човеком?.... Кад би се то свуда увело, има ли би доиста красно тело домаћих чувара....

Карлота. Ви сте јетки.

Анзелмо. Ја сам већ нестрпљив. Колико је сати?

Паулина. Једанаест.

Анзелмо. Једанаест, а Анђела се још није вратила!

Карлота. Збиља, већ је доцкан! Има пет сати како је изишла.

Луј. Чујте, неко иде. (устаје)

Паулина. Да не буде то Анђела! (иде на дно бине)

Леандро. Биће.... јасно је, да је она.... јер једном мора доћи...

Паулина. Јесте, она је!

Анзелмо. Хвала Богу!

Паулина. Једва једном!

V СЦЕНА.

Пређашњи и Анђела.

Анзелмо, Анђела! кћери моја. драга моја Анђело!

Паулина. Анђело! (Сви устају и опколе је. Дон Анзелмо и Паулина милују је. Анђела их гледа усплахирена и с изразом ужаса на лицу)

Анђела. Ко мо зове? (Анзелму) Ах, ви сте то? (Паулини) Ти си то? О, Боже мој! Боже мој! (пада на диван с десна)

Паулина. Чекали смо те нестрпљиво, били смо се већ забринули....

Анђела. Зашто?

Анзелмо. Зашто! Какво је то питање? Зар ти не знаш, како те сви волимо?

Паулина. Погледај ме, неблагодарнице!

Анђела. Зашто да те гледам? Што ми се приближујеш?

Паулина. Гле ти ње каћиперке! Хоћу да те пољубим....

Анђела. (Одгура је) То не! Нико, да ме не дира! Нећу ничији пољубац!.... Оставите ме, оставите ме, кумим вас Богом!....

Анзелмо. (на страну другима) Мора да јој се каква несрећа догодила....

Луј. (на страну Анзелму) Погледајте је, како је бледа!

Карлота. (на страну другима) Мора да је њена пријатељица умрла.

Леандро. То је, и ништа друго.

Анзелмо. То ће и бити. Сирота Анђела, како је добра и милосрдна!

Луј̄з. То ми знамо (Сви осим Паулине повуку се на страну и говоре тихим гласом, а Паулина седи крај Анђеле, милује је и теши.)

Паулина. Авђело, немој бити така, буди храбра.... Чуј ме.... је, ли издануyла ?.

Анђела. Ко ?

Паулина. Твоја пријатељица, твоја другарица, она, о којој си нам говорила.

Анђела. А, да.... умрла је !. Све умире... и како не би ! ? И боље је тако се бар одмара и заборавља !. Сећање ! Сећање је проклество живота !.

Паулина. За Бога, не говори тако, какве су то црне мисли ?!.

Карлота. (на страну другима) Умрла је.... не рекох ли вам ?....

Анзелмо, (Карлоти) Имали сте право.

Леандро. Сви смо ми то казали ; јер шта би то друго могло бити ?

Анзелмо. Хајде, кћери, умири се.... Желиш ли што ?.... Хоћеш ли да останеш сама ?

Паулина. Хоћеш ли да се одмориш ?

Анђела. Да, преклињем вас, оставите ме саму !....

Карлота. Онда....

Анђела. Не, нећу да сам сама !. Не оставите ме !.... Каква ноћ !. Да то није био сан !.... Дон Анзелмо, да то није био сан ! ?....

Анзелмо. Живот је сан, каже наш велики песник.

Анђела. Ах, ако је то био само сан, кака радост .... Не терам вас, али ја бих да спавам, да спавам тврдим сном, но да не сањам !.... Ави ви да останете крај мене, да ме штитите ; јер се бојим, јер ме страх хвата !. Снови су гадни и издајнички, они помрачују ум, убијају вољу и вежу око врата утвораcте чворове, који даве и загушују..... Оди, Паулино, оди, загрли ме, пољуби ме, злостави ме, распусти ми косу и изгњави ме сву !.... Хоћу да се пробудим ! Да се пробудим ! (Устаје и превија се очајнички.)

Анзелмо. Тако ти милог Бога, Анђело, прибери се ! Поимам твоју тугу, јер није лака ствар изгубити своје миле.... али најзад, ниси изгубила ни матер, ни сина, ни мужа....

Анђела. Мог мужа, мог Гонзала ! Ах, Боже, Боже мој ! (пада плачући на диван.)

Карлота. Плаче, то ће јој мало олакшати.

Леандро, Без сумње.

Луј̄з. Небо и жене олакшавају се плачем.

Анзелмо. Сад треба да се повучемо. Паулина ће бити тако добра, да остане с њом, а ја ћу се доцније вратити, да видим, како јој је.

Паулина. Нара́вно да ћу остати.

Лујз. Дакле до виђења сутра. Да је не би узнемирили, ми се нећемо праштати с њом.

Леандро. Ове кризе не ваља прекидати, него треба их пуштати, да теку њиховим током... У томе имам искуства.... Ја сам своју покојну жену наравно, пре но што је пошла Богу на истину, — остављао читаве сатове да се добро исплаче...., Олакшај себи, ћерко моја, олакшај, говорах јој, па се удаљавах.... Једног дана, није могла сиротица, да олакша себи довољно, па је нађох — мртву!.... Јадна моја Асунцио!

Карлота. Збогом, Паулино!

Анзелмо. Збогом, драга Анђело! (Излазећи с осталима) Јесте ли видели, како је то осетљиво створење? Знао сам ја то, али никад, никад је тако не видех!

Леандро. Има дана....

Лујз. Кажите боље, има ноћи!

Карлота. А нарочито, има болова!

Анзелмо. А овај врашки Гонзало, ако сутра рано не дође, послаћу му једну депешу, да се пуши!....

Карлота. Мужеви не би требало да се раздвајају никад од својих жена.

Лујз. Никад.

Анзелмо. Осим кад су принуђени вишом силом.

VI СЦЕНА

Анђела и Паулина

Паулина. Сад смо саме. Анђело, драга моја, хоћеш да се разговарамо?

Анђела. Нећу!

Паулина. Али ја хоћу да знам истину!

Анђела. Истину! И ти верујеш да се на овом свету може казати истина? Кад би сви само истину говорили, наша би се срца растрзала од бола и гнушања. Кад би сви истину казали, прво би Гонзало морао признати, да је његова љубав лаж, да он сатире своју жену срамом и поругом.

Паулина. Тебе? То је немогуће!

Анђела. Није могуће, није!. Да бих сазнала праву истину, изишла сам ове ноћи...

Паулина. И сад си је сазнала?

Анђела. Јесам! Стало ме је, о, он и не слути, шта ме је то стало! Али ја је бар сад знам.

Паулина. А шта знаш?

Анђела. Да ме мори својим неверством; да ме вређа, као што може човека да вређа пријушка! Пољупце, којима он другу жену обасипа, осећам на уснама својим, као зарђало гвожђе. Кад на њих помислим, чини ми се, као да ме гује уједају и чупају за срце; као да ме је он сам ошинуо камџијом по образу!.... Ево, шта би он имао да ми каже, кад би истину говорио!. А ја на против....

Паулина. Шта би му ти казала?

Анђела. Нисам ли ти зар казала, да се истина не сме никад рећи, како можеш тражити, да ти је кажем?

Паулина. Онда ћу је ја казати у место тебе. Болест твоје пријатељице, био је само изговор....

Анђела. Да.

Паулина. Била си љубоморна....

Анђела. Била сам.

Паулина. Писмо које си примила....

Анђела. Било је писмо у ком ми се јављаше, да мој муж није отишао из Мадрида, да бих га ове ноћи, у 10 сати, могла видети, где улази у кућу Јулијину.

Паулина. А ко ти је писао то писмо?

Анђела. Један пријатељ.... не, један бедник, једна хуља, једно чудовиште! Ах, жена је тако слаба, тако подла!...

Паулина. Је ли те преварио?

Анђела. Није! Казала сам ти једном, да није!.... Видела сам га, кад је ушао код оне жене!.... Њега, Гонзала, мог Гонзала!.... Не, тај Гонзало није више мој! Њен је!... Ја немам више ништа!... Гнушам се свега. Гонзала, Енрика, себе и оне куће!.... Ох, да ми је мати жива, да могу кога загрлити, а да га не окаљам!....

Паулина. Ти си га уходила с Енриком?....

Анђела. Да.

Паулина. Из једне куће?

Анђела. Да. Из доњег спрата једне куће преко пута Јулијиног стана. Соба је била мрачна, прозори широм отворени, а ја бејах у бунилу, луда, сва у ватри, стиснувши грчевито, дркчућим рукама гвоздену ограду, као паучина, кад у проклетој мрежи чека жртву. Енрико бејаше иза мојих леђа у мраку, шапућући ми на уво: „причекајте Анђело, причекајте још мало. Сад ће доћи, тек што није дошао!....“ На улици киша падаше, као да су се облаци провалили, потоци светљаху и отицаху бујно. Ходник куће преко пута од нас, бејаше у мору светлости, а гвоздене решетке утискиваху ми образе, као да хоћаху, да ме жигошу за навек, жигом срама....

Паулина. А је ли Гонзало дошао?

Анђела. Јесте, дошао је.... видех га.... и падох у несвест.... Енрико ме је примио у своја наручја, иначе бих се стропоштала на земљу....

Паулина. Анђело, преклињем те, кажи ми целу истину!....

Анђела. Шта хоћеш више да ти кажем? Зар да ме се гнушаш, као што се сама од себе гадим, од кад је знам?....

Паулина. Да се тебе гнушам, Анђело! Али ја ти ништа нисам учинила, и нисам ни најмање крива, што си тако несретна!....

Анђела. (устаје поносито). А, ваљда сам ја крива?!

VII СЦЕНА

Анђела, Паулина, Бернардо и Енрико.

Бернардо. (јавља). Дон Енрико де Монтеверде.

Анђела. Ах, он! Паулино! (пада јој у наручја).

Паулина. Анђело! (Енрико улази, Бернардо излази).

Енрико. Извините.... опростите ми Анђело.... пролазио сам случајно овуда кад дон Анзелмо излажаше из ове куће и он ми рече, да се не осећате добро.... Дуго сам се колебао.... али се ипак одважих да уђем.... и ето ме дођох са зебњом у срцу, да се упитам....

Анђела. Како ми је? Добро, врло добро!.... И ако је то само узрок ваше посете....

Енрико. То и ништа друго.... ја идем....

Анђела. То, и ништа друго!... Кад смо се последњи пут виделн, ви сте ми наговестили, да одлазите на далеки пут.... на више година, у Америку, и држасте, да се више нећемо видети.... Свега се тога сећам као у сну....

Енрико. Госпођо, истина је све што вам рекох,... Дуго сам се борио са самим собом... али има дужности, које морамо да извршимо и ако нам тешко пада.... Горко је и тужно растати се од онога, што нам је на овом свету најмилије.... али задату реч ваља одржати, ма је искупили највећим боловима...

Паулина. Кад сте дали реч.... треба да је испуните.

Енрико. И ја тако мислим....

Анђела. Није довољно само мислити, него треба је и одржати.

Енрико. И одржаћу је! Збогом, Анђело! (даје јој руку, коју Анђела не прима).

Анђела. Збогом!

Паулина. Неко је дошао! (иде на дно).

Анђела. Ко?

Паулина. Твој муж!

Анђела. Гонзало!

Енрико. Гонзало!

Паулина. Да он је, он је!

VIII СЦЕНА

Пређашњи и Гонзало.

Гонзало. Анђело, моја Анђело!

Анђела. (одгура га од себе). Не, не, чекај! Зар не видиш ко је овде?.... Поздрави Паулину.... (с подсмехом) поздрави Енрика!....

Гонзало. Ах, извините ме, Паулино! (рукују се) Долажах као слеп....

Анђела. Истина је!

Гонзало. Драги Енриче, оди у моја наручја!

Анђела. Нитковп!.... Паулино, има ли на свету гаднијих створова, но што су људи?.... У место да се зубима кољу.... они се грле!.... Ах, да гадова светских!

Енрико. (Гонзалу) То ти од збиље кажем..

Гонзало. (Енрику) Та то је безумље!

Анђела. (на страну) Све ћу му признати!.... Нек и он трпи, као што ја трпим!.... У сраму и љубави нема никад довољно друштва!....

Гонзало. Ти се шалиш.

Енрико. Не шалим се.

Гонзало. Онда си полудео! Бегати из Шпаније, од пријатеља, од породице!....

Енрико. За навек; то је свршена ствар!....

Анђела. (на страну Паулини). Чујеш ли га? Издајица, па још глуп!

Енрико. Узалуд ти је говор, ја путујем још сутра.

Гонзало. (смејући се) Наравно, сутра па још трчећи.... Да нећеш брзим возом у Париз?....

Енрико. Да, јер се њим може путовати на све стране земног шара.

Гонзало. Онда ћемо ја и Анђела узети исти пут.

Анђела. (на страну Паулини) Паулино, шта каже?

Паулина. (на страну Анђели) Каква мисао!

Енрико. Гонзало!....

Гонзало. Да, ни мање ни више.... С тога сам намерно и дошао.... из узрока.... из извесних узрока, које ћу доцније саопштити мојој Анђели.... Зар твој пут не личи на бегство? А и ја баш мишљах на бегство, дакле бегајмо заједно.

Енрико. Немогуће!

Гонзало. Немогуће? Видећеш да ли је могуће! Кад се мени уврти у главу каква мисао, она се крвнички зарије у боре мог чела. (Смејући се) Фикс идеја, тврдоглавство, упорство, па и само лудило, све је то исписано овде моћним коничким потезима....

Паулина. (на страну) Страшан човек!

Анђела. Добро си казао, Гонзало, само, то већ није више упорство, него.... лудило!

Гонзало. Ако сам мало луд, и до тебе је кривица.,.. Ти знаш....

Енрико. Не, Гонзало, она није крива!...

Гонзало. Шта није, видећеш! Сад, био ја тврдоглав, луд, шта хоћете, сутра морамо сви троје отпутовати заједно.... у засебном вагону. О, што ће то бити путовање! Француска, Немачка, Италија, Помпејске развалине, па Рим, нарочито Рим! Није ли ти то доста? Јеси ли жељна видети Америку? Ићићемо и у Америку.... наравно сви троје: божанска супруга, заљубљени муж и верни пријатељ! О, такав се пут не јавља више!... Дивна лађа, плаво небо, зелено море, црни дим, па сјајне звезде на небу!....

Анђела. Ах, ћути, ћути!

Паулина. Анђело, шта ти је?

Гонзало. Ја описујем тако верно, да је добила морску болест....

Анђела. Да, и гађење морске болести!...

Гонзало. Ах, сирота моја Анђело!

Енрико. Чуј ме, Гонзало!..,.

Гонзало. Нећу да чујем ништа! Погледај, овде је мисао увр-нута! Дакле, лаку ти ноћ! Сад иди, морам да објасним својој жени, зашто бегамо из Мадрида.... Збогом, мој драги!

Паулина. Онда ћу и ја....

Гонзало. Како вам је по вољи.

Паулина Збогом, Анђело, збогом!

Гонзало. (Енрику) Доле чекају кола, могли бисте отпратити Паулину....

Енрико. Чуј ме!....

Гонзало. Нећу да чујем ни речи више! (Енрико се устеже). О, Боже, мој, али си налепа!.... Поштуј, барем уморног путника!.... Зар не видиш, да идем с далека пута!... Збогом Паулино, ваш вечити поштовалац и одани пријатељ!

Паулина. (рукује се) Збогом, Гонзало!

Енрико. Збогом! Учинићу.... ко зна?!

Гонзало. Хвала Богу, зној ме спопаде, терајући људе из куће (звони).

IX СЦЕНА

Анђела. Гонзало и одмах за тим два послужитеља.

Гонзало. Бернардо, Јоване! (Обојица приђу). Удалите лампе и идите да спавате, али затворите добро врата. Лаку вам ноћ! Ала су троми!.... Но, једва једном! (Затвара врата. Дворана је осветљена, само једним гасним пламеном). Сад смо једва једном сами! Драга моја, ништа нас сад више не дели!...

Анђела. Ништа?

Гонзало. Можда се неком хтело, да нас раздвоји, али није успео! Чуј ме Анђело, хоћу с тобом да се разговарам, хоћу да те молим за опроштај, хоћу да ти се на коленима исповедим, ако желиш....

Анђела. Ја те не разумем (удаљује се од Гонзала).

Гонзало. Зашто бегаш од твог Гонзала? Ах, то је слутња љубави! И ако још ништа не знаш, ти слутиш, да си могла имати разлога, да се љутиш на ме.... Али немаш узрока. Ти си ми све, и блиска срећа и дальна нада; срећа је моја, Анђела, нада је моја, Анђела; све што је лепо, Анђела, и чак и анђели на небу, зову се по твом имену, анђеле мој!

Анђела. Ћути, престани, пусти ме!

Гонзало. Не бегај од мене, пружи ми руку и чуј ме!

Анђела. Ах, света богородице!

Гонзало. Ми смо мушкиње, врло покварени, веруј ми, ја то знам. Рђави смо по природи, али нас друштво, обичаји, рђаво васпитање праве још горим. Признај да сам искрен! Пороци су наша дика, наш понос. Без порока још смо жутокљуни, и постајемо мужеви онога дана, кад у наше дамаре кане прва кап разврата. Јесам ли добро започео, и може ли човек бити искренији и смернији?

Анђела. Доиста, истину збориш.... Али остави ме.... Ти не знаш како ми глава горе, и каква се туга уселила у срце моје....

Гонзало. Пусти ме, да те у чело пољубим и ватру угасим, ходи да те на своје груди притиснем, да ти срце престане туговати....

Анђела. Не, не, иди од мене!

Гонзало. Шта ти је?

Анђела. Не знам.

Гонзало. Ал ја знам. То је слутња, да ћу ти открити страшне ствари, које у ствари нису тако опаке.

Анђела. А зар ти с твоје стране ништа не слутиш?

Гонзало. Слутим, да ћеш ми опростити. Кад жена, а нарочито жена као што си ти, не би могла да прашта, онда мора да Бог није хтео да опроштај сиђе на земљу!....

Анђела. Ја нећу да праштам, а не желим да ти мени прашташ.

Гонзало (Смејући се). Теби! О, сирота моја Анђело!... Но сад молим те, пусти ме, да ти се исповедим.... Пре но што си својом љубави прекалила душу моју, био сам као и остали.... истина, не баш са свим онакав, кунем ти се, али тек био сам покварен и то више што ме бејаше стид од осталих, да будем «целомудрен«!... Бити младић и остати непорочан, тешка је то ствар!.... Најзад, нећу да се хвалим.... био сам, као што је већи део људи: будала, која држи да је љубав и задовољство једно исто; слепац од рођења, који прогледа у мрачном углу своје собе, па видећи шкиљаву светлост кандила, мисли да је то светлост целе васионе!.... Али иде време, и он једном излази у чисти зрак и види у бескрајном плаветнилу небеског свода величанствену светлост сунца! (Смешећи се и милујући је). А, како ти се чини та слика!.... Ко, мислиш да је ово небо? Ко ли ово сунце?

Анђела. Доста, доста, Гонзало! (Устаје и хоће да бега. Гонзало је задржи).

Гонзало. Чуј ме, Анђело, и опрости ми!.... Не знам како да започнем с овим, што бих ти хтео казати.... Али част, љубав и срећа нашег целог живота, која тек сад свиће, принуђују ме....

Анђела. Зар част и љубав принуђују да се призна истина?

Гонзало. Да, увек! Ко је још о томе сумњао?

Анђела. Онда говори, па ћу после и ја говорити, јер сам и ја честита и љубим!....

Гонзало. Анђело, љубави моја! Жено скрнављена мојим гресима младости, пре но што те познадох, а не после, кунем ти се!

Анђела. Шта кажеш?

Гонзало. Чуј ме, ја љубљах или мишљах да љубим....

Анђела. Јулију!

Гонзало. Шта, ти знаш?

Анђела. Да, дознала сам....

Гонзало. Али ја је не љубим, ја је се гнушам!

Анђела. Али ја нисам никога љубила, осим тебе, ни пре, ни после!

Гонзало. Знам ја то.... Ти, да си другог љубила! Јадно моје дете!.... Ја тражим за себе опроштај, а не за тебе. Теби, ја не би никад опростио тако што!.... Кад мушкиње згреши, па се покаје, опроштај је праведан, јер је божја заповед.... Он је покајани грешник и ништа више! Но кад анђео згреши, он постаје ђаво из пакла.... Голгота је откупила мужа, а Лузбел није!

Анђела. На тај начин за ме не би било ни отпаштања, ни опроштаја!

Гонзало. Никада!.... Рукама бих те мојим угушио и на паклене муке осудио!.... Али сирота моја Анђело, што булазниш којешта.... Пусти ме да довршим.... Од кад сам се с тобом венчао, Јулија ме гони, досађује ми и прети ми....

Анђела. Даље!

Гонзало. Пре два дана дошла је ван себе од љубоморе; заклела се да ће још ове ноћи доћи да ти све изда, и да разруши за навек нашу брачну срећу, ако не будем ишао да је видим...

Анђела. Даље, Гонзало, даље!

Гонзало. Ја се побојах не ње ради, већ тебе ради.... Не бејах више у стању да издржим твој поглед, ни твоја миловања, јер ми се чињаше да те трујем својим дахом.... Немађах смелости да ти се приближим, док не оперем ову љагу своје лудости. С тога смислих овај пут, изађох из куће.... и борио сам се и мучио сам се док нисам плануо страховитим гњевом, потпиреним нашом љубављу, и упао пре једног сата у њен стан!....

Анђела. Гонзало, шта кажеш, шта говориш?! О, Боже, Боже мој!

Гонзало. Разумем и појмим твој гњев, твоје очајање.... Прокуни ме, одгурај ме, уби ме!.... Тако хоћу да ме љубиш! Тако те љубим и ја!.... Али да си ме видела мало час!....

Анђела. Мало час!....

Гонзало. Да си ме чула, како сам био горопадан, зверски, нечовек спрам те жене.... и то све због тебе!.... Казао сам јој, да једна твоја суза више за ме вреди, него сви болови човечанства.... Ове руке, које сад тебе грле, хтеле су њу да смрве.... Да, био сам свиреп и саможив, као што само заљубљени могу бити.

Анђела. О, не Гонзало, тако ти Бога не!.... То би ужасно било!.... Варај ме, вређај ме, мучи ме, као што си њу.... али не љуби ме тако!.... Моје ће срце препући, ако ме тако љубиш!....

Гонзало. Не верујеш ми?.... Знао сам ја, да ћеш ми то све казати.... Али ја ћу ти дати доказа. Још сутра морамо отићи из Мадрида, далеко, далеко од те жене!.... Ми ћемо у Француску, Италију, у Нови Свет, где ти хоћеш, а Јулија нек остане онде, где је увек била, као сенка што ишчезава, као успомена што се губи, као утвора што нестаје и пада у ништавило!....

Анђела. Аој, тешко мени!... Он није крив!... Ја сам проклета!...

Гонзало. Ћути, не говори тако што.... оди у моја наручја!...

Анђела. Гонзало, мој Гонзало, оди! (Грли га страсно). Али не! (Одгура га). Боже мој, Боже мој! (Пада онесвеснута на диван).

Гонзало. Анђело, Анђело!... У помоћ! Овамо! Брзо!... Али не, неће бити ништа!.... Проћи ће брзо.... да, мора проћи!.... Јер кад бих изгубио своју Анђелу! Ах, онда!.... Или ће ми срце препући, или ћу полудети!.... (Анђела лежи онесвеснута на софи, а Гонзало је милује и труди се, да је к себи поврати).

(Завеса пада)

(Наставиће се)

УВЕЛО ЛИШЋЕ

НОВЕЛА

Ники Гергеља.

I

Кад је у изношеном оделу са шареним шалом на раменима из године у годину ишао улицама, нико не би рекао, да је тај невољник некад, пре више година, очаравао хиљадама људи у сјајним салонима и заносио их до бурног одушевљења! На срећу, у варошици, у којој се овај сиромашак обично виђао, свакн зна његову прошлост и свуда га предусрећу с неким поштовањем. Када уздигнуте главе и одмереним кораком прође поред гостионице, редовни посетилац оставља новине из руку, уклања испред себе омиљену шољу и гура свога суседа, обраћајући му значајно пажњу на прилику, што промаче, а келнер тада прича радозналима на дугачко и на широко живот уметника, који се повукао у тишину. Не далеко одатле, у најближој улици, прође он поред берберннце; Фигаро, који стоји пред вратима, обраћа пажњу својим помоћницима и гостима на овог славног човека и сви појуре на поље, да га виде....

Лорант Ломби — тако се зове наш уметник — зна добро да је предмет опште пажње и он прима ове знаке поштовања са свешћу, којом се одликују сви велики људи. Лажна скромност вређала би само свет, на чију је милост остављен сваки уметник; ну ипак одавање почасти

он не прима претерано радосно и неумерено као дете. Таман! Тако раде мањи таленти, који се ретко славе; ко је пак навикао на сунце славе, томе његови зраци не заслепљују више очи!

Кад га некад нису одушевљавале ките цвећа и ловорови венци, које су му бацали, клицање и бурно пљескање одушевљених слушалаца — како се може сад узнемирити у својој равнодушности, кад му славу уздижу келнери и бербери! Шта је дивљење, које му указују становници ове варошице, према оном угледу, који је његова појава изазивала пре десетину година у светским варошима! Где се год појавио сви су обраћали погледе на њега, сви су скидали пред њим шешире, испрезали су му кола, опевали га и подизали му споменике!... О, то беху славна времена! Што нису до века трајала!

Да време није било тако пролазно, Лорант Ломби би још и сад ишао с краја на крај своје отаџбине као триумфатор; новине би објављивале његов долазак на неколико недеља пре, причале би пријатне анегдоте из његовог живота, публика би се гомилама тискала на његове концерте, занесене даме махале би марамама и звале га на састанке — али ах! tempi passati! Пљескање се већ одавна изгубило, ловорови венци увели, снова, славе и злата нестало. Таласаста коса младога уметника опала, еластични прсти попустили, џиновски се стас сломио, муњевито се око угасило. Већ десет година живи он у овој варошици, са успоменом на своју некадашњу славу, са својом виолином и увелим ловоровим лишћем, Друго ништа није имао. Новине, које су некад певале његову славу, он је брижљиво очувао, али банкноте, чији је велики број речито сведочио колико је некад био омиљен, није сачувао тако савесно.

Тек кад су се звезде његове славе погасиле, опазио је уметник, да човек не може живети само од ловорика. У заносу својих успеха он није приметио да може доћи време, кад на нас наиђе потреба, а у рачуну

се није никад разумевао — и тако је шакама бацао новац кроз прозор, док за њега није више ништа остало!

Сад се бедно издржавао поучавањем у клавиру и виолини; ну он је свој учитељски позив узимао врло озбиљно, са чега је по кашто долазио у јаку заваду са немузикалним слухом својих ученика и сујетом њихових родитеља. Био је тако искрен и поштен, да је својим ученицима, ако немају ни мало дара, то казивао у очи, што је уображене матере врло једило. Кад је једном једнога од својих ученика обдарио именом оне животиње, која је у зоологији више позната са свога стрпљења него лепог гласа, мати тога ученика рече:

— Кад мога сина сматрате за магарца, било би штета да га и даље поучавате у вашој великој вештини.

— И ја сам тога мњења, одговори Лорант Ломби, штета за хонорар, ма како да је мали.

— Довољан за једног — магарца, рече увређена мати, весела што је овим двосмисленим речима довела грозну животињу у склад са уметником...

Поред све своје сиротиње некада толико слављени уметник сачувао је уметнички понос и не затражи ни од кога помоћи. Његова благост ишла је тако далеко, да је чак и Мишка Чичу, старешину циганске свирачке дружине примио са одличном учтивошћу, кад га је овај посећавао. Он би му понудио своју једину столицу, а сам сео на крај од своје постеље.

— Шта је ново, Чича? упита он благом љубазношћу.

Господин Чича био је кршан гојазан Циганин; његовом елегантном црном оделу није се имало шта замерити; на прстима му се сијало дијамантско прстење; његов дебели трбушчић красио је дебео златан ланац; у руци је држао лепу «муштиклу» од морске пене, али се ипак ни пошто не би усудио да припали цигару пред овим сиромашним старцем, који је у изношеним хаљинама седео на крају постеље достојанствено као какв краљ на престолу.

— Говорите без околишења, Чича, будите слободни, соколио га је Лорант Ломби. Чиме вас могу услужити?

Господин Чича се очигледно налазио у великој забуни; имао је нешто на срцу, али се није усуђивао да то отворено каже. Најзад се прибра, намести прстење на прстима, поглади прсник, без икаква узрока погледа три пут у свој часовник «ремонтоар», па за тим дубоко уздахну и рече:

— Данас је време врло лепо.

После овог духовитог увода послужи се он говорничком лукавштином и направи велику вештачку паузу.

— Заиста, време је врло лепо, одговори Лорант Ломби добродушно.

— Биће врло лепо време за погреб, продужи господин Чича.

— За погреб? упита Лорант Ломби мало збуњен, неочекиваним обртом говора.

— Данас ћемо сахранити сиромаха Дани Петака, првог свирача циганске дружине. Зар милостиви господин није чуо, да је јадни Дани Петак умр'о?

— Не, нисам о томе ништа чуо, одговори Ломби хладно.... А и било је сувише тражити од њега да треба да је извештен о смрти неког циганина — свирача!

— Да, умр'о је, продужи Чича; сад немамо више примаша; то је велика несрећа за дружину, а радња је ишла тако добро! Да, велика несрећа!

— Сажалевам, рече Ломби љубазно, сажалевам и радо бих помогао, кад би могао.

— Заиста..? И Чича скочи са столице ликујући. Ломбију је изгледало да ова радост стоји јако у опреци са жалосном смрћу примаша... О, ви заиста можете, милостиви господине. Радња нам иде одлично — имамо посла свако вече — ја удвајам плату Дани Петакову. — Ви сте виолиниста-уметник.

— Сматрали су ме некад за таквог, прекиде Лорант Ломби хладно говор циганског старешине, слутећи да се од њега тражи нешто нечувено.

— Дакле примате? Амо руку!... Господина Чичу беше радост толико занела, да се усудио да Ломбију пружи своју руку.

— Шта? упита овај убезекнут и непомичан.

— Но, место примаша у мојој дружини.

Чича спусти пружену руку, кад виде ужасан поглед старца, који се необично брзо подиже са свога места.

— Радња иде прекрасно — удвајам плату, мрмљао је старешина у својој забуни и бризи.

— Зар сам толико пао! узвикну Лорант Ломби горко и болно.

— Молим за опроштење, промуца Чича, нисам хтео да вређам вашу милост, обећавам двоструку награду. —

— Наследник Дани Петака

Он се тужно осврте по својој соби, као да тражи оружје да убије увредиоца своје части, али га не нађе; но лице му се насмеши, кад виде господина Чичу, на коме се огледао страх, покорност, поштовање, наклоност и заштита, и постепено нестаде његове мржње .. Не, Чича ме није хтео намерно вређати! Бедник и не зна шта чини! Та зар је он у стању да појми, шта је прави вештак?

— Ви не знате, рече најзад Лорант Ломби, с киме говорите, и с тога вам праштам вашу дрскост. Ако прегледате ове венце и Лаворово лишће са њиховим тракама и златним натписима, видећете, да су мене одликовали херцози и кнезови, отмене госпође и лепе жене — између Дани Петака и Лоранта Ломби има с тога огромне разлике!

Узалуд је господин Чича још нешто муцао о прекрасној радњи и двострукој награди — Ломби остаде сталан, па шта више љутито му показа врата. Цигански примаш врати се дубоко уздишући и клањајући се.

II

Кад је господин Чича изишао из куће, намештајући прстење на прстима и остављајући у џеп скинуте ру-

кавице, обратише његову пажњу на се нека сељачка кола, која савише у улицу, у којој се налазио цигански примаш.

— Је ли ово Ламштрасе? зачу се из кола оштар женски глас.

— Да, одговори Чича.

— Станује ли овде Лорант Ломби?

— Станује.

— Хвала... Возите у двориште кочијашу, заповеди осорљив глас.

Господин Чича виде сад, како из кола изађе нека врло стара и мршава жена у старинској ношњи и са капом из каменог доба; за њом је ишло младо, бледо, сиромашно одевено девојче од 12—13 година; са кола скидоше неколико сандука, котарица и завежљаја. Он виде, како господин Лорант Ломби отвори врата на своме стану и изиђе на сусрет гостима, који све своје ствари снеше у тесну уметникову собу.

Мршава старица седе са свим слободно на једину столицу, и пре него што је домаћин и могао доћи до речи, отпоче она овај монолог:

— Ко сам ја? Удовица покојног Михела Харче; мој је муж био столар, умр'о је пре двадесет година од водене болести. Како сам се упознала са синовицом господина Лоранта Ломби? Њена мати, од како је удовица, становала је у мојој кући, ту се разболела па и умрла. Је ли оставила што после себе? Ништа до ово мало покретности, што видите. Ја сам све донела собом, нисам ништа задржала, ма да ми није платила кирију за последњи месец. Зашто сам вам довела у кућу ово сироче? Јер осим ње немате других сродника. Од куда ја то знам? Од покојне матере ове девојчице; она се увек хвалила како има славног рођака, богатог уметника на виолини, Лоранта Ломби, који станује у Ламштрасе и без сумње неће оставити своју синовицу. То као да се не слаже са свим, јер ваш стан не изгледа баш раскошан.

Али ипак ваља да нећете оставити сироте девојче. Зашто је ја сама не задржим? Јер није ништа моје, јер сам врло спромашна, а имам врло много деце. Шта треба да радите са овим несрећним црвом? Отхраните је, ако имате душе и ако се бојите Бога! Маришка, пољуби ујку у руку и владај се добро, па ће те он волети!

Девојчица дохвати руке Лоранта Ломби и пољуби их. Он хтеде нешто да одговори, али није знао шта — а не би ни имао за то времена, јер старица одмах продужи свој монолог:

— Колико ћу овде остати? Не знам ни сама! Најрадије бих још данас отпутовала! Кола сам узела само за један дан, а кочијаш је врло суров и лепо би се осецао на мене, кад би требао да овде остане дуже. Дакле не плашите се, отпутоваћу одмах! Јесте ли ми што дужни за Маришку? Да богме! Од како јој је мати умрла ја сам је издржавала, због ње сам се изложила путним трошковима; да ње није било, заиста не бих дошла у варош. Ах, ви ми то не можете вратити! Све једно — могу и чекати! Хоћете ли да будете Маришки отац? Ја то очекујем. Хоћу ли вас по који пут посетити? То не знам тачно, време ће показати. Хоћете ли ме радо опет видети? Надам се... Маришка, пољуби ујки руке и благодари му на његовој доброти.

Дете покуша на ново напад на руке Лоранта Ломби и он јој то допусти, јер увиде, да се слаб смртни створ узалуд бори против силе судбине. Шта буде нек буде. Кад је на звездама стајало записано, да треба да буде васпитач и отац једној тринаестогодишњој девојци, морао се потреби покорити. Гипка језика и разговорна старица поставила му је још тако много питања и одговорила на њих, да се морао осетити обезоружан, и с тога је хтео да неочекивани поклон с неба прими с хришћанским пожртвовањем. Само га је мучила једна помисао — како се може решити рачунски задатак, да оно што

је дотле једва за једнога било довољно, буде сад шта више довољно за двоје.

Док је он о овоме размишљао, старица испразни Маришкине сандуке, дајући јој непрестано добре поуке и журно је наговарајући, да што чешће љуби ујки руке. За тим метну на главу своју препотопску капу, пољуби Маришку у уста, загрли господина Ломби, препоручи се и одвезе се на својим колима.

Стари свирач намести детету постељу на поду, што је могао боље, а за тим при мутној светлости лампе узе да пише ноте за једног свог ученика. Лагано је певушио веселе мелодије, журно писао црне тачке и црте и рачунао, колико би могао зарадити успљеним радом. При том се и нехотице морао освртати на девојку, која је спавала. Ала је личила на њену матер! Лорант Ломби опомињао се још врло добро плавокосе, плавооке, румене младе девојке, коју је некад жарко љубио; али она није љубила њега и радије је пошла за његовог брата. Старе одавно успаване успомене и осећаји на ново се пробудише у његовој души. Сад је и она умрла и пропала! И ово дете што спава, које никога на земљи нема, треба он, без имања, сиромашни просјак да спреми за живот! Пупољак, који се приљубљује уз развалине!

Лорант Ломби одгурну на један пут ноте испред себе и журно устаде са свога места. Једна мисао обузе му целу душу — узалуд покушава да је се отресе. Она овлађује њиме све више и више. Затвори очи, и опет види насмејано лице Чичино; запуши уши, па опет чује примамљиву понуду на двоструку награду. Узалуд се труди да се извије из загрљаја полипа, који га обухвата — све се више и више заплеће и снага, да се противи, постепено га са свим остави.

Он скиде венце и лаворово лишће са зидова, сложи лепо траке и стаде још један пут читати за њега тако ласкаве натписе, за тим — за тим баци све поврће славе у један сандук у углу и закључа га. На новом путу,

којим је сад хтео да иде, негдашњи знаци победе и сјаја ништа не вреде!....

III

Лепо уређен стан, у коме човек свуда наилази на трагове имућности, и љупка, насмејана, говорљива домаћица, осамнаестогодишња млада девојка — први свирач Чичине циганске дружине често је говорио у себи, да је то био добар геније, који му је световао да прими примашеву понуду пре пет година. Лорант Ломби жртвовао је истина свој уметнички понос, своје поуздање, па шта више и поштовање себе самога, али је ради Маришке радо поднео све ове тешке жртве Дете је постало дивна девојка; и што је више успевао овај девојачки пупољак и развијао се у красан цвет, њен се поочим осећао све срећнијим. Од како је имао плату од примаша, отпоче он да полаже нешто и на пријатност и угодност живота, што је пређе поносито презирао; речитост Маришкина учинила је, те је Ломби, као и сваки филистар, радо добро јео и пио, после ручка спавао, лети путовао у купатила и много полагао на лепо одело — у кратко примио навике и обичаје обичног човека

Каква се то промена са мном догодила! помисли он један пут. Чиме ме је очарала ова девојка тако чудновато! Каква ме тајанствена сила привлачи к њој! Радо бих према њој показао нежне осећаје оца, заштитника — али не могу. Кад је она близу мене, збуним се као да сам дете... Шта то значи?

Он би још чешће покретао ова питања, да у том тренутку Маришка, коју је он пажљиво посматрао, није поруменила. Његовом оку није измакао пурпурни жар и у истом тренутку угледа он на пољани, баш у правцу Маришкиног обореног погледа, неког младог човека. Кад која девојка поцрвени, а у њеној се близини налази какав млад човек, онда је врло јасно, да између њих двоје постоји нека узрочна веза. Лорант осети јак бол у срцу...

Али не, то не може бити! мрмљао је он; лудо је и помислити на то. Младић је мој гост, мој најмилији и најбољи ученик, од кога мислим да створим доброг вештака... Шта је то? Да нисам заљубљен? Не, не! то не може, то не сме бити! Зашто бих и био љубоморан?... Зар њено није да љуби, да буде жена?... Али ја то не могу трпети, ја не могу да живим без ње!.... Да ли сâм да се оженим њоме?.... Безумље! Па ипак, зашто да је безумље? Колико је мени година?.. 55!... А њој?... 18 година!... Да, безумље! На то не могу више ни мислити.

Да, кад би то само зависило од наше воље! Зелених очију наказа, љубомора не могаше се више истиснути из његове душе. Она га је мучила пакленим мукама и није га остављала никад, ни дању ни ноћу. Чак и кад је својим ученицима давао часове из музике, била је она ту; чинило му се, да у сваком акорду чује њене дивље тонове; а кад је као примаш Чичине дружине свирао за игру у каквом локалу или каквој башти, кезила се на њ' ова неман.... Како дивно пристају једно уз друго млади парови, играчи! Између њега и ње нема готово никакве разлике у годинама.... Хахаха! Како се у слатком заносу грле, цвет се нагиње цвету, — а ја сам међу тим сува грана; шта тражим ја међу цвећем! И он је свирао игре тако ватрено, тако страсно, тако заносљиво лепо, да је распалио целу дружину, и Чича мораде признати, да за таквог свирача није сувише чак ни двострука плата.

Тако је протекло више недеља, а Маришка није ни приметила, какве су муке раздирале душу њенога поочима. Она беше чила, ведра, весела девојка, а поглед јој није био психолошки особито оштар. Кад је Лорант био зловољан и до крајности нервозан, она је мислила, да га је уморила ноћна свирка или да је имао неприлика са својим ученицима. Само јој је пало у очи, да јој је стриц нарочито узбуђен и узрујан, кад се с њом разговара

његов најмилији ученик, млади Леринц Береги, који је врло воли. Шта ли је господину Ломбију?!

Али на скоро дознаде томе и узрок. Кад је једно после подне хтео да иде на неку свадбу; Лорант затеже на виолини жице тако јако, да све попуцаше.

— Идем да донесем нове жице, рече Маришка услужно!

— Није потребно, одговори Ломби и баци виолину; нећу да идем на свадбу.

— Не? Али како ће се моћи играти, кад нема прве виолине?

— Не тиче ме се. Ја не волим свадбе!

Маришка га погледа убезекнута; не усуди се да одговори, премда се није никако слагала с његовим назорима.

— Волиш ли ти свадбе? упита је он отегнуто.

— Волим, одговори Маришка, чудећи се овом неочекиваном питању.

— Би ли радо играла на својој свадби?

Она не рече ништа, него сва поруменн и стидљиво обори очи.

— Би ли се радо удала?

Маришкино лице беше облила румен и за сва блага на свету не би се усудила да погледа у стрица. Баш то исто упитао ју је јуче, у четири ока, Леринц Береги, па и јуче је поруменила и није била у стању да одговори.

— Маришка, настави Лорант Ломби, сећаш ли се још оног дана, кад си први пут дошла к мени. Знаш ли, да сам се тада зарекао да свој живот посветим теби, твојој срећи? Знаш ли да сам теби за љубав принео на грозну жртву свој уметнички понос? Па реци ми сад, Маришка, да ли сам одржао свој завет и да ли сам учинио све, да те усрећим?

У место сваког одговора она се саже и благодарно га пољуби у руку. Лорант је нежно привуче себи.

— Волиш ли ме Маришка, упита је он, готово изван себе.

— Из све душе!

— Хоћеш ли да ме усрећиш?

— То од срца желим, рече она са свим безазлено.

— Хоћеш ли да ми будеш жена?

Маришка пребледе. Плашљиво и бледа од страха она погледа у лице свога стрица. Зажарене очи, уздрхтале усне — оне објаснише све; женско одмах познаде демонску страст љубави.

— Хоћеш ли да ми будеш жена? упита Лорант Ломби по други пут.

Прво питање уплашило је дете, друго је чула захвалност и милосрђе женско. Ова промена била је дело једнога тренутка; у тренутку изађоше пред њене духовите очи све слике доброте, љубави и пожртвовања њеног поочима — и тај тренутак био је довољан, да реши њен избор.

— Хоћу, рече она лагано.

Колико самоодрицања, пожртвовања, благодарности и горчине беше у овој једној речи — па ипак ни дрхтање гласа, ни грчење њених усана не издаде страховиту борбу, која је беснила у њеној унутрашњости! Само се плашљиво повукла испред овог старца. Она је могла да савлада свој разум, своје срце, око, лице, али не и онај нехотични ужас, који ју је обузео и њено цело биће потресао...

Лорант Ломби није имао очију, да види ову душевну борбу. Снажна грозница која га је мучила од неколико недеља, беше достигла врхунац и у своме делиријуму он није видео праву истину, него само слике врућице — и ове слике представљале су му само ведро блаженство, вечито плаво небо и меку утрину, која се блистала на сунцу. У овом ружичастом расположењу проведе он

дан и пожели својој заручници добру ноћ. Својој заручници!... Он се трже, кад је назва «заручница». Да ли из среће или из страховите слутње?... Кад остаде сам, живци му се постепено умирише и пред очи му изиђе слика његовог ученика, чији је поглед облио руменилом Маришкино лице. Он не могаше да спава. Ужасна помисао, да та девојка не љуби њега, него Леринца Берегп, није га остављала. Само осећање захвалности натерало је Маришки на усне пристанак, али њено срце припада другоме, оном лепом младићу, с којим она тако радо разговара и који је увек распали... Ова мисао мучила му је мозак.

Авет љубоморе и тешког очаја није му дала мира; хтео је да још те ноћи буде на чисто, да ли је његова претпоставка основана. Хтео је да прислушкује Маришку у сну, да јој измами тајну. Лагано, обазриво, као какав лопов, увуче се он у собу, у којој је Маришка спавала... Пипајући у мраку, он удари коленима о неки тврд предмет; даље није могао, упали свећу и познаде онај стари велики сандук, у коме су још од пре пет година лежали његови увели лаворови венци и траке. Готово је и заборавио, да је икада имао такав намештај.

Радозналост га натера да отвори сандук. Увело лишће необично пршташе, кад га је додирнуо; он извади најгорњи лаворов венац; трака на њему беше већ избледела, али је ипак још могао да прочита запис. Затим извади редом све знаке свога успешног уметништва, и опет изиђе преда њ у живој успомени онај тренутак, кад се после тешке душевне борбе за свагда растао с лаворином... Опало, суво лишће као да стаде на један пут да говори и да му пребацује, што га је тако дуго занемарио. Он поцрвене и, постиђен, обори очи... Увело лишће није хтело никако да ћути, оно му је шапутало на уво: Као што си се одрекао части и славе и овде ме затворио, тако се сад одреци твоје будаласте љубави,

ако нећеш да твоја прва жртва буде некорисна и биће, ради кога си се са мном растао, буде несрећно..

Он журно шчепа све венце и траке и врати се у своју собу. Пребацивања, која је мало час чуо од својих старих пријатеља, мучила су му душу, јер су му изгледала умесна. Друштво увелог лишћа очара га постепено благотворно; поврати му се старо достојанство и некадашњи уметнички понос, када је још са шареним шалом на раменима, ишао поносито као какав краљ. На ново се попе на ону олимписку висину, на којој умукну мале људске страсти и влада вечита хармонија.

Кад се Маришка у јутру пробудила и плашљиво му пришла, он јој са свим мирно рече, да јој враћа дату реч, пошто мисли, да она не љуби њега него Леринца Береги. На скоро предаде он у наручја младом човеку Маришку, која је плакала од радости, изненађења и страха. Примашу Чичи пак јави да му отказује место примисте у дружини и да ће само још један пут свирати, и то на свадби своје кћери, да тога свечаног дана циганска дружина својим трудом стече себи части. Узалуд му је обећавао Чича шта више троструку награду — он остаде сталан.

После свадбе Маришкине појавио се Лорант Ломби опет у изношеном оделу и са шареним шалом на раменима, као некадашњи поносити уметник, који налази да је са свим појмљиво, што људи гледе за њим и зачуђено га показују странцима као највећу знаменитост у варошици.

Душан Л. Ђокић.

СРБИЈА НА БЕРЛИНСКОМ КОНГРЕСУ

(Свршетак)

«По несрећи — вели г. Ристић даље — ствар се заплете још једном околношћу.

«Кад је Биконсфилд пристао да се санџак Софијски придружи Бугарској кнежевини, он је резервисао Конгресу право, да изнађе и задржи Турској стратегијске границе са те стране.

«Руси су мислили да ће ове резерве пасти; но кад Инглески министри примише из Лондона извештаје да се тамо, у круговима њихових пријатеља, осуђује концесија Софије, Биконсфилд тада тек навали постојано да своје резерве оствари.

«И гроф Шувалов и ђенерал Бобриков упућивали су ме да и сам настојавам како би Инглези напустили своје резерве, *па би они онда нама оставили на истоку све до границе пашалука нишког.*

«Но нико није хтео да прими на себе посредовање да ова питања изравна. И Андраши и Вадингтон нађоше да она не стоје *ни у каквој свези.* А и сам бојао сам се, да би могло посредовање на нашу штету испасти, па нисам ни наваљивао, јер ако би се из посредовања изашло безуспешно, онда постаје извесно да ми имамо да плаћамо губитке, које би руска дипломација претрпела на истоку и југу софијског санџака.

«Да би се избегле веће штете, начини се споразумљење између Андрашија и Шувалова, да се Бугарској остави до Цариброда, *али да Србији остане срез Трнски.* И Бобриков се у истоме духу мени изразио; но ја сам и код грофа Андрашија и код Руса и код представника француских, талијанских и немачких постојано доказивао права Србије на цео крај Пиротски до граница паша-

лука. Јер није било моје да попуштам; доста је што морамо примити све, што се на нашу штету и преко наше воље реши.

«Кад ствар изиђе пред политичну и војну комисију, већином буде решено, да се, односно Врање остане при првом решењу (Кончул-Лужане) а односно Пирота, да Цариброд припадне Бугарској, а Трнски срез, да би се обезбедио Србији, обележи се граница: «Од Грлске планине два километра северно од извора реке Дивљанске и Кукавичке, држећи се тако у правцу низ Лукавичку реку (т. ј. два километра од ње, пут би остао Србији) до села Жељуше, где граница ниже тог села пресеца пут и Нишаву, па се протеже скоро у правој линији између села Дојкинаца и Сенокоса на планину Радочину».

«Истог дана, 26 ов. м. ствар се изнесе и пред конгрес, где се најпре узме у претрес питање о граници Софијској. Руси изгубе на југоистоку Ихтиман, а на југозападу Џуму (Рилску планину спасе Рилски манастир). Гроф Шувалов онда се окрене да тражи накнаду. Председник га позива да формулише предлог, и он с места тражи у накнаду до Цариброда (закључно) *и срез Трнски!! ма да је обећао да га неће захтевати*! На примедбу која му је учињена у овоме смислу, он одговори, да је он претрпео велике губитке, па мора и захтевања о накнади раширити; да су питања у свези, и да Бугари имају права по народности и на сам Пирот. Кад му се одговори да Срби примају гласање, он одврати да су Срби отерали из Пирота владику, па кад нема никога да руководи народ, они примају гласање.

«Кад препирка узме живљи тон, стане посредовати председник својим начином. По свему што сам о председнику конгреском чуо, ја га замишљам као да на конгресу држи бич у руци. Он повиче љутито «Зар мир света да зависи од српских граница? Андраши ограђује се и захтева Трн за Србију; ствар се упућује комисији да

нађе границе, да их реши *по већини* и више пред конгрес не износи.

Остало је било још питање о врањској граници.

Ево како ми сам гроф Шувалов приповеда ток ове ствари на конгресу: «Енглези су остали постојани при захтевању да се Турској остави теснац грделички, па су јако наваљивали на конгресу; ми смо вас бранили. Председник је опет почео био да се узнемирава, па опет примети да он неће да чује ни за име тога места (Грделица) а камо ли да му потчини «мир Европе». На то му Андраши приступи и после говора, Бисмарк преда ствар на гласање. Већина је била *велика за вас* (т. ј. границе Кончул-Лужане), но Енглези опет не пристану. После неке дискусије предложи Сен Валије да се и ово питање упути војној комисији, да му она обележи границе, држећи рачуна од жеља инглеско-турских, али да свакојако Врања остане у српским рукама. Председник прими но тако да и то питање не долази више пред конгрес, већ да се у комисији прекине».

«Тако ми дакле приповеда сам Шувалов, да су нам Аустрија и Француска спасле Врању.

«Важно је да знамо како он сам објашњава своје држање у питање о Пироту: «Моја влада, говораше ми он *јуче*, полагала је велику важност на тај крај, а *не знам зашто*. Јасам имао налог да га браним, но ударао сам јако на отпор аустријски. Ваш предлог *о гласању* нисам могао из *начела* примити. Видећи да *нећу моћи успети од Аустријанаца*, да извршим налоге моје владе, предложио сам јој *комисију европску*, но њу нису хтели примити *ваши пријатељи* (Аустријанци и Французи). Кад сам претрпео у софијском санџаку веће губитке, но што сам и претпостављао, ја сам онда у име накнаде захтевао и Трн.„

«Ове речи не требају коментара. Да није Андраши захтевао гласање за Врању под притиском љутње председникове, могли бисмо изгубити све до Грделице, јер познавање места ових није јака страна конгресних чла-

нова тако да се могла чути жеља да *и Грделица буде турска и Врања српска!* Исто тако следује јасно из речи руског пуномоћника да он не би ни од захтевања Пирота одустао да није ударао на отпор аустријски, те би се без сваке сумње остварио пројект генерала Бобрикова, по коме би наша источна граница ишла од Св. Илије, на Снег-поље, па поред Ак-Паланке на Пандирало!

У речима главног руског пуномоћника налазимо у исто време и одговор на *ваш телеграм* од 22. ов. м. где питате „која би наша граница била без закључења конвенције?“ Она би ишла од прилике *са Голака на Лесковац, па поред Ак-Паланке на Пандирало.*

„Све је то не само избегнуто, но, узимајући у оцену тегобе, на које смо ударили, нама се чини, да се не можемо на исход жалити. Никоја друга државица источна није имала да се бори са тако јаким и испреплетаним препрекама, као ми. Докле су интереси грчки долазили у сукоб само са турскима, румунски само са руским, црногорски са турскима и аустријскима — наши су се интереси сукобљавали и са турскима, и с аустријскима и са рускима као што се Руснма чињаше. И опет овде, и у круговима конгреским и у круговима друге дипломатије, влада уверење да је Србија на конгресу прошла боље од свију ових државица. То је убеђење са којим и ја одавде полазим.

„Докле је Св. Стефански уговор доносио Србији 154 квадратне миље земљишта, Берлински уговор обећава јој добитак од скоро 50 квадрат. миља више, јер, по прорачуну г. потпуковника Драгашевића, наша нова територија износи 197 квадратних миља. А да смо и у погледу на природу земљишта, као и на број становништва у несравњено већем добитку, то је неоспорно.

„*За овај не мало повољан исход нашега питања на конгресу имамо у првом реду да захвалимо потпори Аустријској*, с којом смо се за времена ставили у добре односаје, па у одсудном тренутку и неке жртве принели закључењем конвенције: дужни смо даље захвалити се

такође и тако званим неутралним силама, а међу њима понајпре Француској, чији нас је први пуномоћник министар Вадингтон не мало обвезао.

«Ја немам потребу да додајем да нам ни руска потпора није *изостајала* у свима питањима *изузев* наше нове *источне* границе — —»

Сиромах г. Ристић! Пошто је морао да исприча онако горке доказе о безграничној љубави званичне Русије према њеном верном савезнику и обожатељу, према Србији, доказе, за које у својој резигнацији вели «да им не треба никаквог коментара» — он је срећан и мрвицом утехе да нам руска потпора није «изостајала» (кад већ није хтела да предњачи) онде, где би Србија и без те потпоре добила оно што је добила.

Међутим Србија још не беше готова на Берлинском конгресу. Као што је Српска Влада и сама предвиђала, није изостало а да се на конгресу не узму у претрес и питања *о преношању* сразмерног дела *турских државних дугова* на земље, којима је конгрес признао независност.

Било је решено на конгресу да се дугови пренесу сразмерно не само на приновљено земљиште, које добијају Србија и Црна Гора, но да се још, односно Србије и Румуније и на трибут, који су дотле плаћале, удари сразмеран терет путем *капиталисања*. То је начело при решавању заступао нарочито Биконсфилд разлозима, који су смерали да дају опомену другим провинцијама, да не мисле да ће се отрзањем од Турске, моћи и дугова државних ослободити. Решење ово у толико је лакше прошло, што су кредитори Турске изјавили да су, дајући Порти зајмове, узимали у рачун све њене дохотке, па и трибут Србије и Румуније.

«Кад сам — вели г. Ристић у своме XIV писму г. Јеврему Грујићу, од 30-ог јуна 1878 — за то закључење сазнао, ја сам неким члановима конгреса изјавио да се закључењу *односно трибута* неће покорити ни Србија, а уверен сам ни Румунија, јер Порта нама није продала

независност, но смо је ми оружјем извојевали, и да турски дугови не стоје ни у каквој вези са нашим трибутом. итд 28. ов м. говорио сам у томе смислу и грофу Шувалову, рекав му изриком *да се без новога рата то закључење конгреско неће моћи извршити* и да оно није ништа више но клица за нове заплете на истоку, да сам уверен, да ће моје речи најпотпуније одобрити и Књаз и цела земља. Руски пуномоћник остао је под утиском мојих речи, те им сутра дан даде добру след.

Синоћ, 29-ог, приступи ми он у једној прилици и радосно ми рече да је срећан био учинити *данас* једно добро дело за нас. Кад се т. ј. при читању текста уговора дошло до члана који преноси сразмеран део дуга турског и на бивше трибутарне кнежевине, Србију и Румунију, гроф Шувалов каже ми да је узео реч и приметио да он није тако разумевао ствар, да не може пристати да се дугови турски простиру и на трибут, но само на приновљено земљиште. Гроф је доказивао да су кнежевине извојевале себи независност, и да по праву победилаца већ имају независност. Солзбери стаде спорити победе румунске и српске, напомињући да он зна само за победе руске. Гроф Шувалов одговори му да су Румуни отимали батерије, а Срби да се налазе на турском земљишту; поврх свега да би таково решење могло остати као клица за нове заплете, јер сумња да би му се кнежевине покориле. Француски пуномоћници потпомогну руске, њима се придруже талијански па најпосле и аустријски, те тако падне пређашње закључење, у колико се капиталисања трибута тиче.

На тај начин било је предупређено, те је од нас отклоњен један нов терет или један нов заплет. Ја држим, господине, да ће ово бити моје последње писмо из Берлина, јер чим дођем до докумената, за које сам учинио кораке, ја ћу, у име Бога, поћи кући а то ће, надам се, бити у недељу по подне.

При закључењу имам да додам да сам од стране двора трактиран подједнако са представницима других источних држава, биле оне до сада независне или не. При отварању конгреса ми нисмо били позивани на ручак *заједно* са члановима конгреса, но доцније *за себе*; а сад на дан закључења конгреса, даје се у двору ручак члановима конгреса, на који смо и ми позвани».

Питање *о капиталисању трибута* тако је важно да је вредно зауставити се на њему још мало. Опширније него у своме последњем писму из Берлина, говорио је г. Ристић о том питању у тајној седници Народне Скупштине у Крагујевцу. Дотично место налази се на стр. 24—27 његове беседе («штампане само за званичну употребу» 1878) и гласи овако:

«Кад је решено у конгресу (у VIII седници, 16/28 Јуна) да се призна Србији независност, први пуномоћник турски, Каратеодори-паша, предложи да се трибут, који је Србија Порти плаћала, капиталише, па сума отуда добивена положи у царску касу у року који би се одредио. Капиталисати трибут значи узети годишњу суму, која је Порти плаћана, као годишњи интерес, па пронаћи капитал од интереса. Количина интереса одредила би количину капитала.

«Предлог овај, нашавши отпора само од стране пуномоћника руских, био је услед наваљивања другог пуномоћника инглеског скоро усвојен, јер је решено да се уступи комисији за редакцију, а овој су упућивана само она питања, која су у основу решена била, па је остало да се само стилишу.

«У седници X-ој $\frac{19 \text{ Јуна}}{1 \text{ Јула}}$ учињено је исто такво закључење и у погледу на Румунију, но као што закључење учињено истога дана и о Бесарабији, није задовољавало румунске пуномоћнике, ови су, зловољни, сутра дан отишли кући. На мене је дакле самога пала коцка, да покушам отклонити терет један, који је претио заједнички и Србији и Румунији.

«Ја сам одмах представио пуномоћницима, код којих сам мислио да ћу наћи заштите, и теретност и неправичност обвезе, коју нам на конгресу спремају пуномоћници турски и енглески. «Овај је терет — представљао сам — пре свега неправедан, јер Србија није дошла пред конгрес да купи своју независност, но ју је извојевала, а да ју је хтела куповати, она се не би излагала рату, и његовим крвавим и скупим последицама, но би се пре рата упустила с Портом у погодбу. Даље, овај терет не би могла Србија ни поднети данас, после толике изнурености, коју јој је донео рат, вођен и за независност. Конгрес би дакле донео решење не само неправедно но и неизвршљиво, а ако би га хтео учинити извршљивим, он би морао у исти мах одредити и војску, која би његово решење силом егзекуције извршила.

«У сваком случају, закључење конгреса или би било илузорно, или би оставило клицу за нове сукобе између Србије и Порте, а то не може желети конгрес, који се састао да утврди мир на истоку, уклањајући са његова земљишта све узроке сукобима.

«Ја смем, господо, слободно рећи, да сам био срећан, што су моји кораци нашли одзива, који је од наше земље отклонио тежак један терет. Држале су се већ последње седнице, у којима је комисија за редакцију подносила стилизован у целости инструменат мира. Чланак о капитализацији трибута српског и румунског, прочитан у XVIII-ој седници $\frac{29 \text{ Јуна}}{11 \text{ Јула}}$ гласио је: *Трибут српски румунски, биће капиталисан а представници сила у Цариграду одредиће суму овог капиталисања у сагласности са В. Портом*»

«Лорд Солзбери ступи на браник капиталисања. Он налази у овом предмету два питања: питање трибута по себи, и питање интереса поверилаца Портиних. Односно трибута, налази Лорд, да он није откупљен великим жртвама, ни великим победама. Да су Румуни и Срби заиста били победоносни, трибут би био откупљен, но

у ствари је Русија победила отоманску порту. С друге стране трибут је део залоге повериоцима отоманским, који им се не може одузети.

«Против ових назора устао је најпре и најпресудније кнез Горчаков. Он је наводио да није било ни речи о капиталисању, кад је проглашавана независност Румуније и Србије; он их сматра као слободне од свију обвеза, осим обвезе на увећани део свога земљишта, на који би пао један део дуга. С друге стране, ако би тај терет пао на књажевине, оне би тешко нашле потребне суме, те би обвезе биле веће но што је данак, од кога би се имале откупити.

«Кнеза Горчакова потпомагао је снажно гроф Шувалов. Он је нарочито обарао разлоге Лорда Солзберија, да војске румунска и српска нису имале војних успеха, подсећајући да је румунска војска отела више редута на Плевни, а војска српска да је заузела и да и данас заузима један део територије турске.

«Питање се са свим окрете у нашу корист, када француски министар Вадингтон изјави да се придружује мишљењу руских пуномоћника, наводећи да су Србија и Румунија сјајно суделовале у рату. Не мање снажно узео нас је у одбрану и гроф Андраши. подсећајући да је Свето-Стеванским уговором Румунији и накнада ратних трошкова у изглед стављена била. па да је конгрес остао стран овој одредби, исто тако као и сличном захтеву који је Србија формулисала (на име односно штета учињених паљевином и опустошавањем пограничних округа 1876 године). У опште. с погледом на то, што би решење, да се трибут капиталише, изазвало нове тегобе у тренутку, кад се ради, да се угуши свака клица нових заплета, конгрес реши: *да се укине чланак пројекта о капиталисању српског и румунског трибута*»

Оволико из беседе г. Ристића у тајној седници Нар Скупштине.

Да су Румуни одмах признали услугу коју је г. Ристић, овим својим заузимањем, да не буде капиталисања трибута, учинио и Румунији, доказују нам и румунски листови из оних дана.

Тако румунска *«Преса»* у своме 154 броју, од 14 Јула 1878 вели о овој ствари:

«Али још нешто више могло нам се догодити. Пошто су примљени у конгресу, г. г. Брађано и Коголничано, не поклањајући никакву пажњу решењу питања о трибуту, нашли су за умесно да одмах оставе Берлин, и да се врате у Румунију не свршивши посао. Док су се наши изасланици враћали у Букурешт, дотле се у Берлину редигирао протокол конгрески, и између других питања о Румунији наређено је и то, да се годишњи трибут, који смо плаћали Турској, капиталише, и да та сума падне као дуг на нашу земљу. Ову судбину требала је да искуси и Србија. Али министар Ристић био је присутан, и ма да је посао готово већ свршен био у смислу капиталисања, представник Србије, протестујући свима силама, показао је страшну неправду која би се учинила двема државама, које су откупиле свој трибут и сувишном крвљу својих синова, који су пали у рату. Онда конгрес признаде неправедни и нелогички свој поступак, и чланак о капиталисању трибута, који је шта више и сам «Романул» штампао, би избрисан из уговора Берлинског».

На овај чланак «Пресе» службени «Мониторул» од 25 Јула покушао је да брани румунске изасланике. На то је «Преса» у бр. 165 од 28 Јула 1878 одговорила:

«... Али што ми подржавамо то је: да г. г. Брађано и Коголничано нису довољно радили, да је уверавање које им је дато, сувише неозбиљно било, да се питање решавало тек пошто су они отпутовали били. Дебате су биле доста живе, и само услед енергичног протестовања српског изасланика, само услед његовог похвале достојног држања, кажемо, конгрес је решио *да се избрише из уговора* капиталисање трибута румунског и српског.

«Остаје дакле *да ми благодаримо за то што је избрисано капиталисање румунског трибута из Берлинског уговора не г. г. Коголничану и Брађану него српском министру г. Ристићу*».

Остаје нам још да видимо шта је г. Ристић радио у Берлину односно *исправке наше границе на Тимоку*, и односно острва на Дрини. Жеља Србије да јој се исправи граница на Тимоку, показала се, одмах с почетка конгреске радње да је без сваког изгледа. Пошто су Бугарској биле сведене границе на Балкан, никоја сила није смела узети на себе да тражи и да се и у томе обиму ма и најмање што крњи од Бугарске.

Кад је г. Ристић о томе проговорио пуномоћницима Русије, они су му тако класично одговорили, да морамо то неколико речи верно цитирати из петнаестог писма његовог (од 1. Јула 1878) господину Јевр. Грујићу:

«Руси су ми казали да исправка границе код Великог Извора није немогућна ствар, но да је то наше, српско-бугарско, унутрашње питање, које ми, **по одобрењу Царевом** можемо и сами међу собом расправити!»

Дакле још у Берлину, још под утисцима једнога конгреса, који јој је отео већину тековина њеног великог рата, званична Русија се жерира као Сизерен Бугарске, који има права да јој допусти да нешто од свога земљишта уступи другоме! Они исти пуномоћници Русије, који су од Срба онако очајно отимали Пирот и који су им отели Трн, обећавају г. Ристићу да ће, ако се буде добро владао, по одобрењу Царевом, добити исправку границе код Великог Извора!

Difficile est satyram non scribere!

Г. Ристић имао је на уму и острва Дринска, јер ако би се корито Дрине узело за међу, могла би Србија изгубити Бујуклића аду и друга острва што леже близу босанске обале. У том циљу он је одмах с почетка у нацрту границе (који смо напред саопштили) тражио да осигура Србији острва Дринска. 30-ог Јуна писао је.

по истој ствари г. Ристић пуномоћнику Русије барону *д'Убрилу* овакво писмо:

«Господине Бароне,

Ја сам имао част да обратим пажњу В. Прев. на потребу да се не погреши у тексту ограничавања Србије, да се у њему помену *острва Дринска*, која су наша, јер ако редакција не буде са свим тачна, бићемо изложени да доцније с тога имамо тешкоћа.

Пошто се Ваше Превасх. налази у редакционом одбору то би га замолио да у текст унесе отприлике овакву реченицу:

««Граница Србије иде коритом Дрине обухватајући она острва која су и до сада припадала Књажевини, и остављајући Србији Мали Зворник и Сакар.»»

Ја држим да је Ваше Превасходство у своме благовољењу већ усвојило какву подобну редакцију, али знајући да сте у великом послу, помислио сам да ћу добро учинити ако Вас овим потсетим.

Примите и т. д. Ристић.»

Услед једног корака који је учинио изасланик Србије конгрес је решио да се представницима земаља, о којима је решавано, преда *поверљиво* извод Берлинског уговора, у колико се њих тиче.

г. Ристић примио је тај одостоверени извод који се тиче Србије 2-ог Јула 1878 и одмах га је у свом XVI писму послао г. Грујићу са том примедбом, да се пре ратификације Берлинског уговора, ни тај извод не може предавати јавности, јер се сматра да пре те потврде, уговор нема никакве важности.

Чим је тај документ експедирао, г. Ристић је отпутовао из Берлина 2-ог Јула 1878 известивши о томе Књаза Милана депешом.

Сам тај документ гласио је овако:

«Према једној одлуци Конгреса, Кнез Бисмарк, Канцелар Царства, има част да поверљиво и официозно

пошље Његовом Превасходству Г. Ристићу, министру спољних послова Његове Светлости Књаза од Србије, приложену аутентичну копију одлука конгреских, које се тичу Србије.

Берлин $^{1}/_{13}$ Јула 1878. —

«*Копија Конгреске одлуке о Србији.*

«Високе уговорачке силе признају независност Србије, под условом који је у следећем члану.

У Србији, разлика религиозних веровања и конфесија неће ни за кога бити сметња да ужива сва грађанска и политичка права, нити ће ико због њих моћи бити искључен из ма какве јавне службе или почасти, нити ће ико с тога моћи бити ограничен у вршењу своје професије или индустрије у ма коме месту у земљи.

Слобода спољне практике свију верозакона биће осигурана не само онима који су родом из Србије (ressortisants de la Serbie) него и странцима, и никаква сметња неће се моћи чинити ни јерархијској организацији разних вера, нити њиховим одношајима са њиховим духовним старешинама.

Србија добија територије закључене у овом ограничењу:

Нова граница иде за садашњом уз корито Дрине, од њеног слива са Савом, остављајући књажевини Мали Зворник и Сакар, па наставља старом границом Србије до Копаоника, од кога се одваја на врху Канилуг. Одатле она иде најпре западном границом Нишког санџака, контрфорима Копаоника, гребенима Марице и Мрдар-планине, на којима је вододелница Ибарског и Ситничког басена с једне и Топличког с друге стране, остављајући Преполац Турској.

Одатле она скреће на југ вододелницом између Брвенице и Медвеђе, остављајући цео басен Медвеђе Србији, иде гребеном Голака Планине (вододелницом између Криве реке с једне и Пољанице, Ветернице и Мораве с друге срране, до на врх Пољанице. За тим она иде

контрфором Карпине планине до слива Коњске са Моравом, прелази ову реку, пење се вододелницом између потока Коњске и потока који се улива у Мораву код Нерадовца, да се дохвати Планине Св. Илије над Трговиштем. Од те тачке она иде гребеном Св. Илије до брда Кључ, и пролазећи преко тачака које су на карти обележене са 1516 и 1547 и преко Бабине Горе, излази на Црни Врх. Одатле т. ј. од брда Црног Врха нова граница се поклапа са границом Бугарске, то јест :

Гранична линија иде вододелницом између Струме и Мораве преко врхова Стрешера, Вилогола и Мешид-планине, одатле на Гачину, Црну Траву, Дарковску и Драјницу планину па на Дешчани Кладенац, даље вододелницом Високе Сукове и Мораве право на Стол. Одатле се спушта да пресече друм из Софије у Пирот на хиљаду метара северозападно од села Сегуше (Жељуше?). Одатле се пење правом линијом на Видлич-планину, а одатле на брдо Радочину у Коџа-Балкану, остављајући Србији село Дојкинце а Бугарској село Сенокос.

Са врха брда Радочине граница иде на северо-запад гребеном Балкана преко Ћипровца и Старе Планине до старе источне границе Књажевине Србије код куле Смиљове Чуке, а одатле остаје стара граница до Дунава који достиже код Раковице.

Док се не би закључили нови аранжмани, ништа се неће променити у Србији односно садашњих трговачких одношаја са страним земљама.

Никаква транзитна такса неће се наплаћивати на робу која пролази кроз Србију.

Права и привилегије страних поданика као и право консуларне јурисдикције и протекције, које данас постоје, остаће у пуној важности дотле, док се не модификују заједничким договором између Књажевине и дотичних сила.

Књажевина Србија ступа за свој део у обвезе које је В. Порта узела на се како спрам Аустроугарске, тако

и спрам друштва за експлоатацију железница у Европској Турској односно довршења и везе као и односно експлоатације оних линија, које ће се градити на територији коју сада добија Књажевина.

Потребне конвенције за регулисање ових питања, закључиће се, чим се потпише овај уговор, између Аустроугарске, Порте, Србије и Бугарске, у колико ова буде надлежна.

Музломани који имају своја имања на земљишту анектираном Србији, а који би хтели становати изван Књажевине, моћи ће у њој сачувати своје непокретности дајући их под закуп, или управљајући њима преко других.

Одредиће се нарочита Турско-Српска комисија, која ће имати да у року од три године уреди све послове који се тичу продаје, експлоатације или употребе за рачун В. Порте државних добара и побожних задужбина (Вакуфа) као и сва питања о интересима приватних, који би у томе били ангажовани.

Док се не закључи нарочити уговор између Турске и Србије, поданици Србије који станују или путују по Турској, биће третирани по општим начелима међународнога права.

Српске трупе напустиће у року од 15 дана, рачунајући од измене ратификација овог уговора, ону територију, која није обухваћена новим границама Књажевине.

Отоманске трупе напустиће земљиште уступљено Србији у истом року од 15 дана. Међутим њима ће се одобрити још толико дана да евакуишу утврђена места (les places fortes) да из њих извуку топовску муницију (les approvisionements des engins) и остале предмете који се не могу одмах уклонити*).

*) Штета што Висока Скупштина која је донела ову одлуку, није поименце казала те градове и остале »places fortes« из којих је Турској војсци ваљало извлачити толики убојни материјал, да јој је ваљало оставити дужи рок, и ако су српске трупе стајале код Косова, Трна и Брезника!

Пошто Србија има да сноси известан део државног дуга отоманског, за нову територију која јој је дата овим уговором, то ће представници у Цариграду, споразумно са В. Портом, а на правичној основи, одредити колика има да буде та сума.

Верно оригиналу
(потписан) Радовиц.

* * *

Ето, то су тековине, које је Србија, после два крвава рата, могла ишчупати и сачувати па и то, не благодарећи своме моћном, вековном,једноверном и једнокрвном пријатељу и ратном савезнику, већ често против његове воље, благодарећи бистрини и решености свога Владаоца Књаза Милана М. Обреновића IV и способности Његовог министра спољних послова г. Јована Ристића — јер ко год пажљиво прочита ову малу студију, увериће се да се и оволико само за то постигло, што су ова два човека, у онако судбоносним приликама за Србију, били на висини свога положаја.

Д-р Владан Ђорђевић

ЖИВОТ У МОРУ

ЈАВНО ПРЕДАВАЊЕ

Д-ра Ђоке Јовановића

ПРОФЕСОРА ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ

Господе и Господо.

Умољен од стране «дружине Панчић» да у корист њиховог путовања држим јавно предавање, одазвао сам се одмах, с једне стране, што сам вечито дужан творцу природних наука у нас, а с друге стране што сам уверен да се без путовања не само не може постати природњаком, но и у опште образованим

човеком. У овај мах ја сам изабрао да вас овога сата забавим са животом у Мору, али пре сваког корака дужан сам да вам наговестим, да ћу говорити само о ономе животу, који сам већим делом сам посматрао, бавећи се још као ђак првих година на Атланском океану. Ако ово моје предавање и не буде потпуно, ја сам срећан у толико у колико мојим ученицима могу показати шта сам и ја могао после више година из мојих ђачких бележака извадити, не би ли и они, пошав на пут, сетили се да све што виде и чују прибележе

Говорити о животу у Мору, а не казати ништа и о средини, у којој се живот јавља, не би било правилно. Живот у колико је везан за живу материју, која га производи, у толико је везан и за средину, у којој се живот јавља. Живот је ресултат организоване материје и средине у којој та организована материја живи. Па како је основна материја у којој се живот јавља — протопласма готово свуда једна и иста, то разноврсне облике живота производи средина, у којој организована материја живи. Није све једно за протопласму, ако живи на дну мора од 12 хиљада стопа и испод огромног притиска водене масе од 375 атмосфера, или на врху највишег брега хималајских гора; испод слабог лада жарке Африке или на ивици обале северног леденог океана; у кориту наших река или у цревном каналу нашег организма; у затвореним катакомбама египатским и на отвореном пољу пролећњег сунца. Та ми и из свакидашњег искуства знамо, да животиње које живе у ваздуху, не личе на оне које живе у води, а ове опет у многоме разликују се од оних, које живе у земљи или на кори наше земље. Форма живота мења се, у колико се средина мења. Када је то тако, онда и они живи облици, који у морској води бораве, морају са свим друкчије изгледати, јер је морска вода не само по количини но и по каквоћи различна од наше слатке воде.

Да, морска вода различна је по количини. Необична језа обузима човека када први пут угледа ширину морску. Сва наша уображења не вреде нам ништа наспрам реалности. Човек не зна чему пре да се чуди. да ли бескрајној пучини морској или смелом поморцу, који на парчету даске безбрижно јаше по овоме узбурканоме цину. Жељно управљамо поглед не би ли овој воденој маси нашли краја. али нам доглед брзо допре до хоризонта. Неверица нам изгледа да се и иза ове даљине опет пружа пучина морска; још је већа неверица када замислимо да је површина земљине кугле пет стотина десет милијуна квадратних километара и да на тих пет стотина десет милијуна само је 135 милијуна земља, а остало готово све сама морска вода. У кратко 3 дела земље обитавају све људске расе, са многобројним живим облицима, а 8 делова обитавају животиње, које у води живе. Већ по овоме самоме можемо предвиђати, да је у тој огромној средини и живот јако разгранат.

И нехотице се намеће човеку питање: па на што оволика неједнакост, на што оволика водена маса?! Зар не би свет сретнији био, када би обратно било? Може бити да и би, али се не сме изгубити из вида, да без Мора не би било данашње цивилизације. Зна се. да је Море имало врло великог утицаја на цивилизацију и богаство и да су оне државе у толико више цветале културом и богаством, у колико су више биле опкољене Морима. Као пример узмимо Грчку где на 83 кв, кил. долази 1 кв. кил. Мора, док Африка на 1420 кв. кил. 1 кв. кил. обале.

Из ово неколико речи изгледа да без Мора не би било данашње цивилизације, али што се поуздано може тврдити то је, да без Мора не би било ни овог шаренила светског, које се данас расплеће пред нашим очима.

Море је као елеменат од незапамћених времена. У њему као у средини доста сталној и угодној морао је нићи и први знак живота. Па и данас се у Мору налазе

такови нежни и прости облици живота, који се никада не би могли развити на земљи или у ваздуху.

Да се још боље ово разуме, треба да напоменемо, у колико се морска вода и по каквоћи разликује од обичне воде наших река и извора.

Сви ми знамо да је морска вода слана, горкослана или бљутава. Ово је с тога, што у њој има велика количина кухинске соли или горке соли магнезијума. Морска је вода у толико више слана, што је удаљенија од обале У средњу руку на 1000 грама морске воде има 26 грама кухинске соли, 3·2 хлор магнезиума, 2·2 горке соли 1 гр. гипса и 0·6 хлоркалиума, 0·10 разних других делова. С тога је ова вода непријатна и неупотребљива за пиће. Међутим чудновато је врло мало као лек употребљена и ако у њој има тако разноврсних минералних састојака. Saporta тврди, да када би у мору била слатка вода, слан извор, који би личио на данашњу морску воду, у коме би било таких минералних састојака, привукао би болнике из целога света.

Али сем горњих минералних састојака у морској води има и јода и због тога је она изодавна употребљавана као лек, али су тек у најновије доба подигнуте поморске болнице, као оне у Pas-de-Calais и Brech sur Mer камо париска општина шаље грбаву и скрофулозну децу на лечење.

Прича се, да поједина дивљачка племена пију морску воду, али се зна, како је несретно прошла војска Петра Великог, када је издао наредбу војницима да пију само морску воду, да би се на даљноме путу одвикли од слатке воде — сви су помрли.

Порекло ове огромне количине слане воде лако је разумети када се само зна, да су гигантне реке првобитнога доба са ³/₄ наше планете свлачиле све растворљиве материје у морска корита.

Сем ових минералних делова у морској води — као и у нашој пијаћој — има ваздуха; изгледа само да је угљене киселине мање но у слаткој води.

Морска је вода без икаква мириса, а што се поред мора на појединим местима осећа непријатан задах, то долази од распадања органских честица, које при већем одливу на обали као трулеж остају.

Као што видите морска се вода хемијски знатно разликује од слатке воде, али и физички је различна. Морска је вода необично провидна тако да можемо врло лепо видети дно морско у дубини ове наше зграде т. ј. 15—20 м На појединим местима види се дно морско и на 60 м. а сунчани зраци допиру и до 90 метара.

Море је и боје разне. Када је бистро оно је плаво, а када у њему има минералних материја жуто. Зелене је боје када поред ових има још и органских честица. На Атланском океану јасно се виђају све ове боје у облику дугих бразда, које постају од разних морских струја. Ове бразде не само да су по боји различне, но и по топлоти, јер при купању осећате да из топлије бразде улазите у хладнију и обратно. Па и из географије знамо да има бело црвено, црно, жуто море. Бело море зове се због леда; црно због великих бура, жуто кинеско море због великог мутљага, које велике реке сносе; за црвено море не зна се поуздано због чега је добило тај назив.

Дубина мора и дно морско врло је различно. У мору као и на нашој земљи виде се урвине, долаче, провале, равнице, висоравни, брда и огромни брегови, који врховима својим избијају и на површину морску, те праве или стална или привремена острва т. ј. само за време великих одлива морских. Према томе и дубина је мора врло различна. Док се конструкција барометра није усавршила, ни дубина морска није се могла тачно сазнати. У позније доба израчунало се, да је највећа дубина Атланскога океана 7636 м. дакле само 1842 м. мања од Евереста, највишег врха Хималајских Гора. 1852 год. капетан Duhom нашао је да је море око Лапланда невероватне дубине 14.092 м. По новијим испитивањима средња дубина

морска је 3 500 м. По сигурним датима може се потврдити, да је за сада разлика највише и најниже тачке земљине коре око 17.356 м.

Чудно је да се у природи јавља свуда нека периодичност. Зна се да се наши живци у једном секунду по неколико пута одмарају и раде. Тако исто иза зиме дође лето, иза ноћи дан, иза сна будно стање. Па и море има свој периодички живот — прилив и одлив, плиму и одсеку. Зар нису те у велико периодичке радње чудновата појава. Два пута за 24 сата море придође а два пута одиђе. Придолазак мора или прилив траје 6 сати, затим се море мало одмори, па пошто почине, оно се враћа натраг и то је одлив и овај траје 6 сати. Овај је одлив неки пут на Атланском океану тако велики да све лађе у пристаништу остави на суву, те са изврнутим катаркама изгледају као старе олупанице. Неверица ти се чини да ће се море више икада вратити, али ако после неког времена опет пристаништем прођете видећете да све на површини морској пливају.

И температура је мора разна не само у разним морима, но у истом мору а у разним дубинама. Од 500—1500 м. варира измеђ 10—13 степ. На површини 10 али се мења; често се на површини смрзне а доле је топло и обратно.

Из ово неколико речи видите да у овој како физичкој тако и хемијској специјалној средини и животиње морају са свим другојачије изгледати, него што смо навикли да их гледамо на нашој земљи и у нашим водама. Море је дакле у непрестаном покрету, јер се због прилива и одлива цело креће, али поред тога на појединим местима његова се површина услед ветрова тако заљуља да се ваљају таласи од неколико метара дужине. Ови су таласи још страшнији, када преко њихових леђа пливате или гледате како се разбијају о камене бретањске обале. Море још покрећу и нарочите струје. На Атланском океану је нарочито позната голфска струја — golf stream

Јест, на тајанственоме поду морском живи и борави читави свет; кроз његову дебелу кору верају се свакојаке животиње, а на површини мора пливају најразноврснији животињски облици. Читаве класе животиња најнижих па до највиших а нарочито сунђери, корали, сифонофоре, морске звезде и јежеви, морски краставци, цветне медузе дивни раци и шкољке, колосалне рибе и актаподи; све вам те животиње привлаче пажњу час лепотом својом, час особитим начином живота, а све је ово опет интересантно са философске тачке гледишта, што попуњује ону целину у природи, која се зове развиће органскога света.

И ако је живот у мору тако обилат и разнострук, опет је по неком извесном правилу и закону распоређен. Тако у колико се човек више спушта у дубине морске, у толико су ови закони све јачи и чвршћи.

Трагове тако правилно распоређеног живота, посматрао сам на обалама Атланског океана.

На гранитској бретањској обали види се већим делом зелена алга Ulva lactuca. Поред ове маслинаста по ободу рецкаста а по површини грбава тако звана Fucus vesiculosus или још рецкастија Fucus serratus.

Ове се алге нарочито лепо виде при мањем одливу морском. При већем одливу, видите много лепше и много деликатније Himanthalia мало дубље дугачке мркозеленкасте алге Laminariae. На послетку у дубини морској коју никада одлив морски не открива, расту дивотне црвенкасто-ружичасте алге, које личе на корале отуда Corallinae.

По боји долазе најпре скоро на површини мора зелене алге, затим плаве, мрке и на послетку црвене.

Свака од ових алги саставља зону. У свим овим разно-бојадисаним зонама борави и нарочити свет животињски.

На послетку у дубини од 400 метара биљни свет престаје да живи, али по новијим испитивањима ни ту не влада мртва тишина, јер се не само у тој дубини, но и у много већим дубинама верају живи облици, само се мора

признати да је живот у тим дубинама и под тако великим притиском водене масе доста тежак и да је без икаква раскоша.

Када сам први пут отишао на море, упознао се с њиме и биљним светом што у њему борави, почео сам да студирам и живот животиња. Човек и нехотице мора да га прати. Може се посигурно рећи да су први зоолози били и први рибари, који су се на море навезли и пређу бацили. Та морске животиње својим шаренилом и особитим начином живота маме човека да их мора пратити и изучавати.

Већ након кратког времена нашег бављења, скрене нам пажњу једна чудновата појава. Једног вечера. пошто смо свршили посао у лабораторији, кренемо се на тако звану стену Рокрум, која је не далеко на обали морској, да попијемо чај и да чекамо велики одлив морски. Време је било особито лепо, а море са свим мирно. У половини одлива морског приметимо, да на појединим местима а нарочито дуж острва Баца — које је наспрам нас на 1 километар лежало — како мало пређе мрка површина морска поче да светлуца а под ударцима лака ветрића да се прелива у бисерасте таласиће. Та појава на мору, зове се светлуцање или фосфоресценција а у тесној је вези са животом у мору. Вама је свима позната слична појава, бар сте често виђали, како лети наш светњак с времена на време осветли тамнину ноћну и путнику у мрклој тишини једини сапутник.

Око 11 сати ноћи, море је се већ повукло, и то тако јако, да смо могли прећи пешице до острва Баца преко оне дубине морске, која је мало пре, неколико десетина метара лежала испод мора.

Нисмо ни неколико корака учинили, а већ смо приметили да је свака наша стаза светлила најпријатнијом светлошћу, коју сам дотле видео. Рекоше нам, да је то животињица тако звана Noctiluca miliaris, која светлост производи.

Лако смо могли ове светлеће тачкице узети у суд и сутра дан испод микроскопа испитати.

Ове су животињице врло мале, округласте и прозрачне као најситније зрно бисера. Немају нарочитих органа за храњење, дисање и циркулацију; но се целим телом хране и дишу. Оне спадају у оно велико царство животиња, које се већим делом голим оком не могу видети но микроскопом т. ј. у царство Protozoa и то у најсавршеније Protozoae инфузорије. Па као што ова животиња ноћу може да обоји морску површину, тако многе друге њене могу дању. Оно зеленило, које често виђате на нашим барама није ништа друго до инфузорија Euglena viridis, а у мору око Бомбаја живи један други облик Peridinia sanguineum, који тако обоји море, да све изгледа као крваво.

Но све Protozoae не живе на површини мора, неке се вере и кроз дебелу кору и те су омотане кречном или шљунковитом љуштуром. Кад животиња умре, љуштура пада на дно и образује дебелу кору, која дно морско препокрива — то су тако зване форамивифере. Ове су животиње играле врло велику улогу у стварању земљане коре и данас има стена, које су некада биле саставни делови ових ситних животињица. На послетку, на дну мора борави и најнижи облици из овог царства тако зване Монере.

Ове животиње немају никаква одређена облика. Цело им је тело састављено из једноставне слузи-протопласма. Ту спада и најмања и најпростија животиња, која се данас познаје Bathybius Haeckeli. Ова је животиња без икаква облика, без икаквих органа, састављена из једноставне протопласме. Ова животиња живи, јер усисава материју за храњење, а тако исто и дише кисеоник који је у води растворен. Она препокрива као некаква слуз дно морско и може се сматрати као корен из кога је поникао цео овај свет. Ту дакле, у тој дубини морској, где бура једва допире, где спољни промењиви ваздух

нема приступа, где и сунчани зраци испреламани једва пошљу по који врачак — ту у тој мрклој тишини, ту је могао и никнути први облик живота, вековима тињао, поступно се усавршавао, пре него је дошао, али као развијен, на овај и овакав свет, пун мена и потреса.

Па да се још мало забавимо на светлуцању мора Ова интересантна појава, позната је још од незапамћених времена. Али је мрнарски лекар Rigaud први опазио да је у вези са животом. Ово се светлуцање лепо види у топлим пределима и мој поштовани колега Др. Милан Јовановић вели, да је то тако јако, да изгледа као да море гори.

Но сем ових животиња и многе друге животиње светле, тако Pyrocystis је боје зеленкасте. Извесне Радиоларие; Thalassicola Collozoon. Spherozoon. Многе целентерате Pelagia, Rhizostoma, Aurielia aurita. Многе Сифонофоре: затим Penatulidae, које својим перцима лупкајући светлуцају. Gorgonidae. Многи зракари и црви Terebella, Polycurus Balonoglossus. Извесни раци Copepodae неке живе робе а за мртве знао је још Аристотело и Плиније.

Светлуцање није ништа друго, до сагоревање једне материје, која се зове noctilucin, а у вези је са процесом дисања.

Па чему служи то светлуцање. Gorgonidae које у дубинама морским живе светлуцањем праве читаве светле оазе и ово светило је добро дошло рибама, јер им осветле пут за лов и за скупове; многи зоолози тврде да је тежња природе у томе и лежала. Али како већина ових светлећих животиња живи на површини мора, то се исто гледиште не може без критике примити.

По поједине овакe животињице из царства Protozoa место да су живеле свака за се, почеле су да склапају друштва и да праве тако зване колоније. Тако Амебе и Инфузорије када су се здружиле, поделиле су рад међу собом и таком поделом рада постала је самостална животиња или колонија од животиња, која је нама позната под именом сунђера.

Који још од нас није имао сунђер у рукама, који још није чуо да је то животиња. Сунђер је морска животиња. Било је неверице, која је владала и међу ученим људима старијег доба. Неки су их сматрали као биља, други као кућице у којима бораве полипи, који справљају корале; док их позније нису уврстили у животиње.

Сви сунђери, сем неколико фела, живе у мору. И у нашим рекама живи једна фела сунђера а зове се Spongylla fluviatilis и више пута смо видели овај сунђер, али нам се пре учинио, да је то какав камичак но животиња. Средина тела ове животињице лучи извесна минерална тела, састављена од силикатних материја, која када су у великој количини, праве дуж целе животиње 1 камену дршку.

Ова страна тела могу да буду код разних сунђера врло разна облика у виду крстића, ленгера, иглица, која када се у извесном правцу поређају, праве врло дивна минерална ткива као што је то случај на пр. са Hyalonema или још боље са Euplactelom. Ова је животиња најлепша међ њеним другама, а ткиво јој личи на најфинији вез, какав ниједна женска рука није могла до данас израдити. Све се ткиво ове животињице састоји из дугих иглица, између којих су поређане ситне звездице тако наређане, да на многим местима остави четвртасте празне просторе, те овај вез необично лепо изгледа. Овај сунђер данас краси све зоолошке збирке и кошта 1 цев од 30—40 см. дугачка 6—7 динара али пре 70 година је Овен једини имао у рукама. Овај сунђер живи нарочито на острву Цебу.

Поред ових сунђера, чији је скелет састављен из силикатних материја, има доста фела, којима је скелет из кречних. На обалама Атланског океана посматрао сам сунђере ове врсте, али су они већ овде кржљави, чврсти и попавши мало више на северу тамо их нећете никако ни видети.

Сунђери живе дакле у топлијим морима као у мексичком заливу или црвеном мору, где поједине феле до-

стижу висину од једног метра. У умереним морима на пр. у јадранском и средиземном лепши су по квалитету а што се више иде полу све су лошији и кржљави. Али место чврстог скелета има сунђера, који имаду скелет састављен из еластичних влакана, такав је сунђер, којим се ми обично служимо Euspongia equina. Маса којом се служимо није ништа друго до скелет животиње.

Овакви сунђери живе у средиземном и јадранском мору. Најлепши је из Сирије јер је лак, са правилном рупицом и фином јаком текстура.

Цена је доста велика, варира од 9—10 дин. кило. Приход од њих износи 10 милијуна. Сунђери се тешко лове; на обалама Грчке обично се укрцају четворо у 1 чамац, један држи крмило, двојица уже а на предњем делу лађе други чучи и у руци држи велики камен, преко средине везан је једним конопцем који држе двојица; када се навезу на дубину морску од 15—20 мет. онда онај на предњем делу лађе скаче пошто се претходно Богу помоли. Како у рукама држи тежак камен то за тили часак стигне до дна морског.

Ту узбере неколико сунђера, повуче уже као знак да га она двојица треба да извуку напоље. После једног или два минута, он је већ на површини воде; из уста, носа и ушију цури вода помешана с крвљу. Лов траје од јутра до 3 сата по подне и сваки извуче 5—8 сунђера

Наша браћа Далматинци лове сунђере на са свим други начин; место да се гњурају, свака лађа има велике грабуље, па како је дно морско на двадесет метара видно, то мрнарски извеџбано око добро види, те лако откидају сунђере са дна морског. Ако је море узнемирено, то поспу врло мали слој зејтина, који за чудо дивно спречава таласе. Чим се сунђер извади исцеди, и опере више пута, очисти се у млакој води и остави да се иосуши. Тим путем добија се сунђер што га сваки дан очима гледате.

Сунђери се много тамане и многе су поморске државе почеле да гаје сунђере, али може се рећи, да се није много у том предузећу успело.

Пошто смо се упознали са најнижим групама животиња, које у мору живе, пођимо даље. Долазимо на класу, која је својим чудним облицима и својим шаренилом најинтересантнија у фауни морској: то су животиње које сте име посигурно чули — полипи, а ту спадају и корали. Готово све ове животиње бораве у мору, јер и у нашим рекама можете посматрати два мала полипа тамо звани Hydra и Cordyllophora. Ако хоћете да видите ове животињице, узмите у једну теглу барске воде, која је препокривена сочивицом (Lemna) и оставите воду у миру. После извесног времена, видећете да се у води налазе животињице, које личе на уски џачић, и да се на 1 делу тела налази отвор са пипцима. У тај отвор улази храна и иде у једноставну дупљу, оно што је за употребу животиња усише, а неупотребљени део избаци на поље. На појединим животињама видећете пупољке, који се одвоје и живе за се.

Сличне су овој нашој хидри тако зване морске сасе. Једна од најлепших облика, које сам посматрао, то је тако звана Sagartia, која живи као паразит на љуштури Buccinuma. Сем те ви видите још и многе друге, као Bunioides Actinia mesenbrianttemum Thealia Craticornis, које својим лепим бојама подсећају нас на најлепше цвеће.

Све су ове животиње сличне по унутарњем склопу нашој хидри, само је стомак подељен у преграде. Ове животиње живе мирно у мору привезане за камен, шљунак песак или какву љуштуру. Једне су ружичасте, друге жућкасте са црвеним и зеленкастим пегама треће сиве, а све имају дивно расплетен венац. На први мах изгледа да су ово биљке, али ако се приближите њима, или их најмање додирнете штапом, видећете да одмах увуку своје пипке као оно пуж рогове и смотају се у клупче. Ма колико да су лепе ове животиње, не дирајте их, јер ће вас опржити као коприва. Ова жарећа материја долази из нарочитих кесица у којој се налази 1, кончић увијен у спиралу. Чим животињу додирнете, овај се кончић

расплете и опрљи вас. Ове се кесице (нематоцисте) налазе нарочито на шипцима. Али оставите ли животињу на миру, она убрзо расплете своје шипке, па ако се какав црвић или рибица дотакне оваквих шипака, она је свршила са својим животом. У колико ове животињице својом лепотом привлаче остале животиње, у толико су оне опасне јер су наоружане овим опасним отровним кесицама. Милијуни оваквих кесица налазе се на једној оваквој лепотици. Само један шипак Actiniae има око 40 милијуна жарећих органа тако, да једна оваква лепојка има у свом телу 4—5 милијуна отровних стрела.

Рекосмо да мање животиње чим дођу у додир са оваквом угину и после кратког времена их Actinia са својим широким усним отвором прогута. А ако их човек додирне, осећа их врло добро, покуша ли да их језиком додирне то читав дан вам језик бриди као у неком запаљењу.

Ове животиње немају ни очију ни ушију, оне су слепе и не чују, али добро осећају.

Али ове лепе животињице, колико красе дно морско, толико и многе од мојих слушалаца — јер многи оваковн облици после смрти остављају скелет, који није ништа друго до познати вам корал.

Већина света мисли, да је корал црвени дијамант; слабо ко верује да су то животиње, или боље рећи саставни делови морских животиња док је још Аристотело знао да су то животиње, но први је доказао и проучио француски лекар Peyssonce 1725. год.

Развиће ових камених делова у средини животињског тела тек је у позније време тачно испитао; данас се зна да корали постају из тако званог месодерма.

Корал је познат од најстарији времена. Још је Орфе спевао корале у својим песмама.

Корале нисам посматрао, а налазе се у средиземном мору и то на обалама Африке, међутим налази се у океану или на обалама Сенегамбије.

Корали се разликују од морских Саса што су мањи и што живе у друштвима.

Корали су употребљавани и као лек. По песмама изгледа да су стари веровали, да корали спасавају човека од грома, а децу од прилепчивих болести.

Данас се корали употребљују као украс нарочито у Италији. У источним деловима Европе променљиве су среће, час их женски пол врло радо носи, час их немари. Па како је судбина ове животињице везана за променљиву ћуд женску, то није никакво чудо што су корали често пута у бесцење продавани и корали који су пре неколико година вредили 10—50 дук. данас се продају за 40—50 дуката.

(Свршиће се)

НАШ ПРИВРЕДНИ ПРОГРАМ

(наставак)

Прилог бр. 13. Кантарина, извозна царина и повлачење бакарног новца

Привредни одбор бр. 14.

Г. Министру народне привреде.

Господине! Привредни одбор има искуства и уверења о томе, да је наплаћивање кантарине у опште према уредби о кантарини и њеним изменама и допунама, а нарочито како се оно по разним општинама практикује, од штете интересима наше народне привреде у опште и извозне трговине на по се.

Размишљајући и саветујући се о томе, како ће се мерење општинском вагом поставити на такву основу, да не само не буде од штете привредним интересима нашим, него да им на против послужи као моћна заштита, — Одбор се сагласио да госп. министру престави ово што иде:

I Зна се да неке општине, међу којима је и Београдска, наплаћују кантарину и на оне предмете, који се извозе, дакле који се не продају у месту, где се кантарина наплаћује, него се тек носе онамо, где ће да нађу купца.

Ово је противно духу закона о кантарини, а поименце одредби става 1-ог замени тачке 2-ге овога закона (Зборник 20-ти стр.-22-га).

Према наведеноме, одбор има част замолити госп. министра, да би изволео учинити што је потребно, те да се укине ова пракса, која је штетна за извозну трговину, јер се том дажбином роба без потребе и противно духу закона оптерећава и поскупљује, у толико пре, што извозна роба мора да плаћа још и општинску калдрмину.

II Зна се и то, да се у Београду наплаћује кантарина и на предмете, које трговци доносе на сместиште, и ако се не мере општинском вагом, што је противно јасној одредби последњег става одељка под I закона о тарифи кантаринској (Зборн. III стр. 151).

С тога одбор има част замолити госп. министра, да изволи учинити што је потребно, те да се и ова штетна и противузакона пракса укине.

III Одбор је сазнао да се кантарина по разним општинама разно и наплаћује; а међутим наредбом госп. Министра нар. привреде од 10. Октобра 1884. год., МБр. 506. одређена је тарифа за мерење правим жигосаним мерилом, за све општине подједнака.

Наредбом овом усвојена је дупла мерина, т. ј. она, која је законом о замени кантарске уредбе (Збор. 20. стр. 22.) одређена била за мерење стамболским кантаром, узев за разлог то, да је то мерина за тачну праву меру — а да се сада све жигосане ваге имају сматрати као тачна и права мера, те по томе, да и наплата мора бити као за стамболску меру, која је раније као тачна сматрана.

Међутим, према наведеном закону мерење стамболским кантаром имало се вршити само на захтев дотичне интересоване стране и по томе било је и право, да онај, који тражи неку контролну меру, и плати нешто више.

Али та околност, што сада све ваге имају бити тачне, не даје општини право да наплаћује дуплу мерину.

Према томе одбор има част замолити госп. министра, да изволи горњу наредбу о наплаћивању мерине изменити тако, да се тарифа за мерину удеси према тарифи за мерење обичним, а не стамболским кантаром, и да изволи учинити што је нужно, те да се све општине строго придржавају тарифе за наплаћивање мерине.

IV Одбор је даље нашао, да је са народно-привредног гледишта веома нужно изменити закон о кантарини, јер је он промашио своју цељ, пошто је кантарина постала просто један фишкални општински приход, или боље рећи неоправдана посредна пореза, којом се роба без праве потребе поскупљује, и тиме јој се моћ утакмице на страним пијацама смањује, и тако се, ради једног незнатног извора за општинске финанције, штете општи народно-привредни интереси.

Ово се најбоље огледа у томе, што се кантарина наплаћује и на оне предмете, који се не мере фактички, те да би се кантарина могла узети као наплата за услугу или заштиту од преваре (криве мере), као што се огледа и у томе, што се кантарина наплаћује свагда, кад производ или продајни предмет, који подлежи кантарини, промени место или сопственика, те тако се на један исти предмет често по неколико пута наплати кантарина.

При измени закона о кантарини треба имати у виду ова начела:

1). Мерење општинским вагама има да послужи као заштита произвођачима од криве мере при продаји производа; и према томе:

а). општине су дужне имати довољан број тачних вага, на којима ће мерење вршити општински органи под контролом општинске и државне власти;

б). општине не смеју дати мерину (кантарину) под закуп — нити смеју наплаћивати мерину на такве предмете, који су једном већ мерени вагом друге које општине.

2). Такса за мерење — мерина — има се сматрати као наплата за услугу учињену купцима и продавцима правим мерилом, и према томе она не сме превазићи цифру од 5 пара од 100 килограма тежине премерене робе.

Количине испод 50 килограма не треба да плаћају мерину, а што пређе преко 50 килогр. сматра се као стотина.

3). Никакав предмет, који је мерен општинском вагом, ма да је променио сопственика, или место, не мора се поново мерити општинском вагом, осим ако би то сопственик захтевао.

4). Све сировине, које сељак донесе на продају у варош, варошицу и село, где постоји пијаца са одређеним пијачним даном, па било то, да су месне сировине или да су из другог места донете, морају се мерити општинском вагом, ако сопственик нема доказа да су већ мерене таквом вагом.

Обавеза мерења лежи на продавцу, који је дужан и мерину платити и који се има казнити ако би немерен еспап теслимио.

5). Сировине, које трговци донесу у магазе или ма какве локале за смештај робе, па било то ради продаје у месту или ван места, не подлеже обвезном мерењу општинском вагом, па дакле ни плаћању мерине.

6). Према ономе, што је напред казато о извозној кантарини требало би на предмете, који се извозе, укинути и државну кантарину.

Исто тако треба укинути и провозну таксу, која иначе нема места, јер се сада производи не превозе државним возовима, те да се за њих може превозна такса наплаћивати.

Изволите, господине, и овом приликом примити уверење о моме одличном поштовању.

9. Јула 1888 год.
у Београду.

Председник привредног одбора
Ст. Р. Поповић, с. р.

НАРЕДБА

МИНИСТРА НАРОДНЕ ПРИВРЕДЕ, СВИМА НАЧЕЛСТВИМА И УПРАВАМА ВАРОШИ БЕОГРАДА И М. ПЕКА.

Поред других представака, које је привредни одбор у интересу унапређења домаће и извозне трговине учинио министру народне привреде, јесу и следеће:

1). да се ослободи плаћања општинске кантарине сва роба, која се на страну извози;

2). да се ослободи плаћања општинске кантарине она роба, на коју је при куповини ма у којој општини, једанпут кантарина наплаћена;

8). да се мерење жигосаним мерама сматра, у смислу кантарске уредбе, као мерење са обичним, а не са стамболским кантаром, и да се према овоме и кантарина наплаћује.

По овим представкама привредног одбора, министар народне привреде, узев у обзир:

1). да се извоз робе, за стране пијаце, не може сматрати као свршена продаја, те да се на ту робу при извозу по одредби тачке 2-ге закона од 25. Јула 1846 (Зборн. III. стр. 151.) и њене допуне од 18. Маја 1867 год. (Збор. 20. стр. 22.) — сме наплаћивати кантарина, већ сматра да извозник носи непродату робу на страну пијацу, где ће је продати и тамо кантарину или другу сличну дажбину платити;

2). да је наплаћивање кантарине на ону робу, на коју је једанпут у једној општини кантарина наплаћена, па се она преноси у другу општину на сместиште или на манипулисање, а не мора се општинским кантаром мерити — противно последњем ставу одељка I. закона од 25. Јуна 1847 год. и горепоменутој допуни овога закона;

3), да је министар народне привреде претписом од 10. Октобра 1884 год. и М.Бр. 506. регулисао и изједначио наплаћивање кантарине по новој мери у целој Србији,

наређује:

1). Да се при извозу робе из Србије не наплаћује никаква кантарина осим оне, која је прописана тачком I чл. 6. закона о општој царинској тарифи (Зборн. 39. стр. 84.);

2). да се роба при преносу њеном из места у место, кад се овај пренос врши лађом или железницом, — сматра као премерена и да се на њу никаква кантарина не наплаћује. Изузима се случај, кад се мерење нарочито тражи;

3). да се не наплаћује кантарина ни на ону робу, која је у једној општини премерена и кантарина на њу наплаћена, па ма где се ова роба даље на сместиште и манипулацију преносила;

4). да се све општине у Србији, дакле и Београдска, при наплаћивању кантарине имају тачно придржавати оне тарифе, коју је министар народне привреде на основу члана 30. закона о мерама прописао 10. Октобра 1884. год. МБр. 506, и по којој се наплаћује:

од	30 до	50 килогр	. . . . . .	5	пара	дин.
»	50 »	100 »	. . . .	10	»	«
«	100 «	150 »	. . . .	15	«	»
»	150 »	200 «	. . . .	20	»	» и т. д.

на сваких 50 кгр. по 5 пара дин.

Вишак преко 50 кгр. рачунаће се при наплати кантарине у 50 килограма.

Препоручујем начелству — управи — да се стара о тачноме вршењу ове наредбе у своме подручју, а о пријему исте да ме извести.

ПБр. 2973
1. Септембра 1888 год.
у Београду.

Заступник министра народне привреде
Министар просвете и црквених послова,
Др. Владан Ђорђевић с. р.

ОПШТИНА ВАРОШИ БЕОГРАДА
АБр. 20.
8. Јануара 1889. год.
Београд.

Господину министру народне привреде

Пре но што је од надзорне власти саопштен општинскоме суду распис госп. министра народне привреде од 1. Септембра пр. год. ПБр. 2973., чим је у «Српским новинама» обнародован, председништво општине сматрало је за потребно известити општински одбор ради његове одлуке, по којој би се општински суд могао управљати и извршењу наредбе госп. министра приступити.

Због замашнога по општину значаја самог питања, које исти распис обухвата, општински је одбор поверио нарочитој комисији да проучи и распис госп. министра и све законске уредбе о кантарији а једновремено и да оцени би ли општина могла у чему дру-

томе накнадити губитак прихода, који би услед расписа неизбежно претрпела.

Кад је комисија довршила одређени задатак и поднела реферат, општински се одбор није могао састајати, што је уставотворним пословима био ангажован и број чланова општинског одбора — правника. Тако је општински одбор добио прилику донети своју одлуку тек у седници 5. ов. мес. и тада је решио: да општински суд не може приступити извршењу горереченога расписа госп. министра народне привреде из узрока, што се исти коси са законима о кантарији.

Према томе општински суд није у стању одазвати се наредби госп. министра све докле буде постојао или остао непромењен закон о кантарији; о чему извештавајући у понизности госп. министра народне привреде председништво општине има част напоменути, да општински одбор једногласно дели мишљење о потреби да се у интересу извозне земаљске трговине створе све могуће олакшице. По томе, ако би и београдска општина морала поднети извесне жртве те се тога ради донесе измена закона о кантарији, председништво општине уверено је, да ће Влада Његовог Величанства припомоћи престоницу да огромни губитак, на томе своме сталноме приходу, од кантарије, накнади с друге стране, те да не поремети потребну јој равнотожу у своме и иначе недовољноме буџету.

Председник општине београдске
Живко Карабиберовић с. р.

Деловођа
Спасо Хаџи Ристић, с. р.

МИНИСТАРСТВО НАРОДНЕ ПРИВРЕДЕ,
ПБр. 181.
17. Јануара 1889 год.
Београд.

Управи вароши Београда

Суд овд. општине предњим актом јавља да још није извршио наребу министра народне привреде од 1., Септембра пр. год. ПБр. 2973., наводећи да је одбор нашао, да се она коси са постојећим законом о кантарини и да не може исту извршити, докле се поменути закон не измени.

Како суд није именовао члан закона, нити текст, који би био у опреци са поменутом наредбом, то препоручујем управи, да она одмах позове суд општински да именује члан закона, који се коси са помонутом наредбом и да ми тај извештај општинског суда одмах пошаље у повратку овог акта.

Заступник министра народне привреде
Министар просвете и црквених послова
Др. Владан Ђорђевић, с. р.

ПРИВВРЕДНИ ОДБОР
Бр. 20.
18. Јула 1888 год.
Београд.

Господину министру народне привреде

Господине! У писму моме од 17. Јуна ов. год. Бр. 1. ја сам имао част у трећој тачци узгредно вам напоменути сметње, које чине наше извозне царине извозу наших производа на страну. Пошто је се привредни одбор у својој осмој седници питањем овим специјалније бавио, то имам част на исто се овде вратити и саопштити вам посматрања, која је одбор чинио, ресултате, до којих је дошао, и разлоге, који су га при томе руководили.

Извозна царина укинута је готово у свима европским државама; и где постоји, као у Аустро-Угарској и Турској, она је изражена у процентима од вредности и то у тако ниској стопи, да се више може сматрати као накнада за разне манипулације и за статистистичке трошкове, него ли као финансијски извор државних прихода или спречавање извоза. Код нас је са свим обратно: наша извозна царина је срачуњена од комада, од тежине или од запремине, — дакле без икаква обзира на вредност извозног артикла; стопа извозне царине код нас је тако велика, да се она мора сматрати не само као извор државних прихода но и као терет на извоз у опште; уз то је она код разних артикала врло неједнака, па и несразмерна; — док код неких износи 2—3% од вредности, код других она достиже 5—7% па и више. Наша царинска тарифа задржала је уз то још једну од својих првобитних мана, као последицу свога нерационалног уређења: пошто је извозна царина одређена у апсолутним цифрама, без обзира на вредност артикала, то она према години и цени дотичних артикала *неједнако* терети наш извоз. — Тарифа наше извозне царине постала је у времену, кад је се цена о товару пшенице кретала око 20 динара, а према овоме и цена осталих пољских па и других производа: данас је цена пшенице спала на половину, а према томе су спале цене и осталим нашим извозним артиклима, но стопа извозне царине остала је иста! Од 2 и 2½% (по вредности) прећашње извозне царине данас су постали 5—6, па и 7% (по вредности). Последица овога је врло јасна и очигледна: за љубав неколико хиљада или десетина хиљада дин. које на име државних прихода из ових извора имамо, ми сами отежавамо и спречавамо нашу извозну трговину; но ту још није крај: спречавајући наш извоз и ударајући на њега тако несразмерно велики намет, ми сами опет, побијамо цену нашим производима, ми је поби-

јамо не само за страног потрошача но и за потрошача у земљи! Уместо да потпомажемо и унапређујемо *производњу*, ми је теретимо и ограничавамо.

Од свију наших извозних артикала, који подлеже извозној царини, највећма су њоме оптерећени баш они, које производи највећи део нашег становништва — а то су жита у опште. Царинска тарифа терети извоз жита са 0·50 динара извозне царине од 100 кгр: према данашњим ценама то износи у проценту од вредности:

За пшеницу око . . . . 5·50%
» раж преко 7%
» кукуруз » 5%
» јечам » 7%
» зоб близу . . . . 6% и т. д.

Мало је дакле, што нам на страним пијацама конкуришу Америка, Русија, Мађарска и Румунија са својим обилатим производима, но још и сами оптерећавамо наш извоз, а тиме му, као што је напоменуто побијамо цену и за потрошача у земљи! Јер, при огромној конкуренцији страних произвођача како у овом тако и у свима другим артиклима, по себи се разуме, да нашем произвођачу никад неће испасти за руком, да овај терет извозне царине свали на страног купца, на страног потрошача, већ мора сам да га сноси, т. ј. мора свој производ у толико јевтиније да прода.

Држава са толиким финансијским обвезама, као што је наша, не може и не сме се одрећи ни најмањег финансијског извора. Али је увек патриотска дужност сваке финансијске управе, да нађе за државне приходе такве изворе, који неће да смањују привреду а тиме и саму финансијску снагу народа. Извозна царина пак, као што је показато, фактички је један такав извор, који побија нашу привредну снагу, а тиме штети и нашу народну и државну — финансијску — привреду.

Поимајући потпуно значај изложених факата за нашу народну привреду, привредни одбор, у поменутој седници својој, донео је одлуку да би, у циљу олакшања извоза наших производа, ваљало што пре издејствовати законодавно решење: *да се укине извозна царина, — за сада бар само на храну, жита; на остале пак артикле да се по могућству смањи и да се изрази у процентима од просечне вредности.*

А да би се ово са успехом и без мањка за државну касу извести могло, привредни одбор узима слободу предложити да г министар финанција нареди, да се у царинском одељењу изради један табеларни статистички преглед, просечних годишњих државних прихода, од извозне царине *за сваки извозни артикал по наособ.*

Ако би за тим г. министар финанција имао доброту, овакав статистички преглед државних прихода од извозне царине и привредном одбору на увиђај послати, привредни одбор изјављује своју готовост да размисли о начину, на који би се могли надокнадити државној каси приходи, које би она укидањем извозне царине изгубила, па да према ресултатима свога испитивања, и у овом правцу, учини потребан предлог.

Изволите, господине министре и овом приликом примити уверење мога одличног поштовања

Председник привредног одбора,
С. Р. Поповић. с. р.

МИНИСТАРСТВО НАРОДНЕ ПРИВРЕДЕ
ПБр. 2538
4. августа 1888 год.
Београд

Господину министру финанција

Господине. Привредни одбор поднео ми је своју представку о штетности наших извозних царина, а нарочито оних на жита, и о нужности да се оне укину или смање. Увиђајући и сам тешкоће, које ове царине нашем извозу чине, част ми је послати вам под ⁄1 у препису ову представку привредног одбора и замолити вас, да би имали доброту поклонити јој озбиљну пажњу и спремити потребне пројекте, како би се на првој скупштини, могла укинути извозна царина на жита и преиначити на остале артикле. На овом месту дозволите ми, да препоручим вашој пажњи и изјаву привреднога одбора, о његовој готовости да потражи начина, како би се у државној каси надокнадио мањак, који би се укидањем извозне царине показао.

Изволите, господине министре, и овом приликом примити уверење о моме најодличнијем поштовању.

Заступник министра народне привреде,
Министар просвете и црквених послова,
Др. Владан Ђорђевић. с. р.

МИНИСТАРСТВО ФИНАНЦИЈА
ЦБр. 3226
17 августа 1888 год.
Београд

Господину министру народне привреде

Господине. Са особитом пажњом ја сам проучио предлог привредног одбора, који сте ми спровели, уз свој акт од 4. тек, мес. П.Бр. 2538, заједно са вашим мишљењем: да се извозна царина,

нарочито на жита укине, а на остале извозне артикле преиначи или укине.

Делећи начелно назоре привредног одбора, да би требало укинути царинске таксе на оне бар артикле, који не долазе у чисте сировине потребне за наше прерађевине и оне, које наш народ највише извози, и сам бих био за то, само да повољно решење овога питања не лежи не толико у мојој доброј вољи и предусретљивости, колико у финанцијским приликама наше земље. Привредном одбору је, као што видим из његова предлога, врло добро позната та околност: да се у последње време са развијенијим потребама државним кретало подједнако и стварање нових финанцијских извора, да су се у томе нарочито имали на уму посредни данци и да је у тој прилици на првом месту био истицан финанцијски разлог, поред свега тога, што се пазило, да ови терети не буду у опреци са производњом и привредом самога народа. Државна управа дакле принуђена је водити најозбиљнија рачуна и о најслабијем свом финанцијском извору, а камо ли, као што је у овом случају, реч о једном милиуну и неколико стотина хиљада динара

Повољно дакле решење овога предлога, који сте ми изволели послати, зависи једино од проналаска начина: како и чиме да се замени финанцијски извор, који се мисли одузети држави. Спроводећи под ⁰/₁ приложени прорачун, ја вас умољавам, господине, да га изволите изнети пред привредни одбор с препоруком, да га најпажљивије проучи и свој ми одговор да: на које артикле по именце, мисли он, да би требало прво приступити укидању извозне царине и како он мисли, да би се држави могла накнадити та сума коју је дотле отуда добијала? — па ћу онда моћи и своју дефинитивну одлуку о томе донети.

Примите, господине, уверење мога одличног поштовања.

Министар финанција
М. Ракић с. р.

МИНИСТАРСТВО НАРОДНЕ ПРИВРЕДЕ
ПБр. 2891
25 августа 1888 год.
у Београду

Председнику привредног одбора
Господину Стеви Р. Поповићу
МИНИСТРУ НА РАСПОЛОЖЕЊУ

Господине! Шиљући вам ово писмо г. министра финанција и приложени табеларни преглед, част ми је замолити вас, да изволите предмет овај изнети привредном одбору на проучење. Мишљење

ПРО

просечно добивеног годишњег

БРОЈ	Колико се чега просечно у једној години извози	МЕРА	КОЛИЧИНА	ЦАРИНА од...	ЦАРИНА динара	ЦАРИНА пр.
1	Воће осушено (шљиве)	килогр.	30,090.207	динара од 100 килограма 0·75	150.451	03
2	Ораси и лешници	»	162.117	1·00	1·621	17
3	Семење разно	»	43.12	0·75	323	40
4	Пасуљ у зрну	»	330.259	»	2.476	95
5	Пшеница	»	25,695.800	0·50	128.479	—
6	Раж	»	2,192 318	»	10.961	60
7	Јечам	»	1,515.330	»	7.576	65
8	Зоб	»	3,576.710	»	17.873	55
9	Кукуруз	»	5,760.229	»	28.801	15
10	Шишарка	»	474.156	0·80	3 793	28
11	Дуван	»	13.943	5·06	697	—
12	Кудеља	»	166.188	3·00	4.985	70
13	Дрво за гориво	куб. мет.	23.249	од к. мет. 0·10	2.324	90
14	Грађа	»	14.913	0·80	11.930	40
15	Угљен од дрвета	килогр.	39.793	од 100 килогр. 3·00	1.194	—
16	Волови, биволи, биволице, краве и теоци	комада	43.218	од комада 2·50	108.045	—
17	Коњи, кобиле, ждребад	»	5.665	2·50	14.162	50
18	Мазге и магарци	»	207	1·20	248	40
19	Свиње и прасци	»	227.995	1·20	273.594	—
20	Риба свежа, сува и усољена	килогр.	32.560	4·00	1.302	40
21	Коже сирове овчије, козије, јагњеће, јареће	»	1,511.814	од 100 комада 12·00	181.417	68
22	Коже од просте и боље дивљачи	»	9.828	40·00	3.931	20
23	Вуна овчија, сирова	»	106.722	8·00	8.537	76
24	Длака од животиња	»	11.030	4·00	441	20
25	Маст и масло	»	115.455	3·00	3.463	65
26	Лој и чварци	»	14.509	3·00	435	30
27	Сир и кајмак	»	27.444	3·00	823	32
28	Месо и сланина	»	28.564	3·00	856	92
29	Вино	»	2,068.267	0·50	10.341	33
30	Ракија	»	466.633	0·50	2.333	16
31	Руде сирове	»	54.832	0·10	54	83
32	Барут	»	31.093	10·00	3.110	—
33	Кости, рогови, папоњци	»	280.773	2·00	5.615	60
34	Крпе, рите	»	230.365	2·00	4.607	40
35	Ужарске израде	»	845.356	слободно	—	—
	СВЕГА . .				996.821	43

РАЧУН
државног прихода од извоза

КАНТАРИНА			ПОРЕЗА НА ОБРТ		СВЕГА		ПРИМЕДБЕ
ОД . . .	ДИНАРА	ПР.	ДИНАРА	ПР.	ДИНАРА	ПАРА	
од 100 кгр. 8·08	24.072	16	Порез на обрт наплаћује се од извозних сировина 1% а од прерађевина 5% од вредности робе и добивено је у 1887 години од сировина . . . . . дин. 253.319·39 пара » прерађевина . . . . » 11.950·02 »	Свега 265.269·41 дин.			Осим ових прихода може се још рачунати на приход од ношевине, лежарине, оборине и оловине од прилике *613·57* дин. и од скекарине, т.ј државног и приватног превоза дин. **112.557·50** дин. Целокупан приход од извоза скупа са порезом на обрт износи, дакле просечно у једној години од дин. *1,436.098·* до **1,500.000 дин.**
»	129	68					
»	34	48					
»	264	20					
»	20.556	64					
»	1.753	85					
»	1.212	26					
»	2.861	37					
»	4.608	18					
»	379	32					
»	11	15					
»	132	95					
—	—	—					
—	—	—					
0·08	31	84					
—	—	—					
—	—	—					
—	—	—					
0·08	26	05					
»	1.209	44					
»	7	84					
»	85	36					
»	3	80					
»	92	37					
»	11	60					
»	21	92					
»	22	84					
»	1.654	64					
»	373	28					
»	43	84					
»	24	88					
»	224	64					
»	184	32					
»	796	28					
	60.836	18	265.269	41	1,322.927	02	

Одборово о најбољем решењу питања која поставља г. министар финанција, изволите мени доставити и акта ми вратити.

Изволите Господине, и овом приликом бити уверени о моме одличном поштовању.

Заступник министра народне привреде
Министар просвете и црквених послова
Др Владан Ђорђевић с. р.

Привредни одбор,
Бр. 35
17. октобра 1888 г.
Београд

Господину министру народне привреде

Господине Министре! Привредни одбор проучио је озбиљно предњи одговор г. министра финанција и преглед државнога прихода од извозне царине, па је свестрано размислио о њеном укидању, као и о томе, на какав начин да се државној каси накнади сума прихода, која би отпала укидањем извозне царине. Мишљење и одлуке привредног одбора у овом питању мени је част саопштити вам у сљедећем:

Пре свега привредни одбор налази да би за сада најнужније било укинути оне извозне царине, које најтеже терете наш извоз и цену производа побијају. Те су:

1.	на разно семење,	државни	приход	од	саме	извозне	царине	323·40 д.
2	» пасуљ у зрну,	»	»	«	»	«	»	2.476·95 »
3	« пшеницу	«	»	«	»	«	»	128.479·00 »
4	« раж	»	»	»	»	»	»	10.961·00 »
5	« јечам	»	»	»	»	»	»	7.576·65 »
6	» зоб	»	»	»	»	»	»	17.883·55 »
7	» кукуруз	»	»	»	»	»	»	28.801·15 »
8	» дуван	»	»	»	»	»	»	697·15 »
							Свега дин.	197.199·30 д.

Тражећи да се укине извозна царина на овиx осам артикала, привредни одбор не мисли дирати у остале постојеће облике државних и општинских прихода од њиховог извоза (кантарина, пореза на обрт и др). Према томе имао би се државној каси наћи извор само за суму од 200.000 дин., а никако за милион и више као што мисли г. министар финанција. Па кад се још узме у обзир да извозна царина на кукуруз не постоји. (Закон од 31 Јула 1886 год. зборн. 42. стр. 125.), која је горе урачуната са 28.801 дин., онда излази да би мањак прихода, који би се имао, из другог извора, покрити, износио само 168.398 дин.

Уверен, да је стање наших финанција такво, да државна каса не би могла ни ову малу суму жртвовати у корист боље народне привреде, привредни је се одбор постарао да нађе изворе, који би могли овај губитак накнадити.

Први од ових извора био би *боље чување наше границе од кријумчарења,* а други — *трошарина на зејтин.*

Познато је да се наша граница врло недовољно чува од кријумчарења, а нарочито од кријумчарског увоза. Ово недовољно чување није само на једном месту или у једној околини. већ дуж целе наше границе. Не треба ни да се макнемо из Београда па ипак ћемо се лако уверити моћи, о оној огромној суми прихода, које губи државна каса, а с њоме и цела народна привреда, — услед кријумчарског увоза.

Интереси и државне касе и народне пивреде категорично захтевају да се овоме стане на пут; а стаће се на пут само бољим и пажљивијим чувањем границе и строжијим казнама ухваћеног кријумчарења.

Привредни одбор никако не губи из вида, да ће боље чување границе, захтевати и већих жртава но до сада; али — ове ће се жртве богато надокнађивати увећаним приходом од увозне царине. —

Код нас се троши знатна количина зејтина — све сам стран производ. Мени је познато да је се Петар Радојковић, из Јагодине, пријавио подручном вам министарству и молио да се никоме не даје повластица на фабрикацију зејтина, јер он сам мисли да га производи без повластице. Требало би да што скорије оствари своју намеру; по нужди могла би му се и нека мала помоћ од државе указати. Чим се у земљи оснује, ма и најмања фабрика зејтина, може се на овај артикал ударити трошарина, која би могла износити до 50 динара па и више од 100 кгр. Разуме се да би лако било наћи начина, да се овом трошарином не убије новоснована фабрика.

Ово су извори, које привредни одбор може да понуди г. министру финанција, у накнаду за оне извозне царине, које би се имале укинути. Ово су извори тако богати, да ће њихов приход моћи покрити не само оних 168 хиљада динара, но, по тврдом уверењу одбора, и целу суму осталих извозних царина, за које би такође корисно било да се укину, те да ни оне не терете наш извоз и нашег произвођача.

Саопштавајући вам горње мишљење привредног одбора, мени је част молити вас, господине министре, да изволите упознати са овим и г. Министра финанција па и мене известити о мерама, које он, а и ви, поводом овога предузимали будете.

Користим се и овом приликом замолити вас, да изволите примити уверење мога одличног поштовања.

Председник привредног одбора
Ст. Р. Поповић с. р.

МИНИСТАРСТВО НАРОДНЕ ПРИВРЕДЕ
П.Бр. 3609
25 октобра 1889 год.
Београд

Господину Министру финанција

Господине! Према вашем захтеву од 17. Августа тек. год Ц.Бр. 3226., част ми је послати вам мишљење привредног одбора о укидању извозне царине на извесне наше производе и о начину како да се накнади државној каси она сума прихода, која би отпала укидањем ове царине. Ја вас молим, да ме известите о вашем решењу по овој ствари.

Изволите, господине, и овом приликом бити уверени о моме одличном поштовању.

Заступник министра народне привреде
Министар просвете и црквених послова
Др Владан Ђорђевић с. р.

МИНИСТАРСТВО ФИНАНЦИЈА
Ц.Бр. 4752
28 октобра 1888 год.
Београд

Господину министру народне привреде

Господине Министре! Примајући, у начелу, предлог привредног одбора, који сте ми спровели уз писмо од 25. ов. мес. П.Бр. 3609., ја сам наредио и предузео шта треба, како за спрему предлога о измени извозне тарифе и увађању предложене трошарине, тако и о реорганисању стража, које границу чувају, а с тим и о поузданијем спречавању кријумчарења; само вас молим, да ви не сметете с ума напомену привредног одбора, да се ма ко подстакне на домаћу производњу зејтина, те тако да нам се да могућност, да на зејтин трошарину ударимо. Ја ћу очекивати од вас извештај о остварењу те напомене.

Примите, господине, и овом приликом уверење мога одличнога поштовања.

Заступник министра финанција
Министар иностраних дела
Чед. Мијатовић с. р.

РЕФЕРАТ

О ПОВЛАЧЕЊУ БАКАРНОГ НОВЦА ИЗ САОБРАЋАЈА

Привредни одбор, водећи рачуна о свима чињеницама, које смећу правилном развитку наше трговине, нашао, је да сувишна количина ситног новца у трговачком саобраћају, јако штети интересе трговине.

У тој цељи привредни одбор је учинио предлог министру народне привреде 22 Јуна 1888 год. Бр 8., да он поради код г. министра финанција, да спреми потребан предлог, *да се бакарни новац повуче из саобраћаја.*

За извршење ове операције привредни одбор предложио је истим актом, да се ангажује Народна Банка да пусти у саобраћај једну извесну количину сребрних новчаница и да извуче бакарни новац, а државна благајна да у току од 10 година исплати Народној Банци онај капитал, који је она за извршење ове операције утрошила.

По овој представци привредног одбора министар народне привреде, 27 Јуна пр. год. П.Бр. 2135., послао је у препису ову представку г. министру финанција на проучење и даљи надлежан поступак

Под 17. Августом 1888 год. П.Бр. 2836., министар народне привреде понова је тражио решење г. министра финанција по предложеном питању.

Г. министар финанција писмом од 25 октобра исте год. К.Бр. 8365., известио је министра народне привреде да и сам увиђа, да би повлачење бакарног новца било корисно не само трговачком саобраћају, већ би донело знатне користи државним финанцијама и да је прека потреба, да се што пре приступи реформи новчане системе у овоме смислу; али, вели, да му није могуће по овоме ништа предузимати, докле му се не би поднео формалан предлог о томе од Народне Банке или од привредног одбора, а за олакшицу решења овог питања приложио је и реферат, о томе, од једног свог чиновника.

Овај одговор г. министра финанција упућен је понова привредном одбору писмом од 28. октобра 1888 г. П.Бр. 3674,, заједно са приложеним рефератом.

Привредни одбор пошто је проучио захтев г. министра финанција, у својој седници 21. Јануара ове год. нашао је, да не може чинити никакав нов предлог г. министру по овоме предмету, пошто му је о томе један предлог поднео. Осим тога привредни одбор нашао је, да се он не може упуштати ни у какву везу и споразум с Народном Банком о овоме питању.

У овој седници г. Јован Кресмановић, члан одбора изјавио је мишљење да би држава могла, сама бакарни новац повући, ако би на место њега сковала и у саобраћај пустила један милијун динара никалског новца.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

ГЕОЛОШКИ АНАЛИ БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА

Ако је познавање самога себе један од битних услова личне наобразбе, то је познавање тла и земље у којој живимо један од првих увјета културнога рада и напретка свакога народа. Тој потоњој лијепој цјељи служе и служиће и надаље, ако Бог да, у првом реду геолошки анали балканскога полуострва, што их уређује вјешта рука проф. Ј. М. Жујовића у Београду.

Прва књига изашла је концем год. 1889. На челу јој видимо слику дичнога српскога нестора науке д-ра Јосифа Панчића. Предговор те прве књиге наглашује на првом мјесту тешки губитак, што но га је српска наука смрћу Панчића претрпјела. Ну не само Србија, већ цијели словенски југ, наче и васколики научни свијет, оплакује губитак Панчића, тога неутрудивога радника око напретка науке и познавања природних одношаја балканскога полуострва.

У предговору се наглашују надаље тешкоће с којима се је ваљало борити, док је дошло до оснутка геолошких анала. Стање земље, помањкање литерарних и новчаних средстава заисто су свагдје запријеком за успјешан знанствени рад. Ну кад радници око анала на уста уредника моле за њеки обзир, јер да су млади и почетници у науци, то они неизравно изазивљу комплименат, да су крај свега у првој књиги анала показали пуно дара, младеначкога заноса и жилавости, што нам пружа јамство. да ће си геолошки анали освојити дично мјесто међу сличними публикацијами других народа. Нема сумње, сјеме науке посијано сретном руком Панчићевом, ухватило је у српском народу дубок корен; Панчићево гојенче већ је у пуном цвјету, а ни користни плодови неће дуго изостати.

Конац реченога предговора посвећен је благој успомени двојих сурадника геолошких анала, којим није било дано да виде успјех дјела, које им је толи на срцу било. Један тих сурадника је г. Никола Ј. Мариновић, а други, супруга уредника, госпођа Стана Ј. Жујовић. Ријетак је појав, да се жена занима за унапређење геологије и

сродних јој дисциплина, тим више морамо жалити, што младој прегалици није било дано да дуље ради на пољу омиљеле јој науке: ну и овако је завриједила трајну успомену народа свога. Колико ли ће времена проћи, док јој се наследница нађе!

Прва књига геолошких анала балканскога полуострва раздијељена је у два дијела. У једном су изворне расправе и библиографске оцјене писане ли српским језиком. У другом су оригиналне расправе или преводи расправа и библиографских оцјена првога дијела на немачком или францеском језику. Овај други дио има главну сврху да упозна вањски учени свијет са радом младих геолога и геофизичара балканскога полуострва.

Готово трећину прве књиге анала испуњује велеважна расправа најплоднијега геолога јужно-словенских земаља, проф. Ј. М. Жујовића. Наслов јој је: „Основи за геологију краљевине Србије" са скицом геолошке карте. Главни садржај речене расправе познат нам је, до душе, већ из органа бечкога геолошкога завода. Овдје су ипак податци знатно употпуњени. Расправи је додана поликромна геолошка карта Србије, нешто мањега мјерила него што је она у «Jahrbuchu», ну посве читљива и прегледна а у текничком погледу тако добро изведена, да се може само честитати заводу (М Јорговића у Београду) који ју је произвео.

Од чувенога познаваоца геолошких одношаја балканскога полуострва бечкога професора Ф. Туле има веома згодан: Преглед формација на централном Балкану и у северном подгорју.

Трећа радња је од г. П. Илића са насловом: „Неколико српских минерала». Нема сумње, да је то први чланак у низу сличних радња, веома корисних и потребитих за познавање руднога блага српских земаља.

Биографску скицу незаборавнога нам и велезаслужнога д-ра Панчића написао је госп. м. Ј. Јуришић. У другом дијелу анала има краћа биографска скица Панчићева живота и дјеловања из пера проф. Жујовића на француском језику.

У другом дијелу геолошких анала имамо опширну, немачким језиком писану расправу од С. Радовановића са насловом: Beiträge zur Geologie und Palaeontologie Ost. Serbiens. По изјави самога писца има предлежећа расправа бити првенцем већега циклуса геолошко-палеонтолошких монографија. Радњи г. Радовановића, која има за предмет опис лиаских наслага код Ргогине, додане су двије помно изведене литографоване таблице Рготинских лиаских окамина, већином Брахиопода.

Библиографски дио геолошких анала узима обзира на све радње имајуће за предмет минералошко-геолошке и геофизикалне одно-

шаје балканскога полуострва. У првој књизи анала оцијењене су радње односеће се на Бачку, Босну и Херцеговину, Далмацију, Грчку, Србију, Сријем и Турску.

Прву књигу геолошких анала слиједила је у брзо (почетком 1890), друга књига, не мање обилна садржајем. Радници око геолошких анала схваћају своју задаћу веома озбиљно те, ако нађу поле потпоре од стране позваних фактора а на по се и од стране читајуће и струковне публике, тада анале чека најљепша будућност, што им у осталом и ми одавле од срца желимо.

Загреб, мјесеца свибња 1890.

Др. Ђ. Пилар

КЊИЖЕВНЕ БЕЛЕШКЕ

Осман Ивана Гундулића, с допунама И. Мажуранића и П. Соркочевића, приправио за штампу *Јован Бошковић*, у Земуну, издање књижарнице Јове Карамата, 1890. у 16-тини.

Двеста је лета протекло, пре него што је највеће дело Гундулићево угледало света, тако, да тај величанствени спев, сложен у славу словена, а на пропаст непријатељима, кроз дуга два столећа не могаше одушевљавати народ, коме беше намењен... Тек 1826-е Гундулићев „Осман“ би наштампан први пут у Дубровнику; издао га је Фр. Љ. Марковић, са допуном двају певања од П. Соркочевића, који први сложи певање 14-о и 15-о, те тако попуни „Османа“. Друго издање Гундулићева епа изађе *ћирилицом*, у Будиму 1827, од Јевте Поповића учитеља трстанскога, у две књиге, под арогантним натписом: Разна дјела Јевте Поповића... Треће издање приредила је у Загребу „Матица Илирска 1844, издавши „Османа“ први пут с певањима Ивана Мажуранића, те тако је она прва упознала ширу публику са садржином „Османа“. Четврто издање било је прештампано у Загребу 1854, са предговором од А. Вебера Ткалчевића. Пето је прерадио А. Павић, а издала га је јужно-словенска академија 1877. Шесто је изашло у Загребу 1887, приправио га је Иван Броз. И тако је ово сад седмо издање у опште, или друго ћирилицом.. Намена је овога издања да упозна са садржином „Османа“ шири круг шталаца, што штампају књиге ћирилицом штампане... (Предговор г. Бошковића).

С пуним правом, дакле, мора се човек надати да ће ово издање, на које се тако дуго чекало, издање по реду седмо а ћири-

лицом друго, са сваке стране бити боље и народу приступачније од свију досадашњих.

Ево прегледа редакције г. Бошковића.

Предговор је на 60. страна.

Он се дели на пет одељака.

У првом се говори о положају Дубровника, о чинитељима који су утицали на његов развитак, који пробудише у његовом властеоству и пучанству словенски понос.

У другом су подаци о животу и раду Гундулићеву, на жалос подаци непотпуни, чему није одговоран г. Бошковић, нити ико други, јер се мало што зна о славноме песнику. Али је у овом одељку студија о књижевној вредности „Османа“ опсежна и знатна. Г. Б. је исцрпео ваљда, све што се до сад писало и у нашој и страној књижевности о томе епу. При дну те расправе бележи ове речи: „Средњи одељци овога предговора написани су по Ђ. Трстењаку, Т. Смичикласу. Р. Бранту, Ђ. Павићу, А. Веберу Ткалчевићу и другима“ У даљем току наводи Апендина, Цријевића. Миклошића. Г. Б. каже: *Гундулић је први ступио на словенско земљиште, створивши нам Османа, којему узе основу из словенске историје.* Јунак у његовом спеву није ни Осман ни Владислав, који обојица имају једнаку вредност, *јунак* је у Гундулића — *јужно словенство*“... Књижевна вредност „Османа“ исказана је јасно овим речима: *По избору предмета* Гундулић надмаша Виргилија, *Таса и Камониша, јер он изабра питање светскога значења, питање о опстанку турског царства*“... Сад је ли то одвојено мишљење г. Бошковића, или то мишљење дели с некојим од оних писаца којима се служио, ми не знамо, а добро би било да знамо.

Трећи део предговора кратак је и мање важан. У њему су летимични подаци из биографије Владислава пољског и износе се прилике у којима је зачет спев и родољубни смер песников.

Четврти део бави се опширно о вечитим контроверзијама које се врте око недостатка 14-ог и 15-ог певања, о спорној основи епа, о утицају хуманизма на нашу старију књижевност, и тако даље, али се опет релевира словенско осећање Гундулићево, његов широки поглед и заслуга за народни језик.

Суштина је истог одломка у овим речима, којима почиње: „Текст у овом издању није нов, него је готово у свему усвојен онај из академијског издања. *Транскрипција* је ћирилицом изведена по новом правопису и југозападном говору“... За тим долазе многобројна објашњења старих облика и правописа, пак после епоса: „Рјечник из Гундулићева Османа и његовијех допуна“ и Биљешке историјске, земљописне и митолошке.

Г. Бошковић је у форми у многом чему одступио од осталих издања Гундулићева «Османа«, ради тога „да све буде *јасно и обично*, те да се и неучеван шталац примами, или бар не одбије од читања ове књиге". Тога ради употребљава у тексту где што и данашње знаке за нагласке, разликовао је честе скраћенице: ко (како), к'о (као), ко (тко)... све (своје) и све (цело).. и увео је елизије на свој начин.

О свему томе — о оригиналним погледима г. Бошковића на «Османа« и техничкој страни овога издања, стручна ће критика одиста изрећи свој суд. Ми пак, без околишења, пронусмо да је ово издање јасније и обичније српском штаоцу од академијскога и Брозова.

Али имамо једну крупну замерку овоме издању.

Цена није забележена на књизи, него је налазимо у литографисаном огласу издавачевом, где се јавља да књига нама послата на приказ продаје се по форинта 2·40 или 5 динара (!) Из истога огласа дознајемо да је Ј. Карамат приредио и друго издање на финој белој артији (у нашој је књизи артија жућкаста), у 8-мини табака, коме је цена фор. 3·60 или 7·50 динара.

Дакле *само 5 динара* за српско издање Гундулићево „Османа", које је «намењено широм кругу неучевних читалаца?«

Лепа вам хвала г. Карамата.

Хрвати су праве шепртље, јер они своје врло лепо и на врло лепој артији штампано најновије издање „Османа« са коментима продају по фор. 1·20.

Докле ће српска влада и српска просветна друштва трпети да *Карамати*, *Поповића*, *Јовановића*, и остали бездушници, тако пазаре са делима Његошевим, Доситијевим, Гундулићевим, Бранковим и др? Да на тај начин *шире* српску књигу?

С.

У НОВОЈ КУЋИ

(ПРИПОВЕТКА)

Баш нам се беше додијала стара кућа. И што нема, нађосмо јој мâне. Да кажем: и отешња и снизи се, па и она липа пред прозором што смо је некад хвалили, сад се испречила те не дâ сунцу. А већ таква приговора пуно сито. Још Дади и није бо'зна колико сметало, ама отац у три речи две приговори. А ми шта знамо! Ако ћемо право лепо он и каже.

— Сад, не могу своју да зидам (а знам дуге су ноћи о том преседели).... Имам, вели, неке намирице пред очима, па ме стра' загазићу овако на пречац, а још, лепо, свему крај не видим. И ко зна кад ћу и за њу темељ ударити; а чек по чек и тај дан, чини ми се смрт ћу дочекати, а њега не доживети ... Свило ми се нешто овде.... да речем нека слутња и Бог зна шта ... к'о да нећу жив изаћи испод овог крова. Па велим није ни овде живот под морање, нити ме је који за овај праг приковао!.... Ако ћу плаћати тамо, плаћам и овде. Је л'?

Дада само одмâну раменима, а ћути.

— А jä бо'ме!.... Пара мање, пара више.... шта има? Није какав рачун, да се мислим.. А за то све боље. Кућа већа.... Собе овако к'о црква.... А jä!.... После и теби лакше.... Ово ко ћумез. Обрни се, окрени се, ћошак па ћошак.... Онамо лепо авлија онолика.... Па шта ти знам неки зграда сијасет.... Читав град кад уђеш.... И после газда Гаша добар човек, нећемо имати какви прљави рачуна.

— Није мени, вели Дада, ни овде тескоба, ако је за то.

Отац се дурну и сави веђе.

— Ама зар ти, вере ти, ка' нешто боље знаш?!.... А?!... (па руком себи по колену) Е вала!... А тако је то од Адама. Зар да је којој жени право, што јој човек нареди... Не мо'ш ти њој угодити, да јој злато доносиш... како злато?.... море жена ти је!.... Хм!...

Дада брже на други крај, а види лепо шта је.

— Па лепо Сретене.... Велим само онако ... ето овде ми деца одрасла, па да се нешто не грешим Богу, да се тужим, а онако брате твоја воља, чини како знаш.

— А зар ће деци тамо горе бити?

— Ето сад!?... Није брате за свађање, него мени је право, како год ти знаш...

— Па шта онда набрајаш?

— Ех набрајам?.... Та кажем.... кажем....

— Не знаш шта ћеш с језиком.... То!

— Па то, вели Дада и развуче усне, а видим преко срца....

И једне вечери дође он, па чим отвори врата, а он још с прага рече:

— Погодио сам Гашину кућу.

Ми не рекосмо ни лепо ни ружно

А та нова кућа грдосија! Право каже он: читав град! С лица само дужа но она пре читава и још док се не уселисмо, оне празне собе, па права страота.... Дође ми на памет стара болница, кад се из ње иселило, те не оста живе душе у њој, но соба до собе и још врата поваћена, прозори полупани, па се ори по њој глас кад се с прозора викне, као да наковањ лупа.... И још веле, долазио у њу сваке ноћи покојни Диша, те се шета до првих петлова.... А већ покојни Диша какав је био мани га! И сад кажу обуче џубе наопако, па мете белу шубару и пуши на сјајан чибук.... Још ако се Диша загледа у нашу кућу, па огрне џубе и запали чибук.... мене то напало, а Даду ко зна шта, тек она

тешко проплака те дане, а кад се кола кретоше из авлије, паде јадна на праг па лепо нариче....

После рекла оним женама из комшилука:

— Тешко ми је сестре, тешко, само Бог зна како.... Све ме стра да ми ово на какво зло не изиђе.

А није лако навићи друга врата. Још не дај Боже, да човек рођена остави.

Нас смо били свега четворо рођених, а с момцима седам живих душа. Отац ми је био човек осредањ и гојазан. То тад' да је био близу четрдесете.... Нит је био смеђ ни црн.... И колко су му очи црње, толко коса блеђа, па из даље друга боја, а из близа друга.... Веђе је имао к'о ја јакӧ брчиће.... Па кад му се мало ма шта одбије с пута, а оне се навуку над очи ко у слепа миша крила. Жив стра̂ за гледање.... Па брци к'о повесмо!.... А није био слика ко прилика: Знаш, мек човек није вајда. И што се по некад ко наљути, док се обрнеш, ништа није било, још чисто глади оно, да се заборави. И могао је докон да угађа три дана, шта ће по некад и како ће, па док пређе на друго, прво ко на леду записано. Ето тако. По некад развезе, читава небеса скида. «Па ћу, вели, добре коње и кола са «сицевима».... па ћу кућу од два боја и да купим онај Тришин забран ... па бербу да се памти» ... Оће ја̀! Прош'о говор, прошла жеља.

Други пут опет, да се неко сит насмеје, колико се заборави. Дође, знам, једном из дућана љут.... Већ му се очи не виде испод оних веђа и глас му мало шобоће и оно што нама каже, каже љутито, као да смо му ми криви.... Ручамо, он тако! Јана донесе каву у филџанима у сребрним зарфовима (то му некад поклонио један његов Бошњак), а он запалио чибук и док једанпут сркну каву и испи први дим из чибука, рече, а не гледа у нас:

— Оћу д'отерам Здравка....

А Здравко нам је био први калфа.

Дада ћути, а и шта ће да каже?

— Ако га ја не отерам нико неће! вели опет он и све јаче вуче из чибука, па од једном плану — зар њега ја да трпим!.... Нисам га родио да морам. .. Запамти ће он ко је Сретен...

— Па отерај, рече Дада.

Он врати очи на Даду па се готово избуљио како је погледао. Гледа тако, гледа, па трес чибуком о астал.

— И ти си жена!?.... И ти си газдарица!?.... «Отерај!» Шта „отерај"?! како «отерај» кад и не знаш шта је учинио...,. А?...,. Знаш ли ти да је он рек'о оном Димитрију ћевапџији: „ако ти се не допада, тражи со у други дућан».... к'о да јâ нисам жив!....

— Па ето, вели Дада, крив је....

А он после окренуо главу у страну и лагано пуши, па онако са стране Дади приговара:

— Све момке да отерам, а она ништа!.... Тако се с њом договара; к'о да су момци онако нешто....

Кад у вече, а калфа Здравко дош'о лепо, нит се забринуо шта, нит' ишта, онако. Још се шали к'о без бриге. И не знам дал' му што отац тамо рече, кол'ко да га покара, ама од оне претње ако си ти страдао, то је и Здравко.

А Дада је била друкча жена! И ја знам лепо, док она што не нареди ил' сам чуо, ил' не чуо; ама после њене речи другог разговора нема.... Била је главом оцу до рамена, а слаба к'о да се где сушила.... кажу некад била прва лепота, а види се. Веђе к'о од црног ибришима.... Очи црње, коса још црња ... Образи мало протегљасти, а међ очима по сред повија засекла је једна бразда и кад се смеје она онако стоји. Док јој то погледаш не треба да ти рече ил' си јој прав ил' ниси.... А онако жустра жена. Докле је њена влада била, знало се најмањем ћошету ред. По некад да погине од рада, ама се после сјаји оно што је урадила.... Па то кад се доселисмо! Кућа к'о кућа па јоште пређашњи кираџија мало запустио, те за Даду посла к'о кише. Од прве зоре

па до ноћи она на ногама, а кад легне к'о жив трупац.... Зар је и мали пос'о био! Само је чујеш где се уз онај рад вајка:

— Гледам само како су ови људи живели! Да који с поља навири, па му је доста. Ето оно огњиште: Изрили цигле.... па посули воду по њему, па се замесио пепео, те се ко црни камен стврдло.... После онај подрум превр'о од рђе. Једва чекам дан, а с очију ми се ни ноћу не скида.

Па опет од зоре онако

Ја сам им био најстарије дете, а после мене Десанка ... Још к'о род да речем и за нашу Јану. Знаш, остала после мајке у Бога сирота, па је Дада узела и да је слуша и да њу од оне невоље заклони....

С ниже нас, а први комшија, била нам је нека баба Јека. Тараба јој била с наше авлије, те се рât могло видети код ње. Ниска кућа с накривљеним кровом и цело слеме дошло извијено, као стара грбача. С предње стране мого би се висок човек домашити стреје, а с леђа готово пала на саму земљу. Само што је с лица баба лепо окречила, а онако прљавштина нека, те се учичкале жуте рупе и греботине, а међу њима ко две мрље вире два прозора, што су на соби из авлије.... А авлија, како да речем.... И башта и авлија. Неколико шљивових дрвета, а међ њима изђикала коприва, и коров до појаса.... На сред авлије набацао неко некад гомилу камења, те од дугог времена поцрнело, а кроз-а-њ избила свакојака травуљина, те изгледа ко зараст'о гроб. Ретко да је сунце све лепо обасјало, но се силно осећа како мочар и трулеж гмазди из оне гњиле земље.... За неки корак од тог камена, а уз другу страну беше и нека стаја. И на њој посрнуо кров и још кров од дасака, те по где-где попустиле даске, па се само црне широке пукотине.... А већ ко је првом зидао, није други оправљао, но онај зид од камења а и без реда и без угађања, но један камен испао други утонуо, те сва личи ко да су је из земље

ископали.... Уз сами таван био један узан прозорчић с гвожђем у крст, па му се десна страна ојела, те изгледа к'о да је само левом заденут... И кад год да погледаш, а на том прозорчићу лежи један сури мачак, а лепше прилике уз све остало није могло бити.

А још та баба Јека! Омалена а чисто се ко кука пресавила.... Нос јој над брадом, а уста од ува до ува.... Очи к'о најмање зелене шљокице.... Па се убрадила неком жутом шамијом и натукла стару памуклију и неку почађавилу сукњу....

Ја се ослонио на тарабу па гледам како она понела дрва из оне стаје за кућу и док само зачкиљи на ме оним зеленим очима, кад окупи:

— Шта ми звири у авлију.... Таман! Марим ја, већ не питај.... И та деца! Немају друга посла но довели децу.... деца.... каква деца.... ђаволи су то... оће плот да ми сломије....

Глас јој крештљив, а види се нема зуба, но к'о свака баба шуњка.

Ја беж' на сокак, а на сокаку ко преврнут лист, јер на бабиним вратима стоји једна.... мора да јој је ћерка. Млада онако, а све врти плећима и поцупкује ногом. По сред косе завезала плаву пантљику, па је над теменом гиздаво везала.... Кад ме виде, а она запиљи на ме оним зацрвенелим очима.... Гледа гледа, а ћути.... Ћутим и ја. Док она заклати раменима и поче ногом да цупка брже па ми још довикну....

— Од' овамо.

Ја стојим.

Опет она ко пре плећима и домâну руком.

— Ти.... Ти што стојиш.... Оди.

Коракнух мало према њој, а и она крену мени, па кад стаде на близо, а она још јаче запиљи на ме и вели:

— Чиј̑ си ти?

— Сретенов.

— Је л' овог овде (и мâну главом на нашу кућу) што се доселио?

— Јес'

— А!... Његов! — Па опет ближе мени — А ти!... Учиш ли школу?

— Учим, велим ја.

— Охо!.... Ћак и сави прсте да ме помилује по образу. Ја изјерих врат на једну страну, а она руком за мојим образима. Ја на другу а она опет руком, док се тек засмеја (а смеј јој ко из грла да иде), па мен' обема рукама за образе и пољуби.

— Шта се, вели, бојиш, кад те ја волим.

Па ме после пита.... пита чега се сети И колико нас је.... И је л' Дада љута ... па отац? Је л' много богат.... Гледам је, а све ми неко чудо долази.... мало мало, па јој усне заиграју, ко да се смеје, а није смеј.... Нег' тек премре очима па само крајевима гледа по сокаку.... После тек заклати раменима и укрсти прсте па пуцкара, ил мало-мало, па заглади руком зулуфе и ногом поцупкује.... После рече, да је зовем «тетка Анице».... и још којешта.... Па тек утрча у кућу и изнесе две јабуке и вели:

— Ово теби.... а ово твојој сестри.

Сутра дан, а Дада с њом разговара преко тарабе.

— Хвалио ми се, вели Дада, за јабуку.

— Једва прићe, каже она.

— Не знам што се тако стиди... Ето кажем му: иди сине.... иди ето зове те.... већ ко био, а он неће... И дете је!

У то закрешти бабин глас.

— Јâ бо'ме дете.... А деца ко деца! Ви'те плот посрнуо, а он руком овако.... «Немој кажем.... немој сине, паш'ће».... А онај пре!.... што је дан он на тараби па каменицом на мачку.... Ето што је једном ударио овде — па поче да тражи белегу између она два прозора — још ја уз прозор.... Села тако па се нешто замислила....

мислим, мислим, а камен бум!.... Само што није по сред прозора — и опет стаде загледати, тек не показа·

Дада к'о Дада, сваком да учини, па вели.

— Слободно ти њега за уши.... какав плот!

Тетка Аница узела једну грану од шљиве. па се обема рукама обесила о њу, те се нија, а гледи на Даду.

— Нема вас нигде? рече Дади.

— Не видим се Бога ми од посла.

— Није сваки лењ ко ти! Осече се баба на њу.

Тетка Аници заигра онако усна и погледи на бабу ко да вели «тебе ћу да питам!» Па кроз зубе рече:

— Не ради ми се!

— Гле ти ње!.... А што ти дрво смета те га ломиш?

А она опет к'о пре, и још јаче затеже.

После пусти грану и поче да се врти по оној стазици, а све гледи на Даду и осмешкује се. Док спази мачка на оном прозору и шину длановима, а он утече и ту прсну у смеј, па тек скочи и обема рукама бабу по раменима, те је чисто окрете, па у онаком смеју утече горе у кућу.

— Де, ђаволе! вели баба за њом, а видим не кида се много.

Дада после прође крај мене а говори сама себи:

— Бесна!.... а кажу сирота.

Док се свикосмо новом месту па се стара кућа готово и заборави и не би је се можда ни сетили, да се не деси нешто. к'о да се над новим кровом изли неко проклество. ил' ко да смо коме грдно згрешили. па нас стигла праведна клетва.

Јес Бога ми!

Једне ноћи — ко зна које је доба било — ми већ одавно поспали. док тек кроз тишину диже се нека вика и неко попевање.... Цигани свирају и све на танке жице. а неких десетак гласова пева, па свако за свој рачун удесио, те се збркала песма, не знаш која је.

Дада онако сȁнӓ диже се по мраку, па на први прозор и загледа у мрак.

— Ово је, рече, код бабе.

Отац издиг'о главу изнад јастука па ослушкује.

— Код бабе.... код ове црне вештице!.... Их!.... Чула сам каква је, а овамо се прави к'о светац — па опет запиљи у мрак.

— Ко би рек'о, вели отац.

Дада се врати постељи.

— А видим некако им све чудно.... па онај смеј.... па оно онако.... Мислим опет срце јој весело, а она....

Па онда с оцем нешто шапуће, а све неке чудне речи.

Таман ми сан завара очи, а она вика чисто букну.... Мора да је ближе било, ил' се испраћају.... И од ове вике једна реч не мож' да се разбере, а и оно што остало надмаши, није за разговор.... Цигани запели што могу, а оно велико ћемане чисто дере.... По некад прсне стакло, ил' се чује како који лупи руком о врата.... А кроз сву вику, чује се тетка Аницин глас, како довикује:

— Лаку ноћ.... лаку ноћ срце моје!

Ил' како баба Јека пола кара, а пола од шале вели:

— Де ђаволе, не руши ми кућу.

Дада седи на постељи и ћутке ослушкује, а и отац видим будан ... Па кад тетка Аница прсну онако у смеј (а чисто је гледам како врти плећима и поцупкује ногом). Дади прекипе:

— Пих! Несрећа једна!

— Она Бога ми! учини отац.

— Несрећница!.... Не зна се која је гора....

— И то уз кућу да имам!.... то први комшија!

Сутра дан у подне, а ја преко тарабе видим тетка Аницу, како 'ода по оној авлији.... Иде, иде па се тек домаши руком и откине по који лист, те га кида прстима, па опет други... Без посла, па тек онако нешто.... Видим јој очи к'о мале јабуке, још чисто зажмирила, а дан мутан.

Кад у вече, а Дада мени над постељом шапу:

— Немој више д'идеш код ове (и мâну главом на бабину кућу).

— Је л' код тетка Анице?

Дада сави оштро веђе и наже ми се уз само уво:

— Немој више рећи: ни тетка Аница.... Ја знам за што.

И шта је то бо'зна шта било!.... Ето оно пре кад је била наша слава.... па Цигани.... па онај свет.... па се још Марко ковач опио, те полупао три прозора.. после се попео на липу, а Дада узела мердевине, те му онде додаје вино, а он чим испије, па стакло о земљу.... Па ништа!....

Само већ што Дада рече и мора се онако.... ко би смео друкче! А први пут кад ме она виде зовну ме себи ко и пре.... Аја!

— А што не ћеш?

— Нећу.

— Не смеш!

— Нећу.

— Не дâ ти Дада?

— Нећу.

А она чисто љутито крете главу, па заврте, ко увек плећима, те се загледа у празно небо и звиждуће.... После тек мâну главом на мене и премре онако очима па вели:

— Марим ја што нећеш — па тек љутито уђе у кућу.

Па не прође неки дан, а по нашој кући наиђе неко мртвило.... Баш се лепо види.... Ето отац к'о стран човек и кад дође, а он седне где у крај, док преседи који час, па после вата врата и ко зна кад се врати.... Ретка је ноћ, да је он с нама.... Сем што по некад Бога назове, ил' нареди што Јани, онако, као да нема уста.... Па Дада још горе.... Седне тако где било, па главу у шаке и све нешто крупно брине.... Ил у сред посла, а њој рука, где се први пут машила, и стоји тако ко суво дрво ... А по

некад, ко осица: и грди, и виче, и удари. а где стигне да искида.... Једном јој капљу сузе низ образе, а она се ухватила руком за чело, те гледа где јој суза пада и по који пут тихо јекне... Само се пази да је ми не видимо.

Једном дошла једна комшика.... Било с вечери.... Њих две саме, а мен' не виде. Дадин глас плачан, а она жена само цакће језиком, ил' измане обема рукама те се закрсти, а вели: «то! жено за Бога!.... јух жено помакла се с места....»

— И да ми је даље од очију, велӣ Дада, не би марила, ал' овако — па у плач.

— Је си л' му што давала?

— Шта да му да̑м, не дао му Бог мира!.... Шта да му дам!?....

— Имаш ли од штрка перо?

— Немам, а шта ће ми.

— Како шта ће, жива била.... Превуци једном кад заспи преко њега....

Дада убриса руком очи и пола љутито, пола плачно каже:

— Мани Персо штрка.... знам ја шта би му лек био, ал сам пусто жена, па ме још ова деца вежу.... Шта су они сиротињи криви.... А ја би' згазила црва својом ногом ... А Бога ми!.... Само се молим Богу да ме задржи у овој памети....

Па су опет тихо разговарале и Дада час плачно, а час чисто сече, како је љута, а она Перса онако.... измане рукама и ћакне језиком:

— Чи̑ни су, Смиљка.... чи̑ни, Бога ми.... Зна то она стара вештица.... Је л' она има само зелене очи, беж' од ње!....

— Па ми још на моје живе очи пркоси!....

— Вештица је то, Смиљка.... вештица!....

— Обе су оне једнаке, каже Дада.

Мислим се ја: дан два, па ће и то зло проћи.... 'оће јес! Свако јутро све тако и горе... Отац и Дада ни да се лепо погледе, а кад већ мора да се рече по која реч, кажу је, као да су речи трновите.... Па отац све нешто наопако!....

Пита ме једном:

— Учиш ли шта?

Као да сам му у гостима. А Десанку једном помиловао по коси па каже:

— Гле, вели, колика ти коса.... читав перчин, да оплетеш.

Као да му није дете.

А од оних дана не памтим, да нас је лепо видео.... крије очи, те ил' скупи оне густе веђе, ил' ма где загледи, само да се с нашим не сукоби.... Ко зна зашто!?

Већ ми свикли, да га ноћу нема. И зар је једанпут било! А да није ручка, ко зна кад би се и видели.... После опет поручивао, те му јело носили у дућан, а корсем каже: «не мож' од посла из дућана!....» Тако једне ноћи — ми поспали одавно — док неко груну на врата, те се избудисмо, а Дада скочи и кад стиже до кључа да отвори врата а он на прагу стоји.... кроз прозор светли месечина те пала њему на лице, а оно не питај!... Растегло се и побледело, па још очи светле и коса без реда.... Кад Дада отвори врата, а он тешко прекорачи праг, па свакојако стиже до средине.... И ту опет заста.... Стоји, стоји и само се ниња у крстинама и по који пут повлачи ногом... Дада, сирота, хтеде да му помогне, да га до постеље доведе, а он да одбије руком па посрте те о мој креветић, и све малаксало одбија руком и мрмља:

— Нека.... нећу....

Дада га ухвати руком под раме и поведе његовом кревету и кад га доведе, а он као трупац паде.... После Дада скиде с њега одело, а он само који пут хукне, ил' предигне главу с јастука, па опет онако.... Да се нешто види какав је, ако не би на се пљунуо! Још како је пре

говорио!.... «То је, вели, највећи грех.... који се, каже, опија, беж од њега.... Тај нема образа, да гледа по свету....» А сад, ето! Погази образ, па ако свет не види, зар му је ово мало!

Дада док га не намести не ућута.... Куне што јој на уста дође.

— Зар таквог да те видим!.... То ли ми добро донесе ова проклета кућа!.... Да си ме у гроб довео, боље би ми било, зар ово није живо гробље!

А отац ништа. Само још као верује самом себи, те мало-мало па одмâне руком и једва каже:

— Нека.... немој ти!....

Сутра дан ми се избудили, а он спава. Дада нас лагано изнесе на рукама у другу собу и све прети да не вичемо.... Дан у велико, а по кући тихо, к'о да никог живог нема ... Дада, кад отвори ил' затвори врата, спусти резу, к'о да је памуком умотала, па још она Јана у чарапама и што посо траже, све даље од његових врата. Кад ме испрати до врата, а она шану:

— Немој до пôдне долазити!

Кад у пôдне, а он седи за великим асталом. На ногама му папуче и још пребацио леву ногу преко десне, па се лактом наслонио о астал, а главу затурио на шаку.... Ја му завирих у очи, ома му се набраше веђе, а очи упр'о преда се и тако ко камен стоји.... Само што прстима леве руке лупка себи по колену, ил' што који пут другом руком рашчешља косу.... кад дођох, нит' ме виде, нит' ме погледа, но све тако!

Ручасмо, а нико ни речи не рече.... Само Дада што по који пут тихо нареди што за јело.... Кад Јана изнесе филџане, он запали чибук, па се тек окрете мени:

— И'те ви двоје код Јане!

И ко зна шта је тамо било, а кад изађе Дада, њој очи веселије.... Јес преко њих суза, ама друкча је та суза.... А његово лице пуно неке и радости и жалости..., Не би знао, која чаша прелива!

«Боже помози!» рекла Дада.

Опет се поврати стари ред, а знате, зло се по некад брзо заборави... Отац мек к'о свила, па ваљда хтеде нешто у срцу да угуши, те се лепо продетињио. Не мож проћи да нас не помилује, а већ, да се угуши тепајући.... Па накупова неких ситница пун долап и свако вече а њему пуне руке којечега, па ил' мени, ил' Десанки.... Већ се Дади додија!

— Остав' се, вели, Сретене једном.... Шта ће ти више?

— 'Оћу, вели он, да ми се деца радују.

— Па радују се они и онако.

— Аја!.... Знаш, кад пођем из дућана, а мени нешто око срца, к'о да ме пером голица.... Да ми је, да ми никад не заплачу!

А Дада у смеј.

— Где се, вели, човек продетињио.

— Ако!.... Не марим ја ништа од света.

Па ме узме собом у дућан и као с маторцем неким разговара.... Шта ти ја све оно знам, а он вели: „онај еспап овако.... овај овако.... Па да исперемо оне бачве.... Нема ти, вели, грђе, но запустити судове, а њима мало треба....» После одреши кесу, па мени дvајеслук у шаке и каже:

— Ево сутра за лепињу.

А сутра опет дâ, као да је на јуче заборавио....

После оне дуге ноћи, као некад, седимо, и ко зна докле. Пуно ми срце кад погледим како је Дада весела.... А њој песма не силази с уста.... А кажем вам, растури се онај црни облак, те засија оно старо сунце.

Ал' јес! Оде опет памет старим путем, и старо коло поче да наврће своју воду; само сад и тишије и мучније.... Дада дође до конца.... И што се пре крило од нас, сад се ни од света не чува.... Очи јој од сваке ноћи к'о јабуке и нека је љута злоћа спопала, те за мал', за мал' на пјсне да грди, а дланом ошине ни крива ни дужна.... А он, мани га! Само нам је зора виђање, и чим мрак

стигне, тек намакне ђубе на рамена, па на врата!.... Сви видимо, да је она баба замесила. Па она друга чисто побесне.... Ма ко од нас прош'о поред ње, а она онако заклокоће грлом, и ако не може чим, очима пркоси... И још мене зачикава.

— Што је, вели, твоја Дада љута?

Ја стиско' зубе.

— Је л'?

Зар да јој кажем

— Ви'ш, вели опет и преврће оним жмиравим очима — Твоја је Дада љута жена, а што ти је отац добар.... ево погле: купио ми ово (и пипну руком на укосницу, а она пусто сјакти).

— Није ти он купио!

Она преврте очима, а плећима онако заклати, па се још осмешкује.

— Јес' није.... Па и ово, и опет се маши руком под ђердан, а он пусто сјакти.... Па мојој баби ћаљину, још какву!.... Па мени ово.... и ово....

Одо' Дади, па све каза'.

А Дада обе шаке у косе па из гласа нариче.

— Још ме на живе очи чика.... Нашла ми моје дете да се похвали....

Кад пред ноћ, а мени шану наша Јана.

— Данас Дада била код њих — и мâну главом на бабину кућу.

Ја претрнуо.

— Ајаој, што је викала!.... Па кад пошла, а она рекла: «Чудо ће вас снаћи....“ 'Оће, каже, пандур да их тера.

'Оће јес! Какав пандур! Само се још горе начини.... Тог дана пуче и последњи кончић, те полете точак у амбис... Отац и Дада да изгину.... Куд је пре она рекла њему и какав приговор, а од тад не знам шта и не каже.... И како ће кућу да раскући. И како ће све нас у просјаке.... И како ће свет причати „о лудом Сретену....”

А он опет још горе!.... Само гледам кад ће севнути длан а још то да буде!

Па и дотле дође!

Беше друга недеља пред Божић, а запамтио сам дан, као да је записан на камену.... Снег пао до колена, те се бљешти белина и светлуца према сунцу.... Средином сокака мало зацрнели коловози, ил' се јасно виде по крајевима утапкане пртине и по њима попао снег.... под стрејама очишћено лепо па се у пола види ситно камење и жућкасти шљунак.

А мраз стег'о, да камен пуца. По дрвима се начичкале снежне пахуљице, к'о да је дрво снегом цветало. Никог живог да не видиш, ко би залудан газио по таквом времену, нит' да из куће изађе, да му ноге пут виде....

Тај дан — ми за рана вечерали, а отац и не спусти добро кашику нит' прежвака лепо залогај, да зна јело за госу, но се диже и намаче ћубе на рамена, па узе штап у руке и пође вратима. Још он добро и не маче ногом а Дада скочи на врата.... Сва дрхће ко прут, а блеђа од дувара и очи јој оваке — куда ћеш? писну.

Како Дада скочи и како рече, па се он чисто забуни... Разрогачио се и стао пред њом па блене....

Дада све блеђа, па јој још глас пишти а свако слово осеца:

— Куда ћеш ноћас?

Он скупи веђе над очи и намаче боље раменима ћубе, па узе штап ближе крају и пође њој.... кад стаде близу дохвати је руком за раме и отисну с врата, а реч једну не рече. После пружи руку на кваку, а Дада к'о бесна паде опет на врата и цикну:

— Не ћеш жив одавде!

Он плану! Зар неко њему на пут да стане и то још Дада?.... Само што измахну десном руком и захвати Даду преко половине па се она залепи за други зид.

— Зар ти да ми браниш! —

Ми двоје у писку па Дади за скуте, а она опет полете за њим и ухвати му се рукама за рукав, а из гласа кука.

— Зар те није грех од ове деце... зар те није срамота од људи? — па све редом.

— Ћут! цикну он

— Не могу.... камо да мртва ућутим!

— Ко је овде госа?

— Ти!

— Па зар да ми ти попујеш?

— А зар тако господар ради?!

Он наже кроз врата, ал се Дада обесила на њ, па не дâ.

— Пуштај! писну он к'о гром.

А она све чвршће стеже.

Док он потеже дланом и омâну раменима, па нас с Дадом о патос и кад измаче преко прага довикну оним гласом:

— Нећеш ме вала више видети!

Дотрчаше неке жене као за какву помоћ. Већ наша се писка чула до десете куће. И како која упадне у собу, видим јој по очима шта нам мисли.... Дада пола лежи пола седи, на патосу, а ми уз њу, па она нариче, а нама живо срце пуца за њом те само кипте сузе... После оне жене узеше око Даде лепо колк'о да је поврате:

— Немој Симка лудо, тако!.... кућа је то жено.... Једанпут се пева, другипут кара и где је боље.

Па и нас и њу полише водом. А Дада онако.... нариче к'о да никог пред собом не види, него куне и себе и њега.... И моли и преклиње и лепо и ружно.... Аја!

— Зар га није стид од ова два црва.... Ту ли си ми срећу дала мајко кад ме роди, проклет тај час био! Што се Богу не досади моја мука!....

Док се изли та река, па жуч пресуши, него стиже друго.... Спопаде је стра, да он са собом не учини шта, а већ како рече кад пође, не дао Бог!....

Кад остасмо сами, Дада ућута но јој само сузе теку, а нас себи пригрли, па смо дошли ко три мученика.... После нас узе спремати да лежемо, а Десанка јој заспа

на руци; лепо намести мој креветић и изравни дланом по чаршаву.

— Де се моли Богу сине!

Ја клекох на постељу, а она сави руке мени око врата, па прислони образ уз образ, а он врео ко врело гвожђе.... Читам ја «оче наш» а Дада уз молитву тихо шапуће:

— Чувај нас Боже молим ти се.... Погледај ми Боже моју децу моје сирочиће.... Опрости и њему окренуће се он опет добрим путем....

— Амин!

Дада ме стиште јаче на груди, па нам душа на души, а чујем лепо како јој срце лупа.

Мени сузе к'о киша, а преклињем њу да не плаче.

— Немој Дадо молим те ... немој Дадо жива ти Десанка.

— Нећу сине, вели она, па се усправи.

После ме лепо утапка јорганом па се ухвати левом руком за јабуку од кревета и леже грудима на мој јастук, а десном ме милује по коси.... Уста јој на мом образу па ме голица њен врео дах ил осетим како се кад и кад стресе....

— Шта је оцу Дадо?

— Ништа голубе.... нешто се наљутио.

— Је л' на ову бабу?

Дада уздахну

— Није.... Онако нешто

— Је л' за кућу?

— Није то.... нешто је Јана згрешила.

Сирота Дада! Мисли не види се!

После се диже од мене, па оде код Десанке.... Деса заспала одавно те видим како се Дада само нагла над њом и како је мило гледи. Десном руком лагано пуцкара прсте леве руке и шапуће:

— Дадина лепа деца!.... Дадина пуна кућа!.... Дада воли њене тице лепе!....

И кад је тако помилова оде свом кревету и онако у аљини леже. И то лежање! До пола се наслонила по јастуку и затурила обе руке себи за потиљак, те тако ослонила главу и гледа у таваницу

Шта ли ће ово бити Боже мој!.... Има л' по свету где оваког живота ил' је ова кућа проклета?.... како је пре онамо било лепо.... знам, тек отац дође из дућана, па вес'о, па разговоран.... и седимо тако до које доба, па ме чисто жао лећи.... Па Дада, знам, седне па ил' мота плетиво с колена ил' суче памук за разбој, а пева: «Смиљ, Смиљ, Смиљанићу, покисе ти перје».... Ил' опет прича како је неки цар заробио другог цара, па му мет'о гвожђе на ноге, а тај цар рек'о: пусти ме, донећу ти врећу дуката... после како га пустио, па били оба цареви у једној царевини.... па онда како је отац сладио, како ћемо некад живети.... па ћемо имати два дућана и ја у једном он у другом, па како ће свет рећи: «Благо Сретену, дигоше га деца".... А њему мило, па све лепше проричe.... Па ће узети, вели, снају... снају што злата вреди.... па зет, ако Бог да прави.... А Дада тек онако вели, како ће кад буде тако стара, — као наша баба Мара.... па ће доћи једна друга баба, и Даду за косе, па у Саву....

— «А кад ја не дâм», каже Десанка

— «Па где ћу? вели Дада.

— «Код нас»

— «Ама ако та баба каже теби: дај ми Десо Даду.»

— «А ја не дам»

— «Е.... она ће силом»

— «А ја не дам»

— «Мораш бо'ме»

— «А ја ћу да убијем ту бабу»....

— После ме нешто задави под грлом.... Не дам ја, а оно све чвршће стеже и к'о калфа Здравко метнуо ми на гушу ђуле од кантара

Кад се тргох, а Дада више мене.

— Шта ти је голубе?

— Снио сам нешто.

— А што ми јечиш тако.... Дед сркни мало воде, да боље уснин.

Кад ме напоји, пође по соби да ода, а све шапуће:

— Прекрати ми, Боже, ову ноћ!.... Прекрати ми ову муку!

Па запали кандило пред иконом те се по који пут пред свецем прекрсти, а гледа га, к'о да ће из њега Бог проговорити.

Она светлост од кандила ситна и црвена, те слабо обасјава икону. Свети Аранђео у црвеној долами, скупио крила па му се само окрајци виде изнад рамена. У левој му руци жуте теразије, а у десној пламен мач и још сав стоји у неком зеленкастом облаку.... Више свеца над оним сјајним кругом, око његове главе, стоји исписано божје око, па, чини ми се, жмирка и гледи живо мене у очи....

Док се диже неки кад из кандила, па се замути оно небо, а свети Аранђео истеже оним мачем на Даду.... Дада посрте под икону, па једном руком одбија мач, и вели: «нећеш... нећеш...» Па к'о није свети Аранђео но отац и пружио Дади оне теразије и каже:

—«На ти теразије...»

Дада узе па ниja....

— «Ал' су, вели она, лаке» — и све онако ниja

— «Нису лаке», рече неко

— «Лаке, лаке, лаке..

А отац прође мимо Даде и хоће на врата, а Дада за њим довикује:

— «Сретене... Сретене.... Еј, Сретене....»

После неко узео те приклопи вратима а шарке шкрипе, ама тако тешко.... тако тешко....

Па прсну то с очију, а у пола живо чујем, како цичи танка жица на ћеманету и како се дигла нека

збркана вика.... Док отворих очи, а видим Даду на очевом кревету и како се пропиње, да дохвати очев кубур.

— Дадо!

Она сече руку и упусти кубур

— Немој да пуцаш.

Она се спусти с постеље и окрете мени а ћути.... Ил' то она Дада, ил она жена.... ил' мени од сна очи мутне.... Страхота!.... Лице мртвачко, а очи сјакте некако страшно.... Марама јој пала за потиљак и сва јој коса замршена.... на уснама ни капи крви и чини ми се мало-мало па задрхћу, ил' лепо видим где их засече зубима

— Што ће ти кубур Дадо?

Она ћути и диже кубур оданде где јој пао и спусти на астал и после рече, а глас јој мутан:

— Овде му је лепше!

— Где ће му бити лепше!?

А тамо код оне ври.... Већ цигани досадили, па још и певају... После чујем неку лупњаву, ко да кућу руше и оне бесне гласове што само ветар разбира.... Ил' како се она зацерека и пусти глас да пева, а неки јој заклапају шаком уста, па песма од слова на слово и час гласно час угушено....

Дада стоји уз астал на мало изјерила главу и слуша..... Слуша, слуша, па тек шаком о астал, а он се сав затресе.... Ил' опет засече зубима усне, реко' одгрисће.... Једном два полете вратима и док стиже до кваке, чисто малакса и као млитава посрте до, Десанкиног кревета....

После знам не спавам, а опет ми некако чудно, к'о у сну.... Играју ми пред очима неке звезде па се сплетамо у једно клубе, и то клубе час веће час мање.... А знам сан није!.... После то клубе говори.... како то, мислим се, да клубе разговара?....

Док од једном улете наша Јана у собу и сва умрљана сузама, па запе резу на вратима и држи кваку руком, а у сред куће чујем очев глас како грми:

— Ја ћу тебе научити памети!.... Зар да ме ти пред светом срамотиш!

Десанка се пробудила и од стра пишти. Ја скочио на кревет — не знам шта је — па вичем из гласа:

— Дадо, Дадо ....

А у кући она вика, а тек лупи нешто о врата и Дадин глас жалосно јекну, а његов онако трешти:

— Носи своје прње па у свет! Напоље из ове куће!

Јана стоји уз врата и тупка ногама, а не сме напоље, но само лелече! «јао мени! тешко мени!» и по који пут потегне руком за резу, а не скида је. Кад Дада још једном онако јекну, а Јана трже резу и још лепо главу не изнесе кроз врата, а отац цикну:

— У собу марво једна!

А она брже назад главу и опет запе резу.

— Децо моја!.... Закука Дада с поља, па као да је неко стеже за гушу, само тешко застења.

— Умем ја с тобом и овако! виче он и запео к'о да је врећу на леђа упртио.

И опет лупише врата, а неко запе резу. Дадин глас чујемо из далека, како нас спомиње, а он из куће одговара:

— Нећу ја попа без цркве.... Ја сам стек'о ја ћу и да растечем....

После пође љутито да корача и док лупи на наша врата и викну.

— Отварај!

Јана не смеде.

Он потеже песницом још јаче.

— Отварај ил' ме не чекај жива!

Јана брзо трже резу и утече под мој кревет, а он широм отвори врата и заста на прагу и само што сену очима на нас и викну:

— Ћут!

Ми као да нас ножем пресече!.... Нит се који с места маче. И ко сме?

Он опет тресну вратима и уђе у своју собу. После чујемо, како се с неким преко прозора разговара и како онако виче:

— Што ће мени који?.... Није ми се упалила кућа, да је гасим. Нисам ја никога звао и ко ми треба!.... Чија је ово кућа? Не марим ја ни за кога!.... Ама чу ли! ни за кога!.... крај!....

А нас се троје живи покочили! Ватра одавно загасла, па ледена соба.... још и онај стра, те нам сама душа дрхће.

Јана нас обоје себи пригрлила, те јој наслонили главу на груди и само нас њене руке грају. На њеном крилу и заспасмо..... Да јој Бог за то плати!

Кад свану други дан, мени мутна глава, као после какве болести. Чим угледах дан кроз прозор, а мене као ножем текну: Где ли је сад Дада?... Шта оно би ноћас Боже мој!

У то Десанка диже главу с Јаниног крила, па као у чуду погледа око себе и у нас, па запита:

— А где је Дада?

Јана је брже пригрли себи и тихо рече:

— Ћути Десо.... доћиће ти Дада.

Па ме за то срце заболе. Како ли ће Дади бити, кад се данас пробуди?

Не постоја за мало, а наша се врата отворише и отац заста на прагу. Прегледа од једном целу собу па у неком страху пређе праг и угледа нас онако.

— А шта ћете ви ту?!

Ми од једном сви на ногама, а Јана поче да тапће табанима и све замуцкује:

— Легли још синоћ.... па ја.... па они....

Он се намрштио, а видим не слуша Јану.

— Ајд', вели, облачи децу.

Јана брже боље око нас, те се смела, па ни мени ни Десанки да помогне. Отац стао на сред собе и гледа, како нас она спрема.

— Дед' прво овог', рече Јани, а она к'о запета стрела, и све испод ока погледа на оца.... он стоји онако и само стреља очима. Гледам само кад ће длан полетети.

Кад бех готов, а ја домаших књигу са астала па на врата.

— Стан' ти! викну он.

Стадох к'о прикован. Он извади кесу из појаса, па ми пружи грош.

— На купи лепињу!

А кад прескочих праг и стадох ногом у онај снег, свали ми се неки тежак терет с душе.... А грдан је стра био!... Па ил' што ми ладан ветар удари у очи ил' онако, тек се препуни око и суза к'о мерџан кану преко лица.

Цео ми дан прошла ноћ на памети.... Мора да је ова кућа проклета! И зар има по свету овако.... То велим, што се ето Бог не јави и да запали ону бабину кућу, па да све у њој сагори.... Ондак би се Дада повратила ондак би отац ко пре био... онда би... онда би.... све добро било.... Боже, Боже, јави се Боже!

Кад у подне, а отац у кући.... Ода из собе у собу и све наређује Јани, шта да ради....

Па ручасмо, а он тако.... Бадава, види се лепо, није он, ко синоћ.... к'о малаксао... к'о оболео. И што се држи љутит, види се, не иде му од срца.... По некад заборави како је било, но разгали веђе, к'о да је у кући цвеће.... Па кад се ваљда сети, а он опет намргоди веђе и љутито одмâне руком и шкргутне зубима.... После и глас му други.... Почне, шета љутито па све блаже, све блаже.... После се и смеје.... Ал' тек у сред смеја, а он искоси очи и тражи да грди! А нема онда за шта да се љути!.... Па онда кад ћути, видим како сабира повије и час се намргоди, час се растужи, па још и уздане!

Кад попи каву, диже се те у собу да прилегне....

Јана примаче уво кључаници, и ослушну за њим, и кад се утиша из његове собе, она на прстима приђе нама.

— Знаш где је Дада.

— Где?

— Код кума.

— Код кума Мића?

— Аха!.... Још ноћас отишла тамо, па кум Мића долазио данас и рекао оцу: «ако је, каже, не узмеш, никад ти, каже, нећу праг прећи» ... А отац њему опет реко: «не треба мени нико»!....

А што је Мића добар човек, бољег вам вала и не знам! Само ето како је. Јани заигра суза у очима, а мени потекоше ко из кабла.... Још Десанка пусти и глас.... Јана и главом и рукама маше да ућути, а све се осврће његовој соби.... Наопако да чује.

После се притајасмо, те се само чује, како душа ради.

— Ти иди сутра, опет шану Јана.

— Опазиће он.

— А ти се искради... Знаш сутра су материце.

— А!. .. материце!....

У први сумрак, а отац дође из чаршије и рече Јани.

— Дед' изуј ми ципеле.

Види се никуд неће. Јана запали свећу и мету на астал.... Нико живи не говори, а он сео уз астал и запалио чибук. Пуши тако и по који пут мâне очима на нас, или где било, а ћути... Још, велим, сумрак, па се лепо белуца тамна светлост кроз прозоре. У соби благодет!.... Слатко сјаји жеравица и разлива неки мирис без мириса, па напшо пријатан дремеж, а сан далеко.

Нико ништа не ради, но тишина те се лепо чује, како миш клопара под патосом ил' како пуцка дрво у фуруни ... Јана села иза фуруне и сањиво оборила главу, те као нешто плете, ама јој се руке обесиле, те једва прстима миче.... Десанка опет села доле и намешта неке крпице у клубе, па се сама с њима разговара.... А ја лего по кревету и гледам горе. А куд ми мисли?.... Све смишљам за сутра.... К'о кажем оцу «Ја ћу у цркву» а он вели: «иди»!.... Каква црква? Него преко Димитријеве

баште, па поред великог бунара, до протине куће.... А ту је одма и кум Мићин дућан.... Па ко стојим пред његовом кућом, а с прозора Дада маше руком.... Нећу ни врата да ми отворе, но ћу вала прескочити....

Боже те сласти!.... Загрлити се обема рукама, па нам срце на срцу лупа.... Чини ми се мирише Божӣ тамјан, те ме и опија и цвели, а сама се душа разговара.

— «Како си спав'о без мене сине?»

— Тешко Дадо!

— А шта ми ради Десанка, сине?

— Плаче Дадо!

Кроз ону тишину чујем Десанкин глас, како тихо шапуће.... Кад сратих очи на њу, а она замотала од оних крпа сиграчку и то је видим, њено дете... Па сама пита сама одговара:

— «Сад ти сине да ме вежеш.... Знаш, сутра су материце... Ајд'! ама немој тако јако.... Боли то твоју Даду.... Е сад одреши. Нећеш?.... Е па да ти дам ораја... Зар још?.... Да ти дам и бадема.... Још?.... И да ти купим мали кревет, да спаваш... Е, сад је доста.... И орајi и бадема и кревет.... Одреши!.... Ама одреши, доста је!.... И мени моја Дада, не би више дала...»

И кад то рече, а она у страху трже очицама на оца, а он, пао до половине по асталу па се тресе.

Поскакасмо ко из сна, па око њега

— Отац!.... Отац!....

А он онако и само му слабине оскачу.... Па од једном скочи са столице, и превуче рукавом, по лицу, па неким грдним гласом викну:

— Дед Јано спремај децу.... Ето оће Десанка да веже своју мајку.... Ама Јано шта си стала!.... Ко ће то сад чекати?.... Ви'ш како је дете спремило везу да је веже.... Али Јано што се не пожуриш!...

И не дочека, да ципеле обучем, но нас обоје на рукама однесе....

———

Право каже Дада: Онима двема пандур пресуди, још она стара и не дочека овај суд, него оде, да јој онај горе плати....

Ми живимо у својој кући.... А сто ћеш пут чути моју Даду где каже:

— Деца су ти благослов Божји!

Јесу Бога ми!

Априла 1890 год.
Врања

Илија И. Вукићевић.

ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ
СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ НОВЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ

ПРИКУПИО

Д-р Владан Ђорђевић

VI[1]

Туђински утицаји у Србији.
(1839—1859)

Противно јавном праву Србије о наследству књажевског достојанства, руска политичка полуга у Србији, савет, протумачи да Књаз Милан М. Обреновић II-ги не би могао примити управу земље у своје руке, баш и кад не би био тешко болестан, *јер треба најпре да добије Султанов берат којим се потврђује за Књаза*, и ако у берату од 1830 нема о томе ни речи.

Са тим напуштањем државног права Србије, отпочео је савет своју радњу, и постави за живота Књажева намесништво књажевског достојанства, у коме беху Аврам Петронијевић, Јеврем Обреновић и Тома Вучић Перишић.

[1] Првих *пет* расправа, из ове збирке, штампали смо под засебним насловима: I. *„Неблагодарност Срба спрам Русије,“* II. *Карађорђе и Аустрија*, III. *Карађорђе и Русија*. IV. *Карађорђе и Француска* (О. Бон) V *Књаз Милош*. - Тако исто штампали смо и другу половину деветог одељка ове збирке, који се зове *„Спољна политика Књаза Милана М. Обреновића IV“* под насловом „Србија на Берлинском конгресу.“ Од сада ћемо штампати редом све одељке ове збирке

Да је кнежевски стриц ушао у намесништво само форме ради, а да су фактички господари ситуације били Вучић и Петронијевић, доказује факт: да је један од првих послова савета био тај, да одузме и Господару Јевре̄му и Господару Јовану апанаже, које им је народна скупштина од 1835 одредила, као браћи владаочевој. А да ова мера није била доказ штедње од стране нових Господара у Србији, доказује факт, да је Стојан Симић узео из државне касе 600.000 динара 50,000 дуката) у «зајам»!

Књаз Милан М. Обреновић II-ги издахну пре него је стигао берат којим се «потврђује» за Књаза, и намесништво у нарочитој прокламацији «призна̄де» за Књаза млађег сина Милошевог, Књаза Михаила М. Обреновића III-ег и посла опет у Цариград да тражи за њ берат.

Једновремено Вучић и Петронијевић, у договору са Ващенком, а разуме се без знања господара Јеврема, не само пропустише у Србију Карађорђеву породицу, него послаше по Србији своју «уставотолкователну» комисију са тајном мисијом да спреми «духове» у корист Карађорђевића. Ко би се год усудио јавно бранити Књаза Милоша, тога би одмах ухапсили и оковали. У томе су ишли тако далеко да су оковали и самога господара Јована и бацили га у хапс.

Међутим је руски конзул Ващенко заседавао у седницама државног савета, и прегледао је свако његово решење. С њиме су се договарали намесници и попечитељи, њему су све «партаје» подносиле рапорте о сваком поле важном догађају, њему су се обраћали Хаџић и Лазаревић, којима још Књаз Милош беше поверио израду грађанских и кривичних закона, њему су подношане молбе и жалбе, чак и од привржен̄ика Књаза Милоша, њему су подношани рапорти о стању Хришћана у Босни и у Старој Србији, њему је рапортирао руски конзул у Букурешту све шта ради Књаз Милош у Влашкој и т. д.[1] У

[1] Нил. Попов, l. c. II: стр. 18.

кратко *Вашченко беше остварио идеал руске дипломације и петрбуршкога двора односно Србије.*

Нови султан Абдул-Меџид и његов први министар Решид-паша увидеше и сами, да је кривицом Порте, *руски утицај у Србији постао свемогућ*, за то решише да одмах потврде Књаза Михаила (који још беше код оца у Букурешту) па кад се утиша узрујаност у Србији, онда да покушају привући на своју страну ма коју од српских партија, па помоћу њеном, и помоћу мање опасне Аустрије, да истисну руски утицај из Србије.

Књаз Михаило, чим је добио берат, још из Букурешта послао је намесништву наредбу по којој, ступајући на престо, он опрашта свима који се у тај мах нађу у затвору или под полицијским надзором било за обичне или политичке кривице Вучић и Петронијевић нису се надали томе. Они говораху да Књаз треба најпре да дође у отаџбину па тек онда да добије(?) право помиловања; па онда, он се још није заклео на устав, а није ни пунолетан (и ако берат којим га Султан потврђиваше за Књаза оглашаваше га уједно за пунолетног) а право помиловања претпоставља пунолетног владаоца; па онда Књаз има право да помилује само оне над којима је суђење свршено и пресуда њему поднесена. а он хоће да помилује оне о чијим кривицама ништа не зна итд.

Борећи се тако сваком приликом, противу самог појма књажевске власти, у опште Вучић и Петронијевић старали су се да и народ притегну што могу боље. Не само да су све апсане у земљи биле пуне. него у писаном упуству које су дали својој уставотолковатељној комисији, *и које је најпре прегледао и поправио руски конзул Вашченко*[1] тачка 5 гласила је овако:

«При испитивању поступака разних судских и полицајних власти, комисија треба да пази да не смањи важност чиновника како не би народ помислио да он може исказивати своје мишљење о судијама и чиновницима.

[1] Нил. Попов, l. c. II. стр, 27.

како народ не би *уобразио* да од њега зависи судба макар и најмањег чиновника.“

Та је комисија и своју тајну мисију вршила са свим јавно. У свима варошима и селима у којима се комисија зауставила да «толкује» устав, она се с народом и властима «саветовала» кога би требало изабрати за Књаза, ако Милош не пусти свога сина од себе, и са свим је отворено предлагала Карађорђевића. Том су приликом комисари дизали у звезде јунаштво Карађорђево и његову «несрећну судбину» што је морао да «оде» из отаџбине, а каљали Милоша говорећи: како грамзи за новцем, како је непостојан, тиранин итд. За Књаза Михаила говораху да је сувише млад па ће се поводити за оцем или за мајком, а Карађорђевић је већ зрео човек и одређеног «тихог» карактера, итд.

Видећи шта Вучић и Петронијевић раде по земљи, господар се Јеврем тако с њима завадио да је морао да их мири Митрополит и неизбежни Вашченко, који је међу тим писао Бутењеву у Цариград «Нѣтъ ни одного члена въ Совѣтѣ котораго можно было бы считать безпристрастнимъ.“

При таквим околностима лако је појамно да су се у Србији, за време док је њен Књаз путовао у Цариград и одатле у отаџбину — већ образовале *три* партије, од којих једна је била партија Обреновићеваца у опште, друга је хтела да врати Књаза Милоша, а трећа којој беху шефови Вучић и Петронијевић радила је само на томе да са свим уклони народну династију и да закњажи Александра Карађорђевића.

2-ог Марта 1840 стигао је Књаз Михаило у Београд. *Дочекан је по церемонијалу који је руски конзул Вашченко наредио и поправио*[1]).

У Берату, који су Вучић и Петронијевић израдили у Цариграду, пише ово:

«Пошто је *збачен* Милош Обреновић, кога је Порта некада била поставила за књаза *у Србији*, и пошто је

[1]) Нил. Попов, l. c. II стр. 36.

умр'о његов старији син, који је имао да га наследи, по сили берата што је био издан његовом оцу, а да би се потпуно умирили становници српскога књажевства, које је саставни део мојега царства, то је *показатель* овога, Михаило Обреновић **изабрат** од свију чланова савета и од свега народа српскога; с тога, по мојој највишој милости за њега, Михаила, *поклањам и поверавам* му књажевање над Србијом, очекујући од њега да ће сваком приликом посведочавати верност моме престолу, да ће добро управљати повереним му Књажевством, чувајући мир и благостање у њему, да ће тачно вршити *правила* која се налазе у *упуствима*, што их је висока порта у раније и последње доба издала, за *унутрашњу управу* Србије. ... У исто време стављам му у дужност да о свему важнијем, што се тиче краја који му је поверен, јавља Порти као и да свима силама брани користи наше државе».

У ферману адресованом Књазу Михаилу, који се почињао с речима: «Ти, *наименовани* Књаже» вели се, како је по смрти Књаза Милана састављен «Савет, од лица изабраних међу најзнаменитијим народним старешинама, који је имао под именом *кајмакама* да управља земљом док се ти не поставиш за баш-кнеза» «Укинувши привремену владу ти ћеш примити управу оних послова, који су теби намењени али у «сагласију» *са свима члановима* земаљског савета».

Али то још није било све.

Иза тога берата и фермана штампано је одмах у званичним новинама и једно писмо великог везира Вучићу и Петронијевићу у коме се вели:

«Како се књаз Михаило врати у Србију то, *пошто је он признат за пунолетног* и за способног да отправља послове, по себи се разуме да више није нужно намесништво, и оно се султанским указом укида, али је *нађено за потребно да се* **два кнеза** (?) изабрана међу најважнијим народним старешинама, *налаже непрестано уз*

поменутога Књаза ради саветовања о пословима, и како се ми у свима одношајима ослањамо на вашу верност и на вашу мудрост, то смо за добро нашли поверити вам ту дужност, а милостива воља Султанова решила је да тако буде.»

И тако љубимци и заштићеници Русије, који се у Србији издаваху за «уставобранитеље», за пријатеље слободе и поборнике народних права, не само уклонише из Србије њеног ослободиоца и организатора Књаза Милоша, него уништише многа драгоцена права нове српске државе, која су 25-годишњим напрезањима и жртвама Књаза Милоша и целога народа парче по парче и с тешком муком била стечена

Од «српскога Књаза» начинише *баш-кнеза у Србији*, коме се издају берати као пасоши («показатељ овога и т. д.»). Од *наследног владаоца српског* начинише турског чиновника, који је *изабран* да му Порта за неко време «поклони и повери» администрацију једне своје провинције, па и то под условом да о свему важнијем, као и сваки други турски чиновник, јавља порти, и да управља «повереним му крајем», не по уставу и по законима тога «краја», већ по правилима и упуствима Портиним! Грамжење за влашћу дотле беше заслепило «уставобранитеље» да су газили и оно, по чему су се звали, да су *од оне «светиње» — устава* — коју им је Русија дала, *сада направили «правила и упутства Портина»* која се наравно могу по њеној вољи мењати.... Да би се курталисали господара Јеврема и његовог утицај у државним пословима, Порта признаје Књаза Михаила за пунолетног, јер тако престаје намесништво, али да би Вучић и Петронијевић задржали главну власт у својим рукама, Порта их не само гради некаквим «кнезовима», него их поставља за туторе пунолетноме владаоцу, и ако таквога звања нема ни у самим њеним «правилима» и «упутствима» за администрацију те «провинције» њене.... На што беше сад онај свемогући савет од 17 чланова, ради кога се

толика штета нанела Србији и њеном јавном државном праву, када се сада изнад тога савета државног постављаху још два «кнеза» као искључиви саветници владаоца? И докле имају да трају та нова звања? У писму великог везира не беше о томе ни речи, а у берату и ферману не беше ни помена о тим изванредним саветницима.

Добивши својим интригама у Цариграду овако ванредну власт Књажевских тутора, Вучић и Петронијевић не само огорчише противу себе Књаза Михаила и господара Јеврема, него и у самом државном савету умножише број Обреновићеваца оним саветницима, који су дотле били равнодушни спрам нихове намесничке власти, јер су држали да је привремена.

Грамжење за влашћу главних «уставобранитеља» разбукта на ново страсти политичких партија у Србији, и о «миру и благостању», о коме се говорило у берату и ферману, не беше више ни речи.

У Србији настаде хаос који је дао прилику рускоме конзулу и многобројним портиним ванредним комисарима да жаре и пале по Србији.

Још онога дана, када су пред народом прочитана горепоменута акта портина и писма великог везира, народ грмну:

«Нама не треба толико Владалаца! Нама је доста један Књаз! Владај, суди и управљај Ти сам Господару!»

Ова демонстрација народна мора да је била врло енергична, јер је Вучић исту ноћ скупио код себе све своје приврженике да се договоре како ће даље радити. Одлучено је тражити од Књаза строгу истрагу над свима начелствима, а нарочито над «попечитељством» унутрашњих дела због немира, који се беху десили у београдском и крагујевачком гарнизону, и тражити од Књаза одлучну изјаву, прима ли он Вучића и Петронијевића за своје личне ванредне саветнике или не? Том је приликом Вучић отворено казао, да једна или друга партија

мора пасти. Разуме се, да он није желео да његова партија падне.

Али ни противна партија није дремала. Тадашњи министар унутрашњих дела Ђорђе Протић, чим је чуо за збор Вучићев, одмах је скупио све чиновнике и све кметове, који се беху десили у Београду за дочек Књаза, и сви потписаше молбу Књазу, да опрости и заборави све што је било, и да се све партије измире. У зору предата је та прозба Књазу, а у јутру већ су се сви завађени чиновници мирили пред Књазом и полагали заклетву да ће у слози и у љубави живети. Књаз прашташе све што је било и обећаваше да ће казнити свакога који би задирао стару неслогу и кавгу.

Али то беше слабо срество да врати мир у земљу.

Београдски паша беше већ јавио Порти какав је утисак учинило наименовање Вучића и Петронијевића за Књажевске Туторе, и велики везир *баш за то* пожита да их на ново потврди. «Очевидно — вели Нил Попов[1] — Порта се беше решила да у Србији уведе *кајмакамски систем*, по коме би могла држати у шрипцу и Књаза и целу земљу. *Руска дипломатија није протестовала против тога*».

Разуме се да није протестовала, јер је Русија за то и оборила Књаза Милоша, да би у Србији настао хаос, у коме би она, ако не више, а оно бар толико исто ћарила колико и Порта.

Али они ту цељ нису могли тако лако постићи као што су мислили.

Оволико гажење народних права изазва буну у земљи. Испрва је само по 20—30 кметова и сељака из околине Београда долазило господару Јеврему да питају какво је то чудо које се гради од Србије, *али на скоро у осам округа устаде народ на оружје и пође гомилама Београду*. Прво стигоше три хиљаде Колубараца у Топчидер, где их је Књаз Михаило врло љубазно примио.

[1]) l. c. II, стр. 40.

Народ гласно протестоваше противу звања, која је Турска измислила за Вучића и Петронијевића. Књаз је утишавао људе и саветовао их је да се мирно разиђу кућама.

Вучић и Петронијевић одмах поднеше тужбу противу Књаза, и то коме: *Рускоме конзулу!* Ево како ти борци за народна права и слободу туже *српског владаоца једном малом руском чиновнику:*

«Према нашој заклетви ми смо скоро два месеца вршили нашу дужност са највећом савесношћу и справедљивошћу, старајући се, у нашим саветовањима Књазу, да му не дамо ни најмањег знака да би ми ишли противу његове воље, ћутећи и онде, где је то било противно нашој дужности, и где би имали права да протестујемо, као н. пр. кад је онако одлично примио зликовце, који су се побунили противу царске воље, а на штету наше отаџбине, и који су за то били осуђени на заточење, али које је он не само помиловао, него примао к себи, частио их у своме двору и смешно се кад су нас они називали *псећим шапама* (хунцфутима, Hundspfote). Све би ми то трпели и даље, и *управљали би с њиме заједно*, докле год би били у стању управљати у његову и отаџбине корист. Али како смо сада добили поуздана извешћа, да су противу нас пуштене у народ страшне сплетке, нарочито у смедеревском округу, где тиме руководи Књажев теча, Петар Вулићевић, и у колубарском срезу београдског округа, где буну руководе кметови, који су к њему долазили на велики четвртак, то, не желећи да из таких дела, произиђу последице штетне, за нашу отаџбину, *част нам је изјавити Вашем Високородију, да од данас престајемо вршити нашу дужност*. Молимо да о том известите највиши двор који заштићује Србију, *чијој се заштити и покровитељству ми предајемо, са нашом најпонизнијом молбом, да би се он за наше дуговремене услуге* постарао за нашу будућност.»[1]

[1]) Нил Попов, l. c. II, стр. 44.

Треба ли јачег доказа да је Русија имала утицаја и на она писма великог везира, којима су створени Тутори Књазу, а тиме нова буна у земљи? Та Вучић и Петронијевић подносе руском конзулу оставку на своја монструозна звања, и од њега траже пензију за толике дуговремене услуге, коме? Очевидно Русији, јер кад би мислили о својој дуговременој служби Србији, они би тражили награду од ње, а не од рускога конзула у Београду!..

Руски консул и београдски паша одмах категорички захтеваху од Књаза да у самом почетку угуши народни покрет у Србији. Али овај беше већ толико узео маха, да га ни Књаз не би могао угушити, баш и да је имао каквога рачуна да га угушује.

Осем девет округа, устаде противу таких «уставобранитеља» и сама варош Београд тако енергично *да су сви уставобранитељи морали побећи Турцима у Београдски град*. Ево који побегоше под заштиту турских топова, управљених на Србију: Вучић, Петронијевић, Тенка Стевановић, Стојан Симић, 10 чланова савета, 40 чиновника из оних девет окружних начелстава, пет војних чиновника, међу њима један пуковник и један појета.

Нове масе народа приспеваху у Топчидер, да виде Књаза, да траже једни: да уништи савет, други: да пресели владу у Крагујевац, а трећи: да се врати Књаз Милош у Србију. Ови беху најенергичнији, они послаше у Букурешт и донеше од њега прокламације народу.

Руски конзул Вашченко стаде корети оне српске чиновнике, који беху остали верни своме Књазу и Отаџбини, и који у место да беже Турцима у град, осташе на својим местима.

На ове укоре српски су чиновници одговарали, да би било «непристојно растеривати народ, који је долазио само за то Књазу, да га увери о својој верности и љубави».[1])

[1]) Нил Попов, l. c. II, стр. 47.

Људи који су руководили овим народним покретом доказиваху, да је с падом кнеза Милоша, који није никада допустио да се Турска умеша у српске унутарње распре, пропала и српска политичка самосталност; да Вучић, Петронијевић и сви уставобранитељи заводе чиновничку државу, да би само свакоме своме рођаку, пријатељу и познанику дали масне службе, да су за то искајишарили у Цариграду за себе звања врховних Кнежевих саветника, да на последњој скупштини нису поднели рачун о руковању намесништва државним финансијама, да је осем оних 50,000 дуката што је Симић узео из државне касе, узео и Вучић 10.000 дуката на «отплату» за врло дуго време, осем једне хиљаде дуката што је добио награде за протериваље Кнеза Милоша, да су уставобранитељи од оних 13,000,000 пореских гроша које је Кнез Милош оставио у државној каси, већ профућкали и поделили до 8,000,000 које на оснивање са свим излишних чиновничких места, које на поткупљивање турских великаша у Цариграду за своје цељи.

Да је ово основано било, види се и из факта, да је побуњени народ нападао, једино на оне чиновнике, које беху уставобранитељи поставили, пошто је проглашен руски устав.

Најзад побуни се један део београдског гарнизона. Војници дођоше пред Кнежев конак с усклицима:

«Ми нећемо 17 Господара. Кога служимо ми? Ми не признајемо садашњу владу, она се сама поставила!“

Кнез је изашао пред њих и заповедио је војницима да иду у своје касарне Војници су га послушали.

Али није тако ласно било, растурити масе народне, које нагрнуше са свију страна у Београд, тако да се паша београдски спремио за одбрану, а страни конзули истакоше своје бандере.

Међутим народ се задовољио тиме: да постави страже код државне касе и архиве и да захтева да се Кнез с владом пресели у Крагујевац.

Књаз Михаило послуша народ и оде са Господаром Јевремом у Крагујевац. То је путовање било једно непрекидно весеље народње. У Крагујевцу је дочекало Књаза 10.000 људи. Милета Радојковић, који сада беше председник савета, стаде наваљивати да се и савет пресели у Крагујевац. Лазар Тодоровић и Матија Ненадовић изјавише написмено. да они неће да иду. Многи чиновници дадоше оставке.

Руски конзул Вашченко сазнавши да је главна жеља народна, да врати Књаза Милоша у Србију, ако не за владаоца а оно за сталног саветника младоме Књазу, полети као без душе у Крагујевац да чува руски устав за Србију и да се свима силама одупре повратку Књаза Милоша. Ево како описује *Нил Попов*[1]) дужност коју је сада имао руски конзул: «Сохранить уставъ, *удержать* на службѣ *старѣйшинъ, связавшихъ свои* **личныя выгоди** *съ видами Россіи*, не допуститъ Милоша до возвращенія въ Сербію — вотъ о чемъ долженъ былъ хлопотать Ващенко». Да би он ту своју мисију лакше испунио, руска влада послала је нарочитог чиновника «надворнаго совѣтника» *Чевкина* да свуда иде за Милошем да га шпионише, (**слѣдить** за Милошемъ).

Порта посла у Србију изванредног комисара *Мусу-ефендију* с оваквим инструкцијама: 1. Порта **у договору с Русијом** решила је да се Књаз Милош никада више не може вратити у Србију. 2. Комисар има да угуши буну у Србији и да поврати сву важност уставу, а ако он то не би могао урадити, онда ће *Русија и Турска удруженим силама* угушити буну у Србији 3. Они који су изазвали буну да се надлежно казне. 4. Комисар има у свима питањима, која се тичу благостања земље и среће српскога народа, радити *договорно с руским конзулом.*

14 Јуна стигао је Муса-ефендија у Оршаву са силном свитом у којој беху Стојан Симић и капућехаја Антић. Ту је изашла пред комисара једна депутација *Кња-*

[1]) l. c. II. стр. 57.

жевска, али *Муса-ефендија није хтео да је прими*. Дотле беху «уставобранитељи» дотерали углед и важност српског владаоца.

Кад је комисар 26-ог Јуна стигао у Земун онда дођоше из Крагујевца у Београд Ђорђе Протић и Цветко Рајовић с писмима од Књаза да он не може доћи у Београд, јер га народ «не пушта из Крагујевца», и у којима с тога зове комисара на састанак у Крагујевац.

3-ег Јула положила је цела стојаћа војска, искупљена у Крагујевцу, заклетву Књазу Михаилу. Осем тих 1500 људи, имао је Књаз читаву народну војску око себе под командом Мићићевом.

Муса-ефендија одговори Књазу Михаилу, да Га, као заступник Султанов, зове у Београд, и Књаз 8 Јула стиже у Топчидер. Чим је народ чуо да Књаз иде из Крагујевца, навалио је са свију страна Београду, тако да је Портин комисар пошто се састао с Књазем у пољу на Сави између Београда и Топчидера, и пошто су се договорили да се сазове народна скупштина — захтевао од Књаза да одтпусти од себе Мићића, иначе ће Га он огласити за бунтовника. На тај захтев комисарев, Књаз је потражио копију фермана с којим је Муса послат у Србију, да види да ли се слаже с правима књажевства. Муса-ефендија је показао свој ферман. Међутим о Илијнудне поче се скупљати Народна Скупштина у Топчидеру. 22-ог Јула постројише се у пољани, пред Београдом, и српска и турска војска, и међу њима отвори се Народна Скупштина, на којој, осем депутираца, беху сви великодостојници државе и сви главари уставобранитеља, осем Вучића, Петронијевића и Стојана Симића, који нису дошли — као што су тумачиле званичне новине — да не би било нереда.

Скупштина је отворена ферманом од 2-ог Јуна, у коме се помиње устав, који је дарован Србији, да би се у њој ред завео, потврђује се на ново Књаз Михаило, али се осуђује народни покрет против устава, те за то

се шаље Муса да пронађе кривце и да поврати важност законима и царском уставу.

За тим је Муса ефендија изнео пред скупштину ова четири питања: 1. Јесу ли депутирци задовољни ферманом, који им је сада прочитан? — 2. Јесу ли благодарни за устав? 3. Ако су благодарни за што се народ буни? 4. За што не трпи неколико чиновника у државној служби?

Турски комисар захтевао је да му скупштина одмах одговори на та питања, и хтео је да разда спремљене листе, на којима би сваки скупштинар одмах одговорио, али у скупштини се диже такав урнебес од гласова, да се само чуло: «Бунтовници су они, који не слушају свога Књаза, већ беже Турцима у град!» — «Књаз Милош је неправедно отеран из Отаџбине, он се мора вратити» — «Књажеви противници морају се протерати из Србије.» — «Не можемо ми одговарати с ногу на питања, која су месецима спремана, нисмо ни запамтили шта пише у ферману!» — «Што се Порта меша у послове, који се тичу српских судова?» — «Нека најпре Муса-ефендија изда нама Вучића и остале бунтовнике, који су с њиме заједно побегли у град, па после да се разговарамо!»

Граја је била тако велика, да се скупштинска седница морала прекинути, и београдски паша упали фитиље крај својих топова, очекујући сваки час напад раздраженога народа на град.

Међутим скупштина спремаше своје одговоре на питања комисарева. Најпре су предали свој одговор народни посланици. У томе акту изрично се вели ово: «Вучић, Петронијенић и Симић добили су највиша звања и чинове, тако, да нису имали куд више аванзовати, мањ да постану Књажеви. Они су на томе и радили, као што доказује радња њихове уставотолкователне комисије за Карађорђевог сина, јер они су знали да Порта неће никада признати њега за Књаза, па су се надали да ће доћи ред на једнога од њих, а нису помишљали

да би се таким самовољним избором Књаза поништио члан I устава, по коме Србија има наследне Књажеве из фамилије Обреновића, нису помишљали за то што су привикли да сваки час погазе своју заклетву положену на устав — — — — Они су својим интригама криви, те је Порта *повредила* независност унутрашње управе у Србији, назначивши Вучића и Петронијевића за врховне саветнике Књазу, они су криви те сад Порта шаље комисаре да суди Србима противно уставу, по коме то право има само Књаз и његови судови. За то народна скупштина захтева, да се седам глава бунтовничких, за навек, протерају из Србије, а остали да се предаду српским судовима.»

После оваког приступа народна скупштина одговара на постављена питања овако:

«Прочитаним ферманом ми смо задовољни али морамо приметити да се у њему наш Господар назива баш-кнез а не Књаз као што стоји у хатишерифу и у уставу, јер свак зна да баш-кнез није миропомазана глава државе већ окружни начелник: међутим, противно законима наше земље, ферман зове Антића кнезом, а такве титуле нема више у Србији, јер се она сачувала само за владалачку породицу, јер ми хоћемо да у Србији буде један Књаз а не них неколико. Тако је исто противно нашим правима што се у ферману каже да је Антић придодан комисару за време његовог бављења у Србији а после се има вратити у Цариград; Антић је српски чиновник и да ли ће се он вратити у Цариград, то зависи од Књажевске воље. Тако исто увредио нас је ферман називајући нас бунтовницима. Од куда зна Порта да смо ми бунтовници, кад је о томе није известио ни Књаз, ни Савет, ни Народ Српски? Ви сте, поштовани комисару, лично уверили се, да је народ у слози и с Књазом и с његовом владом. Како се то може назвати буном кад цео народ са својим владаоцем и његовом владом жели да се курталише неколишне људи који својом самовољом

Побројавши оптужбе које су биле изложене у нарочитом прилогу, Народна Скупштина наставља: «Ви сте изволели казати да они који имају ордене високе Отоманске Порте не подлеже српским судовима. И тако, ако би висока Порта нашла за добро дати свима Србима ордене, онда ни једноме не би могао судити српски суд, српски Књаз и влада, већ би сваки био потчињен непосредно Порти. У осталом заштита указана људима који су бегали у град, најбоље доказује колико мало Порта уважава Српскога Књаза и српску владу.» На питање да ли су благодарни за устав? скупштина одговара: «Кад смо ми с Књазом бунтовници, а они који су протерали Књаза Милоша, и ако је и Он имао турске ордене, називају се уставобранитељи, онда не знамо да ли треба тај устав да сматрамо као некакву драгоценост, за коју би ваљало благодарити. Можемо вас уверити, Царски Комисару, да ћемо доказати Високој Порти како ни чим нисмо заслужили да она с нама тако поступа, и да ћемо употребити све што можемо, да се ни једно словце народних права не закида». На треће и четврто питање скупштина вели да је горњим већ довољно одговорила, и завршује захтевом да се Књаз Милош врати у Србију, да седам бунтовних саветника протера из земље а остали «уставобранитељи» да се предаду српскоме суду. Овај акт потписали су: 187 народних посланика и 33 окружна начелника, односно председника окружних судова.

Одговор свештенства који су потписали: митрополит, три епископа, један архимандрит, један манастирски настојник, 14 прота и два намесника вели: да је свештенство благодарно за устав, да не зна шта се народ буни, али зна да народ тражи да се врати Књаз Милош и да се уклони неколико великих чиновника.

Апелациони суд одговорио је: да је задовољан с ферманом и уставом «у колико не уништавају народом стечена права; народ се буни за то што му је устав-

толкователна комисија предлагала Карађорђевиће у место Обреновића; апелациони суд волео би да се Вучић и његови приврженици предаду судовима, но како су сви апелационци чланови народне скупштине, то се придружују народним посланицима и траже, да се главни „уставобранитељи" протерају из земље «јер нема другога начина да се поврати мир у земљу».

Државни савет у свом одговору благодари за ферман и за устав, понавља, да је узрок нередима, оно што су сви горњи одговори казали и у доказ тога прилаже истрагу министарства унутрашњих дела и инструкцију уставотолковатељне комисије. На завршетку државни савет, *баш на основу устава* тражи да се Вучић и његови приврженици не прогоне, већ да се предаду судовима.

То је исто тражила и општина београдска нарочитом молбом Књазу и царском комисару доказујући да због оваквог стања у земљи «страда трговина и сви варошки интереси».

(Наставиће се)

ТЕШКИ ДАНИ

ПРИЧА С МОРА

(НАСТАВАК)

Док смо се ми позабавили око искрцавања војске Миралај је са својим ађутантом пошао на крај, да посети команданта градског. По пропису санитетском ова се посета имађаше извршити у говорници лазарета, али како се отуд није за дуго вратио, ми смо знали, да је сâм окâђен и пуштен у град. Иншалах! Код Турака није то тако мучна ствар! Наравно ми се остали не смеђасмо маћи с брода.

Кад нас је звонце у 5 часова прикупило на обеду, место команданта пука било је празно, али је његов женски adlatus био ту, и капетан јој наш учтиво понуди Марилајско место. Оволика пошта вероватно јој се чињаше голема, те пристаде на нашу молбу, да је подели са својом ћерком. Млада Туркиња није без устезања следовала својој мајци, и иђаше за њом, као оно сужник кад га воде из тамнице Али се она за час одкрави у веселом друштву и признала нам је на крају ручка, да се у њему слађе једе. На велико удивлење наше, млâда је говорила бугарски, и сад смо тек сазнали да је тај језик научила од — матере. За ручком трудили смо се, као људи да уверимо наше гошће, како се на нашем језику боље «дивани» но на турском, а кад су се иза обеда подизали наши официри, могао сам кроз танке јашмаке женске опазити, како погледи мајке и ћерке крадимице облећу њихове стасите прилике. Наше гошће јамачно су се пустиле у компаративне студије, а судећи по њиховом расположењу, ове за цело нису испале у корист њихових «господара". Кад смо, иза обеда, остали ја и капетан сами с њима, мати нам је причала, како се горко каје што је своју ћерку удала тако несрећно — и одиста се на лику млâде Туркиње опажаху црте дубоке туге. Ја сам из суседства знао, да млади пар не живи у најбољој слози, па кад сам је упитао за што је тако често кори, испричала ми је жалосну прошлост своју, која не беше ништа друго, до један варијант оне старе, па ипак вазда нове историје младих женскиња које се, украшене лепотом, у већој оскудици, нађу без заштите по големим варошима. — Мати јој је, очевидно сносила своју судбу равнодушније, јер је гледела те ствари с реалним погледом, да би се само опростила престоничке оскудице, пошла је, као гладна тица, са својим тичетом, у свет да се храни. — Наравно ова екскурзија није говела идеалној природи њезине ћерке, и из лица и говора њезина, не беше мучно сазнати, да би радије

банула на коју другу страну, но на ону гомилу усијана песка, што се зове Јемен.

Кад су иза обеда обе Туркиње отишле на своје легало, а нас двојица на мосту пушили нашу цигару, гледаше ме Јелчић подуже значајно, па ће рећи: »А?« на шта сам ја могао само да одговорим «Хм!» И тиме је била ствар свршена. — Сунце међутим поче да се примиче западном зренику и Море се на далеко обли оним нежним руменилом што се у целој природи једино на њему виђа На броду се чињаху спреме за полазак; парна је труба већ дала први знак, а мало за тим, одвојише се с обале, од лазарета, наша два госта из гомиле официра, и навезоше се пут брода.

На броду се беше људство мало разредило, и што је главно: не беше ту ни једнога болесника више. Хећим је све скакутао од радости, вероватно што му је мимо сву невољу још претекло кинина а ваљада и с тога што је видео, како се светли празан кастел, опран и дезинфикован који му је довде причињавао толико муке. — Веселник је мислио, да је с болесницима изашла из брода и инфекција.

Кад је сунце почело да леже, брод је наш већ тражио међу банцима пут у широко море, и с тога је нестало хладовине, која је у пристаништу пиркала с оних брда, што деле Џеду од Меке. У мору нађосмо северни поветарац, који је с истом брзином пиркао, као што је брод узмицао, те изнова поче оморина да нас дави. Најтежи су дани у топлим водама, кад брод плови с ветром: врућина не даје дисати, јер се тада осим климатске топлоте прикупља на броду и топлота из махине. Свакога часа зине по једна од оних седам пећи у дну брода да прогута своју црну храну и човек мора да се зноји само кад види у њој онај ужас од огња. Јадни ложачи, не имајући доле ветра из својих труба, трче сваки час на кров да одахну и да се мало разхладе. Такве ноћи не спава се у кабини; то би значило ићи

својевољно на мучилиште: тада се ваља завити у чаршав и тражити на крову мало патоса за легало. Па и ту се тек поспава мирно пред зору, кад се згусне мало влаге у ваздуху. И ту муку ваљало је мучити још два дана!

На мосту су, тога вечера, наши официри расправљали важно питање: која је Туркиња лепша, мати или кћи, и не могаху да га реше, док им први официр не упаде у реч, доказујући да није лепа ни једна, и да не «мерита»[1]) препирати се о томе. — Ја вам вељу, да је она матора вештица, и ако нас у овом вијађу[2]) не снађе још каква дизграција[3]) закољите ме. — Први је официр био један од најпобожнијих католика, кога сам игда видео међу поморцима. Над његовом постељом висиле су свете иконе и једне гломазне бројанице. Књиге што бих уз пут видео у мојој руци, називао би «профане,» нашто сам му ја редовно одговарао, да је душа једнога «шизматика» и тако пропала, и да с тога, што ћу прочитати коју профану књигу више, у паклу неће ми бити топлије, но да се уздам да ће он у пургаторији уложити «добру ријеч» за мене, јер као што смо сад заједно у њојзи, тако се надам да ћемо бити и на оном свету, — на што би ми он редовно окренуо леђа и пошао даље.

Кад сам се сутра дан дигао са своје нешто тврде постеље, море се белило около нас као какво залеђено тихо језеро, а с преда је ћаркао ветрић, колико га је брзина брода правила, па и ако је био врућ ипак је се лакше дисало у њему. У тим морима зора и сутон трају врло кратко време, јер се сунце одвесно диже и залази, а у подне имамо га у зениту. Док се појави на обзору, већ се осећа његова жега и нама је чисто жао за ону пријатну хладовину пре његова изласка. Прва ми брига беше кад сам се дигао, да обиђем војнике, с пуковским лекаром, и ни мало ме није изненадило, кад сам међу њима нашао двојицу са свим знацима наступајућег тифа. Мој источни колега жаљаше што то није

[1]) Не вреди. [2]) Путу. [3]) Несрећа.

јуче опазио, па да и њих искрца, и ако га је дружина њихова уверавала, да су јуче били здрави као рибе. — Контагијум је био на броду, мимо сву моју пажњу, да се с болесницима и сумњива одећа уклони с брода. На срећу бејасмо се већ примакли Јемену и болест већ не могаше до њега отети маха. Али је наш очишћени кастел изнова постао болницом, и који год би од мрнара прошао мимо њега, избацио би свој облигатан «сакраменат» с каквим зачинком који ни мало не беше ласкав отоманској војсци.

Пред подне угледасмо на јужном обзорју један танахни облачак. Тако би се бар назвао у свима нашим морима; али овде, где су облаци ретки гости, таква појава значи: земља. Што се више примицасмо, облачак је тај растао из мора и бивао гушћи. То беше прва капија онога архипелага, што се отуд пружа до јужног излаза из црвеног мора, — острво Гибелдир. Мрнари га не гледају радо, јер знају да поред њега улазе у праву тропску врућину, али мени овога пута беше мио тај голи крш, који ће да нам пошље на сусрет безбројна јата галебова, и да мало оживи мртву околину нашу. Кад је оно острво око подне зарудило пред нама, учини ми се, да сам већ у Јемену и сањао сам већ оно задовољство, кад га за који дан будем у повратку гледао, где се губи за нама у море. — Али се збило друкчије!

Кад смо већ ушли међу острва, осетили смо жегу њихову на знојем обливеном лицу нашем и на немиру, који је настао међу војницима. Сваки је хтео да се креће по крову, да прави ветар, па никак ветра не могаше добити. Човек не може у овим појасима земље да мирује ни за часак: све га нешто гони да лута, а не зна куда ће.

Тек што је дошао на једно место, он се за мало и незнано како, види на другоме, где је мало час био, и то иде тако док не малакше тело. О души да и не зборим, та се већ и не може да отресе малаксалости, па ходао ти или стајао Изгледа да анимална живчана цен-

тра даду сав свој срж вазомоторним центрима, само да се одржи живот. У овој пећи источне хемисфере [1]) не може да се мисли, ту се у буквалном смислу вегетира. Све што може човек овде да ради, то је да црта — ако уме.

Вероватно је и онај големи пароброд, што је с накривљеним катаркама лежао на обали једнога од отих острва, пострадао с те душевне тромости његови капетана, јер таласа̂ међу овим кршевима не може бити големих. Из даљине не могасмо опазити живе душе на њему, те скренусмо с нашег пута да му се приближимо. Беше то један голем инглески пароброд, који се насукао на обалу. На катарци не беше никаква сигнала, а то значи, да је брод напуштен. Кад смо се примакли на доглед, угледасмо около њега читав рој арапских лађица и људи гмизаху на њему, као оно вране, кад навале на стрва. У таквом стању није ни мислити на ослобођење брода; он добије своје «ра̂не» и не може се држати над водом; с њега ваља скидати све што се може и износити «материјал» на крај, али како то у пределима, као овде, далеко од насеобина, више стаје но што вреди материјал, обично се брод напусти и остави својој судбини. Наш капетан гледао је овај призор с големим интересом, и кад је заповедио да наш брод уђе у свој правац, окрете се к мени и рече: «Карође!» То је било све. Разуме се, да он ту погрдну реч није адресовао на оне, који су пљачкали брод, него на оне, што су га насукали.

Те ноћи сам покушао да спавам у својој кабини, јер је пред вече духнуо поветарац с југа и почео да проветрава брод, али сам брзо побегао из ње и потражио своју синоћну тврду постељу. Мени беше милије лежати на крову него слушати угушен плач моје — могу сад рећи — лепе сусетке. Шта се то збило? Не знам! Биће да јој муж сазнао за нашу јучерашњу гозбу, па је и он хтео

[1]) Мореуз од Малиге лежи близу екватора, али те жеге нема у њему вероватно с тога, што је архипел у њему обрасао вегетацијом.

од своје стране да је части. Али ако је то, шта је морало бити синоћ? Свакако се нешто крупно збило, јер по нагласку његовом могах опазити, да је раскрстио с њоме, а по енерџији њезина гласа, да јој то беше са свим право. Побегнем на кров и кад испричах Јелчићу, шта ме је догнало, он узе дирати првога официра, да је свему томе он крив, јер јадна жена сад страда са љубоморе њезина мужа. Мимогред буди речено, да наш први официр не беше нимало подесан, да се жена здравих очију заљуби у њега. Он беше мршав, као да је одрастао у испосничком алумнату; око му беше мртво, а коса риђа, а уза све то природа га беше украсила још и приличним малодушјем, које га сад поведе да се брани од обеде капетанове, а та поза његова створила је тако комичну ситуацију, да смо се сви, осим Јелчића, смејали из гласа.

— Смијте се де — рече најзад кад опази да га исмевамо; vederemo poi, ко ће се сјутра смијати — да Само ми је страх, да је та Туркеља не баци у море, те ће ми на крају начинити посла са processo verbale. А већ ко ће томе бити крив, то ја знам. — И он баци значајан поглед на све нас редом, па сиђе доле низа степенице. То је обично чинио кад га разљутимо.

На тврдој дасци, лежећи — наравно — на леђа, морао сам, хтео не хтео, да гледам у црно тропско небо. Поларна звезда већ се јако примакла хоризонту; још који дан пловећи на југ, па ће да је застре танахна магла над њиме. Звезде у зениту трептале су као свећице, кад им се препуни фитиљ; чињаху ми се са тога трептања, да су ближе. Море се опет пружило около нас: галебови су полегали, а «Калипсо» је сваким обртом осовине пуштала неки потмули глас из својих џиновских челичних плућа. Све около човека је ту величанствено, и ја сам се — чини ми се — молио Богу, кад сам задремао...

Први човек, кога сам рано у јутру срео у салону, беше Миралај. То ме је нешто мало изненадило, јер он имађаше обичај да преспава зору. Његово лице беше

суморније но обично; можда је пробдио ову последњу ноћ на мору. Беше ми испрва загонетан овај ћутљиви Османлија, који је у пркос обичају мухамеданском тако равнодушно делио с нама трпезу. Касније сам разумео и његову ћуд и равнодушје његово. Господа у Цариграду врло се мало интересују за оне пукове, који се знoје и крваве по Арабији за њих. Тамо се шаљу војници из Сирије, а за команданте њихове шаљу се људи, који у Цариграду нису радо виђени. Полазак вишег официра у Јемен, то је у неку руку «сургун», па како аравијска клима није баш подесна за здравље, то је онај, који мора да живи за дуже, стављен на «бео лебац», те тако је наш Миралај могао без зазора сести за трпезу с нама, који смо у овим странама били на белом хлебу и јести заједно. Што је јутрос био суморнији, то само сведочи, колико му беше мило место, куда ће данас да се искрца.

Разуме се да нисам могао да му правим друштво у тој суморности његовој: не имајући нимало узрока да будем невесео тога дана. Помисао да ћемо до вечера бити на крају пута, и можда још сутра обрнути кљун од брода онамо, од куда смо дошли: да ћемо се вечерас опростити незваних гостију, шетати се по празном крову брода, и лешкарити баш по вољи, где будемо миловали — чињаше, те ми ово јутро беше лепше но сва досадања: па чак и да ми турски гости беху пријатнији но до сад. С тога удесих с Миралајем «конверзацију», о лепом времену и још лепшем одмору у Јемену и нисам га пустио донде, док није развукао своје мршаво лице у осмејак. Говорио сам му француски онако, како мишљах да ће ме најбоље разумети и нисам се ни мало плашио, да ће ми упадати у реч дуже но што траје реч «Oui“ и «très bien.» Ласкам себи да сам га мало одобровољио. јер ме позва да пијемо каву; и сад тек, кад се нађосмо у облаку од дуванског дима, постаде он мало говорљив, и жаљаше се на врућину, на Јемен и на оне, који га тамо шаљу. Ја сам га међу тим тешио арапском сликом, да је про-

битачније бити на мачку глава, но на «арслану» — реп, и тиме, да ће у Јемену бар пити ону исту каву, што је пије само падишах у Јилдиз-киоску — што му се, као што опазих, веома допало.

Међу тим је наш брод ушао у плићу воду, јер је угасито плаветно море почело бивати све блеђе, и за мало, кад изађосмо на кров, могасмо према истоку у даљини опазити кроз лаку маглу једну рпу големих кућа, поред којих се уздизаху неколико минарета. То беше Мока, последња насеобина до Јемена. Мока, домовина каве и Ислама, лежаше испод сунца у танкој магли, као велом застрта девојка, на ниској обали Црвенога Мора. Изгледаше ми тужна и невесела, јер јој пристаниште, негда пуно бродова, сад стоји засуто песком и пусто. Само 2—3 самбука[1]) дремаху у њему, чекајући вероватно на свој товар каве, да је пребаце у оближња пристаништа. Већи транспорти сад иду с караванима у главно стовариште Аден.

Никад још за ручком не беше наша дружинца тако весела као данас; за трпезом су севали вицеви; — први официр био је тако добро расположен, да је противно своме обичају служио пуницу и развезао разговор с њоме на — турском језику. Ова међутим не беше одвећ осетљива према његовој кавалерској пажњи, него је често бацала праве пуничке погледе на свога зета спрам ње, који је мргодно погледао испод очију около себе. Очевидно се међу нашим турским гостима нешто догодило, што је пореметило међусобне «добре односе» њихове. Миралај је говорио више с нама но с њоме; она је говорила мање но обично, а зет јој није говорио никако: само се у добром апетиту слагаше ова дружинца. Млада је међу тим ручала сама, као обично, у својој кабини, и о њој нико и не вођаше рачуна. Она се на овоме путу упознала са судбином свију правоверних Туркиња на мору — научила је да седи од јутра до вечера на дивану и — вероватно — да зева. Једном само засветлише су ње-

[1]) Малене арапске лађе с једном веома високом катарком.

зине жуте папуче у нашем друштву; само једном зашуштао је свилени огртач њезин у салону — али тада не беше њезиних стражара на броду, а стражарица јој беше добра душа, рођена јој мајка. — Из небуха паде ми на ум питање: шта ће најзад да буде с овим јадним женама, што су се родиле око питома и хладовна Балкана, у овој жаркој пустињи, где нема зиме па нема ни пролећа, где је земља застрта развалинама велике прошлости своје, а у тим се развалинама сад скрива дивљаштво; у земљи, од које је и Бог и пророк обрнуо своја плећа, и за коју се само још брине Сераскир у Цариграду, а брине се само у интересу достојанства отоманске империје. Шта ће да буде с тим женама? А зар Арабија није већ прогутала свој рођени народ. — Шта је њу стало за шаку Турака и за две — Туркуше?!

Кад смо се пред подне дизали са стола, Миралај нам по турском обичају донесе разне дарове, што их је, вероватно, покуповао у Џеди. — Ствари укусне, које се тамо граде за пушаџије Јелкићу се развукоше уста, кад виде, како први официр, који би редовно бегао из салона, кад год би јако задимили, стрпа с дубоким клањањем своју лепо извезену — дуванкесу у џеп.

На броду је међу тим настала журба на све стране. Официри на задњем крову, који су у блаженој контемплацији одлежали свој пут довде, дигоше се, и момци почеше да им завезују спцадета. Војници су испразнили коридоре и изашли на кров; мрнари су се с муком кретали кроз густе гомиле и спремали што је потребно за пристајање. Ја сам се из ове вреве склонио у дну крова и гледао овај шарени, весели живот око мене. Брод је већ пловио по плиткој, зеленкастој води и с леве стране виђаше се ниска обала арапска. Не сећам се да сам икад радије гледао коју обалу, но ову овде. На броду беше болештине, која је неколицину већ оборила, а ја сам стрепио за живот наш и наших мрнара. Још мало, па је тој стрепњи крај, али то мало трајаше ми дуго, веома дуго.

Док сам тако задубљен у разне мисли седео на крми брода, прићe ми Јелчић сав усплахирен — како га никад још видео нисам.

S'imagini[1]), ова Туркиња нe хоће поћ' с брода. Вели да хоће ту да остане.

— Која?

— Па која, она! — сиромах Јелчић беше у забуни заборавио да их ту има две, и тек на поновљено питање рече ми да је о кћери разговор.

— Па шта вели, за што?

— Не, хоће вели с мужем — тражи да је протецам[2])

— Лепа посла. А шта вели мајка?

— Шути ка' заливена.

— А она не тражи протециона?

— Ба! Иде она с Миралајем ка' јагње. — Па се сад исправи као див преда-мном, сену очима и рече:

— Per bacco, да нисам женат и да ми није до скандала, не ћах је дат' том — не знаш како ми мучно беше гледат је такву.

— А ђе?

— Па ђе код ње у камари, — дала ме је зват.

— А мати?

— Рекох ти да шути; њојзи је вели право нека чини што зна —

— Хм, лепа мати!

Исповедам отворено, да сам у овом часу осетио неки страх мал' да не већи. но кад сам гледао онај ужасан помор на броду до Цеде. Тихе нарави, као што беше Јелчићева, кад прегну за чим, неће лако уступити. Ако ко шушне војницима, да хоће «Франки" да им отму жену, биће нам горе но до Цеде. За мене је била цела ствар јасна: на броду је било некога, на кога се та млада жена ослањала, кад је дошла до такве крупне одлуке. Али ко је тај? Cherchez l' homme! Официр је морао бити

[1]) Престави себи — помисли.

[2]) Протекција, заштита.

или с моста или из махине, јер други нису долазили у додир с нашим гошћама, и тај је јамачно и наговорио младу жену да тражи протекцију код команданта, јер она и не могаше знати, да је он одиста у власти, да прима под протекцију људе, који му се за то обрате.

Али какве протекције могаше ту бити, кад у Јемену нема консулата, а на броду стоји читав пук протектору на супрот? Јелчић је брзо схватио донкихотизам таквог предузећа, и ми, «женати» људи, решисмо се у пркос свима правилима каваљерства, не само да окренемо лепој Туркињи леђа, него да се одупремо свом снагом против њезине намере, ако би ова у поласку избила.

Да ли је ко од наших мрнарских другова знао, шта се ту збива, ја ни данас не знам. Нас двојица договорно смо пазили на свакога, у намери, да га одмах паралишемо, како га уловимо, али све беше узалуд. Брод се већ примицао пристаништу јеменском, а на њему је било све у свом реду као и до сад. Само сам то опазио, да је ађутант чешће обилазио своју жену но до сад.

Како је лука јеменска плитка, брод је у повећем одстојању бацио ленгере. С краја се отиснуше неколико самбука, а њима су предњачиле две малене барке; у првој беше наш агент, млад човек, који је сав пожутео од добре климе где се налазио, а у другој санитетска власт отоманска. Питаху нас имамо ли мртве на броду? Јок! беше наш одговор и то беше истина, а за друго нису питали. На то нам рекоше «Пеки, пратика!» — и дођоше на брод да пију коњака, тога отоманском чиновништву тако омиљеног пића. Јелчић не беше међу њима. Како се поздравио с агентом и примио писмо од дирекције, отишао је на мост и није се више дао видети.

Међу тим су самбуци дошли до брода, а војници су кулали у њих као да иду на свадбу. Сад их нико није контролисао и они су скакали све у чопориће с отворених парапета на обе стране брода. Што их је мање било на броду, све ми је лакше бивало око срца. Ађу-

тант је надгледао искрцавање, да не остане који на броду — чему су можда неки Србијанци били веома склоњени. — а жена му је седела мирно у кабини, као да је се искрцавање ништа не тиче. Кад су чиновници отишли с брода и повели команданта собом, остао сам сâм у салону и тада сам чуо, да је млада у кабини са својом мајком у живом разговору. Чињаше ми се да мати наваљује на њу, а она да се опире. За мало и обе се појавише у салону: млађа је имала, колико сам могао опазити кроз јачмак, исплакане очи, а старија беше равнодушна као обично. Ја одох или да речем право, побегох на мост.

На мосту затекнем Јелчића где хода крупним корацима доле горе. Мишљах да је узнемирен зарад младе Туркиње, али се преварих: Туркиње беше нестало из душе *мрнара*, пошто се за часак беше помолила у души *човековој!* Он ми пође на сусрет, и предаде ми једно писмо. У њему беше лаконска заповест, да се одмах, пошто искрца војску крене за Бомбајн, и укрца робу која га тамо чека. Мени су за часак светлуцала она писмена пред очима као варнице. Учини ми се да то и није писмо у мојим рукама него нека авет, што блеји на мене и шкљоца зубима да ме уједе, те га брзо турих Јелчићу у руке.

— «Калипсо» да, — и Бомбајн! Три мјесеца већ у води; пуна јој ребра траве, а макина, — — — Ох! Па одмах вели, као да је то Медитеран а не Океано, ђе је сад инферно[1]).

И сад је настало подуже ћутање. Обојица смо били занети сваки својим, али вероватно сличним, мислима. Кад нам се наши на дому буду надали, ми смо већ пребродили океан и паримо се по Индији, ако га срећно пребродимо с бродом, који не беше потпуно спреман за голем напор, који га очекиваше тамо.

Niente fatto[2], узвикнуће од једном капетан као иза сна. Кад скинем ову травуљину с ребара од брода, онда

[1]) Пакао — У Мају отпочиње Монсун, веома јак ветар. Море је у то доба веома немирно.

[2]) Никако! Од тога неће бити ништа!

ћу поћи! — Па узе опет да мери мост крупним корацима. За мало застаде, позва махинисту и старешину мрнара и рече им!

Si prepari per le Indie![1]) Сирома махиниста постао је за тренут и црвен и блед, а «нострòмо» је гледао тако равнодушно у капетана, као да му је рекао да иде у коћету[2]) да се одмара.

Иза трудног и опасног пута, који смо тешто прешли, нађосмо се неочекивано пред другим труднијим и у приликама где бесмо, опаснијим. Како ли ћемо на њему проћи!

Први официр дотрча без душе на кров; он је чуо од оних што одоше, и тражио је потврде код команданта?

— Ама зар у Индије, per Dio?

— Тако је Фране! Si prepari!

— Ех, рекох ти ја, да је на овоме, вијаџу дизграција с нама на броду! — И отрча с моста као да га је когод појурио отуд.

«Дизграција» његова, то беше старија Туркиња, и ја се једва сетих на те жене. Мати се беше ужурбала по празном крову, као да јој нешто фали, а кћи је стајала на крову од крме, као јагње, које је осуђено, да иде на кланицу, и гледала је укочено на мост. Али коме сад беше стало да се бави са женама по броду? Гледала је и гледала; мати јој долазила и одлазила, — најзад видех како јој даде руку и пођоше да се укрцају у барку.

Последњи вод, што беше заостао на броду, стајао је прикупљен на доњем крову, кад су се жене сплазиле с горњег. По стаситим приликама и дивним бедуинским лицима, рекао бих, да је остављен на броду као почасна стража нашим лепим путницама....

Кад су биле на степеницама, приђосмо да их поздравимо, и — роман, ако беше каквога на броду, био је завршен.

(СВРШИЋЕ СЕ)

[1]) Спремите се за Индије.

[2]) Постеља мрнарска.

СА ЈАВОРА

ПОДАЦИ ЗА РАТНУ ИСТОРИЈУ

ИЗ НАШЕГ РАТА СА ТУРЦИМА 1876. ГОД.

(наставак)

Битка на Доловима
26 Јула 1876 год.

Пад Јавора

Као што смо из напред наведеног видели, Долови су сад постали лево крило поседнутог Јаворског положаја, — пошто је право лево крило, Боровац, са околином, било у непријатељским рукама. —

За поседање и одбрану Доловског положаја, рачунећи ту обим од Ограђеничког потока, преко Вучје пољане подножјем Вучјег врха, на праве Долове, Болетин и леву страну од овога; одређена су:

3 батаљона ужичке бригаде I. кл. и то: Златиборски, Моравички и Рачански;

5 батаљона ужичке бригаде II. кл. а то су: Рачански, Моравички, Златиборски, Ариљски и Пожешки;

1 добровољачки батаљон, од кога су дошле 3 чете, а највећа чета Вука Јоловића није дошла. — По чувењу за то што није хтео четовођа Вук;

1 тешка пољска батерија од 8 топова. 1 Лака батерија 4 топа.

1 ескадрон коњице.

Свега око 4.500 бораца и 12 топова.

Обим горе поменутога фронта износио је око 3000м.

Цео положај обрастао је крупном, буковом шумом и борјем, изузев леви бок, око Болетина, где је било нешто утрине. Границом политичком, била је ивица шуме, а унутрашњост обрасла нарочито између Вучјег врха и Коравчине.

Диспозиција за борбу:

Прву бојницу образовали су Златиборски батаљон I кл. од потока Ограђеника до Вучје пољане; Моравички такође I. кл. од Вучје пољане до Вучјег врха; до њега добровољци; до ових на самим Доловима Рачански батаљон II кл., повучен положај; на Болетину Рачански батаљон I кл.

У другој бојници: за десним крилом Моравички батаљон II кл. за средином пола пожешког II кл. и за левим ближе средини Ариљски батаљон II кл.

Тешке батерије 4 топа на Вратницама самим Доловима. 2 на Болетину, 2 на паљики сви у подигнутим заклонима за њих.

Резерва Златиборски батаљон II кл. ½ пожешког II кл., лака батерија, која немаше места у бојници. но да се употреби кад јој се укаже прилика. нарочито да брани непријатељско дебушираље уз долине; и Ескадрон. Сва позади средине у заклону.

Препоручено командантима и командирима да држе везу међу собом и најенергичније борбу воде и потпомажу се.

Објашњено свакоме на своме месту да се има држати до крајности. а друга бојница да потпомаже прву; обе пак имају главну резерву.

Ово је тим пре нужно што се нема никакве прегледности, због високе горе.

У првој бојници употребљени су батаљони најпоузданији и најодморнији, пошто неки бијаху већ заморени од борбе и кретања 24 и 25-тог Јула. Превијалиште иза великог Ограђеника. Командант на Струговима. Одступница на Јавор. Командирима батерија наређено: да сами бирају нишан и управљају ватром. А поручнику Чаушевићу да се држи на Болетину до крајности, а на случај да ова два топа буду заплењени, на одговорност је команданта крила.

По ивици горе Коравчине, остављене су биле предстраже кроз ноћ између 25 и 26-тог, са заповешћу: да

се одупру непријатељу и одрже докле могну, па да се пушкарајући кроз гору повуку на Долове.

Довршујући распоред наше војске, приметили смо око $8^1/_2$ часова спремање у турским логорима на Васиљевићима.

Око 9 час. крену се једна њихова густа колона: отприлике од 6—8 табора, једне крупове батерије и 2 ескадрона, поред наше Карауле. пређе „Каловити поток,“ продужи поред њихове куле, палећи колибе где су наши добровољци становали: разбиралисмо и нагађали, као да хоће ка Лесковцу, Огорнјерцу-ли. или што је највероватније на наше, Доловско, десно крило. — Брижљиво смо пратили кретање ове колоне, докле не замаче за «Коравчину“ и тиме из ока измаче. Тако исто крену се друга колона путем од Васиљевића ка Доловима, у то исто време, мало нешто доцније, као да је нарочито прву колону очекивала, како би она измакла Ова друга колона могла је имати 5—6 табора и једну лаку батерију. Са патролама предвидница ових колона ишли су путовође из околних села нарочито Кладничани, који сваки кут познаваху, као и наши граничари. Патроле су састављали низами, које смо познавали по одећи затворене боје. У главној трупи били су најпре батаљони, у којима бијаху војници у белој одећи, те смо ценили да су то редифи или Мисирци, за које бесмо чули да су са Дервиш-пашом дошли. Низами су ишли озади. А такође виђаху се и коњаничке патроле, но коњице са овом другом колоном, у маси нисмо опазили.

Уводна борба.

Кад наиђоше непријатељске патроле, на пушкомет наших предстража на ивици «Коравчине», отпочеше се пушкарати. Колона што настунаше ка Доловима, застаде и разви предводницу. Пушчана ватра наста све живља. Патроле оне прве колоне почеше се појављивати уз «Агов лаз», пољану пред Коравчином, с јужне стране;

по чему закључисмо да је прва колона негде у долини Лисичјака потока, између «Бојовог брда» и Радешковине. На предњаке ових патрола опалисмо један топ са Болетина, да их растерамо, и нашима с те стране, обратимо пажњу на непријатеља. Они побегну за брдо, — па се опет врате. Ми опет опалимо из топова на њих и преко њих у долину «Лисичјака потока» са умишљајем да нађемо онамо резерву. Наши су метци падали у долину, дејство им нисмо могли видети. По томе отвори се ватра пушчана и са те стране.

Колона к Доловима идућа приђе ближе ка Коравчини, опалисмо и на њу неколико метака са Болетина, но беше још далеко; кад редиф осети звизгу граната, поче се комешати, па бежати у лево и назад. Официри са сабљама враћаху војнике и низам их задржаваше, — и вратише се. С јужне стране низами се привлачаху ивици шуме, притрчавајући један по један, као на егзерциришту, наши их гађаху са ивице шуме. Опет опалисмо неколико метака у том правцу, и учеста пушчана ватра, која обузе целу Коравчину — Наши су се повлачили ка одређеном положају који имају одсудно бранити, а турски војници наступали су врло полагано и опрезно кроз гору.

Главна борба.

Око 11 часова отпоче густа ватра на левом боку доловске одбране и батерија од вратница имађаше нишан и отпоче ватру против турске батерије, на коју пуцаху и она 2 топа с Болетина. Наше предстраже по Коравчини бивше, нешто од II кл. а нешто од Моравичког батаљона I кл. већ се повукоше у своје батаљоне. И тако се заокругли ватрени фронт и сведе на означени поседнути обим. Наши топови с Паљике такође добише нишан на непријатеља по Аговом Лазу и испред Вучје пољане. Која просторија бијаше на топомету и тешких

батерија са Ограђеника, нарочито она испред Вучје пољане.

Турска пешадија проспаше густу ватру по шуми; наши јој исто тако густом ватром одговараху.

Око $11^{1}|_{2}$ часова наступи турска батерија и успе, верући се под заклоном шуме, те постави 2 топа на превоју, лево северно, од Коравчине, и 2 на доњем гребену у истом правцу косом идући. Наши топови са Долова врло су успешно на ове њихове пуцали и ватру им на се привукли. На самом удољу Долова појавише се турски војници, у белом руву, који су се провералн кроз шуму, наши их густом ватром дочекаше, и са великим губитком узбише, а старешине их враћаху. Пушкарање постаде ређе. Турци се задржаше, или можда су поткрепљивали стрељачки низ; и опет се учеста пушкарање.

Командант левог крила обилазио је линију одбране и јављао Команданту војске на Јавор, из телеграфске штације са Стругова, ток борбе; у колко се могло ценити и знати како стојимо.

Пошто је шеф дивизијског штаба изјутра долазио и командант му крила распоред војске саопштио, шта је он одобрио; то је командант војске знао како је војска распоређена, и тим је лакше било јављати му ситуацију.

Борба се водила непрестано по шуми, пошто такав положај беше, као што смо напред напоменули, са малим изузећем. Преглед из положаја беше врло спречен, најбоље се могао блиски предтерен видети, што и беше нужно, са Болетина, који беше знатно истурен; и. Паљике, која опет беше знатно уназад и на десном боку. Са Стругова виђаше се прилично предтерен Вучје пољане и међутерен између Вучје-пољане и Паљике, а тако и Огоријевац. Због овако отежаног прегледа није било могуће пратити цео ток борбе, и знати сваког часа где се шта ради. Са тога се не знађаше шта се ради на једном, а шта на другом месту у исто време. Могло

се дакле знати само онде шта бива, где се је ко нашао каде.

Прасак пушака и рика топова продужавали су се, час гушће час ређе, по целом фронту. Командант је јурио од места до места по фронту и унутрашњости положаја; сву планину ухвати густи дим. Најача пуцњава пушака чујаше се на Вучјој пољани и на Доловима. Из овога могло се је посудити, да на та два места најжешће наваљују Турци.

Турци понове јуриш на Доловима на самом путу, но буду с великим губицима узбијени. И у то време око 12 и по часова спустише једну колону низ шуму и поток поред Болетина. Нагло наваљиваху, рекло би се, по густој ватри, на Вучју пољану. Наше 2 тешке батерије с Ограђеника и она 2 топа с Паљике фланкирали су просторију испред Вучје пољане.

Око 1 часа по подне, наместили су Турци тешку батерију негде на Радешковини, или подножју Бојовог брда, што нисмо могли видети; и једанпут најмање шест топова опале и зазвижде зрна преко Коравчине у наш положај, на Доловима и позади. За тим опет, рекао бих, целом батеријом, али са диоптром на разна одстојања. Зрна падаху по целој унутрашњости положаја. Али пошто командир не виђаше у шуми резерве, то је само случајно био по неки погодак. Овој њиховој батерији секундираху топови с Огоријевца. Наши топови одговараху из свију батерија, на крилу и с Ограђеника.

Командант нареди да се уведе у борбу и друга бојница, и посла на Вучју пољану шефа бриг. штаба Милоша Андрејевића, да Златиборце уведе лево к Моравчанима, пошто на њих нико не нападаше од Огоријевца. Ађутанта потпоручника Милана Михаиловића посла на Долове команданту капетану Пантелићу у припомоћ. А сâм оде у штацију те извести команданта војске о стадији битке.

Напомена. Овде командант крила нареди телеграфисти Новаку Марковићу Зрњевићу, да штацију склони назад у правцу Јавора. Што турске гранате често прелеђаху преко штације, те је се једва и ова депеша отправила, телеграфиста јасно осећаше опасност.

При увођењу друге бојнице у борбу, које беше негде пре, негде после, поче се ватра учешћавати. Капетан Пантелић јави команданту да непријатељ јако наваљује на Долове, иште помоћ да не продру. Густа ватра нарочито сипаше на Доловима. Командант оде на Долове и пошто уђе и друга бојница и отвори ватру, Турци бише задржани.

Тада и ми почнемо уз пуцњаву пушака викати: „ура", „ура" — јер нам беше досадила турска дрека: „ала", — „Ихлала"; само што наши неки почеше уз вику „ура" „ура" и пуцати из пушака у ветар, и ако не виђаху непријатеља. На ову вику принудило нас је то, што турски војници својом виком представљаху нам већу силу, а и себе храбраху; ове обе користи и ми смо рачунали да постижемо. Доцније смо често то чинили, као што ћемо у даљем говору видети.

Прасак пушака и пуцњава топова продужаваше се непрестано.

Посада с Ограђеника још ништа не предузимаше противу нашег левог крила, сем што бијаше топовима: а тако ни са Калипоља, у колико смо могли видети и сазнати.

Непријатељска топовска зрна отежаваше комуницирање по унутрашњости нашег положаја. Још се не знадијаше одсудна нападна тачка, на коју ће непријатељ навалити, а тако ни шта главна команда намерава. Рачунали смо да се још чека шта ли ће Турци из шанчева — Калипоља и Огоријевца — предузимати. —

Око 2 часа доби командант левог крила следеће писмо од командира артиљеријског вода 2 топа са Паљике:

„Г. Капетане.“

„Линију, са које сам ја пуцао, прешли су непријатељски стрелци; ја морадох одступити и не смем се вратити оће ме опколити. Ако се узбију одмах ћу прећи на позицију: у противном ја морам ићи к Јавору постепено одступајући, од позиције на позицију, само да ми не заробе оруђа, а друго ћу до последњег све сносити.“

Потпоручник *Савић*.

Ова вест беше озбиљна тешкоћа и тугаљивих следства, што би тим начином, т. ј. ако непријатељ продире око Паљике, посада Долова била одсечена од Јавора. Одговорено му је: „Пазите добро опет и јављајте. — Кад. и ако могну дејствовати лаки топови јавите да вам пошљем 2“. Пошто му оваки одговор пошље, командант крила изиђе на Стругове да се лично увери, шта је око Паљике и да није у опасности веза са Јавором.

Са Стругова се видело јасно да Паљика није у опасности. А 2 топа бијаху одступила к Бусаку; командант пошље свог шефа штаба поручника Андрејевића са строгом заповешћу, да командир врати оба топа на Паљику и продужи ватру која беше врло важна и корисна, пошто фланкираше ивицу шуме око Вучје пољане. И да Андрејевић надзирава да се ова заповест што пре изврши и топови ватру отворе.

Половину пожешког батаљона из резерве пошље командант крила у поткрепљење оној половини истог батаљона у бојници, која беше око Вучјег врха ради ојачања ове тачке, где се густа ватра чујаше. А одатле, т. ј. с Вучјег врха помаже се Доловима и правцу к Вучјој пољани.

Јасно се не знађаше, како где стојимо, и није се могло оценити тачно стање борбе по густој шуми. Само по диму и пуцњу пушака видело се је, да су све заузете наше позиције у нашим рукама.

Густа ватра наста на Доловима. И дође писмо од капетана Пантелића у ком иште помоћ (од команданта ибарске војске!) исказује лош изглед. Командант крила отрчи на Вратнице, Долове. Многи војници наши растурени одступаху, око једне чете, са Болетина. Ескорта коњаника с командантом крила, одјаше и врате их са сабљама у руци у положај. Пантелић не беше на Доловима. Ађутант Михаиловић с Дучићем гледаше дурбином ток борбе и стање њено; и јавише да су одбијали Турке више (три) пута. Командант крила с негодовањем нешто Дучићу одговори, и продужи посао. Поновљено је «ура" „ура" и густ стрељачки низ држаше чврсто положај.

Пуцњава се чујаше целим положајем, продужаваше се и топовска са Јавора, и експлозија граната непрестано. Топовска зрна укрштаху се са обе стране, а прасак пушака трајаше и димљаше једнако. Дакле трајаше још мерење ударне снаге са обе стране, и још не беше одсудни моменат наступио, али је био близу. Резерве имасмо један батаљон на који рачунасмо у корисну употребу, а лака батерија и ескадрон немаху поља дејства.

Око $2\frac{1}{2}$ часа одговор на моје писмо од потпоручика Савића:

«*Г. Капетане!* Лака не вреди, а и ја због јаког наступања трупа и стрељачког ланца преко «Броњевине» оступио сам до «Дивоништа» у ливади код Редута.

Савић».

Ова вест доведе у велику незгоду команданта крила, јер то беше правац којим би нам непријатељ пресекао одступницу на Јавор и врло лако сурвао у долину Пошнице, као оно посаду Боровца 21 Јула. Истрчи на Стругове, али опет се види да је дим и пуцањ пушака далеко испред Паљике. Међутим већ беше приспео шеф бригадног штаба Андрејевић и вратио топове на Паљику одакле пуцаху.

И тако се борба продужаваше, са пуцњавом негда ређом негда чешћом.

У $2^3/_4$ часа дође следећа кореспонденција и донесе ову вест и заповест:

«Одаслато: 26 Јула час 2».

«Место одашиљања Ограђеник»

«Капетану Г. Борисављевићу».

«Турци јако нападају на оба Ограђеника; обе батерије су се повукле, гледајте да два батаљона пошљете као резерву, где је ваш шатор код шанца, и пошаљите са њима једног официра Г. Прићева ће их примити и употребити».

«Потпуковник И. *К. Ч. Антић*».

Ова вест беше страшно ненадна и за бригу. Јер кад непријатељ заузме оба Ограђеника, он туче целу Доловску команду у бок и позадност; одступницу пресеца и тиме у велику опасност доведе посаду на Доловима —, а и сам Јавор нема шанца за одбрану, пошто је Ограђеник доминиран са Василијиног врха.

Међу тим немаше се више сем један батаљон у резерви и то златиборски II кл. који је заузео био ровове и палисаде око Стругова и у том заклону чекао заповест.

Време беше пригкгабало да се тражи помоћ за Долове, и ако се у овоме чекало што се више могло, имајући у виду могућу акцију Турака из претећег положаја на Калиповљу и Огоријевцу. А и иначе ми смо се уздржавали одмах тражити помоћ и потрзати општу резерву, која треба да учествује у пресудној борби, која имаше тек да наступи.

Са тражењем помоћи, у горе захтевана 2 батаљона, од левог крила које беше већ 5 часова у борби, а остала посада Јаворска, по видимом, и не беше ступила у борбу; значаше да се нешто дешава на десноме крилу и центруму, што се одовуд не виђаше.

При том ордонанс официр, који је био дужан горњи налог команданта војске да преда команданту левог крила у руке, а то је био по доцнијем сазнању поручник Лазар Петровић, то није учинио но је писмо предао коњанику, те је овај команданту левог крила писмо донео. Ово ваљда за то што није ордонанс имао времена, или му можда није годило да проводи време на овом крају положаја, који беше најважнији у тим тренуцима — или је имао такову заповест. Тек да је се с командантом састао, можда би се други појам о великом и малом Ограђенику добио.

Код оваке изричне заповести друкче се није могло радити него по налогу поступити, и ако се је остајало без и једног пешака главне резерве. И искупљен је Златиборски батаљон II, и пошто официра ни једног немаше, послат је са наредником Дамњаном Поповићем питомцем в. академије, који беше при штабу и при руци — на одређено место мајору Прњеви.

Командант левог крила изиђе на Стругове да промотри шта је на Ограђенику како би могао осигурати одступницу к Јавору На Ограђенику, виделе су се неке колоне, но чињаху се да су наше, и немаше пуцњаве по Ограђењку; обе тешке батерије бијаху одступиле — Но. могли су се Турци провући уз поток Ограђеник између Пањике у брда Ограђеника, као што командир Савић опасност наглашаваше. Да би начисто био са овим обилаской и са вешћу и овог командира и команданта војске, командант крила одгалопира на Пањику. Позади ње бијаше једна чета резерве моравичког батаљона II кл. Она 2 топа пуцаху с положаја уназад око 2—300к. од подигнуте батерије на пањичкој коси. Шеф штаба поручник Андрејевић стојаше мало са стране, левог крила. фронта топова. Командант прекори потпоручника Савића што је одступао. кад нужде нема. Савић се правдаше што се чуо јак пуцањ с десне стране уз п. Ограђеник; — што му није примљено као оправдање. Командант одјури

напред на врх косе Паљикине, те да се увери како стоји са Ограђеником и уз п. Ограђеник и да види како стоји бојна линија на овом крају. Тј. да ли наши држе свој положај, или да нису где попустили.

Ту се на лицу места увери: да непријатељ није обишао Паљику ни с које стране, што му потврђиваше и командир Моравичког батаљона II кл. (који је ту тог дана и лако рањен био) Петар Поповић. Ни на Ограђенику не беше непријатеља. Моравичана II кл. беше још 1½ чета у резерви. Заповеђено је командиру Петру: да добро пази да Турци не обиђу Паљику уз долине са стране, и да се добро држи.

Цео јужни крак Доловског положаја беше у самом диму. борба се вођаше по шуми. али се није могло оценити да ли су Турци ивицу шуме заузели. И могло се насигурно рећи, да непријатељ није сувише призорио; те по томе да одступница није у опасности. —

При повратку поред батерије, кад одушише наши топови и турске гранате што у батерију, она 2 топа, ударише, бригадир пројури испред топовских уста. туда се морадијаше проћи што је коса уска и обрасла; и — спази свог храброг шефа штаба поручника Милоша Андрејевића[1] он се претурио на леђа. одјаши с коња, притрчи му да рану затвори, окрећући га, на рукама му издану.

У 4½ часа почеше наши на Вратницама са Долова одступати. непрестано борећи се са непријатељем. Ватра

[1] Арт. поручик Милош Андрејевић шеф штаба Ужичке бригаде I кл. свршио је нашу војну академију, био је доброг срца и врло ватрен родољуб. Он је више пута говорио: „да би желео од топа да погине као тобџија.“ Тако је и било. Парче турске гранате ударило га је више саме леве сисе. Крв му је текла кроз начињени прозор као вода из извора; на позив ништа није могао рећи после удара, и ако је развукао усне, и очи хтео отворити и тако му остале; — није живео петнаест секунада после тешке ране. Одмах смо га извукли мртва из бујади (папрати) из шуме, турисмо на кару са налогом да се повуче кад пођу топови, — те да не остане као капетан Рашковић, Поручик Милоје, командир Живан и други па Калипољу. — Тело погинулог Андрејевића донесено је у Ивањицу и сарањено у војничком гробљу. На гробу му је доцније један друг споменичић, биљег, подигнуо са натписом, на мрамору: „Милош Андрејевић поручик шеф штаба Ужичке бригаде I кл. храбри борац на Калипољу 24 Јуна, пред Јавором 12 Јула, 26 Јула 1876 на Диваништу — Јавору комад турске гранате срце му раскиде.“

са обе стране продужавање се спрам и по фронту доловске посаде, густи дим од пушака беше приклонио целим обимом положаја доловског и по диму могло се ценити да се наши повлаче нарочито од Вучјег врха.

Сад већ беше крајње време да се гл. резерва употреби, али је немасмо.

Једино средство беше да се одступајући задрже, и почесне резерве у борбу уведу.

Чети Моравичког батаљона дат је задатак: да се развије на превоји иза Пањике, фронтом к Доловима и одатле помогне узбијати Турке. Цела наша посада линијом: од Болетина преко Долова Вучјег врха и Вучје пољане повлачаше се поступно борећи се; а низами у мркој одећи наступаху хватајући заклоне и пуцајући, као на упражњењу при маневри. Те закључисмо да је непријатељ променио бојницу, поставив низаме напред, који су одморни, на наше, после толике борбе уморне, ударили, и на одступање принудили.

Напомена. 1. Постављајући чету Моравичана у бојни ред, на заповест команданта крила, командовао је бив. командир овог батаљона Никола Јанковић: «десно фланговп у месту, дирекција на средину, застава на интервале лево, фланговп напред марш!» махајући рукама да иде лево крило напред — —

2. И по правцу одступања и по доцнијем сазнању, као да је наша линија најпре провањена између Добровољаца и Моравичана I кл

Наши су се војници задржавали од предмета до предмета и пуцали на Турке. Старешине су сву моћ употребиле да их што дуже задрже, не би ли Турке зауставили. — Покушавано је да се формиршу команде. Прикупљен је био доста велики број војника на Доловима код, и иза, палисада; старешине су одјахале с коња и местимице постављали крилне, па даље да се фронт образује, али се није могло успети. Кад се то није могло постићи, управљено је одступање к Бусаку, к Јавору.

Знатно је олакшано, при свој тешкоћи положаја наше доловске посаде, што су Турци морали, због својих у нашем положају, обуставити топовску ватру.

Лагано и у доста добром реду наши су одступали до, у неколко утврђеног положаја на «Бусаку.»

Овде нас је потпомогла она Моравичка чета II кл ; још нам се вратио онај Златиборски батаљон II кл. по налогу Капетана Симоновића, што није био потребан за Ограђеник; и прискочила су нам два батаљона ужичке I кл. у помоћ од посаде са Ограђеника, и то Ариљски са капетаном Вукосављевићем и Пожешки с командиром Жуњићем, које је капетан Илић послао — држимо, што је видео са Ограђеника да је потребно. И тако образујемо јаку одбрану бусачком косом, поседнув ровове и околиш палисада; у палисад тешко беше понамештати војнике. —

Наступајући Турци, доспеше до Стругова, где су се изложили нашој пушчаној ватри од Паљике, која беше ослона — тачка „pivot.» о коју се ослањаше повлачење левог крила: изложише се даље нашој артилерској ватри са Јавора и Ограђеника. — И морадоше се зауставити. Непријатељска лака артилерија такође се пласира на Струговима и пуцаше на наше трупе и одговараше артилерији. Гранате су се укрштале изнад нас; борба се јака развила, наше тешке и лаке батерије, са Долова, потпомагаше нашу трупу, пласиране на Јаворском положају, што ближе не беше за њих позиције. Шумовито земљиште, и наше трупе, пречили су у неколико дејство наше артилерије; али она је ипак претурајући преко трупа била непријатеља. Непријатељска тешка артилерија са Огоријевца пуцала је непрестано против наших трупа и у наш положај, а за време овог кратког одступања нашег, почела ју је потпомагати и тешка артилерија са Калипоља, тукући и у позадност нашу.

Овако заустављене трупе наше и појачане помоћу из центрума, задржале су непријатеља; и сад је настала :

Борба код Бусака; која је продужена до мрака, докле су обе стране остале у главном, једна према другој.

Пошто већ почеше трупе одступати, није било могуће све војнике искупити. Поремећени ред није се могао потпуно исправити. Многи су војници задржали се позади бусачке посаде, а неки су продужавали одступање «к Јавору“ шта им је при одступању понављано.

Разбирајући о даљем раду, намери и заповести команданта војске, сазна командант левог крила од капетана Илића, коме је командант војске издао заповест: да доловска посада одступа поред највишег дрвеног шанца; Рудничка бригада под командом Илића да образује заштитницу, а између Ужичана и Рудничана да одступа Чачанска бригада; даље, да су топови почели одступати и да се има запалити и уништити, шта се не може са Јавора од материјала кренути.

Мучну ситуацију олакшала нам је киша и магла, које наиђоше око 6 часова.

Заповеђено је доловској посади да се прикупља платовом Јаворским, пошто одступајућих имаше и испод ивице платова шумом, да одступа поступно јаворским путем, — старешине да вичу «збор Кушићи.»

Посада на Бусаку продужаваше борбу и моћно је потпомагаше наша артилерија са Јавора.

Од 6 до 7 часова продужавана је борба и непријатељ није могао даље продирати. Артилерија турска са Калипоља беше усредила ватру на раскрсницу код Јаворске механе и причињаваше нам доста досаде. Око 7 часова попрестаде пушчана ватра, а топови продужаваху но све ређе и ређе, док у $7^1/_2$ часова престаде пуцњава и борба се утаја. Око 7 часова чула се ватра пушчана на нашем десном крилу. По доцнијем сазнању тамо је био нападао један турски батаљон на Рудничане, али је био одбијен са знатном штетом.

Магла, киша и помрчина склонише те се «не виђаше прст пред оком.» Команде већ не бијаху у рукама коман-

даната. Доловска посада што одступаше. а тако и она која је добила налог да по мраку са Бусака одступа, добила је налог да се повлачи ка Кушићима, на којима је «збор» означен. Неки део одступајућих у првим редовима сручно се у шумовите гудуре и потоке испод Јавора, но још срећом у правцу Кушића.

За команданта војске, рече Илић, да је отишао назад, докле, не зна.

Све и сва употребисмо да војнике што уредније упутимо друмом низ Јавор.

Гранате турске са Калипоља прегоњаху преко преседли Јаворске, те одбише сву трупу више у десно од друма. Али пошто непријатељ у близини не беше, могло се све уредније извршити.

Како тешка артилерија беше већ у одступању са Јаворског положаја, то пешадија беше ширимице друм за њом заузела; и одступаше.

Надасмо се да нађемо команданта војске са штабом код дивизијског штаба «Мешћеме», али га ту не нађосмо. Но нађосмо мајора Прињеву, који испраћаше разне војне ствари назад; а неке пањаше, као мотке и прибор пољског телеграфа. Буради са ракијом беше ту неколико. Војницима је дозвољено да наточе чутурице и пију, остало је просипано. Овде се подуже задржасмо, и упућивасмо војнике друмом.

За команданта рече нам мајор Прињева да је са штабом одступио даље. — Дакле на Кушиће сигурно. —

(Наставиће се)

ИЗ САМАЧКОГ ЖИВОТА

ПЕСМЕ

Вл. М. Јовановића

XXVIII „Домаћица".

Женидба је данас опасна и скупа,
А, Бога ми, брате, често је и глупа.
Чим привенчаш жену, за вечито време,
Одмах се на тебе све невоље стреме:
Дугови и деца и брига до гроба —
За час прође срећа момачкога доба.
Заборавиш на се, па за децу живиш —
Ничему се више но њима не дивиш.
Бациш идеале, намере и књигу,
Па о деци само водиш вечно бригу.
Напустиш све тежње, напустиш и звање —
Једина ти жеља постане имање,
Да за децу течеш, да оставиш њима;
И што радиш — радиш тек, да њима има.
До душе, и жена са миразом дође,
Ал то, увек, брзо, неосетно, прође
— Само да се може на крај да изађе —
Ил се чува деци, да се за њих нађе.
А, кад жена умре без порода свога,
Ето теби одмах рода њезинога,
Па из куће носи све, што год дохвати —
И мираз и спрему — све натраг поврати.
Нити ти се призна, што си је одев'о;
Ни што си и себе због ње прегорев'о;
Ни што си за погреб и лекове дав'о;
Ни што си је дуго, дуго издржав'о.
Често од мираза и жениних пара
Нит' има помоћи нити каква ћара.
За то се ја никад оженио не би' —
Потражиђу какву „домаћицу" себи.
Сад баш једној оглас у „Дневнику" читам —
Идем јоште данас, да за њу распитам.

Лепу ћу јој плату за услугу дати
(А уз то ћу какву младу изабрати)
Па нека ми спрема и по кући ради,
А нека ми, богме, и живот заслади.
Додија ми крчма и њезино јело —
Доста ми је пута у грлу засело.

Хоћу да се лепо, у свом стану, храним —
Хоћу у свом стану увек да преданим.
Јесте тешко самом све код куће бити —
Ал се за то треба чиме забавити.
За то, баш, јест, за то домаћица вреди:
Једно да ти ради, и да те надгледи,
А друго.... а друго.... да ти, као дру́га,
Олакшава живот, кад те свлада туга,
И да се на тебе умиљато смеши,
Кад немирно срце зажели да греши.
Шта ћеш – није друго — срце хоће сласти,
Али све не може од проклете власти!
Док у другом свету свак по вољи живи —
Овде те тек когод за ишта окриви.
Та, док јоште брака цивилнога није,
Мора да се човек свачему довије.
Што да се због жене непрестано јади,
И да с њоме очи целог века вади?
Боље ти је, увек, домаћица млада —
Увек ти се мора по вољи да влада.
А, када ти јаде престане да блажи.
Отерај — промени, па другу потражи.
За то се ја никад оженио не би' —
Потражићу какву „домаћицу"' себи.
— Сад баш оглас једне у „Дневнику" читам —
Идем јоште данас, да за њу распитам.

XXIX Нежењени директор.

Директор сам давна ми је жеља,
Да набавим два послужитеља,
Да по школи, зими, пећи ложе,
Да ред држе, колико се може,
И да школу, после часа, чисте,
А и мени собу да почисте....
Ја у школи на стану пребивам,
Па и дрва бесплатно добивам,
Само немам друга у самоћи —
Ал се могу и у том помоћи....
Ох, што има умиљата снаша
У једнога младог тестераша —
Грех је прави да лепоту губи,
Што се само с тестерашем љуби!
Ал је згода да остварим жеље —
Узећу их за послужитеље.
Њој су очи пуне неког чара,
А држава има доста пара.

Нек обоје школски пос'о гледе!
Муж нек чисти ходник и разреде,

И нек дрва за ложење цепа,
А његова суђеница лепа
Нека мени по соби намешта;
Нек ми рубље прибира и смешта;
Нек ми увек на услузи бива:
И дугмета нека ми пришива
И чарапе нека ми потплете —
А нека ме опрашта и сете,
Кад ме туга и самоћа мори,
Нек ме двори — нек ме разговори.
Од мене јој неће бити криво:
Кол'ко крај ње узбудем ужив'о,
Толико ће и њој боље бити —
Радо ћу јој плату повисити
Очи су јој пуне неког чара,
А држава има доста пара.

XXX Пожудни генерал.

Ох, давно за тим чезнем и жудим,
Да успавану љубав пробудим.
Свет је одавно изумр'о за ме —
Слабо ме дражи на сласти маме.
Давно су хладне постале груди,
И, да их сада штогод узбуди;
Да ме занесе; да ме усхити —
Мора ванредне лепоте бити.
Ал сад се, ево, прилика јавља —
Срце је моје с кликом поздравља.
У једном крају буна се дигла,
Те је све власти нужда постигла,
И ја од цара заповест доби':
«Иди, исеци, сатри и поби —
Само устанак, час пре, угуши!»
И то ми прија учмалој души.
Не знам за љубу ни кућне дражи —
Ван куће душа насладе тражи.
И сад се жудан, у плахој сласти.
Налазим сетан на путу страсти,
Властан сам, силан, што хоћу могу —
Одговор дајем једино Богу.

Идем да рушим; идем да палим —
Нећу да штедим; нећу да жалим,
Све ћу да чиним за цара свога,
А за љубав себе желнога.
Давно ми душа ордене жели —
То ме једино данас весели.
А јоште, уз то, и срце жуди —
Жељно је белих ватрених груди

И младих мома и дражи њине
И загрљајне слатке милине...
А тог ћу сада имати доста.
Од како преки судија поста,
Од тога доба, што уста зборе,
Сви без роптања чине и творе.
Никоме нећу на плач да гледим —
Само ћу младе моме да штедим,
Да на њиховим груд'ма благујем,
Да се заносим и подмлађујем,
А све остало нек сабља коси,
И нек смрт црна са собом носи!
Властан сам, силан, што хоћу могу —
Одговор дајем једином Богу.

XXXI Стари командант.

У Самом миру олако ми није —
  Нико се на ме стара не окреће,
Често се туга у мом оку крије,
  И уздах тешки из груди полеће.
Нежењен остах, и сад шта ми вреди...
  Нит когод мари, нити пита за ме —
Нико ме стара неће да погледи,
  Нико се више не окреће на ме
До само добра крчмарица Стана,
Знаница стара из младачких дана.

Још док сам ватрен и наредник био,
  Увек сам њојзи врло радо иш'о;
Беше ми мила и бејах јој мио —
  Доста јој пута муж на ме наиш'о.
Доста је с мене поднела и боја.
  Али ми, опет, оста увек верна —
Остаде увек јараница моја....
  И сад ме воли као старца дерна.
И сад се радо тек насмеши на ме —
И сад је радо свакада уза ме.

А и ја без ње врло тешко живим —
  Срце ми буде пуно неких јада,
Па одмах себе и судбину кривим —
  Одмах ме нека црна туга свлада.
И сад у боју, у сред бојног шума,
  У сред пуцњаве и топовске ватре,
У сред граната, картеча, куршума,
  Без ње ме хоће тегота да сатре.
Па сам је звао, те је дошла амо —
И сад се, често, опет погледамо.

Она ту држи неку крчму малу
(Јадна је крчма — од дасака сами)
Ал често у њој протерамо шалу —
Све она борце под свој кров примами.
Ту, често, болни и рањени леже.
А Стана на њих милостиво гледи;
Многоме рану на брзо привеже —
Ох, њена помоћ данас много вреди.
Сваки је рањен својски благосиља —
И здрави крај ње нађу доста миља.

Чим борба мине, све се код ње купи,
Па рујним вином тешки умор блажи —
Све се у њену дашчару искупи,
Те се прихвати и мало оснажи:
Сви официри увек иду тамо,
Доста им пута и музика свира,
Јесте смрт блиска ал, опет, шта знамо —
Свак јоште радо за срећу разбира.
Па и ја, често међу младеж свратим,
Те с њоме тугу и досаду кратим.

Стана нас слуша — нека јој је хвала —
И ја сам њојзи свакад у помоћи,
Чиним јој свачим, што ми судба дала,
И што ми стоји у власти и моћи.
Муж јој је давно опроштен од борбе,
Те сада само рањене превија,
Носи им често понуде и чорбе,
И као свој се око њих савија
Шта коме треба — ако има пара —
Он одмах тражи Милоша крчмара.

И самом сину моје добре Стане
(Са мном је она до њега и дошла)
Гледам да лакшам на бојишту дане —
Многа је борба већ без њега прошла.
Ја сам га себи за посилног уз'о,
Те је све са мном — смрти се не боји —
Већ је и пос'о писарски преуз'о;
Никуд му не дам — нек уза ме стоји!
Поглед на њега на срећу ме сети —
И када куршум крај мене пролети.

XXXII Евнух.

Ха, ха, ха!
Заман ти лице, заман ти дражи —
Моје их срце више не тражи.
У заман твоји љупки погледи —

Све то за мене више не вреди.
Па ни тог огња очију твоји' —
Ништа се моје срце не боји.
Заман ме гледаш мило и чедно —
Мени је све то са свим све једно —
Ја сам евнух.

Давно је онај огањ минуо,
Што ми у срцу беше синуо,
И са ког, некад, немадох мира,
Са ког кадуни свога везира
Пред ноге пад'ох, и срце дадо',
Па кажњен за то, хладан постадо'.
Њу су у сиње бацили море,
А ја сам прош'о црње и горе —
Постах евнух.

И од тог доба љубав и дражи
Нит више ценим нит срце тражи.
Дуго ме туга грозно морила,
Дуго се судба с тежњом борила,
Ал, најзад, све то прође и мину,
Страст и осећај за ме умину,
И сад све гледам хладно, без страсти,
Као да никад не знах за сласти —
Ја сам евнух.

Заман колуташ црним очима —
Не бојим се ја дражи у њима.
Немој мислити, да ћу, у страсти,
Пред твоје ноге понизно пасти,
Па ти зборити, како те волим....
Немој мислити, да ћу да молим,
Да могу пасти на твоје груди —
Не, моје срце за тим не жуди —
Ја сам евнух.

Ја се сад смејем оној сладости,
У којој за свет има радости;
Ја се сад оним жудима дивим,
Без којих могу мирно да живим,
А с којих бива толико јада,
С којих свет страсни толико страда.
Јест, ја се од те силе не бојим,
Ја пред њом мирно, јуначки стојим —
Ја сам евнух.

Обори очи, сило ништава,
Спрам оног, што ме одушевљава!
На преком путу намере своје
Ништа не стрепим од дражи твоје.

Слава и звање име и сила —
То ми је јоште утеха мила.
За тим, још, тежим ; за то се борим ;
За тим од жеље пламтим и горим —
Јер сам евнух.

И са тог пута намере моје
Никад ме неће ни очи твоје,
Ни друге дражи, олако свести —
Ништа ме никад неће помести.
Њиме ћу стално и смело ићи,
И све ћу жеље, најзад, постићи.
Срце ми никад у страст не тоне,
Па се не бојим да ће да клоне —
Ја сам евнух.

Твоје ћу дражи дати другоме —
Узвишеноме султану своме.
Јест, њему ћу те, лепото, дати —
И он ће тебе с миљем гледати.
Он ће пред тобом у прах да легне —
Све ће крај тебе да пренебрегне ;
Заборавиће мисли о слави —
Све ће крај тебе да заборави —
Није евнух.

Јест, није евнух, ал је несретан —
Вечно је тужан ; вечно је сетан ;
Вечно, у жељи и жаркој страсти,
Уздише само за кратком сласти.
И, кад год у њу пада и тоне,
А он у занос мртви потоне,
А за државу ништа не хаје ;
Све то у руке мени предаје —
Ја сам евнух.

Јест, ја сам моћан, ја сам слободан,
За свако дело спреман погодан,
Нема те силе да ме обори —
Не може љубав да ме замори,
Не може ништа да ме заведе,
Нити на замке да ме наведе.
Страшан и смео пред светом стојим,
Ни погледа се женског не бојим —
Ја сам евнух.

Докле сам знао за људске страсти —
Налазих само у греху сласти,
А о врлини нисам ни снив'о —
У пороку сам само ужив'о.
Име човека узаман носих —

Само се ниском тежњом поносих.
Ал, чим без страсти љубавне остах,
А ја свом срцу господар постах —
  Ја сам евнух.

Не знам за страсти и искушења,
Не знам за грехе ни пониження;
Ја жудим само да се подигнем,
И да витешке жеље постигнем —
И, док мој султан тоне под грехом,
Мени се срећа жури с осмехом.
Кад њему сунце насладе зађе,
Мени ће онда тек да изађе —
  Ја сам евнух.

Заман ме гледаш, робињо дивна,
Заман си тужна и жалостивна,
Заман су твоје дражи и моћи —
Ја ти не могу никад помоћи.
Не гледам жељно на женске дражи —
То мој господар иште и тражи.
Даћу те њему, он зна за страсти,
Он ће због тебе најзад пропасти —
  Није евнух.

Он се, крај свега блеска и сјаја,
Не диже се никад из тешка вaja;
Он само за тим вечито жуди,
Да је крај женских ватрених груди —
Ма све на свету стрмоглав пошло.
Али мене је то давно прошло,
Па пред слабошћу поносно стојим:
Нит је се клоним нит је се бојим —
  Ја сам евнух.

Заман ти лице, заман ти дражи —
Моје их срце више не тражи.
У заман твоји љупки погледи —
Све то за мене више не вреди.
Па ни тог огња очију твоји' —
Ништа се моје срце не боји.
Заман ме гледаш мило и чедно,
Мени је све то са свим све једно —
  Ја сам евнух.

XXXIII. Абелар[1].

Кад се тужан, изненада,
Сетим миља и наслада —
Ја, сред љуте бољe своје,
Прошапућем име твоје:
  Хелојза!

Кад у царство маште летим,
Кад у мислен свет прелетим,
Па се за час сретним створим —
Ја у срећи изговорим:
  Хелојза!

И над књигом у покоју,
Када блажим судбу своју,
Па утешне слике стварам —
Ја у жељи изговарам:
  Хелојза!

Све, што дух мој опчарава,
И арајство неба плава,
Што ми грешна душа тражи,
Ја замишљам с твојом дражи.
  Хелојза!

У све своје лепе снове
Тебе моја душа зове,
Да те мишљу барем гледим,
Да у сласти пробеседим:
  Хелојза!

Кад год прошле дане снивам,
Па се смешим и уживам,
Уздрхтале усне моје
Изговоре име твоје:
  Хелојза!

Глас и слава чека на ме,
Али нема дражи за ме,
Кад, пред немим ликом твојим,
Са уздахом сузан стојим,
  Хелојза!

Ти си душа мојих жеља;
Ти си врело мог весеља,

[1]) Абелар је био чувен схоластички философ у средњем веку. Живео је у Паризу. Учећи философији и једну девојку, Хелојзу, заволи се с њом, али буде принуђен да се одрекне света и да се покалуђери, што учини и његова Хелојза. Чувена су њина тужна писма, што су после једно другом писали. Кад су умрли, сахрањени су у један гроб.

Али пред њим жедан стојим —
Не могу се да напојим,
Хелојза !

Но све сласти и све дражи,
Што их срце заман тражи,
И којима души говем,
Још именом твојим зовем :
Хелојза !

Име, срећа, хвала пуста
Из хиљаде људских уста,
То је само празна јека —
Од ње срцу нема лека,
Хелојза !

За милину, што јад лечи,
Ја не нађох лепше речи,
Него што је, злато моје,
Милозвучно име твоје :
Хелојза !

Заман слава чека на ме,
Када нема дражи за ме,
Кад, пред немим ликом твојим,
Са уздахом сузан стојим,
Хелојза !

ЗАР ТО — ЛУДИЛО?....

ДРАМА У ТРИ ЧИНА

ЈОСИФА ЕЧЕГАРАЈА

ПРЕВЕО СА ШПАЊОЛСКОГ ОРИГИНАЛА Х. С. ДАВИЧО

(НАСТАВАК)

ДРУГИ ЧИН

Декорације као и у првом чину. Дан је.

I СЦЕНА

Дон Леандро, Карлота.

(Карлота прислушкује на вратнма с десна у другом углу. Дон Леандро седи крај стола).

Леандро. Чујеш ли што ?

Карлота. У овом тренутку, ништа ... мртва је тишина.

Леандро. Тужи ли се Гонзало?

Карлота. Од како су се вратили, не чух, да се тужио. Кад сам га видела, био је блед, као крпа блед,.... очи му беху избуљене, око усана лебдијаше му осмех од ког ме хваташе страх, и све се окреташе и зераше око себе, али никакав укор, не излазаше из његових уста.

Леандро. (тајанствено) А Анђела?

Карлота. Као што је видесте: права Магдалена!

Леандро. Тако јој треба; што није била разборитија! Магдалена, кажете ви? Али друштву не требају Магдалене, већ честите жене. Говорите, колико вам драго, да је поштење прозаично, а кајање поетично, ја вам кажем Карлото, ово је разврат.... разврат, кажем вам!

Карлота. Имате право, дон Леандре, велика је то несрећа!

Леандро. И друге ће још доћи, госпођо, видећете. Ове драме у приватном животу, исте су као и оне на позорници.... Све напред греде.... док их не снађе катастрофа....

Карлота. Зар може бити веће катастрофе, но што је ова? Анђела.... не треба да вам кажем, видите и сами, како јој је... Гонзало, о њему не смем ни да говорим.... А шта ће још бити с Анзелмом, Бог свети зна!

Леандро. Још ће веће катастрофе наступити, о томе нема сумње. Досад још није нико умр'о, а док сви не помру, неће бити краја. У вештини, из призрења према усвојеним обичајима, писац се задовољава, да убије једно или два лица, али у обичном животу гину сви. О, ту имам искуства! Писци су страшљиви, али људска трагедија је дрека; последњи чин, у свима њеним делима представља гробље. Чини ми се, да сам рекао нешто са свим ново?

Карлота. Ћутите, дон Леандре, ћутите, ако Бога знате, доста је било жалости!

II СЦЕНА

Пређашњи, Паулина и Лујз долазе на дно

Паулина Карлото!

Карлота. Драга моја!

Паулина. Је ли истина?

Карлота. На жалост, јесте.

Паулина. Али како се то догодило?... Ја сам то тек сад дознала и похитала сам овамо као без душе. Сиромах Гонзало! Јадна моја Анђело! Сва дрхћем.... О, да кобне случајности!

Лујз. Као што чусте.... долазимо као без душе.

Леандро. Сви смо ми као громом поражени.

Лујз. Ја нисам у тој мери изненађен; јер сам нешто слутио.

Карлота. Како сте могли знати, да ће се тако што десити? Нисте ви ваљда пророк!

Лујз. То јест, нисам знао баш тачно то, али је тако што било неизбежно.

Леандро. Неизбежно, али заборависте, да случајност замењује често логику. Облик је различан, али је језгра иста.

Паулина. Маните се пророштва и логике и причајте нам, шта знате. (Карлоти) Како се то догодило? Кад је дошао Гонзало? Како је Анђели? Једном речи, кажи ми све шта се дешава у овој кући.

Карлота. Драга моја, казаћу ти све, што сам могла докучити. Ноћас су отпутовали Анђела, Гонзало и Енрико француским влаком.

Лујз. Њих троје! То је нечувено!

Леандро. Непојмљиво! После онога скандала, којим слади уста цео свет!.

Карлота. Гонзало није ништа о томе знао, јер није имао времена да се обавести (подсмешљиво). Да је остао још 24 сата, он би за цело одложио свој пут.

Паулина. Стара ствар. Друштвени прилив надолази увек, ма се мало и задоцнио. Његови вали пењу се прво до груди, затим попрскају уста, после се разливају до ушију, док најпосле велики и дебео талас не покрије главу несрећног удављеника, те га баца у понор, а он се све даље и даље победоносно разлива. О, јадна, моја Анђело!

Леандро. Јадна Анђело, а молим вас, што се није успротивила овом глупом и смешном путовању?

Паулина. Онда ви не познајете Гонзала. Он је добар, племенит, великодушан као ретко ко, али ви немате појма, како је он тврдоглав.

Карлота. Мој муж каже, да у његовој глави има неких вртлога лудила, и да је бивало примера у његовој породици.

Леандро. Преблаги Боже, сачувај нас од таких вртлога!

Лујз. Не бојте се дон Леандре, на вас неће таке патолошке случајности.

Леандро. И ја се надам.... Што ме највише зачуђује, то је дрскост, крајња поквареност, бестидност, да, кад већ морам рећи, нечувена бестидност, тог Енрика!

Лујз. Зар онај који није зазирао да учини нешто горе, да се плаши мањег злочина? Кад је сам муж увртио себи у главу, да и он мора с њима заједнички путовати, шта је могао Енрико друго

учинити! Кад су му медењаци понуђени, морале су му расти зазубице.

Паулина. Боже мој, какви су то разговори! (Карлоти) Молим те, доврши.

Карлота. Дакле ноћас отпутоваше, а јутрос тек што се мој муж спремаше да изађе, улетеше њихови момци задувани од трчања и позваше мог мужа, да одмах дође; јер су се господа изненада вратила и Гонзало опасно оболео. Још су у брзини рекли, да се Гонзало силазећи или пењући на кола тако страшно ударио, да су га морали натраг довести. Анђела, веле, да је пала у очајање, дон Анзелмо кажу, да је ван себе, а Енрико врло збуњен, и још су нешто трабуњали, што нисам разумела. Мој муж похита одмах овде. а мало затим дођох и ја, а сад, ево нас, сви смо ту.

Паулина. Али како се је могао тако ударити? Је ли била каква несрећа на железници?

Карлота. Од млађих, нисам могла то да сазнам, а породицу не можемо сад о томе питати.

Леандро. Биће то Гонзалова непажња, а ове се скупо плаћају. Кад човек није за земљу прикован, а све се око њега врти, нема тога, који се неће срозати и размрскати главу.

Лујз. Мени не изгледа баш тако вероватно, то што нам Карлота прича.

Карлота. Онда нам кажите, шта ви мислите, да је узрок тој болести?

Лујз. Ја ништа не мислим.... али ми се чини да ту има нешто драматично.

Леандро. На пример.

Лујз. На пример, двобој између Гонзала и Енрика.

Карлота. Варате се, Господине, то зацело није. О томе сам потпуно извештена, јер сам и сама одмах на то помислила.

Лујз. Цео свет то верује у целом Мадриду, и не говори се ни о чем другом.

Карлота. Али ја вам кажем, да то није истина; мој муж тврди. да Гонзало није рањен ни мачем, ни пушком.

Лујз. На тај начин, то је удар, истински удар.

Карлота. Да, господине.

Леандро. Онда је то био бој у вагону.

Лујз. Ништа лакше.

Леандро. Анђела у несвести! Њих двојица хрвајући се као крвници! Та то је права трагедија вожена локомотивом педесет километара на сат!.... Како вам се то чини?

Лујз. Дивно, дон Леандре, то је много драматичније, него двобој.

Паулина. Какве то будалаштине сад измишљате!

Карлота. Није то тако бесмислено, као што ти се чини, Паулино, јер ко зна?.

Леандро. Може бити да су будалаштине... ја их тек нисам измислио.

Лујз. Знамо ми то; ви сте и сувише стварни.

Леандро. Ја сам то чуо, да, госпођо, чуо сам.

Паулина. Ђеније измишљотинâ је необично плодан.

Леандро. И свет налази, да је то врло природно, јер је саобразно напретку и духу нашег века. Пре се злочинства извршиваху у извесној тачки простора, том и том часу времена, и то бејаху кривице некретнице. Сад пак, влада динамички елемент и злочинства у покрету, биће последња реч кривичне вештине. Према вожњи биће одсад мешовитих, брзих и муњевитих или експрес кривица. прождирући простор свом парном снагом. О злочинствима у потаји, неће се више говорити, већ о кривичној прузи и њеним равнима, падовима, пењањима и скретницама, а кривични законик водиће тачно рачуне о пречнику кривина, јер је јасно, да казну треба строжије одмерити, што је вожња искривуданија.

Лујз. И ви сте то све измислили?

Леандро. Боже сачувај! Ја сам и то чуо, и упамтио сам, јер ми се допало.

Паулина. Дивота! Ту умире сирота жена у страшним мукама; њен се муж бори с душом у очајним боловима, и цела се породица дави у несрећи, а ти беспосличари, чије духовите измишљотине, ви тако жудно пабирчите, праве од тога занимљив предмет, за њихове ветрогоњасте разговоре, за њихове раскалашне шале и смешне будалаштине.... Доиста красан пример и поука за оданост, милосрђе и племенитост, поштених душа!

Леандро. Али за Бога, Паулино, ја сам то само повторио као неки еко.

Паулина. Чула сам то једном, господине ока, али вас сад молим, да не повторавате ништа, јер ми се чини, да иде дон Анзелмо.

Карлота. С мојим мужем, и од њега ћемо сазнати, што још не знамо.

Паулина. Трудите се да покажете жалосна лица.

Леандро. Није потребно да се претварамо, јер смо зацело сневесељени.

III СЦЕНА

Карлота. Паулина, д. Леандро, Лујз, д. Анзелмо и д. Матијас последња двојица улазе с десна на другом углу

Матијас. (д. Анзелму). За сад не треба ништа више чинити. Главно је одмор.... Никако противречје. Ако му се прохте да у-

стане и да хода по соби, пустите га; ја ћу се вратити после три или четири сата. Дакле, дон Анзелмо... (прашта се).

Анзелмо. (Задржава га) Опростите, пријатељу мој, ја бих имао да говорим с вама.... Извините ме, Паулино, опростите господине Лујзе, нисам вас спазио. ., Спустила ми се магла на очи, те ништа не видим!.

Лујз. Не обзирите се на нас.. . Дочули смо за несрећу, и дођосмо ја и моја сестра, да вам изјавимо безусловно.

Леандро. Да, то сам хтео и ја рећи.... безусловно.... како ја, тако..., и ја сам.

Анзелмо. Хвала вам пријатељи моји. Ако желите да видите сироту Анђелу у кабинету је.... (Карлоти и Паулини) и обрадоваће се.

Паулина. Али да јој не будемо на досади?

Анзелмо. Никако! Пријатељице као што сте ви! Кад нас ви не би у таким приликама тешили, ја, да ко ће?

Паулина. Онда.... (Карлоти) Хоћемо ли?

Карлота. Хајдмо.

Паулина. До виђења, дон Анзелмо!

Карлота. Збогом.!

Анзелмо. Збогом, кћери моје.

Паулина. Сирота Анђела! (излазе с десна на првом углу).

Лујз. А ја с вашим допуштењем и повторавајући вам ... (даје му руку).

Анзелмо. Хвала вам, хвала вам!

Лујз. Вратићу се доцније.

Анзелмо. Збогом Лујзе (Лујз одлази).

Леандро. Онда и ја с вашим допуштењем.... и повторавајући

Анзелмо. Не, ти немој ићи, имам с тобом да говорим, буди тако добар и стрпи се још неколико тренутака.

IV СЦЕНА

Анзелмо, Матијас и Леандро.

Леандро. Стојим вам увек на услузи. Кад се пријатељи не би познавали у таким приликама, онда, на што су?.... Верујте ми.

Анзелмо. Верујем, драги Леандре!. Седите, седите господине дон Матијасе. (Њих двојица седе на софу), Извините ме, пријатељи драги, што вам досађујем питањима, али ви знате, како ја љубим свог Гонзала, ви видите, што и ја видим.... и слутите у каквим сам мукама.

Матијас. Слутим, пријатељу мој.

Леандро. Сви ми то слутимо.

Анзелмо. Моје су муке неисказане.... због више разлога.... Трпим много и морам да прикупим сву своју снагу, да не клонем.... Најзад, све је од Бога, и он ће ми дати снаге и стрпљења!.... Пријатељу мој, сад ми кажи истину.... ја сам довољно храбар да чујем и најстраховитију вест.... Је ли у опасности.... у великој опасности живот мог Гонзала?

Матијас. Није, господине. Односно његовог живота, будите спокојни.... Оно што је живот... његов телесни живот.... није у опасности. О томе вас уверавам и као савестан човек и као веран пријатељ.

Анзелмо (гледа га оштро). Ах, ви тврдите да живот мог Гонзала није у опасности.... и ваш глас дрхће.... и не гледате ме право у очи! Немојте се претварати, немојте ништа крити. Зар ви не знате, да је очинска љубав бистрија од лекарског оштроумља и ученија од његове науке?.... Ви чујете шуцњи преврат и узбуну на болесниковим грудима; бројите брже или спорије откуцаје била и мерите топлоту тела највећом тачношћу. Да, господине, то ви умете; шта више, ви можете вашим знањем да проникнете у болешљиву и запаљиву материју болесника. Све је то лепо, не одричем, ви знате много. Али ми очеви, знамо још више!.... Ми чујемо без прислањања увета. По куцању нашег сопственог срца, знамо како бије срце у нашег љубљеног чеда; она иста ватра, што жари по његовом месу, сагорева и нашу снагу; наша је душа сљубљена с његовом; а кад нам се магла пусти на очи, то је знак, да смрт баца своју сенку на сина и на оца; јер су они један исти живот, који се гаси у истом ропцу!....

Матијас. Тако ми Бога, дон Анзелмо!....

Леандро. Какав је то човек!

Анзелмо. Да, не преваристе ви мене! Ја чујем у себи глас, који ми говори: Гонзало је био до сад твој, али сад је мој! Тај глас познајем ја; чух га кад ми родитељи помреше, чух га, кад ми кћи издану, чух га свакад, кад је неко од мојих драгих умирао. О, од звука овог гласа ладна ме грозница хвата и олуја очајања диже се у мојим грудима!

Матијас. Али пријатељу, дон Анзелмо, какве су то лудорије?

Леандро. Зар ти наш славни лекар није казао, да Гонзалов живот није у опасности?

Анзелмо. Његов живот.... да, али само његов телесни живот...

Леандро. На шта ћеш више?

Анзелмо (тужним и промуклим гласом). А стојите ли ви добар за његов разум?

Матијас. Пријатељу мој!....

Анзелмо. Ах, што ми сад не противречите?

Матијас. Говоримо мало хладније. Гонзало је претрпео врло јак удар, и као што изгледа, имао је силан потрес у глави.... и крв је јурнула у главу.... Све се то догодило пре неколико сати.... и ви већ хоћете да му је боље!....

Анзелмо. Не, господине, хтео бих да му је горе, да је сав у врућици, да бунца у ватри: све бих то хтео! Моји би јади били велики, али ми би се борили; ви вашим знањем, ја својом љубављу и помоћу Вишњега, ми би савладали болест; јер је он још млад, снажан, и мој Гонзало не би умро због такe маленкости, као што је један потрес...

Леандро. Онда, шта ћеш?....

Анзелмо. Али мој син није у грозници....

Матијас. Није, господине.

Анзелмо. Гонзало је миран.

Матијас. Истина је.

Анзелмо. Понекад се насмеје....

Матијас. Приметио сам.

Анзелмо. Али какав смеј! И зашто се смеје, кад нема зашто?

Матијас. То су знаци нервозности.

Анзелмо. Он говори скоро разумно.... али тако неопредељено, тако чудновато и с неком неоправданом јеткошћу!.... Па његов поглед!.... Ја нећу да ме тако гледа!.... Тако вам милог Бога, угасите ону жеравицу у његовим очима! Мој Гонзало није у њима!.... Друго је Гонзало то!.... Друго биће, различно од оног кога ја познајем, кога љубим!.... Ја хоћу свог, само свог, оног што сам држао на крилу кад је мален био; оног, што је одрастао у мом наручју, док није постао зрео човек и срастао за моје срце!.... О, како тога добро знам!.... Тога, тога, хоћу ја, а не оног, који звера у његовој усплахиреној зеници, из које севају муње лудила! (крије лице рукама и јеца).

Матијас. Умирите се, господине, за Бога, умирите се!

Анзелмо. О, да ми је да знам, ко ми је покрао сина и подметнуо ово друго биће?

Леандро. Какве су то бесмислице!

Анзелмо. Нису то бесмислице! Од кад спазих, ужасна мисао врзе ми се у глави: да је мој син полудео! О, кажите ми, преклињем вас, кажите да то није истина!

Матијас. Свакојако, није са свим тако, како ви мислите.

Анзелмо. Ах, свакојако! Дакле опасност је ту! Могућности има, а могућност за једног оца је колико и потпуна извесност!....

Матијас. Нисам казао....

Анзелмо. Казалисте! Изгубих мог Гонзала! Чега се бојах, ево тамо је!... Изгубих га, изгубих га више, но да се је испружио хладан на земљу!.... Смрт је тужна и страховита, али је достојанствена и узвишена, јер највећа је тајна највећа светиња!.... Између гробне тишине мртваца и нарицања живих самлева се невиђено нада! (Устаје у очајању). Али лудост створа, који ми бејаше и радовање и миловање, то је наградна смрт, то је поруга животу, то су гнусна кревељења пајаца на ивици отвореног гроба!....

Матијас. Ви сте с ума сишли!....

Анзелмо. Зар чедо, што љубљах, да живи само за подсмех!,.. О, то нећу преболети!.... Тако што не долази од Бога!.... Неко овде на земљи томе је крив.... и тога, тога, тражим ја!....

Матијас. Хоћете ли једном да говоримо хладније?

Леандро. Пусти га да говори.

Анзелмо. Добро, слушаћу га, јер сам хладнији него што мислите. Дакле, говорите!....

Матијас. Хоћу само да вам објасним овај случај....

Анзелмо. Али ако не будем разумео ваша разлагања?

Матијас. Објаснићу их обичним примерима.

Анзелмо. Али кад ја не тражим од вас ништа друго, до да ми кажете: хоћу ли добити натраг свог Гонзала, и то кад, како и којим начином?.... Јелте да сам безазлен?

Матијас. Али како ћу да вам објасним, кад ми не дате да говорим?

Анзелмо. Опростите пријатељу.... и продужите.

Матијас. Замислите драги пријатељу.... и опростите ми ово упоређење, које је мало чудновато....

Анзелмо. Откад ми је син у том стању, мени је све чудновато, и све ми се чини, да смо ми сви померили памећу.....

Матијас. Може бити....

Леандро. Продужите; човек се може увек чему да поучи.

Матијас. Замислите, рекох, једну телеграфску штацију крај обале једне реке....

Леандро. Какав прелаз!

Матијас. Па дође необична поплава: вода расте, поплави телеграфску штацију, прелива се преко апарата и за час прекида се саобраћај; а оно средиште за брзу размену мисли, пуно живог врења, обрта и рада, зарони и по некад брбоће. Али вода опада, здање излази из воде, апарати почну понова радити и ускршава нов живот....

Леандро. Са свим тако. Али тек апарати морају после тога да зарђају, и ја не бих био рад да сам на њиховом месту.

Матијас (Анзелму). Јесте ли ме разумели?

Анзелмо. Нешто јесам. Али, господине, какве то везе има с мојим Гонзалом?

Матијас. Свака мождана ћелијица је сићушна телеграфска штација....

Леандро (ухвати се за главу). Сто му мука!

Матијас. Кад појури крв у главу и навала крви нагло расте.... поплави се мозак и ум се помути....

Анзелмо. Онда мој Гонзало!....

Матијас. Природа прибегава чудноватим средствима и човечији организам може више да поднесе, но што ми претпостављамо....

Леандро. Па ако телеграфске штације и апарати нису скрушени и поништени?....

Матијас. Баш то хтедох рећи: ако нису уништени, онда почну понова радити, као да ништа није ни било.

Анзелмо. Зар чедо моје, које тако волим, да је на милост и немилост ових случајности?....

Матијас. То су неумитни закони природе!

Анзелмо. О, моји јади!

Матијас. Јадни дон Анзелмо, умирите се.... уздајте се.... Ко зна?.... Видећемо!....

Анзелмо (скрушен). Видећемо!....

Матијас. Дакле, збогом, до виђења!.... Дон Леандре....

Леандро (рукује се). Драги докторе....

Матијас (на страну Леандру). Ах, очински нагон!.... Ништа не зна, а све слути! (излази на дно).

V СЦЕНА

Д. Анзелмо и д. Леандро.

Леандро (на страну). Као да су ми накаламили мигрену! Глава ми је пуна поплава и поплављених ћелијица и телеграфских апарата, угњураних у крв!.... Исусе, Марија и Јосифе! Шта ти још неће измислити ови лекари!.... Не, зацело овај мора да је ћанут, а по свој прилици, биће, да се те поплаве налазе само у апаратима његовог мозга. — Анзелмо, драги Анзелмо, ти си имао да ми кажеш нешто?....

Анзелмо. Ах, ти си то? Да, рад сам да говорим с тобом.

Леандро. Само немојте, молим вас, о болести вашег сина, јер вас уверавам, да се у тим стварима не разумем, да о њима никаква појма немам и да ми јако шкоде.... Ви знате како вас штујем...

Анзелмо. О њему хоћу баш да говорим....

Леандро. Али Анзелмо, ..

Анзелмо. Јеси ли ме чуо мало час?.... Мислиш ли зар, да је то све и да си промерио дубину мог очајања?

Леандро. Мислим, да јесам.

Анзелмо. Вараш се, оно је веће и страшније, него што га замишљаш. Ова кућа, која се до јуче дичила својом чашћу и својим достојанством, која је била пуна весеља и среће, сад је станак жалости и пропасти. Тамо унутра, Гонзало трабуња у бунилу, а Анђела горко плаче, овде, човек који се час превија под боловима очајања, а час плане гњевом, да разможди све.... Ти ме држиш за слаба и доброћудна старца.... Али видећеш!... Видећеш!....

Леандро. Али ко је проузроковао ову несрећу?

Анзелмо. То је оно, што и ја хоћу да знам!....

Леандро. Не разумем те (на страну). Разумем те, те још како!

Анзелмо. Мало час рекох да сам у очајању и да стрепим, да мој Гонзало не помери за навек памећу, услед оног удара што је претрпео. Јесам ли то рекао?

Леандро. Са свим то.

Анзелмо. Онда чуј!.... Ако је ко овде луд, то сам ја, јер ми долази да приклоним колена и гушајући се у сузама, измолим у Бога, да мом Гонзалу узме памет!

Леандро. Какве су то нове будалаштине?

Анзелмо. Исте, што се сад причају у Мадриду!.... И ти мислиш, да оне нису допрле до мојих ушију?

Леандро. Али за Бога Анзелмо!

Анзелмо. Не претварај се, ти не умеш претварати се. Разумео си ме добро..... Чуј ме.... Ноћас одох да их испратим на станицу.... Видох их, како су сетни и жалостиви отпутовали... Мој Гонзало био је, истина, врло весео.... али Анђела.... Анђелу нисн могао више да познаш ... а Енрико.... на лицу му бијаше неки чудан израз дубоког бола и потајне радости, нешто налик на сатану, који би хтео да се кришом прошуња у рај!....

Леандро. С тим се и ја слажем, јер сам га увек држао за рђава човека.... Али ја још не видим шта ти хоћеш?

Анзелмо. Хоћу да ти причам шта сам слушао, јер си и ти то исто чуо, па хоћу да знам истину!....

Леандро. Кажи једном, шта знаш?

Анзелмо. Они отпутоваше, а ја оставих станицу тужан и замишљен, па се упутим полагано пешице у средиште вароши. Преда мном иђаху неки младићи, који су били да испрате, не знам коју породицу Њихов разговор, њихов кикот и њихове шале допираху

до мене, заједно са димом њихових цигара, што ветар носаше на моје очи.

Леандро. А о чему се разговараху?

Анзелмо. Говораху: »путују заједно«.... »Њих троје« !.... И сваку реч пропраћаху раскалашним кикотом.... Не знам, зашто се ужасох на те речи?.... Има толико људи; биће, да је о другима реч, размишљах у себи, па стадох сећати се, је сам ли срео идући на станицу друга три лица заједно, и не падаше ми на памет, да сам игде уочио другу тројицу. У место тога, излажаху ми непрестано пред очи, Гонзало са његовом безазленом радошћу, Анђела њеном бледоћом и Енрико његовим ђаволским осмејом....

Леандро. Даље!

Анзелмо. И тако пођосмо даље, они напред а ја за њима. Најзад стадоше да говоре о скандалу, који нам је причао Луjз, и она *тројица* бејаху лица оног развратног догађаја.... Примакох им се ближе и чух.... Гонзалово име!.... Жене прекинуше говор и стадоше грохотом смејати се... ја у мало што не појурих, да их удавим!.... Приближих се још ближе њима, стишавајући свој гнев тиме, што претпоставих могућност, да се случајно неко од њих звао Гонзало.... Али зашто да тај неко носи име мог Гонзала?!.... И стадох сад ићи упоредо с њима обхрван најгорчијом тугом. — Они пређоше из једне улице у другу, а ја за њима, газећи по глибу, и трпећи да се та дерлад баца блатом на моју главу.... Снага ме издаде и ја већ хтедох да јурнем посред њих и да им подвикнем: «хоћу да чујем шта причате!«, кад један од њих, с танким дречећим гласом, рече: «Анђела је дивна!«.... Остали да поцуцају од смеја!.... Ја претрнух, око мене се на једанпут засветли.... па у исти мах опет смркне ми се пред очима.... Не смедох да крочим... учини ми се, да се нешто стропоштало у мени.... Једна сиротица пришла ми је и плачљивим гласом стала богорадити, да јој што уделим, а ја је љутито отерах, назвах је бестидницом, стегох песнице и полетих на њу па нададох бегати, јер ми је душа била дошла у подгрлац!....

Леандро. Боже, буди нам у помоћи!.... (Шта да се сад ради?)

Анзелмо. Дакле и ти то знаш?

Леандро. Ја ништа не знам.... знам само шта свет говори....

Анзелмо. А шта говори свет?

Леандро. Не кажем цео свет, него много њих.... то се не да̂ више сакрити... видите, чак сте и ви то дочули....

Анзелмо. Како Енрико мора то најбоље да зна, то сам му писао, да одмах овде дође.

Леандро. Анзелмо, јеси ли при себи?

Анзелмо. То ми част налаже.... хоћу да сам начисто, како стоји с њом, па била она окаљана или не. Магла и поговарања одгањају се, кад човек излази с грудима на среду....

Леандро. Ти ћеш најбоље знати, шта ти ваља учинити.

Анзелмо. Да ли знаш, видећеш!

Леандро. Само што ја не полажем много вере у оно, што свет прича....

Анзелмо. Ти верујеш у све, знаш више од мене, и све ћеш ми испричати!....

Леандро. Уверавам те, да не знам друго ништа.

Анзелмо. Не варај ме, то би било подло од пријатеља, као што си ти!

Леандро. Али тако ти свију светаца!....

Анзелмо. Тако ми свију ђавола, ти нећеш одавде изаћи, док ми потанко не испричаш све нитковлуке, клевете, било да су лажне или истините, што си ти и твоји пријатељи, прикупили по Мадриду....

Леандро. Анзелмо! Анзелмо!....

Анзелмо. Нема ту ништа, мораш ми све казати!....

Леандро. Добро, учинићу.... али гле, ено Анђеле!

Анзелмо. Анђела?

Леандро. Да....

VI СЦЕНА

Пређашњи и Анђела с десна из другог угла.

Анђело. Оче!

Анзелмо. Шта је? Шта хоћеш од мене!

Анђело. Гонзало је..,

Анзелмо. Је ли му горе?

Анђело. Није. Устао је с кревета и облачи се.... Каже, да хоће да изађе.... да изађе на улицу.... да види људе, да удише чист ваздух.... јер се боји, да ће се угушити, ако и даље остане у соби.... он мора вели, по што по то, у чист зрак....

Анзелмо. Лудило!

Анђело. Није! Камо среће, да је у бунилу!.... Али он је миран.. и са сваким говори, тако меко и пријатно....

Анзелмо. И с тобом?

Анђело. Више но с осталима.

Анзелмо. А сећа ли се Енрика?

Анђело. Не знам! Не тиче ме се....

Анзелмо. Ваљда овај човек није отишао из Мадрида?...

Анђело. Не знам....

Анзелмо. Ја не бих желео, да се он удали !.... Добар је пријатељ.... Хтео бих, да ми је близу... на дохвату !.... А ти ?....

Анђело. Ја ? Ја и не мислим на њега.... Ја мислим на Гонзала.... Мог Гонзала.... и само на њега ! Ха, ево га ! Оче, оче, ево га где иде ! (Баца се Анзелму у наручја).

Анзелмо. Бојиш ли се ?

Анђело. Да се бојим ? А чега ?....

Леандро. Не чудите се том питању.... Ваш је муж у узбуђеном стању.... па би могао.... у часу.... беснила....

Анђело. Шта ?

Анзелмо. Да те удави, Аљело !

Анђело. Шта ја марим !....

VII СЦЕНА

Пређашњи и Гонзало.

Гонзало (Унутра још). Пустите ме !.... Доста, кад вам кажем !.... Да ме нико не прати !.... Карлото, пусти ме !.... Паулино, даље !.... Хоћу да идем сам (излази подивљан, с десна, из другог угла, и затвара за собом врата, с лупњавом. Сав је блед и разбарушен, у осталом тај излаз оставља се глумчевој инспирацији ; само треба, да је у обичном оделу, обучен, истина хаљкаво, али без претеривања). Ах како су несносне и наметљиве !....

Анђело. Гонзало !

Гонзало. Ко ме зове ? А, ти си то, оче мој ?.... Тебе волим и високо поштујем.... дај ми руку ! (пољуби је). Тако је љубљах, кад бејах дете ; сад не смем више то да чиним, да ми се свет не смеје !.... Свет се свему подсмева.... Људи су не само подсмевачи, већ и грозни, свирепи !.... Они би хтели, да ме читаве сатове по ваз дуге дане и ноћи привежу за ону постељу, као да сам болан, преболан !.... Болесници не осећају таку снагу, као што је ја осећам у својим мишицама, кадрим, да удаве човека, за тили час !.... Али кога... кога мислиш, да бих требао да удавим ? (Оцу) Не, ти се не бој ! Тебе нећу.... Ни тебе Анђело, (тајанствено и зверајући око себе) и ако ме *они* очима подбадају и довикују : „Удави је ! Распни је !"

Анђело. (Приђе њему и загрли га) Гонзало !

Гонзало. Ах, то волим, видим да имаш вере у моју љубав!.... Хвала ти.... то потврђује оно, што знам... али сад ћу ти то прећутати и казаћу ти кад будемо сами....

Анзелмо. Како се осећаш, Гонзало ?

Гонзало. Врло добро.... Дођох да говорим с тобом... па после да изађем, јер имам нешто врло хитно....

Анзелмо. Где?

Гонзало. Шта ја знам? Тамо ма где! Не рекох, да имам да говорим с тобом?.... Истина, ја имам да говорим и с другима, са свима, које будем срео. Час са каким поштеним човеком, за тим с каком хуљом! Човеку је суђено, да мора да говори с многим нитковима.... Ту с пријатељем, а нешто даље с непријатељем. Да, и ја имадем много непријатеља!.... Па како и не бих?... Зар нисам сретан? Зар она није врло лепа,... јасно је, да морам имати непријатеља....

Анзелмо. Гонзало, сине мој, седи овде до мене.

Анђело. Да, Гонзало, седи....

Гонзало. Не рекох ли вам, да не иде!.... Хоћете ли и ви као оне унутра, да ме затворите овде, као да сам у лудници?.... Узјогуниле су се биле, да ме силом стрпају у онај кревет с црвеним јорганом и црвеним ресама.... да ми се очи препуне црвенкастим свицима,... и гледајући тебе, да ми се чини, да си крвава!.... О, разумем их!....

Анђело. Немој само да ме оставиш, а за остало не марим!....

Гонзало. Добро кажеш, ти знаш да ћу те ја увек бранити.... Оцу) Не гледај је тако!.... Ти је гледаш као и *они*.... (показујући на Леандра) као и овај, што се ту кези!....

Леандро. Не Гонзало, не огрешите душу, не веруј то....

Гонзало. Да, ја ништа не верујем, ништа не знам.... С тога хоћу да обилазим улице, чаршије и позоришта, да чујем све што говори.... Сви знаду по нешто.... Од пола речи, од пола осмеја, од пола клевете, ја ћу, допуњавањем, свезањем, сазнати најзад целу.... срамоту!.... Већ вас чујем где шапућете, да сам полудео (пада на софу). Глупани!....

Анзелмо. Сине мој, Гонзало, зеницо моја!

Гонзало. Ах, да.... знам, имамо да се разговарамо!... Идите, идите, ви остали!.... Иди и ти Анђело, ја ћу те опет звати.... Само сад не иде.... Ти не смеш да чујеш, што ћу оцу да кажем, да је свака ћелијица мог тела, свака кап моје крви, свако куцање мога срца, свака мисао моје душе, цело моје биће.... све, све његово!.... Располажите са мном, тражите од мене сваку жртву, ја се нећу колебати, не, заклињем се, све ћу за њега дати!

Леандро. (Води је на десно) Ајдмо, Анђела!.... Гонзало је нестрпљив!....

Анђело. Да, хајдмо.... Али ми они не верују.... а ја истину говорим!.... О, што не могу сад да испустим душу за њега!....

Леандро. Лепо, лепо, али изиђимо! (Води је чисто силом).

Анђело. Анзелмо тражи доказа.... Даћу му их.... видеће да ли љубим свога Гонзала!.... О, мене несретнице! Тешко мени! (излазе

VIII СЦЕНА

Анзелмо и Гонзало.

Гонзало. (Није ни трепуо, занео се и слушао са задовољством Анђелу). Ви мислите, да је ја не чујем!.... Чујем ја све... и разумем!... Разумем боље од свију њих, само се по некад збуним.... и видим ствари, по свом начину....

Анзелмо. Сад смо сами, сине мој.

Гонзало. Знам. Они се плаше и бегају од мене, кад виде мој мрки поглед. Али ја нисам тако гњеван, као што то изгледа.... ја се само претварам тако, да ми се повинују, јер су сви кукавице и слушају, кад им се оштро заповеда!....

Анзелмо. Ти си хтео нешто да ми кажеш?

Гонзало. Да, тога ради сам дошао.

Анзелмо. А шта је то?

Гонзало. Имам да се посаветујем с тобом, о некој сумњи..., некој сумњи, што ме убојнички напада, гони и доводи у очајање.... Сумњати, то је, као да носиш круну од трња овде испод чела около мозга.... Хтео би, да је отргнем.... али не могу.... ломи се и трње се забада у мозак... а ова проклета чеона кост држи је и не пушта је никако.... Не смем ништа да мислим, јер чим се душа нешто потресе, укивају се трновити клинци у мождину... Ах, што су то ужасни болови!....

Анзелмо. Онда буди миран.... не мисли ништа, одмори се на мојим грудима, као некад, кад си мален био.... Болови чине од човека дете, а деца налазе утехе само на крилу родитељском....

Гонзало. Али кад не могу да сам миран; кад од ноћас не знам шта се догађа са мном?.... Кажи ми, је ли могућно, да се бескрајна празнина васионе сабије и учини малом, врло малом, од прилике таке величине, да би могла да стане у нашој лубањи? Држиш ли, да је то могућно?.... Е, онда видиш, то је оно што осећам овде: *бескрајну празнину*!....

Анзелмо. Не, сине, то није могућно, него ти подносиш велике муке, и оне ти се тако причињавају....

Гонзало. Шта није могућно? Ала мало знаш!.... Гледај кроз овај балкон.... Шта видиш?.... Плаво, врло плаво парче неба.... али малено, врло малено, колико и сам балкон.... Но ипак зато, ноћу видиш кроза њ стотинама и хиљадама звезда, бескрајне светове, хиљадама пута већих од нашег.... а тамо далеко, врло далеко....

видиш и саму бескрајност.... И та бескрајност улази кроз отвор овог нашег балкона, и ако је она тако недогледна..., Јадни, оче мој, како мало знаш о тим стварима!.... Како си могао да опоричеш могућност, да ја носим у себи бескрајну празнину?.... Видиш, ја је збиља носим и осећам!.... Без сумње, у мене је једно чуло више, но у вас. Ви имате чуло онога што је извесно, стварно, а у мени је чуло празнине.... Да, ја имам то преимућство над вама.... јер онај у кога је развијено то чуло празнине, осећа и после смрти.... он је бесмртан!....

Анзелмо. Ако Бога знаш, Гонзало, окани се таких мисли!

Гонзало. Ако баш желиш, могу их растерати.... ја мало марим за њих.... друге ствари.... леже ми на срцу.... Откад ме потресе онај удар, који вам задаје толике бриге, не могу да избијем из главе неке мисли, које се чудновато роје у мојој глави, и износе ми пред очи све нове и нове маште.... Сад видим ствари, о којима пре не сањах да постоје.... У мени се све преврнуло, мој ум друкчије ради.... али због оног удара, немој се ништа бринути; мени није ништа.... осећам се савршено добро, као што би казао дон Леандро....

Анзелмо. Не говори тако, јер те не разумем!.... Молим те, не гледај ме тако!.... Прибери се, дођи к себи, Гонзало, Гонзало, сине мој!

Гонзало. Ах, ти не знаш шта трпим!

Анзелмо. Знам, и нећу да се патиш! (Загрли га) Ја ћу ти улити свој живот, ма остао без њега....

Гонзало. Не то, не тражим ништа друго од тебе, до да ми разгониш ову сумњу.... Њу њу!....

Анзелмо. Коју, сине?

Гонзало. Зар ти је нисам казао?

Анзелмо. Ниси.

Гонзало. Онда чуј, али да нас нико не чује.... (тајанствено) Оно што ноћас видех, кажи ми, је ли то био сан, или јава, јесам ли при себи и осрамоћен, или сам луд, али сретан?....

Анзелмо. Не то не, ти ниси луд!....

Гонзало. (гњеван) Нисам луд?

Анзелмо. Ниси, по хиљаду пута, ниси!

Гонзало. (очајно) Али ја ти кажем, да јесам!

Анзелмо. Лажеш!

Гонзало. Лажа си ти!.... И опет ти кажем, лажеш!.... (прети бесомучно). Лажеш као и други нитковн!

Анзелмо. Гонзало!!!

Гонзало. (Умирује се и улагује се). Не, ти не лажеш, јер си мој отац, и ја те обожавам, а онај кога обожавамо, нити лаже,

нити вара.... јер кад би нас они варали, које љубимо, чему се онда можемо надати од оних који нас мрзе?.... На тај начин, ти који ме тако волиш, не вараш ме.... ни мој верни пријатељ не вара ме.... а она, моја једина љубав, како би ме она варала?.... Па кад сте ми сви тако наклоњени и сви говорите истину.,.. онда мора, да ме моје очи варају,... О, ови мутни кристали, саздани од земље и још некристализирани, пуни црвенкастих и варљивих свитаца!.... Ви гадна, прозрачна недоношчад, вас ћу ја својим ноктима ишчупати из црних шупљина, ако не будете од сад гледали нежно и с љубављу она створења, што љубим свом ватром душе своје и свом нежности срца свог!.... Ето, то је оно што ти рекох. Ако није истина оно што видех, онда је знак да сам луд, али у исто доба и сретан!.... Јер кад сте сви добри, верни и волете ме, а мазите ме сад, што сам болестан.,.. да, тако је.... ја вам рекох, да сам срећан.... срећан, веома срећан.... ох веома.... веома!.,.. Оче мој!.... Јаој!.... Оче мој! (Загрли га и плаче.)

Анзелмо. Умири се, умири се, и кажи ми, шта си видео ноћас!

Гонзало. Зар ти још нисам казао?

Анзелмо. Ниси, сине.

Гонзало. А зар нисмо баш о томе говорили?

Анзелмо. Не, сећај се, започео си, али ниси довршио.

Гонзало. Онда ћу ти причати све, па расуди, је сам ли миран и присебан.... Приђи ми ближе.... дај ми руке, и слушај ме, као што ја слушах кад још дете бејах, твоје приче о дусима и вештицама.... Јер и то ће бити само гатка и све што ћеш чути, лаж је и уображење.... И немој се ни по што шалити да кажеш, да је истина!. (побесни) јер онда.... онда!!.

Анзелмо. Нећу сине, знам да није истина.

Гонзало. Добро, дакле није истина.... али сад да видиш чуда невиђена.... Путовасмо, нас троје у засебним железничким колима. Само нас троје... Спусти се ноћ.... а у мене уђе неизмерна радост!. Зар живот није леп?. Бити љубљен од Анђеле; имати пријатеља, као што је Енрико, имати тебе за родитеља!. Шта би могао још хтети?. Како си, болан, могао тврдити, да се бесконачност не да сабити?....

Анзелмо. Тако ти Бога, не буди расејан!. Продужи.... дакле, путовасте вас троје.

Гонзало. Нас троје..,. и моја срећа растапаше се у речима без краја.... као што се језгра раствара у лишће и цветове.... јер се све раствара.... сенка у светлост...., светлост у сенку.

Анзелмо. Продужи, што си започео.... Дакле, разговарасте се вас троје.

Гонзало. Не, само ја говорах, а они ћутаху, ни речице не говораху! Ћутање и спокојство једно је исто... Влак стаде... а била је још ноћ.... Но шта се мене тицало што је влак стао.... ја говорах даље!. Све ме усхићаваше.... све ми се чињаше лепо и племенито... човечанство бејаше за мене дивно јунаштво!. Јадни људски роде!. Радио је и мучио се вековима да пронађе пару, да с њом вози муњевитом брзином, њу, Енрика и мене!. Поимаш ли то пожртвовање?.

Анзелмо. Преклињем те, продужи и не булазни!.

Гонзало. Та ја ти све причам!. Не тражи од мене, да идем другим, до својим путем!. (Знацима великог душевног бола) Јер ме то раздражује и мучи.

Анзелмо. Добро, добро, нека је како ти хоћеш.

Гонзало. Ови јадни људи, имају права на моју благодарност. Толико труда дању и ноћу, без одмора и починка.... па све за нас!. Како да им не кажем хвала?. Ја морам да говорим и о томе: јер нећу, да сам незахвалан. Нек то буду други, ја не!.

Анзелмо. Али Анђела и Енрико?.

Гонзало. Ах, они! Они су ћутали!. Увек, увек тако бива!. А ја продужих говор.... и приметих Анђели, не знам шта, а она окрете главу, као да је хтела да бега од мене!. Ох, то ме је поразило?. „Што ме не гледаш“? упитах је, а Анђела показа ми једно девојче што иђаше крај колосека са китом цвећа.... „Желиш ли их?“ упитах је ја и не чекајући одговора скочих с кола.... Била је то маленкост, али ја жуђах, да угодим Анђели ма чиме; да јој испуним сваку и најмању жељу, ма је искупио својом крви, и погинуо, ако затреба.... Само ме тишташе, што видех оно цвеће кроз сенке и одсјаивања!. Оно бејаше свето, јер Анђелино бејаше! Да га само нису оскрнавиле туђе руке!. Ох, то је извесно!. Не поричи!. Обожавам те.... али то би било и сувише!. Ова мисао ме распиње! (Сумануто) Оно цвеће!. Да, оно цвеће, било је Анђелино!.

Анзелмо. Разумем те!. Имаш право!. Али доврши!.

Гонзало. Шта рекох? Где смо стали?. Видиш, заборавих, шта хтедох рећи.... Зашто си ме прекинуо?.

Анзелмо. Сишао си био с кола, да тражиш цвећа својој жени.

Гонзало. Ах, да!. Знаш да се она зажелела.... та то је била таква маленкост!.

Анзелмо. Па си се вратио у кола:

Гонзало. Не, кола се баш кретаху. Полетих, један чиновник отвори ми вратанца и ја ускочих збуњен унутра. Видиш, видиш ли то проклество!. То не бејаше моје одељење, већ друго до њега, и у њему не беше никога!. Анђела се показала на прозору од

кола и дозивала ме.... али у заман !. Кола јураху вртоглавском брзином !. „Причекај, причекај до друге станице“, одзивао јој сам се ја.... И остадох *сам* ... И мислих, да се први пут у свом животу осетих сам.... Од онога часа.... налазим се сам !.

Анзелмо. И продужисте пут.

Гонзало. Да, продужисмо пут. На овом свету увек повлачи човека, нека јача сила, него што је он !. Моја радост ишчезе у самоћи !. Неке чудновате, тужне мисли, стадоше ми се којити у глави.... Анђела путоваше с Енриком, без мене !. А ја бејах сам, до њих, ипак, не далеко од њих !.... Тако је раздвојен мртвац од оних, који га оплакују.... Подиђе ме нека ладна језа и огромна туга, сињи терет спустио се на моје груди.... Улажасмо у врло дугачак тунел.... Прозорчић одељења у ком се они налажаху, одсјаиваше, као светао оквир на влажним тунелским зидовима, и у тој малој светлости, угледах две сенке, једну спрам друге.... „То су она и он“, прошаптах тихим гласом.... „Хоћу да их посматрам“, рекох у себи.... Да их посматрам ? А зашто ?. Откуд ми така мисао ?. Не знам !. Али тишма ухођења, тај погани, гнусни, ниски нагон, пробуди се у мени с пакленим мукама !. Њихове тамне сенке прелетаху по подземној галерији, а моје очи не скидаху се са тих пега, што гарављаху покретни светао оквир.... Кажи ми, беше ли то зачетак мог лудила ?.

Анзелмо. Не ! Продужи.... на против сине мој, твој ум се разбистрава, и ти сад јасније видиш.

Гонзало. По твоме мишљењу излази, да сам доиста нешто видео !. Зашто ? Кажи ми зашто ?,

Анзелмо. Па добро, онда ниси ништа видео !.

Гонзало. Ништа ? То је баш оно што хоћу да знам ; ту сумњу хоћу да ми разгониш !. Кажи ми, је ли то било лудило, или сушта истина ?. Јесам ли то заиста видео, или ми се то причинило ?. Јесам ли несрећна луда, или осрамоћени бедник ? Треба ли ме ужетима везати, или дати ми нож, да се закољем ?.

Анзелмо. Доврши, доврши, па ћу ти на све одговорити.

Гонзало. Закуни ми се !

Анзелмо. Заклињем се !.

Гонзало. Али на што ми заклетве ?. И Анђела се клела.... Колико се пути заклела !. Сваки је пољубац једна заклетва ; сваки је уздисај једна заклетва !. И пољупци и уздисаји пролазе.... Као што пролажаху кола у којима летијасмо, као што пролази све, што иде за ватром и димом !.

Анзелмо. Не говори тако, прибери се, прикупи своје мисли, врати се опет Енрику и Анђели.... Дакле, оквир светлости, две сенке, ти не скидаш очију с њих.

Гонзало. Да, да, тако је.... не скидах очију с њих, а оне две сенке.... као приковане!

Анзелмо. Ах!

Гонзало. Али не прође много, а оне се стадоше врпољити.... Бејаше ли то смеј, или плач? На женској прилици засјаше и искотрљаше се као неке сузе!. Али одмах увидех да су то биле оне капи, што цуре по тунелским зидовима.... Сенке не плачу, већ утроба земље; а зашто?. Она ће то најбоље знати.

Анзелмо Па шта је било даље?.

Гонзало. Изиђосмо из тунела. Сенке Анђеле и Енрика растегоше се много, исполински, без краја.... У један мах учини ми се да се он приближује њој!. У тај час пролажасмо преко једног моста, који звекеташе неким железним, студеним кикотом!. Видех доле у понору њихове сенке.... Зашто да су њих двоје у бездни?. Зашто? Био сам као бесомучан и моја сенка скочила је за њима у тамнине провалија, у утробу понора и празнине!.

Анзелмо. То ми још није доста, хоћу још да знам!.

Гонзало. И продужисмо тако даље у бесном и пакленом јуришу.... Виђах их и не виђах их!. Час бејаху смешни облици, а час опет тужне слике!. Час се указиваху на низбрдици брежуљка, као двоје заљубљени, кад се наслањају на прозор, а час се као неке прилике растезаху, као да ће провалија да их прогута!. А ја непрестано за њима у потеру! По влажним зидовима земље, по сребрнастој реци, по огради гвоздене ћуприје, као сумануги, који се наслања на решетке своје ћелије, да прокуне неверну жену и лажног пријатеља, што пролазе заљубљени покрај њега у часу, кад несрећник размрскава своју главу о зид и повраћа на зарђалу гвоздену решетку, жуч препуклог срца!.

Анзелмо. Доста, доста!

Гонзало. О, грозиш се! Стрепиш! А зашто, кад је то све сан, лудило, лаж!. Али сад ми мораш допустити, да довршим!. Моје су мисли јасне! Јасне као дан!, Пред очима ми је све, што сам пропатио!. Уђосмо у други тунел и опет видех у светлости оног прозорца облик Анђелин и Енриков. Бејаху на истом месту.... Мени одлану..., Али она диже руке као да је хтела да сакрије лице или да плаче, но она друга сенка отрже јој руке..,, Зашто, с каквим правом? Ах, питкове, издајниче!. Она се одупирала, и тако се сенке приближише!.... Пролажасмо баш крај велике ватре, коју беху радници запалили и пламен овог пожара омота крвавим жаром бео

оквир светлости !.... У тај мах, учини ми се, да чух Анђелин глас, где ме зове...., али у исти мах час завиткда нагосна шиигалица и продре ми у мозак!.... Рикнух као лесеник, отворих вратанца и стрмоглавих се у празнину, тражећи у ваздуху, да ишчепам проклету клицу.... несвести и љубоморе!... Ах, оче, оче мој! (Баца се у наручја д. Анзелму). Имај сажаљења са мном!

Анзелмо. Оди, оди у моја наручја, на срце моје! Овде, овде... на нека сад дођу твоји гониоци (милује га и плаче с њим).

Гонзало. Али ево их!.... Тамо су!.... Ево их, погледај!.... Као оне поћи!...

IX СЦЕНА

Пређашњи Анђела и Енрико.

Анзелмо и Гонзало с лева. Гонзало се крије као дете у очева наручја. Анђела улази нагло с десна, а мало за тим и д. Енрико на дно.

Анђела. Оче, оче, Енрико долази, видех га, видех га где амо иде!.... Истерајте га из ове куће! (Анзелму). Отерајте га!

Анзелмо. Ја сам га звао.

Анђела. Ви?!

Анзелмо. Да, ја!

Енрико. Ви сте ме звали, и ево ме, као увек, кад ме тражите било ви — било Гонзало.

Гонзало (тихим гласом). Гле, како се приближују!... Гле, како су смерни! Ох, то ме теши!.... Је ли тако оче?...

Анзелмо. Да, Гонзало, тако је!

Гонзало. Али сад... питајте их о ономе.... што смо ради знати...,. Сећаш ли се?

Анзелмо (устаје). Сећам се!.... И треба да говоре!

Гонзало. А ја ћу остати ту, да их посматрам као оне ноћи.... (Тихим гласом). Дакле, почни, ти не знаш како је пријатно прислушкивати!....

Анзелмо (приближи се Анђели и Енрику онако, како глумац нађе за сходно). На страну. Гонзало има право, то треба, то је неопходно потребно! (Анђели). Сећаш ли се, шта је Гонзало некад био? Погледај га сад! (Енрику). Сећате ли се вашег доброг пријатеља? Онда молим вас, баците један поглед у ово бедно створење!....

Анђела. Боже!

Енрико. Да, врло је несрећан!....

Анзелмо. Све се мења. Овај није више онај, који је требао; али остаје неко, који се није променио, остајем ја, његов отац!

Анђела. И ја, оче мој!

Анзелмо. То баш хоћу да знам!

Гонзало (на страну). То хоћемо да знамо.... Све да дознамо!.... Дивно!

Анзелмо (тихим гласом). Ја хоћу да спасем живот свог сина, хоћу да његов помућени ум оздрави; хоћу да покажем свету његову неокаљану част или хоћу да види: како се она пере!.... То ја хоћу!

Анђела. И ја!

Енрико. Зашто не?

Гонзало (на страну). Шта то говоре тако тихо? Не чујем их. Што они тако говоре разумем, али мој отац, зашто спушта и он свој глас?

Анзелмо. За сина кога волимо, као што ја волим Гонзала, отац је готов на све.... на све! Је ли тако?

Енрико. За створ који љубимо? Да, за њ смо готови на све, на племенита и рђава дела, на злочинство и на мученишство! Ви тако мислите тек сад, а ја нисам никад друкчије мислио!....

Анзелмо. Дакле ми се у свему потпуно слажемо? (Анђели) А ти?

Анђела. Кажите ми шта да радим, да спасем живот, разум и част мога Гонзала, а ја вам се кунем, да ћу учинити све, што будете наредили.

Енрико. Да, али говоримо тише, јер нас он прислушкује.

Гонзало. Опет шапућу! Ах издајници!

Анзелмо (Енрику). Решио сам се, да дознам целу истину и тражићу је у вашем срцу, ма га морао растргнути на двоје! (Анђели) и у твом грлу, ма те морао удавити сопственим рукама!

Анђела. То можете после, али прво морате ме саслушати!

Гонзало (на страну). Шта ли то рече Анђела? Ништа не чујем....

Енрико. Ја нисам човек који бега. Добар или рђав, какав сам, за таког се издајем.... За своја дела стојим сваком на биљези! (Тихим, али мушким гласом). Страх и притворство није нико убрајао у моје пороке.

Анзелмо. Искрен и дрзак! Тим боље! (Тихим али претећим гласом). Али и да вас те врлине не красе, ја бих знао пробудити их у вама!

Енрико (ладним подсмешљивим изазивањем). Да их немам, чини ми се, да би ми их мучно могли улити!

Анђела. За Бога, зар не видите да нас чује! Изиђимо одавде.

Анзелмо. А, чини вам се! А хоћете ли да знате како бих то ипак могао?

Енрико. Признајем да сам радознао.

Анзелмо. Зграбићу вас да ми не утекнете, и казаћу вам на уво, да мој глас продре одмах у ваше питковско ухо и подлачко срце: ви сте хуља!

Анђела. Оче!

Гонзало (усправља се и прислони уво да боље чује шта се говори).

Анзелмо (прибере се нагло и још наглијим прелазом, мења глас). Не, не, сине мој, није ништа.... разговарамо се.... и ја мишљах.... а он.... Истина. (Енрику) кажите да је истина, хуљо једна!

Енрико. Да, говорасмо заиста.... изиђимо.... да довршимо разговор!....

Анзелмо. Да, хајдмо.... Гонзало причекај ме. (Енрику) Хајдмо!

Анђела (хоће да изађе). И ја идем с вама!

Гонзало (устаје плаховито). Ах, ви нећете да ја чујем!.... Кријете ми истину!.... Они, аjде де! Али ти, ти мој отац, моја крв, зар и ти хоћеш да прикријеш издајнике!... Нека буде! Ја вас не требам.... Сви против једног! Мој отац, моја жена, мој пријатељ! (Закопчава се и уређује тоалету грозничавом журбом). Ићи ћу ја сам!

Анзелмо (прилази му). Гонзало!

Анђела (прилази му). Гонзало!

Гонзало (одгура их). Рекох вам, да хоћу да идем сам.

Анђела. Куда?

Гонзало. По улицама, по чаршијама, по кавaнама и пивницама, свуда где се свет скупља, смеје, ужива, грди, подсмева и пањка. Тамо идем да их питам о вама, о теби, моја Анђело, о теби пријатељу мој и о теби (оцу) не, о теби не, не оче мој! О теби нећу питати. Али о вама хоћу! И свет ће ми казати истину.... и кад ми је људи не би хтели да кажу, ја ћу умети да је из њихових уста ишчупам!.... Јер њих не љубим, и неће ми се срце стегнути, кад их будем шчепао за гушу да им извадим душу и дотле гњавим, док не почну цедити кап по кап клевету или истину, или жуч коју подгревају у пакосним грудима или у најскривенијем кутку њихових ниских душа!....

Анђела. Гонзало, почни са мном!

Гонзало (загрли је). Ах, Анђело, не, с тобом не! Збогом!

Анзелмо. Гонзало, причекај!

Енрико. Не, Гонзало, ти не смеш изаћи у таком стању!

Анђела. Не остављај ме!

Гонзало. А као зашто не бих смео? Бојите ли се, да свет не види да сам полудео? Не бојте се, неће он то спазити.... Претвараћу се... Ништа лакше нег то! Да, и луде лажу и претварају се!.... Та довољно је имати људски облик, па је притворство готово!.... Али о томе други пут. Сад не! Сад се показујем онакав какав сам....

Сад хоћу само да прођем.... Места! Или ћу вас, тако ми Бога, размрскати без милосрђа! (Пројури бесно посред њих и иде на дно).

Анзелмо. Сине мој!

Анђела. Гонзало!

Енрико. Гонзало!

Гонзало. Задржте ме, ако можете!.... Можете ме варати, можете ме лагати, можете ме и осрамотити.... али задржати ме нећете! Збогом.... Вратићу се, па ћемо видети, јесам ли присебан или сам луд! (излази на дно).

Анзелмо (шчепа Енрика и Анђелу). Ах, несретници! Сад смо сами! Сад морам ишчупати тајну ваше бестидности!

Анђела. Али Гонзало!

Енрико. Да, Гонзало....

Анзелмо Ах, истина је.... мој син.... прво он.... па после ми!....

Енрико. Ми!

Анзелмо. Да, ви, ви!.... Гонзало ће се вратити, али и ја ћу се вратити.... и ја ћу се вратити! (излази на дно, за њим Енрико, а Анђела остаје, како глумица нађе за сходно).

(Завеса пада)

(Свршиће се)

А В Г У Р

Под ударима тешким падоше капије свете.
И с дивљом, помамном виком јурнуше хришћанске чете
Кроз древне улице Рима. У крви и прашини.
Лежаху трибуни римски, од страшни мачева њини,
И центурнјони и горди легати с њима —
И огањ озари небо са седам хумова Рима.
Огромне, пламене руке он диже у небо горе
Ко страшан, огњени колос.... кроз бурно, огњено море,
Јахаше Аларик силни уз звеку звонаца јасни,
За хоругвама светим и хором отаца часни.
Te deum певаху они, посеђи заставе свете,
Око њих шлемови, копља и мрачне хришћанске чете.
Грančице зелених врба и јасних звонаца звека,
Оглашаваху нежно освитак новога века
Над развалама Рима. У страшном овоме боју
Препорођени дух је славио победу своју.

Дан се клонио ноћи. А спровод иђаше ближе
Кроз тесне улице градске где храм се Сатурнов диже.
Јасно су звонила звонцад по мраку и даљини,
И звекет мачева оштрих, и врисак жртава њини
На степеницама сјајним. Између колона вити
Очајна, последња борба помамно заче се бити.
Са кратким копљима својим, дигнувши штитове горе,
По дворанама мрачним страшни се хришћани боре.

Тада се на прагу храма великог Сатурна Бога
Појави огроман Авгур. Свештена његова тога
На левој његовој руци лежаше прибраним крајем,
А црне његове очи блистаху пророчким сјајем.
Као Сатурно вечни, он краљу приступи ближе,
Грудима препречи улаз и силну десницу диже.

„Стани, усклину старац, победом опијен царе!
Поштеди крвавом руком Богове и олтаре.
Символе истине вечне. К'о заштитници Рима,
Векове трајаху они и ми се клањасмо њима.
Док сулуд у њима види камене идоле само,
Мудрошћу муж украшен божанство налази тамо —
Које га истини води. И шта је истина сјајна,
Но тежња к доброти њој, та вечна, небесна тајна?
Ради истине ове поштеди олтаре свете,
И одби од храма овог крваве и дивље чете.
Не учи војинство своје да вечне Богове руши,
Јер тако саблазан ниче у њиној суровој души,
Саблазан, где пуста маса добија навику холу,
Да Бога измишља себи по своме произволу,
А маса болник је вечни. Њу питај од чега пати,
Ал' сама да себе лечи то не смеш никада дати.
Јер мудрост Богови шаљу на своје избране главе,
Да воде народе собом и име њихово славе.
И ти, човече сретни, што своје победе бројиш,
Зар не знаш на чијем прагу к'о сенка немоћна стојиш?
Праг је векова ово. Са њега Сатурно греде,
И своју сопствену децу у глади вечитој једе.
Он чељустима грозним прождире народе редом,
И нема божанства другог над главом његовом седом
Осим истине једне, која се у њему скрива:
Над гробом таштине људске божанска воља је жива."

Тако заврши Авгур. Аларик удари хата,
Јаросно обори копље и јурну на главна врата
Где стража храмовна стоји. И копље заблиста саде,
И седи, огромни Авгур на степенице паде —
И метеж крвави поче. Са буктињама сјајним,
Јурнуше ритери духа по одајама тајним.
Крваво тоњаше сунце за даљне брегове Рима,
Где шуме хоругве свете и оци ступају с њима.
Te deum певају они, посећи заставе свете,
Око њих шлемови, копља и мрачне хришћанске чете.

Војислав

ГРЧКЕ МИСЛИ

О ЕТНОГРАФИЈИ БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА

од

Шар-планинца

IV

Наши су читаоци из овога што је довде наведено подобро ушли у суштину онога што наслов овога списа износи; они су већ могли познати у чему се управо састоје *грчке мисли о етнографији Балканског полуострва.*

Али се нама ипак чини, да је све ово што је довде наведено, гола мелодија без речи. Често су потребне и речи, или познавање баладе или романце, па да се мелодија може потпуно схватити. У енглеском издању горе на првом месту описане етнографске карте налазе се баш те речи, које су потребне да се разуме до сад изнесена мелодија. За то молимо читаоце да нам опросте што смо спрам њихове доброте немилосрдни, те хоћемо ево да их уморимо и преводом главних места оних Introductory remarks лондонског издања грчке етнографске карте од 1876, у којима се показује какав је грчки поглед на балканску етнографију. Може бити да се пребацујемо што толики значај дајемо речима анонимним,

очевидно штампаним само у политичкој намери. Али нас на то осмељава, што се те речи врло добро подударају с оним што је довде изведено из речи познатих знатнијих људи, те се она анонимна етнографска објашњења тиме управо оверавају. А осмељава нас на то још више што у том смислу доиста и ради грчка пропаганда, која се у последње време, осећајући ваљда да је на дневном реду Македонија, креће много живље него до сад.

Писац уводних напомена најпре даје кратак општи поглед на расе овим речима:

„Разне народности и расе које станују у Европској Турској и у западним деловима мале Азије, а на име: Румуни, Срби, Бугари, Арбанаси (подељени на Гоге и Toске), Куцовласи (Цинцари), Грци, Турци, Чивути, Цигани, Јермени, Татари и Черкези — све су мање или више обележене замршеном разноликошћу порекла, језика, народног карактера, политичких околности, друштвеног уређења, умног развића и религије.

„У погледу религије имамо да их поделимо на мухамедовце, православне и католичке хришћане, григоријевске Јермене, унијате, Јевреје и незнабошце (поганике).

„Осим последњих двеју вера ни једна од осталих не може се узети као искључива вера појединих раса или провинција. Тако је исто и сам језик у много случајева погрешан и непоуздан показалац народности, јер, као што ћемо даље осведочити, у току политичких обрта разни утицаји наметнули су поједине језике, негде искључно, а негде делимице у крајевима, где обичаји, традиције, вера и симпатије народа још непрестанце показују другојачију пеконску народност.

„У оваким околностима, изгледа преухитрено, да не кажем немогуће, опредeлити најважном разментај и мешавину раса, језика и вера у Турској. Тога ради задатак једне практички употребљиве карте тих предела мора бити, да објасни и представи садање одношаје, у којима те народности стоје једна спрам друге у својим правим размерима, имајући вазда на уму веће староседелачке масе, које су настањене у непретргнутим просторима и које, не гледајући на површне разноликости, састављају једно солидно тело; мање пак народности — које су, будући иностраног порекла, расејане тако рећи између староседелаца и које сачињавају мали део целога становништва, неопходношћу су осуђене, ма какве промене биле у Европској Турској, да се политички претопе у надмоћни главни

елеменат, ма да могу социјално сачувати своју националну индивидуалност — Ове народности могу фигурисати само у статистичким подацима. Те врсте су народи: Јермени, Јевреји, Цигани, Татари и Черкези.“

С овим приступом писац се упушта у расправљање о пореклу, о језику и о вери Јевреја, Цигана, Татара и Черкеза. И пошто је то учинио, прелази на Куцовлахе или Цинцаре (македонске Румуне).

„Положај Куцовлаха разликује се у многом погледу од ових раса. Они су остатак од старога сељења са обала Дунава и настањени су делимице у маси по селима око планине Пинда до грчке границе, а делимице су раштркани међу грчким становницима Епира, Тесалије — и у малом броју — Македоније.

„Византијски историци помињу сељења скитачких влашких племена, која су за време XI. и XII. столећа била пошла на југ, нешто потиснута од других, а нешто и по својим урођеним скитачким навикама. И дан дањи „Влах“ на грчком језику значи пастира или чобанина, врсту рада којему се они искључиво одају, и којега ради периодички мењају своје летње и зимње станове, као што то описује sir Henry Holland у своме „Путовању по Албанији“. (Travels in Albania, London, 1819, vol. I, p. 133).

„Међу тим мало по мало утицај околног грчког елемента био је тако велики, да су се Цинцари не само почели сроћавати и мешати с Грцима, него по једној вери с Грцима примише грчки језик у цркви, у школи, у својим пословима и у свима друштвеним односајима. Њихов рођени језик, и ако по корену латински, сад је у пола погрчен, а говори се само по негде и то искључиво међу женама у најзабаченијим сеоцима. Људи по селима и влашко становништво по варошима обично говоре грчки. Шта више, они деле с Грцима све аспирације и симпатије, и у свима приликама идентификовали су своју судбу са грчком. Неки од главнијих грађана Мецова — цинцарске главне вароши, — Тошица, Стурнари, Аверови и други — обогативши се трговином, жртвовали су свој новац на завођење и издржавање школа и филантропских установа у Грчкој. По томе, рачунајући да их има на 30.000 душа свега (Финлеј узима на 50.000) они сачињавају за сваки случај једну и исту националну масу са Грцима, много више по што становници Велса чине део енглеског народа.

„Прелазећи на многобројније румунске масе на другим крајевима полуострва наћи ћемо да Румуни и Срби стануу у јасно оде-

љеним просторијама. Они су делимице измешани, први са већим грчким колонијама дуж Дунава; последњи са румунским насељењем од 155.000 душа насељеним у Србији међу Дунавом и Моравом, где Румуни, противно Цинцарима на Пинду, одржавају свој особени национални живот. За тим налазимо, да су се од Румуна одвојиле колоније на југ у Бугарску, а од Срба у предео где станују арбанаске Гоге.» ¹)

Овако свршивши своје белешке и оцене о Цинцарима, писац бележака лондонске етнографске карте прелази на Арбанасе. Те су му белешке још занимљивије, и ми их препоручујемо особитој пажњи наших читалаца тим више што су Арбанаси међу нашим и грчким границама. Знатнија места ми подвлачимо.

«*Арбанаси*, Шкипетари или Арнаути, потомци су и представници старих Пелазга, пореклом из „Илирске“ другим речима, *по пореклу и елементарним околностима прави су Грци.* Овај факт је сад јасно доказан, не само студијом арбанаског дијалекта, за који је филологија доказала да је једна форма грчкога језика,²) него и *националним карактером Арбанаса, који је такође савршено сродан са грчким.* Значајно ипак да су две велике гране, на које су Арба-

¹) Занимљиво је упоредити с овим што се овде пише о Цинцарима (јужним Румунима) шта веле Румуни и други који кроз грчка стакла не гледају. Пуквиљ је у почетку овог века бележио да има 80.000 Цинцара. Крузе им даје 250.000, Дисије 330.000, Рекли 200.000, Хајшлинг 350.000, Хан 500.000, Болинтињан 1,200.000, једна букурешка географија од 1873 чак 1,500.000. У Румунији се основало друштво под именом „Дакијско братство“, које се брине о школама и о народном образовању Цинцара јужне Турске. Сама Порта пре неколико година узимала је једним актом у заштиту Цинцаре и њихове школе од насиља грчких владика и агитатора. Што су неке цинцарске породице у почетку овог века потпомагале јелинско ослобођење, то је било из љубави према општој слободи, али кад су Грци почели да гњаве народно румунско осећање у Цинцара, нашли су и у њих на отпор, као што су нашли и у Бугара и Срба, с којима су они некад овако исто рачунали. Све је ово добро имати на уму, да би се како треба уочила и схватила погрешна и агитаторска политика садашње Грчке. Види о овоме Diefenbach Volkerkunde Osteuropa's. Darmstadt 1880, I, стр. 299 и д.

²) „У ствари арбанаски језик је много сроднији грчком него келтски енглеском, и баскијски или фландријски француском. Мало је Арбанаса који не говоре Грчки“. — Тако се допада писцу бележака. У осталом то није ни мало истина. Најновија истраживања обележила су језик арбанаски као са свим засебан по своме склопу и по граматици, а као врло мешовит по речнику, пошто је и народ арбанаски непрестано био на[illegible] и врло живом додиру с несродним народима са свих страна. Ако су јужни Арбанаси јако подлегали утицају грчке просвете, која на њих утиче вековима и која им је [illegible], то не може вредити у истој мери за северне Арбанасе, који су у том погледу у сличној вези са својим северним суседима Србима. Старија римска власт и везе с Италијом отвориле су пут и јаком утицају романско-италијанском. Стога је погрешно што писац своје [illegible], донекле оправдано за јужне и најјужније делове арбанаских племена, шири на цело арбанаско племе без разлике.

наси подељени, у многоме различне. Северна грана, *Гоге*, пружа се од планина које граниче Црну Гору и Стару Србију доле до реке Шкумбије. Ова река их дели од јужних Арбанаса који се зову *Тоске*, и који се шире по Епиру. Разлике између Гога и Тоска јако су сличне карактеристикама старих Доријанаца и Јонаца, а опажају се не само у дијалекту но и у њиховом моралном карактеру. Гоге су озбиљног и чврстог карактера; Тоске су живахни, весели али непоуздани. Разлика у језику тако је велика, да се често не могу међу собом да разумеју, а ова је провала још четће проширена верском разликом између мухамеданаца и хришћана.

„Године 1431 Султан Мурат освоји Епир и Албанију, и проникнут духом прозелитизма, заповеди побеђенима да се потурче. Становници у равницама подлегоше томе, али у планинским покрајинама *Миридита* (једнога племена готског) одржа превагу католицизам, и сад по Hahn-у броји на 100.000 присталица. Други део становника склони се у планине Кимара, Сули и Парга *где су се православна* вера и грчка народност овековечиле дугим низом јуначких дела. Ратови Ђорђа Кастриотића (код Турака Скендербега) завршише се исељавањем *великог дела Грко-Арбанаса*, који се настанише на противној обали Калабрије и Сицилије. Ове су колоније сачувале *свој грчко-арбанаски говор*. По Бунседелу и Хану броје они на 86.000 душа.

„Друга врло знатна емиграција оде јужним правцем и настани се у Евији, Атици, Арголису и околним острвима. Трећа, али мања емиграција арбанаска у ове покрајине, десила се 1770, кад је Мореја била опустошена од Турака, после руске демонстрације под Орловом. Ове колоније налазе се обележене на нашој карти, ма да оне данас нису више никакав стран елеменат, пошто су се за последњих тридесет година савршено погрчиле и језиком и идејама. *Исто се десило готово са свима православним хришћанима у јужној Арбанији и у Епиру.* За време ратова са Али-пашом и грчкога устанка, Кимариоти и Сулиоти, дадоше неколико од најврснијих ратника и најодабранијих вођа грчком устанку, као што су: Боцарис, Цавелас, Дракос. Погрченим острвима Хидри и Специји Грчка има да захвали свога Мијаулиса, Цамадоса, Тамбазија и друге поморске јунаке.“

Пошто су на тај начин Арбанаси представљени не као засебан народ, него као племе и по пореклу и по језику и по историји од искони грчко, које се данас очима грчких патриота указује као у три четвртине из-

једначено са Грцима, писац прелази на другог још занимљивијег члана балканске дружине нарôдâ, на Бугаре. Чујмо!

„Бугари су измешан народ, склопљен фузијом монголских и хунских племена, са пуно татарске крви у жилама. Том мешавином они беху већ очврсли као особена раса, кад су оставили своја прва станишта око Дона и Волге (откуда им долази име Болгари) и кад се беху упутили к Дунаву, потискујући пред собом Словене у југо-западном правцу. То је поглед на њихово порекло и развој усвојен и од великог панславистичког етнографа Шафарика (Slawische Alterthümer, I, 5, II, 89) који описује старе Бугаре као мешовит народ, осведочавајући очевидно самим језиком, да они не воде порекло од Словена. И заиста Бугари су тек од скора почели називати се чланом велике словенске породице, не обзирући се што их од остале словенске масе одвајају Румуни, народ са свим друге расе. Али због додира са словенском расом, Бугари, за време њихова становања на Балканском полуострву, примише у свој, и пре тога мешовити, говор велико мноштво словенских речи. Међу тим бугарски језик има у себи много и турског елемента; и сличним начином Словени у Турској усвојили су многе бугарске речи, којима је корен у словенским језицима непознат. *Стога је велика погрешка говорити о „погрченим Словенима" на југу Балканског полуострва.* Несумњиво је да су после њиховог првог настањења на југу од Дунава у VII веку, Бугари скоро сваке године упадали у Илирију, рушили и пустошили вароши, долазили до самих врата цариградских, допирући чак и на југ Мореје. Али су они као и друге дивље хорде у средњем веку ударали на отпор и повлачили се, *остављајући за собом само незнатне колоније, које су здравији и образованији домаћи елементи у брзо прогутали, и сав траг тих туђих упада налази се данас само у необичним туђинским географским називима. Једино европско земљиште које су Бугари задржали у неоспорној својини, пружа се између Дунава и Балкана.* То је стара римска провинција Доња Мизија, у којој је у почетку становао старински народ Гете. Овде су се Бугари припитомили и угладили пре краја IX века *током миролюбивих односа с Грцима* услед становања у образованим пределима и услед увођења хришћанске вере, коју су им проповедала два грчка калуђера Св. Ћирил и Методије, *за које су Словени исто као за Александра Великое и за Бугари касније прогласили да тобоже припадају великој словенској заједници.*

„Северни део Балкана показује јасне трагове дуге и трајне бугарске окупације. Али, јужно од тога простора и планине Шаре,

т. ј. у северној Тракији и Македонији Бугари за време последњих седам векова никада нису били стално настањени, нити су успели да оснују какве знатније колоније. У оно мало прилика где би задобили земље, они су вазда волели отворене равнице, јер су угодније за номадски живот. Тога ради и сад налазимо да многа села имају бугарска имена, докле су све вароши остале грчке. *Знатно је још да се напомене да већина „Бугара", из северне Тракије и Македоније, воде своје порекло од Јелина.* За време једне мрачне периоде унутрашњих трзавица и административног мртвила *измешано грчко и бугарско насеље тих крајева претопило се мало по мало у неку нову заједничку масу, ни чисто бугарску ни чисто грчку у којој има и грчкога и бугарскога. Овај мешовити народ може се обележити као „Бугарофонски Грци," јер је лако доказати, да Грци превлађују у том саставу.* Спољни изглед ове расе јако се разликује од Бугара на северу Балкана. Ови последњи су чисто монголског типа, докле они на југу имају кавкаски, а врло често и чисто грчки тип. Осим тога њихов карактер, нарав и обичаји њихови једнаки су са грчкима. Одело им је истоветно са грчким. Прави Бугари носе увек широке чакшире до колена и доколенице стегнуте уз ногу, и уз то карактеристичну, налик на цилиндер капу, или калпак од црне јагњеће коже. Језик Бугарофона не само је углађенији и мекши од северно-бугарског, него је још помешан са огромном количином грчких речи, савршено непознатих чистим Бугарима.

„*Њихове су традиције грчке, и они су се увек идентификовали са Грцима, називајући себе: „Тракијанци" и „Македонци" а никад „Бугари" — што им је изгледало погрдно*[1] — *тако да је јужни део Балкана био увек познат под именом Тракија и Македонија.* У њиховим црквама, школама и кореспонденцији, они се служе грчким језиком, који разумеју и уче.[2] Они су још, са малим и незнатним изузетком, остали верни Цариградској Патријаршији, и оно тако звано „Бугарско питање" — за које се сад зна да је било управљено не на повраћање црквених права, него на частољубиве политичке планове, еда би се установила панславистичка заједница

[1] Г. Кузинери, много-годишњи француски консул, овако пише у своме делу: ***Voyage dans la Macédoine*** (vol. I. p. 76). „Бугари се поносе да се зову Грци.... изгледа им одличније свршити грчку школу, пошто им бугарска не даје онако потпуно образовање као грчка. — Вредно је забележити да ово северно Македонско и Тракијско насељење зове праве Бугаре Шоповима; византијски Грци називали су праве „Бугаре" кондрокефалима т. ј. дебелоглавима. Турци узимају име Бугарин као погрдно."

[2] Ова надмоћност Грка траје данас свуда у Румелији и Бугарској. Најбогатије трговачке куће, ханови, најбоље школе припадају Грцима. Докле се иде, где грчка надмоћност престаје, онде почиње варварство. Ubicine, ***Lettres sur la Turquie***, II. p. 175."

са Цариградске стране Балкана. — Показало се немогућно ни југу ове планинске баријере, где у ствари нема и не може захватати земљишта ни у осећању ни у симпатијама народним.[1] Није друкчије ни у Македонији. Солунски, Касторијски, Берски и Серески санџак, броје скупа око 250.000 душа, све скоро правих оцељених Грка; грчки је по срцу и намерама и остатак ове провинције — становници Јенице и Водене, већина становника у Дојрану и у Струмици, а велики део оних у Аврет-хисарском санџаку на десној обали Вардара, граби се за грчку националност.

„Овај процес, тако рећи природне селекције још се боље и јаче опажа постанком грчких школа (од којих прилажемо статистичке податке у сваком селу и вароши. Те школе подижу и издржавају сами становници, који набављају грчке учитеље и шаљу драговољно своју децу да уче, како они веле, свој матерњи језик. Са изузетком неколико чисто бугарских насеобина у непосредној близини Балкана, које су обележене попречним линијама, *цела је остала Тракија и Македонија грчка са етнолошког гледишта*; које се потврђује, како предањима и историјском очевидношћу, тако и садањим стањем овога предела и народа.

«Све нас ово дакле доводи до закључка, да су на „непромењивом истоку“ мимо све велике трзавице и неописане несреће, *етнолошки односи становника, просто рећи, остали непромењени, и да грчки елеменат одржава своју традиционалну надмоћност у свима земљама, које су биле јелинске од старине.* Цела бугарска обала Црнога Мора насељена је искључиво Грцима, који се пружају у унутрашњост и броје на 60.000 душа. Идући даље на југ, наилазимо на грчки елеменат измешан са другим већ споменутим расама, *надјачавајући по броју, богаству и умственом развићу све по Тракији и по Македонији. Та претежност све је виднија, што долазимо*

[1] „Изузимајући варош Крк-Клисија, где има око 100 породица, не може се наћи ни једне бугарске ни словенске куће од Цариграда па до Дренопоља. Словенски настањени елеменат не силази иза Пловдива. У Тракији има Бугара који сами без породица долазе: обично дођу у пролеће, а враћају се у јесен на вилајет. Грка је пуно у свима насељеним селима дуж Балкана, они живу у престоници, у Силиврији, Родосту, Чорли, Бургасу, Демотици, и у свима варошима између Цариграда и Марице, у којима не може човек видети ни једног Словенина. У самоме Дренопољу где је 1818 било 80.000 становника, Грка је више него Турака и остале раје укупно, а нема ни једне једите бугарске или словенске породице. Све *бугарске* даме које је г. Бланки видео да играју на балу код франц. консула у *Дренопољу*, биле су *Гркиње*; али овај путник као и његов сународник г. Сипријан Робер тражио је Бугаре, и спујући политичке теорије, хтео је да види Бугаре и онде, где их ни једног нема. Где год видимо село које показује чистоћу и напредак, грчко је; где је што засејано — то су Грци урадили. Немамо тачних статистичких података, али г. Лејард поверљиво тврди, да у Европској-Турској има 1,750.000 Грка. Ја пак држим да ћете бити ближе истини ако овај број помножите са два“.

зимо ближе мору. У Тесалији једини стран елеменат Турци, са свим су погрчени — и доиста сви Турци у Лариси говоре грчки — али их и ту мало по мало нестаје као и у другим деловима Турске. У северном Епиру моћ погрчавања осећа се јаче но игде, *а готово сви јужни Арбанаси примили су грчки језик, пошто су жртвама на бојном пољу запечатили савез са својом браћом Грцима.* Крит, Самос, Кио, Митилина и остала острва, грчка су до последњег човека."

«Етнолошке карте европске Турске до сад публиковане, оснивале су се очевидно — ако нису биле диктиране — на извештајима и интересима панславистичких друштава[1], која теже у погледу Турске да у њој покажу што већу раширеност словенске расе од Дунава до Белог Мора. Али пошто је морска обала на јужној страни Балкана приступачна, те су је описивали разни путници и консули, није било могућно обележити је као словенску земљу, и за то они једном узаном браздом обележе земљу, насељену Грцима, начинивши да се иста пружа дуж црноморске обале далеко на север до близу ушћа Дунава, и тим начином створе лажан утисак непартаичности и научне тачности. Практична последица ове самовољне поделе била би та, да би се у случају поделе земљишта маса унутрашњег насељења признала за словенску, и на том би се основу тражила с правом и она узана грчка приморска бразда као једини излазак на море на основу већине, које се тражење не би могло с разлогом одбити. Међу тим становници на обали у ствари су само авангарда других грчких становника даље у унутрашњости северних земаља, који тога ради и траже право на надмоћност на Средиземном Мору.«

[1]) „Панславистичка друштва старају се да замажу истину познатом својом вештином, плавећи Европу измишљеним етнографским картама, које показују Бугаре од Дунава до Средиземног Мора. Ове се карте пропраћају лажним статистичким подацима, по којима Бугари броје пет до шест милиона. Први је Шафарик, чувени панслависта, нацртао такву карту, коју су лукавством успели да протуре немачким издавачима са малим променама, да би јој се лакше веровало. Ствар је веома вешто прикривана из Москве и из Петрограда, да су многи књижевници узели те карте као тачне географске и статистичне податке, не сумњајући ни у сну на једнострани панславистички одбор«.... Look to the Balkan од год. 1876, стр. 8: „Кад је дошло до утврђивања границе бугарског Ексархата, генерал Игњатијев побринуо се да се у Ексархат узму обе стране Балкана, а кад буде тражио од идућег конгреса проглас административне автономије — којој ће једног лепог дана следовати потпуна автономија — за словенске провинције, он ће изјавити, да словенски елеменат преовлађује кроз цео бугарски Ексархат. Са том мишљу и намером штампане су Шафарикове, Кипертове и Петермановe карте, како би у згодном часу Русија увек могла доказивати као што и доказује надмоћност словенског елемента у Тракији и Македонији и у свима покрајинама, где у ствари Грци претежу.« Тако је писало то енглеско перо године 1876. Али кад су се Бугари 1885 окренули од Руса, енглеска су пера терала дотле, да су скоро готова била тражити за њих Сан-стефанске границе. Најбољи доказ за дубљину уверења и за каквоћу евдопске политике.

* * *

После расправе о етнографском стању, из које смо горе навели по најзнатија места, писац прелази на етнографску статистику. У томе послу он се понајвише служио изворима и подацима који су у нас мање знани или приступни, и тога ради ћемо и из тог одељка саопштити оно што је најзнатније без икаквих коментара. Не треба сметнути с ума, да се свуда Турска узимље по њеном стању пре последњег рата, онако како је била 1876 године пре последњих ратова.

У почетку овог одељка писац опширно говори о тадашњој подели царства на вилајете и о тегоби статистичких прегледа у Турској. Турска т. ј. никад није покушала да начини попис по европском статистичком начину. Њени пописи се граде једнако по обичајима средњег века, узимљу у обзир мушке главе свију вера ради тога, што се од њих тражи пореза; а деле свеколико становништво на мусломанско и хришћанско ради тога, што се војници траже само од мусломана. С тим напоменама прећи ћемо сва приступна разлагања и ући ћемо одмах у саму ствар.

„Први покушај општег и систематског пописа целога царства учињен је године 1844, кад је Риза-паша, тада војни министар реорганизовао војску по новом регрутном систему. По томе попису, у самоме Цариграду и предграђима нађено је 891.000 становника. Могуће је да су се цифре које је Ахмед Вефик ефендија дао Убичинију оснивале на тим подацима. Рачунајући тадање васалне државе, становништво европске Турске и острва овако се бројало

Мусломана	5,910.000
Православних	9.550.000
Католика	650.000
Јевреја	60.000
Цигана	80.000
Свега	16,350.000

„Тврђења г. Убичинија, која не казују извор из кога су црпана и разликују се много од горњега. Ценећи целину становништва на петнаест и по милиона, он га дели по вери и по расама овако:

1. По вери

Мусломани	4,550.000
Православни	10,000.000
Католици	640.000
Јевреји	70.000
Разне секте	240.000
Свега	15,500.000

2. По расама

Отомани	2,100.000
Грци	1,000.000
Јермени	400.000
Јевреји	70.000
Словени	6,200.000
Румуни	4,000.000
Арбанаси	1,500.000
Татари	16.000
Цигани	214.000
Свега	15,500.000

«Друго једно дело[1]) штампано баш у исто доба, потврђује исту цифру, али је дели на вере као што следује:

Мусломани	3,800.000
Православни	11,370.000
Католици	260.000
Јевреји	70.000

„Цифре г. Убичинија носећи на себи изглед полузваничног ауторитета[2], задобише опште веровање тим пре, што је збир суме био скоро раван оцени Ами Бує (La Turquie d'Europe) који је, једанаест година раније, утврдио цифру целог становништва у европској Турској на 15,413.000 душа. Но ипак има јаке разлике између те две оцене На име Буе броји само 700.000 „Турака", док Убичини узимље отоманску расу у Европи на три пут толико.

«Г. Henri Mithieu-ва „*Турска и њени разни народи*", од кога дела мало ће које бити боље и сигурније, даје нам ниже наведене цифре као приближну популацију Турске у Европи, не рачунајући васалне државе:

[1]) Ed. W. Michelson, the ottoman Empire and its Resources, 1854.

[2]) Г. Убичини је био уредник цариградског листа „Moniteur Universel."

По вери

Православни	5,800.000
Григоријевски Јермени	360.000
Католици	280.000
Свега хришћана	6,440.000
Мусломани (Сунити)	2,080.000
Јевреји	300.000
Цигани	80.000
Свега	8,900.000

По расама

Турци	1,000.000
Грци	2,540.000
Бугари	2,800.000
Арбанаси	850.000
Бошњаци	840.000[1]
Јермени	400.000
Јевреји	300.000
Татари	30.000
Цигани	80.000
Левантинци	60.000

„Верујући да су цифре што може бити тачније и непристрасније, у колико се то у Турској може постићи, ми бисмо се овде зауставили, кад не би било преко потребно напоменути и доцније оцене. Године 1867, Салахедин беј, турски комисар на париској изложби, издао је књигу „Турска на светској изложби“. На страни 210-ој тога дела налазимо тврђење о популацији, по административној подели:

Једренски вилајет са Цариградом	3,900.000
Дунавски вилајет (Бугарска)	3,[illegible]00.000
Румелијски, Тесалијски и Призренски вилајет	2,087.000
Босански вилајет	1,100.000
Јањински и Солунски вилајет	2,700.000
Крит и Острва	700.000
Свега	1[illegible],487.000

[1]) Дакле тај Хенри Митије, тако угодан писцу нигде ништа није нашао за Србе у Турској пре 1876. а Бошњаци су му особит народ и раса. И опет се писац примедаба на грчкој етнографској карти нимало не устручава да хвали овакога писца, и оволика погрешка ни у очи му не пада. Ето до колике мере иде себичност међу народима, који су иначе свима разлозима упућени да раде заједно.

«Како су ове цифре имале службени изглед, то су се брзо прештампале по новинама, календарима и т. д., али само да би дале, места фантастичнијим поделама. Е. Бем и д-р Х. Вагнер у књизи «Die Bevölkerung der Erde», која се издаје као годишњи додатак уз Петерманов периодички географијски спис, у издању за годину 1872, износе ову цифру као ресултат истраживања мајора Хале аустријског официра:

Турска у Европи	16,430.000
Васалне државе:	
Румунија	4,500.000
Србија	1,319.000
Црна Гора	100.000
Свега	22,349.000

„Око тога се разви ватрена препирка, особито у погледу популације у самој Турској, која је била очевидно претерана, и коју је мајор Хале знатно модификовао у једним аустријским новинама од Јуна 1873 г. Цифре тада усвојене испале су од прилике овако:

Цариград, европска страна	685.000
Вилајет Једренски	2,471.000
» Скадарски	228.000
» Призренски	676.000
» Дунавски	1,617.000
» Јањински	1,423.000
» Солунски	1,237.000
» Босански	1,243.000
» Критски	210.000
Свега	9,790.000

«Тенденција за умањивањем оригиналних цифара, још је појачана скорашњим додатком овим многобројним статистичким подацима. У једноме прилогу Петермановчх Mittheilungen № 7, 1876 године г. Ф. фон Штајн, усвајајући деобу становника на Музломане и не-Музломане, броји прве на 3,460.000 душа, а друге на 4,513.000; дакле свега у осам вилајета 7,973.000.

„Критичка оцена и брижљиво сравњивање горњих цифара износе на светлост многе оманке, супротности и претеривања, тако да нас одвраћају од сваког веровања „службеним подацима" ма које врсте, а најмање оним изворима, из којих су црпане сада познате етнолошке карте турскога царства. Не само да се рђаво представља релативна јачина разних народности и вера, него се и густина ста-

повишштва пребацује из једне провинције у другу, како је где згодније за политичке планове, а с друге стране знатне провинције једва се узимају у рачун, или се олако помињу.

„У оваким приликама сумња, која нам се буди, кад помислимо да ли су наши рачуни истинити, пада пред очигледним партизанством готово свих горњих оцена. Детињаста је и привидна удурма давати о унутрашњим провинцијама, в(ф)варским и још непотпуно испитаним, појединости о броју становника до последње јединице. Што се највише може учинити и очекивати, јесте, да се пронађу опште округле цифре, које ће представити садању популацију приближно поуздано. Узимајући то као основ, ми смо извели следеће таблице, и пошто су издржале пробу, и пошто су упоређене са подацима из разних извора — из консулских извештаја, локалних школских каталога, црквених регистара и приватних извештаја, износимо их сад у форми, за коју нам се чини да је истински непартајнична и тачна, и која се може повољно упоредити са ресултатима најтачнијих истраживања из пређашњих оцена:

Насељења европске Турске и Острва:

По расама:

Турци	750.000
Грци	2,940 000[1]
Арбанаси	850.000
Власи и Румуни	150.000
Бугари	2,650 000
Срби	1,150.000
Јермени	350.000
Јевреји	75.000
Цигани	150.000
Черкези и Татари	220.000
Остали странци	65.000
Свега	9,350.000

По вери:

Православних источних	5,600.000
Римских католика	280.000
Григоријевских Јермена	300.000
Протестаната и осталих	45.000

[1] У распореду по провинцијама солунски вилајет забележен је са 1,100.000 Јањински са 1,090.000, Крит са 210.000, Острва са 320.000, Кипар са 116.000 Самос са 31.000, што свега даје 3,170.000. По томе би коначни ресултат био да су Грци у бројној већини свуда јужно од средишње балканске линије.

Свега хришћана	6,225.000
Мухамеданаца	2,900.000
Јевреја	75.000
Цигана	150.000
Свега	9,340.000

На послетку примедбе се враћају на најјачу страну грчких претенсија, на савремену, по њиховоме мишљењу најјачу основицу њихових претенсија, на снагу њиховога умственог и школског живота, њихове просвете и њиховога језика. Вредно је да узмемо на ум неколико посматрања и из тога одсека примедаба. Чујмо дакле!

„У земљи где управа не даје на просвету ни паре од свога прихода, и где се државни организам ни најмање не брине о усавршавању јавне наставе, најодлучнији доказ о надмоћности једне расе над осталима најбоље се може тражити у њеној просветној енергији и у њеној књижевној надмоћности. У Тракији и у Македонији, око којих се земаља панславистичка пропаганда највише отимље, нема сада других школа сем грчких.[1] Тек од пре неколико година показаше се бугарске школе, неке скоро основане, а многе отете — за време агитације око „бугарског црквеног питања“ — из руку грчких општина. Па чак и у тим школама, у које — не треба сметнути с ума — учитељи долазе тајанствено, са стране, нарочито из Русије, и нуде бесплатне, без сумње са друге стране богато награђене услуге, безазленим сељацима по мешовитим балканским окрузима, који, прелазећи радо на страну онога, ко више плати, дају се завести изгледом на бесплатно школовање.

„С друге стране, грчке школе — којих су мало њих обезбржене фондовима — издржавају се пожртвовањем самих општина. При свем том, оне су у већем броју, савршеније су одређене, и биле су ту од векова. Од школа у Тракији, она у Епивату бележи се од 1796, у Родосту од 1753, у Мадисту од 1784, у Дренопољу од краја седамнаестога века, у Скопљу од 1812. У северној Македонији Кожани су се увек сматрали као средиште грчке науке, пошто се тамошња изврсна јелинска школа доводи од 1668, а она у Москопољу — месту рођења барона Сине — од 1750. Већина осталих школа броји по 30—40 година постанка, а установљене су мало по мало, као школе за грчки језик, старањем манастира и светогорских

[1]) Како се лепо писац невешт чини српским школама по Македонији, за које се зна од самога почетка просветног покрета, ма да су их грчке владике увек гледале мрско и преко ока.

калуђера, који су, отварајући ново светлије доба, почели да распростиру просвету по грчким провинцијама у Турској. Ово кретање не би могло одржати превагу у поменутим пределима, да они нису били свесни своје народности, и да нису били проникнути љубављу свога народног грчкога језика.[1] Неодољива ова старања за просвету не само једне класе, него целокупног једног народа, изнуреног претераним дацијама и самовољним глобама; одушевљена ова тежња да се уз ма какве жртве изврши обновљење своје народности, заиста је најочевидније и најсилније у моралном смислу, сведочанство о јелинском пореклу народа у Тракији и Македонији најразговетнији доказ који може сведочити у овом питању. Тако дакле, грчки елеменат претеже и бројем и умном снагом, и видимо га где живо ради у тим земљама, како би извршио своју традиционалну мисију цивилизовања. У грчким школама Бугари и Јевреји траже оно што не могу да нађу у својим школама; грчке школе су прве преломиле варварски систем затварања женскиња и њихног повученог живота у Турској, а грчка књижевна друштва и заједница светле се чак и у најзабаченијим и најудаљенијим варошицама Тракије и Македоније — у Силиврији, Родосту, Еносу, Дренопољу, Пловдиву, Кркклисији, Серезу, Солуну, Костуру, Битољу, Магарову, Корчи и т. д. — као звезде преходнице и претече лепше будућности“.

Још долазе таблице о стању грчких школа по Тракији и Македонији у години 1875, које остављамо на страну бојећи се, да овим наводима нисмо и сувише уморили наше читаоце.

Овим бисмо могли свршити, јер се из свега довољно види, на чему су основане теорије које су као ресултат

[1]) Истина је цела да се, благодарећи повољнијим околностима у којима су се Грци налазили, просветни покрет прво међу њима пробудио. Истина је и то, да је њихово пробуђење помогло многим Словенима и Румунима да и они познаду дужности према својој народности, и да се и међу њима почне просветни покрет. Али ако су се грчке школе из љубави према просвети држале и по негрчким православним крајевима на полуострву Балканском, велика је погрешка узимати, као да то подизање школа значи признавање грчке народности. У оно време је школски покрет руководила црквена власт. Да су грчке владике ишле више за народним осећањем своје пастве, него ли за својим јелинофилизмом — што им је управо и дужност била — на многим би местима много раније постале словенске или румунске, а не грчке школе. Баш ове 1890 године, кад се ове врсте пишу, костурски грчки митрополит покупио је словенске књиге и забранио словенску службу у једном словенском селу јужне Македоније, које није признало Ексархију. Ето којим се путем каткад долази до народног одушевљења грчког! А свак зна да је таких примера увек било. За Тетово свак зна да су у њему Срби. У пролеће ове 1890 године грчки прозелити из Скопља потплатили су тетовскога једног попа, да се потпише на молбу за установљење „народне грчке школе“. А ту молбу написао је грчки учитељ из Скопља! Ето којим се путем често долази до „љубави свога народног језика.“

уђле у карте описане у чланку III, и како учена истраживања о етнографији и о пореклу садашњих балканских народа, које смо износили у чланку II, служе као основица политичним мање ученим списима, којима се с једне стране обавештава страни свет, а с друге стране политичне аспирације шире у масу народа, и тамо постају широко залеђе и снажна потпора активној државној политици. Али још ћемо нешто побележити из једне грчке брошире *о великој јелинској идеји и о решењу источног питања средством остварења велике јелинске идеје*, која је штампана у Атини 1878 године[1], управо између Сан-Стефанског мира и Берлинског конгреса. Броширу је ту писало вешто перо, наменивши је као путовођу онима који би се још у последњем часу имали да заузму за остварење јелинских интереса. Овим наводима ми ћемо само попунити целину горе наведених посматрања.

По мислима писца те брошире *велика јелинска идеја* није ништа друго него право оживљење византијског царства у његово боље доба без северних му граница на Сави и Дунаву, а са границама на венцу балканских планина од Црног до Јадранског Мора. И опет, дакле, оне исте границе које смо свуда налазили у грчких писаца. Писац се брошире исказује као противник генерала Игњатијева и панславизма, говори за руски рат 1877—1878 да је био штетан по Јелине и да га они нису ни желели ни тражили. Љуто се жали на новију руску политику што је напустила старије своје знамење «борбе за хришћанске народе», па га заменила новим знамењем «великом Словенском или управо руском идејом», која је чисто и просто наперена на уништење «велике јелинске идеје.» Прети мало Русији, наводећи да ако су Словени род Русији по крви, Јелини су род Европи по духу ради просвете њихових старих, која је

[1]) *Τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα καὶ ἡ μεγάλη ἑλληνική ἰδέα ὡς λύσις αὐτοῦ.* **Ἐν Ἀθήναις** 1878. 63 стр. вел. осмине.

послужила као темељ нове европске просвете, а кори Русију и преговара јој, како је ону исту православну веру, у име које ратује, примила од Грка, те не би требало да се тога не сећа. По том прикљиње остале Русији противне европске силе да зауставе ширење «панславизма» на Балкану, опасне по њихове властите интересе, и кори их још, што подржавају неспособну Турску, а не брину се «о остварењу велике јелинске идеје» као о једином «праведном» решењу источнога питања, о једином практичном начину којим би се Турска могла одменити, и о јединој живој снази којом би се могле на истоку обуставити «неправде» панславизма.

То су главне мисли те занимљиве грчке брошире о решењу источног питања средством остварења велике јелинске идеје.

У постављању граница писац се ни мало не одваја од горе наведених писаца, а врло их занимљиво објашњава. «Ако узмете Балкан као граничну линију, па је продужите од Софије југозападно до северних арбанаских планина близу Јадранског Мора, имаћете с јужне стране те линије целу Тракију и Македонију, Епир и Тесалију. Па који народ живи у тим земљама? Јелини, Турци, Турко-Арбанаси Арбанаси и Бугари. И сва та различна имена опет се при оштријем испиту своде на Јелине. Јер су Мухамедовци истурчени Грци; Арбанаси су стари Пелазги;[1] Турко-Арбанаси су истурчени Пелазги. Па шта мислите да су Бугари по варошима? И они су по две трећине Јелини, што се види по њиховој родственој и женидбеној вези с њима и по њиховом матерњем грчком језику. Истина Бугари по селима нису Јелини, али нису ни Словени. Сви се историци слажу да су Бугари по пореклу татарске лозе, те да су се на Балканском полуострву или пословенили или погрчили.» Мало даље још поситније улази у то исто питање корећи писце који сувише вредности придају Словенима насељеним с

[1]) Познато је да јелинска етнографија Пелазге узима као јелинско племе.

јужне стране Балкана. И колико мислите, пита он, да има Словена у границама јелинизма? Једва више од пола милиона људи једноверних, порекла мешовитог, који с нама измешани живе и који се утапају у два пута већем броју Јелина, јачих и иначе у сваком другом обзиру? И како се у мешовитим земљама само за јелинизам могу узимати у рачун етнолошке границе без икаква обзира на границе физичке? И зар међу Јелинима и Бугарима има одсечније физичке границе него што је Балкан? И да ли се може наћи какав год разлог било политички, било етнолошки, било физички, који би оправдавао настањивање и утврђивање панславизма јужно од Балкана, докле против тога јасним гласом вичу и природа и историја и етнологија и политика свима онима «који имају очи да виде и уши да чују.»

Али најзанимљивији је у тачкама изложени програм, који је писац при крају своје брошире изнео и којим формулише оно решење источног питања у којега је одбрану писао. Ево тога занимљивог програма у целини:

«1. Босна, Херцеговина и Црна Гора да се под сизеренством Аустрије уреде као автономне области, а за то Аустрија да Турској плати новчану накнаду једном сумом за свагда, која би се одредила;

«2. Сва северна Бугарска, између Дунава и Балкана, да се у политичном и црквеном обзиру уједини са Србијом, а Србија, тако увећана, да и даље остане потчињена Султану и да плаћа данак;

«3. Румунија да се прогласи као независна краљевина и да се стави под заштиту свију великих сила;

«4. Све земље јужно од Балкана и Шар-планине, тако звана Румелија, Тракија, Македонија и Арбанија, као и сва острва Егејског мора да се организују као засебни вилајети: сваком вилајету да се да потпуна унутрашња автономија, а валија да буде Грк;

«5. Тесалија, Епир и Крит да се уступе краљевини Грчкој за утврђену новчану накнаду, која би се имала касније одредити :

«6. На име накнаде ратних трошкова да се Русији уступи пристаниште Батум до реке Чарука са Ардаханом и Карсом, али да Турској остане Трапезунт, Ерзерум и Бајазит, кроз који пролази персијска провозна трговина ;

«7. Да се укине бугарска Ексархија и да ће све епархије с јужне стране Балкана опет поврате Великој Цариградској цркви ;

«8. Да се Турској забрани да оправља и да подиже градове и да набавља ратне бродове ;

«9. Да Европске силе прегледају и предруго̂јаче турски устав ;

«10. Да се консолидују страни зајмови и да им се интереси спусте до два на сто ;

«11. Да се умножи капитал Отоманске банке оним новчаним накнадама, које би по горњим тачкама имале положити Аустрија и Грчка, да се оснажи обрт новчаница те банке и да их се изда више према увећаном капиталу, но да их не може бити више, него што износи двострука сума капитала у сребру ;

«12. Основе за ревизију турског устава да буду ове : да се разреши садашњи државни савет и да број саветника буде два пут толики колики је сад : да се продаду сва вакуфска добра : да се сви турски религиозни васпитни заводи преместе из Цариграда у Брусу : да се војска састави сразмерно броју разних племена и да се према томе и чинови распореде : да се иста сразмера изведе и међу питомцима у државним школама ; да се осим вилајета поменутих под 4, Грци поставе за валије још и у Палестини, у Смирни и у Трапезунту, а Јермени у Ерзеруму и Вану : да се за министре грађевина, привреде и трговине увек постављају Грци ; да активна војска никада не буде већа од сто хиљада ; да се установи пот-

пуно слободна штампа; да се порезе умноже, али да се свеколике троше на народне потребе."

* * *

Мучно да ће бити и једнога нашег читаоца, који се неће зачудити и основима грчке етнографије Балканскога полуострва и мало час наведеном формулованом програму њиховом. Нигде, истина, није забележено да је то службени програм грчких политичара. Имамо разлога веровати, да би државници били умеренији и смотренији. Али је цела истина, да се сва грчка политичка књижевност и практична политика креће доиста по истим начелима и да су у њима исказани главни основи грчке аспирационе политике на Балканском полуострву.

За то бележимо и истичемо основне разлике између Срба и Грка у њиховим аспирационим програмима. Овај преглед показаће, на жалост, скоро саме разлике; сличност, коју ћемо наћи, скроз је негативне природе. Али се тиме не треба поплашити.

Грчки програм се оснива на државној мисли васпостављења византијског царства у његовим познијим границама. То га одводи у сукоб и са Србима и са Бугарима, којих се програм у главном оснива на са свим супротном, националном начелу.

Стојећи тако на начелу ненационалном, грчки се програм оснива на оним истим самодржавним начелима државне и црквене предоминације, која су била основа византијском господству. «Просвећени» народ и «варвари" још вире из њихових карата. Да би картографски послови добили тип национални и да би изгледало да се византијско царство изводи националним средствима XIX. века, узето је у рачун све што је могла пружити софистичка историја, етнографија и статистика. Осим старе словеноједерске охолости византијских времена, новогрчкоме је византинизму добро дошла у помоћ и вика на руски панславизам. Па ма да српске и бугарске националне тежње,

које су само међу собом несложне, али које у ствари почивају на истим основима, немају никаква посла са руским панславизмом. Грци их увек облаче тим плаштем, еда би их згодније опали пред Европом и еда би лакше себи и својим властитим очима сакрили право стање ствари.

Није панславизам пробудио дух народности ни у Европи ни на Балканском полуострву. И Срби и Бугари љубили би своју народност и развијали би се овако како су се развијали и да није било панславизма. Ми осуђујемо оне политичке рачуне руске, који су истицали Бугарску мимо Србију, који су сејали суревњивост међу Србијом и Бугарском, па и међу Србијом и Црном Гором, али је дух народности на словенском југу развијао се независно и од тих руских и од ма чијих пансловенских начела; народни развитак Срба и Бугара, сам по себи узет, чедо је овог века и рођени брат грчкога филетизма. И није ништа друго него политичка софизма за њих саме а проста денунцијација за Европу, што се од њихове стране словенски народни покрет на југу приписује панславинизму, који је само једна потоња самовољна комбинација народних тежња, које су од њега и старије и силније.

Због тога што су за време турског господства Срби увек показивали највећи отпор и што су Грци са погрчавањем највише били успели међу Бугарима и Арбанасима, они свуда Србе стешњавају на рачун Арбанаса и Бугара, за то што им тим начином долази лакше да по њиховим теоријама Арбанасе и Бугаре у Грке урачунају. Ма да су се немаром и незнањем и сувишним самопоуздањем српским после кримског рата Бугари ставили на чело борби против недостојне и поткупљиве управе грчких владика, у покрет су, као по основи својој скроз националан, умешали се и Срби с источних страна. А то такође даје повода Грцима да Србе у Бугаре броје. Међу тим ласно би било доказати да је једна од најтежих српских погрешака, што нису схватили по-

крет времена, и што нису Бугаре претекли, као што су могли, у покрету против злоупотреба грчке јерархије. Велика је погрешка што Срби тај покрет, започет и изведен у Србији одмах после ослобођења а извршен око 1830, нису и даље у старим српским земљама наставили. То су могли и то су дужни били, али је опасност од Бугара сувише дуго остала сакривена оку наших политичара.

На послетку колико су Срби и Бугари у антагонизму међу собом због извесних области, које и једни и други желе, између како српског тако и бугарског и између грчког програма велика је провала. Две су само па и то негативне тачке, које су сличне међу Србима и Грцима.

С истим осећањем гледају Грци и Србе и Бугаре. Али видећи да им је бугарска Ексархија пресекла успешно започето погрчавање, а бугарска им политика отргла са свим из руку Источну Румелију, коју сви њихови етнографи сматрају као грчку земљу с нешто помешаних Бугара, и видећи да су исти узроци и Србе огорчили против Бугара — Грци би више тегլили Србима, под условом да Срби од њих ништа не траже (или да у потраживању врло умерени буду[1]) и да им помогну отети од Бугара оно што они мисле да су им Бугари преотели. Међу тим и ако су узроци хладноће исти, српски су разлози скроз различни од грчких, и на крају би се морао излећи међу Грцима и Србима исти сукоб, који већ стоји међу Бугарима и Србима. Јер против Ексархије Србима је криво не за то што се од велике цркве одвојила, него за то што својом пропагандом улази у сферу српску; а у тој сфери и Срби би од грчке цркве морали тражити исте гарантије које и Ексархија, и ако може бити у друкчијој спољној форми, нити би Срби могли равнодушно гледати погрчавање чисто словенских места, којим се грчка јерархија и грчка пропаганда и дан данас без-

[1]) Грци би се, на пример склонили да Србима уступе Полог (са Скопљем) Куманово, Овче Поље и Прилеп, али већ око Охрида, Битоља и Струмнице било би јака посла.

обзирно бави.[1] Ни што су Источну Румелију Бугари узели није Србима криво за то што је то грчка земља, него су и у томе Срби 1885 (у време последњег рата) гледали ојачање моћи бугарске за још већу акцију против Србије и против сфере српске, у којој су се акцији Бугари од почетка свог новог државног живота са страсном ревношћу одликовали. У том питању оно што су бранили Срби за се, не би им ни Грци хтели одобрити, јер је то словенска Македонија, за коју Грци не престају мислити и викати да је по преимућству јелинска земља или са свим или по већини, свакојако много више него што је у истини.

Не зна се дакле, где су веће супротности — или међу Бугарима и Србима који имају једнаку основу али расцепљену оштро противним антагонизмом ради извесних земаља, на које и једни и други претендују — или међу Грцима с једне и Бугарима или Србима с друге стране, где се различитост аспирација још већма заоштрава различитошћу основе.

Кад се погледа на додирне тачке, онда би их се, при евентуалном наравнању разлика, ипак највише нашло међу Србима и Бугарима, што и природа предмета сама собом доноси. Али ако се то не би могло постићи, ако се полази са гледишта да се Срби и Бугари никако не би дали наравнати — онда би опет извесном исправком основе Срби и Грци могли бити ближе него Грци и Бугари.

У томе и јест путоказ за савезе. Тегобе су све овде у главном показане. Међу тим ми ћемо се после свега прегледања у појединостима, још један пут вратити на предмет у целини.

---

[1] Грци, на пречицу, у 1890 покушавају да у православној (у старој српско-грчко-румунској општини) у Скопљу даду чисто грчки тип, и којој је против словенског језика у скопљанској цркви патријаршији погињеној. То се ради, еда би се Србији при деоби мање понудило. Они се, дакле, још сад спремају за будуће погађање,

ПОСТАЊЕ ЉУБИЧИЦЕ

Јунона, дојећи сина на своме облаку плавом,
Осети над главом својом глас свога љубљеног мужа
И поглед обрати горе. Високо, над њеном главом,
Шарена дуга се пружа
И Арес с осмехом стоји. Божица стидно се трже,
И груди заклони брже.
Ал' чиста капљица једна, из груди матере младе,
К'о светла јутарња роса на травну земљицу паде
И јасно затрепта тамо. А Химен, са свога трона,
Благословниспосла штедри на место где паде она,
И нежна, к'о њено лице,
Изниче стабљика танка у младој пролетњој трави,
И на њој зелени листак и цветак азурно — плави,
Невине љубичице.

Војислав.

ЖИВОТ У МОРУ

ЈАВНО ПРЕДАВАЊЕ

Д-РА ЂОКЕ ЈОВАНОВИЋА

ПРОФЕСОРА ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ

(Свршетак)

Корали су нарочито дивна и лепа панорама тропских мора, али ови корали у колико су лепши у толико су и опаснији, јер често наслажу огромне масе камених делова, које сироти морепловци превиде и стотинама лађа већ су се разбиле о ово живо камење. У индијском и мирном океану виде се читава острва од ових животиња. Тако је Дарвин нашао после два месеца једну лађу покривену овим коралима. У стењу и у

овим острвима сигурно су и данас узидане непознате расе, које су ту оставиле трага.

Али поред ових животиња, које живе у колонијама и које су све једнаке, имамо читаву групу других морских животиња, које тако исто живе у колонији, али које су се поделом рада тако измениле, да једна на другу врло мало личе. Једне само пливају, друге само једу, треће се плоде. То су *Сифонофоре*. Сифонофоре се нарочито виђају у топлим морима. Када је лепо и мирно време, излазе на површину морску и својим каприциозним облицима, као и својим разноврсним бојама најчистијег кристала, рубина, сафира тако блистају, да изгледа да се у њиховим недрима скрива најдрагоценије камење. Ту спадају и Physaliae, Physophorae.

Поједине морске животиње живе у таквим колонијама, да изгледају као фино морско шибље. Таква једна колонија животиња живи и у нашим слатким водама, а зове се Cordillophora. Ако посмотримо изближе ову животињицу, видећемо да се поделом рада налазе две сасвим разне врсте индивидуа, једне које само једу, а друге које се плоде. Прве личе на Хидру, а друге су у виду чауре испуњене јајима. Ова чаура после извесног времена прсне, из ње излазе јаја, из којих се развија нова индивидуа. Али већ код морских облика Campanularia, ова чаура место да прсне, она се расцвета. Задњи део дршке, којом је била главна чаура везана, откине се, а на предњем делу се направи отвор, ту сада вода улази и овај цвет може даље да живи и да плови по мору. То су тако звани медузоидни облици животиња. Од ових није тешко разумети како су се развиле оне дивне, често колосалне, морске животиње, које се зову *Медузе*. — То су управо морски цветови, који по мору пливају, а који су састављени као и биљни цветови из крунице, плодника и семена. Међу облицима које сам посматрао на Атланском Океану, најлепша је Rhizostoma, која је често врло велика.

На последку у мору, из овог великог царства животиња целентерата, живе још и *Ктенофоре*, које нису ништа друго до медузе, али место да су у облику звонцета, оне су у облику шупљег цилиндра, као црвенкасти Beroe или округласте прозрачне Cydippe.

На дну мора у дивотној башти од морских саса, морских звезда, јежева, холотурија и многих других животиња, веру се још и *црви*. Ова класа, која тако јадна и бедна на земљи и у слатким водама изгледа — често је ванредне лепоте у морској средини. Већина живи у песку или у морскоме калу, друге у шкољкама, неке праве нарочите кућице од блата или од зрневља, неке опет луче нарочите кожасте цеви. Из свих тих кућица вири само глава, а врло често расплету диван шкржни венац, којим животиња дише. На атланском океану особито су лепи Aphrodites са длакавим телом металне боје. Arenicola piscatorium на предњем делу црвенкаст, а на задњем жућкаст. Sabella и Terebella са дивним ружичастим шкржним апаратом. Мала али интересантна Planaria verta, која је зелена, јер је пуна хлорофила, и на последку неке Brachiopode, које су тако важну улогу играле у пређашње доба.

Већину од ових животиња, које сам до сада описао, посматрао сам на обалама морским, на дну морском, или на површини мора, које разне морске струје често до обале доносе. Али има других животиња, које често само на каменим острвима можете посматрати. Због таквих и сличних животиња, које даље од обале бораве, свака зоолошка станица има и своје лађе на расположењу. Са нестрпљењем сам очекивао дан, када ћу први пут да се на море навезем и да ове животиње посматрам. Петог Јуна кренусмо се на Dentalium лађи, која је већ примила provision — храну за пут, и нас се дванаесторица укрцамо на брод. На први знак крманоша, једрила се разапеше и из пристаништа једва испливасмо на пуно море, рекох је-

два, јер провести лађу кроз камене кланце, а не разбити је, може само вичан и стари бродар, који цело камено дно мора познаје као лекар затворене груди човекове.

Већ смо на пуном мору. Оно море, које мало пре мирно гледасмо, на овој ширини је јако заталасано. Лађа поче све јаче и јаче да се љуља. По неки пут лађа тако дубоко урони у водену масу, да те језа подухвата исто онако, као када се на љуљашци спушташ на ниже. Страшно је погледати иза својих леђа низ какву је стрмен лађа сишла, па се опет не урони у житку масу, но се весело издиже на суседном таласу.

Докле се овако лађа кретала, ми смо већ почели да добијамо морску болест, и једва смо чекали да на острво стигнемо.

У подне доспесмо куда смо наумили. Море је већ у одливу. Камено острво указа се пред нама. Ту се и искрцамо и пре екскурзије, на исушене врхове камених висоравни, ручасмо. По ручку нисмо ни неколико корака учинили, а приметили смо да су камену површину овога острва прекривале неке животиње, које све у мору живе. То су тако звани морски јежеви, морске звезде и морски краставци.

Морске се звезде зову с тога, што су заиста налик на праве звезде, јер имају неколико кракова, који се у средини тела састављају. Сви су ови краци шупљи и у вези са једном дупљом, која је у средини тела, а отворена је споља. Она служи за примање и истуривање хране. У сваком краку се налазе утробни органи, али је за све једна глава и једна уста. Отуда је мишљење у науци, да сваки овакав крак представља животињу, и да је једна звезда састављена из 5 животиња, које су све своје главе слиле у једну главу.

Други научници мисле, да су ове животиње, трансформисани први.

Било како му драго, ове се животиње одликују тиме, што имају тело бодљикаво и што им је кожа очврсла, тако да после смрти остаје скелет, који нам потпуно даје верну слику, каква је животиња за живота изгледала.

Овакав чврст скелет види се нарочито лепо код морских јежева, који су округласти и по целом телу бодљикави.

Морски су краставци мањи и по облику личе заиста на краставце.

Све ове животиње живе у мору, нису ни по кога опасне. Или цео дан стоје прилепљене за стену, или се по неки пут нарочитим опнастим ножицама крећу.

Најобичнији родови су: Asterias, Toxopneustes, Holothuria, Ophiura.

Велика група животиња, *зглавкара*, куда спадају раци, пауци и инсекти, или бубе, имају такође своје представнике у мору, и то нарочито раке или Crustacea. Ови морски раци у главноме личе на нашег речног рака, али се у многоме и разликују по спољњем облику и по величини. Тако Maia са великим бодљикама по округластом телу личи на јежа Homarus, Palinurus vulgaris, који су тако цењени због врло укусног меса, велики су по неки пут две стопе, а штипалице су му као дечија рука Најобичнији је рак на атланском океану Carcinus moenas.

Раци су већим делом морске животиње, јер од 5500 фела, врло мали број живи у нашим слатким водама.

Па и класа мекушаца многобројна својим облицима даје животу у мору необичан изглед. Тако већи део шкољака борави у морској води. Неке миле по муљу, друге пливају, треће скачу; велики део привезан је ситним концима, тако званим бисусом, за стену, по неке буше лађе а друге камење.

Најобичнија шкољка на обали Бретање је без сумње Moule — црна шкољка или Mytillus edulis. Ова шкољка

је утврђена бисусом за камен. Има је толико на појединим острвима, да се острво црни од љуштура Ако пробамо да је откачимо, зачудићемо се како је необично јако привезана за камен. Најјачи таласи нису кадри да је откаче. Мост у Bideford-у могао се само тако одржати, када су стубови били обложени овом шкољком Власт је строго казнила сваког онога, који би ма и једну шкољку узео. Како се ова животиња необично брзо плоди, то је она брзо покрила све стубове моста; сада је мост тако чврст, да му никакви таласи не могу наудити. Ова је мала животиња кадра дакле да створи нешто сталније, него човек

Али сем ове услуге човеку, ова му је животињица добро дошла и као храна, јер по Кобелту од 30 000 становника таренгијске области $^{2}/_{3}$ хране се овим животињама.

Поред ових шкољака налазе се многе друге које поморци једу.

Већином су шкољке мале, на обалама Бретање, али у топлим морима има их које могу ванредно велике бити; такова је Tridacna gigas која живи у индијском океану и у којој често има до 3000 килограма.

Љуштуре од ове шкољке виђали сте у католичким црквама које служе као суд за водицу.

Прича се да ова животиња, када отвори љуштуру може да светли, али је права истина, да ако се и у тако отворену љуштуру баци најдебљи конопац, она га пресече као секиром. Због тога мрнари пазе добро да у мору непажњом не увуку ногу или руку у љуштуру, јер су сигурни да би их изгубили.

Поред ове опасне шкољке која је опасна за појединца, има шкољака које су опасне по масу морепловаца, такова је Teredo navalis, коју још зову Calamitas novium. Ова шкољчица буши лађе. Португалски мрнари

да би спасли лађе од овог опасног и невидовног непријатеља, упале лађе те дотле горе, док се не образује један слој угљена, те је животињи непријатно да буши угљен. Енглези покривају дно лађе оловом или бакром. На послетку ова животињица претила је да уништи и једну целу државу у Европи — Холандију. Ви сви знате да је Холандија због великих поплава дигла грдне насипе и успела једва једном да победи опасног непријатеља-Океан Када је Teredo у XVII веку прешао из тропских мора и у европска, и када су Холандези дознали да та животињица буши нарочито дрва, која су била главна брана у њиховим бедемима, 1731 и 1732 завлада страх, јер Teredo поче да буши насип између Seelanda и Freeslanda. Поноситост вредног Холандесца, да је победио океан, претвори се пред овом малом шкољчицом у ништавило. Чудним срећним случајем после неког времена, Teredo поштеди Холандесце и напусти холандске обале. Холандесци верују да је то божјим промислом учињено.

Поред ове животињице живи још једна шкољчица, која буши камење, Pholas dactylus. Ова животињица служи геолозима као јак доказ, да се земља често издиже и спушта. Тако на обалама Пуцулеса налази се храм Јупитера Сераписа. Колонаде овога храма уздижу се од огледала морског 6 метара и све су избушене овим шкољчицама, које у води живе; знак да је овај храм који је посигурно над водом сазидан био испод воде у времену, када се земља угнула. Ово се од прилике десило у 4 веку, а почетком шеснаестог века, земља се опет издигла, а с њоме и храм, и сада је опет на суву.

Пре него што оставимо ову интересну класу морских животиња, да проговоримо коју и о оној шкољци, која је свуда на западу најслађи залогај — о остригама (Ostrea edulis). Остриге сам посматрао у парковима атланскога океана. Ови су паркови државни и под над-

зором мрнарских чиновника. Само њиховим допустом може се ући у део мора, чије је плитко дно прекривено скупоценим или аристократским остригама. По спољњем изгледу ове животиње нису тако лепе као многе неке друге, али им је месо особито укусно. И ако се ове животиње неверовагно брзо плоде, јер једна острига снесе око 10 милијуна јаја, опет се гаје Има две хиљаде година како је култура острига уведена, али се због наглог плођења врло тешко култивишу.

Најбоље су остриге из Остенда, Марена, Аркапона: али ове боље шкољке много тамане друге лошије феле, такозване португалске шкољке.

Француска троши годишње преко 500 милијуна острига. Када се узме у рачун, да је цена доста велика, 12 шкољака од 3 гроша до 1 дин и по — то Француска има прихода од ових шкољака 10 и по милијуна динара годишње. Код Француза је развијена страст за остриге Тако за време опсаде париске један париски војник улучио је прилику, да једном Парижлији прода туце шкољака за 12 динара, овај прода једном гостионичару на B[rd]. Mont martre-у за 100 динара, а овај опет својим клијентама шкољку за 20 динара и тако је туце шкољака продато за 240 динара.

Римљани су били чувени гастрономи и они су ценили остриге. Прича се да је Vitellius четири пута дневно јео по 12 стотина шкољака т. ј. 4.800 острига дневно. За доктора Gastaldi, чувеног гастронома зна се посигурно да је једном појео 40 туцета острига, па је за столом и издануо.

Па и *пужеви* су многобројни у мору, јер су већина готово морске животиње. Неки могу да живе ван воде. Већина плива по мору.

На једном острву, које је не далеко од Конкарноа, посматрао сам у великим гротлима тако зване Cephalopode или Октаподе. Октаподи зову се зато што око уста

имају 8 руку. Ове су животиње блиске мекушцима, али су много савршеније од њих. Тако ове животиње имају необично јако развијене очи и мишиће, врло су брзе и покретне и у магновењу ока зграбе свој плен. Кожа им је тако исто добро развијена и кадра је да мења боју.

Сви су октаподи морске животиње; много их је више било у пређашњим морима. Одавна је веровање да је било и таквих октапода који су могли не само човека да убију но и лађе да претуре. До скора се држало да су ово басне. Мислило се да октаподи не могу бити већи од 3—4 стопе. Али се у последње време почело веровати да заиста има врло великих октапода. Највећег октапода посматрао је Oleus Magnus на обалама Норвешке. По причању рибара, по овоме октаподу могло је се путовати $1/4$ сата. Висок је био скоро за две ове зграде (30 метара). На улокама његових леђа при одливу морском, праћакале су се многобројне рибе. С времена на време ово се живо острво издизало, а са дна тела извлачило је снажне руке, које су тако јаке биле да обухвате брод са 100 топова и баце га на дно морско. 1680 год. овакав се колос заглавио у једној морској отоци и дуго је времена ту остао. За све то време ишчупао је неколико растова поред обале.

Ова и слична посматрања сматрају се још као басне. Најпоузданији доказ имамо од француског капетана Bouyer.

«Између Мадере и Тенерифа, вели, видео сам једног октапода, који је био 6 метара дугачак. Руке су му биле колосалне. Боје је црвене, очи сталне непомичне и страшне. Тело по средини раширено. Тежине од прилике 2000 килограма». Три сата га је гонио и једва је успео да му одсече задњи део тела.

И ако данашња испитивања дубине морске не потврђују ово, опет се мора признати да доиста у мору

има колосалних октапода, које данашњи зоолози још нису испитали.

1875 год. нађен је један октапод коме је рука била 10 метара дугачка. Па према томе би имао 5 метара у пречнику.

Ми смо посматрали обичне октаподе, који се често на обалама океана виде. Како су ове животиње ноћне, то преко дана живе обично испод камена или у гротлима стена. Чим јој се човек приближи, она муњевитом брзином полети, или проспе неку мастињаву течност, те заметне траг. Па и боју мења, да ју је тешко распознати од песка. Ако се ухвати, она се за све време бори снажно; обавије се око руке а својим пијавкама, припије се уз кожу тако да ничег тугаљивијег и страшнијег нисам још имао у својим рукама.

Октаподи су необично прождрљиви; када смотре плен необичном га брзином дохвате, а својим рожастим вилицама раздробе.

На послетку у мору живи читава једну класа животиња тако званих плашташа — Tunicata, које праве прелаз од бескичмењака кичмењацима. Све ове животиње живе мирно на дну мора или на камену, а интересантне су само са филогенетичне тачке гледишта, јер попуњују ону карику у ланцу, која везује бескичмењаке са кичмењацима. Сем ових животиња у мору живе и савршеније животиње кичмењаци.

Велика већина риба живи у мору. Број родова и фела у толико је већи, у колико се више иде екватору. Извесне рибе бораве само у мору Plagiostome; друге и у мору и у слатким водама, а неке као шарани, само у слатким водама.

Што се више пењемо у серији животиња, то савршеније животиње све мање живе у морској води; тако водоземци живе по мочарним местима; међу рептилијама само морска корњача борави стално у морској води. Тице живе на морима и у ваздуху, а већина сисара сем китова и морских паса, живе ван мора.

У Конкарну посматрао сам лов на сардине. Интересантно је гледати мрнаре у доба када водена струја донесе собом ове нежне животињице, које су нам најслађи оброци у нашем путовању. Ова је рибица доста чест гост француских обала. Обично долази у пролеће и у јесен. Сваки долазак оглашен је мрнарима озбиљним и трезвеним радом. Ретко ћете видети у то доба ког мрнара пијана. Разлог је прост. Више пута чуо сам од њих изреку. «Море је за трезне а земља за пијане људе.» Кад сардина дође, мрнар је непрестано на мору. За то је трезан.

Сардина је селица. Обично путује у грдним гомилама и иде правце обалама Француске и то увек једним истим путем, сигурно се поводи по морској струји. Мрнари је из далека опазе, јер се на површини мора виде мали ваздушни мехурићи, које они зову «bourbouilles» Баце мрежу у воду и за све време не говоре ништа, јер и најмањи шум их растера, с тога их у многим поморским ратним пристаништима слабо има, због велике војене комуникације.

Као и свака друга риба, тако и сардина има мамац тако звани «rave». То су јаја од моруне. Неки опет справљају једну врсту теста од остатка слани риба и малих рака. Док један баца мрежу други баца лево и десно овај мамац и сардина слепо појури за овом материјом, испод које је већ разапета мрежа.

Лов ових ситних рибица доноси Француској држави приход од 10—12 милијуна динара годишње.

Харинга је такође селица, сваког пролећа путује из поларних предела у великом друштву и тражи млаку воду, где би могла оставити своја јаја да се развију. Ови морски каравани прекриле море често у дужини од 30 километара Путују тако, да су готово једна уз другу прилубљене. Кретањем тела производе шум, који личи на пљусак. Више овако живог морског пљуска лети јато морских тица, које у највећој пажњи прате ове рибице и

у путу их једу. У води имају такође својих немилостивних претилаца — китове, који велику количину харинге прождиру. Чим харинге стигну у топлија мора, бацају икру и то у толикој количини, да море изгледа да је посуто тринама. У таким приликама лов је на харинге врло обилат.

Поред ових и многих других риба, које као исхрана човеку служе, има их и опасних као: ајкуле и тестерача.

Неке су рибе електричне. У телу свом имају нарочити апарат, у коме могу да справе исти онакав електрицитет, какав ми справљамо у боцама. Најпознатија је Torpedo. Ова је животиња пљосната, скоро циркуларна а на задњем делу има доста јак реп. Кожа је глатка а без крљушти.

Ако узмемо у руке овакову рибу, осетимо потрес онакав исти као када додирнемо Лајденову боцу. Овај је потрес толико јак, да се мора риба испустити. Дуго времена после тога осећамо да је рука утрнула. Рибари често по води познаду, да ли се међ уловљеним рибама налази и Torpedo, јер ова и воду електрише.

Апарат у коме се справља електрицитет налази се на предњем делу тела. Личи много на саће пчелиње; састављено је из 500 призматичких тела испуњена беланчевинастом материјом

У јужној Америци живи риба која је слична јегуљама тако звани Gymnotus. Хумболт вели: Америчким коњи немају само крокодиле и јагуаре као непријатеље но и рибе. У баровитим водама живе Gymnotus-и велики 5—6 стопа. Кадри су да убију највећу животињу. Не само да рибе беже где има Gymnotus-а, но често убију коње, ако се усуде да пређу преко реке, где ове рибе живе.

Од *сисара* имамо само неколико представника који у мору живе, то су прво Китови. Прави китови вечито бораве у мору. С времена на време излазе на морску по-

вршину да удишу ваздух. И ако су ове животиње највеће, које је до сада могла природа да створи, јер достижу вел. 20 мет. а теж. до 70.000 кгр. опет се често ране врло малим животињама. На обалама атланског океана борави Eudelphinus adelphis. Ова је животиња необично прождрљива. Често напада на људе.

Прави китови који на глави имају поздрве и кроз њих пуштају воду као кроз шмрк у вис од 5—6. м. живе у северним морима; али како су Холандези 1697 год. уловили 1200 китова, од тог доба све их је мање. У Америци и Јапану такође се лове.

Сада се много више лове друга врста китова Balanoptera нарочито на обалама Лапоније. Лађа која служи за лов окована је гвожђем. На предњем делу се налази топ, који може да убије животињу на 25—30 метара. Ђуле носи собом велику удицу, која је у вези са лађом. Када граната кита удари, распрсне се, а удица се закачи за тело његово. Чим је животиња ударена почне да бежи, повуче собом лађу, али на скоро — услед губитка велике количине крви изнемогне, лађа приђе обали и кита извуку на поље. Кожа се исече на кришке и очисти се, зејтин који из тела излази, скупи се у бурад. Из једне се животиње добије 4 – 500 килограма зејтина.

Али сем зејтина употребљавају се и црева, те од њих праве гуано. Из костију се добија животињско црнило.

Поред китова у морима живе тако звани морски пси. Врло грациозне и интелигентне животиње. Њихова је кожа и длака особито фина и употребљава се као најфинија постава. По неколико стотина ови животиња у аустралијским морима убије човек за своју употребу; неке живе на обалама атланског океана.

Око нове Каледоније и Аустралије и западних обала Африке живе тако зване Сирене или морске жене. Ове морске жене по митологији имају дивне гласове. Дана-

шњи црнци не верују да ове морске жене лепо певају, но их убијају и једу.

Из овога кратког прегледа ви видите да у мору бораве како најмање и најнесавршеније животиње, тако и колосални сисари као што су китови. У главноме може се рећи да се у мору налазе нарочито ниже животиње и да су управо оне и корен оних виших облика животињских, који на земљи или у ваздуху живе, а о којима ћу вам опет другом приликом говорити.

Госпође и господо.

Давно је то било, када су наши очеви крстарили бродовима по широкоме мору. Много је тешких година протекло од како међе наше Српске државе не купа више морска вода а наша река Морава и дан дању из срца нашег непрестано са многим другама њеним Савом, Дунавом, Неретвом, Бојаном подмлађују мора. Но ово уздишући за изгубљеним чедима пошље нам по који облачак, те сузамаороси наше утрине и поља а нас саме облије пријатним морским дахом. На његовим старачким али бурним леђима плове и данас лађе и веселе се сретни, али то нису храбри нерећани нити питома српска раса — но Немци, Талијани, Енглези, Турци, све могуће расе само не ми. А ако који пут интелигентни Далматинац и јуначни Црногорац веслом удари на њега се живот у мору не љути, али га људска прождрљивост попреко гледа.

Ја вас молим дакле да ме извините ако сам вам својим мало дужим говором злоупотребио стрпљење. Ако сам вас за један сат пренео на море и спустио у дубине морске. Може бити да ће некима од мојих слушалаца то бити првина што чују и виде, како је некада радосно и умиљато и нас ова средина и овај дивотни морски живот наслађавао. При растанку запамтите и ово: данас нема државе у Европи а можда и у свету, која се бар једним парчетом своје обале не купа у мору, или која не би у својој средини као Швајцарска имала нешто што личи на

море. Само је Србија једина те уде среће да од толике огромне количине водене масе не само никакве користи нема но не може ни својим ученицима природних наука да покаже оно шаренило света, које је корен и из кога се развио цео подземни живот.

Докле ће нас та неправда и недаћа пратити, оставимо вечитом Богу да реши, који можда једини рукује правдом и истином, а ми са своје стране учинимо колико је могуће, да нам бар омладина жељна науке и природне лепоте у што скоријем времену, и у дужим путовањима проучи не само шта код нас живи, но и ван граница наше отаџбине.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Дениза, комад Александра Диме сина у четири чина.

Чудноват адвокат овај Дима. По предилекцији заступа даме. Деси се да моментално остави те интересантне клиенте, који му гарантују већ својом личношћу половину успеха, па да поклони извесну симпатију и своме рођеноме полу, — али ни тада не заборавља своје каваљерско начело; јер на пример, поред најпотпуније сатисфакције коју задобија Жаку, није пропустио ни његовој матери Клари оплести венац од толике среће и задовољства, да јој је тај венац много драгоценији него онај, који би имала на глави као млада, да се венчала са Жаковим оцем Шарлом, доцније графом Стерне (комедија Le fils naturel). Његов Оливје де Жален и ако је свршен тип de monsieur d'aujourdhui да спасе пријатеља упропастио је сироту Валентину (комедија Le demi-monde). Дима никад! Погледајте галерију његових жена и девојака па ћете се уверити. Почните од најславније, од Маргерите Готје (драма La dame aux camélias) те нове Манон Леско, која је у својим мршавим, слабим туберкулозним прсима имала срце, што је могло необично да заволи као да није срце кокете једне: од ње пређите на нервозну Франсину де Риверол (комедија Francillon). Она каже своме мужу, ладном елегантном графу: Чуј и гледај ме право. Ја те страсно волим, ја волим наше дете, ја сам са свим поштена жена и само једно желим да и даље то останем. Али ја држим брак за узајамну обвезу, и

кад ти ја чувам верност, на коју сам ти се заклела — то ти кажем чујем ли кадгод да имаш метресу, један сат доцније, пошто се уверим, имаћу ја љубавника. И ти ћеш бити први који ћеш то знати. Око за око, зуб за зуб! Ево вам најзад Денизе Брисо, која је љубила, лако поверовала, добила дете и остављена била. Свима њима Дима је добио парницу. Маргериту су одгурнули, то ју је отерало у гроб раније, но што би болест учинила, али ипак не раније да не види како се кају и како је моле да им опрости. Арман опет клечи код њених ногу као оно некад за срећних дана у малој оној кући обраслој у зеленилу и шумици, где су проводили лето блажени и задовољни у љубави. Франсиљон је извршила своју претњу, али да речем, само in effigie, јер да је све учинила, узела би мужу своме истина и око и зуб али себи част. Нашла је пак начина да у ствари не изгуби ништа, а да мужу да лекцију, коју ће памтити до краја живота. Озбиљна Дениза, што се никад не смеје, насмејала се на крају: дочекала је срећу, да је њен љубавник проси, а она да га јавно пред свима одбије, јер је чека рука графа Андре.

Кад кажем добио процес, мислим за оно вече, док гледате у позоришту, или за оно време, док читате, пушећи цигару, седећи на фотељу, у папучама, комотни у својој соби. И кад доцније опет узгледате или ушчитате — а нешто ће вас вући можда и да гледате опет и да читате опет — дађете му понова за право. За што? Дима има кључ од једне тајне, који је само у његовим рукама. Кад откључа, онда одатле потече струја таке поезије (и то је оно што вас њему мами), да бисте и ви на крају учинили као Арман и као Лисјен де Риверол и као Андре, да за срећу јунакиње нису поетске фикције само. Како би испало у животу, поред свега тога што се Дима труди да вам ослади, то је друга ствар. Оно што важи за Димине грешнице не важи и за све Магдалене. Он је рехабилитовао Денизу, али не и остале Денизе. Шта мислите, како би се отимали о таквог адвоката, који би могао одбраном једнога одбранити све који имају исту аферу. Ту од приликâ зависи. Поета их прима по својој вољи, и ви се можете надати да ће Дима обдарити богатом накнадом своје јунакиње, у колико је принуђен одузети им с друге стране, кад већ морају имати извесну кривицу. Мало пре рекох, добро те нису живе, али их је Дима начинио као живе, да се можете преварити. То је нека пластична поезија, у њој има више илузија, него код многог скулптора, ако не налазите, да је ово мали комплимент Дими. Враг би га знао, ја тако осећам сузе у очима, кад дођем на последње листове: *Даме с камелијама*, као да сам тамо у њеном стану и као да је гледам, где се бори са смрћу,

јер јој се не умире. Не, редак је песник чије вас особе толико заинтересују, и то не једино главне него и споредне.

Ево гледајте код *Денизе*.

Знате већ, да је та девојка од 23 године, лепа и образована, имала дете. Отац јој не зна ништа о томе. Она и мати гледале су да сакрију порођај од њега и сакриле су. Старац је био некад официр и добио рану и орден у кримском рату. Оставио је војску, да би узео своју Јованку, сиротицу без ичега. Од тога доба запали су у сиротињу и свакојако се мучили, али свакад поштено. Сваки је у породици по нешто радио зарађивао за кућу. Ћи је, са своје стране, давала часове из историје и музике и спремала се за певачицу, јер има леп глас. Најзад су се и патње свршиле (да почну по нова можда). Стари пријатељ њихов Тозет умр'о је, али му је остала жена са сином Фернаном, који је с Денизом заједно одрастао. Тозетови не стоје данас као што су некад стајали, јер оно што је остало, мати и син брзо су спирили, али ипак имају веза и познанстава. Једно тако њихово познанство је и граф Андре. Граф и Ферни су у друштву по Паризу терали ветар капом, а и мати Фернанова је с графом интимнија: била му је метреса. Њих двоје дакле препоруче Брисо-а своме пријатељу за надзорника добара, матер за управитељку кућну а ћер, Денизу, грофовој сестри Марти за друževницу и пријатељицу. Марта је досад — већ 10 година — била једнако у манастиру. Шта је знао Андре друго с њом да ради? Отац и мати умрли. Деца остала сама, брат и сестра. Да је узме себи, сметала би му у момачкој слободи. Сад, кад је прва младост прогрмила, кад је узео ону породицу себи на имање, довео је и сестру из манастира. Изгледа као да су сви задовољни у кући и као да је једна фамилија. Свако вече, после ручка, скупе се у салон. Дениза пева а Марта је прати на пиану. Остало троје слуша. Андре се још занесе и оде у облаке да зида куле. Кад се стану растајати и куле се сруше, и Андре одлази љутит у своју собу, што мора да је у њој тихој и празној, сам. Чича и баба су заиста задовољни. Нашли су склоништа у старе дане. Граф их воли, а они му враћају верном службом и паметном управом. С тога су се и приходи увећали за трећину. Дениза је, с поља бар, мирна, готово строга. Она мирноћа и озбиљност, коју има неко кад је много препатио у животу, све једно био млад. За Андре-а сам већ рекао да је узбуђен, ма да се савлађује. Он је заволео Денизу.

— Зна ли она што о томе? пита га Тувнен, његов добар пријатељ. Иначе мудрац у комаду, који мало ради а много резонује, као Потугин у Тургењевљевом *Диму*. У оваким личностима крију се обично писци.

— Никад јој ништа нисам рекао.

— Но па! Ево вам славног повода да јој то кажете. Андре зазире да јој каже. Боји се, она ће му се одазвати из рачуна, сирота је а он је богат. Тувнен тако не мисли. Њему Дениза не изгледа таква. Пре ће бити да она закопа дубоко у себе љубав ако је осећа према графу, да се не би на њу посумњало. Она ничим не тражи да привуче његову пажњу на се, а своју благодарност према њему, као и отац јој и мати, показује на достојан начин. Андре не зна шта да ради. У још већу забуну доводи га г-ђа Тозет. И ако је Андре био њен љубавник одавно, ипак је она љубоморна, кад је погодила из његових речи да он воли Денизу. Како јој он одбио понуду, да њен син Фернан узме Марту, јер му се Фернан не чини довољно поштен, хоће да му врати жао за срамоту.

— Ви вашу сестру можете удати само под нарочитим условима. Потребно је, да муж и његова фамилија приме али да се чине да не виде, да сте ви љубавник г-це Брисо.

— Ко вам је рекао, да сам јој ја љубавник?

— Цео свет. Шта ће друго помислити људи, кад се човек вашег положаја и ваших година затвори у један замак сам самцит с надзорником и надзорниковом лепом ћерком, — него даје ћеркин драган. Ово у толико пре што ви као да нећете бити први.

Цео свет резонује у овом случају као онај Леополд: учитељице за језике и музику, друже̂внице увек је то исто. На те сиротне девојке сумњају чим у кући има један млад човек. (комедија Емила Ожија Les Tourchambault).

Г-ђа Тозет није у истини знала, да је Дениза имала дете, она у овом моменту хоће просто да једи графа. Андре је те речи примио за готово, о њима даље мислио, па му на ум пао, као љубавник Денизин Фернан. Сећате се, има напред, како су Фернан и Дениза заједно одрасли. Они се и сад тикају. Шта више неко време било је говора, између њихових родитеља, да се њих двоје узму. Тозету је међу тим радња пошла за руком, он се обогатио, и онда се заборавило на тај план о женидби. Са свим је дакле природно, што је Андре баш на Фернана посумњао.

— Шта мислите, Тувнене, којим путем да изиђем из ове ситуације, јер из ње морам изићи по што по то. После, почели су јавно говорити, да ми је Дениза метреса. Тако ћу ја компромитовати девојку, коју никад нећу моћи узети.

— Има свега један начин. Запросите ви њу лепо у њеног оца и матере, па ће она, ако је крива и ако вас не воли, одгово-

рити да се неће удавати, ако је пак крива а воли вас, рећи ће вам истину.

— Зар ће једна девојка, која има неку тајну, поверити је туђину?

— Кад зна да је тај туђин човек на свом месту и да ће ћутати.

— Ама она зна и то, да је ја нећу узети, чим ми се исповеди.

— Ко зна, ако је волите?

— Ах! то, никад!

— Срце има своје разлоге, које разлог не познаје. У осталом то је једини излазак из вашег положаја.

— Има може бити још један.

Истину Андре може дознати само од Денизе или од Фернана. Од ње неће. Дакле од њега. Да дозна од њега, пристаће да му да за жену сестру. Ово није од његове стране себично, јер му је Марта, дуго сама себи остављена девојка отврдла, неповерљива, опора, одрешита, отворена и самостална, рекла у очи: ја ћу за Фернана поћи чим постанем пунолетна, донде идем у манастир, јер ће ме и онако одавде отерати г-ца Брисо, која се труди да те дочепа у своје замке, па да загосподари у кући као твоја жена. Ваља вам узети на ум још, да је г-ђа Тозет ревносно обилазила Марту у манастиру, много ревносније него Андре, у намери, да је придобије за се, управо не за се, него за Фернана, да би се овај једном оженио и престао добијати кошаре, у коју год честиту кућу закуца.

Марта је са свим на чисто извела свој положај и према Фернану. Испитала га је о прошлости и онда му казала:

— Да, ја вас волим. Али ако дознам да сте ми штогод прећутали, знајте до вас нећу ни погледати. Ја мрзим лаж. То је за слуге.

Она је више мушко него он. У манастиру ће је држати сигурно строго, јер ће Андре препоручити да се пази, да не кореспондира с њим, с тога му је дала један прстен, па ако узмадне што поручити јој, нека га само метне на одређено место у сто. Она ће долазити и од времена на време погледати, да ли је прстен унутра, ако је унутра, шетаће се але-ом што води кућици чуваревој у парку, и ту ће је он моћи наћи. Како оно змај, ко ли, у народним приповеткама обећава: ево теби од рибе крљушт, шта ли па ако се на невољи нађеш, ти је запали, па ћу ти ја доћи у помоћ. Марта је чудновата девојка. Али има и таких девојака. Главно је да се објасни, откуд је таква.

Денизи је рекла право у лице, да је шпиунира. *Али* се ни Дениза не да:

— Ништа вам није дало права да ме вређате, и ја то не допуштам. Ви не увиђате какав интерес имају извесне личности да вас преваре, ја видим и ја ћу вас спасти, макар морала и живот, чак и част своју, жртвовати.

Ако сте неверни Тома можете мало посумњати, би ли Дениза пала у оваку декламацију, која изгледа да иде нешто и на ефект у толико пре што је то крај акта, — да је Марта намислила поћи за кога другог и не за Фернана.

У трећем акту присуствујемо разговору Фернана, графа и г-ђе Тозет. Фернан се формално закуне графу да није био љубавник Денизин, као што се заклео о томе Марти. Ту се даду руке и уговор венчања Мартиног. Андре с лаким срцем нађе чичу и бабу Брисо и затражи им руку ћеркину. Старац, сиромах плаче од радости, и баба плаче, али из другог разлога. Треба знати, како ће девојка примити понуду. Зовну је, а стари се уклоне.

— Хоћете ли да ми будете жена?

— Нећу.

— За што? Не волите ме?

— Ја вас волим, и нико никад није био више вољен него ви, али ја сам од оних које се воле, а које се не узимају. Ја се нећу никад удати.

— Ви волите Фернана.

— О не. Ја мислим, најбоље ће бити ако се растанемо. Госпођица ваша сестра полази и онако сутра. Ја тада немам никаква повода да останем и после овде.

— Марта не одлази, јер се удаје за Фернана. Ја сам пристао. Хтео сам на тај начин дознати истину о вама и њему и он ми се заклео........

— Да никад није био мој љубавник је л те? Ах, хуља једна? Ја то признајем

При крају драме, која се развијала пред вама, наилазите сад на последњи акт драме, за коју знате само из прича, драме између породица Брисо и Тозет, једне поверљиве и наивне, друге лакомислене и покварене. Али ено Дениза говори. Граф јој шапуће: лакше, лакше! Она настави јасним гласом да јој је и отац у споредној соби могао чути. Тајна је редом изишла.

— Док се тицало мене ћутала сам, кад од тога пак зависи судбина ваше сестре, мир вашега живота, онда ћу проговорити. У очи оног дуела, у ком сте му ви били секундант, дошао ми је и све испричао. Ја сам га уверавала о мојој љубави. Он ме је молио, звао својом женом и тражио доказе те љубави: то ће га ојачати и дати му храброст пред противником, имаће разлога да живи и

даље. И ја сам проиграла цео свој живот страхујући за његов. Он је остао жив, у мало што није убио свог противника и напустио ме је! Он вас је слагао, слагао срамно и сигурно мисли да је то часно. Те лажи, то су част оних људи, који су женама украли част. За нас нема извињења. Знамо ми све, да то тако увек бива, и опет *питамо*? Нас презиру, одбацују и добро раде. Човек који нас је видео слабе с њим, нема разлога држати да смо јаче с другим. Али дете, то безазлено створење, што ништа рђаво није узимало, оно се воли, штити, не оставља, већ заклања и брани. Онда се не бежи од матере као лупеж, не жени се њоме, али се стоји код ње и нађе се блага реч да ободри и утеши. Дете ми је умрло. Отац о томе мој не зна. Само ја и мати.

Признаћете да се у овом признању види или необично племенита душа или необично јака љубав према графу, или најзад обоје. Било како му драго, девојка која има такву особину, макар имала и дете, није за одбацивање и она се узима. Андре је истина претходно о томе нешто философирао, премда је целој несрећи он узрок; али кад је Дениза пошла из куће са матером, (отац, који је тешко поднео удар и умало што није удавио Фернана, да мати није дошла, у одређеном року, и запросила Денизу за свог сина, остао је и даље, на наваљивање графово, на свом месту) жалосна и тужна као да иде на смрт а не на венчање, Андре је раширио руке и довикнуо јој већ на прагу!

— Ја не могу.

Г-ђа Тозет одлази, нико је и не гледа, син се раније извукао. Марта је измолила у Денизе опроштај. Свима трепте још у очима сузе, сузе од туге сузе од радости. Чује се звоно. Неко долази.

— Брзо бришимо очи. Нико не треба да види да смо плакали. Деде, као да је обично, као да се ништа није десило. И једно другоме бришу очи рукама, које дрхте, Андре иде пред госте као у почетку првог акта. Дениза прилази шпанину и узима ноте, Марта отвори књигу једну, чича Брисо уређује неке хартије а Тувнен се разговара полако и тихо са старом Брисо. Гости долазе на ручак. Цела ова историја почела се, трајала и довршила, по најстриктнијем Аристотеловом правилу, од доручка у подне до ручка у вече, једног септембарског дана, на истом месту, у графовом салону.

Ова краткоћа времена једна мала оригиналност Димина. А оригиналности има у њега пуно. Он то воли и то уноси у све што створи. То је управо његов cachet као поете. Сваки песник има нешто што је њему својствено, али код Диме је баш оригиналност оригинална, а то значи, да је он два пута различнији од другога. С тога ћете његову драму познати у стотини. Теме му сад, после прве, не изне-

нађују својом новином, јер је човек већ на чисто што има очекивати од њега у том погледу. Према туђим за то нису мање необичне.

Па онда дикција, збијена, три пута збијена. Сечено као секиром. На неким местима изгледа вам као да слушате питања и одговоре стражара и патроле. Сва лица бомбардују вас фразама, којима не оскудева ништа у потребној чврстини, јадрина и збијености да се урежу на монумент. Из његових дела могао би се исписати читав албум максима једног светског човека о љубави, о женама, о људима, о свету, о девојкама, о животу. Понеки пут осетите, да се хтела обићи истина досетке ради, да је неко место сувише сурово, грубо, сги. Може вам ово бити по укусу, може не бити. Тек је тако. Главно је да овакви спартански диалози, по правилу врло оштроумни, морају и онима, који их воде, придати известан одсечан карактер. Димина лица заиста одмах видите пред собом. То је оно, за што сам рекао у почетку пластика. Контуре су необично јасне и одређене. Овде му лежи и најдрагоценија особина: поетска вештина. И по тој снази он се познаје, као што се познаје и његова мајсторска рука, да дигне драму на ноге. Особито вешто уме да вас уведе и даље унутра проводи. Вама изгледа да слушате најприроднније разговоре с позорнице, а не податке који треба да вас метну au courant ситуације. Све он врло лепо припреми и објасни, и ви видите, да се оно морало догодити што се догодило. Да се ово не да шале ради извршити, сетите се за како егзотичне идеје у својим комадима има он да задобије ваше одобравање и ваш пристанак.

Драгомир М. Јанковић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

НАШЕ ШКОЛСКЕ КЊИГЕ И УЧИЛА ЗА ОСНОВНУ ШКОЛУ.

Како је главни одбор „Учитељског Удружења“ решио: да он издаје све уџбенике, који су потребни као помоћне књижице ученицима основне школе; то држимо да неће бити згорега да проговоримо коју реч о неким књижицама, које се сада употребљавају као помоћне ђачке књижице у основној школи. Ми не мислимо да овим дајемо главном одбору какав савет, но само држимо за једну

наставничку дужност, да из своје наставничке практике и искуства стеченог у раду школском, кажемо своје мишљење о нашим школским књигама; те да тиме колико толико олакшамо главном одбору, да што боље изврши тешку задаћу, коју је на себе примио.

Зна се, да су до данас за основну школу писали уџбенике већином људи, који нису радили у основној школи, нити су имали педагошког и методичког искуства, па су, због тога, и писали сувише опширне уџбенике тешким и за децу непојмљивим стилом, те у место да напишу ручне књижице за ђаке, они су нехотично писали ручне књиге за учитеље основних школа.

За то се искрено радујемо што је главни одбор узео на себе тај задатак: да издаје све уџбенике, који су за ђаке осн. школа потребни, јер само на тај начин наша осн. школа може добити ваљано израђене уџбенике, који ће моћи користити и помоћи ученицима у изучавању онога, што им се у школи предаје, и којима се неће товарити ни мучити ни ђаци ни наставник.

*

Овај наш реферат, пре свега, почећемо са: „Букваром“ за I разред основне школе: јер то је прва и најпотребнија књига у осн. школи. У нашој основној школи учи се „Буквар“, који је начисао г. Стево Чутурило. И ако је о том „Буквару“ доста писано по разним листовима, и ако је тај „Буквар“ бољи од свију досадањих «Буквара“, јер је методичка поступност у њему добро изведена; опет се налазе у њему неке погрешке и мане, које, у интересу наставе, треба поправити.

Тако, на стр. 4 истог „Буквара“, за познавање слова: „п“, насликан је „сноп“. По нашем мишљењу та је слика за познавање слова „п“ врло незгодна и за децу, особито варошку, непозната. Осим тога деца морају да се муче и да траже последњи глас од речи: „сноп“, те да познаду слово „п“; а осим тога слабији и мање даровити ђаци увек се збуне, па у место последњег гласа „п“, кажу први глас: „с“, јер су пре тога учени да познају слова по првом гласу од дотичне слике, која се налази у „Буквару“; те тако око познавања слова «п» имају муку и учитељи и ученици.

Ми мислимо да би боље било да се место те слике, за познавање слова «п“ наслика «перо», као што је било у старом „Буквару“, или „пећ“; јер су те ствари свакоме детету боље познате, него „сноп“, који многа деца, нарочито варошка, никад нису ни видела.

Осим тога, поред сваке слике, треба да је с леве стране рукописно, а с десне стране штампано слово, од првог гласа дотичне

слике, те да се деца у исто време упознају и са штампаним словима; пошто је између рукописних и штампаних малих слова наше азбуке мала разлика. Још би требало испод сваке слике, после рукописних речи и реченица да има и неколико штампаних речи и реченица за вежбање у читању, и све те речи и реченице, рукописне и штампане, треба да су раздвојене на слогове; а не да се штампају целе речи, као што је у садањем «Буквару«, јер почетници у читању не могу одмах да читају целе речи, већ морају да читају на слогове, па тек доцније, пошто се добро утврди читање по слоговима и пошто се изуче сви гласови, може се захтевати читање целих речи, јер се мора ићи од синтетичне методе читања поступно аналитичној методи.

Ми држимо да се не би толико огрешили о поступност, ако би се, у једно исто време, поред рукописних малих слова упознавала и штампана мала слова; а што се тиче великих рукописних и штампаних слова, она се могу изучавати после малих и могу остати у „Буквару" онако, као што су сада.

Кад би се уједно изучавала и штампана слова, поред рукописних, била би двојака корист: прва је корист та што кад деца изуче сва мала слова, одмах могу читати сваку књигу, што по садањем буквару не могу; јер тек после рукописних слова уче се штампана, пошто су иста у овом буквару одвојена од штампаних; и друга је корист та: што би тако наставници мање трошили времена на засебно изучавање малих слова, добили би најмање 10 до 14 дана у времену, које би могли да употребе на вежбање ученика у писању, коме још у I разреду треба положити добар и сигуран темељ, те да се ученик у старијим разредима може усавршити и научити лепом писању.

Најгора је мана садањем буквару његова штампарска израда. Та му је израда тако рђава и за децу неудесна, да је треба, што скорије, бољом заменити. Тако почињући од „Ласте" т. ј. од слова: „Л", па све до штампаног дела, речи и реченице написане су тако ситним словима да се деца морају да муче, особито с' јесени и зими при облачном времену кад у школи није видно, и да напрежу своје очи, док с' муком коју реч прочитају. Исто тако и чланци; «Шта ко научи?«, „Чиме шта радимо?«, „Чиме се шта ради?«, „Перо је лако«, „Шта је бело», „Чувај се», „Поређења«, «Због чега се шта ради?«, „Шта је што?« и т. д. написани су такође ситним словима.

Зна се да је хигијенско правило: што су деца ситнија и слабија, то и слова треба да су већа у књигама, које се пишу за I

разред; а не да још у почетку своје науке, у I разреду, почињу кварити свој вид читањем таквих књига.

С тога смо за то: да се у садањи буквар унесу све оне поправке и да се садањи буквар, што скорије, прештампа већим словима; а овакав, какав је сада, да се не употребљава у основној школи. То је, у главноме, све што смо имали да приметимо „о буквару“. — Друга, без сумње, једна од најбољих књига у нашој осн. школи јесте: „Читанка за II разред осн. школе“. И она је претрпела до сада неколико издања и језик је у њој поправљан; но у интересу саме наставе мислимо да би боље било да се из ње изостави IV одељак, који говори „о човеку“ пошто се „о човеку“ учи тек у III разреду, па да у место тог чланка уђу у ту читанку чланци: из науке хришћанске, која се предаје у II разреду; даље чланци из природних наука: о животињама, биљкама и минералима, као и чланци из „земљописа“ о ономе што се предаје у II разреду: јер читањем тих чланака много би се олакшало и ученицима изучавање природних наука науке хришћанске и земљописа, а и наставницима предавање тих наука, особито у школама са неподељеним разредима, где ради само један наставник. Једном речју: сви уџбеници за II разред, треба да су у читанци за II разред, и ђаци II разреда не треба да имају других уџбеника осим читанке и рачунице. — Трећа књига, о којој ћемо говорити, јесте: књига г. Јеврема Илића „о празницима православне цркве“. Ова је књига одобрена од Главног Просветног Савета за помоћну ђачку књигу.

Жао нам је што се морамо изразити: да ова књига никако није подесна за помоћну ђачку књигу. Она је боља и згоднија за ручну књигу за учитеље осн. школа или за богослове или за ученике виших разреда осн. школе; али за I и II разред није удесна ни употребљива јер је написана одвећ опширно, поједини празници и свеци описани су богословским и за децу неразумљивим језиком и стилом. Ту се спомињу имена разних места у Азији и имена светаца или њихових рођака, која деца, због тешког изговарања, не могу да изговоре ни запамте. О „Ускрсу“ има пуна четири листа написано, а колико има јеврејских имена, што се спомињу у том празнику, о томе нећемо ни да говоримо.

Предавати деци, по тој књизи у I и II разреду, значило би само товарити и мучити и себе и децу.

Ми држимо да овом предмету није место у I и II разреду и да га не треба предавати у тим разредима, него да се „о празницима и свецима“ само чита у IV разреду, у очи недеље или у очи

празника, место словенског језика, или да се предавање „о празницима“ пренесе у V разред више осн. школе.

Ако и даље у програму остане да се предаје „о празницима“, у I и II разреду, што не треба да буде, онда треба што скорије написати бољу и подеснију књигу „о празницима“, у којој би било мање историјског причања и набрајања разних вароши и имена, а више моралне поуке, и тада би тек, од предавања тог предмета било и више користи. —

Сад је на реду да говоримо: „о Земљопису Краљевине Србије за III разред осн. школа“ од проф. В. Карића. Пошто смо о тој књизи казали своје мишљење у „Учитељу“, свесци за Септембар од 1889 год.; (стр. 487—493); то држимо да не треба и по други пут да говоримо о тој књизи. —

Пета књига, о којој ћемо сада говорити, јесте: „Читанка за III. разред осн. школе“. Што смо казали за читанку II разреда, то исто важи и за ову читанку, т. ј. треба из ње избацити све, за III разред непотребне чланке и биографије из јеврејске историје; а место њих унети у исту читанку чланке из природних наука: „о човеку“, «животињама“, „биљкама», и „минералима“, који се предају у III разреду, а такође унети и биографије свију историјских знатних личности, о којима се уз „Земљопис“ предаје у III разреду. — Што се тиче „Читанке за IV разред осн. школе» ми држимо да треба да се у њу унесу све оне поправке и чланци, које је г. К. Петровић учитељ, у своме реферату Главном Просветном Савету, предложио: или да се напише друга са свим нова читанка за IV разред. —

«Рачуница“ од г. Ст. Д. Поповића I и II књига (усмени део), као и «Рачунице за I и II и III и IV разред (писмени део), јесу методички најбоље израђене књиге у нашој осн. школи, и о њима ништа немамо да приметимо до само то: да сваки наставник, у његовим рачуницама, може наћи довољне и обилате грађе и упустава̂ за рационално предавање рачуна у осн. школи. Не може се спорити да је г. Поповић својим «Практичким предавањима из рачуна I и II књига“, први положио темељ рационалном предавању рачуна у нашој осн. школи; а како се дотле предавао рачун у осн. школи сви знамо. —

„Граматика за IV разред осн. школе“ од г. Ж. П. Симића написана је врло опширно тако, да је скоро тако опширна, као и граматика од г. Ст, Новаковића, која се предаје у I разреду гимназије; те се сва не може, као што треба, изучити у IV разреду.

С тога треба, за предавање ове науке, израдити подеснију књижицу за IV. разред. —

«Земљопис за IV разред осн. школе“ од г. П. Никетића, израђен је добро и није сувише опширан, те због тога смо мишљења до се може употребљавати као ручна ђачка књижица у IV разреду. —

„Познавање природе за II и III разред“ од г. К. Петровића учитеља, израђене су и удешене да се могу с коришћу употребљавати, као помоћне ђачке књижице. Нарочито део, који говори „о човеку“ израђен је одвећ марљиво.

„Приче из црквене историје за IV разред“ од г. Јеврема Илића, могу се и даље употребљавати као помоћна ђачка књижица. Ми држимо да у IV разреду, не треба да се уче приче из старог завета, но само из новог завета — о Христу и његовој науци; а приче из старог завета само да се читају, а да се не морају и оне учити на памет. —

Сад имамо да говоримо „о историји српског народа за IV разред осн. школе“ Ми имамо две израђене историје српског народа. Једна је од пок. Јоксима Марковића, а друга је од г. Мијаила Јовића учитеља. Обе те књеге написане су врло опширно тако, да се сва не може изучити, као што би ваљало, у IV разреду.

Због тога би требало написати другу историју, у којој би требало само у кратко да се говори о старој историји и о Немањићима; а мало опширније да се говори: о нашим устанцима и најновијој нашој историји. Разуме се, по себи, да овде не би требало описивати биографије оних историјских личности, о којима је предавано у III разреду. —

„За предавање: „Земљописа“ (познавање света и домовине) у II разреду, по нашем мишљењу, може се употребити, као ручна ђачка књижица „Познавање света и домовине за II разред“ од г. Милана Настића учитеља, или: «Земљопис за II разред» од г. Ст. Зарића. Но ако у читанку за II разред уђу чланци из те науке, онда те књижице нису потребне. „Неговање и познавање човечијег тела за III и IV разред“ од г. Б. Недића, израђене су и удешене, добро, написане лаким и разумљивим, за децу, стилом; и могу се и даље употребљавати у III и IV разреду осн. школе; а такође и «Познавање природе за IV разред» од г. М. Протића. —

То је све што смо имали да приметимо и кажемо о овим школским уџбеницима, а о онима, за које држимо да се не могу употребљавати и да нису као што ваља удешени за осн. школу, нисмо хтели ни говорити, У осталом, надамо се да ће још који од дру-

гова, још боље допунити ову нашу расправицу, и коју више проговорити о овим школским књигама. Сад нам још остаје да проговоримо коју и „о училима".

Прво ћемо говорити о „Карти Краљевине Србије", која се сада употребљава, у III разреду, при предавању „Земљописа",

Та је карта пуна погрешака, на тој карти неке су планине са свим другим именима обележене, а не оним, која се спомињу у „Земљопису"; а неке нису никако ни обележене, као; Честобродица, Локва, Балеј и Висока и т. д. а овамо се о њима говори у „Земљопису"; а осим тога и многа места, на тој карти, нису обележена, а спомињу се у „Земљопису". Како је сада новом административном поделом подељена Србија на петнајест округа, то досадању карту треба из школе избацити и бољом заменити. Зато би требало, према новој административној подели земље, израдити нову карту са новообразованим окрузима и обележити тачно на њој и срезове у сваком округу. Само та карта не треба да буде претрпана многим местима, но само треба да се на њој обележе, осим граница Србије,: сви окрузи и срезови, као и среска места; све планине и повећа брда, реке, места историјски знатна, која се у „Земљопису" спомињу, манастири, и путови. Само тако израђена карта могла би се корисно употребити при предавању „Земљописа" у осн. школи. Како је наш главни ђенералштаб израдио ђенералштабну карту „Краљевине Србије", ми мислимо да би најзгодније и најбоље било, кад би се надлежни потрудили и заузели: да се у нашем ђенералштабном географском одељењу изради према тој карти и једна (само, разуме се, у много мањем формату) карта „Краљевине Србије за III разред осн. школе"; и тако, мислимо, да би и наша основна школа добила једном ваљано израђену и тачну карту.—

Још нам остаје да проговоримо коју и о „Шрајберовим природописним сликама," које се употребљавају за очигледно посматрање и изучавање животиња и биљака, у осн. школи.

По нашем мишљењу, те су слике незгодне и неудесне за употребу у осн. школи, јер су претрпане многим животињама и биљкама, о којима се никако и не предаје у осн. школи, те деца посматрајући све те животиње и биљке, скраћају своју пажњу од оних животиња и биљака, о којима уче, и које само треба да посматрају. Осим тога, због свог великог формата, исте су слике незгодне за вешање о зид у школи, а и ако се држе у школи, оне се кваре и упропашћавају; јер се не могу урамити, а осим тога су и врло скупе, те их сиромашне школске општине не могу ни да набаве за своје школе.

Зато би требало у нашој државној штампарији израдити слике животиња и биљака, за основну школу, у мањем формату 5—6 десиметара величине, по 5—6 животиња или биљака на једној таблици; и такве слике биле би згодније за употребу у осн. школи, јер би због мањег формата, могле и урамити и тако сачувати од прашине и квара: а осим тога биле би и јевтиније од шрајберових слика; те би их свака школска општина могла набавити за своју школу, а досадање шрајберове слике могле би се уступити на употребу вишим основним школама или ратарницама, ако се установе.

Завршујући ову нашу расправицу, која је, узгред буди речено писана на брзу руку и која може бити да није потпуна, надамо се да ће о овој ствари још који од другова коју проговорити: те тако још боље допунити све оно што смо ми, може бити, изоставили или што нам на памет није пало, да овде напоменемо.

Надамо се да ће се и надлежни а и главни одбор „Учитељског Удружења“ потрудити, да наша основна школа, што скорије, добије боље и ваљано израђене уџбенике, који ће се моћи с коришћу употребљавати у основној школи, и који ће и доцније — ван школе — моћи користити ученицима ради њиховог усавршавања.

Паланка.

Пав. Ђ. Несторовић

учитељ.